

გიულენზვერცის მოგზაურობა საქართველოში

ბოში შიორი

გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანიტურთ გამოსცა
და გამოკველევა დაურთო

გ. გელაშვილი

**მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე, ვლ. ფუთუჩიძე, ს. შაუხჩიშვილი,
გ. შიჩქინაძე (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია.**

**დასაგლეთ-გეროპული წყაროების
სერიის რედაქტორი**

სიმ. შაუხჩიშვილი

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა	07
შესავალი	09—026
გიულდენშტადტის მოგზაურობა საქართველოში: ტექსტი და თარგმანი	1—386
კავკასიის ფიზიკური ცოდნისათვის	3—39
ჩრდილო არარატის მთიანეთი (11). სამხრეთი კავკასიის მთისწინეთი (15). სამხრეთი კავკასიის კირჭვიანი ქედი (25). სამხრეთის ფიქალიანი ქედი (29). ყინულიანი ალპების ქედი (33). ჩრდილოეთის ფიქალიანი ქედი (33). ჩრდი- ლოეთის მთისწინეთი (35).	
კავკასიის მთიანეთის კოლიტიკური გეოგრაფიისა და ხალხთა შმ- წავლისათვის	41—115
I. ქართული პროვინციები	43 ✓
II. პროვინცია ბასიანია ანუ ბასიანა	43—47
III. აფხაზი, აფხაზეთი ან აბაზა	47—53 ✓
IV. პროვინცია ჩერქეზეთი ანუ ჩერქეზები	53—57
V. პროვინცია ოსეთი და ოსები	57—67 ✓
VI. პროვინცია შისთეთი	67—79 ✓
VII. პროვინცია ლეჩეთი და ლეჩები	79—105 ✓
VIII. თათარი ხალხები	105—115 ✓
ყუმუხელი თათრები (109). ნოღაელი თათრები კასპიის ზღვაზე (111). ყუ- ბანზე მყოფი ნოღაელი თათრები (113). დიდი ნოღაური ურდოები (113). ტე- რეკემენული ან ტრუშმენული თათრები (115).	
გიულდენშტადტის მოხსენებები სიივრეატორო მცნეივებათა აკა- დეიისადმი	117—205
XIII. მოხსენება (119). XIV. მოხსენება (121). XVI. მოხსენება (123). XVII. მოხსენება (123). XVIII. მოხსენება (125). XXII. მოხსენება (127). XXIII. მოხსენება (129). XXIV. მოხსენება (131). XXV. მოხსენება (139). XXVI. მოხსენება (143). XXVII. მოხსენება (151). XXVIII. მოხსენება (155). XXIX. მოხსენება (161). XXX. მოხსენება (189). XXXI. მოხსენება (197). XXXII. მოხსენება (197):	
ჟუბანის შენაქადების შესახებ	207—223
პროვინცია ბასიანის შესახებ (217—223).	
[კუხმთ-საქართველო უკთიერთობა თუკმეთთან ომის ვეკიოდში] 223—231	
მოხსენება აკადემიასთან დანიშნულ კომისიისადმი	231

მიმოთხე ფიზიკური ექსპერიმენტის შემოსავლისა და დანახარჯების ხიზა	233—267
(მეოთხე წლისა—233—249; მეხუთე წლისა—251—267).	
საპარტიველოში და მათში მოგზაურობისთვის წამოღებული ფვრილ- მანები	267—269
ამაღმყოფთა სია, რომელთაც თბილისში ჩავშტარა სამედიცინო დას- მარება	271—277
კავკასიაში გავრცელებული ცხოველები და მცენარეები	278—289
[გიულდენშტადტისაული საქმიებალი]	290—295
[სტამბლასხვა მასალები გიულდენშტადტის აკჰივიდან]	296—302
ციხლარის კომენდანტის მომართვები (296—298). გიულდენშტედტის წერილი სოლომონისადმი (298). სოლომონის ორი წერილი გიულდენშტედტისადმი (299—300). წარწერები (300—301). ქართული ბრუნება (301). ქართული ანბანი (302).	
კავკასიაში ხმარებულნი მნების შედარებითი სიტყვათა-კონები	303—376
1. ტარტიველოში მნები	304—314
2. ლეკური და მისი მონათესავე მნები	315—329
3-4-5. შაჰიშუშუში, ანდური და აკუშაური მნები	330—339
6. მიცუგეზური დიალექტები (ჩაჩნური, ინგუშური, თუშური)	340—348
7-8. შაბარდოული და აბაზური მნები	349—357
9. ამღანური, დიბროკული და ოსური მნები	358—367
ენა, რომელიც იხმარება საქართველოში	368—372
ენა, რომელზეც ლაპარაკობენ პროვინცია სამეგრელოში	372—375
დამატებები	376—386
მედიკამენტებისა და სანელებლების სია, რაც თბილისში იწოვება (376—379). გიულდენშტედტის წერილი ბაკმაისტერს (380—386).	
საქმიებლები	387—419
გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელთა საქმიებელი (387—408). პირთა სახელები (408—413). საგანთა საქმიებელი: პირველი ტომისთვის (413—416); მეორე ტომისთვის (417—419).	
Addenda et corrigenda	420

წინასიტყვაობა

თუ 1962 წელს გამოცემული „გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში“ (პირველი ტომი) ძირითადად ემყარებოდა გიულდენშტედტის მოგზაურობის დღიურებს, წინამდებარე მეორე ტომი, გარდა ორი თავისა, შეიცავს გიულდენშტედტის ჯერ გამოუქვეყნებელ ხელნაწერ მასალას (იმ მოხსენებების ჩათვლითაც, რომლებიდანაც პალასს ესა თუ ის ცნობა ამოუკრეფია) ორიგინალის სახის დაცვით. ამ მასალის შესახებ იხ. ქვემოთ შესავალი.

ჩვენი გამოცემის მასალათა ანალიზი საკმაოდ ვრცელ გამოკვლევას მოითხოვს, რაც, სამწუხაროდ, ვერ მოხერხდა გამოცემის ისედაც ძალზე გაზრდის გამო. ამდენად დავკმაყოფილდით მოტანილი მასალისთვის მიმოხილვითი და განმარტებითი ხასიათის შესავლის დართვით*.

მართალია, გამოცემას ეწოდება საქართველოში მოგზაურობა, მაგრამ მასში მოთავსებულია მრავალი ცნობები ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა შესახებაც, პირველად ჩვენ გადაწყვეტილი გვექონდა პალასის გამოცემის შესაბამის თავებიდან ამოგვეღო ის ადგილები, სადაც აღნიშნული იყო საქართველოს ურთიერთობა ჩრდილოეთ კავკასიის ამა თუ იმ ხალხებთან, მაგრამ ეს დაარღვევდა ტექსტის წყობას, რადგან მივიღებდით უსისტემო ამონაწერებს. ამის გამო ჩვენ მთლიანად ამოვიღეთ პალასის გამოცემიდან თავი ჩრდილოეთ კავკასიის პოლიტიკური გეოგრაფიის შესახებ. ამასთან, რადგან პალასი ერთ ჯგუფში ათავსებს მთელ იბერიულ-კავკასიურ ენებს, ამდენად შესაბამის „მოხსენებებიც“ ჩრდილოეთ კავკასიის შესახებ დავურთეთ გამოცემას (მხოლოდ ხელი არ გვიხლია ჩრდილოეთ კავკასიაში მოგზაურობის დღიურებისთვის, რაც უკვე ძალზე შორს წაგვიყვანდა).

შედარებით პირველ ტომთან, წინამდებარე ნაშრომის მომზადებისას მეტ სიძნელეებს წავაწყდით. ეს გამოწვეულია იმით, რომ მეორე ტომი გაცილებით მრავალფეროვან მასალას შეიცავს:

1. თუ პირველ ტომში ჩვენ მხოლოდ საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებთან გვექონდა საქმე, ახლა დასადგენი გაგვიხდა მთელი ჩრდილო კავკასიის, კავკასიის მთიანეთის დასახლებული ადგილების სახელწოდებანიც. ეს დადგენა გაგვიძნელდა იმითაც, რომ სხვადასხვა რუკებისა და ცნობების მონაცემები (ტრანსკრიფცია ამა თუ იმ სახელისა) ერთმანეთს ხშირად არ ემთხვევა (მაგ.: გიულდენშტედტისეული Singiser ასეა აღნიშნული სხვაგან: სინდისარ, სანდისარ, Сундизар, Sondschar; ან კიდევ გიულდენშტედტის Zozulte—წოწოლდა, ცოცოლტა, Zozoldo და სხვა). ართულებდა საქმეს ისიც, რომ გიულდენშტედტი ზოგჯერ ერთი მხარის სოფელს მეორე მხარეში ასახელებს. თუ როგორაა შესწორებული სახელები, იხ. ქვემოთ, შესავალი.

* ნარკვევი ცალკე წერილის სახით იქნება გამოქვეყნებული. ამიტომ აქ გიულდენშტედტის ცნობათა შეფასებას, მათი სანდობა-პედარაზობის მიუხედავად, გვერდს ვუვლით—(გ. გ.).

გეოგრაფიულ სახელთა დადგენისას ვიყენებდით რუსულსა და ქართულ რუკებს (ძველსა და ახალს), ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობებს, ჩვენი წინა გამოცემის საძიებელს, ასევე სტატისტიკური აღწერილობის მასალებს (ძველსა და ახალს), სახელდობრ:

ა) Административно-территориальное деление Дагестанской АССР. На 1 июля 1955 года. Махачкала, 1955.

ბ) Северо-Осетинская АССР. Адм.-территориальное деление. На 1 июля 1952 г. Дзауджикау, 1953.

გ) საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, თბ. 1961.

დ) საქართველოს 1923 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ჯამები, ნაწ. II, დემოგრაფია.

ე) Gottfried Merzbacher, Aus den Hochregionen des Kaukasus, I—II, Leipzig, 1901 (ამ წიგნს დართული რუკებით).

ვ) П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, ч. III. СПб 1869 (საძიებლები).

ზ) Д. Д. Пагирев, Алфавитный указатель к пятиверстной карте Кавказского края, Тифлис 1913.

ჩრდილო-კავკასიური და დაღესტნური სახელების დადგენისას დახმარება აღმოგვიჩინეს: პროფ. ზურაბ ანჩაბაძემ, დოც. ტოგო გუდავამ, დოც. დავით იმნაიშვილმა, ისტ. მეცნ. კანდ. გიორგი თოგოშვილმა. ამდენად თავს მოვალედ ვთვლით ხსენებულ პირთ უღრმესი მადლობა მოვახსენოთ.

2. გარკვეული სიძნელები გვქონდა გეოლოგიურ-მინერალოგიურ ტერმინთა დადგენისას. ამ საქმეში დაუზარებლად გვეხმარებოდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტი გურამ ლონდაძე, რომელსაც ღრმა მადლობას ვუძღვნით.

3. ბოტანიკური ტერმინების დადგენისას ჩვენ ძირითადად ორი ლექსიკონით ვსარგებლობდით:

ა) ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ. 1949.

ბ) რ. ერისთავი, მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამედიცინოდგან, ტფ. 1884.

თუ როგორაა ტერმინთა შესაბამი თარგმანი შესრულებული ჩვენ მიერ, იხ. ქვემოთ შესავალი (გვ. 020—021).

4. წიგნს დართული აქვს მედიკამენტთა და სანელებლების სია, რომელთა თარგმანი ჩვენ არ შეგვისრულებია.

5. ასევე არ დაგვიზუსტებია ამა თუ იმ ენის ლექსიკურ მონაცემთა სისწორე.

ამგვარი რთული სამუშაო ზოგიერთ უზუსტობათაგან, რა თქმა უნდა, დაზღვეული არ იქნება. ჩვენ ყოველ სასარგებლო შესწორებას მადლობით მივიღებთ.

თბილისი

1964 წლის 25 ივნისი

გ. გელაშვილი

შესავალი

როგორც პირველი ტომის შესავალში იყო აღნიშნული, გიულდენშტედტის მოგზაურობის მასალები ინახება ქ. ლენინგრადში სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის არქივში, აგრეთვე სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში (ერთი ნაწილი ლინგვისტური მასალისა—ადელუნგის არქივში). ჩვენი გამოცემის მეორე ტომში შესული მასალა არქივის შემდეგ ფონდებში მოიპოვება: Разряд I, опись 100, №№ 2, 4, 5, 12, 19, 20, 21; Фонд 8, опись 33, №№ 4, 5, 6.

ჩვენს გამოცემაში შეიძლება განესახეავოთ ორი ნაწილი*. ერთი, ესაა პალასისეული გამოცემის სამი თავი, რომლებიც პირველ ტომში არ შევიდა, თუმცა ეხებიან საქართველოს ფიზიკურ გეოგრაფიას, გეოლოგიურ და მინერალოგიურ დაკვირვებებს; აგრეთვე — კავკასიის მთიანეთის პოლიტიკურ გეოგრაფიას და კავკასიის (ძირითადად საქართველოს) ფლორასა და ფაუნას.

მეორე ნაწილად შეიძლება ჩაითვალოს დანარჩენი მასალა: მოხსენებები, ხარჯთაღრიცხვის რეგულები, კორესპონდენციები, ლექსიკური მასალები და სხვა. ამ ორი ნაწილის განმასხვავებელი ნიშანი ისაა, რომ პირველი (იგულისხმება ტექსტები) მთლად ამოღებულია პალასისეული გამოცემიდან და ისინი, ზოგი ადგილის გარდა, ხელნაწერის მიხედვით არაა გასწორებული. მეორე ნაწილი კი წარმოადგენს ხელნაწერი დედნის უცვლელ გადმოლებას (ამა თუ იმ ნაწილის გამოტოვებით). უნდა აღვნიშნოთ, რომ ზოგიერთი (და არა ყველა) ადგილი პირველი და მეორე ნაწილისა შინაარსობლივად ემთხვევიან ერთმანეთს (რა თქმა უნდა, არა მთლიანად), მაგალითად: ცნობები აფხაზეთის, ბასიანეთის შესახებ, ზოგი მინერალოგიური დაკვირვება; ასევე თითქოსდა გამეორებულია პირველ ტომში მოცემული თბილისის აღწერა და თითო-ოროლა ადგილი.

ეს შემდეგითაა გამოწვეული: პალასი, რასაკვირველია, მასალას თავისი გამოცემისათვის იღებდა არა მარტო „დღიურებიდან“, არამედ გიულდენშტედტის „მოხსენებებიდანაც“ ავსებდა მათ. შეიძლება მკითხველმა გვისაყვედუროს, რომ უმჯობესი იყო მოგვეტანა პალასისეული მასალა და შეგვესწორებინა ის დედნით, როგორც ეს პირველ ტომში ხდებოდა; მაშინ სათანადო „მოხსენებების“ მოტანას აზრი აღარ ექნებოდა. ან პირიქით, გამოგვეტოვებინა პალასისეული ტექსტი; ეს კი გამოცემას არასრულს გახდიდა. ჩვენს მიზანს შეადგენდა სრული სახით მოგვეცა მოგზაურის „მოხსენებები“ (რომლებშიც დატულია ცნობები საქართველოს შესახებ) და აგრეთვე ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ცხოვრების თუ

* „ნაწილი“ პირობითი ტერმინია.

ენის სათანადო სურათიც გვეჩვენებინა (რამდენადაც ამას ჩვენი გამოცენა საპირობდა), ამიტომ ამ ხელნაწერი მასალის მიხედვით აღარ შეგვისწორებია პალასისეული ტექსტი, რადგან მკითხველი განსხვავებას მათ შორის ადვილად დაინახავს. ჩვენ მხოლოდ შევასწორეთ ცნობები ქისტეთისა და ლეკეთის შესახებ, ისიც არა „მოხსენებებიდან“ ან „დღიურებიდან“, არამედ მოგზაურის ცალკეული საგანგებო ჩანაწერებიდან, რომლებიც ზემონახსენებ არც ერთ მასალაში არ იყო. ამდენად, თუ ზოგი რამ გამეორების ელფერს ატარებს, ეს დაშვებულია სრულიად შეგნებულად.

რაც შეეხება ლექსიკურ მასალას, პალასის გამოცემასთან დართული სიტყვათა-კონები ჩვენ შევაჯერეთ დედანს, შევასწორეთ და შევაესეთ. ამის შესახებ იხ. ქვემოთ.

ამრიგად, მეორე ტომში შევიდა პალასისეული გამოცემის სამი თავი: კავკასიის ფიზიკური ცოდნისათვის (ჩვ. გამოც. 2—39 გვ.), კავკასიის მთიანეთის პოლიტიკური გეოგრაფიისა და ხალხთა შესწავლისათვის (გვ. 40—115), კავკასიაში გავრცელებული ცხოველები და მცენარეები (გვ. 278—289) და ხელნაწერი დედნისეული მასალა: მოხსენებები, ხარჯთაღრიცხვის რეგულები, ლექსიკური მასალა, კორექსონდენციები, მიმოხილვითი ხასიათის წერილები, სხვადასხვა სახის სიები და სხვა მრავალი.

* * *

თუ როგორია სხვაობა პალასის მიერ გამოცემულ ტექსტსა და ხელნაწერს შორის*, შეიძლება ვთქვათ იგივე, რაც პირველ ტომში:

1) გამოტოვებულია სიტყვები და წინადადებები, რომელთა აღდგენაც ტექსტს უფრო ნათელს და სრულს ხდის. მაგალითად: ა) mit diesen durch die Sprache verbunden, aber übrigens abgesondert die Dörfer<P. (და ჩამოთვლილია სოფლები—გვ. 98).

ბ) Die Nation Kasikumuch soll an 20.000 Mann stark sein<P. (გვ. 100).

გ) Die an den übrigen in die Sundsch fallenden Flüssen wohnenden Völker machen eine andere Partie, die gegen diese ist, und die die Tschechensche pflegt genent zu worden<P. (გვ. 76) და სხვა.

2) გამოტოვებულია სიტყვები და წინადადებები, ან შეცვლილია ერთი მეორით, თუმცა აზრი არ მახინჯდება. მაგ.: ა) სხვა დანარჩენი, რაც მშართველობის, რელიგიის, საქმიანობის, კვებისა და ჩაცმის შესახებ იყო დიდოვლებთან ნათქვამი, შეიძლება ამ მხარეზეც გავიმეოროთ. გ ი უ ლ.] ისინი დიდოვლთაგან არც ჩაცმით განსხვავდებიან და არც წყობილებითა და ყოფაცხოვრებით, მოკლედ, არაფრით. პ ა ლ. (გვ. 97).

ბ) იქ ლაპარაკობენ ლეკურად, ანწუხში გავრცელებულ დიალექტზე, პ ა ლ.] ამ მხარის ენა იგივეა, რაც ქარისა და ანწუხის, გ ი უ ლ. (გვ. 83).

3) პალასი სტოვებს სიტყვებს, უშვებს შეცდომებს, ფაქტს ამახინჯებს. მაგ.: მის ვაეს და ტახტის მემკვიდრეს ჰქვია უმახანი. ცოლი ახლანდელი ავარხანისა არის ქალიშვილი უცმეი ან უსმეი ხანისა, სულთან ბეგისა. პ ა ლ.] ავარ

* ვგულისხმობთ პალასისეული ტექსტის დედნის მიხედვით შესწორებულ ნაწილს (გ. გ.).

ხანის მეორე ცოლია უცმეი სულთანბეგის ქალი; პირველი ცოლისგან [ჰყავს] ვაჟი უნახანი, გ ი უ ლ. (გვ. 83).

4) ცვლის ასოებს საკუთარ სახელებში (შეიძლება ეს ზოგჯერ კორექტურული შეცდომაც იყოს):

- ა) Zobotl', G.] Zobol, P. (გვ. 82);
- ბ) Gogotl' G.] Gogelt, P. (გვ. 82);
- გ) Schiginu, G.] Sesiginu, P. (გვ. 84);
- დ) Chuprib, G.] Chubrit, P. (გვ. 92);
- ე) Kunaimi, G.] Kimaimi, P. (გვ. 102);
- ვ) Chur, G.] Churt, P. (გვ. 102).

5) ერთ სიტყვას მეორით ცვლის, რაც ზოგჯერ შეიძლება შეცდომაც იყოს. მაგ.: ა) An dem Ursprunge der Koisu, G.] An Koisu hinab an einem besondern Arm, P. (გვ. 98).

ბ) 1000 Familien, P.] 10.000 Mann, G. (გვ. 98).

გ) 2000 Familien, P.] 3000 Mann, G. (გვ. 100);

დ) ყველაზე ქვემო ლეკური სოფელია კოისუზე კოსტეკს ზემოთ, პ ა ლ.] ყველაზე ბოლო სოფელი კოსტეკს მერე, კოისუს დასავლეთით. გ ი უ ლ. (გვ. 85). ყველა შესწორება ჩვენი გამოცემის სქოლიოებშია მითითებული *.

* * *

ჩვენს გამოცემაში სიტყვების მართლწერა დატოვებულია დედნისეული. შეიძლება შემდეგი ნიმუშების მოტანა: ა) სიტყვაში გამოტოვებულია ასო **h**. მაგალითად: erfaren (=erfahren, გვ. 130)**, Anzal (=Anzahl, გვ. 132), Vermerung (=Vermehrung, გვ. 136); Jar (=Jahr, გვ. 124); fürende (=führende, გვ. 124); ser (=sehr, გვ. 124), Einwoner (=Einwohner, გვ. 192) და სხვა.

ბ) **ck**-ს მაგიერ ნახმარია **k** ან **kk**: Eudzwek (გვ. 160), zurik (გვ. 122), Brükke (გვ. 124), bedekket (გვ. 124), erstekt (გვ. 190), Rükreise (გვ. 128) და სხვა.

გ) **B**-ის ნაცვლად **s**-ია გამოყენებული: Ausflus (გვ. 124), Erlaubnis (გვ. 128), Entschlus (გვ. 142), Grundris (გვ. 160), Fus (გვ. 124), Flus (გვ. 188) და სხვა.

დ) **tz** შეცვლილია **z**-ით ან **zz**-ით: besezzet (გვ. 124), jezt, lezte (გვ. 122), Schuzz (გვ. 130), nuzzen (გვ. 130), Vorsazz (გვ. 124) და სხვა.

ე) **nn**-ის მაგიერ **n**-ს ხმარობს: genant (გვ. 224) და სხვ.

ვ) **mm**-ს ცვლის **m**-ით: einnimt (გვ. 190), samlen (გვ. 188) და ა. შ.

ზ) **ä** შეცვლილია **e**-თი: erwente (=erwähnte, გვ. 126), Grenze (=Gränze, გვ. 144) და სხვა.

თ) **dt**-ს მაგიერ წერია **t**: Hauptstat (გვ. 126).

* ნიშნით „<“ აღვნიშნავთ ნაკლებობას.

** გვერდების მითითება არ ნიშნავს, თითქოს მხოლოდ ამ გვერდზე გვხვდებოდეს მსგავსი შემთხვევა.

ხშირად ნახმარია სიტყვათა ძველი ფორმები: gelebet (გვ. 130), wirklich (გვ. 142); onmchtig (გვ. 182), mögte, zwo, gieng, Gebürge, vorigilrige (გვ. 124), izt (გვ. 128), seyn (გვ. 128), etwan, bedekket (გვ. 124), verfertiget (გვ. 126), ongeachtet (გვ. 126), fürtrefliche (გვ. 128) და სხვა, რომელთა პარალელურად ახალი ფორმებიცაა ხშირად გამოყენებული.

დაშვებულია აგრეთვე გრამატიკული შეცდომებიც, არაა დაცული შესაფერი ბრუნვები. ჩვენ ისინი უმეტესად კვადრატული ფრჩხილებით აღვადგინეთ. მაგ.: mit einige[n] 1000 Mann (გვ. 228); mit dem mingrelische[n] Dadian და სხვა.

კიდევ მრავალი სხვადასხვა მაგალითის მოყვანა შეიძლებოდა სიტყვათა მართლწერიდან, მაგრამ მათ მკითხველი თვითონაც შეამჩნევს და ამავე დროს საკმაოდ დაწვრილებითაა მსგავსი ნიმუშები ჩვენი გამოცემის პირველ ტომშიც მოყვანილი.

* * *

მოკლედ შევხვით, თუ რას წარმოადგენენ წინამდებარე ტომში შესული მასალები. მიუყვით იმ რიგს, როგორც ისინი გამოცემაში არიან დალაგებული, თუმცა შეიძლებოდა მათი უფრო მკირე რაოდენობის, მაგრამ მოზრდილ ჯგუფებად გაერთიანება.

თავი „კავკასიის ფიზიკური ცოდნისათვის“ მთლიანად გადმოღებულია პალასის გამოცემიდან (იხ. Reisen, I, გვ. 433—458; ჩვენი გამოცემის 2—39 გვ.). ჩვენ იგი დედნის მიხედვით არ შეგვისწორებია. ამ თავში გიულდენშტედტი დაწვრილებით განიხილავს კავკასიის მთელი მთიანეთის ფიზიკურ ბუნებას. ამას იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს. ის ხომ კიდევ ამბობს: „იგი (კავკასია—გ. გ.) აქამდე ძირითადად ისევე უცნობი იყო, როგორც განთქმული. რადგან მას პირველი ადგილთაგანი ეკავა ჩემი ფიზიკური ექსპედიციის გეგმაში, რამდენადაც შეეძელი მოვიარე, რაც შემძლო მე თვით ჩავეინიშნე, სადაც არა—ვეკითხებოდი, ცნობები შევაგროვე და შევადარე“ (იხ. ჩვ. გამოც. გვ. 3). გიულდენშტედტი, თუ არ ჩავთვლით კავკასიონის ზოგად დასურათებას, კავკასიის მთიანეთის დაწვრილებით აღწერას იწყებს სამხრეთ კავკასიის მთებიდან და, მთავარი ქედის გადავლით, ჩრდილო მთიანეთით ასრულებს, რადგან, როგორც თვით ამბობს, ასე მიდიოდა მისი სამოგზაურო გზა საქართველოდან რუსეთისკენ.

უნდა ვთქვათ, რომ ეს თავი გვაძლევს შემაჯამებელ სურათს კავკასიის მთიანეთისას, თორემ გიულდენშტედტი ყოველ ნაბიჯზე აღწერდა თავის დღიურებში ამა თუ იმ მთასა და ველს, მდინარესა თუ საბადოებს. ახლა ეს ყველაფერი ერთადაა თავმოყრილი.

ხსენებულ თავში პირველად მოცემულია კავკასიონის მთავარი ქედის ზოგადი სახე, მისი მდებარეობა, გადაჭიმულობა, სიგანე. წარმოდგენილია სურათი მისი ქედების, მწვერვალების, მცენარეული საფარის და შემადგენელი ქანებისა. ასევე ზოგადაადაა გამოყოფილი მთავარი ქედის მიმდებარე მთისწინეთები (ჩრდილოეთისა და სამხრეთის), მდინარეთა ხეობები და მინერალებით.

ზოგადი ცნობების შემდეგ გიულდენშტედტი იწყებს აღწერას თავისი გეგმის მიხედვით (ე. ი. სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ). პირველად მოგზაური ენება არარატის ჩრდილო მთისწინეთს; მის გავრცელებას. ძალზე დაწვრილებითაა აღწერილი არარატის მთიანეთის მინერალები, საბადოები მათი მდებარეობით, სიმძლავრით, მნიშვნელობით, სარგებლიანობით (განსაკუთრებით სპილენძის, რკინის და ვერცხლის საბადოები, თუმცა სხვაც ბევრია ჩამოთვლილ-გამოკვლეული).

არარატის ჩრდილო მთისწინეთიდან გადავდივართ კავკასიის სამხრეთ მთისწინეთზე. აქ გამოყოფილია ორი ქედი: კირქვიანი და ფიქალიანი. აღწერილია მათი ქანები, მცენარეული საფარი, მათზე მიმავალი მდინარეები, საზღვრები ქედების გავრცელებისა; ასევე დიდი ყურადღება აქვს დათმობილი მინერალოგიურ დაკვირვებებს.

კავკასიის სამხრეთი მთისწინეთი ებჯინება ყინულიან ქედს, ე. ი. მთავარ ქედს, რომლის გრანიტული აღნაგობა და პიტალო კლდეები, თუ ღრმა ხეცები ზოგადი აღწერისას იყო დასურათებული.

მთავარი ქედი ჩრდილოეთით გადადის ჩრდილოეთის ფიქალიან ქედში. აქაც გიულდენშტედტი არ იშურებს ძალ-ღონეს, რათა აღწეროს ქისტეთისა, თუ ოსეთის ტერიტორიებზე, ან სხვაგან ამ მთებში არსებული მინერალები თუ მადნეული. ხსენებული ჩრდილოეთის ფიქალიანი ქედი დაბლდება ჩრდილოეთ მთისწინეთად; აქაც გვაქვს მსგავსი ცნობები მისი ქანების, მიმართულების შესახებ. აქვეა აღწერილი მასში გადმომდინარე თბილი სამკურნალო წყლებიც, რასაც გიულდენშტედტი საერთოდ დიდ ყურადღებას აქცევს და თავის „მოხსენებებსა“ და „დღიურებში“ დიდ ადგილსაც უთმობს.

როგორც ვხედავთ, ეს თავი წარმოადგენს წმინდა გეოგრაფიულს, გეოლოგიურსა და მინერალოგიურ აღწერას კავკასიისას. რა თქმა უნდა, მეტი ყურადღება მინერალებზეა გამახვილებული, რადგან გიულდენშტედტისადმი მიცემული ინსტრუქციიდანაც (იხ. ჩვ. გამოც. გვ. 145—147) ნათლად ჩანს, თუ რა ინტერესები ჰქონდა რუსეთის საიმპერატორო კარს, როცა ამ ექსპედიციას გეგმავდა. ანდა, რატომ დასპირდებოდა რუსეთის მთავრობას ჩრდილო ოსეთში მომავალი სამუშაოების ჩასატარებლად ყიზლარში ციმბირის შემალაროეთა რაზმი გადმოეყვანა და სპეციალური რუკებითაც კი აღეჭურვა.

აქვე გვსურს დავსძინოთ, რომ მსგავს აღწერილობას, მხოლოდ უფრო შემოკლებულს და კონკრეტულს, შეიცავს გიულდენშტედტის XXIX მოხსენება საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი გაგზავნილი (იხ. ჩვ. გამოც. გვ. 160—187).

* * *

მეორე თავი — „კავკასიის მთიანეთის პოლიტიკური გეოგრაფიისა და ხალხთა შესწავლისათვის“, ასევე მთლადაა ამოღებული პალასის გამოცემიდან (იხ. Reisen, I, გვ. 458—502; ჩვენი გამოცემის გვ. 40—115). ამ თავში დედნის მიხედვით (არა მოხსენებებისა და დღიურების მიხედვით) შესწორდა მხოლოდ ქისტეთისა და ლეკეთის შესახები ცნობები (იხ. ზევით შესავალი).

ხსენებული თავის შესავალში გიულდენშტედტი იხილავს კავკასიელთა წარმომავლობას, მათს ავტოხთონობას, წყობას. იგი დასძენს, რომ მთიანი მდებარეობა და კავკასიელთა უმეცრება, მათი ენათა და მხარეთა სიმრავლე იყო მიზეზი. რომ მათ შესახებ თითქმის არაფერი იცოდნენო და თვით, ინსტრუქციის შესაბამისად, ამ სიბნელეში გარკვეული შუქი შეიტანა. „ენობრივი მონაცემებით, დაკვირვებით, ფიზიკური მსგავსებით, ისტორიულ გარემოებათა შედარებით“ გიულდენშტედტმა მთელი ეს ხალხები რვა ძირითად ჯგუფად, მხარედ გააერთიანა. (რა თქმა უნდა, საფუძვლად მან ენა დაუდო ასეთ დაყოფას; ენაა შესახებ იხ. ქვემოთ). ეს ნაწილებია: 1) ქართული პროვინციები *, 2) ბასიანეთი, 3) აფხაზეთი და აფხაზები, 4) ჩერქეზეთი და ჩერქეზები, 5) ოსეთი და ოსები, 6) ქისტეთი, 7) ლეკეთი და ლეკები, 8) თათარი ხალხები (ყუმუხელი თათრები, ნოღაელი თათრები—კასპიის ზღვაზე და ყუბანზე, თურქმანი თათრები).

ჩამოთვლილი მხარეები ცალცალკეა წიგნში დახასიათებული და აღწერილი. ამ ქვეთავებში განხილულია შესაბამის ქვეყნის (პროვინციის) საზღვრები, მდებარეობა; ამ პროვინციათა სახელწოდებების წარმომავლობა, დაკავშირებულია ზოგი მათგანი ძველ სახელებთან (მაგ.: ჩეგემი—ჯიქია, ციხია; ჩეგემელები—ცებენები, ჯიქები; აფხაზეთი—აბაზგია). ასევე ნათქვამია, თუ როგორ იწოდებიან ეს ქვეყნები სხვადასხვა მხარეთა ენებზე. განხილულია ზოგი ხალხის წარმომავლობა (მაგ.: ოსები—ყივჩაყები ან უყები არიან და სხვა).

გიულდენშტედტი ყველგან აღნიშნავს, თუ რომელი მხარე ვისი მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა წინათ და ახლა (მაგ.: ბასიანეთი, ქისტეთი, ოსეთის ნაწილი, აფხაზეთი, ლეკეთის ნაწილი ემორჩილებოდნენ ქართველ მეფეებს, ხოლო ამჟამად ზოგი თურქებს, ზოგი ყაზარდოს, ზოგი თურქმან ხანებს, ზოგიც რუსებს ექვემდებარებიან, ან საერთოდ თავისუფლები არიან). აღნიშნულია ამ მხარეთა ურთიერთობის ხასიათი—ერთმანეთთან, სხვა ქვეყნებთან (ხარკის გადახდა, მძევლების მიცემა, ქვეშევრდომობა). დატულია ცნობები ხალხთა სარწმუნოების შესახებ, თუ როგორი სარწმუნოება ჰქონდათ ადრე (ქრისტიანული—ბასიანელებს, აფხაზებს, ქისტებს და ა. შ.), რით შეიცვალეს ამჟამად (ან მაჰმადიანობით, ან სრულებით ურელიგიოდ ცხოვრობენ) და ძველის რა გადმონაშთები შემორჩათ (ეკლესიები, მარხვა და სხვა).

დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ენებს ამა თუ იმ მხარისა, მათს ნათესაობას და კავშირს ერთმანეთთან და სხვა ენებთან, გავრცელებულ დიალექტებს (ანის შესახებ იხ. ქვემოთ). გიულდენშტედტი აღწერს კავკასიის ხალხთა მეურნეობის ყოველგვარ დარგს, მესაქონლეობას, საძოვრებს; მათ მიერ წარმოებულ ვაჭრობას, სავაჭრო საქონელს, მადნების დამუშავებას და სხვა.

ყველაზე დიდი ადგილი უჭირავს მხარეთა და სოფლების ჩამოთვლა-აღწერას. ყოველი პროვინცია დაყოფილია გარკვეული რაოდენობის და სახელწოდების მხარეებად. აქაც მოცემულია მათი მდებარეობა, მათში შემავალი ქალაქები და სოფლები, ციხე-სიმაგრეები; აღწერილია დასახლებისა და საც-

* რა ღვან საქართველოს ცალკე გამოკვლევა აქვს მიძღვნილი იმავე ტომში. ამიტომ ამ თავში მხოლოდ ჩამოთვლია ქართული სამეფო-სამთავროების.

ხოვრებელი სახლების ტიპები. ძალზე ხშირად ამა თუ იმ სოფელთან ან მხარესთან ვხვდებით ამ ადგილის მოსახლეობის რაოდენობის ჩვენებას (ხან კომლების მიხედვით, ხან სულადობრავ), აგრეთვე ლაშქრის გარკვეული რაოდენობის გამოყვანის უნარიანობას. დასახელებულია მხარეთა და ცალკეულ სოფელთა მთავრებისა და ბატონების გვარები, მათი ნათესაობა-წარმომავლობა (მულავია, შარაშა, კუნდუხოვი, ჩევი და სხვა მრავალი).

მოცემულია ამა თუ იმ ხალხის წოდებრივი დაყოფა, სოციალური ფენების ჩამოთვლა. იძლევა გიულდენშტედტი სხვადასხვა ხალხთა ცხოვრების ხასიათის დასურათებას (მომთაბარეა თუ მკვიდრი).

არ ავიწყდება მოგზაურს სხვადასხვა მხარეთა წეს-ჩვეულებების, ჩაცმადახურების, ხასიათისა და ბუნების, მათში გავრცელებული პირთა სახელების წოდება. ზოგჯერ კი გიულდენშტედტი გადმოცემებსაც იხსენებს (კედლის არსებობა დერბენტიდან კახეთამდე, ბოჭმელი ძმები და სხვა).

ასეთი მრავალფეროვანი მასალის მომცველია დასახელებული მეორე თავი. ამდენად, თუმცა ის ატარებს პოლიტიკური გეოგრაფიის სახელს, მასში აგრეთვე ძალზე ბევრი საინტერესო რამ შეიძლება მოინახოს მეურნეობის, ეკონომიკის, სოციალური წყობის ამსახველი, ენათმეცნიერთა და ეთნოგრაფთათვის საყურადღებო.

* * *

ერთ-ერთი უმთავრესი ადგილი გიულდენშტედტის მასალებში „დღიურებთან“ ერთად უკავიათ მის „მოხსენებებს“ (Berichte) საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი. გიულდენშტედტი სისტემატურად აწვდიდა აკადემიას ცნობებს მის მიერ მოვლილი მხარის შესახებ, ექსპედიციის მიმდინარეობის, მოძიებული მასალის, ნახულის თუ გაგონილის შესახებ; ატყობინებდა თავისი მუშაობის გეგმებს. ზოგიერთ მოხსენებას კი გიულდენშტედტი თან ამა თუ იმ მხარის რუკასაც ურთავდა.

გიულდენშტედტის 42 მოხსენებიდან საქართველოს შესახებ გარკვეულ ცნობებს შეიცავენ XIII—XXXII მოხსენებები. ამდენად ჩვენც ისინი მოვიყვანეთ. ეს მოხსენებები დაკულია არქივის შემდეგ ფონდში: ФОНД 3, ОПИСЬ 33, № 5—6 *. გარდა საქართველოსი მათში ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების შესახებაცაა უხვი მასალები **.

საერთოდ „მოხსენებები“, რომელთაც, ასე თუ ისე, დღიურის ელფერიც დაჰკრავთ, წარმოადგენენ გიულდენშტედტის საქმიანობის ერთგვარ შემაჯამებელ საბუთებს. „მოხსენებებში“ დაკულია ყოველგვარი ხასიათის ცნობები: გეოგრაფიული, ეთნოგრაფიული, მინერალოგიური, ბოტანიკური, ენათმეცნიერული, ისტორიული ხასიათისა. ამ „მოხსენებებშია“ შენახული ისეთი მასალებიც, რაც სხვაგან არ არის; მაგ.: ქართლის ცხოვრების ნუსხის შექმნის, მისი თარგმნის საქმის მოწესრიგების შესახებ (იხ. XXXI მოხსენება, გვ. 197 და მოხსენება, გვ. 231); რუსული კორპუსის მოძრაობის ზოგი დეტალის შესა-

* № 6-ში დაკულია ამ მოხსენებათა შავი ცალები.

** ეს „მოხსენებები“ ამ სახით პირველად ჩვენს გამოცემაში ქვეყნდება (გ. გ.).

ხებ; ქართული სამეფო შტოს რუსეთში მცხოვრები ზოგიერთი ცოცხალი წარმომადგენლის მოღვაწეობის შესახებ (არქიმანდრიტი პორფირი); რუსულ მემაღაროელების ყიზლარში გადმოყვანის შესახებ (გვ. 149); გიულდენშტედტისადმი აკადემიის მიერ მიცემული ინსტრუქციის საიდუმლო მხარის შესახებ (გვ. 145—147). „მოხსენებებშია“ დაცული ექსპედიციის წევრთა დახასიათებაც. მათშია აგრეთვე გიულდენშტედტისეული გეგმა ჩრდილოეთ კავკასიაში ახალშენთა სასახლერო ხაზის შექმნის თაობაზე, რომელთა მოსახლეობის ერთი ნაწილიც ქსნის და არაგვის, ასევე ხევის მცხოვრებ ქართველებს უნდა შეედგინათ, როგორც მაღალი სამეურნეო კულტურის მქონე ხალხს.

უნდა ითქვას, რომ თავისი დამაჯამებელი ხასიათით ყველაზე ვრცელია XXIX, XXX და XXXII მოხსენებები. პირველში მოცემულია საქართველოსკა და ჩრდილო კავკასიის შუა ნაწილის (ოსეთის, ქისტეთის, მცირე ყაბარდოს) გეოგრაფიულ-მინერალოგიური აღწერა, მეორეში—ლეკეთისა და კასპიის ზღვის პირას მცხოვრები თათრული მხარეებისა, მესამეში კი—ჩრდილოეთ კავკასიის დასავლეთი ნაწილისა (აფხაზეთი, ჩერქეზეთი, ყაბარდო და ნოღაელი თათრები ყუბანზე). ამრიგად, ეს სამი მოხსენება მოიცავს მთელს კავკასიას შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე. განსაკუთრებით იზრდება XXIX და XXXII მოხსენებათა მნიშვნელობა, რადგან მათ დართული აქვთ სათანადო ვრცელი რუკებიც; პირველს საქართველოსი (არა მთელი ქვეყნის) და კავკასიის ყელის შუა ნაწილისა, ხოლო მეორეს—მდინარე ყუბანის და მდ. მანიჩის მიდამოებისა აზოვის ზღვამდე, სავარაუდო ახალშენთა ადგილების აღნიშვნით. (რუკების შესახებ იხ. ქვემოთ გვ. 025—026).

როგორც აღვნიშნეთ და როგორც ეს ჩვენს გამოცემაში მოტანილი ამონაწერებიდანაც ჩანს, XXXII მოხსენება თავისი მნიშვნელობით უტოლდება XXIX მოხსენებას. გამოცემის გაზრდის გამო ჩვენ მხოლოდ ზოგი ადგილი მოვიყვანეთ ამ მოხსენებიდან, თუმცა წიგნს ხსენებული რუკა დაუურთეთ. თვით მოხსენებას (სრული სახით) ცალკე წერილს მივუძღვინეთ.

კიდევ ერთხელ დავსძენთ, რომ, მართალია, „მოხსენებათა“ ბევრი მონაცემი ზევით აღნიშნულ პალასისეული გამოცემის პირველ თავებს ემთხვევა, მაგრამ ეს კი არ ამძიმებს გამოცემას, არამედ ფიქრობთ, რომ ბევრ საკითხს უფრო ნათლად აშუქებს.

* * *

მომდევნო თავი ჩვენი გამოცემული ტექსტისა არის „ყუბანის შენაკადების შესახებ“*. მართალია, ცალკე ქვესათაურითაა გამოყოფილი „პროვინციებისადმი შესახებ“, მაგრამ ისიც ეკუთვნის წინას, მისი უშუალო გაგრძელება და ნაწილია (იხ. გვ. 206—223).

ეს თავი არ წარმოადგენს მოხსენებას აკადემიისადმი, მაგრამ ისიც მოვათავსეთ ამ რიგში, რადგან მასში ძალზე უხვი და კონკრეტული ცნობები დაცული ჩრდილო კავკასიის ხალხთა პოლიტიკური გეოგრაფიის შესახებ. ეს თავი შეიძლება ორ ნაწილად გაიყოს აღნაგობის მიხედვით.

* ეს თავი ამ სახით პირველად ჩვენს გამოცემაში ქვეყნდება (გ. გ.)

პირველში დაწვრილებითაა აღწერილი არა მარტო უშუალოდ ყუბანის შენაკადები, არამედ მთელი მისი აუზი, შენაკადთა შენაკადებითაც. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ამ ნაწილს იმდენად, რამდენადაც, გარდა მდინარეთა დასახელებისა, მითითებულია, თუ რომელ მათგანზე რომელი მხარე ძეგს, რომელი ხალხი ცხოვრობს; ჩამოთვლილია მათზე მდებარე დიდი თუ მცირე სოფლები, დასახელებული არიან ამ სოფლებისა და მხარეების მმართველი ბატონები (ძირითადად აფხაზები და ჩერქეზები).

მეორე ნაწილი უფრო მეტ საკითხებს ეხება. აქ განხილულია ყუბანელი თათრების, აფხაზეთის, ჩერქეზეთის და ბასიანეთის საერთო მდგომარეობა: მათი მხარეები, მხარეთა სახელწოდებების დადგენა-შედარება, საზღვრები, გავრცელების არეები, ენა, რელიგია, საქმიანობა, მოსახლეობა, დასახლების ტიპები; ერთი სიტყვით, ყოველივე ის, რაც ჩვენი გამოცემის მეორე თავის შესახებ იყო ნათქვამი.

* * *

„რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა თურქეთთან ომის პერიოდში“ წარმოადგენს ნამდვილი ისტორიული ხასიათის მიმოხილვით წერილს*. ხსენებული სათაური ამ წერილს ჩვენ მივეცი (დედანში ის უსათაუროა), რადგან იგი სავსებით შეეფერება მასში გადმოცემულ ფაქტებს.

გიულდენშტედტი იცავს ფაქტების თანმიმდევრულ რიგს, როგორც მათ აღვილი პქონდათ სინამდვილეში. ამ წერილში გადმოცემულია ამბები 1768 წლიდან 1772 წლამდე. იწყება წერილი ფაბულოვის (= ხეაბულოვის) ელჩობით ერეკლე-სოლომონის კარზე, რომელიც პასუხი იყო მიტროპოლიტ მაქსიმე აბაშიძის პეტერბურგში ელჩობაზე. დასახელებულია ამ ელჩობათა მიზანი და მიზეზები. ამ ელჩობას მოსდევს საქმეთა რწმუნებულის მურავიოვის (= მოურავოვი) და რუსული კორპუსის გამოგზავნა საქართველოში ტოტლებენის მეთაურობით. საქმად ვრცლადაა აღწერილი რუსული კორპუსის და მისი სარდლის მოქმედება საქართველოში, ურთიერთობა ერეკლე-სოლომონთან, ზოგიერთი უთანხმოება, ერთობლივი მოქმედება თურქთა წინააღმდეგ; შეფასებულია სარდლობის მოქმედება. ნათქვამია ფოთის უნაყოფო ალყის შესახებ, გურია-სამეგრელოს მთავართა დამოკიდებულების შესახებ. ტოტლებენს ცვლის სუბოტინი. ნაჩვენებია ახალი სარდლის უშედეგო მოღვაწეობაც; შემდეგ, კორპუსის უკან გაწვევა და ამის მიზეზები. ბოლოს, აღნიშნულია იმპერატორის რესკრიპტების გამოგზავნის შესახებ ერეკლე-სოლომონისადმი, მათი მომავალი საქმიანობისა და რუსეთთან ურთიერთობის განსაზღვრის შესახებ. ნათქვამია აგრეთვე ლევან ბატონიშვილისა და პატრიარქ ანტონის რუსეთში ელჩობის თაობაზე, ამ ელჩობის მიზეზებზე.

ამ მიმოხილვით წერილს ახლავს ზოგიერთი უზუსტობა. მაგალითად: ტოტლებენთან ერთად წამოსული რუსეთის საქმეთა რწმუნებული იყო არა

* ეს წერილი წინამდებარე ტომში ქვეყნდება პირველად (გ. გ.).

მურავიოვი, არამედ მოურავოვი; აგრეთვე არაა ზუსტად აღნიშნული ფაბულა-ვის ჩამოსვლის და დაბრუნების თარიღები; ან კიდევ — ტოტლებენი ერეკლეს აღოს მინდვრიდან არ გააყოლია მაშინვე თბილისში, არც ცხინვალში შეხვედრია სოლომონს. ეს შეხვედრა მოხდა იმერეთის საზღვარზე 26 სექტემბერს. აქედან კი ტოტლებენი სოლომონთან ერთად შორაპნის ცხის ასაღებად გადავიდა, მაგრამ უშედეგოდ; 13 ოქტომბერს ის მოეცალა შორაპანს და ცხინვალში დაბრუნდა* (და არა ისე, როგორც წერილშია ნათქვამი, თითქოს არავითარი ოპერაციის ჩატარებას ადგილი არ ჰქონოდა).

მიუხედავად ზოგიერთი ასეთი უზუსტობისა, ხსენებულ წერილს ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ პერიოდის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის კვლევისას და ამდენად მეტად საყურადღებო მასალას წარმოადგენს, რა თქმა უნდა, კრიტიკული მიდგომის და სხვა პარალელურ ცნობებთან შეჯერების შემდეგ**.

გავიმეორებთ, რომ ამ ცნობათა ვრცელ ანალიზს არ ვიძლევი, რადგან არ გვსურს შესავლის გეგმას გადაუხვიოთ, რაც გამოცემის გაზრდას გამოიწვევდა.

* * *

ჩვენს გამოცემაში სათანადო ადგილი უჭირავს გიულდენშტედტის „მეოთხე ფიზიკური ექსპედიციის შემოსავლისა და დანახარჯების სიას“ (მეოთხე და მეხუთე წლებისა — იხ. ტექსტი გვ. 232—267).

ხარჯთაღრიცხვის რვეულები შედგენილია ცალკე წლების მიხედვით. იგი წარმოებულია როგორც გერმანულ, ისე რუსულ ენებზე. რუსული წარმოადგენს გერმანულის თარგმანს. ეს რვეულები დაცულია არქივში: ФГНХ 3, ОИНСБ 3, № 4.

როგორც სათაურიდან ჩანს, ხარჯთაღრიცხვის რვეულებში შეტანილია როგორც ექსპედიციის შემოსავალი, ისე დანახარჯები. ჩვენი გამოცემის გაფართოების თავიდან ასაცილებლად შემოსავლების აღრიცხვა გამოვტოვეთ, რადგან მათში მაინც და მაინც საყურადღებო მასალა არ არის. ამდენად წინამდებარე ტომში წარმოდგენილია დანახარჯების სია ამ ხარჯთაღრიცხვის რვეულებიდან, ამასთან მხოლოდ იმ წლებისა, როდესაც გიულდენშტედტი საქართველოში იმყოფებოდა (ხარჯთაღრიცხვის რვეულები ჩვენი გამოცემაში ქვეყნდება პირველად).

მიუხედავად გარეგნული ერთფეროვნებისა, ხარჯთაღრიცხვის რვეულები შეიცავენ სხვადასხვა საინტერესო ცნობებს, რაც სხვა მასალებში არ გვხვდება (რა თქმა უნდა, ყველა პიროვნება თუ ნივთი, დასახელებული რვეულებში,

* შტრ. А. Цагарели, Грамоты, I, СПб, 1891, გვ. გვ. 68, 443.

** ზოგიერთი საკითხი განხილული გვაქვს ჩვენი გამოცემის პირველ ტომში (იხ. გვ. 084—086); აგრეთვე ცალკე წერილიც გვაქვს დამზადებული.

გვხვდება თასებთან ერთად. თუ ვინ ჩით დაასაჩუქრა, ან რაში რამდენი ფული გადაიხადა).

რვეულებში დასახელებული არიან ექსპედიციის თარჯიმნები სხვადასხვა ენებისა (იქნებიან ეს კაზაკები თუ ყაზბეგის ვაჟი, განსწავლულნი თუ შემთხვევითი პირნი). ძალზე თვალნათლივ ჩანს, თუ როგორ კრეფდა გიულდენშტედტი ცნობებს მხარეთა და ენათა შესახებ, ვინ იყო ერთი ნაწილი ამ ცნობათა მიმწოდებლებისა (ავარელი, ანწუხელი, დიდოელი, ჭარელი, კაპაისაელი, ხუნძახელი ლეკები; ოსი, თუში, მეგრელი, სვანეთის ერთ-ერთი მამასახლისი, თათარი, ყაზახ-ბორჩალოს მხარიდან). აღსანიშნავია, რომ ყველა აქ ჩამოთვლილ პირებს გიულდენშტედტი საქართველოში შეხვდა.

დასახელებულია აგრეთვე მეფისა თუ ერისთავის ზოგი მოხელე, რომლებიც ემსახურებოდნენ გიულდენშტედტს (მეფის და ერისთავის იასაულები, ყაზბეგი; აგრეთვე იმერეთის სამეფო კარის თავადები — წერეთელი და სხვები. ამათგან ზოგი გამყოლია, ზოგი მზრუნველი, ზოგი დამცველი, ზოგიც მომმარაგებელი).

ხარჯთაღრიცხვის რვეულებში ვხვდებით ცნობას ქართული ქრონიკის (ქართლის ცხოვრების) ნუსხის შედენის შესახებ თბილისში (გვ. 257), აგრეთვე ცნობას გიულდენშტედტის არჩევის შესახებ პეტერბურგის აკადემიის აკადემიკოსად (გვ. 247). ჩამოთვლილია ექსპედიციის ყველა წევრის ხელფასები.

ყველაზე მოზრდილი და მთავარი ადგილი რვეულებში უკავია ფასების აღნიშვნას, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ვაჭრობა-ეკონომიკის დონის გასაგებად. ჩამოთვლილია უამრავი საქონელი თუ ნივთი, პროდუქტი თუ იარაღი, ნედლეული თუ ნაწარმი, ცხოველი, თევზი თუ მარცვლეული, რაც სხვადასხვა დროს შეიძინა ექსპედიციამ თავისი საქიროებისთვის — იქნება ეს თბილისში თუ იმერეთში, სტეფანწმინდასა თუ რაქაში (მაგალითად: ცხენები, უნაგირები, ცხენის აკაზმულობა, ნალები, თოკები, თოფრაკები, ქეჩის კარავი, სპილენძის თუნგი, ყუთები, მატყლი, ტყავი, ღვინის სპირტი, ლუქი, თეთრი ქალაღდი, თოფის წამალი, ტყვია, გვარჯილა, ღვინის მარილი, თოფი, შეშა, სანთლები, თივა, ქერი, შვრია, პური; აგრეთვე — ფიჩხული, ორაგული, ლოქო, კანარი. მურწა, გელაქნური; ანდა — ჯეირანი, შველი, გარეული ლორი, ქურციკი. წავი, ჯიხვი, ლეობარდი და სხვა მრავალი).

ასევე დასახელებულია ზოგი საწონი თუ საწყაო ერთეულიც, მაგ.: რომ ქართული კოდი უდრის ორ ფუტს. ყოველივე ჩამოთვლილის ზედგად ცხადი ხდება ხარჯთაღრიცხვის რვეულთა მნიშვნელობა.

აქვე გვსურს დავუროთ, რომ გიულდენშტედტს აქვს ნუსხა თან წამოღებულ ნივთებისა, რომლებიც მას სჭირდებოდა მოგზაურობისას საჩუქრების სახით ხარჯების გასასტუმრებლად და რომელთაც ის ურიგებდა ამა თუ იმ ცნობის მიმწოდებელს, დამხმარეს თუ აატივისმცემელს. ყველა ეს ნივთები შეფასებულია აგრეთვე, რათა უკეთ შესძლებოდა დანახარჯების აღნუსხვა. შეიძლება ითქვას, რომ ამ ნივთებმა (სარკეები, დანები, ნემსები, სათითები, ბეჭდები, მაკრატლები, მარჯნები, აბრეშუმი, ტილო, პერანგები, სამართებლები, კიქები,

კომპასები, ხელსახოცები, კბილის ჯაგრისები, სავარცხლები. ლილები და სხვა მრავალი) დიდი მასხაზური გაუწიეს მოგზაურს. ამასთან ის არიგებდა ნივთებს იმის მიხედვით, თუ რა ღირებულების ცნობას კრეფდა, ან რომელი რანგის წარმომადგენელთან ჰქონდა საქმე (იხ. ტექსტი, გვ. 266—269).

* * *

ჩვენი გამოცემის ტექსტში შევიტანეთ აგრეთვე გიულდენშტედტის ხელნაწერ მასალაში დაცული „სია ავადმყოფებისა“, რომელთაც მან თვით, როგორც ექიმმა, ჩაუტარა გარკვეული მკურნალობა. ეს ცხრილი, რომელიც აგრეთვე გამოუქვეყნებელი იყო აქამდე, ინახება არქივში: Раард I, оиисъ 100, № 21 (იხ. ტექსტი გვ. 270—277). ეს სია შეიცავს საინტერესო მასალას როგორც სამედიცინო, ისე ისტორიული თვალსაზრისითაც. მოცემულ სიაში ვხვდებით ქართლ-კახეთის მეფეს, მისი ოჯახის წევრებს — მეუღლეს, შვილებს და სხვ. (დარეჯანს, ანახანუმს, ანას, მარიამს, გიორგის); პატრიარქს ანტონს; ვხვდებით მეფის კარის უმაღლეს თუ სხვა მოხელეებს (პირველ მდივანბეგს, ეშკაღაბაშს, მდივანს — იასე ოსეშვილს, დავით ქსნის ერისთავს და სხვას), კარის მსახურებს (მეფისა და დედოფლისა); ასევე ქალაქის მოსახლეთა (თუ მოქალაქეთა) ზოგ წარმომადგენელს (ვაპარს, პირველ ოსტატს, მომღერალს და ა. შ.), სასულიერო პირებს (ხუცესი, მღვდელი). სიაში შეყვანილი არიან სხვა მხარეთა მმართველებიც (მაგ.: განჯის ხანი) და რუსული კორპუსის ოფიცრები.

მკითხველისათვის ერთი შეხედვითაც ნათელი იქნება, რომ მსგავსი ცნობები ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს.

* * *

შემდეგ თავს ჩვენს გამოცემაში შეადგენს „კავკასიაში გავრცელებული ცხოველები და მცენარეები“. ესეც ერთ-ერთი ნაწილია, რომელიც პალასის გამოცემიდანაა ამოღებული (იხ. Reisen, I, გვ. 418—429; ჩვ. გამ. გვ. 278—289).

ძირითადად ეს არის ცხრილი იმ მცენარეთა, რომლებიც წლის სხვადასხვა დროს გვხვდება საქართველოში. ზოგიერთ მცენარეთაგანს (რომელთა ჩამოთვლაც ლათინურ ენაზე წარმოებს), მიწერილი აქვს ქართული სახელებიც ლათინური ტრანსკრიფციით. წინასწარ გვსურს ვთქვათ, რომ ხშირად ეს სახელები ძალზეა დამახინჯებული, ხან კი არ შეესატყვისება სინამდვილეს. ტექსტში მოცემულ ლათინურ სახელებს ჩვენ შეძლებისდაგვარად მოვუძებნეთ მათი ქართული შესატყვისები. როგორც წინასიტყვაობაში იყო აღნიშნული, ჩვენ ვისარგებლეთ ორი ლექსიკონით: ა. მაყაშვილისა და რ. ერისთავის. (შევნიშნავთ, რომ გიულდენშტედტის მიერ ჩაწერილი ქართული შესატყვისები თვალსაჩინოებისათვის აწყობილია განსხვავებული შრიფტით).

ჩვენ მიერ განმარტებული სიტყვები შეიძლება შემდეგ ჯგუფებად დაიყოს:

1) გიულდენშტედტისეულ ლათინურ დასახელებას ლექსიკონებში მოვეუძებნეთ ზუსტი შესატყვისი; მაგალითად: *Iris pumila*. ლექსიკონშიც იგივე

სწერია და მისი შესატყვისია ქონდარა ზამბახი. ჩვენც, რა თქმა უნდა, ასევე მიუწერეთ. აგრეთვე *Ulmus campestris* — თელა; *Mentha sylvestris* — ტყის პიტნა და სხვა მრავალი.

2) იყო შემთხვევები, როცა ლათინურ დასახელებას შესატყვისები ვერ მოუძებნეთ და ამდენად თარგმანიც ვერ მიუწერეთ. მაგ.: *Bulbocodium vernum*, *Clinopodium grandiflorum*, *Ingermaunia epiphylla* და სხვა. საბედნიეროდ ასეთ სიტყვებს დიდი ადგილი არ უჭირავთ).

3) ბევრგან ქართულ შესატყვისს ვწერდით მხოლოდ ლათინურის პირველი სიტყვის მიხედვით, რადგან დედნის სრული სახით ლექსიკონში ვერ ვნახეთ. მაგ.: გიულდენშტედტი წერს — *Prunus lusitana*. ლექსიკონებში ვნახეთ: *Prunus divaricata* — ტყემალი, ალუჩა; *Prunus domestica* — ქლიავი; *Prunus institia* — ლონაშო; *Prunus spinosa* — კვინჩხი. ჩვენ ავიღეთ ორი შესატყვისი ტყემალი და ქლიავი და ისინი მიუწერეთ კითხვის ნიშნის ქვეშ. ასევე მოვექცით *Anagallis arvensis*-ს. ლექსიკონებში გვხვდება: *Anagallis coerulea* და *Anagallis phoenicea*. ორივე განმარტებულია „საპონელა“-თი. ჩვენც საპონელა მიუწერეთ *Anagallis arvensis*-ს და სხვა მისთათანი. ვიმეორებთ, რომ სადაც გვექვება შესატყვისთა სრული იგივეობა. ხანდახან კითხვის ნიშანს ვსვამთ.

დაახლოებით იგივე ითქმის იმ სიტყვებზე, რომელთაც მიწერილი აქვთ გიულდენშტედტისეული ქართული განმარტებანიც:

4) ტექსტში მოცემულია — *Fraxinus excelsior*, *Iyni*. ჩვენც განმარტეთ როგორც იფანი, რადგან ასევეა ლექსიკონებშიც. ასევე — *Populus tremula*. *Werchi* — ვერხვი და სხვა.

მაგრამ: 5) *Pinus sylvestris*, *Dschatguso*. ლექსიკონებში განმარტებულია როგორც ფიჭვი და ჩვენც ასე ჭიხმარეთ, თუმცა მოგზაური ქართულ შესატყვისად გთავაზობს „*Dschatguso*“-ს. ანდა *Artemisia vulgaris*, *Wardi kapapa*. იგი ლექსიკონში ნიშნავს მამულას; ჩვენც იგივე გავიმეორეთ. ამავე დროს „ვარდკანაფა“ (*Wardi kapapa*) ლექსიკონების მიხედვით არის *Eupatorium Cannabinum*. თუნდაც — *Lithosperma offic. Petwi*, კაკის საკენკელა; მაშინ როცა ფეტვი არის *Panicum miliaceum*. ასევეა *Betula*, *Sylohura* — არყი. *Staphylea pinnata*, *Zameti* — ჯონჯოლი და სხვა.

ასეთი პრინციპითაა საერთოდ განმარტებული ჩვენ მიერ მოცემული ლათინური სახელწოდებანი. არაა გამორიცხული, რომ ჩვენც ყოველივე ზუსტად ვერ დავადგინეთ.

* * *

გამოცემის მეორე ტომში შეტანილია აგრეთვე სხვადასხვა ხასიათის მასალები გიულდენშტედტის არქივიდან. ამათგან უნდა დავასახელოთ შემდეგი:

ა) გიულდენშტედტის მიერ შედგენილი საძიებელი გეოგრაფიულ თუ საკუთარ სახელთა, აგრეთვე ზოგიერთ ტერმინთა. ეს საძიებელი ძირითადად იმერეთის სამეფოს ეხება და დალაგებულია ანბანის პირველ ასოზე. ეს საძი-

ბელიც საინტერესოა, რადგან მასში შეტანილია 250-მდე დასახელება (იხ. ჩე. გამ. გვ. 290 --295).

ბ) უიზლარის კომენდანტის მომართვა ამა თუ იმ ხეობის (მხარის) მმართველთადმი, სადაც გიულდენშტედტს თავის მოგზაურობისას მოუხდებოდა გავლა და მომართვა ერეკლე მეფისადმი. მათში ზოგადადაა ნათქვამი გიულდენშტედტის სამოგზაურო გეგმების შესახებ და მოთხოვნაა მოგზაურისთვის უსაფრთხოების უზრუნველყოფისა (იხ. გვ. 296 --298).

გ) წერილები სოლომონ I-ისა გიულდენშტედტისადმი და მოგზაურისა სოლომონისადმი (იხ. გვ. 298---300). მართალია, შინაარსობლივად საყურადღებო არაფერია მათში, მაგრამ საინტერესოა თვით სოლომონის ენა. მიმართვის ფორმა (აქვე წინასწარ დავსძენთ, რომ წიგნს დართული აქვს ერთერთი წერილის ფორტო).

დ) წარწერები ზოგი გკლესიიდან და ციხიდან (თბილისიდან, თელავიდან), რომლებიც ჩვენი გამოცემის პირველ ტომში არ შევიდა (იხ. გვ. 300—301).

ე) ქართული ბრუნების ნიმუში და ქართული ანბანი (იხ. გვ. 301—302). ესენი ჩვენ იმიტომ დაფურთეთ გამოცემას, რომ ნათელი გაგვეხადა, თუ რა მონღოლებით და გულისყურით აგროვებდა გიულდენშტედტი ყოველგვარ მასალას, რათა უფრო დამაჯერებლად შეესწავლა ესა თუ ის ხალხი.

სანამ გამოცემის მომდევნო ნაწილს („სიტყვათა კონებს“) შევეხებოდეთ, გავაკეთებთ მცირე გადახვევას ჩვენი გეგმიდან. ჩვენს გამოცემაში გვხვდება „დამატებები“ (იხ. გვ. 376—386). მათში შევიტანეთ გიულდენშტედტის მიერ შედგენილი სია საქართველოში საშოვარი მედიკამენტებისა და სანელებლებისა (გვ. 376) და გიულდენშტედტის წერილი ბაკმაისტერისადმი (აკადემიის ინსპექტორია — გვ. 380).

პირველი შევიტანეთ დამატებებში იმდენად, რამდენადაც ჩვენ მისი თარგმანი არ შეგვისრულებია ზოგიერთი სიძნელის გამო, თუმცა საკმაოდ საყურადღებო ჩამოთვლას (თავისი ფასებით) წარმოადგენს.

რაც შეეხება მეორეს, აქ შეიძლება მკითხველმა გვისაყვედუროს, თუ რატომ არ ვახლეთ ხელი გიულდენშტედტის მიერ სხვა ცნობილ პირებისადმი გაგზავნილ წერილებს. ვიტყვი, რომ გიულდენშტედტი სხვადასხვა მეცნიერებსა და საზოგადო მოღვაწეებსაც სწერდა მეტად შინაარსიან და საქმიან წერილებს. ეს წერილები მრავლად ინახება ხსენებულ არქივში. ისინი შინაარსობლივად ბევრად არ განსხვავდებიან მისივე „მოხსენებებისაგან“, წერილებში იგივე ცნობებია დაცული ამა თუ იმ ხალხის, მხარის შესახებ. ამიტომ ისინი აღარ გავიმეორეთ.

ამდენად ჩვენ აღნიშნული წერილი მოვიყვანეთ როგორც ნიმუში ნათქვამის საილუსტრაციოდ. დანარჩენს მკითხველიც თვით დაინახავს წერილის შინაარსიდან.

* * *

გიულდენშტედტი ხალხთა წარმომავლობისა და ნათესაობის დასადგენად ყველაზე დიდ ყურადღებას უთმობდა ენობრივი მასალების შეგროვებას. მან

შედლებისდაგვარად კიდევ ჩაიწერა კავკასიაში გავრცელებული ენების ლექსიკური მონაცემები და ენობრივი ნიმუშები. ეს მასალები ინახება არქივში Ряз. муз. I, ошн.с. 100, № 20.

გიულდენშტედტი კავკასიის ენებს ექვს ძირითად ჯგუფად ჰყოფს, რომელთაც თავისი დიალექტები აქვთ: თათრული (ნოლაური, ყალმუხური და თურქმანული დიალექტები), ლეკური, ქისტური, ოსური, ჩერქეზული (ყაბარდოული და აფხაზური ენები), ქართული (მეგრული, სვანური, ქართლურ-კახურ-იმერულ-გურული ენები და კილოები).

ლეკური ენის შესახებ შევნიშნავთ შემდეგს: 1772 წლის 20 ნოემბრის წერილში ბაკმაისტერისადმი (იხ. დამატებები, გვ. 381—382) გიულდენშტედტი გამოჰყოფდა ამ ენის ხუთ დიალექტს: იმავე წერილში მას ეს ციფრები ექვსად გადაუკეთებია, ასევე დაუმატებია ის მხარეც, სადაც ამ მეექვსე დიალექტზე ლაპარაკობენ. 1773 წლის 10 მარტის „მოხსენებაში“ კი ვხვდებით რვა ლეკურ დიალექტს (იხ. ტექსტი, გვ. 191). ეს მიუთითებს იმაზე, რომ ახალი ცნობების მიღების შემდეგ იგი ახლიდან იკვლევდა ენათა ურთიერთკავშირს.

ყოველი ენის დახასიათებისას ჩამოთვლილია ამ ენაზე მოლაპარაკე მხარეები, გავრცელების არეები. გიულდენშტედტი ყველგან ცდილობს მოძებნოს ამ ენათა ფუძე, მათი წარმომავლობა (მაგ.: ოსურის დედა სპარსულია; მეგრულ-სვანურისა — ქართული; ლეკური ენათესავენა სპარსულს და ა. შ.).

წინამდებარე ტომის შემდგომ განყოფილებას შეადგენს სწორედ გიულდენშტედტის მიერ შედგენილი — „კავკასიაში ხმარებული ენების შედარებითი სიტყვათა კონები“ და „ქართულ-მეგრული ენობრივი ნიმუშები“ (იხ. ტექსტი, გვ. 303—375).

პირველში შედის შემდეგ ენათა მონაცემები (თითოში დაახლოებით 340-მდე სიტყვაა): ქართველური ენები, ლეკური და მისი მონათესავე ენები (ანწუხური, კარული, ხუნძახური; დიდოური; ყაზიყუმუხური, ანდური, აკუშაური), მიცრეგური დიალექტები (ჩეჩნური, ინგუშური, თუშური), ყაბარდოული და აბაზური (კუშპასიფ-აბაზური და ალთიქესეკ-აბაზური) ენები, ოსური ენები (დიგორული და ოსური; აქვე შედარებულია ავღანურიც).

ყოველი ამ ნაწილის შედგენის პრინციპი ერთია; სიტყვები ერთი და იგივეა და ერთ რიგზეა დალაგებული.

პალასს ეს ლექსიკური მასალა დართული აქვს თავისი გამოცემის II ტომისთვის (იხ. Reisen, II, გვ. 496—552). თუ გიულდენშტედტის დედანში ყოველ ენობრივ მონაცემს წინ უძღვის ლათინური და რუსული შესატყვისები, პალასი მათ მაგიერ ხმარობს გერმანულს. ამავე დროს პალასი აკლებს ზოგიერთ სიტყვებს, ზოგან კი, სადაც გიულდენშტედტს არაფერი უწყერია, თვით ავსებს. ხშირად არეულია სიტყვები და დამახინჯებულია მართლწერა (შეიძლება კორექტურული შეცდომებიც იყოს).

ჩვენ შევადარეთ ხელნაწერ დედანს ლექსიკური მასალა პალასის გამოცემისა, შევავსეთ ის და დამახინჯებანი შევასწორეთ. ეს შესწორება-ჩამატე-

ბანი ყველგანაა აღნიშნული ჩვენი გამოცემის სქოლიოებში. აგრეთვე აღვადგინეთ გიულდენშტედტისეული ლათინურ-რუსული შესატყვისები და განსამარტავად ქართული მნიშვნელობებიც დავეურთეთ. უნდა აღვნიშნოთ, რომ არ შეგვიმოწმებია, თუ რამდენად ზუსტად უღებდა ჩაწერილი სიტყვები სინამდვილეს.

ამ თავის მეორე ნაწილი („ქართულ-მეგრული ენობრივი ნიმუშები*“) პირველად ქვეყნდება. იგი გადმოღებულია ხელნაწერი დედნიდან სრული სახით. მსგავსი მაგალითები გიულდენშტედტს 18 სხვადასხვა ენისა მოჰყავს (იხ. ტექსტი, გვ. 375), ასევე ყველა ერთ პრინციპზეა აგებული და ერთი და იგივე შინაარსის სიტყვები თუ წინიდადებებია. შევნიშნავთ, რომ გიულდენშტედტი იძლევა რუსულ თარგმანს (ამასთან სიტყვა-სიტყვითს) სიტყვათა იმ რიგის დაკვით, როგორც ეს შესაბამ ენაში გვხვდება (მაგ.: დედაკაცი ესე იყო ორსული — *Мать-человек сия была двудушпа*; ანდა — ძუძუთა შინა მისთა არს სიმრავლე სძეთა — *Грудям внутри ея есть множество молока*; სამოცდაათი — *три двадцать да десять* და ა. შ.). აგრეთვე იძლევა ამ ენათა სიტყვების ტრანსკრიფციას რუსული და ლათინური ასოებით.

ამ „სიტყვათა კონების“ გამოკვლევა ლინგვისტთა საქმეა. მიუხედავად საკმაო უზუსტობისა, რაც, უქვეყლია, ახლავს ამ ლექსიკონებს, ანდა იმისა, თუ რამდენად მისაღებია ყოველთვის გიულდენშტედტისეული დასკვნები, ვფიქრობთ, ენათმეცნიერთათვის ეს მასალები შეტად საყურადღებოა.

* * *

ჩვენს გამოცემას ახლავს საკუთარ სახელთა და საგნობრივი საძიებლები (იხ. გვ. 387—419). განმარტებისთვის გვსურს ვთქვათ შემდეგი. როგორც წინასიტყვაობაში იყო აღნიშნული, გეოგრაფიული სახელების დადგენისას ბევრ სიძნელეს წაავაწყდით. ამდენად, საძიებელში მეტნაკლები სიზუსტით დადგენილი სიტყვები სხვადასხვა ხერხით გადმოვეცით.

1. საძიებელში ზოგიერთ სახელს ახლავს მრგვალ ფრჩხილებში ჩასმული ასოები, მაგ.: მი(ნ)ათლი, სოფ. ლეკეთში. ამ ასოებს ჩვენ ზედმეტად ვთვლით სახელწოდებებში.

2. თუ გიულდენშტედტის მიერ ნახმარ სიტყვაში, ჩვენის აზრით, აკლია ასო, მას აღვადგინთ კვადრატულ ფრჩხილებში, მაგ.: მალარ[ო], სოფ. ლეკეთში; მერეჯ[ო]ი, სოფ. ქისტეთში; ელმურზა[ია], სოფ. ჩერქეზეთში და სხვა.

3. თუ ტექსტში სიტყვა დამახინჯებულად სწერია, ხოლო ჩვენ ვადგენთ ამ სახელს და ამასთან ის არ გვეჩვენება, მოგვყავს ეს სახელი დადგენილი სახით და გვერდზე ვუწერთ მის ტექსტისეულ გერმანულ ტრანსკრიფციას, მაგ.: ტალგათი (*Talgesi*); სახსათი (*Sasgat*) და სხვა მრავალი.

4. როდესაც ჩვენ დარწმუნებული ვართ შესატყვისის სისწორეში, ხანდახან ესვამთ ტოლობის ნიშანს, მაგალითად: გირგერი (= გიულგერი-ჩაი) და სხვა.

* ასე ვარქმევთ ჩვენ მას პირობით (გ. გ.).

5. თუ ვკვირ ვეპარება შესატყვისის დადგენაში, მაშინ მას კითხვის ნიშნის ქვეშ ვწერთ ფრჩხილებში, მაგ.: მახკი (არიახკი?), მხ. და სოფ. ქისტეთში; მესტოი (მეესტი?); სოფ. ქისტეთში; კახკოი (კიშხოი?), სოფ. ქისტეთში და სხვა.

6. როდესაც გაგვიჭირდა სახელწოდების დადგენა, ეს სიტყვა ჩვენ დაევსეთ კითხვის ნიშნის ქვეშ და მიუწერეთ დედნისეული გერმანული ტრანსკრიფტიაც. მაგალითად: ტეტკვალა (? Tetkvala), სოფ. ლეკეთში; სანკესტე (? Sankestle), სოფ. ოსეთში; და სხვა).

7. ზოგ ადგილას ტექსტში ერთი და იგივე სიტყვის რამდენიმე წაკითხვა გაგვეპარა: ჩვენ ისინი ყველა აღვნიშნეთ საძიებელში (მაგ.: ნეიმზჩი, ნაიმზჩი, ნეიპჩი და სხვა).

ერთი შენიშვნა გვსურს გავაკეთოთ. როდესაც გიულდენშტედტი ამა თუ იმ მხარის სახელწოდებას იძლევა, სურს ახსნას ამ სახელის წარმომავლობაც. ზოგან ის უზუსტობას უშვებს, ხოლო ერთ ადგილას შეცდომასაც: ჩერქეზული მხარეების განხილვისას იგი ამბობს, რომ სიტყვა „ყაბარდა“ ქართულად ნიშნავს: განზე, გვერდზე, მეორე მხარეზე. ალბათ ეს სახელი ქართულია და მიკუთვნებული აქვთ საქართველოს მიმართ მათი მდებარეობის მიხედვით“-ო (იხ. ტექსტი, გვ. 57). ამ სიტყვის იმავე ახსნას იძლევა გიულდენშტედტი მოკლე ლექსიკონის შედგენისას (იხ. ჩვენი გამოცემის ტ. I, გვ. 212: Bey Seite, Kabarda — განზე, ხაბარდა). აქ გაუგებრობაზე აგებული შეცდომაა დაშვებული. მას ალბათ ესმოდა თბილისში შამშადიანის მოსახლეობის (მტვირთაგების) მიერ წამოძახილი „ხაბარდა“ (განზე გაიწი. გზა მომეცი) და დაუკავშირა ის გეოგრაფიულ სახელს — ყაბარდოს.

რაც შეეხება საგნობრივ საძიებელს, წინამდებარე მეორე ტომს ჩვენ დაეურთეთ პირველი ტომისაც, რადგან ის წინა გამოცემაში ვერ მოთავსდა სათანადო მიზეზთა გამო.

* * *

გიულდენშტედტი არ კმაყოფილდებოდა ცნობათა შეგროვება-ჩაწერით. მის საარქივო ფონდებში უხვადაა დაცული ექსპედიციის მხატვრისა და თვით მის მიერ შესრულებული ჩანახატები და ამა თუ იმ მხარეთა რუკები. ეს მასალები სრულყოფენ და ავსებენ მოგზაურის წერილობით ცნობებს, ამიტომ ჩვენ ზოგიერთი მათგანი დაეურთეთ ჩვენს გამოცემას. ეს ჩანახატებია: ქართლელის, იმერელის (კაცები), ქართველი ქალის ტიპები (ყველა მათგანზე კარგად ჩანს იმდროინდელი ტანსაცმელი); თელავის ციხე და ალავერდის ეკლესია. გიულდენშტედტის საარქივო მასალებში კიდევ მრავალი ჩანახატია, რომელთა ფოტოც ჩვენ არ გავვიკეთებია (მრავალგვარი მცენარეებისა თუ თევზების; ცხოველებისა თუ ფრინველების, ქვეწარმავლებისა თუ მწერების ჩანახატები; სხვადასხვა ეროვნებათა წარმომადგენლების ტიპები და სხვა).

რადგანაც ინტერესს მოკლებული არ იყო, ჩვენ გადმოვიღეთ აგრეთვე ორი ფოტო: თვით გიულდენშტედტის ხელნაწერისა და სოლომონ პირველის ხელით შესრულებული წერილისა.

გიულდენშტედტი ამა თუ იმ მხარის ზოგად აღწერილობათა ხასიათის „მობსენებებს“ თან ურთავდა თავისი ხელით შედგენილ რუკებსაც. ჩვენ გიულდენშტედტის რუკათაგან გადმოღებული გვაქვს შემდეგი:

1. *Mappa fundamentalis partem Caucasi inter mare Caspium et Nigrum mediam, cum promontoriis et septentrionali et australi, atque cum facie septentrionali promontorii septentrionalis Aruratici sistens, sub felicissimis Augustissimae Russorum Catharinae Secundae auspiciis, in peregrinatione physica concinnata per Doctorem Antonium Johannem Guldenstaedt **.

„ძირითადი რუკა, რომელიც ასახავს კავკასიის ნაწილს, კასპიის ზღვასა და შავ ზღვას შუა რომ არის, და მის განშტოებებს, როგორც ჩრდილოეთის ისე სამხრეთის განშტოებებს, აგრეთვე არარატის ჩრდილო განშტოების ჩრდილოეთის მხარეს; შედგენილია რუსთა უავეგუსტოესი [დედოფლის] ეკატერინე მეორის უბედნიერეს მეფობაში დოქტორ ანტონ იოჰან გიულდენშტედტის მიერ ფიზიკალური მოგზაურობის დროს“.

2. *Mappa sistens Kabardam Minorem cum Dugoria et Ossetia ***.

„რუკა, რომელიც შეიცავს მცირე ყაბარდოს, დუგორიასა და ოსეთს“.

3. *Mappa fundamentalis fines Imperii Russici inter castella Mosdoc et Asow /sistens, cum parte promontorii septentrionalis Caucasic; Auctore Doctore Guldenstaedt ****.

„ძირითადი რუკა, რომელიც ასახავს რუსეთის იმპერიის სამფლობელოებს მოზდოკისა და აზოვის ციხე-სიმაგრეებს შუა და კავკასიის ჩრდილო განშტოების ნაწილს; [შედგენილია] დოქტორ გიულდენშტედტის თაოსნობით“.

აღნიშნულ რუკათაგან პირველი არის ძირითადად საქართველოს რუკა, რომელიც დართული ჰქონდა გიულდენშტედტის XXIX მობსენებას. ეს რუკა ამ მოკლე ხნის წინ გამოიცა. იხ. ვ. გამრეკელი, საქართველოს 1772 წლის რუკა, თბილისი, 1964. აღნიშნულ წიგნში დაწვრილებითაა განხილული რუკის შედგენის თარიღი, მისი შედგენილობა, წყაროები, მნიშვნელობა და სხვა, ამიტომ ჩვენ მას აღარ შევეხებით.

მესამე რუკა დართული აქვს XXXII მობსენებას. ჩვენ მას მოგვიანებით განვიხილავთ, როდესაც XXXII მობსენების სრულ ტექსტს სათანადო წერილს მივეძღვნით (იხ. ზევით, შესავალი).

ჩვენს გამოცემას ახლავს აგრეთვე პალასისეულ გამოცემაში დართული რუკაც („Neue Carte des Caucasus, grösstentheils aus Guldenstädt's nach-

* ინახება მოსკოვში, ЦГАДА, Ф. 192, оп. 1; *Карты Кавказа*, № 7.

** იქვე, № 2.

*** ლენინგრადშია, სსრკ მეცნ. აკად. არქივი, ფ 3, оп. 33. № 5, л. 142 და л. 170.

gelassenen handschriftlichen Entwürfen zusammengesetzt“)*. ის არაა უშუალოდ გიულდენშტედტის მიერ შედგენილი, მაგრამ ასევე მეტად საყურადღებოა.

ასეთია ზოგადად ის უაღრესად მრავალფეროვანი მასალა, რაც შევიდა „გიულდენშტედტის საქართველოში მოგზაურობის“ წინამდებარე მეორე ტომში. კიდევ ერთხელ დავსძენთ, რომ შეიძლება ბევრი რამაა სადავო გიულდენშტედტის ხსენებულ მასალებში, მაგრამ გამოცემის გაზრდის გამო ჩვენ მათ ანალიზს განგებ ავუარეთ გვერდი წინამდებარე ტომის შესავალში.

* ПГАДА, ф. 192, оп. 1, Карта Кавказа, № 1.

ბიუღეტის მართვა
მთავრობის სტრატეგიის
კონსტრუქციის და განხორციელების

ZUR PHYSIKALISCHEN KENTNIß DES KAUKASUS

Der Kaukasus, der den Raum zwischen dem westl. schwarzen Meere und der ostl. Kaspischen See einnimmt, und seit uralten Zeiten, theils als hohes Gebürge, theils wegen der in demselben hausenden Völker, besonders wegen der Völkerwanderungen, auch der Flüsse, denen er die Quellen giebt. in der physischen und politischen Erdbeschreibung, in der Geschichte und selbst in der Fabel berühmt ist, war bisher im Grunde eben so unbekannt als berühmt. Da er zu den ersten Gegenständen meiner physikalischen Reisen gehörte, habe ich ihn, so viel ichs mit einiger Sicherheit konnte, durchkreuzet, was ich nur vermochte selbst bemerkt und wo eine Gelegenheit war, nachgefragt und Nachrichten gesamlet und verglichen. Hier folgt nun das Resultat meiner Bemühungen.

Ich will mit einem allgemeinen Begriff von diesem Gebürge anfangen und denn, was ich von jeder Staffel dieses merkwürdigen Gebürges bemerken und zu meiner Kenntnis bringen können, in der Folge, als es bey einer Ueberreisung desselben von S. nach N. auf und nach einander folgt anführen, weil ich dadurch aus Georgien nach Rußland komme und die Folge meiner Reise vom Terek nach dem Don und Dnepr gleichsam als Fortsetzung folgt, wenigstens ohne Ab- und Uebelstand fortgeht. Die Ueberschrift zeigt, daß hier nur von der physikalischen und mineralischen Beschaffenheit dieses Gebürges die Rede ist. Das politisch-geographische und zur Völkerkunde gehörige seines Orts.

Das Hauptgebürge liegt, überhaupt genommen, mit wenig Abweichung in O. und W. und fällt, gegen das kaspische sowohl, als besonders gegen das schwarze Meer, in eine Fläche ab. Es ist überhaupt sehr ansehnlich und wechselt an beiden Seiten mit einem Thal am Fuße des Hauptgebürges, auf welches ein Vorgebürge folgt, von welchen das südliche nur durch eine Thalfäche in welcher der Kurflus seinen Lauf zum kaspischen See und der Tschernich seinen Lauf zum schwarzen Meer haben: worauf der Fus des araratischen Vorgebürgs ansteigt. Das nördliche Vorgebürge dagegen verflücht sich ostlich über dem Terek der kaspischen See und westl. über den Kuban in der kumanischen und kubanischen Steppe. Wenn man Mosdok unter 43 Gr. 50 Min. N. Breite und 42 Gr. ostl. Länge mit Teflis unter einem Meridian und diesen Ort unter

კავკასიის ზიზიკაჰი სოფლისათვის

კავკასია მოიკავს ფართობს დასავლეთით შავსა და აღმოსავლეთით კასპიის ზღვებს შორის: იგი უძველესი დროიდანაა ცნობილი ფიზიკურ და პოლიტიკურ მსოფლიო აღწერილობაში, ისტორიაში და ასევე ლეგენდებში — ნაწილობრივ როგორც მაღალი ქედი, ნაწილობრივ კი აქ მცხოვრები ხალხების და განსაკუთრებით ხალხთა გადასახლების გამო, აგრეთვე მდინარეებით, რომლებსაც ის შენაკადებს აძლევს: იგი აქამდე ძირითადად ისევე უცნობი იყო, როგორც განთქმული. რადგან მას ერთი პირველ ადგილთაგანი ეკავა ჩემი ფიზიკური ექსპედიციის გეგმაში, რამდენადაც შევძელი მოვიარე, რაც შემეძლო მე თვით ჩაენიშნე, სადაც არა — ვეკითხებოდი, ცნობები შევაგროვე და შევადარე. ახლა მოგაწვდით ჩემი ნამოღვაწარის შედეგებს.

მე მინდა დავიწყო ამ მთების საერთო აღწერით, შემდეგ შეძლებისდაგვარად განვიხილო ამ ლირსშესანიშნავე ქედის ყოველი ნაწილი, შემდეგ შევხვდეთ იმას, რაც დავინახე ამ ქედზე ასვლისას სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, რადგან ამ გზით მოვხვდი საქართველოდან რუსეთში და ჩემი გზა თერგიდან დონსა და დნეპრამდე წარმოადგენს მის ერთგვარ გაგრძელებას და სრულდება გადახვევებისა და ხელშეშლის გარეშე. სათაური უჩვენებს, რომ აქ ლაპარაკი იქნება ამ ქედის მხოლოდ ფიზიკური და მინერალოგიური აღწერის შესახებ. პოლიტიკურ-გეოგრაფიული და ხალხთა შესახები ცნობები არის თავის ადგილას მოცემული.

მთავარი ქედი, საერთოდ აღებული, მცირე გადახვევებით, გადაჭიმულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ და დაბლდება როგორც კასპიის, უფრო მეტად კი შავი ზღვისკენ. ის ძალიან დიდია და ორივე მხარეს გადადის დაბლობში, რომლებზეც მთავარი ქედის ძირს მისდევს მთისწინეთი; აქედან სამხრეთის მხარეს მხოლოდ ერთი დაბლობი აქვს, რომელზედაც მიედინება მტკვარი კასპიის ზღვისაკენ და კოროხი შავი ზღვისაკენ, სადაც [ამ დაბლობის მერე] იწყება არარატის მთის ძირი. ამის სამხრისპიროდ, ჩრდილო მთისწინეთი აღმოსავლეთით გადადის კასპიის ზღვამდე გადაჭიმულ დაბლობში, რომელზეც თერგი მიედინება, ხოლო აღმოსავლეთით გადადის კუშანისა და ყუბანის სტეპებში, რომელთაც ყუბანი რწყავს. ჩრდილოეთის მთიანეთი კი, თუ ჩავთვლით, რომ მოზდოკი მდებარეობს $43^{\circ}50'$ ჩრდილოეთის განედისა და 42° აღმოსავლეთის გრძედისა და იმავე მერიდიანზე, რომელზეც თბილისი, და დაეუშვებთ, რომ ეს ადგილი ძვეს ჩრდილოეთ განედის $41\frac{1}{3}^{\circ}$ -ზე, ჩვენ შეგვიძლია დავად-

41¹/₂, Gr. N. Breite annimt, so hat man die ohngefähre Breite der ohngefähren Mitte des Gebürges, die auch meistens Länge und Breite des östl. und westl. Theils desselben sein wird. Die Reise von Mosdok nach Teflis die so ziemlich recht von N. in S. geht beträgt nach den genauesten Schätzungen 282 Werst.

Das Hauptgebürge oder vielmehr der hohe Rücken des Hauptgebürges, von welchem das Gebürge nach beiden Seiten abfällt und, wie schon gedacht, gegen die Meere absetzt. besteht meist aus Schnee- oder Eisalpen, die wegen ihrer Höhe stellenweise, besonders in einigen ofnen Klüften, ewigen Schnee und Eis behalten. meist kahle Felsen ohne Erddecke und Pflanzen und Bäume zeigen und theils in die Wolken reichen. Diese eigentliche Alpenkette scheint mir nur 5 bis 7 Werst breit und besteht aus granitischen Steinart.

Die beiden Seiten des hohen Alpenrückens, die mit demselben das Hauptgebürge ausmachen, nehme ich von S. in N. oder querüber an verschiedenen Stellen gemessen im Durchschnitt für 70 Werst an. Sie liegen unmittelbar am Hauptrücken und die nördliche Seite ist merklich steiler oder jächer als die südliche, weil sie sich in einer weit schmäleren oder geringen Breite verflächt oder vielmehr nur gegen ein Thal absinkt.

Das nördliche Hauptgebürge besteht aus verschiedenen Stufen oder Bänken verschiedener Höhe und verschiedener Gebürgsarten.

Der nächste und höchste Gebürgstrich neben dem Alpenrückens besteht aus Schiefergebürge und ist im Aeußern bis auf geringere, aber doch sehr beträchtliche Höhe und weniger jache Berge, dem Alpenrückens gleich. Dieser Strich ist an der Nordseite 5 bis 7 Werst breit. Ein diesem ganz ähnlicher Gebürgstrich oder Absatz liegt auch an der Südseite der Alpenkette, etwan bis 10 W. breit. Die Berge sind theils hoch aufgeschossene Koppen mit engen und tiefen Klüften, die den Schnee nie völlig verliehren, also vorzüglich die Quellen der Flüsse machen und ernähren. Ich werde den Alpenrückens *Jugum alpinum glaciale graniticum*, das Neben- oder Schiefergebürge schlechthin Alpen (*Jugum alpinum*), und seinen nördlichen und südlichen Schieferstrich das nördliche und südliche Schiefergebürge (*Jugum alpinum schistosum, septentrionale et australe*) nennen. Die Bergart beider ist vorzüglich Tafelschiefer oder Thonschiefer und Thonfelsgebürge. Diese Schiefergebürge haben, doch nur sparsam, Fichten, Birken und Wachholder, auf den Mittleren Höhen auch Alpenpflanzen und sind theils vortrefliche Viehweiden.

Dieses Schiefergebürge hat auch viele Quarz und andere Gänge.

Dem nördlichen Schiefergebürge liegt das etwas niedrigere Kalkgebürge (*Jugum subalpinum calcareum septentrionale*) von O. und W. in der Breite bis 15 W. paralel. Sie sind nicht anders sichtbar, als wenn sie nicht sowohl über- als neben einander liegen. Der Kalkstein ist grober und feiner, weißgelblich, marmorartig und liegt unmittelbar an und neben-

გინოთ მიახლოებითი განი ქედის დაახლოებითი შუა ადგილისა, რაც უმეტეს წილად დაემთხვევა მისი აღმოსავლეთ და დასავლეთ ნაწილის გრძელს და განედს. გზა მოზღოკიდან თბილისში, რომელიც მიემართება ოდნავ მარჯვნივ ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ, ყველაზე ზუსტი გამოანგარიშებით შეადგენს 282 ვერსს.

მთავარი ქედი ან, უფრო სწორად, მაღალი თხემი ამ მთავარი ქედისა, რომლიდანაც, როგორც აღნიშნული იყო, ეს ქედი ორივე მხარეს ეშვება ზღვისაკენ, შესდგება უმეტესად თოვლიანი ან ყინულიანი ალპებისაგან; იგი ადგილადგილ სიმაღლის გამო, უმთავრესად კი ზოგ გაშლილ ხეობაში, მუდმივი თოვლითა და ყინულითაა დაფარული, ხოლო უმეტესად არის შიშველი კლდეები ყოველგვარი საფარის, მცენარეულის და ხეების გარეშე; ეს კლდეები ზოგან ღრუბლებს აღწევენ. ჩემის აზრით, ეს ალპების ჯაჭვი უნდა იყოს 5—7 ვერსის სიგანისა და შესდგება გრანიტისაგან.

მაღალი ალპების ორივე მხარე, რომლებიც მასთან ერთად ქმნიან მთავარ ქედს, სამხრეთიდან ჩრდილოეთით აღებული, სხვადასხვა ადგილას განიეკვეთში უნდა იყოს 70 ვერსი. ისინი უშუალოდ მთავარ ქედთან არიან და ჩრდილოეთი მხარე შესამჩნევად უფრო ციცაბოა, ვიდრე სამხრეთი, რადგან ის გაცილებით უფრო ვიწრო ან მცირე სიგანის ვაკედ დაბლდება, ან, უფრო მეტად, მხოლოდ დაბლობზე ეშვება.

მთავარი ქედის ჩრდილოეთი მხარე შესდგება სხვადასხვა ქანებისაგან შემდგარი სხვადასხვა სიმაღლის შრეებისა ან ფენებისაგან.

შემდეგი და ყველაზე მაღალი ქედი ალპებს ახლოს შესდგება ფიქალიანი მთებისაგან და გარეგნულად, უფრო ცოტა, მაგრამ ძალზე მაღალი მწვერვალებით და ნაკლებ ციცაბო მთებით, ჰგავს ალპების ქედს. ეს ქედი ჩრდილოეთ მხარეზე არის 5-დან 7 ვერსამდე სიგანის. ამისი მსგავსი ქედი ან მთაგრეხილი მდებარეობს ალპების ჯაჭვის სამხრეთ მხარეზე და არის 10-ოდე ვერსის სიგანის. მთები ზოგან მაღლა აწვდილი წვერებია ვიწრო და ღრმა, მუდამ თოვლიანი ხეებით; უმეტესად ისინი ქმნიან და კვებავენ მდინარეებს. მე დავარქმევ ალპების ქედს *Jugum alpinum glaciale graniticum*, გვერდითს ან ფიქალიან ქედს — უბრალოდ ალპებს (*Jugum alpinum*) და მის ჩრდილოეთ და სამხრეთის ფიქალიან ქედს — ჩრდილოეთის და სამხრეთის ფიქალიან მთებს (*Jugum alpinum schistosum, septentrionale et australe*). ორივე მთის ქანები უმთავრესად სახურავი ფიქალია ან თიხაფიქალი და თიხიანი კლდის მთები (არგილიტი?). ამ ფიქალიან მთებზე მხოლოდ იშვიათად იზრდება ფიჭვი, არყი და ღვია, შუა სიმაღლეებზე აგრეთვე ალპური მცენარეებია და არის ნაწილობრივ მშვენიერი საძოვრები.

ეს ფიქალიანი მთა შეიცავს ბევრ კვარცისა და სხვა მადნეულ ძარღვებს. ჩრდილოეთის ფიქალიანი მთის პარალელურად აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ 15 ვერსის სიგანეზე ძვეს ოდნავ დაბალი კირქვიანი ქედი (*Jugum subalpinum calcareum septentrionale*). ისინი სხვანაირად არ გამოჩნდებოდნენ, რომ არ ყოფილიყვნენ ერთმანეთის გვერდით. კირქვა არის მასიური და წმინდა, მოთეთრო-მოყვითალო, მარმარილოსებური და ძვეს

dem Schiefergebürge. Diese Ablösung hat oft Erzgänge. Es hat viele ebene Flächen, meistens eine thonigte Erddeke und an vielen Orten dickes Buchen- und andres Gehölze, keine Erze und nur selten am nördlichen Fuße Salzquellen.

Eben dieses Kalkgebürge (*Jugum subalpinum calcareum australe*) liegt eben so unmittelbar an der Südseite des südlichen Schiefergebürgs her, aber etwa 30 W. breit. Der Kalkstein ist hier nicht so rein, als an den nördlichen Gebürge, sondern mit mehr Beymischungen anderer Erd- und Steinart, und mehr ein Kalkfels (*Saxum calcareum*) als eine Kalksteinart (*Lapis calcareus*).

Im nördlichen Gebürge fällt das Kalkgebürge nordwärts in ein 20, 25, bis 30 Werst breites Thal ab, welches fast überall eine thonigte, nicht unfruchtbare Oberfläche hat. Von demselben steigt denn das nördliche Vorgebürge (*Promontorium Septentrionale*) nördlich an und streicht in gedachtem Abstände dem Kalkgebürge in O. und W. paralel. Die Flüße, Malka, Bagsan, durchschneiden es mit breiten Niedrigungen, so daß wo sich Flüße nahe und nordlich fließen, oft keine Spur vom Vorgebürge bleibt.

Die Gebürgart desselben ist grauer Sandstein, bald mehr bald weniger mit thonigter Erde bedeckt, meist aus ofnen Flächen und zum Theil mit Eichen und Buchen bewaldet. Nirgends jähre spizige Berge oder Koppeln.

Selten ist das Vorgebürge so hoch, daß es sich mit Kalkstein zeigt oder demselben in einer ziemlichen Höhe, ohne durch das Thal getrennt zu seyn, aufliegt. Nur am Beschtau, zwischen den obern Kuma Flüßen, ist dieses so.

Im Sandsteingebürge findet man Schwefel, Schwefelkiese, warme Schwefel, Bergöl, Kochsalzquellen, natröse Salze, Bittersalz, Alann und Vitriolerde, Selenit u. s. f.

Das südliche Kalkgebürge fällt in ein ähnliches thonigtes Thal von 25 bis 30 Werst Breite ab. Nur wird das Thal von zwey Quer- oder transversellen Gebürgen (*Jugum transversale orientale et occidentale*) die das Vorgebürge an das Alpen, und zunächst an das Kalkgebürge hangen, durchstrichen. Jedes liegt etwa 40 Werst breit und das Thal zwischen beyden ist, wo es am längsten, von O. in W. 80 Werst lang. Vom östlichen Quergebürge erstreckt sich denn das Thal zwischen dem Haupt- und Vorgebürge ununterbrochen von W. in O. bis zur kaspischen See; der untere Alasan u. a. fließen theils in demselben. Eben so liegt das Thal von westl. Quergebürge in W. bis zum schwarzen Meere. In demselben hat der untere Rion seinen Lauf. Die Gebürgsart der Quergebürge ist, wo ich sie gesehen, schiefernder kalkschüßiger Sandstein.

Das südliche Vorgebürge steigt an der Südseite des Thales an und liegt demselben meist in O. und W. 40 bis 45 W. breit paralel. Es besteht zwar, wie das nordliche, überall aus Sandstein, ist aber über-

უშუალოდ ფიქალიან ბოაზე და მის გვერდზე. ეს ქანი ხშირად შეიცავს მადნიან ძარღვებს. მას აქვს ბევრი სწორი ვაკეები, უმეტესად თიხიანი ნიადავით, და ბევრ ადგილებში ხშირია წიფელი და სხვა ხეები; არ არის მადნები; მხოლოდ იშვიათადაა მის ჩრდილოეთ ძირას მარილის ბუდობები.

სწორედ ეს კირქვიანი მთა (*Jugum subalpinum calcareum australe*) მდებარეობს უშუალოდ სამხრეთის ფიქალიანი მთის სამხრეთ მხარეზე, მაგრამ არის 30 ვერსის სიგანისა. კირქვა აქ არ არის ისე სუფთა, როგორც ჩრდილოეთის მთაში, არამედ შეიცავს სხვადასხვა ქანების მინარევებს და უფრო მეტად კირიანი კლდეა (*Saxum calcareum*), ვიდრე კირქვა (*Lapis calcareus*).

ჩრდილოეთის მთიანეთი კირქვიანი ქედის ჩრდილოეთით ეშვება 20—25—30 ვერსის სიგანის დაბლობისკენ, რომელიც თითქმის მთლანად შეიცავს თიხიან, არცთუ უნაყოფო ზედაპირიან ნიადავს. მის ჩრდილოეთით აღმართება ჩრდილოეთი მთისწინეთი (*Promontorium septentrionale*) და გადაჭიმულია დასახელებულ მანძილზე კირქვიანი ქედიდან აღმოსავლეთისა და დასავლეთისკენ პარალელურად. მდინარეები მალკა, ბაქსანი კვეთენ მას განიერი დაბლობებით, ასე რომ, სადაც მდინარეები მის ახლოს და ჩრდილოეთით მიედინებიან, ხშირად არავითარი კვალი მთიანეთისა არ რჩება.

ქანები აქ არის რუხი კვიშაქვისა, ხან მეტად, ხან ნაკლებად დაფარული თიხიანი მიწით, უმეტესად გაშლილი ვაკით და ნაწილობრივ მუხით და წითლით დაფარული. არსად არ არის ციცაბო წვეტიანი მთები ან წვერები.

იშვიათადაა მთისწინეთი ისე მალალი, რომ კირქვა (გამოდირდეს) ჩანდეს, ან რომ ის მდებარეობდეს საკმაო სიმაღლეზე და არ იყოს გამოყოფილი დაბლობით. მხოლოდ ბეშთაუზე, მდ. კუმას ზემო შენაკადებზე, აქვს ამ მოვლენას ადგილი.

კვიშაქვიან მთებში არის გოგირდი, გოგირდის ალმადანი, გოგირდის თბილი წყლები, ნავთობის და საკმელი მარილის წყაროები, ნატრიუმის მარილი, მწარე მარილი, შაბიანი მიწა, სელენიტი და ა. შ.

სამხრეთი კირქვიანი მთა ეშვება 25—30 ვერსის სიგანის მსგავს თიხიან დაბლობზე. მხოლოდ ამ დაბლობს ქრის მკვეთი ქედები (*Jugum transversale orientale et occidentale*), რომლებიც გვერდით ქედს ალპებთან და შემდეგ კირქვიან მთებთან აერთებენ. თითო მათგანი ძვეს 40 ვერსის სიგანეზე და მათ შორისაა დაბლობი, რომლის სიგრძე აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ 80 ვერსია. აღმოსავლეთის გამკვეთ ქედიდან გადაჭიმულია დაბლობი მთავარსა და გვერდით ქედებს შორის დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ კასპის ზღვამდე; ქვემო ალაზანი და სხვები მიედინებიან ნაწილობრივ მასზე. ასევე მდებარეობს დაბლობი დასავლეთ გამკვეთ ქედიდან დასავლეთით შავ ზღვამდე. მასზე მიედინება რიონი თავისი ქვემო დინებით. მთა, სადაც მე ის ვნახე, შედგება ფიქლებრივი კირიანი კვიშაქვისაგან.

სამხრეთი მთიანეთი აღმართულია დაბლობის სამხრეთ მხარეზე და უმეტესად მასზე ძვეს აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ 40—50 ვერსის სიგანეზე პარალელურად. ის თითქმის ყველგან, ისევე როგორც ჩრდილო მთი-

haupt merklich höher und zeigt auf seinen höchsten Stellen Kalkstein, weswegen ich es kalkschüßig oder kalkartig Sandsteingebürge oder Kalk- und Sandsteingebürge (*Promontorium cotuceo-calcareum australe*) nennen will. Wo es der Jör, Alasan und der untere Kur selbst durchschneiden, ist es am niedrigsten, am höchsten aber wo höher der Kur in dasselbe tritt, welches um die Mündung des Didi-Liachwi ist.

Das nordliche Vorgebürge verflücht sich theils an, theils über dem Kuban und an und über dem Terek in N. in der großen troknen thonigt-sandigten, theils salzigen, holzlosen Steppe die gegen den Manytsch, die kubanische und gegen die Kuma die kumauische genannt wird und den Raum zwischen dem untern Dou und der untern Wolga einnimmt.

Nicht so das südliche Vorgebürge. Es fällt zwar auch südlich in eine ofne thonigte Fläche ab; diese steigt aber bald wieder in dem nordlichen araratischen Vorgebürge zur Höhe des kaukasischen südlichen Vorgebürges, so daß zwischen beiden nur eine etwa 15 Werst breite Thalfläche bleibt.

Dieses nordliche araratische Vorgebürge, welches ich an seinen östlichen Theile bereiste und das westlich vom obern Kur durchschnitten wird, gleicht dem kaukasischen südlichen an äusserer Beschaffenheit der Flächen und Thondeke, der Flusthüter, der Bergart, die überall Sandstein und etwas höher hinauf, wo es von ziemlicher Höhe erscheint, fast überall mit Kalkstein bedeckt ist, und an den ihn untertenfenden Felsenkalk schiebt, der sich in mehrerer Höhe blos, nemlich ohne Bedeckung von Sandstein zeigt; daher ich dieses Gebürge des Ararats nordliches Kalk- und Sandstein-Vorgebürge (*Promontorium septentrionale araraticum cotuceo-calcareum*) nennen will. In beiden Vorgebürgen sind beyde Gebürgsarten sehr selten rein, sondern von verschiedenen eingemengten fremden Steinarten sehr verschieden.

Die Berge oder Höhen beider Vorgebürge sind sich von aussen und innen ungemeyn ähnlich. Sie bilden flache Berge ohne aufgeschlossene Spitzen, mit fruchtbarer Erde und diese theils mit vielen schönen Weidekräutern bedeckt, theils werden sie von Waldung eingenommen, die vorzüglich am Fuße und Abhange aus Buchen und Eichen und auf den Höhen aus Fichten und Tannen besteht, welches auch im Tagebuch an Orten, wo ich gewesen, angemerkt ist. Oben am Tebete, im araratischen Vorgebürge, ist die Kälte, der so sehr südlichen Breite ohngeachtet, so stark, daß der Schnee 6 Monate liegt.

Die in und am kaukasischen Gebürge entspringenden Flüsse sind schon in dem, was ich für politische Geographie anführen konnte, vorgekommen.

Ich will also nur noch, was ich nach der allgemeinen Uebersicht, von jedem Strich des kaukasischen Gebürges in meinen Papieren finde, in der Ordnung, als diese Gebürge und Gebürgslagen auf einander folgen würden, wenn man vom Ararat in N. über das Gebürge reisete, anführen.

ნეთი, შესდგება ქვიშაქვისაგან, მაგრამ საერთოდ შესამჩნევად მაღალია და ყველაზე მაღალ ადგილებში შესდგება კირქვისაგან, რის გამოც მე მას ვუწოდებ კირიან ქვიშაქვიან მთას ან კირქვიან და ქვიშაქვიან ქედს (*Promontorium cotaceo-calcareum australe*). სადაც მას იორი, ალაზანი და მტკვრის ქვემო წელი ჰკვეთენ, ყველაზე დაბალია, უმაღლესი კი იქაა, სადაც მტკვარი მასში შედის; ეს ადგილი დიდი ლიახვის შესართავთან არის.

ჩრდილო მთიანეთი ვაკდება ნაწილობრივ ყუბანზე და მის გადაღმა და თერგსა და მის გადაღმა ჩრდილოეთით. დიდ, მშრალ, თიხა-ქვიშიან, ნაწილობრივ მარილიან, უტყეო სტეპისკენ, რომელსაც მანიჩის პირდაპირ, ყუბანისა, ხოლო კუმას პირდაპირ კუმისა ჰქვია (იგულისხმება სტეპი, ველი - გ. გ.) და მოიცავს ფართობს ქვემო დონსა და ქვემო ვოლგას შორის.

ასეთი არ არის სამხრეთი მთისწინეთი. ის დაბლდება სამხრეთით გაშლილ თიხიან ვაკეზე; მაგრამ ეს ისევ მაღლდება ჩრდილოეთ არარატის მთიანეთში კავკასიის სამხრეთ მთიანეთის მწვერვალებისკენ, ასე რომ ორივეს შორის რჩება 15 ვერსის სიგანის დაბლობი.

ეს ჩრდილოეთ არარატის მთისწინეთი, რომელიც მე მოვიარე მის აღმოსავლეთი მხრიდან და რომლის დასავლეთი მხარე იკვეთება მტკვრის ზემო დინებით, ჰგავს კავკასიის სამხრეთისას ვაკეების გარეგნული სახით და თიხივანი საფარით, მდინარეთა დაბლობებით, ქანებით, რომელიც ყველგან ქვიშაქვაა და უფრო მაღლა ზევით, სადაც ის შედარებით მაღალია, თითქმის ყველგან კირქვითაა გადაფარული და ეხება მის წარმომშობ კლდოვან კირქვას, რომელიც მხოლოდ დიდ სიმაღლეზე გამოდის ქვიშაქვის საფარის გარეშე; ამიტომ მე არარატის ამ მთისწინეთს ვუწოდებ ჩრდილოეთის კირქვიან და ქვიშაქვიან მთისწინეთს (*Promontorium septentrionale araraticum cotaceo-calcareum*). ორივე მთისწინეთში ქანები იშვიათადაა სუფთა—სხვადასხვა ქანების შერევის გამო განსხვავებულია.

მთები ან მწვერვალები ორივე მთისწინეთისა როგორც გარეგნულად, ისე აღნაგობით ძალიან ჰგვანან ერთმანეთს. ისინი შეადგენენ მოვაკებულ მთებს ყოველგვარი გამოკვეთილი მწვერვალების გარეშე, ნაყოფიერი ნიადაგით, რაც ნაწილობრივ ბევრი მშენიერი საძოვარი მცენარეებითაა დაფარული, ნაწილობრივ ტყეებით, რომლებიც მთის ძირას და კალთებზე უფრო წიფლისა და მუხისაგან შედგება, თხემებზე კი ფიჭვისა და ნაძვისაგან, რის შესახებაც მე დღიურში აღვნიშნე სათანადო ადგილებზე. ზემოთ დებედაზე, არარატის მთისწინეთში, მიუხედავად მისი მდებარეობისა ასეთ სამხრეთ განედზე, ისეთი ძლიერი სიცივეებია, რომ თოვლი ძვეს 6 თვე.

კავკასიის მთებიდან გამომავალი მდინარეები უკვე მოვიხსენე იქ, სადაც ნათქვამია პოლიტიკური გეოგრაფიის შესახებ.

მე მხოლოდ ზოგადად გავიმეორებ იმას, რაც მაქვს ჩანიშნული ჩემს ქალაქებში კავკასიის ყოველი ქედის შესახებ, და მოვიყვან იმ მიმდევრობით, როგორც ეს ქედები და მთები მისდევენ ერთმანეთს, როცა არარატიდან ჩრდილოეთისკენ ქედზე გავლით მგზავრობს კაცი.

Das nordliche araratische Gebürge

Ich bereiste einen Theil desselben in der untern kartelischen und Somgetischen Provinz.

Die Berge oder Gebürgsarten desselben, Sandstein und Kalkstein nemlich, sind theils unter sich gemengt, theils sind ihnen andere Steinarten, Spath, Quarz, Glimmer, Schörl u. a. eingesprengt, davon sie als verschiedene Felsarten erscheinen.

Völlig ist dieses mit den Bergarten des südlichen kaukasischen Vorgebürgs eben so.

Im araratischen Vorgebürge findet man Bergöl- und Salzquellen, aber auch verschiedene Erzadern und Anbrüche, Eisenstein und Alaunschiefer in mächtigen Flözen, am Bache Weriskewi: Blutstein und körnig Kupfergrün, beim Dorf Kunena, am Bache Oshaga; Eisenstein häufig.

Pechblende und Pisenglimmer am Bache Inscha beim Dorf Kalpe. Sie stehen in 3 Adern am Tage 3 Fuß mächtig, in wärben grauen Glimmerberg und quarziger Gangart an.

Kupfergrün, Kupferlebererz, Kupferblau, Eisenspiegelerz und kubischer Schörl durch einander. Von Kalpi 8 Werst. In einem starken zer-rümmerten Gange, in röhlichem, mit Quarz gemischtem Sandstein.

Eisenglimmer 2 Fuß mächtig, dann Kupfergrüner Quarz, 2 Fuß mächtig und wieder Eisenglimmer in einen 6 Fuß mächtigen Gange, am Indscha, bey dem wüsten Dorfe Wardi-Sobana. Die Sohlbänder sind thonigt. Die Bergart sehr kalkschüßiger Sandstein.

Eisenschüßiger Sandstein mit eingesprengtem Kies und darben Eisenglimmer: eben daselbst.

Eisenglimmer mit Eisenspiegelerz im kalkigen Sandstein; eine Werst vom vorigen.

Eisenstein mit Kies, am Tebete und der Mündung des Baches Bading.

Kupfergrün, Kupferblau, Eisenspiegelerz und derber Blutstein durch einander, in einem ein Lachter mächtigen Gange an eben dem Bache, heym Kloster von Achtala, in einem an 60 Faden hohen Berge.

Kupfergrün, silberhaltiges Kupferfahlerz an einem bis 1 Faden mächtigen Gange 1 Werst von gedachten Kloster in NNW.

Ein Gang mit Blutstein, dem vorigen nahe. Alles in Bergart von weißen, quarzigen Sandstein und Gangart aus Quarz.

Kupfergrün und Eisenstein durch einander, in verschiedenen, bis 1 Faden mächtigen Gängen, am Poladauri, bey den wüsten Festungen Sachundari und Bolnisi.

Grobspesiger Bleyglanz, mit etwas Weißgülden und Kupferlazur, auch viel Kupferkies. In einem Faden mächtigen Gange 8 Werst, am

ჩრდილო კარატის მთიანეთი

მე მოვიარე მისი ერთი ნაწილი ქვემო ქართლისა და სომხეთის პროვინციაში.

მისი ქანები აქ, სახელდობრ, ქვიშაქვაა და კირქვა, ზოგან ერთმანეთში არეული. ზოგან კი მათში სხვადასხვა მინერალებია შერეული, მაგ., შპატი, კვარცი, ქარსი, შავი ტურმალინი (შერლი) და ა. შ., ამდენად ისინი ჩანან როგორც განსხვავებული ქანები.

აგებულებით ის მთლიანად ჰგავს კავკასიის სამხრეთ მთისწინეთს.

არარატის მთისწინეთში არის ნავთობის და მარილის წყაროები. აგრეთვე სხვადასხვა მადნიანი ძარღვები და სანგრევები, რკინაქვა და შაბიანი ფიქალი მძლავრ ფენებად; მდ. ვერისხევზე: წითელი რკინაქვა და მარცვლოვანი სპილენძის მწვანე (მალაქიტი); სოფ. კუნენ(ას)თან. მდ. აშაგაზე რკინაქვა ხშირია.

კუბრის მატყუარა და რკინის ქარსი არის მდ. ინჯაზე სოფ. ყულფთან. ისინი არიან 3 ფუტის სიმძლავრის სამ ნაჩენ ძარღვში ფხვიერ. რუხ ქარსიან ქანში და კვარცის ძარღვის ქანებში.

სპილენძის მწვანე, სპილენძის ფერადი მადანი (ბორნიტი), სპილენძის ლავარდი, რკინის კრიალა და კუბური ფორმის შერლი ერთმანეთში შერეული [არის] ყულფიდან 8 ვერსზე, ძალზე დანგრეულ ძარღვში, მოწითალო კვარცნარევე ქვიშაქვაში.

რკინის ქარსი 2 ფუტის სიმძლავრის, შემდეგ მალაქიტიანი კვარცი 2 ფუტის სიმძლავრის და კვლავ რკინის ქარსი 6 ფუტის სიმძლავრის ძარღვში ინჯაზე, დარბეულ სოფელ ვარდისუბანთან. შემეერთებული ქანები (? ზალბანდები) თიხიანია. ქანები ძალზე კირიანი ქვიშაქვაა.

რკინის შემცველი ქვიშაქვა შერეული ალმადანით და უხეში რკინის ქარსით: იქვე.

რკინის ქარსი რკინის კრიალათი კირიან ქვიშაქვაში, წინასგან ერთ ვერსზე.

რკინაქვა ალმადანით, დებედაზე და მდ. ბადინგის შესართავთან.

სპილენძის მწვანე, სპილენძის ლავარდი, რკინის კრიალა და უხეში წითელი რკინაქვა ერთმანეთში არეული არის ერთი კლათერი (1,9 ან 2,1 მეტრის—გ. გ.) სიმძლავრის ძარღვში იმავე მდინარეზე, ახტალის მონასტერთან, 60 საფენი სიმაღლის მთაში.

ხსენებულ მონასტრიდან 1 ვერსზე ჩრდილოეთ—ჩრდილო-დასავლეთით, დაახლოებით 1 საფენი სიმძლავრის ძარღვში არის სპილენძის მწვანე და ვერცხლის შემცველი სპილენძის მქრქალი მადანი.

წინას ახლოს [არის] ძარღვი წითელი რკინაქვით. ყველაფერი თეთრ, კვარციანი ქვიშაქვის ქანებში და კვარცის ძარღვის ქანებში.

სპილენძის მწვანე და რკინაქვა ერთმანეთის ცვლით [გვხვდება] სხვადასხვა, დაახლოებით 1 საფენი სიმძლავრის ძარღვში ფოლადაურზე, დანგრეულ სახუნდარას და ბოლნისის ციხეებთან.

უხეში, წვეტიანი ტყვიის კრიალა, ცოტა სილენით და სპილენძის ლავარდით, აგრეთვე ბევრი სპილენძის ალმადანი—1 საფენი სიმძ-

Fluß Maschawari in S. am Bache Dambulutiskewi, beim Ort Dambulut. Die Bergart meistens kalkigter Sandstein, die Gangart Quarz.

Mehrere Kupfererzanbrüche im Distrikt Taschir, besonders in der Nähe des Orts Balukar.

Zinkblenden kommen in den meisten Erzanbrüchen häufig vor.

Die Provinz Somchiti hat für Berg- und Hüttenwerke Holz genug, und obgleich die Erze am Kaja an Silber arm sind, so können sie sich ja in der Tiefe verbessern und immer würde der Bergbau und das Schmelzen des Kupfers, Bleyes, Eisens und Zinks, auch ohne Silberausbeute ergiebig seyn, besonders so lange man nicht tief abbauet.

In dieser Provinz sind auch an verschiedenen Orten verlassene Tagegruben und zerstörte Schmelzanstalten auf Kupfer- und Eisenerze z. B. beim Dorf Mischana, 6 Werst von Kulpi, sind viele verlassene Kupfergruben.

Bey dem schon genannten Wardi Sobani sind 3 Faden tiefe Eisengruben. Die Bergart ist daselbst Trapp.

Bey Schelagino, 3 Werst von Wardisobani, sind ganz seichte Eisengruben im sandigem Kalkstein. Sie geben Eisenglimmer, Eisenspiegelerz und auch braunrothen Eisenthon; ferner Kazengold.

Die ganze Gegend um Achtala ist an Kupfer und Eisen reich.

Am Ksia zeigt sich die Gebürgart, als Jaspisartig Gestein, mit Quarzadern durchflossen.

Bey dem schon genannten Kulpi sind in sandsteiniger Bergart mehrere bis 1 Faden mächtige Gänge mit dunkler, bleyfarbner, schuppiger, fester und mürber Blende und in der Nähe Eisenstein.

Am Fuße dieses Vorgebürges am Tebete und eben so am Bache Balitschiskewi, ist die Bergart schwarzer, poröser, schlackenähnlicher Sandstein.

Bey Sakineti zwischen dem Ksia und Tebete ist der beste Mühlsteinbruch in der kartelischen Herrschaft.

Bey Kutais in Imereti sieht man dieses Gebürge S. S. W. bis zu einer Höhe ansteigen, die ihm den Schnee bis in den August läßt.

In der Kluft des Chani und linken des Kwirila zeigt sich bey Bagdad sein Bette mit weißen Kalkstein, auf welcher Sandstein ruhet, völlig wie bey Tschuanto im kaukasischen Vorgebürge. Dieses scheint mir besonders, weil sonst bemerkt wird, daß der Sandstein dem Kalkstein und nicht der Kalkstein dem Sandstein aufgesetzt sey, da doch hier der Sandstein dem Kalkstein aufgesetzt ist. Die häufigen Bachsteine des Chani sind Brokken von grünlicher und braunlicher Lawa mit weißen Feldspathbrokken und zusammengebrochenen Gemenge von schwarzen, prismatischen, vierseitigen Schörl und grünlicher Hornblende.

ლაგრის ძარღვი 8 ვერსზე მდ. მაშავერის სამხრეთით, მდ. დამბლუტისხევეზე, სოფელ დამბლუტთან. ქანები უმეტესად კირიანი ქვიშაქვაა, ძარღვის ქანები კვარცი.

ტაშირში არის სპილენძის ბევრი საბადო, განსაკუთრებით სოფ. ბალახაურის ახლოს.

მეტწილ საბადოებში ხშირად გვხვდება თუთიის მატყუარა.

პროვინცია სომხითს სამთო და სადნობი (მეტალურგიული) სამუშაოებისათვის საკმარისად აქვს ხე-ტყე და თუმცა კაიაზე საბადოები ღარიბია ვერცხლით, მაინც სიღრმეში ისინი მდიდრდებიან და სამთო საქმე და სპილენძის, ტყვიის, რკინისა და თუთიის დნობა, ვერცხლის ამოღების გარეშე, ყოველთვის სარგებელი იქნება, განსაკუთრებით, სანამ ღრმად არ ამუშავენ (ღრმად არ ჩასულან).

ამ პროვინციაში სხვადასხვა ადგილებში არის მიტოვებული ქები (მაღაროები) და სპილენძისა და რკინის სადნობი დანგრეული შენობები: მაგ., სოფ. მისხანასთან. ყულფიდან 6 ვერსზე, სპილენძის ბევრი მიტოვებული საბადო არის.

უკვე ნახსენებ ვარდისუბანთან არის 3 საყენი სიღრმის რკინის საბადოს ქა. ქანი აქ არის ბაზალტი.

ვარდისუბნიდან 3 ვერსზე, შელოგინოსთან არის მეტად თხელი რკინის მადნის ძარღვები ქვიშიან კირქვაში. ისინი იძლევიან რკინის ქარსს, რკინის კრიალას და აგრეთვე მოყავისფრო-წითელ რკინიან თიხას: მოშორებით (შეშდგე) — ოქროსფერი ქარსი.

მთელი მიდამო ახტალასთან მდიდარია სპილენძითა და რკინით.

ქციაზე არის კვარცის ძარღვებით დასერილი იაშმის მსგავსი ქანი.

უკვე ნახსენებ ყულფთან, ქვიშაქვიან ქანებში, არის 1 საყენი სიმძლავრის რამდენიმე ძარღვი მუქი, ტყვიისფერი, ხორკლიანი, მტკიცე და ფხვიერი მატყუარასი: ახლოსაა რკინაქვაც.

ამ მთიანეთის ძირას ღებედაზე და ასევე მდ. ბალიქისხევეზე ქანები წარმოადგენენ შავ, დაჩრეტილ წიღის მსგავს ქვიშაქვას.

სარკინეთთან, ქციასა და ღებედას შორის, ქართლის სამეფოში, არის საუკეთესო წისქვილის ქვის სამტყრევი.

ქუთაისიდან (იმერეთშია) ეს ქედი ჩანს სამხრეთ — სამხრეთ-დასავლეთით მაღალ მწვერვალად აღმართული, რომელზეც თოვლი აგვისტომდე ძევს.

ხანის ხეობაში და ყვირილის მარცხნივ, ბაღდადთან მისი კალაპოტი არის თეთრი კირქვისა, რომელზეც ძევს ქვიშაქვა, მთლად ისე როგორც კავკასიის მთისწინეთში შუამთასთან. მიუხედავად იმისა, რომ აქ ქვიშაქვა ძევს კირქვაზე, ეს შემთხვევა მე მაინც განსაკუთრებულად მიმაჩნია, თუმცა საერთოდ შემჩნეულია, რომ ქვიშაქვა აძევს კირქვას და არა კირქვა ქვიშაქვას. [მდ.] ხანის რიყის ქვები ჩვეულებრივ წარმოადგენენ მომწვანო და რუხი ლავის ნამსხვრევებს თეთრი მინდვრის შპატის ნამტვრევებით და ნარეგს შავი, პრიზმისებური, ოთხკუთხა შერლის და მწვანე რკატყუარასი.

Das südliche kaukasische Vorgebürge

Man hat in diesem Vorgebürge, welches sich auf seiner ganzen Strecke, vom schwarzen Meer bis zur kaspischen See, überhaupt genommen im Aussen und innern sehr ähnlich ist:

Bergöl und Steinkohlen in Kacheti;

Kochsalzige Quellen im Kisichischen Distrikt Kachetiens, Purgiersalz, oder eigentlich Glaubersalz, in der Nähe von Teflis und auch bey Matkopi, in Klumpen einer Wallnuß groß, im blauen Thone. Es ist nach allen Proben Glaubersalz mit etwas Kalkerde.

Warme Schwefelquellen, am rechten Krüfer nahe unter Teflis.

Auch bemerkt man verschiedene Erz- und Metallanbrüche, besonders verschiedene Eisen, Kupfer, Bley und Zinkerze, Schwefelkiese, Selenit, n. s. w.

Der Kur entspringt zwar im hohen südlichen Gebürge des Ararat und fließt anfänglich in einem das Vorgebürge durchschneidenden Thal, nordlich denn, aber von Suram westl. zwischen beiden Vorgebürgen im Thal und theils an und im südlichen Kaukasischen Vorgebürge. Seine Flüsse der linken durchschneiden es an mehr Orten mit tiefen Thälern.

Wenn man von der Höhe von S'chaltubo in Imereti in W. sieht, so zeigt sich das Vorgebürge getheilt und in dieser Kluft läuft wahrscheinlich der Subsä.

In Imereti, am Rion und seinen Flüssen, fand ich das Vorgebürge aus kalkschüßigen Sandstein und sandigen Kalksteinschiefeln, mit andern eingestreuten Steinarten, also als Felsenarten. Eben so erweisen sich die Quergebürge.

Zwischen Schalatche und Sasano ist die Bergart des Vorgebürges eine sandige weiße Kalkfelsenart, mit vielen weißen und gelben Glimmer. Sie hat Kalkspathklüfte und auch diese Glimmer. Gegen Taurisa wird der Kalkstein reiner und enthält Chamiten, die sich schon bey Sasano zeigen, bey Tananso aber oft mit Mekoniten bey einander sind. Diese Versteinerungen sind Conglomerate und in Georgien selten.

Von Ts'chraskaro hat man über einen großen Theil des Quergebürges Aussicht, welche sich als eine in Osten sanft und noch sanfter in W. abfallende Höhe zeigt, an deren westl. Verflächung der Kwirila und Susa ihren Lauf haben.

Beym Dorfe Araga, am Fuße des Gebürges, ist die bis 20 Faden breite, tiefe und steile Kluft Aragiskewi die an ihren Ufern abgerundete Sandsteingeschiebe in grauen Thon fest gepakt zeigt. Der Boden ist mit solchen mindern Geschiebe bedeckt und unter den häufigen Quellen der Ufer sind viele inkrustirend und versteinern. Um viele liegt blauer Thon und einige sezen auch einen wellenförmigen oder rauhen und unförmigen

სამხრეთ კავკასიის მთისწინეთი

ამ მთისწინეთში, რომელიც გადაჭიმულია შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე და რომლის გარეგანი და შინაგანი აღნაგობა. საერთოდ აღებული, ერთმანეთის მსგავსია, არის:

ნავთობი და ქვანახშირი კახეთში;

საქმელი მარილის წყაროები კახეთის პროვინცია ქიზიყში: გლაუბერის მარილი არის თბილისის ახლოს და მარტყოფში. კაკლის ზომის ნამტვრევებად ცისფერ თიხაში. ეს [მარილი] ყოველმხრივი გასინჯვის შემდეგ აღმოჩნდა გლაუბერის მარილი ცოტა კირიანი მიწით.

თბილი გოგირდის წყაროები არის თბილისის ქვემოთ, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე.

აგრეთვე შეიმჩნევა სხვადასხვა მადნებისა და მეტალების ბუდობები, განსაკუთრებით რკინის, სპილენძის, ტყვიის და თუთიის სხვადასხვა მადნები, გოგირდის აღმადანი, სელენიტი და ა. შ.

თუმცა მტკვარი იწყება არარატის მაღალ სამხრეთ მთიანეთში და მიედინება თავდაპირველად ამ მთისწინეთის გადაშვეთ დაბლობზე ჩრდილოეთით, შემდეგ კი სურამის დასავლეთით ორივე მთისწინეთს შორის დაბლობზე და ნაწილობრივ სამხრეთ კავკასიის მთისწინეთზე [მიედინება]. მისი მარცხენა შენაკადები მას (მთისწინეთს — გ. გ.) კვეთენ სხვადასხვა ადგილას ღრმა დაბლობებით.

როცა წყალტუბოს (იმერეთშია) მწვერვალიდან დასავლეთით გაიხედავთ, მთისწინეთი გაყოფილი ჩანს და ალბათ ამ ხეობაში მიედინება სუფსა.

იმერეთში, რიონსა და მის შენაკადებზე მთისწინეთის ქანები შესდგება კირისშემცველი ქვიშაქვისაგან და ქვიშიანი კირქვის ფიქალებისაგან. სხვა ქანების ნარევით. ასევე გამოიყურება გამკვეთი ქედიც.

ჰელატყესა და საზანოს შორის მთისწინეთის ქანები წარმოადგენენ ქვიშიან თეთრ კირქვას მრავალი თეთრი და ყვითელი ქარსით. მის ნაპრალებში ჩანს კირიანი შპატი და აგრეთვე ეს ქარსიც. თავისას პირდაპირ კირქვა უფრო სუფთაა და შეიცავს ხამიტებს (хамиты), რაც ჯერ კიდევ საზანოში ჩნდება, თავასასთან კი ხშირად მეკონიტებთან (хаконитом камням) არის შერეული. ეს გაქვავებულობა კონგლომერატებია და საქართველოში იშვიათია.

ცხრაწყაროდან ჩანს გამკვეთი ქედის მეტი ნაწილი, რომელიც აღმოსავლეთით დამრეკად [ეშეება] და დასავლეთით კიდევ მეტად დამრეკი მწვერვალები აქვს, რომელთა დასავლეთის დავაკებაზეც მიედინებიან ყვირილა და ზუსა.

სოფელ ანაგასთან (არაგვთან—?), ქედის ძირას, არის 20 საყენი სივანის, ღრმა და ციცაბო ხევი ანაგისხევი, რომლის ნაპირებზეც მრგვალი რიყის ქვები რუხ თიხაში მტკიცედ არის ჩამჯდარი. მიწა დაფარულია იმნაირივე წვრილი რიყის ქვით და ნაპირებზე არსებული ხშირი წყაროებისაგან ბევრი მათგანი ინკრუსტირებული და გაქვავებულია. ბევრი ძვეს ცისფერ თიხაში და

kalkigen Topfstein ab. Der rauhe besteht aus inkrustirten Stängeln, Zweigen u. d. gl..

Das erste südliche Vorgebürge, oder der dem Gebürge nächste Strich ist, wo es vom kisichischen Distrikte eingenommen wird, von N. in S. in der Grundfläche etwan 10 W. breit. Seine Höhe ist geringe und selten hat es des Winters Schnee.

Es ist mit unzählbaren, großen und kleinern flachen und tiefen, sauttern und steilern Klüften durchbrochen. Alle sind von runden Sand- und Kalksteingeschieben gleichsam erfüllt, die man auch in den Wänden, in grauen Thon gepackt und auch auf der Oberfläche häufig, ja haufenweile sieht. Diese Thonlage mit Geschieben, bedeckt den Sandstein überall in beträchtlicher Mächtigkeit.

In den Klüften sind unzählbare kleine Quellen, deren helles Wasser meist sehr kalkig ist und auch hie und da Kalktaf macht. Einige runde Sandsteine sind eisenschüßig, ausserdem ist in diesem Gebürge nichts metallisches bemerkt.

Der graue Thon ist der Oberfläche nahe, besonders auf den Höhen, mit weißer Kalkmergel gemischt. Die Oberfläche selbst hat fast überall zur Fruchtbarkeit Mulin genug und erscheint, besonders in der Ebene, vom südlichen Fuße davon schwarz.

Die Höhe des Vorgebürges ist meist offen und mir hie und da mit Gesträuch von *Rhamnus Palurus*, *Prunus spinosa* u. a. bestreuet.

Der nordliche und südliche Abhang dieses Gebürges ist mit Eichen, Weiß- und Rothbuchen, *Ulmus campestris*, *Prunus domestica*, *Crataegus Oxyacantha* und *Corylus Avellana* gut bewaldet. Die häufigen Thäler und Klüfte und die gerundeten Steine, die alles bedecken, sind deutliche Beweise einer ehemaligen gänzlichen Uberschwemmung dieses Vorgebürges.

In dem kisichischen westlich gelegenen Distrikt, der eigentlich der kachetische Distrikt genaunt wird, ist das Vorgebürge überhaupt im innern und äussern, an Bitumen und Klüften von eben bemerkter Beschaffenheit.

Hier entspringt der Bach Achtala an demselben, auf dessen Quellen Steinöl schwimmt.

Ein Platz, der auch Achtala genannt wird, ist am nordlichen Fuß des Gebürges, von etwan 500 Schritten im Umfange mit Gebüsch umgeben und vollkommen unfruchtbar. Der Boden ist grauer Thon, nicht salzig, die Luft aber riecht nach Bergöl, wornach auch die Erde ein wenig schmeckt, welches mit der es begleitenden Vitriolsäure diese vollkommene Unfruchtbarkeit, die kein Gräschen leidet, verursachen muß.

In der Nähe sind auch 2 Brunnen mit trübem Wasser, die von Zeit zu Zeit aufsteigende Blasen zeigen, und auf welchen etwas Bergöl schwimmt. Einer dieser Brunnen enthält 1 Faden, und der andere etwas mehr im Durchmesser. Das Wasser läuft zwar nicht über, der mit aufkommende Thon aber hat den Rand eines jeden so erhöht, daß er einen abgestuzten Kegel

ზოგი დაღეპილია ტალღისებურ ან ხორკლიან და უფორმო კირიან თიხაქვედ (ГОРШЕЧНЫЙ КАМЕНЬ). ის შეიცავს ინკრუსტირებულ ტოტებს, ლეროებსა და მისთანათ.

პირველი სამხრეთი მთისწინეთი, ან ქედის მომდევნო (შემდგომი) მთა-გრეხილი, იქ სადაც ის ქიზიყის მხრიდან იწყება, ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ ფუძეში 10 ვერსის სიგანისაა. მისი მწვერვალები დაბალია და იშვიათადაა ზამთარში თოვლით დაფარული.

ის დასერილია უამრავი დიდი და პატარა ვაკეებითა და ხეეებით, დამრეცხ და ციცაბო ხეობებით. ყველა ისინი სავსეა ქვიშაქვისა და კირქვის მრგვალი რიყის ქვებით, რაც ჩანს ფერდებშიც, რუხ თიხაშია ჩანმული და აგრეთვე ზედაპირზეც ხშირია გროვებად. ეს რიყის ქვიანი თიხა ქვიშაქვას ყველგან შესამჩნევი სისქით ფარავს.

ხეობებში არის ურიცხვი პატარა წყაროები, რომელთა ანკარა წყალი უმეტესად ძალზე კირიანია და აქა-იქ კირიან ტუფს ლექავს. ზოგი მრგვალი ქვიშაქვა რკინის შემცველია; ამას გარდა ამ მთებში არავითარი მეტალი არ შეინიშნება.

რუხი თიხა ზედაპირთან ახლოსაა, განსაკუთრებით მწვერვალებზე და შერეულია კირიან მერგელში. თვით ზედაპირი ნაყოფიერებისათვის ყველგან საკმარისად შეიცავს მპალას და ამიტომ სამხრეთ ძირიდან შავად ჩანს, განსაკუთრებით დაბლობზე (ვაკეზე).

მთისწინეთის მწვერვალები უმეტესად შიშველია და აქა-იქ ძეძვის (შავ-ჯაგას), კვრინჩხისა და ა. შ. ბუჩქნარია მასზე მიმოფანტული.

ამ მთის ჩრდილოეთი და სამხრეთი კალთები კარგადაა შემოსილი მუხის, თეთრი და წითელი წიფლის, თელის, ქლიავის, კუნელის (ქნაპას) და ჩვეულებრივი თხილის ტყეებით. ხშირი დაბლობები და ხეეები და მრგვალი ქვები, რომლებიც ყველაფერს ფარავენ, არის მკაფიო დამადასტურებელი წარსულში ამ მთიანეთის მთლიანი ჩამორეცხვისა.

ქიზიყის დასავლეთით მდებარე მხარეში, რომელსაც ჩვეულებრივ კახეთის მხარეს უწოდებენ, მთისწინეთი საერთოდ, შინა და გარეგანი აღნაგობით, ხეებითა და ხეეებით იგივე ხასიათისაა.

აქ იწყება მდ. ახტალა, რომლის წყაროებსაც მოაქვს ნავთი.

ადგილი, რომელსაც ასევე ახტალა ჰქვია, მდებარეობს მთის ჩრდილოეთ ძირას, 500 ნაბიჯზე გარშემო ბუჩქნარითაა შემორტყმული და მთლად უნაყოფოა. ნიადაგი წარმოადგენს რუხ თიხას და არ არის მარილიანი. პაერში კი ნავთობის სუნია, რომელიც ოდნავ მიწასაც ასდის და მასთან შერეული შაბიამნის სიმკვავესთან ერთად ამ სრული უნაყოფობის მიზეზია და ბალახი სულ ვერ იტანს მას.

ახლოს არის აგრეთვე 2 კა მღვრიე წყლით, რომლებშიც დრო და დრო ბუშტები ამოდიან და რომლებზეც ცოტა ნავთობი დაცურავს. ერთი ასეთი კა განივკვეთში არის 1 საეენი, მეორე კი ოდნავ მეტი. თუმცა წყალი არ გადმოდის ნაპირებიდან, მაგრამ დანალექი თიხით ისე აიმაღლა ზედაპირი, რომ წააგავს წაკვეთილ კონუსს. ისინი უნდა იყვნენ ღრმა და წალეკილ ხევ-

gleich. Sie scheinen tief und mit Zu- und Abflußklüften in Gemeinschaft zu stehen. Sie sind übrigens den Naphtabrunnen im nordlichen Vorgebürge an der Sundscha ganz ähnlich. Es soll hier ein Dorf gestanden haben und versunken seyn. Da man hier öfters Erdbeben spürt, so kann wohl das Gewölbe einer Kluft niedergegangen sein.

Vom Ksani, der aus der Fläche zwischen dem Haupt- und Vorgebürge in die linke des Kur fällt (und warscheinlich eben so auch höher) hat der Kur an der rechten das sandsteinige Vorgebürge, welches steil gegen seine Niedrigungen, oft gegen sein Bette selbst abfällt. Etwan 4 W. unter dem Aragifluß macht dieses Gebürge gegen den Fluß sehr hohe und steile Ekken. Diese stelle wird *Dewis Namuklari* d. i. Teufelsknie genannt.

Auf dieser Strecke ist auch am linken Krufer hohes steiles Sandsteingebürge, die beide dem Fluß nur ein schmales Thal lassen.

Unter Teflis, bis gegen die Festung Songalugi, etwan 10 Werst steigt das Sandsteingebürge an der linken des Kur sanft an, an der rechten ist es am Fluße sehr jähe. Das Gebürg ist Sandstein, unten graner Thon.

Dieses 2-te südliche Vorgebürge liegt steil, nur etliche Werst breit und fällt gegen eine, etliche 20 Werste breite, sehr trokne, magere und unfruchtbare Steppenfläche ab, die es vom nördlichen Vorgebürge der aratischen Alpen scheidet und schon oben am Xia oder Ksiaflus (der rechten des Kur) ansteigt.

Von Tscheri, der imeretischen Grünfzfestung gegen Kartuli, am Tschेरimela des Kwirila, bis Suram am Kur, also in OSO., ist in den niedrigen Stellen Sandstein, in den höhern Kalkstein ohne Versteinerungen. Bey Tscheri selbst und mehr Orten zeigt sich auch rothbrauner Jaspis in mächtigen Schichten. Die Flüsse haben mitunter Granitgeschiebe, daß also diese Gebürgsart auch vorkommen muß.

Bey Tschuanta in Imereti besteht das Vorgebürge aus groben, lokern, mit vielem Glimmer gemischten Sandstein. In den Bächen des hiesigen Gebürges sieht man überall Kalksteinbroken, aus welchen man schließen kann, daß auf der Höhe über oder unter dem Sandstein Kalkstein liegen müsse. Auch findet man unter dem Sandstein, ein einige Faden mächtiges flaches Kalksteinlager. Im Bache Sulari ist Schörl mit eingesprengten Kies, in gerundeten Broken, vermuthlich vom hohen Gebürge.

Von Thraskaro in Süden, da gegen den Kwirila hin, auch bey Isreti im Distrikt Sutschino und Poladauri im Distrikt Seristo sollen warme Quellen seyn. Bergölquellen sind nur in Guria an westlichen Fuße des südlichen kaukasischen Vorgebürges und soviel man jezo noch weis Kochsalzquellen nirgends.

Der Sandstein im Vorgebürge bricht, wo man ihn reiner als gewöhnlich antrifft, theils als dünner Schiefer, theils als starke Quader. Er ist

თან უნდა აქონდეთ საერთო. საერთოდ ისინი მთლად ემსგავსებიან ნავთის ქებს, რომლებიც მდებარეობენ ჩრდილოეთ მთისწინეთში სუნჯაზე. აქ სოფელი უნდა ყოფილიყო, რომელიც ჩაიძირა. რადგან აქ ხშირად შეიმჩნევა მიწისძვრა, შეიძლება ჩაქვეულოყო ხევის თალიც.

ქსნიდან, რომელიც მთავარ ქედსა და მთისწინეთს შორის მოთავსებულ ვაკეზე ერთვის მტკვარს მარცხენა მხრიდან (და ალბათ კიდევ ზევეთაც), მტკვრის მარჯვენა მხარეზე არის ქვიშაქვიანი მთისწინეთი, რომელიც ციცაბოდ ეშვება მისი დაბლობებისკენ, ხშირად კი თვით მისი კალაპოტისკენ. 4 ვერსით ქვემოთ მდ. არაგვიდან ეს ქედი მდინარის პირდაპირ ქმნის ძალზე მაღალ და ციცაბო კუთხეებს. ეს ადგილი იწოდება დევის ნამუხლარად, ე. ი. „ემმაკის მუხლად“.

ამ ხაზზე, ასევე მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, არის მაღალი, ციცაბო ქვიშაქვის ქედი; ეს ორივე [ქედები] მდინარეს მხოლოდ ვიწრო დაბლობს უტოვებენ.

მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, თბილისს ქვემოთ, სოღანლულის ციხემდე, დაახლოებით 10 ვერსზე დამრეცად აღმართულია ქვიშაქვის ქედი, მარჯვენა ნაპირზე კი ის ძალზე ციცაბოა. ქედი [ქანები] არის ქვიშაქვისა, ქვეშ რუხი თიხაა.

ეს მეორე სამხრეთის მთისწინეთი ძვეს ციცაბოდ, მხოლოდ რამდენიმე ვერსის სიგანისაა და ეშვება 20-ოდე ვერსის სიგანის, ძალზე მშრალ, უმცენარო და უნაყოფო სტეპიან ვაკეზე. რომელიც მას გამოყოფს არარატის ალპების ჩრდილოეთი მთისწინეთიდან და უკვე ქსიაზე, ანუ მდ. ქციას (მტკვრის მარჯვენა შენაკადია) ზემოთ აღიმართება.

ქართლთან [მოსაზღვრე] იმერეთის სასაზღვრო ციხე ჩხერიდან, [რომელიც მდებარეობს] ყვირილის შენაკად ჩხერიმელაზე, სურამამდე [მდებარეობს] მტკვარზე, ე. ი. აღმოსავლეთით—სამხრეთ-აღმოსავლეთით, დაბალ ადგილებში არის ქვიშაქვა, მაღალში კი კირქვა ნამარხების გარეშე. თვით ჩხერთან და სხვა ადგილებში ჩანს აგრეთვე მოწითალო-ყავისფერი იაშმა მძლავრ ფენებად. მდინარეებში ხანდახან არის გრანიტის ქვები, რაც ამ მთის ქანებიდან უნდა იყოს წარმომდგარი.

იმერეთში, შუამთასთან, მთისწინეთი შესდგება მსხვილი, ფხვიერი, ქარსით უხვად შერეული ქვიშაქვისაგან. აქაურ მთის ნაკადულებში (მდინარეებში) ყველგან ჩანს კირქვის ნატეხები, საიდანაც შეიძლება ვარაუდი, რომ მწვერვალებზე ქვიშაქვის ზევით ან ქვეშ კირქვა ძვეს. აგრეთვე ქვიშაქვის ქვეშ არის რამდენიმე საყენი სისქის ბრტყელი ფენა კირქვისა. მდ. სულორში არის აღმადან-შერეული შერლი, მრგვალ ნატეხებად, ალბათ მაღალი ქედიდან.

ცხრაწყაროდან სამხრეთით, ყვირილისკენ, ასევე ისრითთან, საჩინოს მხარეში და ფოლადაურთან, საერისთაოს მხარეში, უნდა იყოს თბილი წყაროები. ნავთობის წყაროები არის მხოლოდ გურიაში, სამხრეთ კავკასიის მთისწინეთის დასავლეთ ძირას და, რამდენადაც ამჟამად ცნობილია, მარლის წყაროები არსადაა.

მთისწინეთში ქვიშაქვა ხან თხელ ფიქალად ჩანს, ხან მძლავრ კვადრებად, იქ, სადაც ის ჩვეულებრივზე სუფთა სახით გვხვდება. ის ნაწილობა-

zum Theil von ziemlich grauer Farbe. Die höhern Kalksteinstellen haben Klüfte mit Tropfstein.

In zweien tiefen Klüften am rechten Kurufer bey Teflis waren die Lagen von oben hinab: 1) Grobkörniger Sandsteinfels mit eingestreueten Feldspath, der unter die dicke Erde südlich ansteigt und entfernt vom Strohme sehr mächtig seyn muß.

- 2) Kalk- und Eisenschüssiger Sandsteinschiefer, 5 Faden mächtig!
- 3) Sandsteinquader von feinem Korn 20 Faden.
- 4) Der Sandsteinfels Nr. 1. 5 Faden tiefer unter dem Wasserspiegel.

Am Bache Wera, der 6 Werst über Teflis in die rechte Seite des Kur fällt, besteht das Vorgebürge aus Schichten von grünlichgrauen Sandstein, die mit Kalkschiefer und Mergel- und Thonlagen wechseln, die hin und wieder mit Allaun geschwängert sind und stellenweise Steinkohlen, Zeolit, und Eisenocher haben.

In der Vitriolerde fand ich daselbst ein kupfern russisch Kopeken, welches mit einer Eisenrinde bedeckt war. Hier war also kein Zementkupfer, sondern Zementeisen.

Die nächste Gegend an der linken des Kur, unter Teflis, erhebt sich nordlich allmählig zu dem Sandsteinfelsigten Vorgebürge des Kaukasus, welches sich von der Mündung des Aragi in O. nach der Länge ausbreitet.

Bey Teflis erhebt sich an der rechten Seite des Kur ein ziemlich Sandfelsengebürge, welches 5 W. unter Teflis abfällt.

Ich unterscheide das *Jugum promontoriale australe primum*, welches an der linken Seite des Kur streicht (das erste südliche Vorgebürge), das *Jugum promontoriale australe secundum* (das 2-te südliche Vorgebürge) welches dem ersten parallel an der rechten Seite des Kur streicht. Beyde sind durch ein 30 Werst breites Thal, das jedoch hügelicht ist, getrennt.

Das 2-te oder südlichste ist weit höher als das erste, und des Winters immer mit Schnee bedeckt, dagegen das erste oft ohne Schnee bleibt.

Das 2-te erstreckt sich auch ununterbrochen vom kaspischen zum schwarzen Meere. Am ersten wird sein ostliches Ende das *Gebürge Schak* genannt; das *Promontorium primum* aber nimt in W. an der Mündung des Flusses Lioswi seinen Anfang und endigt sich, wie ich aus einigen Nachrichten schließen kann, in O. beym Flusse Kur.

Ogleich beyde *Juga* genugsam unterschieden sind, so sind sie doch eigentlich nur ein *Jugum*, das aber durch den Durchgang des Kur und dessen einfallende Flüsse, die von flach ansteigenden und hügelichten Thälern umgeben werden, zertheilt sind.

რივ საკმაოდ რუხი ფერისაა. უფრო მაღალ კირქვიან ადგილებს აქეთ ნაპრალები სტალაქტიტებით.

ორ ღრმა ხევეში, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, თბილისთან, იყო შემდეგა ფენები, ზემოდან ქვევით: 1) მსხვილმარცვლოვანი ქვიშაქვის კლდე მინდვრის შაატურეული, რომელიც სქელი საფარის ქვეშ სამხრეთისკენ აღიმართება და მდინარეს შორდება; ის ძალზე მძლავრი უნდა იყოს.

2) კირიანი და რკინის შემცველი ქვიშაქვის ფიქალი, 5 საყენი სიმძლავრისა.

3) წვრილმარცვლიანი ქვიშაქვის ფილაქნები, 20 საყენის [სიმძლავრისა].

4) ქვიშაქვის კლდე (№ 1) 5 საყენზე ღრმად წყლის ზედაპირისაგან.

მდ. ვერაზე, რომელიც თბილისს ზემოთ 6 ვერსზე ერთვის მტკვარს მარჯვნიდან, მთისწინეთი შესდგება მომწვანო-რუხი ქვიშაქვის ქანებისაგან, რომლებიც გადადიან მერგელისა და თიხის ფენებში და აქა-იქ შაბიამნით არიან მდიდარი და ალაგ-ალაგ შეიცავენ ქვანახშირს, ცეოლიტს და რკინის ოხრას.

შაბიან მიწაში, იქ, მე ვიპოვე სპილენძის რუსული კაპიკი, რომელსაც რკინის არშია ჰქონდა შემოვლებული. ამრიგად აქ ყოფილა არა სპილენძის ცემენტი, არამედ — რკინის ცემენტი.

შემდეგი მიდამო მტკვრის მარცხენა მხარეზე, თბილისს ქვემოთ, თანდათან მალღდება კავკასიის ქვიშაქვის კლდეებიან მთისწინეთამდე, რომელიც არაგვის შესართავიდან აღმოსავლეთით სიგრძეზეა გაჭიმული.

თბილისთან, მტკვრის მარჯვენა მხარეზე, აღმართულია საკმაოდ ქვიშაქვიანი ქედი. რომელიც ეშვება თბილისს ქვემოთ 5 ვერსზე.

მე განვასხვავებ პირველ *Jugum promontoriale australe*-ს, რომელიც მტკვრის მარცხენა მხარეზეა გაჭიმული (პირველი სამხრეთის მთისწინეთი), მეორე *Jugum promontoriale australe*-სგან (მეორე სამხრეთის მთისწინეთი), რომელიც პირველის პარალელურად მიემართება მტკვრის მარჯვენა მხარეზე. ორივე გაყოფილია 30 ვერსის სიგანის დაბლობით, რომელიც მაინც ბორცვიანია.

მეორე, ანუ უფრო სამხრეთისა, გაცილებით მაღალია, ვიდრე პირველი, და ზამთარში ყოველთვის თოვლითაა დაფარული; ამის საპირისპიროდ, პირველი ხშირად დაუთოვლელია.

მეორე—ასევე უწყვეტად ვრცელდება კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე. მის აღმოსავლეთის ბოლოს ედახიან შაქის მთას; პირველი *Promontorium* იწყება დასავლეთით, მდ. ლიხვის შესართავთან და, როგორც სხვადასხვა ცნობიდან შემიძლია დავასკვნა, თავდება აღმოსავლეთით, მდ. მტკვართან.

თუმცა ორივე (*Jugum*) საკმაოდ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მაინც ისინი შეადგენენ ერთ ქედს, რომელიც დაყოფილია მტკვრისა და მისი შენაკადების დინებით, რომლებიც ვაკედ ამაღლებული და ბორცვიანი დაბლობებითაა გარშემორტყმული.

Von Matschani, im Kisichischen Kreise Kachetiens, hat man den südlichen Rand des Vorgebürges 4 W. in S. Das Gebürge hat hier Eichen- und Buchenholzung. Denn folgt ofne hügelige Fläche und in derselben ein kleines Thal oder ein Keßel von etlichen 30 Faden im Umfange, in welchem Kochsalz und Bergölquellen sind. Der Boden des Thals ist graugelber Thon, voller kleiner gerundeter Sandsteingeschiebe. Die einige Faden hohe nordliche Seite des kleinern Thales aber zeigt Schichten von rothbraunen, hörnigen Sandstein, der wahrscheinlich überall das Innere des Vorgebürgs ausmacht, ob ich ihm gleich vor Manani nicht anstehend bemerkt habe. Die Klüfte des Sandsteines füllen ein fast konisch kristallisirter gelblicher Kalkspath.

Die Kochsalzquelle kömmt aus dem Sandstein. Sie hält 1 Fuß im Durchmesser und quillet ganz ruhig, ohne Blasen und floß im März 1772 nicht über, welches zu anderer Zeit geschehen möchte, weil umher eine hünfige Salzerde befindlich ist, die die Landleute in der Haushaltung nuzen; auch ist eine Spur einer Abflußrinne, die zum Jörfluß reichen soll. Die Sohle ist von starken und reinen Kochsalzgeschmak, obgleich Bergöl in der Nähe quillet.

Drey Bergölquellen, die hier wie im nordlichen Kaukasus Neptunquellen genennet werden, sprudeln der Salzquelle in SW. und SO. auf 100 Schritte nahe. Jede hat die Größe der Salzquellen und ihr gelblich vitriolisch Wasser, mit daraufschwimmenden schwarzbraunen Bergöl, lief im März 1772 ebenfalls nicht über; nur um den Quellen hat das Bergöl den Thon eingetränkt und sich mit ihm zu einem wellenförmigen Fladen erhärtet. Es sprudelt mit Blasen und einigem Geräusch hervor. Einige dünne Sandschieferschichten sind auch mit Bergöl eingetränkt. Tiefer vermuthe ich Steinkolen.

Im Vorgebürg soll, im Gebiet der Lesgier, wo es unter dem Namen des Schakgebürges bekant ist, eine starke Tagereise vom linken Ufer des Alasans, bey dem lesgischen Dorfe Illasu eine ähnliche Quelle seyn.

Das zwischen dem getheilten Kalkgebürge befindliche hügelige Thal ist mit einer schiefrigen, kalkschüßigen, glimrigen Felsart (*Saxum cotu- ceum calcareum micaceum schistosum*) bedeckt und das Gestein nach der Menge des eingemischten Glimmers mehr oder weniger fest. Ueberhaupt ist sie eisenschüßig und davon braun, in den Klüften aber mit so viel Sumpferz versehen, daß man mit Vortheil Eisen schmelzen kann. An andern Stellen ist die schiefrige Bergart schwarz, völlig mit Salz beschlagen und ein vitriolischer Allaunschiefer, wie in den Anhöhen am Rion bey den Dörfern Rioni und Sarati. An vielen Stellen finden sich auch Schwefelkiese, wie bey Gurna. Die Schieferlagen liegen meist horizontal. Das Gestein ist mürbe und zerfällt leicht, besonders an den Klüften und steilen Wänden der Bäche. Sie ist offenbar später, als der Kalkstein, der-

მაჩხანდიდან (კახეთშია, ქიზიყის მხარეში) მთისწინეთის სამხრეთი ძირი არის 4 ვერსზე, სამხრეთით. მთებზე აქ არის მუხის და წიფლის ტყეები. მას მოსდევს გაშლილი ბორცვიანი ვაკე; ამ ვაკეზე არის 30-ოდე საფენის გარშემოწერილობის პატარა დაბლობი ან ქვაბური, რომელშიც არის საკმელი მარილის და ნავთის წყაროები. დაბლობის ნიადაგი არის რუხ-ყვითელი თიხა, საესე პატარა ქვიშაქვის ქვებით. პატარა დაბლობის რამდენიმე საფენის სიმაღლის ჩრდილო მხარე აჩენს მოწითალო-ყავისფერ, მარცვლოვან ქვიშაქვიან ფენებს, რაც, ალბათ, ყველგან წარმოადგენს მთისწინეთის შიგნეთს, თუმცა მისი მსგავსი მანავთან არ შემინიშნავს. ქვიშაქვის ნაპრალებს ავსებს თითქმის კონუსისებრი, კრისტალური მოყვითალო კირიანი შპატი.

საკმელი მარილის წყარო გამოდის ქვიშაქვიდან. ის არის 1 ფუტი განივ-კვეთში და გადმოდის სულ მშვიდად, ბუშტების გარეშე, და 1772 წლის მარტში არ გადმოსულა ნაპირიდან, რაც სხვა დროს შეიძლებოდა მომხდარიყო, რადგან ირგვლივ ხშირია მლაშობი; მას მცხოვრებნი იყენებენ საჭიროებისათვის; არის აგრეთვე წყალსადინარის კვალი, რაც იორამდე უნდა აღწევდეს. ქვედა ფენას აქვს სუფთა საკმელი მარილის ძლიერი გემო, თუმცა ახლოს ნავთობი გადმოდის.

ნავთობის სამი წყარო, რომელსაც აქ, ისევე როგორც ჩრდილო კავკასიაში, ნავთის წყაროს ეძახიან, გადმოედინებიან მარილის წყაროს სამხრეთ-დასავლეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით, 100 ნაბიჯის მოშორებით. თითოეული მათგანი მარილის წყაროს სიდიდისაა; მათი მოყვითალო შაბიანი წყალი, ზედ მცურავი მოშავო-ყავისფერი ნავთობით, 1772 წლის მარტში ასევე არ გადმოსულა ნაპირებიდან; ნავთობმა მხოლოდ წყაროებს ირგვლივ გაჟღინთა თიხა და მასთან ერთად ტალღისებურ ტალახად გამყარდა. ის გადმოედინება ბუშტებით და მცირე ხმაურით. ქვიშაქვის ზოგი თხელი ფენებიც გაიჟღინთა ნავთობით. მე ვფიქრობ, რომ უფრო ღრმად არის ქვანახშირი.

ლეკების მხარეში, მთიანეთში, სადაც ის ცნობილია შაქის მთის სახელით, ერთი დღის სავალზე ალაზნის მარცხენა ნაპირიდან, ლეკების სოფელ ელისუსთან, უნდა იყოს მსგავსი წყარო.

გაყოფილ კირქვიან ქედს შორის მოთავსებული ბორცვიანი დაბლობი მოფენილია ფიქლებრივი, კირის შემცველი, ქარსიანი ქვებით (*Saxum cotaceum calcareum micaceum schistosum*) და ქვები, მათში შერეული ქარსის რაოდენობის მიხედვით, მეტ-ნაკლებად მავარია. საერთოდ ის არის რკინის შემცველი და ამიტომ ყავისფერი; ხეობებში ისე ბევრია ქაობის მადანი, რომ რკინის დნობა სარფიანად შეიძლებოდა. სხვა ადგილებში ფიქალიანი მთის ქანები შავია, მთლად მარილის ნალექით დაფარული და შაბიანი ფიქალია, როგორც რიონზე, სოფელ რიონთან და ზარათთან. არსებულ ამალღებებზე ბევრ ადგილებში არის აგრეთვე გოგირდის აღმადანი, როგორც გურნასთან. ფიქალიანი ქანები უმეტესად მდებარეობენ ჰორიზონტალურად. ქანები ფხვიერია და ადვილად იშლება, განსაკუთრებით ხევებში და მდინარეთა ციცაბო კედლებზე. ისინი, ცხადია, უფრო გვიანი წარმოშობისაა, ვიდრე

die eigentliche Bergart dieses Gebürges ist, entstanden und durch eine partikulär Ueberschwemmung auf demselben abgesetzt. Vielleicht war das ganze Thal ein See, durch den der Rion geflossen. — Die Erdart dieses Thales ist ein gelber sehr schmieriger eisenschüßiger Thon; an einigen Stellen ist er erhärtet oder Steinthon, zum Eisenschmelzen bräuchlich, wie bey Sngmuri; an andern fein, roth und kann für Bolus gehen; an noch andern Stellen ist er blan und grünlich, wie bey Mozameta und Genati.

Bey Kntais ist das Flußbette des Rion ein weißer, fester Kalkstein, der an der linken ein nur etliche Fuß, an der rechten Seite aber ein hohes und bis zu 30 Faden ansteigendes Ufer macht. Dieses hohe Ufer decken Thon und Gesträuch. Unter der Stadt fällt es in die Fläche ab.

Das südliche kaukasische Kalkgebürge

In der westlichen Abtheilung des südlichen Kalkgebürges in Imereti ist, wo das Kalkgebürge an das Schiefergebürge macht, zwischen beiden eine Gebürgsart aus brauner jaspidischer Felsart (*Saxum jaspideum brunum*), welche in einen 2 bis 3 Werst breiten Striche liegt. Ich habe dieses hier bey Oni und an mehr Orten nicht nur, sondern auch am Terek bey Kobi so befunden, und vermüthe, das dieses der ganzen Lage des Gebürges nach so seyn kann.

Der Kalkstein dieses Gebürges ist in Imereti von feinem Korn als in Kartweli, auch weißer und dem englischen Kreidestein ähnlich, doch keine Kreide, wie man aus den häufigen Feuersteinen in demselben bey Zesi am Rion u. a. vermüthen könnte.

Das Imeretische Kalkgebürge ist gleichsam der Länge nach durch ein bis 15 Werst breites, wiewohl hügeliges Thal oder ganz niedriges Gebürge getheilt. Der nordliche Rücken streicht dem Rion nahe und der südliche an der Fläche zwischen dieser und dem Vorgebürge hin. Das Thal selbst hat eine Menge Quellen und Quellbäche und da der Abzug schwierig ist, so hat es einen weichen nassen Boden mit Erlen, *Rhamnus*, *Diospyros Lotus*, *Azalea pontica*, *Rhododendron ponticum*, *Fagus Castanea* u. f. überwuchert. Dieses verursacht eine feuchte Luft und, da das Gebürge deren Zerstreung hindert, öftern Regen und da unter dieser N. Breite die feuchte Luft auch warm ist, kann sie wohl nicht gesund seyn. Die niedrige Fläche giebt dem Rion 2 Faden hohe Thonufer.

Am Rion macht das Kalkgebürge über 10 Werst über die Mündung des Dschedschoflusses hinauf.

Zwischen Schartali und dem Kloster Nikoziminda ist die tiefe Kluft des Baches Cherga im Kalkfelsen, unter welchen der Bach stürzt und erst etliche Werst wieder erscheint. Man verspürt hier auch öfters mäßige

კირქვა, რომელიც ამ ქედის ქანების ჩვეულებრივი სახეობაა და ხშირი გადა-
რეცხვების გამო მასზე დაილეკა. ალბათ, მთელი ეს დაბლობი ტბას ეკავა,
რომლიდანაც რიონი გამოედინებოდა. ამ დაბლობის ნიადაგი არის მოყვი-
თალო, ძალზე წებოვანი რკინისშემცველი თიხა; ზოგ ადგილას ის გამკვრივდა,
ან იქცა ქვათიხად, რომელიც გამოსაყენებელია რკინის სადნობად, როგორც
ძუყნურთან; სხვაგან წმინდაა, წითელია და ჩაითვლება შემწოვ თიხად (ნიახი);
კიდევ სხვა ადგილებში ის არის ცისფერი და მონაცრისფრო, როგორც მოწა-
მეთასა და გენათთან.

ქუთაისთან მდინარის კალაპოტი არის მოთეთრო, მაგარი კირქვა,
რომელიც მარცხენა მხარეზე მხოლოდ რამდენიმე ფუტი სიმაღლის, ხოლო მარ-
ჯვენა ნაპირზე კი მაღალ, დაახლოებით 30 ფუტამდე აღმართულ ნაპირს
ქმნის. ეს მაღალი ნაპირი დაფარულია თიხით და ბუჩქნარით. ქალაქს ქვემოთ
ის უცებ გადადის ვაკეში.

სამხრეთ კავკასიის კირქვიანი ქედი

სამხრეთი კირქვიანი ქედის დასავლეთ ნაწილში, იმერეთში, სადაც კირ-
ქვიანი ქედი ქვიშაქვიანს [ებჯინება], ორივეს შორის ძვეს ყავისფერი იაშმური
ქვის (*Saxum jaspidium brunneum*) ქანები, რომლის სიგანეა 2—3 ვერსი. ეს
მე ვნახე არა მარტო აქ, ონთან, და სხვა ადგილებში, არამედ თერგზეც კობ-
თან და ფეიქრობ, რომ ქედის მთელი მდებარეობის მიხედვით ასეთი უნდა
იყოს სულ (ქანების შემადგენლობა.— გ. გ.).

კირქვა ამ ქედისა იმერეთში უფრო წმინდაა, ვიდრე ქართლში. აგრეთვე
უფრო თეთრი და ემსგავსება ინგლისურ ცარც-ქვას, თუმცა არ არის ცარცი,
რაც შეიძლებოდა ფეიქრათ მასში ძალიან ხშირად არსებული კაჟის მიხედვით,
რასაც ადგილი აქვს წესთან რიონზე და სხვაგან.

იმერეთის კირქვიანი ქედი სივრცეზე თითქოს გაყოფილია დაახლ. 15 ვერ-
სის სიგანის, ასევე ბორცვიანი, დაბლობით ანუ ძალზე დაბალი ქედით. ჩრდი-
ლოეთის თხემი გადაჭიმულია რიონის ახლოს, სამხრეთისა კი მასა და მთის-
წინეთს შორის მდებარე ვაკეზე. თვით დაბლობი შეიცავს ბევრ წყაროებსა
და ნაკადულებს და რადგან წყლის დენა (დაწრეტა, დაქანება) გაძნელებულია,
ამიტომ აქ არის რბილი, სველი ნიადაგი დაფარული თხემლის, ხეჭრელის,
ჩვეულებრივი ხურმის, იელის, შქერის, წითლის და სხვა [ხეებით]. ეს განაპი-
რობებს ნოტიო ჰაერს და, რადგან ქედი ხელს უშლის მის გაფანტვას, ხშირ
წვიმებსაც; ამასთან, რადგან ამ ჩრდილოეთის ქედზე ეს ნოტიო ჰაერი თბილია.
ამდენად ის არაჯანმრთელიცაა. დაბალი ვაკე რიონს უქმნის 2 საყენი სიმა-
ღლის თიხიან ნაპირს.

მდ. ჯეჯოს შესართავიდან 10 ვერსს ზემოთ, რიონზე, ეს კირქვიანი ქედი
მარლდება.

სხარტალსა და მონასტერ ნიკორწმინდას შორის არის მდ. ხერგას ღრმა
ხეობა კირქვის კლდეებში, რომელთა ქვეშაც მდინარე იკარგება და მხოლოდ
რამდენიმე ვერსზე ჩნდება კვლავ. აქ ხშირად იგრძნობა აგრეთვე მცირე მიწის-

Erdbeben. Von Nikoiziminda in S. W. bis zu dem 10 Werst entfernten Dorfe Snguiri steigt das Gebürge noch merklich an und erscheint ohne die Thondecke, als Kalkfelsen. In den Höhen und auch wo es weiter südlich gegen den Rion abfällt, besteht es aus weislichen Kalkstein von feinem Korn, ohne Versteinerungen; aber am südlichen Fuße, 6 W. über Sugnuri, verändert sich die Bergart in einen brannen, eisenschüßigen, sandigen, mit gelben Glimmer vermischten Kalkfels. Sie liegt in dicken, meist horizontalen, aber auch donlegigten Schieferlagen, die an den Wasserabflüssen hie und da schiefrig zerbröckelt. Sie hat eine gelbliche Thondecke, die von vielen Quellen lange feucht bleibt und den Tschala, der unter Kutais in der Ebene in die linke des Rion fällt, das ablaufende Wasser geben. Die Gebürgshöhen haben weitläufige Waldungen aus Buchen mit Erlen und Kastanien, *Azalea pontica* u. s. f.

Auf dem Wege von Krzchinwal am Didi Liachwi, nach dem Kloster Largwi am Ksani, also in NO. ist die Gebürgsart theils rother eisenschüßiger, theils einer Schlakken ähnlicher Fels, bey Sazcheneti grauer kalkschüßiger Sandstein und am Flößchen Potaiso braunes Trappgestein (*Saxum fuscum trapezium*).

Im Gebiet des Dorfs Utsera zeigt sich ein Wasserabfluß, der viele Stücke Schiefer, Milchquarz und große Feldspathstücke bringt und in der Höhe Erzgänge vermuthend machen. Bald darauf folgt im Gebiete eben dieses Dorfs der Abfluß der Tufquelle, die hier ganze Tuffelsen gebildet und verschiedene Felsarten (*Saxa*) in einander gekittet hat. Da dieses Wasser über Moos, Zweige und Laub hinläuft, so ist der Tuf auch porös, löchericht und hat Blätterabdrücke, der sich aber zwischen Steinstücke gelegt hat, ist solide und dem Karlsbader Bandstein ähnlich, nur weis. Diese Quelle ist der bey Gupta ähnlich und in gleicher Lage.

Im Gebiet von Utsera sind auch verschiedene schöne Mineralquellen, theils alkalische, theils martialische, die in den Ablauf einen häufigen orangefarbenen Ocher fallen lassen. Vorzüglich ist eine alkalische Quelle etliche hundert Schritte von der Kirche in Utsera in W., die weder Kalk noch Eisenerde absetzt; und einige Faden unter dieser ist eine eben so schöne martialische Quelle. Beyde sind reich an Aether, sprudelnd mit Geräusch und Blasen und sowohl an Geruch als Geschmack angenehm. Alles ist hier völlig wie in der Gegend von Sione und Kobi am Terek.

Neben den Quellen dampft wie bey Oni ein Veilchen Geruch hervor, der in frischen Erdgruben stark ist.

Wo das Zubaniflößchen des Alasan aus dem Schiefergebürge kömmt, sieht man in seiner Kluft stahlgrauen, schuppigen oder glimmerden Kalkstein, als Bergart.

ძერა. ნიკორწმინდიდან სამხრეთ-დასავლეთით, მისგან 10 ვერსზე დაშორებულ სოფელ ძუყნურამდე, ქედი უფრო შესამჩნევად აღიმართება და თიხიანი საფარის გარეშე ჩანს როგორც კირქვიანი კლდეები. მწვერვალებში და იქ, სადაც ის შემდეგ სამხრეთით რიონისკენ ეშვება. შესდგება ის მოთეთრო წმინდამარცვლიანი კირქვისაგან, ნამარხების გარეშე; ხოლო სამხრეთ ძირას, 6 ვერსზე ძუყნურს ზემოთ, ქანები იცვლება ყავისფერ, რკინისშემცველ, ქვიშიან, ყვითელ ქარსშერეულ კირქვით. ის ძვეს სქელ, უმეტესად ჰორიზონტალურ, მაგრამ ასევე დახრილ ფიქალიან ფენებზე, რომელიც აქა-იქ წყლის დაქანების გამო ფიქლებად იმსხვრევა. მას აქვს მოყვითალო თიხის საფარი, რომელიც ბევრი წყაროების გამო (ნაკადულებისგან) დიდხანს რჩება ნესტიანი, და ჰალას, რომელიც ქუთაისს ქვემოთ, დაბლობზე რიონს მარცხენა მხრიდან ერთვის, კვებავს ჩამონადენი წყლით. ქედის წვერები დაფარულია წიფლის ვრცელი ტყეებით, მუხითა და წაბლით, იელით და ა. შ.

გზაზე ქრცხინვალიდან (დიდ ლიახვზეა) ლარგვისის მონასტრისკენ (ქსანზეა), ე. ი. ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ, ქანები არის ხან მოწითალო, რკინის შემცველი, ხან წიღის მსგავსი კლდე; საცხენეთთან—რუხი კირიანი ქვიშაქვაა და მდ. ფოტრისაზე ყავისფერი ბაზალტი (*Saxum fuscum trapezium*).

სოფელ უწერის მიდამოებში ჩანს წყლის სადენი, რომელსაც ჩამოაქვს ფიქალის, რძისფერი კვარცისა და მინდვრის შპატის დიდი ნატეხები და სავარაუდებელს ხდიან მადნების ძარღვების არსებობას მწვერვალებისკენ. ამ მიდამოს, ამ სოფელს ზემოთ მაშინვე მოჰყვება ტუფიანი (კირქვის ტუფის დამლექი) წყაროს სადინარი, რომელმაც აქ წარმოქმნა ტუფის მთელი კლდეები და სხვადასხვა ქანები (*Saxa*) ერთმანეთს შეადლუა. რადგან ეს წყალი მოედინება ხავსზე, ტოტებსა და ფოთლებზე, ამიტომ ტუფი არის ფორებიანი, ნახერცტებიანი და აქვს ფოთლების ანაბეჭდები, ხოლო რომლებიც ქვებს შორის არის ჩაწოლილი, არის დიდი და კარლსბადის ქანის (*Leitmerer Marmor*) მსგავსი, მხოლოდ თეთრია. ეს ნაკადული წააგავს გუფთასთან მყოფსა და იმავე მდებარეობისაა.

უწერის მიდამოებშიც არის სხვადასხვა მშვენიერი მინერალური წყაროები, ზოგი ტუტე, ზოგი მარტიალური (მეავე?), რომლებიც კალაპოტში სტოვებენ ნარინჯისფერ ოხრას. მშვენიერი ტუტე წყარო არის ასიოდ ნაბიჯზე უწერის ეკლესიიდან დასავლეთით, რომელიც არც კირს და არც რკინამიწას არ ლექავს; რამდენიმე საყენით ქვემოთ ამისგან არის ასევე მშვენიერი მარტიალური წყარო. ორივე მდიდარია ეთერით, გამოდიან ხმაურით და ბუმტებით და სასიამოვნოა როგორც სუნით, ისე გემოთი. აქ ყველაფერი მთლად ისეთივეა, როგორც რიონზე და კობის მიდამოებში თერგზე.

წყაროების სიახლოვეს, ისევე როგორც ონის მიდამოებში, ამოდის იის სუნი, რაც ახლად ამოთხრილ ორმოებში ძლიერია.

იქ, სადაც ალაზნის შენაკადი წუბანი (ინწობა—გ. გ.) გამოდის ფიქალიანი ქედიდან, მის ხეობაში ჩანს, რომ ქანები ფოლადისფერი-რუხი, ხორკლიანი ან ქარსიანი კირქვაა.

Am Ksani, am Bache Kauscheretiskewi, bey Achalgori ist die Gebürtsart sandiger Kalkstein mit Versteinerungen; daselbst sind auch am Berge Lotsobani, dem höchsten dieser Gegend, zwey Schwefelquellen. In ihrer Nähe bey Zirkoli ist Selenit (Georg. *Zarsi*). Beym Dorfe Sadschegur, höher am Ksani, quellt ehemahls Bergtheer (Georg. *Kupri*); wovon der Kalkfelsen eine blauschwarze Farbe hat.

Die kloinen Höhen nm Achalgori, Ksaurisi und überhaupt zwischen dem Ksani und Aragi, bestehen aus Breccia von Kalk und theils auch Mergelgeschieben in verhärteten Thon eingeschlossen.

Am Ksani, von Achalgori bis Largwi hinauf (etwan 20 W.) ist reinerer, weislicher theils schiefriger Kalkstein, der dem Ksani meistens nur eine enge, tiefe, jähe Kluft macht; nur bey Osibi breitet es sich in eine schöne Wiesenfläche von 3 bis 4 Werst aus.

Die Höhen haben meistens Gebüsch und theils Waldung aus Rüstern, Eichen, Weisbuchen, Aepfel- und Birnbäumen, Kreuzdorn u. d. gl. Meist nur in der Nähe der Flusse sind für Akkerbau bequeme ofne Plätze.

An mehr Orten hat die kalkfelsige Gebürtsart Kieselgänge mit Eisenstein, auch im Ausgehenden, doch äusserst selten mit Rauschgelb. Bey Kartschosch am Ksani enthält eine Kluft in Kalkfelsen Letten mit Kupferblau.

In Imereti im Distrikt Okriba in der Nähe des Flüsschens Ts'chalzitela, vorzüglich bey Sarati sind im Thon arsenikal- und andere Kiese häufig. Unten am Dschedscho des Rion und weiter hinab, ist die Bergart weißer Kalkstein mit rothen Thon bedekt. Die Kalksteinkluft des Bachs Bardgani hat bey Zedis groben Blutstein häufig, aus welchem man in allen Dörfern der Gegend Eisen schmelzt und verarbeitet. Daselbst sind auch schmelzwürdige Modererze, auch fehlt es nicht an Holz.

Südliches Schiefergebürge

Oben am Rion nimt das Schiefergebürge zwischen Cheb und Oni die Breite von 14 Werst ein. Von Oni hat der Rioni auf seiner 50 Werst langen Strecke westlicher Richtung, seinen Lauf zwischen dem Schiefer- und Kalkgebürge.

Die Bergart ist oben am Rion grauer Hornschiefer, mit Feldspath- und Quarzflecken, der bey dem Zerschlagen mit scharfen Splintern erscheint.

Gegen, oder am Kalkgebürge ist ein Porphyr aus groben, grünlichen Jaspis- und Feldspath Gebürtsart. Eben dieselbe zeigt sich auch an mehr Orten des Schiefergebürgs.

In dem Gebürgrücken zwischen dem Rion und der Gamla ist die Gebürtsart eine Art Tafelschiefer (Thonschiefer). Im steilern Gebürge,

ქსანზე. მდ. ყანჩავეთის ხევაზე, ახალგორთან ქანებია ქვიშიანი კირ-ქვა ნამარხებით; იქვე მთა ლორწობანზე, რომელიც ყველაზე მაღალია ამ მიდამოში, არის 2 გოგირდიანი წყარო. მათ ახლოს წირქოლთან არის სელენიტი (ქართულად ცარცი). სოფ. საძეგურთან, ზემოთ ქსანზე, ძველად გადმოდიოდა მთის ფისი (ქართულად კუპრი), რისგანაც კირქვას აქვს მოლურჯო-მოშავო ფერი.

პატარა მწვერვალები ახალგორის, ქსოვრისის გარშემო და, საერთოდ, ქსანსა და არაგვის შორის, შესდგებიან კირქვის ბრექჩიისგან და ნაწილობრივ აგრეთვე მერგელის რიყის ქვებისგან, რომლებიც გამაგრებულ თიხაშია ჩამსხდარი.

ქსანზე, ახალგორიდან ლარგვისამდე ზემოთ (დაახლ. 20 ვერსი) არის უფრო სუფთა, მოთეთრო, ნაწილობრივ ფიქალისებრი კირქვა, რომელიც ქსანს უქმნის უმეტესად მხოლოდ ვიწრო, ღრმა, ციცაბო ხეობას; მხოლოდ ოძისთან ფართოვდება ის მშვენიერ ვაკე მინდვრად, რომლის სიგანეც, 3-4 ვერსია.

მაღლობები უმეტესად ბუჩქნარით და ნაწილობრივ თელის, მუხის, თეთრი წიფელის, ვაშლის და მსხლის ხეების, ხეშავისა და მისთანათა ტყეებით [არის დაფარული]. უმეტესად მხოლოდ მდინარეების ახლოსაა სახნავად გამოსადეგი გაშლილი ადგილები.

ბევრ ადგილებში კირქვიან ქანებს აქვთ აღმადანიანი ძარღვები რკინა-ქვით, ხოლო ნაჩენებში, თუმცა მაინც ძალზე იშვიათად, ყვითელი დარიშხანით (Ауритмент). ქარჩოხთან ქსანზე კირქვის ნაპრალებში გვხვდება ფიქლებრივი თიხა სპილენძის ლურჯათი.

იმერეთში. ოკრიბის მხარეში, მდ. წყალწითელას ახლოს, უმთავრესად ხართთან, თიხაში ხშირია დარიშხანისა და სხვა აღმადანები. ქვემოთ, რიონის შენაკად ჯეჯოზე და შემდეგ ქვევით, ქანები წარმოადგენენ მოთეთრო კირქვას, დაფარულს წითელი თიხით. მდ. ბორჯანის კირქვიან ხეობაში, წედისთან, ხშირია მსხვილი წითელი რკინაქვა, რომლისგანაც ამ მხარის ყველა სოფლებში რკინას ადნობენ და ამუშავებენ. იქვე არის გამოსადნობად კარგი ქაობის მაღანი, აგრეთვე არ არის ხე-ტყის ნაკლებობა.

სამხრეთის ფიქალიანი ქედი

ზემოთ, რიონზე, ღებსა და ონს შორის, ფიქალიანი ქედი არის 14 ვერსის სიგანის. ონიდან რიონი მიედინება 50 ვერსზე დასავლეთის მიმართულებით, ფიქალიან და კირქვიან მთებს შორის.

ქანები ზემოთ, რიონზე, არის ნაცრისფერი კაჟიანი-ფიქალი, მინდვრის შპატითა და კვარცის წინწყლებით, რაც დამსხვრევისას წვეტიან ნატეხებად ჩნდება.

კირქვიან ქედზე, ან მის პირდაპირ, ქანებია პორფირიტი, მსხვილი, მომწვანო იაშმის და მინდვრის შპატისგან [შემდგარი]. იგივე ჩანს აგრეთვე ფიქალიანი ქედის სხვა ადგილებშიც.

რიონსა და გამლას (ღარულას—გ. გ.) შორის, ქედის თხემზე ქანებს შეადგენს სახურავი ფიქალის სახეობა. ციცაბო მთებში, რიონზე, ძველვეს ზემოთ, ქედის

am Rion zum Seglewi über, ist die Gebürtsart bräunlich-grauer Hornstein, der bey dem Zerschlagen scharfe Splitter, und mit Stahl. Funken giebt, auch mit Säuren nicht brauset.

Bey Naketi und oberhalb dem Tschala ist wieder Tafelschiefer und zwischen hin der oben genannte Hornstein, dem auch die Borgart am Terek bey Kobi ganz ähnlich ist.

Am hohen Schneeberge bey Seglewi, oben am Rion, ist unten Hornfels (*Saxum corneum*); in der Mitte schwarzer Schiefer (*Ardesia*) und oben grünlicher Glimmerschiefer, aus dichten Blättern, straubigt anzufühlen.

In der Provinz Swaneti oben am Ts'cheni Ts'chali, der daselbst Laschger heißt, bey dem Dorfe Lasches auf der Gränze des Distr. Letschkum, bricht striemiger oder strahliger Bleyglanz, der vermuthlich Silber hält, die Gangart ist Quarz.

Gemeiner grobspeisiger Bleyglanz, aus welchem die Swani Bley zu Kugeln schmelzen.

Gelb Kupferz von vorzüglicher Güte.

Weiter ostlich, bei Kartuli und Kacheti zeigt das Schiefergebürge eine der vorigen gleiche Beschaffenheit und hat Tafel-(Thon)schiefer, zur gemeinsten Bergart.

Am Stori des Alasan ist im Gebürge eine siedend heiße Quelle, die mir denen bey Teflis ähnlich beschrieben ward.

Oben am Batara-Liachwi, in der Nähe von Zikabau, hat der schwarze Schiefer Flechtwerk von kleinen Aederchen, mit *Risigallum*.

An vielen Orten enthält dieser feste Schiefer eine Menge Schwefel- und Arsenikalkies in sich. Im Gebürge sind auch mehrere martialische und alkalische vortrefliche Quellen. Z. B. bey Chebi am Rion u. f.

In Mittel-Karduel sind in der Gegend des Dorfes Sagina Anbrüche von Bleyglanz mit Kiesen. Ueber Stepanziminda, oben am Terek liegt die jaspidische schon angeführte Felsart in der Breite etlicher Wersten.

Ich will, ehe ich das südliche Gebürge des Kaukasus verlasse, noch etwas wenigens von dem so oft genannten Rion, weil es sich auf das Gebürge bezieht, anführen.

Er scheint am westl. Füße der von Mosdok sichtlichen Schneealpe, die die Russen Schach Gora und die Tataren Albrns nennen, zu entspringen. Er läuft anfängl. etwan 20 Werst in O. zwischen dem Eisalpen und Schiefergebürge und durchbricht denn von Chebi, durch südl. Richtung, das Schiefergebürge mit einem sehr tiefen, engen Thal. Bey Oni wendet er sich in W. und fließt wieder eine Strecke von etwan 50 Werst zwischen dem Schiefer- und Kalkgebürge und nun bricht er mit südlicher Richtung durch das Kalkgebürge, dadurch er unter Kutais in die Ebene zwischen dem Kalk- und Vorgebürge kömmt, in welcher er den Kwirila aufnimmt und denn in dieser Ebene in W. fließt, wodurch er etwan 80 Werst

ქანებია მოყავისფრო-რუხი რქა-ქვა (როგონი), რომელიც დამსხვრევისას იძლევა წვეტიან ნამტვრევებს და ფოლადთან [ჩამოკერისას] კი — ნაპერწკლებს, აგრეთვე არ შიშინებს სიმეავეებში.

ნაკიეთთან და ქალას ზემოთ კვლავ სახურავი ფიქალია და ხანდახან — ზემოთ დასახელებული რქა-ქვა, რომლის მსგავსი ქანებიც არის თერგზე, კობთან.

რიონზე ზემოთ, ძეგლეგთან, მაღალ თოვლიან მთაზე, [ქანებიდან] ქვეშ არის რქა-ქვა (Saxum corneum); შუაში შავი ფიქალი (Ardesia), ხოლო ზევით — მომწვანო ქარსიანი ფიქალი, სქელ პლასტებად, უსწორო ზედაპირით.

სვანეთში, ზემოთ ცხენისწყალზე, რომელსაც იქ ლაშხური ჰქვია, სოფელ ლაშესთან (ლაშეთთან? — გ. გ.), ლეჩხუმის საზღვართან, ღომტვრევისას ჩანს მბრწყინავი ტყვიის კრიალა, რომელიც ალბათ ვერცხლს შეიცავს, ძარღვის ქანები კვარცია.

[გვხვდება] ჩვეულებრივი უხეშწვეტიანი ტყვიის კრიალა, რომლისგანაც სვანები ტყვიას აღნობენ საფანტისთვის.

[არის] მშვენიერი ხარისხის ყვითელი სპილენძი.

შემდეგ აღმოსავლეთით, ქართლსა და კახეთში, ფიქალიანი ქედი ამქალაქებს წინას მსგავს თვისებებს და ყველაზე გავრცელებული მისი ქანია სახურავი ფიქალი.

ალაზნის შენაკად სტორზე, მთებში [არის] მდულარე ცხელი წყარო; ის მე ამიწურეს, როგორც თბილისთან მყოფის მსგავსი.

ზემოთ, პატარა ლიახზე, ციკაბანის (წინუბანი — გ. გ.) ახლოს შავი ფიქალი შეიცავს პატარა ძარღვების კონას Risigallum-ით.(?)

ბევრ ადგილას ეს მძლავრი ფიქალი შეიცავს გოგირდისა და დარიშხანის აღმადანის გარკვეულ რაოდენობას. მთაში არის ბევრი მარტიალური (მეავე?) და ტუტე წყაროები, მაგ. ლებთან რიონზე და ა. შ.

შიდა ქართლში, სოფელ ძალინას მიდამოებში, არის აღმადნიანი ტყვიის კრიალას მადანი. სტეფანწმინდას ზემოთ, თერგს ზევით, რამდენიმე ვერსის სიგანეზე ძეგს იაშმიანი, უკვე ნახსენები ქანები.

სანამ კავკასიის სამხრეთ მთებს დავტოვებდე, მოკლედ გეტყვიot ასე ხშირად ხსენებულ რიონის შესახებ, რადგან ის ამ ქედიდან გამოდის.

ის სათავეს უნდა იღებდეს თოვლიანი ალპების დასავლეთ ძირას, რომელიც მოზდოკიდან ჩანს და რომელსაც რუსები შახ გორას, ხოლო თათრები ალბრუსს უწოდებენ. პირველად ის მიედინება აღმოსავლეთით, დაახლოებით 20 ვერსზე, ყინულოვან ქედსა და ფიქალიან მთებს შორის და ლებთან ქრის ფიქალიან ქედს სამხრეთის მიმართულებით ძალიან ღრმა, ვიწრო დაბლობით. ონთან ის უხევს დასავლეთისკენ და კვლავ 50 ვერსის მანძილზე მიედინება ფიქალიან და კირქვიან მთებს შორის და სამხრეთის მიმართულებით გამოდის კირქვიანი მთიდან; ამით ის ქუთაისს ქვემოთ, კირქვიან და გვერდით ქედებს შორის მოთავსებულ დაბლობზე გამოედინება, სადაც ის იერთებს ყვირილას და შემდეგ ამ დაბლობზე განაგრძობს დინებას დასავლეთით და ყვირილიდან

unter der Kwirila das schwarze Meer erreicht. Durch seine Richtungen in Hauptgebürge erhält er mehrere Flößchen desselben und deswegen weiter hinab desto weniger. Er ist, so weit ich ihn gesehen, nicht sehr groß: bey Kutais z. B. des Sommers nur 200 Schritte breit, in verschiedenen Gegenden von verschiedener Tiefe, von sehr ungleicher Schuelligkeit, immer mit trübem Wasser und wenig zur Wasserfahrt geschickt. Die Höhe seiner Wasserfläche ist bis 2 Faden verschieden. Seine Ufer sind meistens felsigt und, wie es die Gebürge mit sich bringen, sehr verschieden. In den Flächen hat er meistens 2 Faden hohe Thonufer.

Der Eis- oder Schneealpenrückken

Er macht eine von mehreren Bergen oder Koppn verschiedener Höhe gleichsam zergliederte Kette, zwischen welchen die Niedrigungen der wahren Alpenrückken sind, die aber in Bezug auf die Berge und Flußbetten die Thäler vorstellen, doch aber auch Klüfte und Spalten haben.

Die Bergart ist, wie schon angeführt, Granit, der Granit aber von Korn, Farbe und Verhältniß der Theile sehr verschieden.

Der ganze Alpenrückken zeigt, ob er gleich seine Steinart der Witterung an den meisten Orten nackt darbietet, nur wenig oder keine ins Große gehende Zerrüttungen.

In der Niedrigung des Alpenrückkens, welche der Terek durchschneidet und in der der Weg über das Gebürge geht, wechseln einige Faden mächtige Gebürgsschichten aus grünlichen granatischen Jaspisfels mit weißen Flecken und eben die granitische Felsenart mit weißen länglichen Feldspathstrichen.

Das nordliche Schiefergebürge

Es gleicht in seiner äussern ungestörter Beschaffenheit, Höhe, Form der Berge, Waldung, als in seinen innern, wegen der Gebürgsarten und derer Lagen, Adern, Gängen, Erzen und übrigen Mineralien dem südlichen Schiefergebürge in allem.

Bleyglanze, die silberhaltig sind, und Kupferkiese zeigen sich in schiefriger Bergart in Quarze und spathigen Gangart, in verschiedenen, besonders 4 Gängen in der Provinz Kisteti im Distr. Galgai, am Fluße Aßai, zwischen den Dörfern Asai und Cheirechi. Sie sind nicht weit von einander und stehen in den Seiten der Kluft des Flusses zu Tage an.

Bleyglanzgänge sind auch oben am Terek in dem Georgischen Distrikt Kawi, in der Gegend der alten Festung Dariella. In dieser Gegend sind auch, um Stepanziminda, Markasit und Schwefelkies im Schiefer nestweise häufig.

Im Obetischen Distrikt Kartal am Pogfluß ist zwischen dem Pog und dessen linken Bache Tschidschi, in der Nähe einer alten Festung,

80 ვერსზე ერთვის შავ ზღვას. თავისი დინების მანძილზე მთავარი ქედის ფარგლებში ის იერთებს ბევრ პატარა მდინარეს იმავე ქედიდან და, რაც უფრო შორს [მივიდვართ] ქვევით, — უფრო ნაკლებს. რამდენადაც მე ის ვნახე, არ არის ძალიან დიდი: მაგალითად, ქუთაისთან ზაფხულში მხოლოდ 200 ნაბიჯის სიგანისაა, სხვადასხვა ადგილებში განსხვავებული სიღრმისაა და არათანაბარი სიჩქარით მიედინება, ყოველთვის მღვრიე წყალი აქვს და ნაკლებ გამოსადეგია სანაოსნოდ. მისი სიღრმე 2 საყენამდე შერყუობს, ნაპირები უმეტესად კლდიანია და მთების გამოისობით ძალზე სხვადასხვა. ვაკეზე მას აქვს 2 საყენი სიმაღლის თიხიანი ნაპირი.

ყინულიანი ანუ თოვლიანი ალპების ქედი

ის ქმნის დანაწევრებულ ჯაჭვს სხვადასხვა სიმაღლის მთების ანუ მწვერვალებისგან, რომელთა შორისაც არის ნამდვილი ალპური ქედის დაბლობები, რომლებიც, როცა ეხებიან მთებს და მდინარეთა კალაპოტებს, წარმოადგენენ ვაკეებს, თუმცა აქვთ ხეები და უფსკრულები.

ქანები, როგორც უკვე ნათქვამი იყო, გრანიტია, რაც მარცვლების სიდიდით (Korn), ფერით და შემადგენლობით ძალზე განსხვავებულია.

თუმცა მთელი ალპების ქედი თავისი ქანებით უმეტეს ადგილებში გაშიშვლებულია, მაინც ის ცოტათი ან სულ არ არის ჩამოშლილი.

ალპების ქედის დადაბლებაში, რომელსაც თერგი კვეთს და რომლის გავლითაც გადადის გზა ქედზე, ერთმანეთს ცვლიან რამდენიმე საყენის სიმძლავრის მომწვანო გრანიტის იაშმის ქანები თეთრი წინწყლებით და ასევე გრანიტული ქანები თეთრი წაგრძელებული მინდვრის შპატის ზოლებით.

ჩრდილოეთის ფიქალიანი ქედი

როგორც თავისი გარეგნული დაუშლელი სახით, სიმაღლით, მთების ფორმით, ტყეებით, ისე შიგნით — ქანებით და მათი განლაგებით, ძარღვებით, მანებით და სხვა მინერალებით, ჩრდილოეთის ფიქალიანი ქედი ყველაფრით ჰგავს სამხრეთის ფიქალიან ქედს.

ვერცხლის შემცველი ტყვიის კრიალა და სპილენძის ალმადანი ჩნდებიან ფიქალიან ქანებში — კვარცხა და შპატიან ძარღვის ქანებში, სხვადასხვა [ადგილებში], განსაკუთრებით 4 ძარღვში პროვინცია ქისტეთში, ვალგაის მხარეში, მდ. ასაიზე, სოფლებს ასაისა და ხაირახს შორის. ისინი არ არიან შორს ერთმანეთისგან და ხეობის ფერდებზე გამოდიან ზედაპირზე (შიშველდებიან).

ტყვიის კრიალას ძარღვები არის აგრეთვე ზევით თერგზე, ქართულ მხარეში, ხევში, ძველი ციხის დარჩილას მიდამოებში. ამ მხარეში, სტეფანწმინდასთან, ხშირად გვხვდება აგრეთვე მარკაზიტი და გოგირდის ალმადანი ბუდეების სახით ფიქალში.

ქურთაულში, ოსურ მხარეში, მდ. პოგზე, პოგსა და მის მარცხენა შენაკად ჩიჯის შორის, ძველი ციხის ახლოს, არის ვერცხლის შემცველი ტყვიის კრი-

silberhaltiger Bleyglanz. Zwey ähuliche Gänge solchen silberhaltigen Bleyglanzes sind auch etwas weiter hinab am Pog an seiner linken, beim Dorfe Tschimeti. Mit dem Bleyglanz haben die Gänge, deren Bergart wie aller übriger Schiefer theils grünlicher Farbe und die Gangart Quarz ist, auch Kies in diesen Gängen. Noch zwey Bleyglanzgänge, nicht ohne Silber, sind am Pog, an einem Bache beim Dorfe Tscharkau.

Silberhaltige Bleyglanze zeigen sich auch an der rechten Seite des Aredon des Terek im obetischen Distr. Walagir. Eben solche Bleyglanze stehen auch in dem Obetischen Distrikt Dugor beim Dorfe Nakaza. Der Silbergehalt dieser Bleyglanze ist zwar nur geringe, es ist aber nicht unwahrscheinlich, daß er sich in der Tiefe veredeln würde. Wie unzählige Erzanbrüche dieses Schiefergebürges aber müssen mir nothwendig unbekannt geblieben seyn.

Das obetische Schiefergebürge ist besonders um den Ursprung des Archun, der Sundscha, des Kisil, Pfock und Aredon sehr erzeich. Bey Tschim Obetieus, am Terek, habe ich ausser schönen Tafelschiefern, auch Kupferschiefer und Allauschiefer angetroffen.

Eisensteine sind an vielen Orten dieses Gebürges.

Die Holzarten des Schiefergebürges vorzüglich über Tschim u. f. bestehen vorzüglich aus Fichten und Birken, die doch nur klein bleiben. Auch *Taxus baccifera* (ruß. Negnutschna oder Krasna Derewa) ist nicht selten in demselben.

Das nördliche Vorgebürge

Von demselben ist im Tagebuch am Terek vom Jahr 1771 das mehrte vorgekommen, daher ich nur noch wenig von demselben zu sagen habe.

Von der Sundscha in O. am Terek hin besteht das Vorgebürge aus gelblichen Mergel oder alkalischen Thon und aus mürben Sandstein. Der Mergel macht das Bette. In diesem Theil des Vorgebürges sprudeln die Kathrinenbäder aus Sandstein, auf der halben Höhe eines der höchsten Rücken. — Um die Quellen ist blauer Thon und in diesem gediegener und auch verwitterter Kies häufig. Lezterer zeigt sich in angeflogenen Schwefel und in gelblichen Eisenvitriolblumen. Der Schwefel, der nur auf Sandstein angeflogen ist, hat zum Theil eine kristallinische Form, theils ist er dem Stein eingetränkt. Die Sandsteinbrokken in den Quellgerinnen beschlagen auch mit einen weißen alkalischen Salze. Das warme Badewasser fällt über einen 5 Faden und darüber hohen, weißlichen, welligen, von ihm selbst erzeugten Tuffelsen der mit Säuren brauset.

Etwan 5 Faden über den Quellen ist von den Berge eine Stelle, von der Breite einiger Faden, gesunken, und diese zeigt so weißen Mergel, daß er zum Tünchen dient; auch findet man daselbst fadenartigen oder strahligen Gipsspath, Thonklumpen, gelben und rothen thonigten Oker und

ალა. ვერცხლის შემცველი ტყეების კრიალას ორი ისეთივე ძარღვი არის აგრეთვე ოდნავ ზევით, პოგზე, მის მარცხენა მხარეს მდებარე სოფელ ჩიმეთთან. ტყეების კრიალასთან ერთად ამ ძარღვებში (რომელთა ქანები, როგორც ყველა დანარჩენისა, ფიქალია, ნაწილობრივ მომწვანო ფერისა, ძარღვის ქანები კი კვარცია) არის აგრეთვე ალმადანი. ტყეების კრიალას კიდევ ორი ძარღვი, ვერცხლით, არის მდინარე პოგზე, სოფ. ძუარკუსთან.

ვერცხლის შემცველი ტყეების კრიალა ჩნდება თერგის შენაკად არდონის მარჯვენა მხარეზე, ოსურ მხარე ვალაგირში. ასეთივე ტყეების კრიალა არის აგრეთვე ოსურ მხარე დიგორში, სოფ. ვაკაც(ას)თან. ამ ტყეების კრიალაში ვერცხლის შემცველობა თუმცა მცირეა, მაგრამ შესაძლებელია ის სიღრმეში მდიდრდებოდეს. მაგრამ, როგორც სხვა მრავალი საბადო ამ ფიქალიანი მთებისა, ესეც გამოუკვლეველი დამრჩა.

ოსეთის ფიქალიანი მთები, განსაკუთრებით არხონის, სუნჯის, გიზელის, პოგის და არდონის სათავეებთან, ძალზე მდიდარია მადნეულით. ოსეთში, ჩიმთან, თერგზე, გარდა კარგი სახურავი ფიქალისა, შევხვდი ასევე სპილენძიან ფიქალს და შაბიან ფიქალს.

ამ მთებში ბევრ ადგილასაა რკინაქვეა.

ფიქალიან მთებზე ჩიშნ ზემოთ და შემდეგ, უმთავრესად გვხვდება ფიქვი და არყის ხე, რომლებიც ამასთანავე პატარა სიმალისა არიან. აგრეთვე ურთხელიც (*Taxus baccifera*, რუსულად „ულუნველი“ ან „წითელი ხე“) ხშირია.

ჩრდილოეთის მთისწინეთი

მის შესახებ დღიურში, თერგზე [მოგზაურობისას] 1771 წელს, ბევრი რამ დაიწერა, ამიტომ მე აქ მხოლოდ ცოტა რამ დამრჩა მასზე სათქმელი.

სუნჯიდან აღმოსავლეთით თერგისკენ ეს მთისწინეთი შესდგება მოყვითალო მერგელისგან ან ტუტეებისანი თიხისგან და ფხვიერი ქვიშაქვისგან. მერგელი ქმნის კალაპოტს. მთისწინეთის ამ ნაწილში, ყველაზე მაღალი ქედის შუა სიმალლიდან, ქვიშაქვიდან გადმოდიან ეკატერინეს წყლები. წყაროების გარშემო არის ცისფერი თიხა, ხოლო მასში კი კარგი და ამასთან გამოფიტული ალმადანი ხშირია. უკანასკნელი არის დანალექი გოგირდის და მოყვითალო რკინის შაბიანის ყვავილების სახით. გოგირდს, რომელიც მხოლოდ ქვიშაქვაზე დაილეკა; ნაწილობრივ კრისტალური ფორმა აქვს, ნაწილობრივ ქვას ჟღენთავს. ქვის ნამტვრევები ნაკადულებში დაფარულია თეთრი ტუტე შარილით. თბილი აბანოს წყალი ვარდება 5 საცენის, და ამდენად მაღალი, მოთეთრო, ტალღისებური, მის მიერვე შექმნილი ტუფის კლდიდან, რომელიც მთავასთან შიშინებს.

წყაროებიდან დაახლოებით 5 საცენით ზემოთ მთის ერთი ნაწილი რამდენიმე საცენის სიგანეზე ჩაწეულია და აქ არის ისეთი თეთრი მერგელი, რომ ის შესათეთრებლად გამოიყენება; ასევე აქ არის ძაფისმსავლის ან მბრწყინავი თაბაშირი, თიხის ბელტები, ყვითელი და წითელი თიხიანი ოხრა და

Sandsteinbrocken, mit Maltha eingetränkt. Diese Mineralien, die mir von einem Brande zeigen, haben auch die nahen Klüfte des Badeberges.

Ein kleiner Bergrücken streicht von der Sundscha über Baragun ostlich bis Kostizi am Koisu, der die nordliche Fläche begrenzt und schon vorher angeführt ist.

Im Vorgebürge sind Eisensteine an vielen Orten häufig. Silberhaltiger Bleyglanz zeigt sich am Pfok und Aredon um die Dörfer Hooraa, Kurtat und Wlagir. Die Bergart ist ein mäßig fester Sandstein, die Gangart weißer Quarz.

Die niedern osetischen Vorgebürge sind von den Dörfern Saur, Barukma, Flumirsina und Kubater bis auf etwa 14 Werst am Terek, Kisil, Aredon und Pfok mit großer, dichter Waldung aus Roth- und Weißbuchen, Eichen, Ulmen und Erlen bedeckt, die es dem Berg- und Hüttenbau an Holz und Feuerung nicht fehlen lassen würden.

Zwölf Werste vom Kathrinenbade in SW. ist jenseits dem Gebürrücken eine kalte Quelle, die, weil sie aus Sandstein besteht, russisch *Kamnoi Kolodes* (Felsenbrunnen) und Tatarisch *Taschkupi Bulak* genannt und merkwürdig ist, weil sie auf dem Wege von Dewalkire bis zu dem 80 Werst entfernten Dorfe Kurgokina die einzige Quelle ist. Um derselben stehen Eichen mit Mispeln.

Zwölf Werste von Kamnoi Kolodes ist die von mir benannte Paulsquelle an der Sundscha am südlichen Fuß eines Sandsteinrückens.

Es sprudeln hier noch 2 nahe Quellen so niedrig am Bergrücken, daß ihr Ablauf, der sich mit dem Ablauf gegenüber liegender Naphtquellen vereinigt, nur wenig Fall hat.

Der Sandstein zeigt sich hier in übereinander liegenden Quadern. Um die Quellen ist bläulicher Thon, hin und wieder mit gelber und rother Vitriolerde, die die Tataren *Karaburan* nennen und zum Schwarzfärben des Leders gebräuchen.

Um dieses Bad ist keine Waldung, nur Gestrippe von Schleedorn und um die Quellen selbst Schilf.

Die Wärme des Wassers war 57 und 58 Grad. Das Wasser selbst ist dem Wasser des Peters- und Kathrinenbades nach allen Proben ähnlich.

Das kaukasische nordliche Vorgebürge ist von der linken der obern Kuma flach und wendet sich in seiner westlichen Richtung weiter nach Norden, als es im östlichen Theil geschieht.

Die Gebürtsart desselben ist hier gemeinlich feiner bläulicher Sandstein und von dem nordlichen Fuße desselben bis in die Gegend der Mündung des Baches Schamir, längst dem Gegerlik und muthmaßlich so weiter nach W. bis zum Meere fort ein grober, mürber Sandstein, fast

ქვიშაქვის ნამტვრევები, გატენილი მალტათი(?). ამ მინერალებს შეიცავენ აგრეთვე მთის ახლოს [მდებარე] წყაროებიანი ხეხვები.

პატარა ქედი მიემართება სუნჯიდან ბ(ა)რაჯუნს ზევით აღმოსავლეთისკენ, კოისუზე მდებარე კოსტიცამდე¹, რომელიც ჩრდილოეთის ვაკეს ესაზღვრება და უკვე აღრე მოვიხსენეთ.

მთისწინეთში რკინაქვა ბევრ ადგილას და ხშირად გვხვდება. ვერცხლის შემცველი ტყვიის კრიალა ჩანს პოგსა და არღონზე სოფელ კორასა, ქურთათსა და ვალაგირთან. ქანებს შეადგენს ზომიერად მაგარი ქვიშაქვა, ძარღვის ქანებს — მოთეთრო კვარცი.

ქვემოთ მთისწინეთი, ოსეთის სოფლებიდან — ზაურის, ბარუჯინას, ფლუმირსინასა და კუბატ(ერ)იდან — 14 ვერსზე — თერგსა, გიზელსა, არღონსა და პოგამდე — დაფარულია წითელი და თეთრი წიფლის, მუხის, თელისა და მურყანის ხეების ხშირი ტყეებით, რაც სამთო და სადნობ სამუშაოსთვის ხე-ტყედ და დასანთებად უღებელია.

ეკატერინებადიდან 12 ვერსზე სამხრეთ-დასავლეთით, ქედის იქითა მხარეზე არის ცივი წყარო, რომელსაც, რადგან ის ქვიშაქვისგან წარმოსდგება, რუსულად *კამენოი კოლოდეზი* (ქვის ქა), ხოლო თათრულად *ტაშკუი მულაკი* ჰქვია და აღსანიშნავია იმით, რომ დეველკირედან 80 ვერსზე მოშორებულ სოფელ ქურგოკინამდე ერთადერთი წყაროა. მის მიდამოებში არის მუხა და ზღმარტლი.

კამენოი კოლოდეზიდან 12 ვერსზე, სუნჯაზე, ქვიშაქვიანი ქედის სამხრეთ ძირას არის ჩემ მიერ დასახელებული პავლეს წყარო.

აქ მთიდან კიდევ 2 წყარო გადმოდის ისე დაბლა, რომ მხოლოდ მცირე ვარდნა (დაქანება) აქვს მათ სადინარს. რომელიც უერთდება საპირისპიროდ მდებარე ნავთის წყაროს სადინარს.

ქვიშაქვა აქ წარმოდგენილია ერთიერთმანეთზე დალაგებულ ფილაქნებად. წყაროების გარშემო არის მოციხსფრო თიხა, შიგადაშიგ მოყვითალო და მოწითალო შაბიანი მიწით, რომელსაც თათრები კარაბურანს უწოდებენ და იყენებენ ტყავის შავად შესაღებად.

ამ წყლების (Barl) ირგვლივ ტყე არ არის, მხოლოდ ეკლიანი ბუჩქნარია, ხოლო თვით წყაროს გარშემო ლერწამია.

წყლის სითბო იყო 57—58 გრადუსი. ეს წყალი ყოველმხრივი გამოკვლევის შედეგით ჰგავს პეტერსბადისა და ეკატერინებადისას.

კავკასიის ჩრდილოეთი მთისწინეთი ზემო კუმას მარცხნივ ბრტყელია (მოვაკებულია) და შემდეგ თავის დასავლეთი მიმართულებიდან უხვევს ჩრდილოეთისკენ, წინააღმდეგ იმისა, რაც აღმოსავლეთ ნაწილში ხდება.

მისი ქანები საერთოდ წვრილი, მოციხსფრო ქვიშაქვაა და მის ჩრდილოეთ ძირიდან მდ. შამირის შესართავის მიდამოებამდე, გეგერლიკის გასწვრივ და, სავარაუდებელია, შემდეგაც, დასავლეთით ზღვამდე, არის მსხვილი, ფხვიერი ქვიშაქვა, თითქმის სავსე განამარხებული ნიჟარების კონგლო-

¹ იქნებ „კოსტიცამდე“?

ganz voll Conglomerate von versteinerten Muscheln. Den Sandstein deckt eine fruchtbare graue Thonerde. Alles ist Beweis des von hier nach Westen zurückgetretenen Meeres.

Aus allem vorherigen scheint sicher zu folgen, daß der Bergbau im nordlichen Kaukasus überhaupt für Rußland mit Vortheil eingerichtet und betrieben werden könne, nur müßte man zuerst für wohlgelegene und wohlbesetzte Schanzen im Gebürge, zum Schuze der Bergleute wider die räuberischen Gebürgvölker sorgen, bis dieselben zu mehrerer Kultur gelangen, und wohl selbst den Bergbau lieb gewinnen.

მერატით. ქვიშაქვას ფარავს ნაყოფიერი რუხი თიხამიწა. ყველაფერი დამამტკიცებელია იმისა, რომ ზღვას უკან დაუხევია დასაველეთისკენ.

ყოველივე ზემონათქვამიდან ნამდვილად გამომდინარეობს, რომ, საერთოდ, სამთო სამუშაოებმა ჩრდილოეთ კავკასიაში შეუძლია რუსეთს სარგებლობა მოუტანოს; მხოლოდ თავდაპირველად საჭიროა კარგად განლაგებული და დაცული სიმაგრეების მოწყობა მემალაროეთა დასაცავად მთის ყაჩაღი ხალხისაგან, სანამ ეს უკანასკნელნი მეტ კულტურას არ მიაღწევენ და თვით არ შეიყვარებენ სამთო საქმეს.

ZUR POLITISCHEN GEOGRAPHIE UND VÖLKERKENNTNIS DES KAVKASISCHEN GEBÜRGES

Das kaukasische Gebürge enthält eine große Zahl kleinere und größere Völkerreste und Völkerhauffen, die seit Alters in demselben gehauset haben oder bey den Völkerwanderungen, auf den Zügen nach Europa als detaschirte Hauffen daselbst zurück geblieben seyn können und auch nachher durch manche Veranlassungen sich aus Europa hieher begeben haben mögen. So beherrschten im 12-ten Jahrhundert die Genueser die Küsten des schwarzen Meeres, von welchen sich ein Rest nach Kubescha gezogen haben soll.

Alle diese Völkerhauffen und Reste bewohnen fast eine zahllose Menge Distrikte und Kreise, die theils auf einander Bezug haben, theils ganz für sich sind und deren Einwohner äusserst verschiedene Sprachen reden, bald Unterthanen einiger Despoten sind, bald ohne Obrigkeit, blos unter selbst gewählten Aeltesten stehen, weder Gesezze, noch Folgsamkeit kennen.

Die Lage oder Wohnsitze im Gebürge, die Menge der Distrikte und Kreise, die Verschiedenheit der Sprachen und Verfassung, die Rohigkeit, theils Wildheit der Völker selbst und die Unbedeutsamkeit vieler derselben haben sie so im dunkeln erhalten, daß man vor Alters wenig und noch weniger etwas gewisses wuste und viele kaum den Nahmen nach, der auch noch verstümmelt war, kannte.

Da Rußland seit drey Jahrhunderten mit diesen Völkern in Verhältniß stehet, so machte ich es mir zu gedoppelten Pflicht diesem Gegenstande der mir für meine Reisen ertheilten akademischen Instruktion ein mir mögliches Genüge zu leisten und in dieser Dunkelheit so viel Licht, als mir möglich seyn würde, zu verschaffen. Das Geschäft ist aber seiner Natur nach sehr schwer, und die mir so oft aufgestoßenen Hindernisse kennen meine Leser aus dem Tagebuche. Ich that indessen was ich konnte.

Durch Hülfe gesammelter und verglichener Sprachproben, Beobachtung und Vergleichung der Verfassungen historischer Umstände, physische Aenlichkeiten u. s. w. lassen sich die verschiedenen Dialekte auf weniger

კავკასიის მთიანეთის პოლიტიკური გეოგრაფიისა და ხალხთა შესწავლისათვის

კავკასიის მთიანეთი შეიცავს დიდ რაოდენობას პატარა და დიდი ხალხის ნაშთებისა და ჯგუფებისა, რომლებიც აქ დამკვიდრდნენ ძველთაგანვე, ან დარჩნენ აქ ხალხთა გადასახლების შედეგად ევროპისკენ მსვლელობისას, როგორც ჩამოშორებული ჯგუფები, და აგრეთვე ზოგიერთი მიზეზით ევროპიდან ისევ აქეთ გადმოვიდნენ. ასე ფლობდნენ მე-12 საუკუნეში შავი ზღვის ნაპირებს გენუელები, რომელთა ნაშთები, გადმოცემით. კუბეშაში¹ გადავიდნენ.

ყველა ეს ხალხთა ჯგუფები და ნაშთები ცხოვრობენ უამრავ მხარეებსა და ოლქებში, რომლებიც ნაწილობრივ ერთმანეთის გავლენის ქვეშ იმყოფებიან, ნაწილობრივ თავისთვის ცხოვრობენ; ამ ქვეყნების ხალხები სულ სხვადასხვა ენებზე ლაპარაკობენ; ისინი ხან ზოგიერთ დესპოტთა ქვეშევრდომები არიან, ხან არა ჰყავთ ბატონები, მხოლოდ თავისი არჩეული მთავარი ჰყავთ; მათ არც კანონები აქვთ, არც ვინმეს ემორჩილებიან.

მთიანი მდებარეობა ან მთაში ბინადრობა, მხარეთა და ოლქთა დიდი რაოდენობა, ენებისა და წყობილების სხვადასხვაობა, გაუთლელობა, ნაწილობრივ ველურობა თვით ხალხისა და უმეტესი მათგანის სიკინე — ყოველივე ამან ისეთ სიბნელეში შემოინახა ისინი, რომ ძველთაგანვე მათ შესახებ ძალიან ცოტა იცოდნენ და თუ იცოდნენ, ისიც მხოლოდ სახელების მიხედვით და ძალზე დამახინჯებულად.

რადგან რუსეთი უკვე სამი საუკუნეა ამ ხალხებთან ურთიერთობაშია, მე ჩემს უალრეს მოვალეობად მივიჩნე, აკადემიის მიერ ჩემი მოგზაურობისათვის მოცემული ინსტრუქცია, რამდენადაც შეიძლებოდა, შემესრულებინა და ამ სიბნელეში იმდენი შუქი შემეტანა, რამდენიც შემეძლო. ეს საქმე თავისთავად ძალიან ძნელია და ჩემმა მკითხველმა იცის დღიურიდან, თუ რა ხშირად მხვდებოდა დაბრკოლებები. მიუხედავად ამისა, მე გავაკეთე, რაც კი შემეძლო.

შეგროვებულ შედარებითი ენობრივი მასალის, დაკვირვებისა და ისტორიულ გარემოებათა შედარების, ფიზიკური მსგავსებისა და სხვა ნიშანთა საშუალებით შეიძლება სხვადასხვა დიალექტები დავიყვანოთ უფრო მკირე

¹ კუბეშა, თუ კუბაჩი (გ. გ.).

Grund- und Muttersprachen und eben so die vielen Völkerhauffen auf weniger Nazionen und die Menge von Kreisen und Distrikten auf weniger Provinzen zurütk führen. Dieses war mein Verfahren, um den Verwirrungen und Verwechslungen möglichst anzuweichen. So fand ich als Provinzen, oder neben einander liegende Distrikte und Kreise, in welcher eine Sprache gleichförmig oder doch in verschiedenen Mundarten, die die Grundsprache kenntlich lassen, geredet wird, folgende:

I. Die Georgischen Provinzen

1. Kacheti 2. Tschim 3. Semo und 4. Karteli¹ 5. Imereti 6. Guria. 7. Mingreli und 8. Swaneti.

Die alle einerley, nemlich die Georgische Sprache theils gleichförmig, theils in nicht sehr abweichenden Mundarten reden, wovon im vorigen viel vorgekommen ist.

II. Die Provinz Basiania oder Basiana

Sie nimmt einen Theil des hohen Alpeugebürgs ein, um das Malk., Terek, Argudan, oder Arguen bis zum Knban und grenzet ostlich mit Obsetien, südlich mit Georgien, Imereti und Swaneti nemlich, westlich mit Abchasia, nordlich mit Tscherkesien.

Die Einwohner sind sicher tatarischer Abkunft und noch ist ihre Sprache der nogayische Dialekt des tatarischen. Diese ist nicht angenommen, da die sie umgebenden Völker ganz andere Sprachen reden. Vermuthlich haben sie sich, den Verfolgungen ihrer Feinde zu entgehen, in diese sichere Gebürge gezogen. Die verschiedenen Distrikte reden wenig von einander abweichende Mundarten des gedachten Nogayisch-tatarischen.

Die Distrikte dieses Gebürgtheils und Volkes sind:

1. Malkar Basianisch; Balkar tscherkesisch; eigentlich Basianigeorgisch.

Der kleinere Theil wohnet am Argudan, der größere am Tscherek des Terek. Er hat in O. die Obsetischen Dugoren, in S. das imeretische Radscha, in N. den Theil der großen Kabardei, der Kaschkatau genennet wird.

Er soll etwan 1000 Familien enthalten und diese in meist kleinen Dörfem wohnen, 1. Ulumalkar (groß Malkar) 2. Muchol 3. Ischkanta 4. Schaarda 5. Churdaisa 6. Grobsarta 7. Adschalga.

Die Familie Basiat im Kreise wird für fürstlich gehalten und auch von den Tscherkassen dafür erkannt. Von ihr nehmen die Georgianer wahrscheinlich den Nahmen Basiana des ganzen Landes.

¹ Tschim — Karteli, P. (უნდა იყოს აღბათ შინა, ზემო და ქვემო კართლი, გ. გ.).

რაოდენობის მთავარ ენებამდე ან დედენამდე; ასევე ხალხთა ბევრი ჯგუფები შეიძლება უფრო მცირე ეროვნებებად გაეერთინოს და მხარეთა და ოლქთა დიდი რიცხვიც ნაკლები რაოდენობის პროვინციებად [წარმოვადგინოთ]. ამ ხერხით მინდოდა შეძლებისდაგვარად ამეცდინა თავიდან ქაოსი და აღრევა. ამგვარად, [ეს ტერიტორია] დაყვანი შემდეგ პროვინციებად, ანდა ერთმანეთის მეზობლად მდებარე მხარეებად და ოლქებად, რომლებშიც ერთი ენა იხმარება, ან ენის სხვადასხვა დიალექტი, მაგრამ ისეთი, რომ ძირითადი ენა შეიცნობა;

I. ქართული პროვინციები

1. კახეთი 2. ჩიმი 3. ზემო და 4. ქართლი¹ 5. იმერეთი 6. გურია 7. სამეგრელო და 8. სვანეთი.

ყველანი ერთ ენაზე, სახელდობრ ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ, ნაწილობრივ ერთნაირად, ნაწილობრივ მცირედ განსხვავებულ დიალექტებზე, რაზედაც ჩვენ ზევით ხშირად მივუთითებდით.

II. პროვინცია ბასიანია ანუ ბასიანა

მას უკავია ერთი ნაწილი მაღალი ალპებისა, [ის მდებარეობს] მალკაზე, თერგზე, არგუდანზე ან არგუნზე ყუბანამდე; აღმოსავლეთით ესაზღვრება ოსეთი, სამხრეთით საქართველო², იმერეთი და სვანეთი, დასავლეთით აფხაზეთი, ხოლო ჩრდილოეთით ჩერქეზეთი.

მოსახლეობა უთუოდ თათრული წარმოშობისაა; მათი ენა არის თათრული ნოღაური დიალექტი. [თუმცა] ეს არაა მიღებული, რადგან გარშემო მცხოვრები ხალხები სულ სხვა ენებზე ლაპარაკობენ. ალბათ, ისინი გამოექცნენ შტრის დევნას და ამ საიმედო მთებში დასახლდნენ. სხვადასხვა მხარეებში ლაპარაკობენ ხსენებულ ნოღაურ-თათრულის ერთმანეთისგან მცირედ განსხვავებულ დიალექტებზე.

ამ მთიანი ნაწილის და ხალხის მხარეები შემდეგია:

1. მალკარი — ბასიანურად; ბალკარი — ჩერქეზულად; საერთოდ ბასიანი — ქართულად.

უფრო მცირე ნაწილი ცხოვრობს არგუდანზე, უფრო დიდი ნაწილი — თერგის შენაკად ჩერეკზე. აღმოსავლეთით აქვს ოსური დუგორები³, სამხრეთით იმერული [მხარე] რაჭა. ჩრდილოეთით დიდი ყაზარდოს ნაწილი, რომელსაც კაშკაატაუს ეძახიან.

აქ უნდა იყოს 1000-მდე ოჯახი, რომელთა უმეტესობა პატარა სოფლებში ცხოვრობს: 1. ულუმალკარი (დიდი მალკარი) 2. მუხოლი 3. იშკანტი 4. შაურდა[ტი] 5. ხურდაისა⁴ 6. გრობსართა⁵ 7. აჯალგა⁶ და სხვ.

გვარი ბასიათი ამ მხარეში თავადურად ითვლება და ჩერქეზთაგანაც ასეთად არის მიჩნეული. ალბათ აქედან აიღეს ქართველებმა სახელი ბასიანა მთელი ქვეყნისთვის.

¹ ჩიმი — ქართლი, უნდა იყოს შინა, ზემო და ქვემო ქართლი.

² იგულისხმება „ქართლი“.

³ დიგორი 4-5-6 იქნებ იყოს: კურნიათი, კუსართა, ხილგა?

2. Bisinge oder Bisnige, am Tschesek.

Man rechnet nur 100 Familien in demselben.

3. Chulam. Auch am Tschesek. Eben so klein.

Die Einwohner beyder wohnen in sehr kleinen Dörfern.

4. Tschegem, georg. Džiki. Seine Einwohner Tschechi. Er nimmt die ganze obere Gebirgsgegend des Baksanflusses Tschegem und seiner Bäche ein.

Man rechnet die Einwohner für 360 Familien, die in 10 Dörfern wohnen; 1. Ulu Elt das Haupt-Dorf und unterste am Tschegem und denn am Fluß hinauf, 2. Mimala 3. Tobeninschil-Berdebi 4. Atsche 5. Tschege 6. Kam 7. Orsundak 8. Bulungu 9. Dscherlige, und 10. das Vorwerk (Chuter) Ustoschiri.

Der Georgische Name Dschiki scheint des Kaysers Constantins Distrikt Zichia gewesen zu seyn; vielleicht ist dieses der Rest des damahls in den Ebenen wohnenden Volks, daß sich nachher ins Gebürge zog.

5. Karatschai, Basian.

Die Tscherkassen nennen ihn Karschaga; die Georgianer aber Karatschageti auch Kara Dschiki.

Er liegt nm den Ursprung des Kuban, und hat den Abasinischen Distrikt Baschilbai in W. und Swaneti in S. In O. trennet ihn der Gebirgsrücken Tschalpak von den Kabardinern am Baksan. An gedachten Gebürge Tschalpak entspringen der Malk und Kum.

6. Baksan.

Die gesanten Basianer waren wol ehedem Unterthanen der Beherrscher Georgiens, unter welchen sie Christen griechischer Confession wurden, wovon noch einige alte Kirchen in diesen Distrikten die Feyer des Sonntags, das Halten der großen Fasten und das Essen Schweinefleisches Ueberbleibsel sind. Eine solche 3 Faden lange steinerne Kirche ist im Distrikt Tschegem bey Ulu Elt, der die schwangern Weiber das Gelübde, bey derselben ein Thier zu schlachten und es feyerlich verzehren zu lassen, zu thun pflegen. Man weis übrigens von keiner Ab- oder Vielgötterey, sondern glaubt blos einem Gott und Geber alles Guten. Von den Vornehmern sind nach und nach einige Muhamedaner geworden, haben aber weder Metscheden noch Mullas.

Sie haben jezo mit den Georgischen Beherrschern nichts zu thun; da dieselben theils ohnmächtig sind, theils weil ihr Land zwischen hohem, wildem Schneegebürge und dem Distrikt Swaneti liegt. Von Oni in Imreti bis Tschegem sind 2 Tagereisen. Dennoch kommen Malkaer mit groben Tuch. Filzen und dergl. auf die Wochenmärkte nach Oni in Radscha am Rion und erhandeln baumwollene Zeuge u. a. m. Desto mehr aber hat Basiani mit den Kabardinern zu schaffen, dann die verschiedenen Basia-

2. ბიზინგე ან ბისნიგე, ჩერეკზე.
აქ მხოლოდ 100 ოჯახს ანგარიშობენ.

3. ხულამი. აგრეთვე ჩერეკზე. ასევე პატარა.
ორივეს მცხოვრებნი სახლობენ ძალიან პატარა სოფლებში.

4. ჩეგემი, ქართულად ჯიქი. აქ ცხოვრობენ ჩეხები. მას უკავია ბაქსანის შენაკად ჩეგემის და მისი შენაკადების მთელი ზედა მთიანი ნაწილი.

აქ ანგარიშობენ 360 მოსახლე ოჯახს, რომლებიც 10 სოფელში ცხოვრობენ: 1. ულუ ელთი, მთავარი და ყველაზე ქვემო სოფელი ჩეგემზე და შემდეგ მდინარის ასწვრივ, 2. მიმალა 3. ტობენინშილ(ტაბანაჩაი?)-ბერდები 4. აჩი 5: ჩეგემი 6. კამი 7. ორსუნდაკი 8. ბულუნგუ 9. ჯერლიგე და 10. სიმაგრე (ხუტორი) უსტოშირლი (იქნებ—ურუს-ტორ-შხიტ—გ. გ.).

ქართული სახელი ჯიქი უნდა იყოს კონსტანტინე კეისრის მიერ მოხსენებული ჯიქია¹. ალბათ, ეს არის ნაშთი ძველად დაბლობში მცხოვრები ხალხისა, რომელიც შემდეგ მთიანეთს შემოეხიზნა.

5. ყარაჩაი, ბასიანი.

ჩერეკეზები მას ეძახიან კარშავას; ქართველები კი — ყარაჩაგეთს, აგრეთვე ყარა ჯიქს.

ის მდებარეობს ყუბანის სათავესთან, დასავლეთით აქვს აბაზინური მხარე ბაშილბაი, ხოლო სამხრეთით სვანეთი. აღმოსავლეთით ჩალპაკის ქედი გამოჰყოფს მას ბაქსანზე მცხოვრებ ყაბარდოელებისგან. ამ ჩალპაკის მთაში სათავეს იღებენ მალკა და კუმა.

6. ბაქსანი.

მთელი ბასიანელები ძველად იყვნენ ქვეშევრდომები საქართველოს მმართველებისა, რომელთა ხელქვეითაც ისინი მართლმადიდებელი ქრისტიანები გახდნენ, რისი ნაშთებიც ეხლაც არის შემონახული ზოგი ძველი ეკლესიის, კვირა დღის უქმობისა, დიდმარხვის შენახვის და ღორის ხორცის ჭამის სახით. მაგალითად, სამი საეენის სიგრძის ქვის ეკლესია არის შემონახული ჩეგემის მხარეში ულუელთან, სადაც ფეხმძიმე დედაკაცები ალთქმას სდებენ, რომ დაკლავენ აქვე პირუტყვს და მას საზეიმოდ მისცემენ შესაქმელად. აქ არაფერი იციან კერპთაყვანისმცემლობაზე ან მრავალმერთიანობაზე, არამედ სწამთ მხოლოდ ერთი ღმერთი და ყოველი სიკეთის მომცემი. წარჩინებულთაგან ზოგიერთი თანდათან გამაჰმადიანდა, მაგრამ არც მეჩეთები აქვთ, არც მოლები ჰყავთ.

ახლა მათ ქართველ მფლობელებთან არაფერი აქვთ საერთო, რადგან ეს უკანასკნელნი ნაწილობრივ უძლურნი არიან, ნაწილობრივ კი იმიტომ, რომ მათი ქვეყანა [ე. ი. ბასიანია—გ. გ.] მოქცეულია მაღალ, უკაცურ თოვლიან ქედსა და სვანეთს შუა. იმერეთის სოფელ ონიდან ჩეგემამდე არის 2 დღის სავალი. მიუხედავად ამისა, მალყარელებს რაჭაში, რიონზე მდებარე ონში გამართულ ბაზრობაზე მოაქვთ უხეში მაუდი, ქეჩა და მისთანები და ყიდულობენ ბამბის ქსოვილებს და სხვას. ბასიანელები უფრო მეტად ურთიერთობაში

¹ იგულისხმება კონსტანტინე პორფიროგენი და მისი შრომა De administrando imperio.

nischen Distrikte sind verschiedenen Kabardinischen Fürsten zinsbar; gewöhnlich zollt eine Familie jährlich ein Schaaf.

Die Kabardiner sind mächtiger und die Basianer treiben das Vieh des Winters auf kabardisch Gebiet, daher sie sich schon unterwerfen müssen. Sie holen, bey Mangel, Hirsche und immer rußisch Salz, baumwollene Zeuge, Leinwand und Saffian aus der Kabardey. Beydes handeln sie ein für Wolle, grobes Tuch, Rocken, Filze, Füchse und Marderbälge, Schwefel, den sie bey Ustoshirt im Distrikt Tschegem graben und Schiespulver, welches sie machen.

Oben am Tschegem, am Berge *Karyashin Tau* (Bleyberg) brechen Bleyerze.

Gebräuchliche Mannsnahmen bey den Basianern sind, Muhamet, Muslasali, Dewlet, Chamso, Kelemet, Rasmursa und mehr tatarische.

Nach der Vorrede eines in Berlin gedruckten Catechismus, wird behauptet, daß von etlichen hundert Jahren, nach andern Nachrichten im Jahr 1480 böhmische und mährische Brüder, den Verfolgungen der römischen Religionsverwandten zu entgehen nach den kaukasischen Gebirge gezogen und diese im Anfange dieses Jahres von Berlin Lehrer verlangt hätten. Die Gleichheit der Benennung der Böhmen, Zechen, mit Tschegem und die hier vorhandenen Spuren des Christenthums scheinen dieses zu bekräftigen. Mir ist dieses aber sehr unwahrscheinlich, denn Tschegem kömmt von Zichen oder Konstantins Zichia oder Dschiki der Georgianer. Die Spuren des Christenthums sind wahrscheinlich von den Georgiern. Die böhmischen Brüder würden wohl auch die böhmische Sprache behalten und nicht mit der tatarischen verwechselt haben; in der keine Art der Gleichheit mit den Slawonischen zu finden ist.

7. Basiania, Basiani, Basiana.

Die Georgianer nennen den hieher gehörigen größten Distrikt Malakar, Basiani, daher ich diese Benennung für dessen benachbarte und durch Sprache und Verfassung ähnliche und verwandte Distr. zum Nahmen einer Provinz erwählt habe.

III. Abchasi, Abchaseti, oder Abasa

Die Georgianer nennen diese kaukasische Provinz Abchasi und Abchaseti, eben so nennen sie auch deren Einwohner, die sich selbst Abasie heißen; der tscherkeßische Nahme ist Abasa. Dieser oder Abchasetia scheint mir der beste Nahme für Landkarten. Es ist gewiß Constantins Abasgia; die Nahmen Paganeti und Alaleti kommen offenbar von des Kaysers Konstantins Papagi und Alani. Diese Benennungen sollen auch, wie Georgier versicherten, Abasische Distrikte haben, von welchen ich aber nichts gewis-

არიან ყაბარდოელებთან, რადგან სხვადასხვა ბასიანური მხარეები გადასახადს უხდინან ყაბარდოელ თავადებს; ჩვეულებრივ ერთი ოჯახი ყოველწლიურად ერთ ცხვარს უხდის.

ყაბარდოელები უფრო ძლიერნი არიან და [რადგან] ბასიანელები საქონელს ზამთრობით ყაბარდოელთა სამფლობელოში აძოვებენ, ამიტომ ისინი უნდა ემორჩილებოდნენ მათ. ნაკლებობის გამო მათ ყაბარდოდან მოაქვთ ირმები(?) და რუსული მარილი, ბამბის ქსოვილები, ტილო და ტარსიკონი. მას ისინი სცვლიან მატყლზე, უხეშ მალზე. ჩოხაზე, ქეჩაზე, მელეებზე და კვერნის ტყავზე, აგრეთვე გოგირდზე, რომელსაც ისინი იღებენ ჩეგემის მხარეში ურუსტორ-შხიტთან, და თოფის წამალზე, რომელსაც ისინი ამზადებენ.

ზემოთ ჩეგემზე, ყარგაშილი-ტაუს მთაზე (ტყვიის მთა) ისინი ტყვიას იღებენ.

ბასიანიში გავრცელებული მამაკაცთა სახელებია მუჰამედი, მუსლასალი, დევლეთი, ხამსო, კელემეტი, ბასმურზა და სხვა თათრული [სახელები].

ბერლინში გამოცემული კატეხიზმოს წინასიტყვაობაში ამტკიცებენ, რომ რამდენიმე ასეული წლის წინათ, სხვა ცნობებით 1480 წელს, ბოქმელი და მორავიელი ძმები, რომლებიც გამოექცნენ რომის კათოლიკეთა დევნას, მოვიდნენ კავკასიის მთიანეთში და ამათ ამ წლის დასაწყისში ბერლინიდან მასწავლებელი მრითხოვეს. ერთნაირი სახელწოდება ბოქმელებისა, ჩეხებისა და ჩეგემისა, და აქ დარჩენილი კვალი ქრისტიანობისა თითქოს უნდა ადასტურებდნენ ამ აზრს. მე კი ეს არ მეჩვენება სარწმუნოდ, რადგან ჩეხები მომდინარეობს ციხენ-იდან, ან კონსტანტინეს ზიხია-დან, ან ქართველთა ჯიქიდან. ქრისტიანობის კვალი კი აქ ალბათ ქართველებისგან არის. ბოქმელი ძმები, ალბათ, თავის ენას შეინარჩუნებდნენ და არ გაცვლიდნენ თათრულში, რომელსაც არაერთგვაროვნად მსგავსება სლავონურთან არ მოეძებნება.

7. ბ ა ს ი ა ნ ი ა, ბასიანი, ბასიანა

ქართველები ყველაზე დიდ აქაურ მხარეს მალყარს უწოდებენ ბასიანს, ამიტომ მე ეს სახელი ავირჩიე მის მეზობელ და ენით და წყობით მსგავს და ნათესავ მხარისათვის.

III. აფხაზი, აფხაზეთი ან აბასა

ქართველები კავკასიის ამ პროვინციას ეძახიან აფხაზი და აფხაზეთი, ასევე ეძახიან მის მცხოვრებლებსაც, რომლებიც თავის თავს აბასიებს უწოდებენ; ჩერქეზული სახელი არის აბასა. ეს სახელი, ან აფხაზეთი, ჩემის აზრით. ყველაზე შესაფერი სახელწოდებაა რუკებისთვის. ეს ალბათ არის კონსტანტინეს აბაზგია¹; სახელები პაგანეთი და ალაღეთი მომდინარეობს ალბათ იმპერატორ კონსტანტინეს სახელებიდან „პაპავი“ და „ალანი“. ეს სახელები, როგორც ქართველები ირწმუნებოდნენ, უნდა ჰქონდეთ აბასაურ მხარეებსაც, რომელთა

¹ იგულისხმება კონსტანტინე პორფიროგენეტის შრომა. იხ. ზემოთ გვ. 45.

ses vernehmen konnte. Abchasia Minor, welches auf einigen Karten bey dem Kum steht, kömmt wol von den durch Tscherkassen hierher versetzten Abchasischen Dörfern.

Abasa nimmt einen Theil des hohen kaukasischen Gebürges und seines Abfalls gegen das schwarze Meer ein und hat in W. das schwarze Meer bis zur Mündung des Kabeti oder Kabnti (nicht Köpeti); in Norden Tscherkasien, in O. den Kabeti und Swaneti, in S. Georgische Distrikte.

Das Land hatte in alten Zeiten seine eigene Beherrscher die in georgischen Urkunden *Abcha-mepe* (Könige von Abchasi) genennet werden. Nachher stand es lange unter Georgischen Zaaren, die sich damals Zaaren von Abchasi und Kartuli (Abchasetissa und Kartelissa Mepe) nannten. Unter dieser Regierung ward das griechische Christenthum eingeführet und in Bytschwinta war sogar ein Patriarch, in Mokwi und Drauda Erzbischöfe. In der Folge befreyeten sie sich von Georgien und sind noch jetzo ohne ein allgemeines Oberhaupt; aber einige Distrikte erkennen türkische Oberherrschaft und einige sind Unterthanen tscherkasischer Fürsten. Ihre Fürsten sind verarint, daher sie sich Distrikte oder parthienweise Aelteste wählen, sich aber bey ihrer Ungebundenheit oft bekriegen und untereinander aufreiben.

Bey dieser Verfassung ist auch bey ihnen, wie bey den übrigen Kaukasern das Christenthum erloschen, aber, wie ebenfalls bey mehreren dieser Gebürgvölker, durch keine andere Religion ersetzt. Von vorigen Christenthum sind ausser steinernen Kirchen und deren Ruinen auch in ihrer Lebensart Spuren; noch immer halten sie die großen Fasten, feyern den Sonntag nicht durch Gottesdienst, aber durch Ruhe von allen Beschäftigungen, und essen Schweinfleisch. Immer hat die Nation einen *Kaltakos*, der bey einer alten steinernen Kirche wohnt, von unbescholteneu Sitten seyn muß, der besonders nach den Fasten das Fleisch einsegnet. Sein Titel ist von georgischen *Katolicos* oder Patriarch verstümmelt.

Die Abchasetische oder Abasaische und Tscherkeßische Sprache haben eine Mutter, sind aber so verschiedene Mundarten derselben, daß man die Verwandtschaft nicht überall findet, sondern theils mühsam suchen muß. Meine Sprachproben zeigen dieses. Die Mundarten der südwestlichen, nordwestlichen, und nordöstlichen Distrikte sind unter sich auch etwas verschieden.

Die Abchasiten sind ziemlich friedfertig, und wenn sie auf Streifereyen ausgehen, so ist es meistens, sich für erlittene Beleidigungen zu rächen. Ein solcher Streifhaufen sammet sich unter einer alten Eiche, in die sie einen Säbel stoßen, einigemal um dieselbe gehen und in ihrer Sprache sagen: Wir gehen wider die Feinde (die sie nennen), laß sie uns fangen oder tödten. Ihre Waffen sind Flinten und Säbel, aber auch Bogen und Pfeile. Im letzten Kriege wollten ein Hauffen von etwan 3000 Abcha-

შესახებ ვერაფერი სარწმუნო ვერ გავიგე. მცირე აფხაზია, რომელიც ზოგი ერთ რუკაზე მდ. კუმასთან მდებარეობს, წარმოქმნილია ალბათ ჩერქეზთაგა აქ გადმოსახლებული აფხაზური სოფლებისგან.

აბასას უკავია ნაწილი კავკასიის მაღალი მთებისა და მისი კალთებისა რომლებიც შავ ზღვამდე ეშვებიან, და მას დასავლეთით ესაზღვრება შავი ზღვა კაბეტის ან კაბუტის (არა კოპეტი) შესართავამდე; [აბასას ესაზღვრება ჩრდილოეთით ჩერქეზეთი, აღმოსავლეთით კაბეტი და სვანეთი, სამხრეთით ქართული მხარეები.

ძველად ქვეყანას ჰყავდა საკუთარი მმართველი, რომელიც ქართულ მატრიანებში იწოდება აფხაზთ-მეფედ (აფხაზეთის მეფე). მას შემდეგ ის (ქვეყანა — გ. გ.) დიდი ხნის განმავლობაში საქართველოს მეფეს ეკუთვნოდა, რომელიც მაშინ იწოდებოდა აფხაზეთისა და ქართლის მეფედ (Achchasetissa und Kartelissa Mep). ამ მმართველობის დროს გავრცელებულ იქნა ბერძნული ქრისტიანობა და ბიჰენთაშიც კი იჯდა პატრიარქი, მოქვე და კრანდაში კი არქიეპისკოპოსები. მოგვიანებით ისინი განთავისუფლდნენ საქართველოსგან და ახლაც ერთიანი მმართველის გარეშე არიან; მაგრამ ზოგი მხარეები სცნობენ თურქეთის ბატონობას, ზოგი კი ჩერქეზი მთავრების ქვეშევრდომები არიან. მათი თავადები (მთავრები) გალარიბდნენ, ამიტომ ისინი მხარეების ან დაჯგუფებათა მიხედვით ირჩევენ მთავრებს, მაგრამ, რადგან არ არიან ერთმანეთთან კავშირში, ხშირად ებრძვიან და ანადგურებენ ერთმანეთს.

ასეთი ვითარების გამო იქაც, ისევე როგორც სხვა კავკასიელებთან, ქრისტიანობა ჩაქრა, მაგრამ ისევე, როგორც სხვა მთიელ ხალხებში, იგი არ შეიცვალა სხვა რელიგიით. გარდა ქვის ეკლესიებისა და მათი ნანგრევებისა, ძველი ქრისტიანობისგან აქ კვალი საყოფაცხოვრებო პირობებშიც დარჩა; მაგალითად, მათ აქვთ დიდძალხვა, უქმობენ კვირა დღეს, მაგრამ არა ღვთის მსახურებით, არამედ ისვენებენ ყველა სამუშაოსაგან, სქამენ ღორის ხორცსაც. ამ ხალხს ჰყავს კალთაკოსი, რომელიც ცხოვრობს ძველ ქვის ეკლესიასთან და მისდევს შეუბღალავ ჩვევებს და, განსაკუთრებით, მარხვის შემდეგ აკურთხებს ხოლმე ხორცს. მისი ტიტული („კალთაკოსი“) არის დამახინჯებული ქართული „კათალიკოსი“ ანუ პატრიარქი. ✓

აფხაზურს, ანუ აბასურს და ჩერქეზულ ენებს ჰყავთ ერთი დედა (ძირი), მაგრამ ისინი წარმოადგენენ მის ისეთ განსხვავებულ დიალექტებს, რომ მათი ნათესაობა ყველგან არ შეიძინევა, არამედ ზოგჯერ ძლივს გაირკვევა. ჩემ მიერ [ჩაწერილი] ენობრივი ნიმუშები გვიჩვენებს ამას. სამხრეთ-დასავლეთის, ჩრდილო-დასავლეთის და ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხარეთა დიალექტები ერთმანეთისგან ასევე მცირედ განსხვავდებიან.

აფხაზები საკმაოდ მშვიდობისმოყვარენი არიან და, თუკი ისინი ვინმეს თავს ესხმიან, უმეტესად მიყენებული შეურაცხყოფისათვის შურის საძიებლად; ასეთი თავდასხმელი ჯგუფი იკრიბება ბებერი მუხის ქვეშ, რომელშიც არკობენ ხმალს, რამდენჯერმე გარს უვლიან მას და თავიანთ ენაზე ამბობენ: ჩვენ მივდივართ მტრის წინააღმდეგ (მტერს ასახელებენ), დაგვაჭერინე ან დაგვახოცინე ისინი. მათი იარაღია თოფები და ხმლები, აგრეთვე მშვილდ-ისარიც. უკანასკნელ ომში 3000 კაცისგან შემდგარი აფხაზების რაზმი თავს დაესხა

ser die russischen Truppen überfallen, wurden aber zurück gewiesen und verlohren 300 Mann und 7 Anführer.

In der häuslichen Verfassung sind sie den Tscherkassen am ähnlichsten. Wie dieselben kleiden sie sich, nur tragen sie kürzere Röcke u. a. Die an Mingreli gränzen tragen imeretische Mützen. Ihre Häuser sind wie die Tscherkaßischen von leichtem Fachwerk mit geflochtenen Strauchwänden; die Häuser stehen aber nicht bey einander, sondern sind, wie in Imeretien, in den Gehölzen zerstreuet. Die Viehzucht ist ihre Hauptsache. Ihr Ackerbau schränkt sich meist blos auf Gomi ein, doch wird im hohen Gebürge auch etwas Sommerweizen und Gersten gesäet.

Die Produkte dieses Landes sind vorzüglich: Honig, Wachs, Fuchs- und Marderpelze, grobe Tuchröcke und Filzmäntel. Die vier erst genannten Artikel finden in der Krim und die beyden letztern in Kislar Absatz; auch Buxbaumholz verkaufen sie nach der Turkey. Sie kaufen dagegen grobe Leinwand, baumwollene und seidene Zeuge, Justen, Saffian, kurzen Kram. Der mehrste Handel geht durch armenische Hände.

Die Provinz Abchas läßt sich füglich in den südwestlichen, der den Abhang des Gebürges gegen das Meer, zwischen den Flüssen Kuban und Enguri einnimmt und durch letztern von Mengreli geschieden wird, 2. in den nordwestlichen Theil und 3. in den nordöstlichen Theil, welcher Alte Kesek genennet wird, eintheilen.

1. Zum südwestlichen Theil, der eigentlich das alte Abchasia ist, gehören die Distrikte: Chirpit, Tschadschi, Sads und Aipga, die die Tscherkassen unter den gemeinschaftlichen Nahmen Kuschasip, d. i. Transmontaner begreifen.

Ueber diese herrschen die Türken, durch einen in der am schwarzen Meer in der Festung Sokunkala befindlichen Pascha, der gewöhnlich aus der fürstlichen abchasischen Familie Mudawio gewählt wird. Der vorige Pascha hieß Abai, wovon die Georgianer diese Distrikte nach ihrer Sprachweise Sabar machten, woraus im russischen Atlas Sabaizi geworden ist.

2. Das nordwestliche Abchasien, enthielt die Distrikte Tubi, Ubuch, Schapsich oder Schapso, Ache und Kokush (nieder und ober Schapso) am Chuadsh und Sachi und an den Kubafüssen die mit dem Tscherkaßischen Distrikten, Bshana und Satukai gränzen. Die Türken haben in der am schwarzen Meer gelegenen Festung Schotschukkala Aufseher über diese Kreise, die ihnen aber wenig Folgsamkeit beweisen.

3. Die nordöstlichen Distrikte machen den dritten und kleinsten Theil der Provinz aus. Als noch im vorigen Jahrhundert kabardinische Fürsten weiter in Osten gegen den Terek gezogen, nahmen die Abhasen deren Gebiete ein, und wurden dadurch den kabardinischen Fürsten unterthan. Alte Kesek, d. i. sechs Stücke, weil sie 6 Familien zehlen, liegt zwischen den tscherkaßischen Distrikten, Kabarda und Beslen, um den Kubanfluße

რუსულ რაზმებს, მაგრამ ისინი უკან გააქციეს და მოუკლეს 300 კაცი და 7 მეთაური.

აფხაზები შინაური წყობის მიხედვით ყველაზე მეტად ჩერქეზებს ემსგავსებიან. მათ მსგავსად იცვამენ, მხოლოდ ატარებენ უფრო მოკლე ჩოხებს და ა. შ. აფხაზთაგან ისინი, რომლებიც მეგრელებს ესაზღვრებიან, ატარებენ იმერულ ქულებს. მათი სახლები, როგორც ჩერქეზულები, მსუბუქადაა ნაგები, დაწნული წიწვლის კედლებით; სახლები არ ღვანან ერთმანეთის ახლოს, არამედ, როგორც იმერეთში, გაბნეული არიან ქალებში. აქ უმთავრესად მესაქონლეობას მისდევენ. მათი მიწათმოქმედება შემოიფარგლება მხოლოდ ღომის მოყვანით, მაღლა მთებში კი სთესენ ცოტა საგაზაფხულო ხორბალს და ქერს.

ამ ქვეყნის პროდუქტებია უმთავრესად: თაფლი, ცვილი, მელიის და კვერნის ბეწვი, უხეში მალის ჩოხა და ნაბადი. პირველი ოთხი გააქვთ ყირიმში და ბოლო ორი ყიზლარში; ამას გარდა ისინი ბზის ხეებს ჰყიდნიან თურქეთში. ამაგიეროდ ყიდულობენ უხეშ ტილოს, აბრეშუმისა და ბამბის ქსოვილებს, იუხტს, თარსიკონს და წვრილმანებს. ვაჭრობა უმთავრესად სომხების ხელშია.

პროვინცია აფხაზეთი შეიძლება დაიყოს შემდეგ ნაწილებად: 1. სამხრეთ-დასავლეთისა, რომელსაც უპირავეს მთის კალთები ზღვისკენ. მდ. ყუბანსა და ენგურს შორის, და ამ უკანასკნელით გამოყოფილია სამეგრელოსგან; 2. ჩრდილო-დასავლეთისა და 3. ჩრდილო-აღმოსავლეთისა, რომელსაც ალთი-ქესეკს უწოდებენ.

1. სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს, რომელიც არსებითად არის ძველი აფხაზეთი, ეკუთვნის მხარეები: ხირფისი, საღში, საძი და აიბგა, რომლებსაც ჩერქეზები საერთო სახელით კუშპასიპ-ით (ე. ი. მთისგადაღმელი) იხსენიებენ.

ამ მხარეში ბატონობენ თურქები, ფაშას მეთაურობით, რომელიც ზის შავ ზღვაზე მდებარე ციხე სოკუნკალაში¹ და რომელსაც ჩვეულებრივ აფხაზეთის თავადური გვარიდან, მუდაეიო²-დან, ირჩევენ. წინა ფაშას ერქვა აბაი, საიდანაც ქართველებმა თავიანთი ენის წესის მიხედვით ამ მხარეს დაარქვეს საბარ, აქედან კი რუსულ ატლასში წარმოსდგა საბაიცი.

2. ჩრდილო-დასავლეთი აფხაზეთი შეიცავს მხარეებს—ტუბი, უბიხი, შაფსული ან შაფსო, ახე და კოკურ (ქვემო და ზემო შაფსო), რომლებიც მდებარეობენ ხუაჯზე და ზაშზე და ყუბანის შენაკადებზე. [და] რომლებიც ჩერქეზულ მხარეებს, ბეანას და სატუკაის³, ესაზღვრებიან. თურქებს შავ ზღვაზე მდებარე ციხე შოჩუქკალაში⁴ ჰყავთ ზედამხედველები ამ მხარეებისა, რომლებიც მათ ნაკლებ ემორჩილებიან.

3. ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხარე შეადგენს მესამე და ყველაზე პატარა ნაწილს ამ პროვინციისას, როცა, ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში, ყაბარდოს მთავრები აღმოსავლეთისკენ, თერგისკენ გაფართოვდნენ, აფხაზებმა დაიკავეს მათი მხარეები, და ამით დაექვემდებარნენ ყაბარდოს მთავრებს. ალთი-ქესეკი, ესე იგი ექვსი ნაწილი [ასე ეწოდება მას] რადგან იქ 6 ოჯახი ირიცხება, მდებარეობს ჩერქეზების მხარეების, ყაბარდოს და ბესლენს

¹ სოხუმ-ყალა. ² ალბათ „მეძევი“.
³ მათუკაი, ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით „მათუკეა“.
⁴ ალბათ „სუჯუკ-ყალა“.

Indschik und Uasp oder Arga und die obere Kuma. Die Kreise heißen Ksilbek, Tam, Schegrai, Barokai oder Bach mit 300, Baschilbai mit 1000 Familien und Sabar.

An diese Kreise machen, ausser den Fürsten, auf deren Lande sie wohnen, auch die Fürsten des benachbarten tscherkaßischen Kreises Besul Ansprüche; auch haben die Nachkommen ihre eigenen alten Fürsten, aus den Familien Mudawia und Scharascha, ihre Rechte noch gar nicht aufgegeben, daher sie unter beständigen Unruhen und Bedrängnissen leben; diese vermehrten sie 1769. durch ihr feindliches Betragen gegen Rußland, weswegen sie der General von Medem hart züchtigte.

Die Hauptstadt der Provinz ist: Anakopis, ehedem Nikopsis. Die übrigen namhaften Oerter heißen: Anaklea, eine Gränzfestung an der Mündung des Enguri, gegen den Distrikt Odeßi; Bitschwinta, an der Mündung des Kabeti, Bedja, Makwi und Drandeli, ehemalige Bischoffssitze; Ilori, Kodri, Ts'chomi, Zalumka, Zupu und Bowudiak stehen am Meer; Dschanketagabla ist ein großes Dorf am Kubanfluß Pschaga, an welchen es 20 Werst weit hinab reicht und auch entfernt vom Flusse im Walde zerstreute Häuser hat. Sein Aeltester hies 1772. Arslanbek Chersisgukoi.

IV. Die Provinz Tscherkeßien oder die Tscherkessen

Die Einwohner nennen sich und ihr Land Adigi, die Türken und Tataren Tscherkas, die Georgianer Tscherkeßiani, die Russen Tscherkessy, die Deutschen Tscherkaßien, die Osseten aber Kasach, welches vielleicht zu Kaysers Constantins Zeit die gemeine Benennung war. Die Tscherkessen, Osseten und Kisten werden, so verschiedene Nationen sie auch sind, wegen der gemeinschaftlichen Bewohnung des nordlichen Kaukasus, von den Russen zusammen, aber sehr unbestimmt, Gorsky oder Tawlinzi genannt, welches ersteres in der russischen, letzteres in der tatarischen Sprache Gebürgige anzeigt.

Dieses Land nimmt an der Nordseite des Kaukasus vorzüglich die Thalfäche am Fuße des Hauptgebürges und des Vorgebürgs vom schwarzen Meer am Kuban hinauf und weiter in Osten bis zur Mündung der Sundsche des Tereks ein. Dadurch gränzt es nordlich mit Abchasi und Osseti, westlich mit Kistetia. Es hat also Kuban, Kuma und Terekflüsse.

Die Tscherkessen sind ein besonders Volk, welches, so viel man durch Sprache und alle übrigen Umstände findet, ausser seinen Nachbarn den Abchasi mit keinem andern verwandt ist. Beyde Völker reden eine Grundsprache, aber in so verschiedenen Dialekten, daß sie sich ohne Uebung nicht verstehen.

Die Tscherkessen haben viele Fürsten, einen sehr starken Adel und das Volk ist dem Adel und Fürsten unterthan.

შორის, ყუბანის შენაკად ინჯიკზე და უარპზე, ან არპაზე (აღმათ ურუფზე—გ. გ.) და ზემო კუმაზე. მხარეებს ჰქვიათ ყიზილბეკი, ტამი, შეგრაი, ბაროყაი ან ბალი 300 ოჯახით, ბაშილბაი 1000 ოჯახით და საბარი.

იმ მთავრებს გარდა, რომლებიც ამ ქვეყანაში ცხოვრობენ, ამ მხარეზე უფლებებს აცხადებენ მეზობელი ჩერქეზული მხარის ბესლენის მთავრებიც; აგრეთვე თავის უფლებებზე უარი არ უთქვამთ ადგილობრივი ძველი მთავრების (მუდავის და შარაშას გვარიდან) შთამომავლებს, ამიტომ ისინი ვანუ-წყვეტლივ შფოთში არიან და ერთმანეთს თავს ესხმიან; ეს უბედურება კი გაძლიერდა 1769 წელს მათი მტრული დამოკიდებულების გამო რუსეთთან, რისთვისაც გენერალმა მედემმა ისინი სასტიკად დასაჯა.

პროვინციის დედაქალაქი არის ანაკოფია, ძველად ნიკოფსი. სხვა მნიშვნელოვანი ადგილებია: ანაკლეა, სასაზღვრო ციხე ენგურის შესართავთან, ოდიშის მხარის პირდაპირ; ბიჭვინთა—კაპეტის შესართავთან; ბედია, მოქვი და დრანდა, ეპისკოპოსთა ძველი საჯდომები; ილორი, კოდრი, ცხომი, ცალუმკა, ზუფუ და ბოვუდიაკი¹—ზღვაზე მდებარეობენ, ჯანკეთაჰაბლა არის დიდი სოფელი ყუბანის შენაკად ფშაპაზე, რომელზეც ის ქვეფოთკენ გაჭიმულია 20 ვერსზე და მდინარისგან მოშორებული, ტყეში გაბნეული სახლები აქვს. 1772 წელს მისი მთავარი იყო არსლანბეკ ხერსისგუყოი.

IV. პროვინცია ჩერქეზეთი ანუ ჩერქეზები

მოსახლეობა თავის თავს და ქვეყანას ეძახის ადილე-ს, თურქები და თათრები ჩერქას-ს, ქართველები ჩერქეზიანი-ს, რუსები—ჩერქესი-ს, გერმანელები ჩერქასიენ-ს, ოსები კი კაზახ-ს, რომელიც აღმათ კონსტანტინე კეისრის დროს საერთო სახელი იყო. ჩერქეზებს, ოსებს და ქისტებს, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი სხვადასხვა ხალხებია, მათი ერთად ცხოვრების გამო ჩრდილოეთ კავკასიაში, რუსები, ყოვლად გაურკვეველად, ეძახიან გორსკი ან ტავლინცი-ს, რომელთაგან პირველი რუსულად, მეორე კი თათრულად აღნიშნავს მთიელ-ს.

ამ ქვეყანას უჭირავს კავკასიის ჩრდილოეთ მხარეზე უმთავრესად დაბლობი, მთავარი ქედის და მთისწინეთის ძირას, შავი ზღვიდან ყუბანზე ზემოთ და შემდეგ აღმოსავლეთით იქამდე, სადაც თერგს სუნჯა ერთვის. ამით ის ჩრდილოეთით ესაზღვრება აფხაზეთს და ოსეთს, დასავლეთით ქისტეთს. ამრიგად, მასზე მიედინებიან ყუბანი, კუმა და თერგი.

ჩერქეზები არიან განსაკუთრებული ხალხი; ისინი, რაც არ უნდა ვეძიოთ ენის თუ სხვა პირობების მიხედვით, გარდა თავისი მეზობელი აფხაზებისა, არც ერთ სხვას არ ენათესავებიან. ორივე ხალხი ლაპარაკობს საერთო ძირის მქონე ენაზე, მაგრამ ისეთ განსაკუთრებულ დიალექტზე, რომ, გაწაფვის გარეშე, არ გაეგებათ ერთმანეთისა.

ჩერქეზებს ჰყავთ ბევრი მთავრები, ძალიან ძლიერი დიდებულები (აზნაურები—*Adel*); ხალხი ემორჩილება ამ მთავრებს და დიდებულებს.

¹ იქნებ „ბოლადაგი“ (= გაგრა) — გ. გ.

... Vorzügliche fürstliche Familien sind: Dschambulat, Kartuk, Bekmursa, Moisohl, Kargokin, alle in der großen Kabardey.

Tscherkeßien hat keinen allgemeinen eigenen Beherrscher und seine Distrikte stehen in keiner regelmäßigen Verhältniß, obgleich die Verfassung des Landes republikanisch ist. Die Fürsten befehlen und unterdrücken sich unter einander und erklären sich oft für ganz entgegengesetzte Partheyen. Ueberhaupt erkennt das Land, besonders die Kabardey, russische Hoheit und die Fürsten schwören den Eid der Treue, auch geben sie, zu mehrerer Sicherheit eines ruhigen und friedlichen Betragens, aus den besten Familien Geisel, die in Kislar aufbewahrt werden. Dennoch sind sie äusserst wetterwendisch und erfordern ab und zu militairische Züchtigungen. Besonders mussten sie im vorigen Türkenkriege, so, wie die übrigen Kaukaser, durch ein eigenes Corps in den Schranken erhalten werden. Ueber die Distrikte ansser der Kabardey behaupten auch die Türken einige Hoheit und bestellen deswegen einen Seraskier, der in Kopil am Kuban, neben dem Krimmischen zu seyn pflegt.

Durch die Bemühungen der georgischen und russischen Geistlichkeit, vorzüglich unter dem russischen Zaar Iwan Wasiljewitsch, wurden die Tscherkessen griechische Christen, wovon noch häufige Spuren, alte steinerne Kirchen, Kreuze auf Gräbern an der Kuma u. a. vorhanden sind, noch von einigen Fasten beobachtet werden u. s. f. Es gieng aber hier wie in Abchasi. Bey der ungebundenen Verfassung erlosch die christliche Religion, ohne von einer andern verdrungen zu seyn. Gegenwärtig sind die mehresten Vornehmen Muhamedaner, haben aber weder Priester, noch Metschetten, noch Schulen und sind also äusserst unwissend. Das Volk lebt ohne Religion.

Von Ansehen und Charakter gleichen die Tscherkessen den Abchasen, sind aber entschlossener und merklich feiner, in hohem Grade wankelmüthig, in Unterhandlungen ganz unzuverlässig. Gewöhnliche Mannsnahmen sind bey Tscherkessen, z. B. Ali (Elnes), Mahomet, Moisohl (Moses), Arslanbek (Starker Löwe), Temu (Eisen), Chamurssa (Hunde Fürst), Tamassa (Tomas), Dschatemir (Eisenseele) u. s. f. — Weibliche Nahmen: Kenschä, Fatme, Tepsike, Kistamar, Dschenet (Seligkeit) u. m. a.

Unter den Gewerben hat die Viehzucht und bey dieser die Schaafzucht den Vorzug. Ihre Schaafe sind die gemeinen europäischen Hausschaafe, tragen aber sehr gute Wolle. Sie haben auch schöne, aber nicht viele Pferde. Die Wolle verarbeiten sie theils selbst zu groben Tuch und Filzen, theils verkaufen sie sie.

Ihr Akkerbau schränkt sich beynahe blos auf Hirse ein, weil dicke Hirse bey ihnen die Stelle des Brodtes vertritt. — Was von den Produkten und dem Handel der Abchaser durch die Armenier gesagt worden, gilt völlig auch von den Tscherkessen.

თავადთა მნიშვნელოვანი გვარებია: ჯამბულატი, კაიტუკი, ბეკმურზა, მოიზოჰლი, კურგოკინი. ყველანი — დიდ ყაბარდოში არიან.

ჩერქეზეთს არ ჰყავს საკუთრივ ერთი საერთო მმართველი და მისი ნხარეები არ არიან ერთმანეთთან კანონზომიერ (წესიერ) კავშირში, თუმც კეგუნიის წყობა რესპუბლიკურია. მთავრები მტრობენ და ჩაგრავენ ერთმანეთს და ხშირად ეხმარებიან მოწინააღმდეგე პარტიებს. საერთოდ ქვეყანა, განსაკუთრებით ყაბარდო, ცნობს რუსეთის უზენაესობას და მთავრები მისდამი ერთგულების ფიცს სდებენ, ამას გარდა, უფრო მეტი სიმტკიცისა და წყნარი და მშვიდობიანი მოქცევის უზრუნველსაყოფად, ყველაზე წარჩინებული (საუკეთესო) გვარებიდან [რუსეთს] აძლევენ მძევლებს, რომლებიც ყიზლარში ჰყავთ. მაინც ისინი ძალზე არასაიმედონი არიან და ხანდახან საპიროებენ სამხედრო დასჯას. მათი მოთოკვა, მსგავსად სხვა კავკასიელებისა, განსაკუთრებით საპირო გახდა წარსულ თურქეთის ომში, [ასევე საპირო გახდა] ცალკე კორპუსის ჩაყენება. ამ მხარეებში, ყაბარდოს გარდა, თურქებსაც აქვთ ერთგვარი გავლენა და ჰყავთ ამიტომ სერასკირი, რომელიც დეგას ყუბანზე მდებარე კოპილში, ყირიმის მეზობლად.

ქართველი და რუსი სამღვდლოების მეცადინეობით, უმთავრესად კი რუსეთის მეფის ივან ვასილის ძის დროს, ჩერქეზები მართლმადიდებელი ქრისტიანები გახდნენ, რისი ნაშთებიც ეხლაც ხშირად გვხვდება — ძველი ქვის ეკლესიები, საფლავის ჯვრები კუმაზე და სხვაგან, აგრეთვე მარხვის შენახვა და სხვა აქ ისევეა, როგორც აფხაზეთში. მათი შეუკავშირებლობის გამო ქრისტიანული სარწმუნოება გაქრა, თუმცა არც სხვა სარწმუნოებით შეცვლილა. ამჟამად მეტი წილი დიდებულებისა (წარჩინებულებისა) მაჰმადიანებია, მაგრამ არ ჰყავთ არც მოძღვრები, არც მეჩეთები აქვთ, [ასევე არ აქვთ] არც სკოლები და მეტისმეტად გაუნათლებელნი არიან. ხალხი ცხოვრობს ურელიგიოდ.

შესახედავად და ხასიათით ჩერქეზები აფხაზებს ჰგვანან, მაგრამ არიან უფრო შეუპოვრები და შესამჩნევად გულისხმიერნი, ძალიან მერყევი და ურთიერთობაში არასაიმედონი. ჩერქეზებში გავრცელებული კაცის სახელებია, მაგ.: ალი (ელნეს), მაჰომედი, მოიზოლ (მოსე), არსლანბეკ (ძლიერი ლომი), თემუ (რკინა), ხამმურზა (ძალი თავადი); თამასა (ტომას), ჯატემირ (რკინის სული) და ა. შ. ქალის სახელებია: კენშა, ფატმა, ტეფსიკე, კისტამარ, ჯენეტ (სათნობა) და მრ. სხვა.

მეურნეობიდან ყველაზე მეტად გავრცელებულია მესაქონლეობა, პირველ რიგში კი მეცხვარეობა. მათი ცხვრები ევროპული ცხვრის მსგავსია, მაგრამ მათ ძალიან კარგი მატყლი აქვთ. მათ ჰყავთ ასევე ძალიან კარგი, მაგრამ ცოტა ცხენები. მატყლს ისინი ნაწილობრივ თვითონ ამუშავებენ უხეშ მაუდალ და ქეჩად, ნაწილობრივ ჰყიდიან.

მარცვლეულიდან ისინი თითქმის მხოლოდ ფეტვს სთესენ, რადგან (მსხვილი) ფეტვი მათთან პურის მაგიერობას სწევს. — რაც აფხაზების პროდუქტებზე და სომხების საშუალებით ვაჭრობაზე ითქვა, მთლიანად შეიძლება გავიმეოროთ ჩერქეზებზეც.

Sie haben keine Städte, sondern wohnen in großen Dörfern, deren Häuser nicht, wie der Abchasier ihre zerstreuet, sondern bey einander stehen. Die Häuser sind, wie oft beschriebene der Kaukaser, von leichtem Fachwerk mit geflochtenen und beweißten Wänden.

Wann ihnen eine Gegend wegen des Bodens, der Weide, des Wassers, des Holzes, der Nachbarschaft, besser gefällt, verlassen sie ihre Dörfer und bauen auf dieser bessern Gegend in sehr kurzer Zeit neue.

Die Distrikte Tscherkeßiens sind:

Die große und kleine Kabardey, die den Raum des Thals am nordlichen Gebirgfuß und auf dem Vorgebürge von der obern Kuban in W. bis an die Sundscha einnehmen und beyde durch den Argudan des Terek und unter dessen Mündung vom Terek selbst getheilt werden. Kabarda heißt in georgischer Sprache: bey Seite, seitwärts oder an der andern Seite. Vielleicht ist also der Name georgisch und von der Lage in Absicht Georgiens hergenommen.

Beslen am Ulu Laba der Kuban;

Temirgoi, der groß ist, am Flusse Schagwascha;

Manschach, an eben dem Flusse, an welchem auch Adimos liegt.

Abasech am Pschasia.

Bscheduch am Flüschen Kislarkatken; Hatukei und Bschaner an den Flüssen Karakuban und Apachi.

Alle diese Flüsse fallen in den Kuban.

V. Die Provinz Obetien und die Obeten

Das Land oder die Provinz Obetien nimt den Theil des hohen kaukasischen Gebürges um die Quellen der nordlichen Terekflüsse, bis zum Leßken und den südlichen Kurflüssen, Aragi, Ksani, Batara und Didi-liachwi und des Dschedscho des Rion ein.

Dieses große Gebiet hat in O. Kistische, in S. Georgische, in W. Basianische und Tscherkeßische und in N. Tscherkeßische und Kistische Distrikte.

Die Einwohner theilen ihr Land und sich in verschiedenen Kreisen, Gir oder Ir, Walw oder Walp, Chuatan und Cherolin. Von den Georgiern und in Nachahmung derselben, auch von den Russen, werden sie Oßi, Osi und Osseti, von den Tscherkessen und Tataren aber Kuscha (Knochen) benennet.

Die Osseten scheinen mir ein Ueberrest der ehemaligen Polowzen oder Uzen zu seyn, welches Sprachproben und die noch gebräuchlichen Obetischen Mannsnamen, Itlar, Kitan, Urus, Saba, Katschin, Janslanop, Kunem, Kustok, Tschenegrep, Surbar, Waldusa u. a. wahrscheinlich

მათ არა აქვთ ქალაქები; ცხოვრობენ დიდ სოფლებში, რომელთა სახლებიც აფხაზების მსგავსად კი არ არის გაბნეული, არამედ ერთმანეთთან ახლოს დგანან. მათი სახლები, როგორც მრავალჯერ აღწერილი სახლები კავკასიელებისა, მსუბუქად არის ნაშენი, კედლები აქვთ დაწნული და შეთეთრებული.

როცა მათ რომელიმე ახალი ადგილი მოეწონებათ ნიადაგის, საძოვრების, წყლის, ტყის და მეზობლების გამო, ისინი სტოვებენ თავიანთ სოფლებს და ამ ახალ ადგილას ძალიან მოკლე დროში აშენებენ ახალს.

ჩერქეზეთის მხარეები:

დიდი და მცირე ყაბარდო, რომლებსაც უკავიათ დაბლობი ჩრდილოეთის მთის ძირთან და მთისწინეთზე ზემო ყუბანიდან დასავლეთით სუნჯამდე; მათ ჰყოფს თერგის შენაკადი არგულდანი და მისი შესართავის შემდეგ თვით თერგი. ყაბარდა ქართულ ენაზე ნიშნავს: განზე, გვერდზე ან მეორე მხარეზე¹. ალბათ ეს სახელი ქართულია და მიკუთვნებული აქვთ საქართველოს მიმართ მათი მღებარეობის მიხედვით.

ბელენი არის ყუბანის შენაკადზე, ულუ ლაბაზე;

თემირგოი, დიდია და ძვეს მდ. შაგვაშაზე;

მამხეგი, იმავე მდინარეზეა, რომელზეც მღებარეობს აღიმო(ს)ი ც. აბაძეხი — ფშასიაზე.

ბედუხი — მდ. ყიზლარკატკენზე; ჰატუკაი და ბჟანერი მდ. ყაჩაყუბანსა და აპახზე.

ყველა ეს მდინარე ერთვის ყუბანს.

V. პროვინცია ოხეთი და ოხები

ოსეთის ქვეყანას ან პროვინციას უკავია კავკასიის მაღალი ქედის ნაწილი თეოგის ჩრდილოეთის შენაკადებზე ლესკენ-ამდე და სამხრეთით მტკვრის შენაკადებზე — არაგვზე, ქსანზე, პატარა და დიდ ლიახზე და რიონის შენაკად ჯეჯოზე.

ამ დიდ მხარეს აღმოსავლეთით ესაზღვრება ქისტების, სამხრეთით ქართული, დასავლეთით ბასიანური და ჩერქეზული და ჩრდილოეთით ჩერქეზული და ქისტური მხარეები.

მოსახლეობა ჰყოფს თავის ქვეყანას რამდენიმე მხარედ: გირი ანუ ირი, ვალვი ანუ ვალბი (= თვალი), ხუატანი და ხეროლინი. ქართველების მიერ და მათი მიბაძვით, აგრეთვე რუსების მიერ, ისინი იწოდებიან ოსად და ოსეთად, ჩერქეზები და თათრები კი უწოდებენ კუშა-ს (ძველები).

ჩემის აზრით ოსები უნდა იყვნენ ძველი ყივჩაყების ან უეების ნაშთები, რასაც ადასტურებს ენობრივი მასალა და ახლაც ხმარებაში მყოფი ოსური კაცის სახელები — იტლარ, კიტან, ურუს, საბა, კაჩინ, იანსლანოპ, კუნემ, კუსტოკ, ჩენეგრეპ, სურბარ, ვალდუშა და ა. შ. და რასაც ისტორია არ ეწინააღმდეგება. ენობრივი მასალა გვიჩვენებს ასევე იმას, რომ ოსური

¹ დაშვებულია გაუგებრობაზე დამყარებული შეცდომა, იხ. შესავალი (გ. გ.).

machen, und welchen auch die Geschichte gar nicht widerspricht. Diese Sprachproben zeigen auch, daß die ossetische Sprache zwar eine ganz eigene, aber doch mit der rechten persischen verwandt genug sey, um eine Mutter haben zu können, nicht so mit der tatarischen, wie Thunmann meynte. Als im Jahr 1110 die Polowzen von den Russen am Don geschlagen wurden, scheint sich der Rest derselben, die jezigen Osseten, in das kaukasische Gebürge gerettet zu haben. Doch ich will ihre Geschichte Historikern, die mit hinlänglichen Hülfsmitteln versehen sind, überlassen, und nur mittheilen, was mir von den heutigen Osseten bekannt ist.

Die Osseten haben Fürsten und einen Adel, der aber nie reich und mächtig gewesen, daher vordem das ganze Volk den Beherrschern Georgiens unterthan war, bey den georgianischen innern Unruhen sich aber, den südlichen Theil ausgenommen, frey gemacht hat. Jetzige fürstliche Familien Ossetiens sind, Kndachali, Schenat, Tagarotakanscha und noch armseligere.

Unter georgischer Herrschaft ward die griechische christliche Religion eingeführt, zu der sich auch noch viele Osseten, die georgische Unterthanen sind, bekennen; auch haben rußische Mißionairen in den letzten 20 Jahren in den Distrikten Tagaur, Kurtat, Walagir und Nar zur Annahme der Taufe überredet. Ueberhaupt genommen aber gilt von den Osseten, was ich von den Abchasen gesagt, daß die christliche Religion, mit Hinterlassung mancher Spuren, alter Kirchen, noch üblicher Beobachtung der großen Fasten u. s. f. bey der ungebundenen, rohen Verfassnug des Volks erloschen ist, ohne daß eine andere ihre Stelle eingenommen hat. Jetzt ist das Land in viele Distrikte oder Kreise eingetheilt, die theils, wie schon bemerkt, den georgischen Zaaren und Fürsten unterthan sind, theils rußische Hoheit erkennen, dieser Krone huldigen und ihr Geisel geben, theils unter eigenen Fürsten, theils nur unter selbst gewählten Aeltesten stehen, über die sich zum Theil Kabardinische Fürsten Oberherrschaft anmassen. Aber auch die mehr oder weniger unabhängigen Kreise halten nicht nur unter sich gar nicht zusammen, sondern leben partheyenweise, in ofner Fehde erschweren sich ihr rohes Leben, und reiben sich selbst auf.

Ueberhaupt sind sie, so wie in Religion und Gesetzen unwissend, so auch in Sitten roh, mehr räuberisch als diebisch, falsch, hinterlistig und gegen sich und andere treulos.

Es sind sonst wohlgewachsene, nicht große, aber feste, harte Leute, die sich schlecht behelfen und viel auszustehen wissen. Bloss der Mangel einer befehlshabenden Macht und vernünftiger Einrichtungen macht sie so schlecht und böse.

Sie haben von jeher den rußischen Truppen an der Linie, ob sie gleich weit von denselben hansen, durch Ueberfälle und Ermordung der Reisenden von und nach Georgien und durch Streifereyen und Räubereyen

ენა სრულიად თავისებური. მაგრამ მაინც სპარსულის იმდენად მონათესავე უნდა იყოს, რომ ისინი ერთი დედა-ენიდან მომდინარეობენ და არა თათრულის [მონათესავეა], როგორც თუნმანს ეგონა. როდესაც 1110 წელს ყივჩაყები რუსებმა დაამარცხეს დონზე, ჩანს მათმა ნაშთმა, ახლანდელმა ოსებმა, კავკასიის მთებში გადაიორჩინეს თავი. მაინც მათ ისტორიას მე დავეუთმობ ისტორიკოსებს, რომლებსაც საკმაო დამხმარე მასალა აქვთ და გადმოგვცემთ მხოლოდ იმას, რაც ჩემთვისაა ცნობილი დღევანდელი ოსების შესახებ.

ოსებს ჰყავთ თავადები (მთავრები) და აზნაურები, რომლებიც არასდროს მდიდარი და ძლიერი არ ყოფილან, ამიტომ მთელი ხალხი ადრე საქართველოს მმართველების ქვეშევრდომი იყო, ხოლო განთავისუფლდნენ ქართველთა შინაური არეულობის შედეგად, გარდა სამხრეთი ნაწილისა. ოსების ახლანდელი თავადები არიან კუნდუხოვი, შანავეი. ტავაროტაკანშა (იქნებ ტუვანოვი და კანუკოვი — გ. გ.) და სხვანი, კიდევ უფრო ღარიბები..

ქართველთა ბატონობის დროს გავრცელებულ იქნა ბერძნული ქრისტიანული რელიგია, რომელსაც ბევრი ქართველთა ქვეშევრდომი ოსი აღიარებს; ამას გარდა, რუსი მისიონერები ამ უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში თავაურში, ქურთათში, ვალაგირსა და ნარში არწმუნებდნენ ოსებს, რომ მონათლულიყვნენ. საერთოდ, რაც აფხაზებზე ვთქვი, ეხება ოსებსაც, ე. ი. რომ ქრისტიანული რელიგია, რომლის კვალს წარმოადგენენ ძველი ეკლესიები, დიდმარხვის შენახვა და სხვა, მოუგვარებელი, ველური წყობილების გამო გაქრობილ იქნა, ისე რომ მის მაგივრად ახალი რელიგია არ მიუღიათ. ახლა ქვეყანა დაყოფილია ბევრ მხარეებად ან ოლქებად, რომელთაგან ნაწილი, როგორც უკვე ითქვა, ქართველ მეფეს და თავადებს ემორჩილება, ნაწილი კიდევ ცნობს რუსეთის უზენაესობას, სამეფო გვირგვინს ერთგულებას უცხადებს და მძევლებს აძლევს, ნაწილი კი თავის საკუთარ ბატონებს ეკუთვნის; ზოგან ემორჩილებიან თავიანთ მიერ არჩეულ მთავრებს („უფროსებს“), რომლებსაც ნაწილობრივ ყაბარდოელი მთავრები თავის ხელქვეითებად თვლიან. აგრეთვე, [დანარჩენი] მეტად თუ ნაკლებად დამოუკიდებელი მხარეები არა თუ ერთმანეთთან კავშირში არიან, არამედ ცხოვრობენ ცალ-ცალკე, აშკარა მტრობით ერთულებენ თავის ისედაც მკაცრ ცხოვრებას და ვნებას აყენებენ თავის თავს.

საერთოდ ისინი რელიგიაში და კანონებში უცოდინარნი არიან, ხოლო ჩვევებში უხეშნი, უფრო მეტად ყაჩაღები არიან, ვიდრე ქურდები, ყალბნი და ფლიდნი, და ერთმანეთის და სხვის მიმართ ვერაგები.

მართალია არიან მხარბეჭიანები, მაგრამ დიდი ტანისა არ არიან. სამაგიეროდ მაგრები და გამძლენი; ისინი კმაყოფილდებიან ცოტათი და ძალიან ამტანნი არიან. იმის გამო, რომ აკლიათ კარგი მბრძანებელი ხელი და გონიერად მოწყობილი ცხოვრება, ისინი არიან ცუდნი და ბოროტნი.

მათ ბევრი უსიამოვნება მიაყენეს რუსულ რაზმებს ხაზზე; თუმცა ისინი მათგან მოშორებით ცხოვრობენ, მაგრამ თავს ესხმოდნენ და ხოცავდნენ მგზავრებს, რომლებიც საქართველოდან მოდიოდნენ და საქართველოში მიე-

an der terekischen Linie selbst, viel zu schaffen gemacht. Wenn sie ab und zu gezüchtigt wurden, erkannten sie rußische Oberherrschaft und Schutz und gaben Geisel; wenn aber diese entflohen oder starben und sie keine ganz nahe Züchtigung zu fürchten hatten, waren sie wieder feindselig. Es ist hievon manches in meinem Tagebuch beygebracht.

Ihre Dörfer, deren 5 bis 50 einen Distrikt ausmachen, sind völlig wie die Tscherkeßischen, größer und kleiner, von eben solcher Bauart, werden auch eben so oft nach andern Stellen versetzt. Jedes enthält von 20 bis 100 und mehr Familien.

Ihre Gewerbe und häusliche Verfassung sind ebenfalls von den tscherkeßischen und abchasischen in nichts verschieden.

Osetische Distrikte

Der Distrikt Saka. Oben am Aredon des Terek und des Dschedscho des Rion im hohen Gebürge. Dessen Dörfer sind:

1. Saka 2. Abacktkan 3. Bai 4. Srigal 5. Sawarach 6. Tschamet 7. Noatan 8. Pauat 9. Chumasar 10. Tschisekan 11. Dschehele 12. Chusar 13. Kalaka.

Der Distrikt Nar, am Aredon unter Saka. Dessen Dörfer:

1. Kegach 2. Sambin 3. Babiak 4. Petret 5. Espe 6. Kurkmat 7. Nar 8. Slus 9. Singiser 10. Siruat 11. Sasgat 12. Gor 13. Tschebat 14. Wordse 15. Walsubi 16. Gudisin 17. Uarkan 18. Lesse 19. Poskomi.

Sannach am Aredon unter Nar. Dessen Dörfer am Fluß hinab:

1. Kalak 2. Liser 3. Tsi 4. Tibe 5. Kleat 6. Dschanschil 7. Milakan 8. Seramak 9. Bali 10. Dschipschera 11. Dschebar 12. Tle 13. Suka.

Der Distrikt Walagir. Der unterste am Aredon, an welchem er bis an das tscherkeßische Dorf Etinursa reicht. Dessen Dörfer: 1. Naakan 2. Nusal 3. Nasigir 4. Sget 5. Masur 6. Bod 7. Dscheda 8. Gimi 9. Choleste 10. Kora 11. Umat 12. Donnefars 13. Dagum 14. Tschamat.

Alle 4 Distrikte am Aredon werden auch zusammen genommen Mameson, von den Osseten Mammeson, von den Georgiern aber Mapsuani genannt.

Dugor oder Digir liegt am Iref oder Uruch der linken des Terek, vorzüglich am Flüßchen Dugor desselben. Die Mundart dieses Distrikts ist unter allen Osetischen die abweichendste. Die Dörfer desselben sind am Dugorflüßchen: 1. Kzorte 2. Lawase 3. Chade 4. Misura 5. Zamade 6. Neschigiu 7. Bade 8. Noangan 9. Charegoweren 10. Tschamun 11. Isgida 12. Uisi 13. Kanunte 14. Mansurakagan 15. Solategan 16. Galunte 17. Uakaste 18. Feskak 19. Meschtinonka 20. Taita 21. Tscheoita 22. Kalagte 23. Uakaza 24. Zakante 25. Sankeste 26. Churegan 27. Fereskattes 28. Kumbolate 29. Kamatata 30. Machscheske 31. Tumento 32. Kala 33. Igaris 34. Chollassen 35. Zadegar. An den Flüssen und Bächen: 36. Dschinagar 37. Gul-

მართებოდნენ, თავს ესხმოდნენ ზედ თერგის ხაზზე. როცა მათ დრო და დრო კეკუას ასწავლიდნენ ხოლმე, ისინი აღიარებდნენ რუსულ უზენაესობას და მფარველობას და აძლევდნენ მძევლებს; ხოლო როცა ეს უკანასკნელნი გაიქცეოდნენ ან დაიხოცებოდნენ და, მაშასადამე, აღარ ეშინოდათ უახლოესი სასჯელისა, მაშინვე მტრობით იმსკველებოდნენ. ამის შესახებ ზოგი რამ ჩემს დღიურში შევიტანე.

მათი სოფლები, რომელთაგან 5-დან 50-მდე ჰქმნიან ერთ მხარეს, ისეთივეა, როგორც ჩერქეზებისა, დიდები და პატარები, ისეთივე შენობებით, და ისინი ისევე ხშირად გადასახლებიან ხოლმე სხვა ადგილზე. ყოველ მათგანში ცხოვრობს 20-დან 100-მდე და მეტი ოჯახი.

მათი მეურნეობა და შინაური წყობილება ჩერქეზულისა და აფხაზურისგან არაფრით არ განსხვავდება.

ოსური მხარეები

ზახას მხარე ზემოთ თერგის შენაკად არდონზე, და რიონის შენაკად ჯეჯოზე, მაღალ მთებში. მისი სოფლებია:

1. ზახა 2. აბითიყაუ 3. ბაი[ქომი] 4. ზრიგათა 5. სუარხი 6. ჩამეტი 7. ნოგყაუ 8. ფურიათა 9. ხუმსართა 10. ჩისეკანი 11. ჯეჰელე 12. ხუსარი 12. ქალაქა.

ნარის მხარე არის არდონზე, ზახას ქვემოთ; მისი სოფლებია: 1. რეგახი 2. საუბინი 3. ბაბიათი 4. ბეტრეთა 5. ესპე 6. გურკუმთა 7. ნარი 8. სლასი 9. სინძისარი 10. სირნათა 11. სახსათა 12. გორი 13. ჩებატი 14. ვარცე 15. ვალსუბი 16. ხუდისანი 17. უარყაუ 18. ლესა 19. პოთიყაუ.

ჯომალი(?) არდონზე, ნარს ქვემოთ. მისი სოფლებია მდინარის დაყოფებით:

1. ქალაქა 2. ლისრი 3. წეი 4. თით 5. კლიათი 6. ჯანშილი 7. მიდაკაკაუ 8. ზარამაგი 9. ბატი 10. ჯიბშერა 11. ჯიშარა 12. თლი 13. ზაყა.

ვალაგირის მხარე. ეს ყველაზე ქვევითა მხარეა არდონზე, რომელზეც ის აღწევს ჩერქეზთა სოფელ ელმურზა[ია]მდე(?). მისი სოფლებია: 1. ნოგყაუ 2. ნუზალი 3. ნაზიგინი 4. ზგილი 5. მიზური 6. ბადი 7. ჯუთა 8. ჩინი 9. ხოლუსტი 10. კორა 11. უნალი 12. დონისერი 13. დაგომი 14. ჩამატი.

ყველა 4 მხარეს არდონზე, ერთად აღებულს, ეძახიან მამისონს; ოსები — მამმესონს, ქართველები კი — მათსუანს.

დუგორი ანუ დიგორი მდებარეობს თერგის მარცხენა შენაკადზე ირეფზე ანუ ურუხზე, უმთავრესად კი მდინარე დიგორზე. ამ მხარეში ხმარებული დიალექტი ყველაზე უფრო განსხვავებულია სხვა ოსური კილოებისაგან. მისი სოფლები მდ. დიგორზე შემდეგია: 1. ქსურთა 2. ლავაზე 3. ხოდი 4. მიზური 5. წამალი 6. ნაზიგინი 7. ბადი 8. ნოგყაუ 9. ხარეგოვერენი 10. ჩამუნი 11. ზგიდი 12. ცუსი 13. კამუნთა 14. მანსურაკაგანი 15. საულახთიყაუ 16. ვალიათი 17. უაკასტე 18. ფასნალი 19. მასტინოკა 20. ტავეუტა 21. ჩეოიტა 22. კალნახთა 23. ვაკაცი 24. ცაკანტე 25. სანკესტე 26. ხორჯინი 27. ფარასკატთა 28. კუმბულთა 29. კამათა(ტა) 30. მახჩესკი 31. დუმ(ენ)თო 32. კალა 33. იგარისი 34. ხოლასენი 35. ცადეგარი. მდინარეებსა და

lergab 38. Naukwa 39. Kussu 40. Stardugor 41. Achsergin 42. Moke
43. Achsuja 44. Kinnbulta 45. Naread 46. Donifars 47. Chauasa 48. Sade-
leske 49. Indagleskore und 50. Kibbankanglegorkewi geor. Chin und
Kesari geor. Gudari.

Zwey gränzende Distrikte oben am Terek, die auch Soni und Meke-
wani genennet werden, deren Dörfer ich nicht abzuthellen weiß. Sie
liegen am Terek und Kumbelei Bächen im Alpengebürge. Die Einwohner
nennen sich auch Kewsureti.

Die Oerter beyder sind: 1. Golet 2. Zudosto 3. Gerget 4. Panschetti
5. Arseha 6. Karboteni 7. Toti 8. Kanopi 9. Tscharschetti 10. Goriziche
11. Pehelsche 12. Sgat 13. Churtisi 14. Talgosi 15. Mua 16. Noakan
17. Sno, wo Sauerquellen sind, 18. Kargutscha 19. Miguta 20. Artchew
21. Achalziche 21. Stepanziminda 23. Karbani 24. Siondi 25. Kobi 26. Uihat
27. Chomauli 28. Kistani 29. Gudani 30. Pazaligo 31. Kaschka 32. Plo
33. Gweleti 34. Miguda 35. Tentscho 36. Kinosti. Einer dieser Distrikte
enthält 350, der andere 300 Ossetische Familien, unter welchen doch auch
viele Georgianer wohnen.

Beide sind dem Kartelischen Zaar unterthan und werden, wie alle
übrigen, ihm und dem Imeretischen Zaar unterthänige Osseten, völlig wie
Georgianer behandelt.

Der Distrikt G e l a k s a n, am Kumbelei des Terek unter Angusch.

Kurtanli oder Kurtat. Oben um den Ursprung des Pog.

Guda. Oben am Aragi des Kur, dessen Dörfer sind: 1. Eseto 2. Cha-
tikan 3. Fallakan 4. Jeloctkan 5. Jedurkan 6. Neakan 7. Mokol. Er ist
dem kartelischen Zaar unterthan.

Saperscheti. Oben zwischen den Ksani und Aragi bey Lordso-
bani. Er ist dem kartulischen Zaar unterthan und enthält etwan 6 Dörfer.

Wanati und Tschamuri. Um den Ursprung des Ksani. Sie sind
dem georgischen Ksani Eristaw David unterworfen. Ich kann ihre Dörfer
nicht angeben.

Lomiso. Oben an der linken des Ksani unter Tschaman neben
Saperschete. In demselben sind Erze. Die Oerter desselben: 1. Zalkari
2. Smori, Eine Festung 3. Kareli 4. Schakakni 5. Balchawi 6. Saboeti
7. Chotaeti 8. Kwenet 9. Tschortschoi 10. Midelatkari 11. Churbali 12. Ten-
tatkari 13. Begmantkari 14. Kweldaba.

Magran Dwaleti. Oben am Didiliachwi ist der fürstlichen Fami-
lie des Ksani Eristaw unterthan.

Tagata georg. Taguri oder Tagaeur. Um den übern Terek am
Kizil der linken des Terek. Dessen Oerter: 1. Uagschaniba 2. Dalagscha-
niba 3. Kani 4. Temenekan 5. Dargif. Er gehört verschiedenen ossetischen
Fürsten.

ნაკადულებზე არის: 36. ძინალა 37. გულარი 38. ნოგყაუ 39. კუსსუ 40. სტირდიგორი 41. ახსარგინი 42. მოსკა 43. ახსაუ 44. კუმბულთა 45. ნა-რ(ეადი) 46. დონიფარსი 47. ხანაზი 48. ზადალესკი 49. (ინდაგ)ლენგორი და 50. კიბანკანგლეგორკევი, ქართულად ხინი(?) და კესური, ქართულად გუდარი(?).

ორი მოსახლერე მხარეა ზემოთ თერგზე, რომლებსაც აგრეთვე სონი და მეკევეანი ჰქვიათ. მათ სოფლებზე მე ვერაფერს ვიტყვი. ისინი მდებარეობენ თერგზე და კუმბელის ნაკადულებზე ალპების მთებში. მოსახლეობა თავის თავს ედახის აგრეთვე ხევსურეთს.

ორივეს სოფლებია: 1. გველეთი 2. ცუდოსთო 3. გერგეთი 4. ფანშეთი 5. არშა 6. გაიბოტენი 7. თოთი 8. ყანობი 9. ტყარშეთი 10. გორისციხე 11. ფხელშე 12. ძანგათი 13. ხურთისი 14. ტალგათი 15. მნა 16. ნოგყაუ 16. სნო, სადაც არის მეავე წყლები, 18. კარკუნა 19. მიგულა 20. ართხმო 21. ახალციხე 22. სტეფანწმინდა 23. გარბანი 24. სიონი 25. კობი 26. უხათი 27. ხომალუი 28. ქისტანი 29. გულანი 30. ბაცალიგო 31. კოშკა 32. ბლო 33. გველეთი 34. მიგულა 35. ტეზო 36. ქმოსტი. ერთ ამ მხარეთაგანში ცხოვრობს 350, მეორეში 300 ოსური ოჯახი; მათ შორის ასევე ბევრია ქართველი.

ორივე ემორჩილება ქართლის მეფეს და, როგორც ყველა დანარჩენნი — მისი და იმერეთის მეფის მორჩილი ოსები, მთლად ქართველებივით ცხოვრობენ.

გელაქსანის მხარე [მდებარეობს] თერგის შენაკად კუმბელეზე, ანგუშ[ტ]ს ქვემოთ.

ქურთაული ან ქურთათი. ზემოთ, პოგის სათავესთან.

ლუდა. მტკვრის შენაკადის არაგვის აყოლებით; მისი სოფლებია: 1. ერეტო 2. ხაითყაუ 3. ფალაგყაუ 4. ელოითყაუ 5. იედურკანი(?) 6. ნოგყაუ 7. მოკელი. ის ეკუთვნის ქართლის მეფეს.

საფერშეთი. მდ. ქსანსა და არაგვს შორის ზემოთ ლორწობანთან. ის ემორჩილება ქართლის მეფეს და შეიცავს 6-ოდე სოფელს.

ვანათი და ეამური. ქსნის სათავეებთან. ისინი ემორჩილებიან ქართველ ქსნის ერისთავს, დაეითს. მათ სოფლებს ვერ დავასახელებ.

ლომისი. ეამურს ქვემოთ, საფერშეთის ახლოს, ზემოთ ქსნის მარცხენა სანაპიროზე. იქ არის საბადოები. მისი სოფლებია: 1. ცალკარი 2. შმორის ციხე 3. ქარელ[თკარ]ი 4. შატაკიანთკარი 5. ბალხა[ნთკარ]ი 6. ძაბოეთი 7. ხო-ზოეთი 8. კვერნეთი 9. ქორჭობი 10. მიდელათკარი 11. ხარბალი. 12. ქენქათ-კარი 13. ბეგუანთკარი 14. ყველდაბა.

მალრან-დეალეთი. მდებარეობს ზემოთ დიდ ლიახეზე და ეკუთვნის ქსნის ერისთავის თავადურ გვარს.

თაგიათა, ქართულად თაგური ან თაგაური. მდებარეობს ზემო თერგზე, თერგის მარცხენა შენაკადზე, გიზელზე. მისი სოფლებია: 1. უაგშანიბა 2. დალაგშანიბა¹ 3. კანი 4. თემენყაუ 5. დარგავსი. ის ეკუთვნის სხვადასხვა ოს მთავრებს.

¹ ალბათ ზემო და ქვემო სანიბა (გ. გ.)

Tirsau auch Truso. Oben am Terek im hohen Schiefergebürge. Dessen Oerter: 1. Resi 2. Siwrantu 3. Gimasa 4. Zozolte 5. Burmasek 6. Chudzan oder Karatkan 7. Walandenze 8. Dalagdzenze 9. Bars 10. Sawatis 11. Saragste 12. Abano 13. Ketessa. Er gehört der fürstlichen Familie der Aragis Eristaw und nach deren Verstoßung dem kartelischen Zaar.

Archoti. Oben am Terek über Kesnri oder Kewsureti an einem Kunbelei Bach. Oerter: Achiali und kleinere, in allen nur 60 Familien.

Makat georg. Komoiti ossetisch. Oben am Terek unter Archoti. Oerter: 1. Taittschi 2. Patehalaga 3. Arzia 4. Landschaga 5. Obni 6. Malarscho 7. Garaka 8. Bajma 9. Lagiri 10. Kompa 11. Pemata 12. Kalmikanat 13. Dscharinchi 14. Osmi.

Gnasur. Oben an der rechten Seite des Batara Liachwi.

Er ist dem kartulischen Zaar unterthan. In demselben die Festung Sjata.

Tkupta oder Gupta. Am Bache Tkuptura des Batara Liachwi ganz oben unter dem ossetischen Distrikt Patschur. Er ist theils dem kartulischen Zaar selbst, theils dem Ksnis Eristaw unterthan. In demselben Zipos, Gupta, welches am Didi Liachwi an beyden Flußseiten steht. Dasselbst wohnt der gemeinschaftliche Aelteste aus der Familie Gobili Schwilli Udaneti Gaza.

Padschur. Am Batara Liachwi über Tkupta, dem Ksanis Eristaw unterthan, darinn Inauri, Bisoi.

Kobais. Oben am Batara Liachwi unter Gnasur; Karteli unterthan. Darinn Lekon, Zinbani, die Festungen Adsenskewi, Bagin und Pachali, Kechi, Udaurti, Sankan.

Gria und Tschru. Unter Kobais oben am Batara Liachwi am Bach Gria, Kartuli unterthan. Beyde enthalten über 50 Dörfer.

Gnugo auch Gnug. Oben am Batara Liachwi im Schiefergebürge, dem kartelischen Zaar unterthan. In demselben Bechtschi, Tschaparug, Brillatschauri.

Ruka. Oben am Didiliachwi. Er steht unter Kartuli, der älteste ist aus der Familie Thoma Swilli, die zu den vornehmern Georgiens gehört.

Dschaukowi georg. Dschawischeoba¹. Am Paza des Didi Liachwi, und am Didi Liachwi selbst. Er steht unter Kartuli und hat seinen Aeltesten aus der fürstlichen Familie Gubilta. Darinn Schlepi am rechten Didoufer über der Mündung des Paza. Dieses Dorf hat 8 Quartiere, in demselben steht eine alte steinerne Kirche, die noch ein mit Silberblech bedecktes Kreuz hat, welches ein Fürst Maschabeli, damals Grundherr, schenkte. Jetzo dient die Kirche ossetischen Verbrechern zur Freystatt. Gusala, Guerzeri mit verschiedenen Quartieren und Abtheilun-

¹ Dschawischeoba, G.] Dschawisgroba, P.

თ ი რ ს ა უ აგრეთვე თ რ უ ს ო. ზემოთ თერგზე, მაღალ ფიქალიან მთებში. მისი სოფლებია: 1. რესი 2. სივერაუტი 3. გიშარა 4. ცოცოლტა 5. ბურმასეკი 6. ხუძანი ან კარათყაუ 7. ვალანდენძე¹ 8. დალაგდენძე¹ 9. ბარსი 10. სუათისი 11. ცარგიშტი(?) 12. აბანო 13. კეთრისი. ის ეკუთვნის არაგვის ერისთავთა თავადურ გვარს, ხოლო მისი დაცემის შემდეგ ქართლის მეფის ხელში გადავიდა.

ა რ ხ ო ტ ი, ზევით თერგის აყოლებით კესურს ანუ ხევსურეთს გადაღმა, კუმბელეის შენაკადზე. მისი სოფლებია: ახილი და უფრო მცირენი, ყველაში მხოლოდ 60 ოჯახი ცხოვრობს.

მ ა კ ა თ ი ქართულად, კ ო მ ო ი თ ი ოსურად. არხოტს ქვემოთ, თერგის ზემო წელზე. [იქაური] სოფლებია: 1. ტაიჩი 2. პატეჰალაგა 3. არწია 4. ლანჯაგა 5. ობინი 6. მაღარშო 7. გორაკა 8. ბაიმა 9. ლაგირი 10. კომპა 11. პამიატა 12. კალმეკანატი 13. ჯარიეხო 14. ოზმი.

გ ნ ა ს უ რ ი. ზევით პატარა ლიახვზე, მის მარჯვენა მხარეზე.

ის ემორჩილება ქართლის მეფეს. აქ არის ციხე სიათა.

ტ კ უ ფ თ ა ან გ უ ფ თ ა. პატარა ლიახვის შენაკად ტკუფთურაზე, სულ ზემოთ, ოსური მხარის ფეგჩურის ქვევით. ის ნაწილობრივ თვით ქართლის მეფეს ემორჩილება, ნაწილობრივ — ქსნის ერისთავს. იქ არის წიფორი, გუფთა, რომელიც დიდი ლიახვის ორივე ნაპირზეა გაშენებული (აქ ცხოვრობს თემის მამასახლისი, გობილიშვილის გვარიდან, [აქვეა] უღონეთი, გაცა (ფაწა?—გ. გ.).

ფ ე ვ ჩ უ რ ი. მდებარეობს ტკუფთას ზემოთ პატარა ლიახვზე, ემორჩილება ქსნის ერისთავს; აქ არის ინაური, ბისოი[თა].

კ ო ბ ა ი ს ი. ზემოთ პატარა ლიახვზე, გნასურს ქვემოთ, ქართლს ეკუთვნის. აქ არის [სოფლები]: ლეკოანი, წინუბანი, ციხეები აწრისხვევი, ბაგინი და ფოხალი, კეხვი, უღონეთი, ზონქარი.

ღ ვ რ ი ა და ჯ რ უ. კობაის ქვემოთ, პატარა ლიახვზე ზემოთ, მდ. ღვრი-აზე, ემორჩილება ქართლს. ორივე შეიცავს 50-ზე მეტ სოფელს.

გ ნ უ გ ო (ქნოლო—გ. გ.), აგრეთვე გ ნ უ ღ ი, მდებარეობს ზემოთ პატარა ლიახვზე, ფიქალიან მთებში, ემორჩილება ქართლის მეფეს. ამის სოფლებია: ბეხჩი, ჩაბარუხი, ბულაჩაური.

რ ო კ ა. ზევით დიდ ლიახვზე. ის ემორჩილება ქართლს, მისი მამასახლისი არის თომაშვილების გვარიდან, რომელიც საქართველოს წარჩინებულებს მიეკუთვნება.

ჯ ა უ კ ო ვ ი, ქართულად ჯ ა ვ ი ს ხ ე ო ბ ა. [ძვეს] დიდი ლიახვის შენაკად ფაწაზე და თვით დიდ ლიახვზე. ის ქართლს ემორჩილება და ჰყავს მმართველი თავად გუბილთას გვარიდან. აქ არის სხლები დიდი ლიახვის მარჯვენა ნაპირზე, ფაწას შესართავის ზემოთ. ეს სოფელი შეიცავს 8 ოჯახს; აქ დგას ძველი ქვის ეკლესია, ვერცხლით მოვარაყებული ჯვრით, რომელიც შესწირა თავადმა მაჩაბელმა, მაშინდელმა იქაურმა ბატონმა. ახლა ეს ეკლესია ოს დამნაშავეებს თავშესაფარად ემსახურება. ბუზალა, გვერწერი რამდენიმე კომლით

¹⁻² ალბათ ზემო და ქვემო დეხი (გ. გ.).

gen, Zona, Kolalto, Tamuta, welches schon an den Quellen eines Rionbachs und das äußerste kartelische Dorf ist; die Festung Zecho, das Dorf Zlepe u. v. a. Ueberhaupt ist dieser Distrikt, der fast die mittlere Gegend des Didi Liachwi allein einnimmt, groß und zählt über 1000 Familien. Er war der georgischen fürstl. Familie Matschabeli Unterthan; da aber diese Osseten über zu große Erpressungen klagten, entsetzte der Zaar Herakle den Fürsten und belehnte 1772 mit diesen Distrikt seinen Zaarewitsch Georgi. Um Zona waren noch verschiedene Dörfer dieses Distriktes, die aber die Imeretischen Fürsten Ziresi und Dschaparesi, weil die Einwohner ihnen nicht steuerbar seyn wollten, im Jahr 1770, verwüsteten.

Urdswalt a geor. Magran Dwaleti. Um den Ursprung des Didi Liachwi; ist Karteli unterthan und enthält nur folgende Dörfer Erema, Chods, Kabusta, Kalaka, Tacho, Birtaaul, Exemeti und einige kleine.

Keliet. Oben am Didi Liachwi, kartulisch. Er enthält in wenig Dörfern etwan 300 Familien.

Birtau l. Am Didi Bach des Nahmens, georgisch, u. nur klein.

Sgobir, Spa, Dschiwatschkur, Dschanach, Gudis.

Alle oben am Didi Liachwi und den kartelischen Zaar und seinen Fürsten unterthan, weder groß noch volkreich.

Dwaneti. Am Dschedscho des Rion am südlichen Alpegebürge, auf der Grenze Imeretiens, dessen Zaar es auch durch die Einziehung der Güter des Radschis Eristaw zu Theile geworden ist. An diesen Distrikt macht auch der kartelische Zaar Ansprüche. Nordlich reicht er an die Quellen des Aredon des Terek und an dem am Aredon gelegenen Distrikt Mammeson.

Die Oerter desselben sind: 1. Guilanta 2. Nadarbasjewi¹ 3. Nakrebaw² 4. Koretscheti 5. Kwemo Bodscha 6. Didi Bodscha 7. Kobiata 8. Morecha 9. Sibatara 10. Dschawis-Tawi 11. Mats Chora 12. Sadsnari 13. Tkeburta 14. Leta 15. Sraga 16. Keschetta 17. Samtareti.

VI. Die Provinz Kistien oder Kistetien

Ich gebe diesen Nahmen einer Anzahl Kreise oder Distrikte am nordlichen Kaukasus, der um die Sundscha einen beträchtlichen Theil des Hauptgebürges, des Thales zwischen demselben und dem Vorgebürge und des Vorgebürges selbst einnimmt und in Westen die kleine Kabardey, in N. den Terek, in O. tatarische und lesgische und in S. lesgische und georgische Distrikte hat.

Die Bewohner dieser Distrikte leben zwar sehr unverträglich, theils in offner Fehde und kaum halten die an einen Flusse hausenden zusam-

¹ Nadarbasjewi, G.] Nudarbas, Iewi, P.

² Nakrebaw², G.] Naksebaw¹, P.

და შენობით, წონა, ქოთანთო, ტამუტა, რომელიც უკვე რიონის შენაკადებზე მდებარეობს და განაპირა სოფელია ქართლისა; ციხე წახო, სოფელი სხლები და ა. შ. საერთოდ, ეს მხარე, რომელსაც უკავია დიდი ლიახვის თითქმის მთელი შუა ნაწილი, დიდია და იქ 1000-ზე მეტი ოჯახი ცხოვრობს. ის ეკუთვნოდა მაჩაბელთა ქართულ თავადურ გვარს; მაგრამ რადგან ეს ოსები ჩიოდნენ, [მაჩაბლები] ძალიან გვაფიწროებნო, ერეკლემ ჩამოართვა ეს მხარე თავადს და 1772 წ. გადასცა მფლობელობაში თავის ვაჟს, გიორგის. წონასთან იყო ამ მხარის სხვა სოფლებიც, რომლებიც იმერეთის თავადებმა, წერეთელმა(?) და ჯათარაძემ დაარბიეს 1770 წ., რადგან მათ მცხოვრებლებს არ სურდათ გადასახადის გაღება.

უ რ ძ ვ ა ლ თ ა, ქართულად მ ა ლ რ ა ნ - დ ვ ა ლ ე თ ი, დიდი ლიახვის სათავეებთან; იგი ემორჩილება ქართლს; მასში შედის შემდეგი სოფლები: ერემა. ხოძი, კაბუხთა, ქალაქა, ტახო, ბრიტაული, ეგზემეთი და სხვა უფრო მცირენი.

ქ ე ლ ი ე თ ი (ჩელიათი). დიდი ლიახვის აყოლებით, ქართულია. აქ სულ რამდენიმე სოფელია და დაახლოებით 300 ოჯახს შეიცავს.

ბ რ ი ტ ა უ ლ ი. მდებარეობს დიდი ლიახვის ამავე სახელის შენაკადზე, ქართულია, მხოლოდ პატარაა.

ზ ლ უ ბ ი რ ი, ს ბ ა, ჯ ა ვ ა თ ქ ა რ ი, ჯ ო მ ა ლ ი, გ უ დ ი ს ი.

ყველანი ზემოთ დიდ ლიახვზე მდებარეობენ და ემორჩილებიან ქართლის მეფეს და მის თავადებს; არც დიდია და არც ხალხმრავალი.

დ ვ ა ლ ე თ ი. რიონის შენაკად უეჯოზე, ალბური მთების სამხრეთით, იმერეთის საზღვარზე, რომლის მეფემაც რაჭის ერისთავის მამულების მიერთებისას ის თავისად გაიხადა. ამ მხარეზე ქართლის მეფეც აცხადებს თავის უფლებებს. ჩრდილოეთით ის ვრცელდება თერგში ჩამდინარე არღონის სათავეებამდე და არღონზე მდებარე მამისონის მხარემდე.

მისი სოფლებია: 1. გულიანთა, 2. ნადარბაზევი¹, 3. ნაკრებავი², 4. კორეჩეთი, 5. ქვემო ბოჯა, 6. დიდი ბოჯა, 7. კობიათა, 8. მორეხა, 9. სიბატარა, 10. ჯავისთავი, 11. მაჩხარა, 12. საჯვარი, 13. ტკებურთა, 14. ლეთი, 15. სროგო, 16. ქეშელთა, 17. ზამთარეთი.

VI. პ რ ო გ ი ნ ც ი ა ქ ი ს ტ ე თ ი

ამ სახელს მე ვუწოდებ ჩრდილოეთ კავკასიის მთელ რიგ ოლქებს ან მხარეებს, რომლებსაც უკავიათ მდ. სუნჯაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი მთავარი ქედისა, დაბლობი ამ მთავარ ქედსა და მთისწინეთს შორის და ნაწილი თვით მთისწინეთისა; [ქისტეთს] ესაზღვრება დასავლეთით მცირე ყაბარდო, ჩრდილოეთით თერგი, აღმოსავლეთით თათრების და ლეკების მხარეები და სამხრეთით ლეკური და ქართული მხარეები.

ამ მხარის მოსახლენი ერთმანეთში შეწყობილად ვერ ცხოვრობენ, ნაწილობრივ აშკარადაც მტრობენ ერთმანეთს და ერთ მდინარეზე მცხოვრებ-

¹ ნადარბაზევი, გ ი უ ლ.] ნუდარბას, ივეი. პ ა ლ.

² ნაკრებავი, გ ი უ ლ.] ნაკსებავი, პ ა ლ.

men. Einige wenige haben unabhängige herrschende Fürsten, wie die Tschetschengen; andere sind ohne Adel und erwählen unter sich die reichsten, besonders wenn sie eine große Verwandtschaft haben, zu Aeltesten, denen sie jedoch nur so viel wie ihnen gefällt Folge leisten. Einige sind ihren mächtigern Nachbarn unterthan, theils zinsbar, machen sich aber zuweilen frey oder kommen unter andere Oberherren, so waren die Distrikte Wapi, Anguscht, Galga und Karabulak bald den Jachsaischen oder oxaischen, bald kabardinischen Fürsten unterthan: neuerlich haben sie Rußland gehuldigt und zur Versicherung ihrer Treue Geißel gegeben, die in Kislar sind. Das hindert aber die vorgedachten Fürsten nicht Ansprüche an sie zu haben. In alten Zeiten war die ganze Nation Georgien unterthan.

Die Georgianer nennen die Einwohner der mehresten dieser Kreise oder Distrikte Kisti, oder Kistinzi, daher die Provinz sehr füglich Kistia oder Kistetia heißen kann.

In der Andischen Sprache heißen diese Kisten Mitzdschegis Buturul (das Volk der Mizdschegisen). So nennen sie auch die Tataren und mehrentheils die Tscherkessen. Sie könnten also auch Mitzdschegen und das Land Mitzdschegia heißen. — Der Begriff von Kisten und Mitzdschegen aber ist im Kaukasus nicht genau gleich, sondern die Georgianer begreifen, wie bemerkt, die meisten hieher gehörigen Kreise zusammen genommen unter diesen Namen, das thun auch die Tartarn unter der Benennung Mizdschegi, aber nicht genau rechnen die Georgianer alle mizdschegische zu den kistischen Distrikten und umgekehrt die Tartaren nicht alle kistische zu mitzdschegischen Distrikten.

Bestimmt wird der Begriff von Provinz und Volk es mag sich zusammen halten, oder verschiedene Oberherrschaft erkennen, wenn man zu dieser Nation alle die Distrikte rechnet, die sich in Ansehen, Verfassung und Sitten und besonders in der Sprache gleichen. Die letztere wird zwar in verschiedenen, theils stark abweichenden Mundarten geredet, doch kann man bey allen eine gemeinschaftliche Grundsprache nicht verkennen, sondern die Einwohner der verschiedenen Distrikte verstehen sich auch unter einander. Die kistische, mizdschegische oder, wie sie auch von einem der vornehmsten sehr gewöhnlich heist, die tschetschengische Sprache ist übrigens, wie meine Sprachproben zeigen, mit keiner kaukasischen und überhaupt mit keiner mir bekannten Sprache verwandt, also eine ganz eigene¹.

Die Kisten oder Kistinzen, welche Benennung ich, weil sie georgisch, leicht und den Russen geläufiger als Mizdschegen und allgemeiner als Tschetschengen ist (die nur einen Kreis bewohnen) gewählt habe, wohnen in Dörfern von etwan 20 Häusern, mehrentheils aber sind sich die Dörfer nahe, so daß man von einer Höhe viele zugleich siehet. In verschie-

¹ აქ პალასს მოყვანილი აქვს მამაკაცთა და ქალთა სახელები, ისიც არასრულად, რაც დედანში ინგუშებთანაა მოტანილი, იხ. ქვემოთ, გვ. 72.

ნიც კი ძლივს ეგუებთან ერთმანეთს. მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს, მაგალითად ჩეჩნებს, ჰყავთ დამოუკიდებელი მებატონე მთავრები, უმრავლესობას კი არ ჰყავთ აზნაურნი და ირჩევენ უფროსად იმას, ვინც მათ შორის ყველაზე მდიდარია, განსაკუთრებით თუ მას ბევრი ნათესავი ჰყავს, და მას ემორჩილებიან, სანამ მოესურვებათ. ზოგიერთები ემორჩილებიან უფრო ძლიერ მეზობლებს, ნაწილობრივ ხარკს უხდიან, ხანდახან ითავისუფლებენ თავს ან სხვა ბატონს გაიჩენენ. ასე, მაგალითად, მხარეები ვაპი, ანგუშტი, ლალა და ყარაბულახი ხან იახსაის ანუ აქსაის მთავრებს ემორჩილებოდნენ, ხან ყაბარდოელებს; ბოლოს, რუსეთს დაემორჩილნენ და თავისი ერთგულების დასამტკიცებლად მისცეს მძევლები, რომლებიც ყიზლარში იმყოფებიან. მაგრამ ეს არ უშლის ხელს ზემო ნახსენებ მთავრებს, რომ მათ თავისი მოთხოვნები წარუდგინონ ხოლმე. ძველად მთელი ეს ხალხი საქართველოს ქვეშევრდომები იყვნენ.

ქართველები ამ მხარეების უმეტესობის მოსახლეობას უწოდებენ ქისტებს, ან ქისტინცებს, ამიტომ ამის შესაფერისად ამ პროვინციას ქისტია ან ქისტეთი ჰქვია.

ანდურ ენაზე ქისტებს ჰქვიათ მიცჯეგის ბუტურულ (მიცჯეგის ხალხი). ასე ეძახიან მათ თათრებიცა და უმეტესად ჩერქეზებიც. ამგვარად, მათ შეიძლება დაეუძახოთ მიცჯეგები და ქვეყანას მიცჯეგია. ცნება ქისტებისა და მიცჯეგებისა კავკასიაში ყველას ერთნაირად არ ესმის. ქართველებს, როგორც შევნიშნე, ამ სახელით ესმით მეტი წილი აქაური მხარეები ერთად აღებული, ასევე ესმით თათრებსაც, მხოლოდ ამათ მიცჯეგების სახელით; მაგრამ ქართველები არა ყველა მიცჯეგურს თვლიან ქისტურ მხარედ და, პირიქით, თათრები — არა ყველა ქისტურს მიცჯეგურ მხარეებად.

მიუხედავად იმისა, აღიარებენ თუ არა ისინი სხვადასხვა ბატონობას, ან არიან თუ არა ერთად, მაინც ამ ხალხს ეკუთვნის ყველა ის მხარე, რომლებიც გვანან ერთმანეთს გარეგნობით, წყობილებით და ზნეჩვეულებით და განსაკუთრებით ენის მხრივ. ისინი თუმცა სხვადასხვა, ნაწილობრივ ძლიერ განსხვავებულ დიალექტზე ლაპარაკობენ, მაგრამ მაინც არ შეიძლება [მათ მეტყველებას] ერთი საერთო ძირი არ მოეძებნოს, მიუხედავად ამისა, სხვადასხვა მხარეების მცხოვრებთ ერთმანეთისა ესმით. ქისტური, მიცჯეგური, ან, როგორც ჩვეულებრივ ერთ-ერთ ყველაზე დიდი მხარის მიხედვით ეძახიან — ჩეჩნური ენა, როგორც ჩემი ენობრივი მასალა გვიჩვენებს, არ ენათესავენა არც ერთ კავკასურს და საერთოდ ჩემთვის ცნობილ ენას და, ამრიგად, სულ ცალკე დგას.

ქისტები ანუ ქისტინცები (ეს დასახელება ავირჩიე, რადგან ქართული სახელწოდება ადვილია და რუსებისთვისაც მოსახერხებელია, ვიდრე მიცჯეგები და უფრო გავრცელებულია, ვიდრე ჩეჩნები, რომლებიც მხოლოდ ერთ მხარეში ცხოვრობენ) სახლობენ სოფლებში, სადაც დაახლოებით 20—20 სახლია; უმეტესად ეს სოფლები ახლო-ახლოა და მალლობიდან შეიძლება ერთდროულად ბევრი მათგანის დანახვა. სოფლებში დგანან ქვიტკირის კოშკები

denen Dörfern steht ein steinerner Thurm, in welchen, bey Ueberfällen, Weiber und Kinder fliehen, die die wehrhaften Männer vom obern Stockwerk vertheidigen. — Ihre Gewerbe sind, wie aller Kaukasen, Viehzucht und Akkerbau; ein Beygewerbe, aus welchen viele die Hauptsache machen, Streifzüge in das Gebiet ihrer Nachbarn, um Vieh und Menschen zu rauben, kleine ofne Kriege, bey welchen sie plündern, sengen und brennen. Sie sind zu dem Ende alle bewafnet und völlig auf militairischen Fuß, den rußischen Kasaken ähnlich eingerichtet. Die Männer sind ansehnlich, wohl gewachsen, unternehmend und schlau. Da sie des Raubes und der Bente, nicht der Ehre und vaterländischer Gerechtsame wegen fechten, so wären sie thörigt, wenn sie regulairen stehenden oder stärkern Feinden stünden: sie fliehen in solchem Falle gleich und so geschickt und hurtig, daß meistens alle entkommen: die Russen, die auf Reisen, plündern sie nicht blos in ihren Distrikten, sondern auf rußischen Boden, über dem Terek, schleppen die Menschen in die Gefangenschaft, treiben Vieh fort, überfallen einzelne Detaschements, treiben den Kasaken die Pferde weg und machen dabey was sich widersetzt nieder, brennen auch wol, wenn sie können, die Stanizen ab. So überfielen und plünderten sie 1774, die Staniz Naur und trieben einem Kasakenregiment über tausend Pferde fort. Rükken aber rußische Truppen an, denen sie der Zahl nach fünf ja zehnmal überlegen sind, so suchen sie ihnen zwar Abbruch zu thun und sie zu überfallen; wenn ihnen dieses aber nur einmal fehl schlägt, stauen sie aus einander, geben ihre Dörfer völlig Preis, schwören den feyerlichsten Unterthanen-Eid und geben die Vornehmsten zu Geisseln nach Kislar. Bey erster sich darbietender Gelegenheit treiben aber diese Treulose wieder wie vorhin.

Da sie sich in ihrer Verfassung und Rohigkeit seit undenklichen Zeiten nicht geändert, und weder Schulen, noch Schrift, noch Bücher, noch Sagen, noch Ueberlieferungen haben, so kann man auch in ihrer Geschichte nicht weit zurück gehen.

Bey aller Rohigkeit haben sich doch einige Spuren des Christenthums und dentlicher als bey andern Kaukasern erhalten. Sie glauben nur einen Gott, den sie *Dakla* nennen und wissen von keinen Ab- oder Nebengöttern oder Heiligen. Den Sonntag feyern sie wie die Abhasen blos durch Unterlassung aller Arbeit. Im Sommer enthalten sie sich eine kurze, des Winters eine längere Zeit des Fleischessens. Die ganze Nazion verehrt einen alten frommen Einsiedler, der sich *Zanistag* (reiner Mensch) nennet, welcher im hohen Gebürge bey einer alten Kirche wohnt, und nach den Fasten, Schaafe zum Schlachten, des ersten Fleischessens wegen, einsegnet. Aber hiebey und auch bey Geburten, Heyrathen und Beerdigungen kommen die geringsten Ceremonien vor. Sie heyrathen wie die Muhametaner mehrere Weiber, essen aber, wider deren Gebrauch, Schweinefleisch.

[თითო], რომლებშიც, თავდასხმის დროს, იხიზნებიან ქალები და ბავშვები, და რომლებსაც ზედა საართულიდან იცავენ შეიარაღებული მამაკაცები. როგორც სხვა ყველა კავკასიელი, ისინიც მესაქონლეობას და მემინდვრეობას მისდევენ; დამხმარე ხელობა კი, რომელიც ბევრისთვის მთავარი საქმიანობაა, არის თავდასხმა მეზობლებზე საქონლისა და აღამიანების გატაცების მიზნით, პატარ-პატარა ბრძოლები, რომელთა დროსაც ისინი ძარცვავენ და წვავენ [მეზობლებს], ბოლოს, ისინი ყველანი შეიარაღებულნი არიან და ბრძოლისთვის სრულიად მზად, რუსი კაზაკების მსგავსად. მამაკაცები კარგი შესახედავები არიან, ტანადები, შემმართველნი და ეშმაკები. თუმცა ისინი იბრძვიან არა სამშობლოს პატივისა და ღირსების დასაცავად, არამედ ძარცვა-გლეჯისათვის, მაგრამ სულელები იქნებოდნენ, რეგულარულ და ძლიერ მტერს რომ უჩერდებოდნენ. ასეთ შემთხვევებში ისინი მაშინვე გაუსხლტებიან ხოლმე ისე მოხერხებულად და სწრაფად, რომ უმეტესად ყველანი თავს უშველიან ხოლმე. რუს მგზავრებს ისინი ძარცვავენ არა მართო თავიანთ მხარეში, არამედ რუსეთის მიწებზედაც, თერგის გადაღმა, ატყვევებენ ხალხს, წამოასხამენ პირუტყვს, ესხმიან თავს ცალკეულ რაზმებს, ართმევენ კაზაკებს ცხენებს და ხოცავენ ყველას, ვინც კი ხელს უშლის, ასევე სწვავენ სტანიცებს, თუკი ახერხებენ. ასე გაანადგურეს და გადასწვეს სტანიცა ნაური 1774 წ. და მოსტაცეს კაზაკთა პოლკს 1000-ზე მეტი ცხენი. როცა იერიში მოაქვთ რუსულ რაზმებს, რომელთაც ისინი ხუთჯერ თუ ათჯერ აღემატებიან, მაშინ ისინი ცდილობენ ზიანის მიყენებას და თავდასხმას; როცა ეს მათ ერთხელ არ გამოუვათ, იფანტებიან, სტოვებენ თავის სოფლებს, საჯაროდ აძლევენ ქვეშევრდომობის ფიცს და უწარჩინებულენი აძლევენ მძევლებს ყიზლარში გასაგზავნად. მაგრამ პირველსავე ხელსაყრელ შემთხვევაში არღვევენ ფიცს და ირჯებიან ძველებურად.

რადგან მათ არ შეუცვლიათ თავისი წყობილება და ველურობა (გაუთლელიობა) უხსოვარი დროიდან და არა აქვთ არც სკოლები, არც დამწერლობა, არც წიგნები, არც ლეგენდები, არც გადმოცემები, მათ ისტორიაზე ბევრს ვერაფერს ვიტყვი.

ყოველგვარი უკულტურობის მიუხედავად, ქრისტიანობის კვალი მათ ყველაზე მეტად შემორჩათ სხვა კავკასიელთა შორის. მათ სწამთ ერთი ღმერთი, რომელსაც დაკლას უწოდებენ და არ იციან არც კერაები, არც სხვა ღმერთები და წმინდანები. როგორც აფხაზები, ისინიც კვირას უქმობენ ყოველგვარი სამუშაოს მიტოვებით. ზაფხულში ისინი უფრო მცირე ხანს, ზამთარში კი უფრო ხანგრძლივად არ სკამენ ხორცს. მთელი ხალხი პატივს სცემს მოხუც ღვთისმოსავ განდევილს, რომელიც თავის თავს ცანი სტაგ-ს (წმინდა აღამიანს) უწოდებს, ცხოვრობს მაღალ მთებში ძველ ეკლესიასთან და დიდმარხვის შემდეგ დასაკლავ ცხვრებს აკურთხებს ხოლმე სახსნილოდ. ამ დროს და აგრეთვე დაბადების, ქორწილის და დასაფლავების დღეებში ერთგვარ ცერემონიებს აქვს ადგილი. ისინი, მაჰმადიანების მსგავსად, რამდენიმე ცოლს ირთავენ, მაგრამ ღორის ხორცს კი სკამენ, წინააღმდეგ მაჰმადიანთა წესისა.

In der gedachten Kirche sollen Inschriften, Statuen und in Gewölbten Manuscripte seyn, daher ich sehr bedauere sie nicht besuchen zu können, wodurch sich vielleicht Licht für die Geschichte der kaukasischen Völker erhalten lassen würde.

Die einzelnen Distrikte dieser Provinz und die sie bewohnenden Volkhaufen, kann ich zum Theil, wegen mir mangelnder ausführlicher Nachrichten, nur nennen.

Die **In g u s c h z e n** (ruß. Inguschzy). So nennen sich die Kisten einiger Kreise, die im hohen Gebürge neben der kleinern Kabardey, von Mosdok südlich, etwann 80 W. entfernt, vorzüglich um Flüschen des Kunbelei des Terek wohnen, die ich, als ihnen 1770 ein rußischer Officier den Huldigungs-Eid abnahm und Geisel hohlte, besuchte. Sie waren bisher sehr unbekannt. — Die Inguschzen haben keinen Adel, aber doch einige seit längst berühmte Familien Mazeki, Bosa, Tschew und Pschanuw, aus welchen sie sich, als ein freyes Volk, einen wortführenden Aeltesten und Richter erwählen. Sie standen sonst unter dem Schutz der Kabardinischen und alkaischen Fürsten; durch Vermittelung des kisarischen Kommandanten, des Obersten Neimptsch aber vertauschten sie diese unbedeutende Schutzherrn gegen Rußlands Schutz. Man rechnet, daß sie 5000 streitbare Männer aussitzen lassen können.

Gebräuchliche Ingusche Mansnamen: Taschtarukwa, Ali, Gers, Tschotsch, Elberd, Schora, Borsch, Ekasch, Chamitsch, Nogo, Totur, Tschogora, Saik, Chasbulat, Matai, Dachka, Zawienek, Girts, Kelas'cha, Batirbi, Mahamet, Bimursa, Mosaost, Artzag, Gan, Karte, Ganai, Berdukwa.

Ingusche Frauensnamen: Sauwalirk, Badirgi, Belakai, Tutai, Patuma, Arsamek, Soskejo, Daschau, Pacha, Tuma, Zabi, Atagis, Cholak, Desche, Rustaman, Aragus.

Drei Tage nach der Niederkunft werden von den Weibern Zusammenkunft gehalten und am dritte Abend wird der Name gegeben¹.

Der Distrikt (Katschkilik) Endre und Jachsai.

Ausser an denen in die Sundscha fallenden Flüsse befinden sich noch einige zur Kistische Nation gehörige Distrikte an den nordliche Kaukasische Vorgebürge zwischen dem Flüssen Sundscha, Achsai und Aktasch. Die Dörfer die zwischen dem Aktasch und Jachsai gelegen werden unter dem Distriktsnamen: Endrekatschkilik begriffen, weil sie einiger-masse vom tatarische Dorfe Endre abhängen und dazu gehören folgende: 1. Bedenal 2. Belegular 3. Zauntagol 4. Gurdareral 5. Eleliral 6. Angi-

¹ Gebräuchliche — Name gegeben, G.] Gebräuchliche Mannsnahmen bey den Kisten: Ali, Tachtarukwa, Gers, Tschotsch, Elbert, Schoka, Borsch, Ekasch, Noga, Mahamet u. a. Frauenzimmernahmen: Sauwalik, Badigi, Balakai, Tutai, Patuma, Juma, Zabi, Aragus u. a. m., P.

აღნიშნულ ეკლესიაში უნდა იყოს წარწერები, ქანდაკებანი და მანუსკრიპტები თაღებში, ამიტომ მე ვნანობ, რომ ისინი ვერ ვნახე, რადგან [რომ მენახა] ამით ალბათ კავკასიის ხალხთა ისტორიას რაღაც შუქი მოეფინებოდა.

ამ პროვინციის ზოგიერთი მხარეები და მათი მოსახლეობა, დაწვრილებითი ცნობების ნაკლებობის გამო, შემოძლია მხოლოდ დაეასახელო.

ინგუშები (რუსულად ინგუშცი), ასე უწოდებენ თავის თავს ზოგიერთი მხარეების ქისტები, რომლებიც მცირე ყაბარდოს ახლოს მალალ მთებში ცხოვრობენ, მოზღოკიდან სამხრეთით 80 ვერსის მოშორებით, უმეტესად თერგში ჩამდინარე კუმბელეის შენაკადების მიდამოებში, სადაც მე ვიყავი 1770 წელს; ამ წელს რუსმა ოფიცერმა [მათგან] ერთგულების ფიცი აიღო და მათ მძევლები ჩამოართვა. აქამდე ისინი სრულიად უცნობნი იყვნენ. — ინგუშებს არ ჰყავთ აზნაურთა წოდება, მაგრამ მათში არიან დიდი ხნის ცნობილი გვარები მასეკი, ბოსა, ჩევი და ფშანუვი, რომელთაგან ისინი, როგორც თავისუფალი ხალხი, ირჩევენ მამასახლისს და მსაჯულს. თუმცა ისინი იმყოფებოდნენ ყაბარდოს და ალკაის მთავრების მფარველობის ქვეშ; მაგრამ, რეზულარის კომენდანტის, პოლკოვნიკ ნეიმჩის მეშვეობით, შეიცვალეს ეს უმნიშვნელო ბატონები, რუსეთის მფარველობით. ამბობენ, რომ მათ შეუძლიათ 5000 მეომრის გამოყვანა.

ინგუშებში გავრცელებული კაცის სახელებია: ტაშტარუყვა, ალი, გერს, ჩოჩ, ელბერდ, შორა, ბორშ, ეკაშ, ხამირ, ნოგო, ტოტურ, ჩოჯორა, საიკ, ხასბულატ, მატაი, დახკა, ცავინეკ, გირტს, კელასხა, ბატირბი, მაჰამეტ, ბიმურზა, მოსაოსტ, არწაგ, ჯან, კარტე, ჯანაი, ბერდუყვა.

ინგუშური ქალის სახელებია: საუვალრიკ, ბადირგი, ბელაკაი, ტუტაი, პატუმა, არსამეკ, სოსკეიო, დაშაუ, პახა, ტუმა, ცაბი, ატაგის, ხოლაკ, დეშე, რუსტამან, არაგუს.

მშობიარობის შემდეგ მესამე დღეს ქალები იკრიბებიან და მესამე საღამოს არქმევენ [ბავშვს] სახელს¹.

მხარე (კ ა ჩ ი ლ ი კ) ე ნ დ რ ე და ი ა ხ ს ა ი.

გარდა სუნჯას შენაკადებისა, ზოგიერთი ქისტური მხარე მდებარეობს კავკასიის ჩრდილოეთ მთისწინეთზე, მდინარეებს სუნჯას, ახსაისა და აკტაშს შორის. სოფლები, რომლებიც აკტაშსა და ახსაის შორის მდებარეობენ, გაერთიანებული არიან სამხარეო სახელით — ე ნ დ რ ე კ ა ჩ ი ლ ი კ, რადგან ისინი ასე თუ ისე დამოკიდებულნი არიან თათრულ სოფელ ენდრესგან; მას (მხარეს — გ. გ.) ეკუთვნის შემდეგი [სოფლები]: 1. ბედენალი 2. ბელეგულარი 3. ცაუნტაგოლი 4. გურდარერალი 5. ელელირალი 6. ანგილირალი 7. გენ-

¹ ინგუშებში გავრცელებული — არქმევენ სახელს, გ ი უ ლ დ.] ქისტებში გავრცელებული მამაკაცის სახელებია: ალი, ტაშტარუყვა, გერს, ჩოჩ, ელბერდ, შოკა, ბორშ, ეკაშ, ნოგა, მაჰამეტ და ა. შ. ქალთა სახელებია: საუვალრიკ, ბადიგი, ბელაკაი, ტუტაი, პატუმა, იუმა, ცაბი, არაგუს და სხვა, პ ა ლ.

liral 7. Gendugiral 8. Dadagiral 9. Ginariral 10. Sandakol 11. Elmakiral 12. Tilimol 13. Akkuaral.

Die Dörfer, die zwischen dem Flusse Iachsai und Sundscha gelegen, werden unter dem Distriktsnamen: Iachsaikatschilik, weil sie vom tatarischen Dorfe Iachsai oder Axai abhängen, begriffen und dazu gehören folgende: 14. Bililot 15. Kaschgelde 16. Kurtshilor, oder Kurtsehele, 18. Aliraaul 19. Nuiwer, oder Nojimberde, 20. Oisungur und 21. Issesu¹ welches die Russen *Goretschii* nennen. Beyde Benennungen sind von den dortigen heißen Quellen, die in meinem Tagebuche vorgekommen sind und von mir das Orlovsbad genannt wird. Dieses Dorf steht am Sundscha, 20 W. über dem Petersbade bey Baragun. Es enthält an 500 Häuser, deren Bewohner gefährliche und deswegen berüchtigte Räuber sind.

Der Distrikt Achkingurt liegt ganz oben am Sundscha und Kunbelei des Terek.

Der Distrikt Ardachli oben am Roshen des Sundscha.

Die Distrikte Wapi, Osset, Makarl liegt an einem Terekbache der beym Obetinischen Dorfe Tschim in den Terek fällt, zwischen den Terek und Kunbelei.

Der Distrikt Anguscht in einem großen Thal oben am Kunbelei.

Der Distrikt Schalcha, der auch von den Russen Maloi (klein) Anguscht genennet wird, weil er mit dem vorigen in Gemeinschaft steht und am Fuß des Gebürges liegt. Die Dörfer beyder: 1. Galga 2. Tirol 3. Aka 4. Bezi, Gemir² 5. Waurchu³ 6. Kir, Meresch⁴ 7. Golai 8. Ialchar⁵ 9. Zorai 10. Noi 11. Hoi 12. Kachkoi 13. Mestoi 14. Naschach 15. Zului 16. Meler 17. Korbi 18. Machschi 19. Ašai⁶ 20. Schadgia 21. Asdai⁷ 22. Cheirechi⁸ 23. Zisdi 24. Palang.

—Die drey letztern Distrikte haben vor etlichen Jahren den Schutz der Rußischen Krone statt des vorigen der Kabardinischen Fürsten gewählt, der Krone gehuldigt und Geisel gegeben.

¹ Ausser an — 21. Issesu, G.] machen das eigentlich sogenannte Nitzdschegi aus, weil sich ihre Bewohner selbst so nennen. Sie liegen zwischen den Flüssen Sundscha und Apai oder Iachsai, zum Theil längst einen kleinen Rücken des Vorgebürges, welcher vor Sundscha OS-östlich nach Endree am Apai streicht. Die hieher gehörigen Dörfer sind: 1. Benedat 2. Belegular 3. Zutnagol 4. Gurdaseral 5. Elerira 6. Angetiral 7. Gendugiral 8. Dadagiral 9. Ginasiral 10. Sandokol 11. Elmakiral 12. Tiliwol 13. Akkuaral 14. Bililot 15. Kaschgelde 16. Kurtshilor 17. Naurusol 18. Aliraant 19. Nuiwe 20. Ossungur und 21. Issesu; P.

² Gemir < P.

³ Waurchu, G.] Wuschu, P.

⁴ Kir, Meresch, G.] G. Kircheretseli, P.

⁵ Ialchar, G.] Ialghor, P.

⁶ Ašai, G.] Achsai, P.

⁷ Asdai, G.] Asdar, P.

⁸ Cheirechi, G.] Cheisechi, P.

დურგირალი 8. დადაგირალი 9. გინარირალი 10. სანდაკოლი 11. ელმაკი-
რალი 12. ტილიმოლი 13. აკუარალი.

სოფლები, მდინარეებს იახსაისა და სუნჯას შორის, სამხარეო სახელით—
ი ა ხ ს ა ი კ ა ჩ კ ი ლ ი კ — ერთიანდებიან, რადგან ისინი დამოკიდებულნი არიან
თათრულ სოფელ იახსაიზე ანუ აქსაიზე და მას (მხარეს—გ. გ.) ეკუთვნიან:
14. ბილილოტი 15. კოშგელდი 16. კურჩილორი, ანუ კურჩელე 18. აღირა-
აული 19. ნუივერი, ანუ ნოიმბერდი, 20. ოსუნგური და 21. ისტისუ¹, რომელ-
საც რუსები გორეჩიის (горичий—გ. გ.) უწოდებენ. ორივე სახელი არის იქა-
ური ცხელი წყაროებისგან, რომლებიც ჩემს დღიურში აღენიშნე და რომლებ-
საც დავარქვი ო რ ლ ო ვ ს ბ ა დ ი. ეს სოფელი მდებარეობს სუნჯაზე, ბ(ა)რაგუნზე
მდებარე პეტერსბადიდან 20 ვერსზე. ის შეიცავს 500-მდე სახლს, რომელთა
მოსახლეობაც საშიში და ამდენად განთქმული ყაჩაღები არიან.

მხარე ა ხ კ ი ნ ი უ რ თ ი მდებარეობს მთლიანად ზემოთ სუნჯასა და თერ-
გის შენაკად კუმბელეზე.

მხარე არდახლი არის სუნჯის შენაკად რომშიზე ზევით.

მხარეები ვ ა პ ი, ო ს ე ტ ი, მ ა კ ა რ ლ ი მდებარეობენ თერგის შენაკადზე
(რომელიც ოსეთის სოფელ ჩიმთან უერთდება თერგს) თერგსა და კუმბელეის
შორის.

მხარე ა ნ გ უ შ ტ ი მდებარეობს დიდ დაბლობში კუმბელეის ზემო წელზე.

მხარე შ ა ლ ხ ა, რომელსაც რუსები აგრეთვე მალთი (პატარა) ანგუშტს
უწოდებენ, რადგან ანგუშტთან მკიდრო კავშირშია და მთის ძირას მდებარეობს.
მათი (ორივეს) სოფლებია: 1. გაღვა 2. ტიროლი 3. აკა 4. ბეცი, გემირ²
5. ვაურხუ³ 6. კირი, მერეჯი⁴ 7. გოლაი 8. იალხარი⁵ 9. ცორაი
10. ნოი 11. ჰოი 12. კახკოი 13. მესტოი 14. ნაშახი 15. ცულუი 16. მელირი
17. კორბი 18. მიაეხი 19. ასსაი 20. შადგია 21. ასდაი 22. ხაირახი⁶ 23. ციდი
24. პალინგი.

უკანასკნელმა სამმა მხარემ უკვე დიდხანია რაც რუსეთის მფარველობა
აირჩია; ნაცვლად წინანდელი ყაბარდოელი მთავრებისა, ერთგულების ფიცი
და მძევლები მისცეს რუსის ხელმწიფეს.

¹ გარდა სუნჯას — ისტისუ, გ ი უ ლ დ.] ამ მხარეს ჰქმნიან ე. წ. მიცვეგები, რადგან აქა-
ური მოსახლეობა თავის თავს ასე უწოდებს. ისინი მდებარეობენ მდ. სუნჯასა და აპაის ანუ
იახსაის შორის, ნაწილობრივ მთის პატარა ქედის გასწვრივ, რომელიც გადაკომულია სუნჯის
წინ აღმ.—სამხრეთ-აღმოსავლეთით ენდრეესკენ მდ. აპაიზე. აქაური სოფლებია: 1. ბენედატი
2. ბელეგულარი 3. ცუტნაგოლი 4. გურდასერალი 5. ელერიხა 6. ანგეტირალი 7. გენდუგი-
რალი 8. დადაგირალი 9. გინახირალი 10. სანდაკოლი 11. ელმაკირალი 12. ტილივოლი
13. აკუარალი 14. ბილილოტი 15. კოშგელდი 16. კურჩილორი 17. ნაურუსოლი 18. აღი-
რანტი 19. ნუივე 20. ოსუნგური და 21. ისესუ, პ ა ლ ა ს ი.

² გემირ < პ ა ლ. ალბათ „გემროი“—გ. გ.

³ ვაურხუ, გ ი უ ლ.] ვუშუ, პ ა ლ.

⁴ კირი, მერეჯი, გ ი უ ლ.] კირხერებელი, პ ა ლ.

⁵ იალხარი, გ ი უ ლ.] იალგორი, პ ა ლ. ალბათ „იალხორი“ — გ. გ.

⁶ ხეირეხი, გ ი უ ლ.] ხეიხეხი, პ ა ლ.

[Dörfer und Distrikte] Machki, Chamcha, Targem, Agi, Kartui, Zului, Beschui, Asik, Timgai, Lalach, Chani, Tasch, Arzchoi, Salgai, Falchal, Gerek, Malar, Gairach, Bain, Igel, Obin, Dohergisch, Arape, Berech, Kuschgi, Kala, Nakast, Barchan, Tori, Gapai, Galai, Alkun, Gagai, Zelch', Datach, Arschte, Iger, Lauischk, Gelasch, Galaschki, Achkinjurt, Achka, Nachal, Boschto, Meredgi, Terli.

Alles dieses sind Kistische Dörfer und Distrikte, die an den Flüssen Kunbelei, Sundsch und Asai gelegen sind. Diese stehen zusammen in gutem Vernemen, so wie auch die Wapi die am Flusse Makul wonen¹.

Die an den übrigen in die Sundsch fallenden Flüssen wohnende Völker machen eine andere Partie, die gegen diese ist, und die die Tschetschensche plegt genent zu worden².

Der Distrikt Tschetschen. Er nimmt die Gegend des untern Arguns und Büsten der Sundscha ein, und ist ansehnlich, daher unter der Benennung seiner Bewohner der Tschetschengen oft die ganze kistische Nation begriffen wird. — Die Tschetschengen haben Fürsten. Die herrschende Familie heißt Turkan und ist mit dem Anar Chan verwandt.

Der Fürst Achmet Chan empörte sich 1770 wider Rußland, ward aber bald zurecht gebracht. Er und sein ältester Prinz starben bald nachher. Der nach ihm herrschende hies wieder Ali Sultan. Er mußte seinen kleinen Sohn als Geisel nach Kislar schicken.

Den Fürsten Chasbulat erschlugen die Tschetschengen selbst. Seine Enkel Chasbulat und Alchani Tatarchan waren 1773 Jünglinge. Von den vielen hieher gehörigen Dörfern kann ich nur wenige nennen.

Tschetschen, das Hauptdorf, gros, am Argun 20 W. über der Mündung. Hadschial fast eben so groß, Tschetschen gegenüber. — Jangegert am Sundscha, Gadschi Aul am Argun, Schakteri, Scharein, Taga, Dokan, Ataga u. a. m.

Der Distrikt Atachi besteht nur aus etlichen Dörfern oben am Argun, die die so genannten Atachuisen bewohnen, deren Fürst Arslanbek ist.

Die Distrikte Kulga oder Dganti. Oben im Gebürge neben dem Distrikt Tuschi.

Der Distrikt Galgai, georg. Galga. Am Ursprunge des Asai des Sundscha. Das hieher gehörige Dorf Saglais hatte eine ansehnliche Kirche in vorigen Zeiten.

Die Distrikte Dschanti, Tschabrillo und Schabet liegen an der Sundscha.

Der Distrikt Tschischrikaker am Roschni der Sundscha.

¹ Machki — wonen, G.] Folgende Oerter oder Dörfer gehören zu einem oder andern Kistischen Distrikte: Machki, Chamcha, Targem, Agi, Kartui, Zului, Beschui, Asik, Timgai, Lalach, Chani, Tasch, Arzchoi, Salgai, Falchal, Gerek, Malar, Dschairak, Arape, Berech, Kuschgi, Kala, Narast, Barchan, Tori, P. ეს სოფლები პალასს ჩამოთვლილი აქვს ქვემოთ და არასრულად; გვ. 78-ზე, ჩვენ კი დედნის მიხედვით აქ გადმოვიტანეთ. ² Die an — worden < P.

[სოფლები და მხარეებია] მახკი, ხამხი, ტორგომი, აგი, კარტუი, ცვილოი, ბეშტოი, ასიგე, ტუმგოი, ლიალახი, ხანი, ტორში, არცხოი, სალგოი, ფალხალი, გორაკი, მალირი, ჯარიეხო, ბაინი, იჯელი, ობინი, დოურჩიჯი, არაპე, ბარინი, კუშგი, კალა, ნაკასტი, ბარხანი, ტორი, გაპი, გალაი, ალკუნი, გაგაი, ცვლხი, დატიხი, არშტე, იგერი, ლიაეგი, ჯელაში, გალაშვი, ახკინიურთი, ახკა, მოხული, ბოშტი, მერეჯ(ო)ი, ტერლი.

ყველა ესენი არიან ქისტური სოფლები და მხარეები, რომლებიც მდებარეობენ მდინარეებზე კუმბელიზე, სუნჯასა და ასაიზე. ერთმანეთში კარგი ურთიერთობა აქვთ, ისე როგორც ვაპის, რომელიც მდ. მაკულზე სახლობს¹.

სუნჯას დანარჩენ მენაკადებზე მცხოვრები ხალხი კი შეადგენს სხვა ჯგუფს, ამათ საპირისპიროს, და მათ ჩეჩნებს ეძახიან².

მხარე ჩეჩნეთი. წას უკავია ქვემო არგუნისა და სუნჯის მიდამოები და არის მნიშვნელოვანი (მოზრდილი), ამიტომ მისი მოსახლეობის სახელს — ჩეჩნებს — უწოდებენ ხშირად მთელ ქისტურ მოსახლეობას. ჩეჩნებს ჰყავთ მთავრები. გაბატონებული გვარი არის ტურკანი და ენათესავენა ავართა ხანს.

თავადი ახმეტ ხანი აუჯანყდა რუსეთს 1770 წ., მაგრამ მალე ალაგმულ იქნა. ის და მისი უფროსი უფლისწული მალე მოკვდნენ. მის შემდგომ ბატონს ერქვა ისევე ალი სულთანი. მას თავისი პატარა ვაჟი მძევლად უნდა გაეგზავნა ყიზლარში.

მთავარი ხასბულატი ჩეჩნებმა თვითონ მოკლეს. მისი შვილიშვილები ხასბულატი და ალხან თათარხანი 1773 წელს ყმაწვილები იყვნენ. აქ შემავალ მრავალრიცხოვან სოფელთაგან მე შემიძლია მხოლოდ ზოგიერთები დავასახელო:

ჩეჩენი, მთავარი და დიდი სოფელი, არგუნზე, შესართავიდან 20 ვერსით ზემოთ. პაჯიაული თითქმის ისეთივე დიდი, ჩეჩენის პირდაპირ; იანგიურთი სუნჯაზე, გაჯი აული — არგუნზე, შაკტერი, შარენი, ტოგო, დოკანი, ატაგა და სხვ. მრ.

მხარე ატახი შედგება სულ რამდენიმე სოფლისაგან; მდებარეობს ზემოთ არგუნზე; ამ სოფლებში ე. წ. ატახისები ცხოვრობენ, რომელთა მთავარიც არის არსლანბეგი.

მხარე კულგა ან დგანტი. ეს არის მხარე ზემოთ მთაში თუშეთის ახლოს.

მხარე გალგაი, ქართულად ლალდა. სუნჯის მენაკადის, ასაის სათავესთან. აქ მდებარე სოფელ საგლაის ძველად დიდი ეკლესია ჰქონდა.

მხარეები ჯანთი, ჩაბრილო და შაბეთი სუნჯაზე მდებარეობენ.

მხარე ჩიშრიკაკერი სუნჯის მენაკად რომნიზე [ძვეს].

¹ მახკი, ხამხა — მაკულზე სახლობს, გიულდ.] შემდეგი პუნქტები ან სოფლები გვუთვნიან ამა თუ იმ ქისტურ მხარეებს: მახკი, ხამხა, ტარგომი, აგი, კარტნი, ცულუი, ბეშტუზი, ასიკ, ტიმგაი, ლალახი, ხანი, ტაში, არცხოი, სალგაი, ფალხალი, გერევი, მალარი, ჯაირაკი, არაპე, ბერეხი, კუშგი, კალა, ნარასტი, ბარხანი, ტორი. პ ა ლ.

² სუნჯას დანარჩენ — ჩეჩნებს ეძახიან < პ ა ლ.

Die Karabulaken

Die Karabulaken sind ein herumschweifendes kaukasisches Volk, welches seine Dörferchen im nordlichen Gebürge, oben an der Sundscha und ihren sechs obersten Flüschen oder Bächen hat. Der Karabulaksche Distrikt am Martan, in der Landessprache Fartan, der unter dem Bach Schemilgor in der rechten Seite des Sundscha fällt. Sie haben keine Fürsten, nur Aelteste. Sie sprechen das Kistische in tschetschengischer oder mitzschegischer Mundart. — Am Schemilgor einem starken Bach, der rechten der Sundscha, steht das nach der Hauptfamilie benannte Dorf Boko, mit etwa 40 Familien.

Der Distrikt Karabulak (tatar. schwarze Quelle) liegt am Sundschaflüschen Martan oder in der Landssprache Fortan, wo er aus dem Gebürge kömmt. Die Tscherkessen belegen den Distrikt mit den tartarischen Nahmen Balsu (Honigwasser), die Tschetschenegen nennen ihn Arisch Tojai und die Inguschen und Karabulaken selbst Arschte. Er ist den Aksaischen Fürsten zinsbar, 1772 wurden aber auch aus demselben Geiseln nach Kislar genommen. — Zum Distrikt der Karabulaken gehören auch die unter dem Martan oder Fartan in die rechte Seite der Sundscha fallenden Bäche Aschgan, Walarek und Tschalash, an welchen sie ihre Viehtriften haben.

Der Distrikt Mjeesti. Am Asai der Sundscha.

Der Distrikt Meredschi unter vorigen.

Der Distrikt Galaschka. Am Ostei unter vorigen.

Der Distrikt Duban unter Galaschka¹.

VII. Die Provinz Lesgistan oder Lesgi und die Lesgier

Die Georgianer nennen diese Provinz, die das ostliche Drittel des kaukasischen Hauptgebürges, an der Nordseite um den Alasan und dessen Flüssen und an der Südseite an dem Samura und dessen Flüssen einnimmt, Dagistan, auch Lesgistan und deren Bewohner Lesgi. Das Land gränzt seiner Lage nach südlich mit Georgien und persischen Freystaaten, westlich mit Osseten und Kisten, nordlich mit Kisten und Tartarn und reicht ostlich theils an die kaspische See, theils an die an der Küste liegenden, nach Persien gehörigen Freystaaten.

Das Land hat viele und in Größe, Verfassung, Herrschaft, Sprachen sehr verschiedene Distrikte. Die mehresten sind unabhängig, unter selbst gewählten Aeltesten. Die Einwohner sind zu einem großen Theil, noch mehr als die übrigen Kaukaser roh, unbändig, räuberisch, und besonders sind sie es, die Kacheti und Karteli in neuern Zeiten verheeret haben,

¹ პალასი აქ არასრულად ჩამოთვლის სოფლებს და მხარეებს, რაც დედანში ხემათაა მოტანილი, იხ. გვ. 76.

ყარაბულახები

ეს არის მომთაბარე კავკასიელი ხალხი, რომლებსაც თავისი პატარა სოფლები აქვთ ჩრდილოეთ მთებში, ზემოთ სუნჯასა და მის ზემო ექვს შენაკადზე; ყარაბულახის მხარე მდებარეობს მარტანზე, აქაურ ენაზე ფარტანზე, რომელიც, მდ. შემილგორს ქვემოთ, ერთვის სუნჯას მარჯვენა მხრიდან. მათ არ ჰყავთ თავადები, [ჰყავთ] მხოლოდ მამასახლისი. ისინი ლაპარაკობენ ქისტურად, ჩინურ ან მიცჯეგურ დიალექტზე. სუნჯის მარჯვენა შენაკად შემილგორზე, მოზრდილ მდინარეზე, მდებარეობს სოფელი ბოკო, [ეს სახელი] ჰქვია მას აქაური ყველაზე მთავარი გვარის მიხედვით: ამ სოფელში 40-მდე კომლია.

მხარე ყარაბულახი (თათრულად, შავი წყარო) მდებარეობს სუნჯის შენაკად მარტანზე, ან აქაური ენის მიხედვით ფარტანზე, სადაც ის შთიდან გამოდის. ჩერქეზები ამ მხარეს ეძახიან თათრული სახელით — ბალსუ (თაფლის წყალი), ჩინები ეძახიან არიშტოიანი, ხოლო ინგუშები და თვითონ ყარაბულახები — არშტე. ის აქსაელ მთავრებს უხდის ხარკს; 1772 წ. კი აქედანაც გაიგზავნა მძევლები ყიზლარში. ყარაბულახის მხარეს ეკუთვნიან მარტანს, ან ფარტანს ქვემოთ სუნჯაში მარჯვნიდან ჩამავალი მდინარეები — აშგანი, ვალერიკი და შალაეი, რომლებზეც მათ თავისი საქონლის საძოვრები აქვთ.

მხარე მეესტი [მდებარეობს] სუნჯის შენაკად ასაიზე.

მხარე მერეჯი [მდებარეობს მეესტის] ქვემოთ.

მხარე გალაშკა — ოსტეიზე, [მერეჯის] ქვემოთ.

მხარე ღუბანი, გალაშკას ქვემოთ.

VII. პროვინცია ლეკეთი (ლესგისტანი) და ლეკები

ამ პროვინციას, რომელსაც უკავია აღმოსავლეთი მესამედი კავკასიონის მთავარი ქედისა, ალაზნის და მისი შენაკადების ჩრდილოეთით და მდ. სამურისა და მისი შენაკადების სამხრეთით, ქართველები უწოდებენ დაღისტანს, აგრეთვე ლესგისტანს, მის მცხოვრებლებს კი — ლეკებს (ლესგი-ს). თავისი მდებარეობით ამ ქვეყანას სამხრეთით ესაზღვრება საქართველო და სპარსული თავისუფალი სამეფოები (უბატონო თემები?), დასავლეთით ოსეთი და ქისტეთი, ჩრდილოეთით ქისტეთი და ტარტარები (თათრები — გ. გ.) და აღმოსავლეთით ვრცელდება ნაწილობრივ კასპიის ზღვამდე, ნაწილობრივ სანაპიროზე მდებარე სპარსეთის კუთვნილ თავისუფალ სამეფოებამდე.

ამ ქვეყანაში შედის ბევრი მხარე, რომლებიც სიდიდით, წყობილებით და ენით ძალზე განსხვავებულია ერთმანეთისაგან, უმეტესობა დამოუკიდებელია და ჰყავთ არჩეული მთავრები (მამასახლისები). მოსახლეობის დიდი ნაწილი კიდევ უფრო მეტად, ვიდრე კავკასიის სხვა ხალხები, არის უხეში, დაუმორჩილებელი, ყაჩაღი; და სწორედ ისინი არიან, უკანასკნელ ხანებში

und damit noch immer fortfahren, vorzüglich wegen ihrer Neigung und des Gewinnes der Räubereyen und theils auch wol auf Anstiften der Türken, die sie durch ihren Pascha in Achalziche in Ober-Karteli hiezu ermuntern, ihnen den Raub versilbern, auch theils noch dafür besolden. Jezt da ich schon aus Georgien bin (1774), stand der Auarchan, wegen solcher Streifzüge im Distrikte Tschar an der kachetischen Grenze. Die Lesgier waren es auch, welche für meine Reisen in Georgien so starke Bedeckungen erforderten und mich an so mancher Excursion hinderten. In ihren Distrikten fanden meine Reisen völlig nicht statt und als ich den Studenten Krascheninikow von Kislar nach Tarchu schickte, um daselbst Nachrichten von Lesgien und Sprachproben zu sammeln, kam er fast unverrichteter Sache zurück, weil der Schamchal verboten hatte sich auf keine Art mit den Russen einzulassen. Gleichwol sind die Lesgier gegen keine Nation nachgiebiger als gegen die Rußische. Sie rauben nicht nur auf rußischen Boden nie, sondern der Avar Chan und Kasikumükchan geben sich sogar Mühe, durch öftern Briefwechsel, mit den Commendanten in Kislar in guten Vornehmen zu stehen. Dieser Hindernisse ohnerachtet glaube ich doch, daß ich meine Nachrichten von Land und Leuten und die so mühsam gesammelten Sprachproben für zuverlässig ausgeben kann.

Nach diesen Sprachforschungen besonders habe ich zu Lesgistan alle die bey einander liegende Distrikte, in welchen zwar oft äusserst verschiedene Dialekte, aber doch Tüchter einer Mutter geredet werden gezählet. Ich werde bey jedem Kreise das mir bekannt gewordene Merkwürdige anführen und merke hier noch allgemein an, daß die Lesgier sehr blinde Muhametaner der sunnischen Secte sind. Auch von dem aus Georgien in vorigen Zeiten nach Lesgien verpflanzten Christenthum sind noch jezt häufige Spuren nach.

Die Lesgier kleiden sich völlig, wie die kumükischen Tataren, in grobe Tuchröcke und tragen Mützen mit breiten Lämmerpelzbrämen, scheeren Kopf und Bart, lassen aber einen Stutzbart stehen.

Die lesgische Sprache, die die Georgier *Maztalaro* nennen, ist von allen Kaukasischen nicht nur, sondern von allen nur bekannten völlig verschieden, wird aber in verschiedenen Distrikten in gar sehr verschiedener Mundart geredet, deren ich 8 gefunden und nach der Verwandtschaft oder vielmehr einförmig ein und derselben Mundart die die Verwandtschaft und den gleichen Ursprung der Völkerhaufen, die sie reden, beweise, will ich die verschiedenen Lesgischen Distrikte und was ich von ihnen weis anführen.

A. Der erste und in dem beynahe größten Theil Lesgistans übliche Dialekt wird in folgenden Distrikten geredet:

1. Zwischen den Flüssen Koisu und Aksai ist der lesgische Distrikt gelegen, den die Lesgier *Chunsag* und die Tatare und Perser: *Auar*

რომ დაარბიეს კახეთი და ქართლი და ახლაც განაგრძობენ რბევას. უმეტესად თავისი მიღრეკილებებისა და ყაჩაღური გამორჩენის გამო და ნაწილობრივ თურქთა წახალისებით, რომლებიც ახალციხეში (ზემო ქართლში) მჯდომი თავიანთი ფაშის მეშვეობით აქეზებენ მათ საძარცვავად, ვერცხლით ქრთამავენ კიდევაც და ამისთვის გასამრჯელოსაც კი უხდიან. ახლა, როცა მე უკვე საქართველოდან წამოსული ვარ (1774 წ.), ავარხანი ასეთი თავდასმისათვის მზად იდგა კახეთის საზღვართან ქარში. სწორედ ლეკები იყვნენ, რომელთა გამოც საქართველოში მოგზაურობისას მე ასეთი ძლიერი დაცვა მჭირდებოდა და მათ მე ზოგი ექსკურსია ჩამიშალეს კიდევ. მათ მხარეებში მე სრულიად არ მიმოგზაურია და როცა მე სტუდენტი კრაშენინიკოვი ყიზლარიდან ტარკიში გავაგზავნე, რათა იქ შეეკრიბა ცნობები ლეკების შესახებ და მოეპოვებინა მათი ენის მასალები, ის მალე დაბრუნდა უკან თითქმის ხელცარიელი, რადგან შამხალმა აუკრძალა ლეკებს. არაერთარ შემთხვევაში რუსებთან ურთიერთობა არ დაიპიროთო, თუმცა ლეკები არც ერთ ხალხს არ უთმობენ ისე, როგორც რუსებს; ისინი არა თუ არ მძარცველობენ რუსეთის მიწებზე, არამედ ავარიის ხანი და ყაზიყუმუხის ხანი ცდილობენ სმირი მიწერმოწერით კარგი ურთიერთობა დაამყარონ ყიზლარის კომენდანტთანაც. ამ დაბრკოლებათა მიუხედავად, ვფიქრობ, რომ საიმედო აღმოჩნდება ამ ქვეყანაზე და ხალხზე ჩემი ცნობები და ასეთი წვალებით შეგროვილი ენობრივი მასალა.

ენაზე დაკვირვების შედეგად იმ დასკვნას დავადექი, რომ ძალზე განსხვავებული დიალექტები, რომლებზეც ლაპარაკობენ ლეკეთში ერთმანეთის მგზობლად მდებარე ყველა მხარეები, მაინც არიან შეილები ერთი დედისა. ყოველ [ცალკეულ] მხარეზე ვიტყვი იმას, რაც ჩემთვის ცნობილია და მნიშვნელოვანი; ამასთანავე საერთოდ უნდა აღვნიშნო, რომ ლეკები არიან სუნის სექტის ბრმად მიმდევარი მაჰმადიანები. ამასთანავე საქართველოდან ძველად შემოტანილი ქრისტიანობის კვალი ახლაც ხშირად გვხვდება [ამ ქვეყანაში].

ლეკები მთლად ისევე იცვამენ, როგორც ყუმუხელი თათრები; ისინი იცვამენ უხეში მაუდის ჩოხებს და ატარებენ ქულებს, განიერი ბატკნის ტყავის არშიებით, იპარსავენ თავსა და წვერს, რომელსაც იტოვებენ მხოლოდ ნიკაპზე.

ლეკების ენა, რომელსაც ქართველები მაცტალაროს უწოდებენ, განსხვავდება არა მარტო ყველა კავკასიურისაგან, არამედ ყველა ცნობილი ენისაგან; ისინი ლაპარაკობენ სხვადასხვა მხარეში ძალზე განსხვავებულ დიალექტებზე, რომლებიც მე რვა შევნიშნე. ამ დიალექტთა ნათესაობის ან, უკეთ რომ ვთქვათ, იგივეობის მიხედვით მე დავადგინე იმ ხალხთა ნათესაობა და წარმოშობის მსგავსება, რომლებიც ამ დიალექტებს ლაპარაკობენ. აი, ამისდა მიხედვით მე განვიხილა სხვადასხვა ლეკურ მხარეებს და მოგახსენებთ, რაც ვიცი.

A. პირველი და ამასთან ლეკეთის ყველაზე დიდ ნაწილში გავრცელებული დიალექტო შემდეგ მხარეებში იხმარება:

1. მდინარეებს კოისუსა და აქსაის შორის ძვეს ლეკური მხარე, რომელსაც ლეკები ხუნძახს, ხოლო თათრები და სპარსელები ავარს ეძახიან. აქ

nennen, über den der Auar Chan, oder russisch Awarskoi Chan herrschet, der in der lesigischen Sprache den Titel Muzal oder Nuzal führt. Auar Chan, georg. Chunsagis Batoni¹. Der jetzige (1772) war Mahamet. Er hatte seinen Sitz in Kabuda (no. 41) am Flusse Käseruk, von Tschetschen über Gumbet 3 Tagereise. Sein Sohn und Folger in der Regierung heißt Umachan. Die Gemahlinn des jetzigen Auar Chans ist die Tochter des Uzmei oder Usmei Chan, Sultan Beg². Er ist der mächtigste Beherrscher in Lesgistan und behauptet über mehrere Distrikte die Oberherrschaft. Auar liegt zwischen dem Koisu und dem Axai, zwischen dem nordlichen Schiefer und Kalkgebürge. Man redet in demselben Lesgisch in der in Anzug gebräuchlichen Mundart³, keinesweges aber ist, wie Gerber will, die Awarische oder Auarische eine eigene Sprache.

Zu diesen Distrikt gehören: 1. Das Hauptdorf Chunsag, oder⁴ tatar. Auar, in andischer Sprache Haibul 2. Tschirjur⁵ 3. Minatl'u 4. Icha 5. Zobotl'⁶ 6. Incho 7. Tschikar 8. Aschila 9. Tschirkata 10. Tl'ircha⁷ 11. Tadincho⁸ 12. Tscheladatl'⁹ 13. Urtakol 14. Minal Inchilar 15. Tarada Inchilar 16. Kwanchitlar 17. Bot'liklar 18. Šalta¹⁰ 19. Tschotrota¹¹ 20. Godober 21. Thliserai 22. Himerai¹² 23. Chililar, alle am Koisu von unten hinauf. Auch noch die Dörfer¹³: 24. Abschis 25. Unheli 26. Amekin 27. Kolotwio 28. Arakune 29. Muliu 30. Tonoda¹⁴ 31. Gogotl'¹⁵ 32. Golotl'¹⁶ 33. Kudali 34. Tschug 35. Nikihar 36. Boduch 37. Borosodl'¹⁶ 38. Akadziki 39. Zatanich 40. Hoboda 41. Kábnda 42. Geno 43. Amuscha, bey letztern sind Kochsalz-Quellen, bey welchen auch Salz gesotten wird.

¹ Zwischen den Flüssen — Chunsagis Batoni, G.] 1. Auar lesigisch; Chunsag, georgisch. Owen am Koisu. Die Tataren und Perser nennen ihn Auar und dessen Beherrscher, der Lesgisch Muzal oder Nuzal heißt, Auar Chan, die Russen Awarskoi Chan, georg. Chunsagis Batoni; P.

² Sein Sohn — Sultan Beg, P.] Auar Chans 2-te Gemalin des Utzmei Sultanbeg Tochter, von der ersten Frau Son Umachan, G.

³ Man redet — Mundart, P.] Die Sprache dieses Distrikts ist mit der in Tschar und Anzug dieselbe. G.

⁴ oder < P.

⁵ Tschirjur, G.] Tschirgut, P.

⁶ Zobotl', G.] Zobel, P.

⁷ Tl'ircha, G.] Tschircha, P.

⁸ Tadincho, G.] Taniacho, P.

⁹ Tscheladatl', G.] Tscheladar, P.

¹⁰ Šalta, G.] Salta, P.

¹¹ Tschotrota, G.] Tschorota, P.

¹² Himerai, G.] Hinnerai, P.

¹³ Auch noch die Dörfer: P.] Nach einer anderen Nachricht: G.

¹⁴ Tonoda, G.] Toróda, P.

¹⁵ Gogotl', G.] Gogelt, P.

¹⁶ Borosodl', G.] Borosoal, P.

ბატონობს ავარხანი, ანუ რუსულად ავარსკოი ხანი, რომელსაც ლეკურად მუცალს ან ნუცალს უხმობენ. ავარხანი ქართულად ხუნძახის ბატონია¹. ახლანდელი (1772) ხანი იყო მაჰამეტი. მისი საჯდომი იყო ქებუდაში (იხ. № 41), მდ. კეზერუქზე, ჩეჩნეთიდან გუმბეთს ზემოთ 3 დღის სავალზე. მის ვაჟს და ტახტის მემკვიდრეს ჰქვია უმახანი. ცოლი ახლანდელი ავარხანისა არის ქალიშვილი უცმეი ან უსმეი ხანისა, სულთან ბეგისა². ის არის ყველაზე მძლავრი ბატონი ლეკეთში და ფლობს უმეტეს მხარეებს. ავარია მდებარეობს კოისუს და აქსაის შორის, ჩრდილოეთის ფიქალიანსა და კირკვიან მთებს შორის. იქ ლაპარაკობენ ლეკურად, ანწუხში გაერცელებულ დიალექტზე³ და არაფითარ შემთხვევაში, როგორც ამას გერბერი თვლის. ავარიული არ არის ცალკე ენა.

ამ მხარეს ეკუთვნიან: 1. მთავარი სოფელი ხუნძახი, ანუ⁴ თათრულად ავარ, ანდურ ენაზე ჰაიბულ. 2. ჩირიურ[ტი]ი⁵ 3. მინ(ა)თლი 4. იხა 5. ცობოთლი⁶ 6. ინხო 7. შიკაროი 8. აშილ[თა] 9. კირკატა 10. თლირხა⁷ 11. ტადინხო⁸ 12. კელადათლი⁹ 13. ორთაქოლო 14. მინალ ინხილარი 15. ტარადა¹⁰ ინხილარი 16. ქვანხიდათლი 17. ბოალიბ(ლარი)ი 18. სალტა 19. კოდროდა¹¹ 20. ლოდობერი 21. თლის(ერალ)ი 22. ჰიმ(ერ)ალი¹² 23. ხელ(ლარი), ესენი ყველანი მდებარეობენ კოისუსზე ქვემოდან ზევითაკენ. აგრეთვე არის სოფლები¹³: 24. აფში(ს) 25. უნჰელი 26. ამეკინი 27. კოლოტვიო 28. არაკუნეი 29. მულიუ 30. ტონოდა¹⁴ 31. გოგოთლი¹⁵ 32. ჰოლოტლი 33. კულალი 34. ქოტი 35. ნიკ(ი)არი 36. ბუდუხი 37. ბოროსოდლი¹⁶ 38. აკაძიკი 39. ცატანიხი 40. ობოდა 41. ქებუდა 42. გენუ 43. ჰამუში. უკანასკნელთან არის საკმელი მარილის წყაროები, რომლიდანაც მარილს ხარშავენ (ხდიან?).

¹ მდინარეებს კოისუსა — ხუნძახის ბატონია, გ ი უ ლ.] ავარი — ლეკურად; ხუნძახი — ქართულად. ზემოთ კოისუსზე. თათრები და სპარსელები მას უწოდებენ ავარს და მის მმართველს, რომელსაც ლეკურად მუცალი ან ნუცალი ჰქვია, ავარხანს, რუსები ავარსკოი ხანს, ქართველები ხუნძახის ბატონს. პ ა ლ.

² მის ვაჟს — სულთან ბეგისა, პ ა ლ.] ავარ ხანის მეორე ცოლია უცმეი სულთანბეგის ქალი; პირველი ცოლისგან [პყ. ვს.] ვაჟი უმახანი, გ ი უ ლ.

³ იქ ლაპარაკობენ — დიალექტზე, პ ა ლ.] ამ მხარის ენა იგივეა. რაც კარისა და ანწუხის. გ ი უ ლ.

⁴ ანუ > პ ა ლ.

⁵ ჩირიური, გ ი უ ლ.] ჩირგუტი, პ ა ლ.

⁶ ცობოტლი, გ ი უ ლ.] ცობოლი, პ ა ლ.

⁷ ტლირხა, გ ი უ ლ.] კირხა, პ ა ლ.

⁸ ტადინხო, გ ი უ ლ.] ტანინხო, პ ა ლ.

⁹ კელადატლი, გ ი უ ლ.] კელადარი, პ ა ლ.

¹⁰ ტარადა, გ ი უ ლ.] ტასადა, პ ა ლ. (ნიშნავს ხეშო [ინხელთელები]—გ. გ.).

¹¹ კოდროტა, გ ი უ ლ.] კოდროტა, პ ა ლ.

¹² ჰინერალი, გ ი უ ლ.] ჰინერალი, პ ა ლ.

¹³ აგრეთვე არის სოფლები, პ ა ლ.] სხვა ცნობებით, გ ი უ ლ.

¹⁴ ტონოდა, გ ი უ ლ.] ტოროდა, პ ა ლ.

¹⁵ გოგოტლი, გ ი უ ლ.] გოგელტი, პ ა ლ.

¹⁶ ბოროსოდლი, გ ი უ ლ.] ბოროსოდლი, პ ა ლ.

Die Einwohner rechnet man auf 1500 Familien. Es sind Muhamedaner und waren vorher Tschetschengischen Fürsten zinsbar, welches sie jezo nur in einiger Absicht sind.

2. Der Distrikt K ä s e r u k. An einem¹ Arm der Koisu, der Karak genennet wird, im hohen Gebürge.

Zu demselben gehören die Dörfer: 1. Richeb oder Richzimi 2. Hilib auch Halilu 3. Kutich² auch Kutichi 4. Drunno³ auch Durimi, welches auch Kusuruk⁴ und Kenseruk genennet wird 5. Karanno oder Karaimi 6. Nukusch 7. Zimir 8. Tl'erab 9. Rulda 10. Irib 11. Chiun⁵ 12. Mukruch 13. Tschunn 14. Eremi 15. Muhor.

Dieser Distrikt ist unabhängig, doch übt der Chan der Kasikumucken einige Oberherrschaft in demselben aus.

3. Der lesigische Distrikt Idatl' oder Hidatl' liegt neben Andi am Koisu, mit welchem er zusammen hält, aber völlig vom Auar Chan abhängig ist. Seine Dörfer Hinta⁶, Matschara, Horoda, Tl'ak, Heduta, Tidi, Naketl'.

Man rechnet 400 Familien in demselben.

4. Der lesigische Distrikt Mukratl'. Am Koisu⁷-Arm Karak unter dem Distr. Karachl'. Er gehört auch dem Auar Chan und wird auf 200 Familien geschätzt, die in folgenden Dörfern wohnen: 1. Magar 2. Zinib 3. Kuldse 4. Schiginu⁸ 5. Heruk 6. Keksur 7. Kemira. Er ist in gewissen Verhältnissen dem Auar Chan unterworfen.

5. Der Distrikt Ansokul oder Osokul⁹. Am Koisu. In demselben das Dorf Harakan und noch 14 andere; über den¹⁰: Charatschi, Sirale, Balakan¹¹, unter dem:¹² Aschita, Tschirikei und¹³ Bautogai, welches¹⁴ das unterste lesigische Dorf am Koisu über Kostek¹⁵. Irhana, Kemira, Haraman leztes lesigisches Dorf vor Kostek in O.¹⁶

¹ einem, P.] den mittleren, G.

² kutich. G.] kutisch, P.

³ Drunno. G.] Drummo, P.

⁴ Kusuruk, G.] Küseruk. P.

⁵ Chiun, G.] China, P.

⁶ Hinta, G.] Hirta, P.

⁷ Koisu, G.] Kaisu, P.

⁸ Schiginu, G.] Sesizimu, P.

⁹ Ansokul oder Osokul, G.] Onsekul auch Ansokul. P.

¹⁰ über den < P.

¹¹ Balakan, G.] Balakar, P.

¹² unter dem: < P.

¹³ und < P.

¹⁴ welches < P.

¹⁵ das unterste—Kostek, P.] das letzte Lesigische Dorf vor Kostek an dem W. des Koisu, G.

¹⁶ Haraman — in O. < P.

მოსახლეობას 1500 ოჯახი შეადგენს. ისინი არიან მაჰმადიანები და წინათ იყვნენ ჩეჩენი მთავრების მოხარკენი, ახლაც კი მხოლოდ ნაწილობრივ არიან.

2. მხარე კე ზერ უკი. კოისუს შუა¹ ტოტზე, რომელსაც ეძახიან ყარახს, მაღალ მთებში.

მას ეკუთვნის სოფლები: 1. რიხები ან რიხციმი 2. ჰილიბი, აგრეთვე ჰალილუ 3. კუტიხ² ან კუტიხი 4. დრუნო³ ან დურამი, რომელსაც აგრეთვე კუზურუკი⁴ და კენზერუკი ჰქვია; 5. ყარანაი ან ყარაიმი 6. ნუკუში 7. ცემირი 8. თლერაბი 9. რულდა 10. ირიბი 11. ხინუ⁵ 12. მუკრახი 13. ჩუნი 14. ერემი 15. მუპარი.

ეს მხარე დამოუკიდებელია, თუმცა ყაზიყუმუხის ხანი ცდილობს თავის ბატონობის გაერცელებას მასზე.

3. ლეკური მხარე იდათლი ან ჰიდათლი მდებარეობს კოისუზე, ანდის ახლოს, რომელთანაც ის გაერთიანებულია, მაგრამ მთლიანად ემორჩილება ავარხანს. მისი სოფლებია ჰინტა⁶, მაჰადა, ურადა, თლახი, ხოთოდა, ტიდი, ნაყითლი.

აქ 400 ოჯახი ითვლება.

4. ლეკური მხარე მუკრათლი. კოისუს⁷ ტოტზე ყარახზე, ყარახ(ლ)ის მხარის ქვევით. ის ეკუთვნის აგრეთვე ავარიის ხანს და დასახლებულია 200 ოჯახით, რომლებიც შემდეგ სოფლებში ცხოვრობენ: 1. მაღარო⁸ 2. ცინიბი 3. კულძე[ბი] 4. შიგინუ⁹ 5. ჰერუკი 6. კებსური 7. კემირა. ის გარკვეული პირობების გამო დაემორჩილა ავარხანს.

5. მხარე ანსოკული, ანუ ოსოკული¹⁰. კოისუზე. აქ არის სოფელი ჰარაკანი და კიდევ 14 სხვა. მის ზემოთ [არის]¹¹: ხარაკი, ზირანი, ბალაკანი; მის ქვემოთ¹²: აშილტა, ჰირკეი და¹³ ბავტუგაი, რომელიც¹⁴ ყველაზე ქვემოთ ლეკური სოფელია კოისუზე კოსტეკს ზემოთ¹⁵; ირჰანა[ი], კემირა, ჰარაკანი უკანასკნელი ლეკური სოფელი კოსტეკიდან აღმოსავლეთით¹⁶.

¹ შუა < პალ.

² კუტიხ, გიულ.] კუტიში, პალ.

³ დრუნო, გიულ.] დრუნო, პალ.

⁴ კუზურუკი, გიულ.] კუზურუკი, პალ.

⁵ ხინუ, გიულ.] ხინა, პალ.

⁶ ჰინტა, გიულ.] ჰირტა, პალ.

⁷ კოისუს, გიულ.] კოისუს, პალ.

⁸ შიგინუ, გიულ.] სეიგინუ, პალ.

⁹ ანსოკული. ანუ ოსოკული, გიულ.] ოსოკული, აგრეთვე ანსოკული. პალ. = ოსო-

კოლო—გ. გ.

¹⁰ მის ზემოთ < პალ.

¹¹ მის ქვემოთ < პალ.

¹² და < პალ.

¹³ რომელიც < პალ.

¹⁴ ყველაზე ქვემოთ — ზემოთ. პალ.] ყველაზე ბოლო სოფელი კოსტეკს შერე, კოისუს დასავლეთით, გიულ.

¹⁵ ჰარაკანი — აღმოსავლეთით < პალ.

Auch in demselben spricht man das oben gedachte allgemeine Iesgische oder awarische mit sehr wenig Abweichung. In diesen Distrikt findet man Wein und Obst. Wie Mukratle steht er unter dem Auar Chan.

6. Der Iesgische Distrikt Karachl'. An eben dem Arm des Koisu unter Kaeseruk. Er gehört dem Auar Chan und enthält folgende Dörfer: 1. Otschop 2. Sota 3. Tschetschada 4. Schiloda 5. Tl'aluch 6. Such 7. Sumeti 8. Huntlob' 9. Ut'luch 10. Tarnch 11. Muschub 12. Hidib 13. Bugduti' 14. Tl'urusch 15. Atschada¹ 16. Hunuch 17. Muruch 18. Tl'ak 19. Mugnrak 20. Bazada 21. Kullap 22. Suratl, mit 200 Familien, Awarchans²; 23. Kuggabe³ mit 150 Familien, Awarchans⁴. Man rechnet 800⁵ Familien in demselben.

7. Der Distrikt kl. Gumbet heist Andi Sprache Meh'telar. Dazu gehören: Mehetla, Šiok, Zeliti', Tharatl, Ingischu, Orguna, Tanok, Atluk, Tschirkata, Aschilta, Itschitschali, Tschauduk (Schawduk), Zuuir, Keḡanu, Inchu; alle am Flusse T'al'ara, der zum Koisu fließt. An 1500 Familien Mahometan sonst den Tschetschensche Fürsten zinsbar. Auch igt in etwas den Arslanbeg Turtau stellen an 1500 streitbare Männer; daselbst Awars Sprache; von Tschetschen 2 Tagereise in S.⁶

10. Der Distrikt Anzug. Er liegt am Samura unter Kabutsch⁷. Die Dörfer desselben liegen zwischen dem südlichen Schiefer- und Kalkgebürge durch das sie von Kacheti geschieden werden⁸. Nach Kisichi ist eine Tagereise. Die vornehmsten Dörfer dieses Distrikts sind: Madtschar⁹, Karda, Tuhuk, Anzug, Kupota, Rusbl'¹⁰ u. m. a.¹¹ Die Einwohner machen etwa 1500 Familien aus. Man redet hier die Iesgische Sprache im chun-sagischen oder awarischen Dialekt, mit wenig Abweichung¹².

¹ Atschada, G.] Atschadu, P.

² Awarchans < P.

³ Kuggabe, G.] Kugschabe, P.

⁴ Awarchans < P.

⁵ 800, G.] 1100, P.

⁶ Der Distrikt kl.—2 Tagereise in S. G.] 7. Gumbel, andisch Mechtelar. Am Gumbel-Fluß, den des Koisu. Von Tschetschem 2 Tagereise. Er ist dem Kumlikischen Fürsten in Tschetschem unterthan.

8. Arakan, am Koisu.

9. Burtuma, am Koisu. Seine Dörfer: 1. Metelta 2. Sok 3. Z-lil 4. Grguna 5. Tanok 6. Atluk 7. Tschirkata 8. Tscharotl 9. Ingischu 10. Aschilta 11. Itschitschali 12. Tschanduk oder Schawduk 13. Zumir 14. Koschanu 15. Irchu, alle am Fluß Takara des Koisu. P. ამ ადგილას დედანში 8—9 მზარეობად არაკანი და Burtuna არაა ცალგე გამოყოფილი.

⁷ Er liegt—Kabutsch, P.] Er folget an der Samura niedriger Kabutsch, G.

⁸ durch das — worden < P.

⁹ Madtschar, G.] Matliar, P.

¹⁰ Rusbl', G.] Rusb, P.

¹¹ u. m. a. < G.

¹² wenig Abweichung, P.] geringer Veränderung, G.

აქაც ლაპარაკობენ ზემოთ ნახსენებ საერთო ლეკურ ან ავარულ ენაზე, ცოტაოდენი განსხვავებით. ამ მხარეში არის ღვინო და ხელი. როგორც მუკრატლი, ისიც ემორჩილება ავარხანს.

6. ლეკური მხარე ყარახი. [ძვეს] ასევე კოისუს ტოტზე კეზერუქს ქვემოთ. ის ეკუთვნის ავარხანს და შვიცავს შემდეგ სოფლებს: 1. ოჩლო 2. სოტა 3. ჩეჩადა 4. შილოდა 5. თლა[ი]ლუხი 6. სუხი 7. სუმეთი 8. ჰუნტლოზი 9. უთლუხი 10. თალუხი 11. მუშუბი 12. ჰიდიბი 13. ბულდუთლი 14. თლაროში 15. აჩადა¹ 16. ჰუნუხი 17. მურუხი 18. თლახი 19. მუგურახი 20. ბაწადა 21. ქულა 22. სურატლი, 200 ოჯახით, ავარხანისაა² 23. კუგჯაბე³, 150 ოჯახით, ავარხანისაა⁴. სულ ამ მხარეში ითვლება 800⁵ ოჯახი.

7. პატარა გუმბეთის მხარეს ანდურ ენაზე მეტელარი ჰქვია. მას ეკუთვნის: მეჭელთა, სიოხი, ცილითლი, თარათლი, ინგიში, ორგუნა, დანუხი, ა[რ]თლუხი, კირკატა, აშილტა, იჩიჩალი, ჩაუდუკი (შავდუხი), ცუური, კეჯანი, ინხუ; ყველანი [მდებარეობენ] მდ. თლარაზე, რომელიც კოისუსს ერთვის. 1500 მაჰმადიანი ოჯახითა და უხდიან გადასახადს ჩეჩენთა მთავრებს. ახლაც არსლანბეგ ტურტაუსთვის გამოჰყავთ 1500 შეიარაღებული კაცი; იქ არის ავარული ენა; ჩეჩენთიდან 2 დღის სავალზეა სამხრეთით⁶.

10. მხარე ანწუხი. ის მდებარეობს ყაფუქის ქვემოთ სამურაზე⁷. მისი სოფლები განლაგებული არიან სამხრეთის ფიქალიანსა და კირქვიან მთებს შორის, რომელიც მას კახეთისგან გამოჰყოფს⁸. ქიზიყამდე არის 1 დღის სავალი. ყველაზე დიდი სოფლები ამ მხარისა არის: მაჰარი⁹, ქარდა, ტუჭუკი, ანწუხი, კუოტა, რუსბლი, და სხვა მრავალი¹⁰. მოსახლეობა შეადგენს დაახლოებით 1500 ოჯახს. აქ ლაპარაკობენ ლეკური ენის ხუნძახურ ან ავარულ დიალექტზე, მცირე განსხვავებით.

¹ აჩადა, გიულ. აჩადუ, პალ.

² ავარხანისა < პალ.

³ კუგჯაბე, გიულ. კუგშაბე, პალ.

⁴ ავარხანისა < პალ.

⁵ 800, გიულ. 1100, პალ.

⁶ პატარა გუმბეთის მხარეს — სავალზეა სამხრეთით, გიულ. 7. გუმბელი. ანდურად მეტელარი. კოისუს შენაკად გუმბელზე. ჩეჩენთიდან 2 დღის სავალზე. ის ემორჩილება ყუმუხელ თავადებს ჩეჩენთში.

⁷ აჩაკანი, კოისუხე.

⁸ ბურტუმა, კოისუხე. მისი სოფლებია: 1. მეტელტა 2. სოკი 3. ცელილი 4. გრგუნა 5. ტანოკი 6. ატლუკი 7. კირკატა 8. ქაროტლი 9. ინგიშუ 10. აშილტა 12. იჩიჩალი 12. ჩანდუკი, ან შავდუკი 13. ცუმისი 14. კეჰანუ 15. ირხუ, ყველა კოისუს შენაკად ტაყარაზე. პალ.

⁹ ის მდებარეობს — სამურაზე, პალ. ის ყაბუქს ქვემოთ ნიჭყვება სამურას. გიულ.

¹⁰ რომელიც მას კახეთისგან გამოჰყოფს < პალ.

¹¹ მაჰარი, გიულ. მატლიარი. პალ.

¹² და სხვა მრავალი < გიულ.

Auch dieser Iesgische Distrikt gehörte ehemals zu Kacheti und stand auch jetzt (1772)¹ mit den kartulischen² Zaaren in guten Vernehmen. Sie lassen ihre Schaafte des Wintors auf kachetischen Grunde weiden³ und handeln nach 'Telau'⁴ und Tiflis⁵.

Dieser Distrikt hat⁶ keinen Fürsten, nur erwählte Aelteste und sucht⁷ sich unabhängig⁸ zu erhalten.

In der häuslichen Verfassung, der Kleidung, den Sitten, der Religion ist alles wie in Dido, doch hat hier die sunnische Sekte der Muhametaner mehr Anhänger⁹.

11. Der Distrikt Tebel liegt an der¹⁰ Samura unter Anzug. Zu demselben gehören folgende Dörfer: Buhunda¹¹, Karda, Tadisda, Chadisda¹², Niker, Manab¹³, Kutlab, Tarata¹⁴, Hamer. Dieser Distrikt war ehemals, wie Tschar, den kachetischen Zaaren unterthan, die die griechische Religion einführten. Jetzt ist er independent und ohne Religion¹⁵.

12. Hierauf folgt noch niedriger der Distrikt 'Tumurgi oder 'Tumural dessen Hauptdörfer sind: Tschuruda, Betleta, Kamitluch', Garakru. Die Sprache in diesen beiden Distrikten ist dieselbe mit der in Anzug¹⁶.

13. Achi. Am Samura.

14. Rutul. Am Samura¹⁷.

15. Der Distrikt Tschar oder Dschari im Thale zwischen den südlichen kankasischen Neben- und Vorgebürge, zwischen der linken des Alasan und Samura, ist der südöstliche Theil Iesgistsans und gränzt mit

¹ (1772) < G.

² kartulischen < G.

³ Sie lassen — weiden, P.] Sie treiben ihre Schaafte im Wintor nach Kacheti in die Weide. G.

⁴ Telau, G.] Telaw, P.

⁵ Tiflis, G.] Teflis, P.

⁶ Dieser Distrikt hat. P.] Sie haben. G.

⁷ sucht. P.] suchen, G.

⁸ unabhängig, P.] frei, G.

⁹ In der häuslichen — Anhänger, P.] Handel und Kleidung ist wie bei Dido angeführt. Von der Religion gilt auch das, was von Dido gesagt: doch ist in Anzug die sunnisch mahometanische Religion mehr ausgebreitet, G.

¹⁰ an der, G.] am, P.

¹¹ Buhunda, G.] Buhunda, P.

¹² Chadisda, G.] Chadisch, P.

¹³ Manab, G.] Marab, P.

¹⁴ Tarata, G.] Tararata, P.

¹⁵ „Dieser Distrikt — ohne Religion“ დედაწი აქ არ სწერია.

¹⁶ Hierauf folgt — in Anzug. G.] Tumurgi oder Tumurga liegt unter Tebel am Samura. Seine Hauptdörfer sind: Tschuruda, Betleta, Kamutluch, Gararakru. P.

¹⁷ „13. Achi — Samura“ გიულდუნბუტედს ცალკე მხარეებად არ აქვს გამოყოფილი ამ ადგილას.

ეს ლეკური მხარეც ძველად ეკუთვნოდა კახეთს და ახლაც (1772)¹ ქართლის² მეფესთან კეთილ დამოკიდებულებაში იყო. ისინი ზამთარში ცხვარს აძოვებენ კახეთის მიწებზე³ და ვაქრობენ თელავში და თბილისში.

ამ მხარეს⁴ არ ჰყავს თავადები, [ჰყავს] მხოლოდ არჩეული მთავარი (მამასახლისი) და ცდილობს⁵ თავი დამოუკიდებლად⁶ დაიქიროს.

შინაურ ცხოვრებაში, ჩაცმა-დახურვაში, ჩვევებსა და რელიგიაში ისეთი ენის არიან, როგორც დიდოში, მხოლოდ სუნის სექტას აქ მეტი მიმდევარი მაჰმადიანი ჰყავს⁷.

11. მხარე თ ე ბ ე ლ ი — მდებარეობს ანწუხს ქვემოთ სამურაზე. მას ეკუთვნის სოფლები: ბუხნადა, ქარდა, ტადისდა, ხადისდა⁸, ნიკარი, მანაბი⁹, კუტლაბი, თ[ლ]არატა¹⁰, ჰამერი. ეს მხარე ძველად, როგორც კარი, ემორჩილებოდა კახეთის მეფეებს, რომლებმაც აქ ბერძნული (მართლმადიდებლური) რელიგია შემოიტანეს. ახლა ის დამოუკიდებელია და რელიგია არა აქვს¹¹.

12. ამის შემდეგ, კიდევ უფრო დაბლა მოსდევს მხარე ტ უ მ შ უ რ გ ი ანუ ტ უ მ შ უ რ ა ლ ი, რომლის მთავარი სოფლებია: კარადა, ბეთელდა, კიმე[თ]ლუხი, გარაკოლო. ორივე ამ მხარეში იგივე ენაა, რაც ანწუხში¹².

13. ა ხ ტ ი, სამურაზე.

14. რ უ ტ უ ლ ი, სამურაზე.

15. მხარე კ ა რ ი ან ჯ ა რ ი მდებარეობს დაბლობზე კავკასიის სამხრეთ შტოსა და მთისწინეთს შორის, ალაზნის მარცხენა მხარესა და სამურას შუა; ის არის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი ლეკეთისა და ესაზღვრება კახეთს. მისი სოფლებია¹³: 1. ბელაქანი 2. მაწეხი 3. კარი 4. თალა 5. კანკურაუ

¹ 1772 < გ ი უ ლ.

² ქართლის < გ ი უ ლ.

³ ისინი -- მიწებზე, [პ.ა.ლ.] ზამთრობით მათ თავისი ცხვარი მიჰყავთ კახეთის საძოვროებზე, გ ი უ ლ.

⁴ ამ მხარეს, [პ.ა.ლ.] მათ, გ ი უ ლ.

⁵ ცდილობს, [პ.ა.ლ.] ცდილობენ, გ ი უ ლ.

⁶ დამოუკიდებლად, [პ.ა.ლ.] თავისუფლად, გ ი უ ლ.

⁷ შინაურ ცხოვრებაში — მაჰმადიანი ჰყავს, [პ.ა.ლ.] ქვეყანა და ჩაცმაში დიდოს მსგავსია. რელიგიის შესახებ შეიძლება ითქვას იგივე, რაც დიდოსთან: თუმცა ანწუხში სუნატური მაჰმადიანობა უფრო მეტადაა გავრცელებული. გ ი უ ლ.

⁸ ხადისდა, გ ი უ ლ.] ხადიში, [პ.ა.ლ.]

⁹ მანაბი, გ ი უ ლ.] მარაბი, [პ.ა.ლ.]

¹⁰ ტარატა, გ ი უ ლ.] ტარარატა, [პ.ა.ლ.]

¹¹ აქ მხარე ძველად — რელიგია არა აქვს, დედანში აქ არ სწერია.

¹² ამის შემდეგ — ანწუხში, გ ი უ ლ.] ტუმურგი, ან ტუმურგა ტბელს ქვემოთ სამურაზე. მისი მთავარი სოფლებია: ჩურუდა, ბეტლუტა, კამუტლუხი, გარაკაკრაუ. [პ.ა.ლ.]

¹³ მხარე კარი — მისი სოფლებია, [პ.ა.ლ.] დაბლობზე, რომელსაც ქმნის კავკასიის სამხრეთი მთისწინეთი მთავარ კედთან, ალაზანსა და სამურას შორის მდებარეობენ შემდეგი ლეკური სოფლები, რომლებიც ყველაზე განაპირა სამხრეთის [სოფლებს] წარმოადგენენ და ესაზღვრებიან კახეთს: სახელდობრ: გ ი უ ლ.

Kacheti. Die Dörfer sind¹: 1. Belakan 2. Matzech 3. Tschar 4. Tala 5. Kankurai 6. Mischmisch² 7. Aleabat 8. Tschinich 9. Guluk 10. Kach 11. Illesu 12. Zachur 13. Warchian 14. Ienginuch³ 15. Latechi⁴ 16. Tschinich, 17. Guluk⁵. Folgende Dörfer haben die Tschari von Kacheti gerissen und behalten Aleabat, Kach, Watchgar und Iunginuch. Sie gehören den gedachten kleinen tscharischen Fürsten. Ihre Einwohner sind noch Georgianer aber jetzt noch von wenig georgischen Sitten und fast ohne Religion, und obgleich die Einwohner noch meistens Georgianer sind, so sind sie doch Muhamedanschen Glaubens. Warchian und Zagur gehört dem Fürstlinge Muhamet Bok in Illesu⁶. Noch ein kleiner Fürst Hatschi Dschalabi nemlich, hat einige Dörfer ausser den genannten. Er soll in einer auf einem Berge angelegten Festung wohnen und ihr den tatarischen Nahmen *Gelosen Gorasseri* (d. i. komm und siehe) gegeben haben. Dieser Distrikt stand mit Tebel vordem unter den kachetischen Zaaren und war christlich. Jetzo sind sie unabhängig, ohne Religion und vorzüglich Dschari sehr räuberisch. Sie nennen sich Muhamedaner der sunischen Secte. Man rechnet 1500 streitbare Männer auf diesen Distrikt.

Die tscharischen Dörfer sind den kachetischen sehr ähnlich; nur haben diese Lesgier die Getreidevorrathen nicht in Erdgruben, sondern auf den Boden ihrer Häuser, daher sie durch das Abbrennen der Dörfer in große Verlegenheit gerathen. In vielen Dörfern sind, nach der Weise der Kaukasen, steinerne Schiesthürme. Im Distrikt Dschari oder Tschar soll man noch Spuren einer von O. in W. gezogenen Mauer sehen; es ist vermuthlich die von Derbent in Westen fortgehende. In Kachetien und überhaupt in Georgien, findet man an der rechten Seite des Alasans keine Spur derselben, daher die Sage, daß sich eine Mauer von kaspischen zum schwarzen Meer erstreckt habe, falsch ist. Sie scheint sich am linken Ufer des Alasans zu endigen und wäre also etwan 150 Werste lang. Mein dringendes Verlangen diese Trümmer, von welchen Bayer in den Commentarien der Petersburgschen Akademie redet, selbst zu sehen, ward durch die Räubereyen der Lesgier unmöglich.

¹ Der Distrikt Tschar — Dörfer sind, P.] Zu dem Talo, das die südlichen caucasischen Vorgebürge mit dem Hauptgebürge machen, liegen zwischen dem Alasan und dem Samur folgende lesgische Dörfer, die die äußersten südlichen sind und mit Kacheti gränzen; nemlich: G.

² Mischmisch, G.] Mischnisch, P.

³ Ienginuch, G.] Zenginuch, P.

⁴ Latechi < G.

⁵ Tschinich, Guluk < G. პალატი შეცდომით ხელმოკრედ ასხენებს.

⁶ Folgende Dörfer — in Illesu, P.] den einige größtentheils Georgianer zu Einwohner haben, die von den Lesgiern zinsbar und zu Mahometaner gemacht sind. Das Haupt-Dorf Tschar dient auch zum Distriktsname. (შემდეგ წერილი ხელის ჩამატებას-ჯთ მოხდეს) — Die georgische Dörfer sind: Aleabat und Kach, deren in Tschar gehörig; Warchian, einem kleinen Fürsten Mahamet bek in Illesu gehörig und Ienginuch, den Fürsten in Dschäk den Hussein Chan gehörig. G.

6. მიშლინა¹ 7. ალიაბათი 8. ჯინიხი 9. გულუკი 10. კახი 11. ილისუ 12. წახური 13. ვერხიანი 14. იენგინუხი² 15. კატეხი³ 16. ჯინიხი 17. გულუკი⁴.
 კარმა შემდეგი სოფლები მოსტაცა კახეთს — ალიაბათი, კახი, ვერხიანი(?) და ინგინუხი. ისინი ეკუთვნიან უკვე დასახელებულ კარელ პატარა მთავრებს. მათი მოსახლეობა ჯერაც ქართველებია, მაგრამ ცოტა აქვთ ქართული ჩეგვები და თითქმის ურელიგიოდ არიან; თუმცა მეტი წილი მოსახლეობისა ქართველია, მაინც ისინი სარწმუნოებით მაამადიანები არიან. ვერხიანი და წახური ეკუთვნის მთავრის შვილს მუჰამედ ბეგს ილისუში⁵. კიდევ ერთ პატარა მთავარს, სახელდობრ, ჰაჯი ჩალაბს ეკუთვნის რამდენიმე სოფელი ზემოდასახელებულებს გარდა. ის უნდა ცხოვრობდეს მთაზე მდებარე ციხეში, რომელსაც დაარქვეს თათრული სახელი გელოსენ გორასსერი (ე. ი. შოდი და წახე). ეს მხარე თებელთან ერთად ადრე ემორჩილებოდა კახეთის მეფეს და იყო ქრისტიანული. ახლა ის დამოუკიდებელია, არ აქვს რელიგია; განსაკუთრებით კარი ძალიან ყაჩაღურია. ისინი თვლიან თავს სუნის სექტის მაამადიანებად. ამ მხარეში ითვლება 1500 მეომარი.

კარის სოფლები ძალიან ჰგავს კახეთისას; მხოლოდ ეს ლეკები თავის კირნახულს ინახავენ არა ორმოცეში, არამედ თავისი სახლის სხვენზე, ამით სოფლების გადაწვისას დიდ გაჭირებაში ვარდებიან. ბევრ სოფელში, კავკასიელთა მსგავსად, არის ქვის კოშკები. კარში შეიმჩნევა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ მიმავალი კედლის ნაშთები; ეს ალბათ არის დერბენტიდან დასავლეთისკენ გაშენებული კედელი. კახეთში, ალაზნის მარჯვენა მხარეზე, დასაერთოდ საქართველოში, ამ კედლის კვალი არ არის; ამდენად გადმოცემა, რომ კედელი გადიოდა კასპიიდან შავ ზღვამდე, მცდარია; ის უნდა თავდებოდეს ალაზნის მარცხენა მხარეზე და სივრძით ალბათ 150 ვერსს იყო. ლეკების ყაჩაღობის გამო განუხორციელებელი დარჩა ჩემი დაენებითი სურვილი; რომ ჩემი თვალით მენახა ეს ნანგრევები, რომელთა შესახებაც ბაიერი პეტერბურგის აკადემიის „მოამბეში“ აღნიშნავდა.

¹ მიშინი, გ ი უ ლ.] მიშინში, პ ა ლ.

² იენგინუხი, გ ი უ ლ.] ცენგინუხი, პ ა ლ.

³ კატეხი < გ ი უ ლ.

⁴ „16. ჯინიხი 17. კატეხი“ ნეცდომით დელახლავ განეორებული პალასის მიერ.

⁵ შემდეგი სოფლები — ილისუნი. პ ა ლ.] ამათგან ზოგი. რომელთა მოსახლეობასაც უმეტესწილად ქართველები შეადგენენ. ლეკების მიერ დახარკული და გაჰაჰაჰიანებული არიან. მთავარი სოფელი კარი ასევე მხარის სახელიცაა. ქართული სოფლებია: ალიაბათი და კახი, გარს ეკუთვნიან; ვერხიანი, ეკუთვნის ილისუს შვირე ბატონს მაჰამედ ბეგს და იენგინუხი, ემორჩილება შაჰის მმართველს ჰუსეინ ხანს. გ ი უ ლ.

B. Der zweyte Iesgische Dialekt schränkt sich blos auf zwey Distrikte ein:

16. Dido georgianisch Didoeti¹. Er ist der erste Iesgische Distrikt² an der S. Seite der Alpen am Ursprunge des Samura und³ gränzt in O. mit dem georgianischen Distrikt Tuschi oder Tuscheti⁴, in S. mit Kacheti, und in N. mit dem kistischen Distrikt Dschanti⁵. — Er enthält⁶ folgende Dörfer: 1. Bescho 2. Barib 3. Thladuk⁷, Kidir⁸ 4. Sechidi 5. Ksä-mari 6. Tedlosochi⁹ 7. Rehotli 8. Otutli 9. Tschaliaki 10. Zizimaki 11. Ilboki 12. Uäzeatli 13. Chibia 14. Kwiratle 15. Chuprib¹⁰ 16. Tschapichwa 17. Altharak 18. Chuteruk¹¹ 19. Hasak 20. Tlerutle, wo Eisengruben sind 21. Aked¹² 22. Helwoß 23. Retlo 24. Mokokip ein großes Dorf 25. Eschidle 26. Astl'a 27. Chbotli' 28. Kwitlo 29. Hinok 30. Kätok 31. Escha 32. Ziche und 33. Kita oder Kidi¹³. Bey Barib und mehr Oertern sind Kochsalzquellen. — In diesem Distrikt wird auch ausser Eisen, Kupfer und Bley geschmolzen, auch Salpeter bereitet. Zwischen Dido und Kacheti ist ein unbewohnter Bergzug des Kalkgebürges.

Von Tschilda in Kacheti ist bis Kidir in Dido nur 1 Tagereise, von da bis Eschidle eine halbe Tagereise, nach Bogos nach N. 1 $\frac{1}{2}$ Tag., nach Tuscheti 1 Tagereise, und nach Kabutsch nach O. eine kleine Tagereise¹⁴, nach Andi in NO. 2 $\frac{1}{2}$ Tagereisen.

17. Der Iesgische Distrikt Unso liegt neben¹⁵ Dido in NO. Er ist klein und hat seine Benennung von einem großen Dorfe, zu welchem kleinere gehören. Wie Dido befindet er sich auf der Höhe des südlichen¹⁶ Schiefergebürges¹⁷ und die Dörfer liegen an Samurbächen und ihren Quellen.

Die Sprache verbindet diese Distrikte Dido und Unso miteinander, die in beiden dieselbe und von allen der benachbarten Völker verschieden

¹ georgianisch Didoeti, G.] oder Didoeli, P.

² der erste Iesgische Distrikt < P.

³ der Alpen — Samura und. P.] des Caucasischen Gebürges. der, G.

⁴ Tuscheti, G.] Tuschen, P.

⁵ Dschanti, G.] Dschari, P.

⁶ Er enthält, P.] Es gehören dazu, G.

⁷ Thladuk, G.] Tschladuk, P.

⁸ Kidir < P.

⁹ Tedlosochi, G.] Teddosochi, P.

¹⁰ Chuprib, G.] Chubrit, P.

¹¹ Chuteruk, G.] Chuperuk, P.

¹² Aked, G.] Akel, P.

¹³ „oder Kidi“ დიდენი სი დეილის სი სჭროს.

¹⁴ Von Tschilda — kleine Tagereise, G.] Von Kidir in Dido ist bis Tschilda in Kacheti nur 1 Tagereise, nach Tuscheti 1 Tagereise, P.

¹⁵ neben, P.] Von, G.

¹⁶ Höhe des südlichen, G.] südlichen Höhe des, P.

¹⁷ Schiefergebürges, P.] iugi alpini Schi-tosi, G.

მ. მეორე ლექსური დიალექტი შემოიფარგლება მხოლოდ ორი მხარით:

16. დიდო, ქართულად დიდოეთი¹. ის არის პირველი ლექსური მხარე² ალპების სამხრეთ მხარეზე, სამურის სათავესთან და³ აღმოსავლეთით ესაზღვრება ქართულ მხარეს, თუშეთს, სამხრეთით კახეთი აქვს, ჩრდილოეთით ქისტური მხარე ჯანტი⁴. მასში შედის შემდეგი სოფლები: 1. ბეშო 2. ბარნაბი 3. თლადუხი⁵, კიდირი⁶ 4. ზეხიდი 5. კსემარი 6. ტედლოზობი 7. რეპოთლი 8. ოტუთლი 9. ჩალიახი 10. წიწიმახი 11. ელბოყი 12. კიწი-ათლი 13. ხიბია 14. კემიათლი 15. ხუპრი(ბი)⁷ 16. შაფიხი 17. ალთარაკი 18. ხუთრაკი⁸ 19. ჰაზახი 20. თლეროთლი. სადაც არის რკინის მადნები. 21. აკიდი⁹ 22. ზელკოე 23. რეტლო 24. მოყოყი[აი], დიდი სოფელი. 25. ეში-დლე 26. ასთლა 27. ხბოთლი 28. ყვეთლი 29. ჭინუხი 30. ხეტოხი 31. ეშა 32. ცინე და 33. ხიტა, ან ხიდი¹⁰. ბარნაბთან და სხვა ადგილებში არის სუფურის (საქმელი) მარილის წყაროები. ამ მხარეში, რკინის გარდა, აღნობენ სპილენძს და ტყვიას, აგრეთვე ამზადებენ გვარჯილას. დიდოსა და კახეთს შორის არის კირქვიანი ქედის დაუსახლებელი მთიანეთი (ქედი).

შილდადან (კახეთშია) კიდირამდე (დიდოეთშია) მხოლოდ 1 დღის საყალბა, იქიდან ეშიდლემდე ნახევარი დღის გზაა, ბოგოზამდე ჩრდილოეთისკენ 1¹/₂ დღისა, თუშეთამდე 1 დღის, ხოლო ყაფუქამდე აღმოსავლეთით ერთ დღის სავალზე ნაკლებია¹¹; ანდომდე ჩრდილო-აღმოსავლეთით 2¹/₂ დღის სავალი გზაა.

17. ლექსური მხარე უნძო მდებარეობს დიდოს ახლოს¹² ჩრდილო-აღმოსავლეთით. ის პატარაა; მისი სხელწოდება წარმოსდგება დიდი სოფლის სახელისგან, რომელსაც უფრო მცირენი ეკუთვნიან. როგორც დიდო, ისიც მდებარეობს სამხრეთი ფიქალიანი მთების¹³ მაღლობებზე და სოფლები განლაგებული არიან სამურზე და მის შენაკადებზე.

ენა აკავშირებს დიდოსა და უნძოს მხარეებს ერთმანეთთან, რაც ორივეში ერთი და იგივეა და ყველა სხვა მეზობელი ხალხებისაგან განსხვავდება.

¹ ქართულად დიდოეთი, გიულ. ანუ დიდოელი, პაღ.

² პირველი ლექსური მხარე < პაღ.

³ ალპების — სათავესთან და, პაღ.] კავკასიის ქედისა, რომელიც გიულ.

⁴ ჯანტი, გიულ.] კარი, პაღ.

⁵ თლადუკი, გიულ.] თლადუკი, პაღ.

⁶ კიდირი < პაღ.

⁷ ხუპრი(ბი), გიულ.] ხუმბრიტი, პაღ.

⁸ ხუტერაკი, გიულ.] ხუპერაკი, პაღ.

⁹ აკედი, გიულ.] აკელი, პაღ.

¹⁰ „ან კიდი“ დედანში აქ არ სწერია.

¹¹ შილდადან — ნაკლებია, გიულ.] კიდირიდან (დიდოეთშია) შილდამდე კახეთში მხოლოდ 1 დღის სავალია, თუშეთამდე 1 დღის გზაა, პაღ.

¹² დიდოს ახლოს, პაღ.] დიდოდან, გიულ.

¹³ სამხრეთი ფიქალიანი მთების, გიულ.] ფიქალიანი მთების სამხრეთ, პაღ.

ist. Doch erkennt man derselben eine Verwandschaft mit der Sprache des Distrikts Chusag oder Auar, und der übrigen verschiedenen Sprachen der Lesgischen Distrikte, daher ich diese Distrikte mit zu Lesgia oder Lesgistan rechne¹.

Beide Distrikte enthalten etwa 1000 Familien. Sie waren ehedem Unterthanen von Kacheti, und² vermutlich würde von hieraus das Christenthum unter ihnen verbreitert, von dem³ noch izt⁴ einige Kirchen nach und die großen Fasten beybehalten sind. Sie haben sich aber der kachetischen Herrschaft entledigt und sind auch nun keine Christen mehr, aber auch keine Muhamedaner und ganz ohne eine namentliche Religion. Mit den Georgianern leben sie friedlich und weiden ihre Schaafte im kachetischen Thal. Sie haben keine Fürsten, nur Aelteste und sind arme und unwissende Leute. Sie sind⁵ dem mächtigen Distrikt Anzug und Kabutsch⁶ in der Art tributbar, daß 2 Familien jährlich ein Schaaf geben.

In beyden Distrikten sind Eisen- und Blei⁷-erze, die auch in kleiner Menge verschmolzen werden. Sie sieden sich auch etwas Salpeter und machen Schiespulver, wozu sie den Schwefel, für Waizen, den sie ziemlich reichlich bauen kaufen, ein handvoll Salpeter wird mit einem Pud Waizen bezahlt⁸. Kochsalz haben sie von den Quellen bey Andi und geben ein gleiches Maas Waizen dafür.

Sie weben grobes Tuch und machen daraus Röcke. Für dieselben, Woilocken oder Filze und Schaafte erhandeln sie in Kacheti baumwollene Zeuge und andere Hausgeräthe⁹. Sie sind überhaupt an Vieh und Gütern arm und Geld ist gar nicht unter ihnen¹⁰; auch sind sie äusserst unwissend.

Den Kopf scheeren sie ganz kal, auch den Bart und lassen nur den Stützbart nach und tragen Mütze mit breiten Aufschlage von Schaaffellen. Die Weiber tragen ein kleines Tuch um die Stirn und ein grosses Tuch über den Kopf; und in allen übrigen ist die Kleidung völlig die kumü-kisch-tatarische; und so ist sie auch in ganz Lesgia¹¹.

¹ Die Sprache — rechne, G.] Dido und Unso reden die lesgische Sprache in einerley Dialekt, nicht so mit den übrigen Distrikten, die sich (ob man gleich ein und dieselbe Grundsprache nicht verkonnen kann) nicht verstehen, P.

² von Kacheti, und, G.] Kachetiens, wovon. P.

³ würde von hieraus — von dem < P.

⁴ izt < P.

⁵ arme — sind < P.

⁶ und Kabutsch < P.

⁷ und Blei- < P.

⁸ ein handvoll — bazalt < P.

⁹ Hausgeräthe, G.] Bedürfnisse, P.

¹⁰ Geld — ihnen, G.] wissen von Gelde gar nichts, P.

¹¹ Den Kopf scheeren — ganz Lesgia < P.

მაინც შეიმჩნევა ნათესაობა ხუნჯახის ანუ ავარის მხარის ენასთან და ლეკური მხარეების დანარჩენ განსხვავებულ ენებთან; ამიტომ ამ მხარეებს მე ვთვლი ლეკეთისად¹.

ორივე მხარე შეიცავს დაახლოებით 1000 ოჯახს. ისინი ძველად იყვნენ კახეთის ქვეშევრდომები და ძირითადად აქედან გავრცელდა მათ შორის ქრისტიანობა, რის ნაშთადაც² ჯერაც³ შემორჩენილი აქვთ რამდენიმე ეკლესია და დიდნარხვა. მაგრამ მათ განითავისუფლეს თავი კახეთის ბატონობისაგან და აღარ არიან ქრისტიანები, თუმცა არც მაჰმადიანები არიან და, საერთოდ, რელიგია არ აქვთ. ქართველებთან ისინი მშვიდ ურთიერთობაში არიან და მათი ცხვარი კახეთის დაბლობზე ბალახობს. მათ არ ჰყავთ თავადები, მხოლოდ მთავარი ჰყავთ და არიან ღარიბი და გაუნათლებელი ხალხი. ისინი⁴ ძლიერ მხარეს ანწუხს და ყაფუქს⁵ ხარკს უხდიან; 2 ოჯახი წლიურად ერთ ცხვარს იხდის.

ორივე მხარეში არის რკინის და ტყვიის⁶ მადნები, რომლებსაც მცირე რაოდენობით აღნობენ. ისინი ამზადებენ აგრეთვე ცოტა გვარჯილას და აქეთებენ თოფის წამალს, რისთვისაც ისინი გოგირდს ყიდულობენ ხორბალში გაცვლით, რასაც შედარებით მეტს სთესენ. ერთი მუჰა გვარჯილა ღირს ერთი ფუთი ხორბალი⁷. ანდის ბუდობებიდან (წყაროებიდან) მათ აქვთ საჭეღი მარილი, რასაც ცვლიან იგივე რაოდენობის ხორბალზე.

ისინი ქსოვენ უხეშ მაულს⁸ და მისგან ამზადებენ ჩოხებს. ამას, ქეჩას და ცხვარს ისინი კახეთში ცვლიან ბამბის ქსოვილებზე და სხვა საოჯახო ნივთებზე⁹. მათ საერთოდ ცოტა ჰყავთ პირუტყვი და მამულითაც ღარიბები არიან; ფული საერთოდ არ აქვთ¹⁰; ამასთან უაღრესად უსწავლენი (უმეცარები) არიან.

თმას ისინი მთლად იპარაკენ, ასევე წვერსაც, რომელსაც მხოლოდ ნიკაპზე იტოვებენ; ატარებენ განიერნაბირიან ქუდებს ცხვრის ტყავისას. ქალებს შუბლზე წაკრული აქვთ პატარა თავსაკრავი, ხოლო თავზე დიდი თავსახვევი; სხვა ყველაფერშიც ტანსაცმელი მთლად იგივეა, რაც ყუმუხ-თათრებში; და ასევეა მთელ ლეკეთში¹⁰.

¹ ენა აკავშირებს — მე ვთვლი ლეკეთისად, გ ი უ ლ.] დიდოსა და უნსონი ლაპარაკობენ ლეკური ენის ერთსა და იმავე დიალექტზე, არა ისეთზე, როგორზედაც სხვა მხარეებში, რომლებსაც ერთნაწილისა არ ესწიოთ (თუმცა ადგილად შეიძლება იმის წეტყობა, რომ ერთსა და იმავე ძირეულ ენასთან გვაქვს საკმე). პ ა ლ.

² აქედან გავრცელდა — რის ნაშთადაც < პ ა ლ.

³ ჯერაც < პ ა ლ.

⁴ არიან ღარიბი და გაუნათლებელი ხალხი. ისინი < პ ა ლ.

⁵ და ყაფუქს < პ ა ლ.

⁶ და ტყვიის < პ ა ლ.

⁷ ერთი მუჰა — ფუთი ხორბალი < პ ა ლ.

⁸ საოჯახო ნივთებზე, გ ი უ ლ.] საპირო საგნებზე, პ ა ლ.

⁹ საერთოდ არ აქვთ, გ ი უ ლ.] არ იციან, პ ა ლ.

¹⁰ თმას ისინი — მთელ ლეკეთში < პ ა ლ.

C. Den dritten lesgischen Dialekt redet man im

18. Distrikt Kabutsch. Ihm ist Kacheti in S. und Dido in W. Unter seinen Dörfern, die an Bächen des Samra und deren Quellen, im südlichen Schiefergebürge stehen, sind die ausehnlichsten: Ti'adal, Kalak, Chudtschiga¹, Beschda², Chischareku³, Haut'la, Nehal⁴, Inuchi.

Von Gauas in Kacheti ist nach Kabutsch 2 Tagereisen nordlich, und⁵ von Kabutsch nach Chunsag über Anzug und Kahaisa⁶ 3 Tagereisen in NO.

Die Sprache weicht von der in Dido so stark ab, daß man sie für eine besondere halten möchte, doch findet man bey dem Untersuchen, daß sie ein lesgischer Dialekt ist, daher auch die Einwohner, die etwa 1000 Familien ausmachen, ob sie gleich ohne allen Bezug auf die übrigen Distrikte sind, für ächte Lesgier gehalten werden müsten. Was übrigens von der Regierung, von der Religion, von dem Handel, der Nahrung und Kleidung bei Dido gesagt ist, das gilt auch von diesem Distrikt⁷.

Ramas von der Nation Dido aus Kidir gab mir diese Nachrichten von Dido, Unso und Kabutsch, zugleich mit der Wörtersammlung dieser Sprachen, die in Kacheti noch mer bestätigt worden⁸.

D. Die vierte lesgische Mundart hat man im

19. Distrikt Andi. Er liegt an einem Koisu Flüschen und enthält etwa 800 Familien, die das Lesgische in einer ganz eignen Mundart reden.

Er ist dem Fürsten Eldaar⁹ in Jachsai oder Achsai untertan¹⁰, auch einige Dörfer dem Auar Chau Unterthan. Die Kontribution einer Familie besteht gewöhnlich in einem Schaaf.

Daselbst wird ein Schauchnal zum Aelteste und Befehlshaber von der Nation gewählt¹¹.

Hierher gehörige Dörfer sind: Andi, das in eigener Sprache Kuanal heist¹², Hitlu¹³ Agatl'¹⁴, Hita Agatl'¹⁴, Rikuna, Goncha, Aschele, mit die-

¹ Chudtschiga, G.] Chudschiga, P.

² Beschda, G.] Beschde, P.

³ Chischareku, G.] Chischereku, P.

⁴ Nehal, G.] Netal, P.

⁵ Von Gauas — und, G.] Von Kabutsch bis Gauar in Kachoti sind 2 Tagereisen, P.

⁶ Kahaisa, G.] Kaharsu, P.

⁷ Was übrigens — Distrikt. G.] Sie unterscheiden sich auch von den Didoorn weder in Kleidung noch Verfassung und Haushaltung, kurz in nichts. P.

⁸ Ramas — bestätigt worden < P.

⁹ Eldaar < P.

¹⁰ Untertan < P.

¹¹ Daselbst — gewählt < P.

¹² das in — heist, G.] oder Kuanal, P.

¹³ Hitlu < P.

¹⁴ Hita Agatl' < P.

C. მესამე ლექურ დიალექტს ლაპარაკობენ:

18. ყაფუჭის მხარეში. მისგან კახეთი არის სამხრეთით, დიდო დასავლეთით. მისი სოფლებიდან, რომლებიც მდებარეობენ სამურის შენაკადებზე, სამხრეთ ფიქალთან მთებში, ყველაზე მნიშვნელოვანია: თლადალი, ქალაქი, ხუჯიგა, ბეშდა¹, ხიშარეკუ², ქანთლა, ნეჰალი³, პინუხი.

გავაზიდან (კახეთშია) ყაფუჭამდე ჩრდილოეთისკენ არის 2 დღის სავალი გზა და⁴ ყაფუჭიდან ხუნძახამდე, ანწუხის და კაპისას⁵ გავლით ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ, 3 დღის გზაა.

ენა იმდენად განსხვავდება დიდოურისგან, რომ ის შეიძლება მივიჩნიოთ ცალკე ენად, მაგრამ დაკვირვების შემდეგ ჩანს, რომ ის ლექურის დიალექტია; ამიტომ მოსახლეობაც, რომელიც 1000 ოჯახს შეადგენს, თუმცა ყოველგვარი დამოკიდებულების გარეშე არის სხვა მხარეებთან, უნდა ჩაითვალოს ნამდვილ ლექებად. სხვა დანარჩენი, რაც მმართველობის, რელიგიის, საქმიანობის, კვებისა და ჩაცმის შესახებ იყო დიდოელებთან ნათქვამი, შეიძლება ამ მხარეზეც გავიმეოროთ⁶.

დიდოელმა რამაზმა, კიდირიდან, მომცა მე ეს ცნობები დიდოს, უნძოს და ყაფუჭის შესახებ, რაც კახეთში [შეგროვებულ] ამ ენათა ლექსიკონებით კიდევ უფრო საფუძვლიანი გახდა⁷.

D. მეოთხე ლექური დიალექტი არის

19. ანდის მხარეში. ის მდებარეობს მდ. კოისუს შენაკადზე და შეიცავს დაახლოებით 800 ოჯახს, რომლებიც ლაპარაკობენ ლექურად, სულ თავისებურ დიალექტზე.

ის ემორჩილება იახსაის ან ახსაის მთავარს, ელდარს⁸, რამდენიმე სოფელი კი ავარხანს. ოჯახი ხარკად ჩვეულებრივ იხდის ერთ ცხვარს.

იქ ხალხის უფროსად და ბატონად შაუხუალს (შამხალს?) ირჩევენ⁹.

აქაური სოფლებია: ანდი, რომელსაც საკუთარ ენაზე ყვანალი ჰქვია¹⁰, პიტლუ¹¹ ლალათლე, პიტა ლალათლე¹², რიკუნა[ი], გუნხა, აშელი; ამათთან ენობრივ

¹ ბეშდა, გ ი უ ლ.] ბეშდე, პ ა ლ. (ბეშტა—გ. გ.)

² ხიშარეკუ, გ ი უ ლ.] ხიშერეკუ, პ ა ლ.

³ ნეჰალი, გ ი უ ლ.] ნეტალი, პ ა ლ.

⁴ გავაზიდან — სავალი და, გ ი უ ლ.] ყაფუჭიდან გაუარამდე (კახეთშია) არის ორი დღის სავალი, პ ა ლ.

⁵ კაპისას, გ ი უ ლ.] კაპარსას, პ ა ლ.

⁶ სხვა დანარჩენი — მხარეზეც გავიმეოროთ, გ ი უ ლ.] ისინი დიდოელთაგან არც ჩაცმით განსხვავდებიან და არც წყობილებითა და ყოფაცხოვრებით, მოკლედ, არაფრით [არ განსხვავდებიან], პ ა ლ.

⁷ დიდოელმა რამაზმა — საფუძვლიანი გახდა < პ ა ლ.

⁸ თავადს ელდარს, გ ი უ ლ.] თავადებს, პ ა ლ.

⁹ იქ — ირჩევენ < პ ა ლ.

¹⁰ რომელსაც — ჰქვია, გ ი უ ლ.] ანუ კუნალი, პ ა ლ.

¹¹ პიტლუ < პ ა ლ.

¹² პიტა ლალათლე < პ ა ლ.

sen durch die Sprache verbunden, aber übrigens abgesondert die Dörfer¹ Siloda und² Bunoda. Das Dorf Burtuna zwischen Andi und Endre, nahe zum Achatasch als Koisu. Und nahe an der Koisu das Dorf Kochidotl', daselbst eine Salz-Süderei, onweit Andi. Dörfer an den niedern Ostteile des Koisu Anerchens; Ubuch³, Obok, Teletla; Holotla⁴, Gogotle⁵ und Thlnnuda⁶.

E. Der fünfte Dialekt wird in folgenden Distrikten geredet:

20. Akuscha, am Koisu. Er hat in Osten Jotemisch, wo man tatar. in W. Balkar, wo man lesgisch, in S. Kasikumuk, wo man eine besondere Mundart des lesgischen und in N. Gubden, wo man tatarisch redet. Ist volkreich und wird an 1000 Familien⁷ gerechnet. Man redet in demselben lesgisch, mit Zudakara und Balkara in einerley Mundart.

Er gehört theils dem Usmei oder Uzmei der Chaitaken, theils dem Schamchal in Tarku. Zu demselben gehören folgende Dörfer: 1. Butri 2. Hente 3. Kurki 4. Hsabala 5. Usischa 6. Mehalja 7. Mikhel 8. Tetqualja 9. Merequalja 10. Zulkul 11. Keppala 12. Mechwala Schukty 13. Kantala 14. Unganata 15. Kulzur 16. Zulequara 17. Bulkar 18. Kalala 19. Zuhnil 20. Kuleettale 21. Dihbuke 22. Mulewka 23. Herok 24. Nikäh 25. Akkuscha 26. Mehin 27. Uschuscha 28. Gimisch, Rutul am Osen. Alle liegen an Quellen.

21. Der lesgische Distrikt Kubescha oder Gubescha auch am Koisu, weiter hinab gegen Tarku. Er wird an 1000 Familien gerechnet und ist dem Utzmei unterthänig.

In Akuscha und Kubescha spricht man eine sehr abweichende in beyden aber gleiche Mundart des lesgischen⁸. Die Einwohner der 4 letzten Kreise sind alle Muhamedaner der sunnischen Secte.

In Kubescha sind nicht nur Eisensteine, sondern auch Schmelzer und Schmiede, die sie veredeln können.

Er ist dem Usmei der Chaidaken und dem Schamchal in Tarku unterthau.

22. Distrikt Zudakara auch Zadäch⁹. An der Ursprunge der Koisu¹⁰. Dazu gehören: Kudalir, Maalir, Chilir, Salta, Kurota, Tl'uuk, Hozatl.

¹ mit diesen — Dörfer < P.

² und < P.

³ Das Dorf Burtuna — Ubuch, G.] Burtuna: P.

⁴ Holotla < P.

⁵ Gogotle, G.] Gogol, P.

⁶ Thlnnuda, G.] Tumuda, P.

⁷ 1000 Familien, P.] 10.000 Mann. G.

⁸ In Akuscha — lesgischen, P.] Den Distrikt Akuscha bewont ein Volk, das eine ser veränderte Dialekt der Lesgischen Sprache redet, mit der die Sprache in Kubescha überein komt, welches unter dem Uzmei stehet, G.

⁹ Zadäch, G.] Zadoch, P.

¹⁰ An der — Koisu, G.] An Koisu hinab an einem besondern Arm. P.

კავშირშია, ხოლო სხვა მხრივ ცალკეა სოფლები¹ ზილოდა და² ბუნოდა. სოფელი ბურთუნაი ანდისა და ენდრეს შორის, უფრო ახლოს აკტაშთან ვიდრე კოისუსთან. და [მის] ახლოს კოისუზე სოფ. ქვანხიდათლი, სადაც მარილსახდელია ანდის სიახლოვეს. კოისუს დაბალ აღმოსავლეთ ნაპირზე შემდეგი სოფლებია ავარხანის კეთვნილი: უბუხი³, ოზოხი, ტელეთლი, პოლოთლი⁴, გოგოთლი⁵ და თლუნუდა⁶.

E. მეხუთე დიალექტზე ლაპარაკობენ შემდეგ მხარეებში:

20. აკუშა, კოისუზე. აღმოსავლეთით მას აქვს ოტემიში, სადაც ლაპარაკობენ თათრულად; დასავლეთით ბალყარი, აქ ლაპარაკობენ ლეკურად; სამხრეთით ყაზიყუმუხი, სადაც ლეკურის განსაკუთრებულ დიალექტზე ლაპარაკობენ და ჩრდილოეთით გუბდენი, სადაც თათრულად ლაპარაკობენ. ის ხალხმრავალია. იქ ცხოვრობს 1000 ოჯახი⁷. აქ ლაპარაკობენ ლეკურად, მსგავსად ცუდაკარისა და ბალყარისა.

ის ეკუთვნის ნაწილობრივ ხაიდაკთა უსმეის ან უცმეის, ნაწილობრივ კი შამხალს ტარკიში. აქ შედის შემდეგი სოფლები: 1. ბუთრი 2. ჰინტა 3. კურკი 3. ჰსაბალა 5. უსიშა 6. მეჰელთა 7. მიკიჰე 8. ტეტკვალია(?) 9. მერგკვალია(?) 10. ცულკული(?) 11. ჯუფუა 12. მეღვა(ლა), შუკტი 13. ხანკლა 14. ურგანა(ტა) 15. ხურცილი 16. ცულეყვანა. 17. ბალხარი 18. ქალიალი 19. ცუპნილი 20. კულეტალე 21. დიჰბუქი 22. მულეგკი 23. ჰეროკი 24. ნიკეპი 25. აკუშა 36. მუჰი(ნი) 27. უმუშა 28. გიმიში, რუტული ოზენზე. ყველანი მდებარეობენ მდინარეებზე.

21. ლეკური მხარე კუბეშა ან გუბეშა (კუბაჩი — გ. გ.), აგრეთვე კოისუზე, ქვევით ტარკის პირდაპირ. იქ ითვლება 1000 ოჯახი, ემორჩილება უსმეის.

აკუშასა და კუბაჩში ლაპარაკობენ ძლიერ განსხვავებულ, მაგრამ ერთმანეთის მსგავს, დიალექტზე ლეკური ენისა⁸. უკანასკნელი 4 მხარის მოსახლეობა ყველა სუნის სექტის მაჰმადიანია.

კუბაჩში არა მარტო რკინაქვაა, არამედ არიან აგრეთვე მდნობელნი და მჭედლები, რომელთაც რკინაქვის გამდიდრება იცინან.

ის ემორჩილება ხაიდაკთა უსმეის და ტარკის შამხალს.

22. მხარე წუდახარი, აგრეთვე წადეხი⁹ კოისუს სათავეებზეა¹⁰. მას ეკუთვნიან: კუდალი(რი), მაალი(რი), ხილი(რი), სალტა, ქოროდა, თლუხი,

¹ ამათან ენობრივ -- სოფლები < პ ა ლ.

² და < პ ა ლ.

³ სოფელი ბურტუნა — უბუხი, გ ი უ ლ.] ბურტუნა. პ ა ლ.

⁴ პოლოთლი < პ ა ლ.

⁵ გოგოთლე. გ ი უ ლ.] გოგოლ, პ ა ლ.

⁶ თლუნუდა, გ ი უ ლ.] ტუმუდა, პ ა ლ.

⁷ 1000 ოჯახი, პ ა ლ.] 10.000 კაცი, გ ი უ ლ.

⁸ აკუშასა — ლეკური ენისა, პ ა ლ.] აკუშის მხარეში ცხოვრობს ხალხი, რომელიც ლაპარაკობს ლეკური ენის ძალზე განსხვავებულ დიალექტზე. რომელსაც ემთხვევა კუბეშას ენა და ემორჩილება უცმეის. გ ი უ ლ.

⁹ ცადეხი, გ ი უ ლ.] ცადოხი, პ ა ლ.

¹⁰ კოისუს სათავეებზეა. გ ი უ ლ.] კოისუს ქვევით. ცალკე ტოტზე. პ ა ლ.

Mahometaner, frei, an 2000 Famil., daselbst alle Freitag Markt. In Zadäch selbst schöne Medschet. Folgende gehören zu Zudakara: Zuch (Tschuk), Tschuukche (Tschuklu), Tschechi, Kuhur, Salta, Kudali, Uris, Sinrus, Kargabil, Kosuk¹. In diesen Diktrikt wird Wein und Obst, gewonnen. Er enthält auch Ueberbleibsel des ehemaligen Endre am Ufer des Koisu auf dem nordlichen Vorgebürge, etliche W. unter Kemira. Bey Endre ist ein warmes Schwefelbad, welches ich das Andreasbad nannte. Er hat auch Mineralien. Man redet hier lesgisch in einer sehr besondern Mundart, bey der man nur eben die Abstammung erkennet.

Die Einwohner sind sunnische Muhamedaner, haben schöne Metscheden und werden an 100 Familien² gerechnet. Dieser Distrikt ist bis auf einige Beweise der Oberherrschaft des Chans der Kasikumüken frey.

F. Die sechste lesgische Mundart, spricht man blos in dem großen

23. Lesgischen Distrikt Kasikumuch oder Kasikumüki³, nicht Chassu Kumüki⁴. Niedriger an dem Koisu, an dessen Ostseite in einiger Entfernung von demselben nach Osten wohnt an Quellen die Nation Kasikumuch⁵. Das Oberhaupt desselben heißt Kasikumuch⁶ Chan, welches jetzt Muhamet Chan und vor ihm Surchai Chan war. Die Nation Kasikumuch soll an 20000 Mann stark sein⁷.

Von der Kumüki des Gärbers die neben diesen Kasi Kumuch wohnen sollen, weis man izt nichts. Vielleicht hat das eben izt angeführte Dorf Kuma hiezu Gelegenheit gegeben. Kumük werden izt die Tatare von Aksai-Endre, Kostek und Targu genant.

Die Kasi Kumuch reden eine lesgische Dialekt, der ser von dem in Chunsag verschieden⁸.

Dörfer desselben sind: 1. Kular 2. Cholesme⁹ 3. Katschai 4. Kurkur¹⁰ 5. Schere 6. Tsankura¹¹ 7. Nitsaukura¹² 8. Chosrek¹³ 9. Akar 10. Huruk-

¹ Dazu gehören: — Kosuk < P.

² 2000 Familien, P.] 3000 Mann. G.

³ oder Kasikumüki < G.

⁴ Chassu Kumüki, G.] Chassu und Kumüki, P.

⁵ Niedriger — Kasikumuch, G.] Er liegt oben an einem Arm des Koisu. neben dem Distrikt Zudakara P.

⁶ Kasikumuch, G.] Kasikumük, P.

⁷ Die Nation — stark sein < P

⁸ Von der Kumüki—verschieden, G.] Die Einwohner sind nicht, wie der Nähme vermuthen lassen kann. Kumüken, sondern Lesgier, wie besonders die von der gemeinen lesgischen wenig abweichende Mundart und mehr andere Umstände zeigen. P.

⁹ Cholesme, G.] Chlesme, P.

¹⁰ Kurkur, G.] Kirkur, P.

¹¹ Tsankura, G.] Tschaukura, P.

¹² Nitsaukura, G.] Nitsakura, P.

¹³ Chosrek, G.] Chosten, P.

პოკათლი, მაჰმადიანებია, თავისუფლები, 2000 ოჯახი. იქ ყოველ პარასკევს ბაზრობაა. თვით წადებს მშვენიერი მეჩეთია. შემდეგი [სოფლები] ეკუთვნიან წუდახარს: წუხი (ჩოხი), ჩუქუხე (ჩუქლუ), ჩოხი, კუჭური, სალტა, კუდალი, ური(სი), ზიურ(უსი), გერგებლი, კოზუკი¹. ამ მხარეში არის ღვინო და ხილი. მასში შედის აგრეთვე ნაშთები ძველი ენდრესი, კოისუს ნაპირზე, ჩრდილო მთისწინეთზე, რამდენიმე ვერსზე კემირას ქვემოთ. ენდრესთან არის თბილი გოგირდის აბანო, რომელსაც დავარკვი „ანდრეასპადი“: აქ არის მინერალე-ბიცი. აქ ლაპარაკობენ ლეკურად, მხოლოდ ძლიერ განსხვავებულ დიალექტზე, რომლის მოსმენისას შეიძლება მისი წარმომავლობა შეიძინო.

მოსახლეობას შეადგენენ სუნის სექტის მაჰმადიანები, აქვე მშვენიერი მეჩეთები; სულ არის 2000 ოჯახი². ეს მხარე თავისუფალია, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ყაზიყუმუხთა ხანის ბატონობის ზოგიერთ ნიშანს.

F. მეექვსე ლეკურ დიალექტზე ლაპარაკობენ მხოლოდ დიდ

23. ლეკურ მხარეში ყაზიყუმუხში ანუ ყაზიყუმუხში³, არა ხასუ კუმიცი⁴. უფრო დაბლა კოისუსზე, მის აღმოსავლეთ ნაპირზე მისგან ოდნავ მოშორებით აღმოსავლეთისკენ, პატარა წყლებზე ცხოვრობს ხალხი ყაზიყუმუხი⁵. მის მმართველს ჰქვია ყაზიყუმუხის⁶ ხანი; ახლა არის მუჰამედ ხანი, ხოლო მის წინ იყო სურხაი ხანი. ყაზიყუმუხები უნდა იყვნენ 20.000 კაცის რაოდენობით⁷.

გერბერის კუმიკების შესახებ, რომლებიც ამ ყუმუხების ახლოს უნდა ცხოვრობდნენ, ამჟამად არაფერია ცნობილი. იქნებ ამასთან რაიმე კავშირშია დასახლებული სოფელი კუმა. კუმიკებად ახლა იწოდებიან აქსაის, ენდრეს, კოსტეკისა და ტარკის თათრები.

ყაზიყუმუხები ლაპარაკობენ ხუნძახურისგან ძალზე განსხვავებულ ლეკურ დიალექტზე⁸.

მისი სოფლებია: 1. კულარი 2. ხულეზმა⁹ 3. ყაჩაი 4. კურკური¹⁰ 5. შარა 6. ცოვკრა¹¹ 7. ნაცაუკურა¹² 8. ხოსრეკი¹³ 9. აკარი 10. ჭურუკული 11. უჩუ-

¹ მას ეკუთვნიან: კუდალირი — კოზუკი > პა ლ.

² 2000 ოჯახი, პა ლ.] 3000 კაცი, გ ი უ ლ.

³ ანუ ყაზიყუმუხში < გ ი უ ლ. (ივ. ჯავახიშვილის ნომენკლატურით (გვ. 22): ლაზილუმუქი).

⁴ ხასუ კუმიცი, გ ი უ ლ.] ხასუ და კუმიცი, პა ლ.

⁵ უფრო დაბლა — ყაზიყუმუხი, გ ი უ ლ.] ის ძვეს ზევით კოისუს ვრთ ტოტზე, წუდა-ხარის მხარის ახლოს, პა ლ.

⁶ ყაზიყუმუხის, გ ი უ ლ.] კაზიყუმუხის, პა ლ.

⁷ ყაზიყუმუხები უნდა იყვნენ — რაოდენობით < პა ლ.

⁸ გერბერის კუმიკების — ლეკურ დიალექტზე. გ ი უ ლ.] მოსახლეობა კუმიკები კი არ არის, როგორც სახელის მიხედვით შეიძლება გვეჩარუდა, არამედ ლეკები, როგორც ამას ამტკიცებს მათი დიალექტი, საერთო ლეკურისაგან მცირედ განსხვავებული და უფრო მეტად სხვა ვარემოებებიც. პა ლ.

⁹ ხოლესმე, გ ი უ ლ.] ხლესმე, პა ლ.

¹⁰ კურკური, გ ი უ ლ.] კარკარი, პა ლ.

¹¹ ძაუკრა, გ ი უ ლ.] ჩაუკრა, პა ლ. (თუ „შოვკრა“? — გ. გ.).

¹² ნიძაუკრა, გ ი უ ლ.] ნიძაკრა, პა ლ.

¹³ ხოსრეკი, გ ი უ ლ.] ხოსტენი, პა ლ.

lar 11. Untschukat¹ 12. Schachua, Baitla, Chanak² und 13. Kuralu³, an welchen Ort aber auch der Chan in Kuba Antheil hat. Dieser Distrikt hat, wie schon oben erwähnt worden, einen eignen Chan, der dem Auar Chan wenig weicht. Des 1773. herrschenden Muhamet Vater Surchai, war unter Peters des Großen persischen Feldzügen berühmt.

1. Kumbasa oder Kasikumuch 2. Hukal 3. Nitzanukra 4. Marki⁴ 5. Chot 6. Mukarki 7. Urimi 8. Kurki 9. Tgamakal⁵ 10. Balasmi 11. Kehertschi 12. Bichtimi 13. Schitul 14. Kanar⁶ 15. Uaraimi 16. Turtgi⁷ 17. Schukun 18. Kubi 19. Kurkul 20. Kumi 21. Bäckekul 22. Tkämaschi 23. Küraimi 24. Kundimi 25. Käjüchi 26. Jächuimi⁸ 27. Karaschi 28. Chumi 29. Kunaimi⁹ 30. Kurul¹⁰ 31. Schunimi¹¹ 32. Durtzi¹² 33. Ekär 34. Ertschuti 35. Chur¹³ 36. Churakul 37. Kukun¹⁴ 38. Kän¹⁵ 39. Wichul 40. Pschischi¹⁶ 41. Tkaimi¹⁷ 42. Uätgi¹⁸ 43. Köki 44. Techtschar 45. Zumbatul 46. Gul 47. Kusrechi 48. Schankul 49. Hukur¹⁹ 50. Uschimi 51. Kubur²⁰ 52. Buchzanak 53. Dutschimi²¹ 54. Tkär 55. Chölesun²² 56. Tschäranwaldi 57. Kurk 58. Jar²³ 59. Tschuschul 60. Hämiechi²⁴ 61. Zukul 62. Kunzukul 63. Dököl 64. Tkätluchalu²⁵, eine Festung 65. Ibrevi 66. Mgrechi 67. Tlitschechi 68. Kurahi 69. Näkatschairalt²⁶ 70. Aschaimi 71. Käkvedi 72. Gïrchen²⁷ 73. Uşun²⁸ 74. Chäragi²⁹ 75. Tschurpi 76. Churgi 77. Usti 78. Kunki 79. Hanklugi 80. Kämeki³⁰ 81. Chuduzi 82. Kutschur 83. Tschukun 84. Mngrimi 85. Tschitimi 86. Kusrudi 87. Pschadaimi 88. Dusrechi 89. Schal 90. Erschi 91. Tschilaimi 92. Zuwadi 93. Kotschai 94. Schere 95. Tschankura 96. Chosren 97. Akar 98. Hurukla 99. Unschurak 100. Schachua und Kurula. An letztern Ort hat auch der Chan in Kuba einigen Antheil. 101. Kåbur eine Festung 102. Schangutai ein großes Dorf, etwan 12 Werst von Kasanisch in S. gehört mit seinem kleinen Distrikt den Fürsten Ali Sultan.

G. Ein siebenter Dialekt soll in dem zwischen Terku und Derbent, am ostlichen Fuße des Kaukasus gelegenen Distrikten geredet

¹ Untschukat, G.] Unschurak, P.

² Baitla, Chanak < P.

³ und 13. Kuralu, *ᠠᠵᠤᠷᠠᠯᠤ* *ᠠᠵᠤᠷᠠᠯᠤ*.

⁴ Marki, G.] Matki, P.

⁵ Tgamakal, G.] Tschamakal. P.

⁶ Kanar, G.] Kamar, P.

⁷ Turtgi, G.] Turtschi, P.

⁸ Jächuimi, G.] Jachaimi, P.

⁹ Kunaimi, G.] Kimaimi, P.

¹⁰ Kurul, G.] Kurui, P.

¹¹ Schunimi, G.] Schummi, P.

¹² Durtzi, G.] Dartzi, P.

¹³ Chur, G.] Churti, P.

¹⁴ Kukun, G.] Kukuri, P.

¹⁵ Kän, G.] Kari. P.

¹⁶ Pschischi, G.] Psihische, P.

¹⁷ Tkaimi, G.] Tkaaimi, P.

¹⁸ Uätgi, G.] Uätschi, P.

¹⁹ Hukur, G.] Hukur, P.

²⁰ Kubur, G.] Kuber. P.

²¹ Dutschimi, G.] Dutschumi, P.

²² Chölesun, G.] Chölesur, P.

²³ Jar, G.] Jat, P.

²⁴ Hämiechi, G.] Harniechi, P.

²⁵ Tkätluchalu, G.] Tkätluchala, P.

²⁶ Näkatschairalt, G.] Nakatschairal, P.

²⁷ Gïrchen, G.] Schirchen, P.

²⁸ Uşun, G.] Usim, P.

²⁹ Chäragi, G.] Goroschi, P.

³⁰ Kämeki, G.] Karneki, P.

კატი¹ 12. შახუა, ბაიტლა, ხანაკი² და 13. კურალუ³; ამ სოფელზე კუბის ხანსაც აქვს წილი. ამ მხარეს, როგორც უკვე ზემოთ ითქვა, აყავს თავისი ხანი, რომელიც ავარხანს მცირედ ჩამოუვარდება. 1773 წელს მმართველად მყოფი მუჰამედის მამა, სურხაი, განთქმული იყო პეტრე დიდის სპარსელებთან ბრძოლების დროს.

1. კუმბასა ან ყაზიყუმუხი 2. ჭუკალი 3. ნაცაუკული 4. მარკი⁴ 5. ხოტი 6. მუჟარ(კი) 7. ური(მი) 8. კურკი 9. შამხალი 10. ბლასუნი 11. კეპარჩი 12. ბუხტი(მი) 13. შიტული 14. კანარი⁵ 15. უარაი(მი) 16. ტურჩი 17. შუკუნი 18. კუბი 19. კურკლი 20. კუმი 21. ბახიკლუ 22. ყემაში 23. კარაი(მი) 24. კენდი(მი) 25. კეიე(ტი) 26. შეხომი⁶ 27. ხარაში 28. ხომი 29. კენაი(მი)⁷ 30. კურული⁸ 31. შუნი(მი)⁹ 32. დურცი¹⁰ 33. ეკერი 34. ერჩუთი 35. ხური¹¹ 36. ხურუკული 37. კუკუნი¹² 38. კენი¹³ 39. ვიხლი 40. ფშიში¹⁴ 41. ყაიმი 42. უერი 43. კრკი 44. ტეხჩარი 45. სუმბატ(ულ)ი 46. გული 47. კუსრეხი 48. შაუკული 49. ჭუკური¹⁵ 50. უშიმი 51. კუბური¹⁶ 52. ბუხცანაკი 53. დუჩი(მი)¹⁷ 54. ყერი 55. ხელუზმა¹⁸ 56. ჩერა(ნ)ვალ(დი) 57. კურკი 58. იარი¹⁹ 59. ჩიშილი 60. აემი-ეხი²⁰ 61. ცუკული 62. კუნცუკული 63 დარკალი. 64. ტკეტლუხალუ²¹, ციხე 65. იპრეკი 66. ში[ი]გრეხი 67. თლიჩეხი 68. კურაპი 69. ნეკაჩირალტი²² 70. აშაი(მი) 71. კეკვედი 72. ჯირხენი²³ 73. უ[რ]სუნი²⁴ 74. ხერაჯი²⁵ 75. ჩურპი 76. ხურკი 77. უსტი 78. კუნკი 79. აანკლუგი 80. კემეკი²⁶ 81. ხულუცი 82. კურჩი 82. ჩუკუნი 84. მუგრინი(მი) 85. ჩიტმი 86. კუსრული 87. პშადაიმი 88. დუსრეხი 89. შალი 90. ერში 91. ჩილაიმი 92. ცუმალი 93. კოჩაგი 94. შარა 95. შოვკრა 96. ხოტრანი 97. აკარი 98. შურუკლა 99. უნშურაკი 100. შახვა და კურული. ამ უკანასკნელზე კუბის ხანსაც აქვს წილი ბატონობაში. 101. კუბური, (ციხე. 102. ჯანგუტაი, დიდი სოფელი, დაახლოებით 12 ვერსზე ყაზანშიდან სამხრეთით; ის თავისი პატარა მხარით ეკუთვნის მთავარს ალი სულთანს.

G. მეშვიდე დიალექტზე უნდა ლაპარაკობდნენ ტარკის და დერბენტს შორის, კავკასიის აღმოსავლეთ ძირას მდებარე მხარეებში, რომლებზეც

¹ უნჩუკატი, გი უ ლ.] უნჩურაკი, პ ა ლ.

² ბაიტლა, ხანაკი < პ ა ლ.

³ ილა 13. კურალუ — დედანში აქ არ სწერია.

⁴ მარკი, გი უ ლ.] მარტი, პ ა ლ.

⁵ კანარი, გი უ ლ.] კამარი, პ ა ლ.

⁶ იეხომი, გი უ ლ.] იახომი, პ ა ლ.

⁷ კენაიმი, გი უ ლ.] კიმაიმი, პ ა ლ.

⁸ კურული, გი უ ლ.] კურუი, პ ა ლ.

⁹ შუნიმი, გი უ ლ.] შუმი, პ ა ლ.

¹⁰ დურცი, გი უ ლ.] დარცი, პ ა ლ.

¹¹ ხური, გი უ ლ.] ხურტი, პ ა ლ.

¹² კუკუნი, გი უ ლ.] კუკური, პ ა ლ.

¹³ კენი, გი უ ლ.] კარი, პ ა ლ.

¹⁴ ფშიში, გი უ ლ.] ფსიშიში, პ ა ლ.

¹⁵ ჭუკური, გი უ ლ.] ჭუკარი, პ ა ლ.

¹⁶ კუბური, გი უ ლ.] კუბერი, პ ა ლ.

¹⁷ დუჩიმი, გი უ ლ.] დუჩუმი, პ ა ლ.

¹⁸ ხელუზუნი, გი უ ლ.] ხელესური, პ ა ლ.

¹⁹ იარი, გი უ ლ.] იარტი, პ ა ლ.

²⁰ აემიეხი, გი უ ლ.] აარნეხი, პ ა ლ.

²¹ ტკეტლუხალუ, გი უ ლ.] ტკეტლუხალა, პ ა ლ.

²² ნეკაჩირალტი, გი უ ლ.] ნეკაჩირალი, პ ა ლ.

²³ ჯირხენი, გი უ ლ.] შირხენი, პ ა ლ.

²⁴ უსტი, გი უ ლ.] უსომი, პ ა ლ.

²⁵ ხერაჯი, გი უ ლ.] გოროში, პ ა ლ.

²⁶ კემეკი, გი უ ლ.] კარნეკი, პ ა ლ.

werden, wovon ich doch nichts Sichereres sagen kann, welches Gmelin hätte thun können. Es sind die Distrikte:

24. Die Chaidak und 25. Karachaidak und die Dörfer am Flüsse Dasbach, gehören dem Utzmei, der in Barschle, nicht Baschlo, residirt: die Sprache ist hier die tatarische, so wie auch in Tabassaran¹.

H. Die achte Mundart redet man blos im

26. Distrikt Kuräle. Er gehört größtentheils dem Feth-Ali Chan² von Kuba.

Noch sind lesgische Distrikte, die eine dieser Mundart reden, ohne daß ich genau sagen kann, welche. Nämlich:

27. Machsiler, nicht Matscheler³ am Koisu. Man schätzt ihn an 500 Familien⁴ stark. In den Distrikten Zudakara, Machsiler, Akuscha und Gubescha oder Kubescha, wird eine besondere Sprache geredet, der man aber doch anmerkt, daß sie von der Lesgischen abstamme. Die Einwohner sind Sunnische Mahometaner⁵.

28. Tabassaran hat seiner eigenen Fürsten, der aber den Chan von Cuba, der Feth-Ali Chan genannt wird, unterthan ist.

VIII. Tatarische Nationen

Im ostlichen Kaukasus trifft man dreyerley tatarische Völker an, 1. Die Kumükischen 2. Terekemenischen oder Truchmenischen und 3. Die Nogaischen Tataren. Diese reden alle eine der Hauptsprachen des Kaukasus, die tatarische nemlich, aber in sehr verschiedenen, doch sich zur Noth verständlichen Mundarten. Mir scheint die Aehnlichkeit des türkischen, des terekemenischen, kumükischen und nogayisch-tatarischen Dialekts mit der Aehnlichkeit zwischen der italienischen, spanischen und portugisischen Sprache vergleichbar. Ich will nach der Reihe von diesen Stämmen reden, und nur vorher noch von den Kaspischen Flüssen, an welchen sie, so wie theils an der Küste selbst wohnen, was ich davon weis, der Verständlichkeit wegen der tatarischen Wohnsitze, kürzlich anführen. Die Beschaffenheit des ostlichen Abfalles des Kaukasus gegen die kaspische Küste und

¹ Die Chaidak — Tabassaran, G.] 24. Chaidak und 25. Tabassaran oder Kurachaidak. Beyde des Usmei oder Uzmei Chan, der seinen Sitz in Barschle hat, und wovon einzele Dörfer dem Hussein Chan gehören. P.

² Feth-Ali Chan, P.] Fattali Chan, G.

³ Machsiler, nicht Matscheler, G.] Machsilei, nicht Matschilei, P.

⁴ Familien, P.] Mann, G.

⁵ In den Distrikten — Mahometaner < P.

მე ვერაფერს ვიტყვი დანამდვილებით: ეს გმელის ს შეეძლო გაეკეთებინა. აქაური მხარეებია:

24. ხაიდაკი¹ და 25. ყარახაიდაკი და სოფლები მდინარე დარბახზე ეკუთვნიან უცემის, რომელიც ზის ბარშლემში, არა ბაშლო; ენა აქაც, როგორც ტაბასარანში, თათრულია².

H. მერვე დიალექტზე ლაპარაკობენ მხოლოდ

26. კურელეს მხარეში. ის უმეტესად ეკუთვნის კუბის [ხანს] ფათალი-ხანს.

არის კიდევ ლეკური მხარეები, რომლებიც ერთ-ერთ ამ დიალექტთაგანზე ლაპარაკობენ, მაგრამ მე ვერ ვიტყვი დანამდვილებით, თუ რომელზე. ეს მხარეებია, სახელდობრ:

27. მახსილერი, არა მაჩლერი³ კოისუზე. აქ ითვლება 500 ოჯახი⁴. წუდახარის, მახსილერის, აკუშას და გუბეშას, ანუ კუბაჩის მხარეებში ლაპარაკობენ განსაკუთრებულ ენაზე, თუმცა შეიმჩნევა, რომ ისინი ლეკურისგან წარმოსდგებიან. მოსახლეობა სუნიტი მაჰმადიანები არიან⁵.

28. ტაბასარანს ჰყავს საკუთარი ბატონი, რომელიც თუმცა ემორჩილება კუბის ხანს, ფათალი ხანად წოდებულს.

VIII. თათარი ხალხები

აღმოსავლეთ კავკასიაში გვხვდება სამი თათრული მოდგმა 1. ყუმუხები 2. ტერეკემენული⁶ ან ტრუხმენული⁷ და 3. ნოლაელი თათრები. ყველა ესენი ლაპარაკობენ კავკასიის ერთ-ერთ მთავარ ენაზე, სახელდობრ თათრულზე, მაგრამ ძლიერ განსხვავებულ დიალექტებზე, რომლებიც ძლიერს ესმით. თურქულ, ტერეკემენულ, ყუმუხურ და ნოლაურ-თათრულ დიალექტებს შორის მსგავსებას ვადარებ მსგავსებას იტალიურს, ესპანურსა და პორტუგალურს შორის. მე რიგ-რიგობით ვილაპარაკებ ამ ტომებზე, ხოლო მანამდე კი კასპიის მდინარეებზე, რომლებზეც ისინი ცხოვრობენ, ისევე როგორც ნაწილობრივ ზღვის სანაპიროზეც [ცხოვრობენ]. ყველაფერ ამაზე მოკლედ ვიტყვი რაც ვიცი, რათა უფრო ნათელი იყოს თათართა საბინადროების სურათი. თუ როგორია კავკასიის აღმოსავლეთი კალთები, რომელიც მდებარეობს კასპიის ზღვის სანაპიროს პირდაპირ და როგორია დასავლეთი ნაპირი, ეს

¹ ა. დირით „ყაიტაყი“ (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, გვ. 45).

² ხაიდაკი—ტაბასარანში თათრულია, გიულ.] 24. ხაიდაკი და 25. ტაბასარანი ან ყარახაიდაკი. ორივე ეკუთვნის უსემი ან უცემი ხანს, რომელსაც რეზიდენცია აქვს ბარშლემში; ამ მხარის ზოგი სოფელი ეკუთვნის ჰუსენ ხანს. პალ.

³ მახსილერი, არა მაჩლერი, გიულ.] მახსილერი, არა მაჩლერი. პალ.

⁴ 500 ოჯახი, პალ.] 500 კაცი, გიულ.]

⁵ ცუდაკარას, მახსილერის — მაჰმადიანები არიან < პალ.

⁶ ტერეკემენული=თარაქამას (გ. გ.).

⁷ ტრუხმენული=თურქმენულს (გ. გ.).

die Beschaffenheit der westlichen Küste selbst kennen wir aus des seel. Gmelins theuer erkauften Nachrichten.

Die in die See vom Terek zur Samura von W. nach S. einfallenden Flüßchen sind:

1. Der Axai, oder wie die Tataru ihn nennen Jachsai, fällt eigentlich in die linke des Tereks und ist im Tagebuch vorgekommen. An ihm sind verschiedene tatarische Wohnsitze.

2. Der Koisu d. i. Schaaffluß ein ansehnlicher Fluß, der an der Nordseite der kaukasischen Alpen entspringt und bey Gelegenheit der les-gischen Distrikte, um seine obere Gegend oft genannt ist. Unten fließt das Flüßchen Aktasch ihm zur linken und er selbst fällt mit 3 Armen Kasma, Arachan und Sulak in die kaspische See. Am ersten steht Endreewa.

Er nimmt viele Bäche auf, an welchen, wie oben les-gische, also unten tatarische Wohnsitze stehen.

1724 stand die Festung Switago Kresta mit Kusakenstanizen am Sulak; erstere ward 1730 geschleift und letztere damals an den Terek versetzt, wo sie jetzo die Stanizen, des terekischen-semeinischen Krieges-beeres (*terskoc semeinoe woisko*) ausmachen.

Am Koisu bey Endreewa sind die warme Quellen, welche ich im Tagebuch das Andreasbad genannt habe.

3. Die Dörfer am Flusse Osen: Targu, Karabudagent, Boinak, Utämisch und der Distrikt Akuscha gehört dem Schamchal... An Osen liegen von oben nach unter: Kasanisch, Miselemaaul, Kumuch, Kaptschigai und Chunterkale. Alles Tatare, so wie im Targu, nicht Tarku, Karabudagent, Boinak und Utämisch¹.

Der bent:

Im derbentschen Distrikt sind folgende Dörfer: 1. Artos 2. Giliar 3. Schawa 4. Mahesagent 5. Kitschikabur 6. Gangwan 7. Garali 8. Kurki 9. Kalaisuar, nicht Kablassuur 10. Altipara 11. Miskinschal 12. Toguspara 13. Ahti 14. Achtimähät und 15. Kurali.

4. Das Flüßchen Bereke. Demselben südlich fallen 4 Bäche in die kaspische See, zwischen welchen warme Bergöl, und auch Kochsalzquellen sprudeln.

Tarku an der Küste.

5. Das Flüßchen Bugan. Oben am demselben liegt der Les-gische Distrikt Akuscha.

¹ Die Dörfer — und Utämisch, G.] 3. Der Osen. Am demselben stehen lauter tatarische Dörfer, Osen, Targu, Karabudagent, Boinak, Utämisch, die alle dem Schamchal in Tarku zugehören; auch Kasanisch, Dschumgutei, Misselemaul, Koptschigai und Chunterale, die andre Herren haben. P.

ვიციტ ზეგნ განსვენებული გმელინის მიერ ძნელად მოპოვებული ქნობებით¹.

თერგიდან სამურისკენ, დასავლეთიდან სამხრეთისკენ, ზღვაში ჩამავალი მდინარეებია:

1. აქსაი, ან როგორც მას თათრები უწოდებენ იახსაი. ერთვის თერგს მარცხნიდან და აღნიშნულია დღიურში. მასზე არის თათართა სხვადასხვა საბინადრო ადგილები.

2. კოსუ, ე. ი. „ცხვრის წყალი“, დიდი მდინარე, რომელიც იწყება კავკასიის ალპების ჩრდილოეთ მხარეზე და რომელსაც ლეკური მხარეების აღწერის დროს, მის ზემო მიდამოებში, ხშირად ვახსენებდით. მის მარცხნივ ქვემოთ მიედინება პატარა მდ. აქტაში, ხოლო თვით ერთვის 3 ტოტით (კასმა, არახანი და სულაკი) კასპიის ზღვას. აქტაშზე დვას ენდრეევა².

ის იერთებს ბევრ მდინარეს, რომლებზეც ზევით ლეკური. ხოლო ქვევით თათრული, საბინადრო ადგილებია.

1724 წ. სულაქზე იდგა ციხე სვეტაგო კრესტა³ 5 კახაკური სტანიციით: პირველი დააქციეს 1730 წ., ხოლო უკანასკნელი მაშინ თერგზე გადაასახლეს; აქ ისინი ქმნიან თერგის-ოჯახთა სამხედრო რაზმების (Терекое семейное войско) სტანიცებს.

კოსუსზე, ენდრეევასთან არის თბილი წყაროები, რომლებსაც დღიურში ვუწოდებ „ანდრეასბადი“.

3. სოფლები მდ. ოზენზე ტარგუ, ყარაბუდახკენტი, ბონიაკი, უტემში და მხარე აქუსა ეკუთვნის შამხალს. ოზენზე მდებარეობენ ზევიდან ქვემოთკენ: ყაზანიში, მუსელიმ აული, ყუმუხი, ყაფჩუგაი და ხუმტერკალე. ყველა თათრულია, როგორც ტარგუ (ტარკი?), არა ტარკუ, ყარაბუდახკენტი, ბონიაკი და უტემში⁴.

დერბენტის:

დერბენტის მხარეში არის შემდეგი სოფლები: 1. არტოსი 2. გილიარი 3. შავა 4. მაჭესანგენტი 5. კიჩიკაბური 6. გაუგვანი 7. გორალი 8. კურკი 9. კალაისუარი, არა კაბლასუური 10. ალთიფარა 11. მისკინჯალი 12. დოგუზფარა 13. ახტი 14. ახტიმეპატი და 15. კურალი.

4. მდ. ბერეკე[ი]. მის სამხრეთით კასპიის ზღვას ერთვის 4 მდინარე, რომელთა შორისაც ამოდის თბილი ნავთობი და აგრეთვე საკმელი მარილი.

ტარკი, სანაპიროზე.

5. მდინარე ბუგანი. ზემოთ, მასზე მდებარეობს ლეკური მხარე აქუსა.

¹ გმელინი (უმცროსი)—გერმანელი მეცნიერი, ოუსეთის სამეცნიერო აკადემიის წევრი. ექსპედიციის დროს (1774 წ.) ტყვედ იქნა წაყვანილი ყაიტალის უცემის ამიერ-კავკასიის მხარე და ტყვეობაში გარდაიცვალა. ამის შესახებ იხ. მ. პოლივეტოვის სტატია ჟურნალში Известия КИДМ, т. III, тб., 1925 (გ. გ.).

² ე. ი. ანდრეევი.

³ ე. ი. Святого Креста.

⁴ სოფლები მდ. ოზენზე—უტემში, გიულ. ოზენი. მასზე გაშენებულია სულ თათრული სოფლები, ოზენი, ტარგუ, ყარაბუდუგენტი, ბონიაკი, უტემში, რომლებიც ეკუთვნიან ტარკუს შამხალს; აგრეთვე ყაზანიში, ყუმუხუტი, მუსელემაული, ყოფჩიგაი და ხუმტერკალე. რომლებსაც სხვა ბატონები ჰყავთ. პა ლ.

6. Das Flüschen Inschike. an welchem Utämisch steht.
7. Am Flüschen Monas, liegen die Distrikte Chaitak und Karachai-tak vorzüglich.
8. Das Flüschen Darbach.
9. Das Flüschen Kubach.
10. Das Flüschen Girgeri.
11. Der Samura oder Samur, dieser mehr gennante Fluß entspringt an der Südseite der kankasischen Alpen und fließt in dem Thal zwischen dem Fuß des Hauptgebürges und des südlichen Vorgebürgs zur kaspischen See. Der Gebürgrücken zwischen den Quellen des Koisu und Samur heißt Turpi Tau.

Die kumükischen Tataren

Sie bewohnen, mit nogayschen Tatern, den ostlichen Theil des nordlichen Vorgebürges bis ins Hauptgebürge, unten an der Sundscha, am Aksai oder Jaksai, am untern Koisu.—Sie haben sehr viele kleine Herren, die nicht nur nicht zusammen halten, sondern theils in großer Uneinigkeit leben, was sie aber zusammen bindet, ist theils die von allen anerkannte Ober- und Schutzherrschaft, vermöge der sie dieser Krone huldigen, noch nicht tributbar sind, und Geiseln nach Kislar schicken müssen; noch mehr aber macht sie die gleiche Mundart der tatarischen Sprache, so wie auch die Gleichheit des Gemüths-Charakters, des körperlichen Ansehens und der häuslichen Verfassung und Lebensart einander gleich. Sie treiben alle Ackerbau und eine kleine Viehzucht. Ihre Getraidearten sind Waizen, Gerste, Hirse, Haber und vorzüglich Reis, auch Baumwolle bauen sie ziemlich häufig, Seide aber meistens nur für eigene Bedürfnisse. Sie machen aus der Fischerey mehr als die übrige Tatern und erleichtern sich durch den Fang der Stöhre und anderer Fische ihr Auskommen. Unter ihnen wohnen viele Armenianer, in deren Händen der geringe Handel mit kumükischen Producten und Bedürfnissen ist. Ihre Wohnungen und Dörfer sind, wie die übrigen mehr beschriebenen kaukasischen, von leichten Fachwerk mit geflochtenen Weiden.

Die vorzüglich kumükisch tatarischen Kreise, Herrschaften und Ortschaften sind:

Bragun oder richtiger Baragun unten am Sundscha, welches jezt zweyen Fürsten gehört und auf dessen Boden das Petersbad angetroffen wird. Dieser Ort ist vorhin beschrieben und im Tagebuch oft vorgekommen, also meinen Lesern bekannt. Der jezige Fürst hieß Katschuk.

Endre. rußisch Andreewa Derewna, am Oktasch der Koisu, wo ein warmes Bad, mein Andreasbad nemlich ist, dessen auch oft vorher gedacht worden. Es gehört denen kumükisch tatarischen Fürsten Temir und Jachsai Elda aus der Familie des Schamchal in Tarku.

6. მდ. ინჩხე, რომელზეც უტემიში მდებარეობს.
7. მდ. მანასხე მდებარეობენ უმთავრესად მხარეები ხაიდაკი და ყარა-ხაიდაკი.
8. მდ. დარბახი.
9. მდ. კუბახი (=კურახ-ჩაი—გ. გ.).
10. მდ. გირგერი (=გიულგერი-ჩაი—გ. გ.).
11. სამურა ან სამური; ეს ხშირად ნახსენებია მდინარე ილებს სათავეს კავკასიის ალპების სამხრეთ მხარეში და მიედინება კასპიის ზღვისკენ მოქცეულ დაბლობზე. იმ ქედს, რომელიც კოისუს შენაკადებსა და სამურს შორის არის, ჰქვია ტურპი თაუ.

ყუმუხელი თათრები

ისინი, ნოღაელ თათრებთან ერთად, ცხოვრობენ ჩრდილოეთი მთიანეთის აღმოსავლეთ ნაწილში მთავარ ქედამდე, სუნჯის ქვემოთ, აქსაიზე ანუ იაქსაიზე, ქვემო კოისუზე. მათ ჰყავთ ძალიან ბევრი პატარა ბატონები, რომლებიც არა თუ ერთმანეთს მხარს არ უჭერენ, არამედ დიდი უთანამოებაც აქვთ. მაგრამ რაც მათ ასე თუ ისე აერთებს, არის ნაწილობრივ ყველასგან აღიარებული მფარველობა, რის ძალითაც ისინი გვირგვინის ერთგულნი არიან, მაგრამ ხარკს არ იხდიან, ყიზლარში კი მძევლებს გზავნიან; მათ ურთიერთმსგავსებას ჰქმნის ის, რომ თათრული ენის ერთსა და იმავე დიალექტზე ლაპარაკობენ, ერთნაირი ჩვევა-ხასიათი აქვთ, ერთნაირი გარეგნობა და საყოფაცხოვრებო წესები. ისინი ეწევიან შემინდგრობას და ცოტა მესაქონლეობას. მათი მარცვლეულია ხორბალი, ქერი, ფეტვი და უმეტესად ბრინჯი, აგრეთვე აშენებენ ბამბას, ხოლო აბრეშუმს მეტწილად მხოლოდ საკუთარი საჭიროებისათვის. ისინი, სხვა თათრებთან შედარებით, მეტს თევზაობენ და იადვილებენ კვების საქმეს ზუთხისა და სხვა თევზების ქერით. მათ შორის ბევრი სომეხი ცხოვრობს, რომელთა ხელშიც არის ვაჭრობის ნაწილი ყუმუხური აროდუქტებითა და საჭირო საგნებით. მათი საცხოვრებლები და სოფლები, ისევე როგორც სხვა ბევრჯერ აღწერილი კავკასიელებისა, არის მსუბუქი, დაწნული კედლებით¹.

უმთავრესი ყუმუხური-თათრული მხარეები, სამფლობელოები და ადგილებია:

ბ რ ა გ უ ნ ი ან სწორად ბ ა რ ა გ უ ნ ი, სუნჯაზე ქვემოთ, რომელიც დღეს ეკუთვნის 2 მთავარს და რომლის მიწაზეც პეტერსბადი გვხვდება. ეს ადგილი წინათ აფერეთ და დლიურში ხშირად ვახსენებთ, ამიტომ ჩემი მკითხველისათვის ნაცნობია. ახლანდელ მთავარს ჰქვია კაჩუკი.

ენ დ რ ე, რუსულად ან დ რ ე ე ვ ა დ ე რ ე ვ ნ ა, მდებარეობს კოისუს შენაკად აქტაწზე; აქვე არის თბილი აბანო, სახელდობრ, ჩემი ანდრეასბადი, რომელსაც ასე ხშირად ვიხსენიებდით. ის ეკუთვნის ყუმუხელ თათარ მთაგრებს, თემირს და იახსაი ელდას ტარკის შამხალის გვარიდან.

¹ კედლებით. აქ გიულდენშტედტს შეცდომით უწერია Weiden, უნდა იყოს Wänden. შდრ. ზემოთ (IV. პროვინცია ჩერქეზეთი): Fachwerk mit geflochtenen und beweissten Wänden.

Kostek, ein groß tatarisch Dorf am Koisu, 60 Werst von Kislar und etwan so weit von der kaspischen See, welches ich 1770 im Julius selbst besuchte. Auch dasselbe hat seinen eignen erblichen Fürsten, damals Chan Mursa aus der Familie des Schamchal in Tarku. Er bewies sich Rußland sehr ergeben, und war mit dem Range eines Kapitäns beehrt und mit einem Gehalte von jährlich 100 Rbl. versehen. Dafür mußte er auf das Betragen seiner Nachbarn aufmerksam seyn, und den rußischen Befehlshaber am Terek davon früh unterrichten, auch rußische Kuriere und Reisende bis Tarku oder Endre bedekken. Die Wohnung des Fürsten ist ein rußisches, auch ehemals von den Russen erbautes zwei Stockwerke hohes Haus von Blokwerk, aber alt und verfallen, daher er sich eine neue Wohnung von gebrochenen Kalksteinen, ganz im tatarischen Geschmack baute.

Tarku eine kleine kumükische Herrschaft, deren Gebieter Schamchal auch Schemchal genennet wird, der in Tarku selbst seinen Siz hat.

Ehodem war der Schamchal Oberhaupt aller Kumüken und vieler lesgischer Distrikte. Peter der Große aber hat ihn unbedeutend gemacht. Er hat einige kumükische Dörfer und nur eine Art einer sehr streitigen Oberherrschaft in einigen lesgischen Distrikten. Der jezige hatte Rußland nicht gehuldigt, betrug sich aber friedlich.

Tarku selbst soll bis 1200 Häuser und Familien enthalten. In der Nähe von Tarku ist der große und reiche Salzsee Turuly, aus welchen sich die Unterthanen des Schamchal mit Salz versorgen.

Kasanisch, ein großes Dorf am Flusse Osen der kaspischen See, hat auch seinen eignen Fürsten.

Dschungutei ein großes Dorf am Osen, 12 Werst von Kasani[sch], hat seinen eignen Fürsten. Der 1773 vorhandene hieß Ali Sultan, ein Verwandter des Schamchal in Tarku. Es viel ihm bisweilen ein, Streifzüge bis in die Gegend von Kislar zu machen.

Zu allen diesen kleinen verschiedenen Herrschaften gehören verschiedene Dörfer.

Jachsai oben am Axai, hat ebenfalls seinen eignen Fürstling, dem auch 8 Dörfer nogayscher ziehender Tatarn gehören.

Nogaysche Tataren, an der kaspischen See

Zwischen den kumükischen Distrikten und Dörfern halten sich nogaysche Tatarn auf, die in Zelten herum ziehen und sich nach Dörfern (*Aulni*) rechnen. Sie unterscheiden sich nicht bloß durch diese Verschiedenheit der Lebensart, sondern noch mehr und hauptsächlich durch den bey ihnen gebräuchlichen Dialekt der tatarischen Sprache, welches der von der Haupthorde benannte Nogaysche ist. Von diesen Nogayern sind 8 Dorfschaften (*Auli*) Unterthanen des Fürsten in Jachsai, 12 Dörfer gehören den Fürsten in Endre, und 24 Auli oder Dörfer dem Schamchal in Tarku.

კოსტეკი არის დიდი თათრული სოფელი კოისუზე, ყიზლარიდან 60 ვერსზე და თითქმის ასევე დაშორებული კასპიის ზღვიდან; ის მე პირადად ვიხილე 1770 წ. ივლისში. ამასაც ჰყავს თავისი მემკვიდრეობითი ბატონი, იმეამად ხან მურზა — ტარკის შამხალთა გვარიდან. ის რუსეთის ერთგული იყო და ჰქონდა კაპიტნის წოდება და ჯამაგირი, 100 მანეთი წელიწადში. ამიტომ მას თავისი მეზობლების საქმიანობისთვის ყური უნდა ეგღო და თერგზე მყოფ რუსეთის რწმუნებულებისთვის დროულად შეეტყობინებინა და აგრეთვე რუსი შიკრიკები და მოგზაურები ტარკიმდე ან ენდრემდე უნდა გაეცილებინა. მთავრის საცხოვრებელი სახლი არის რუსული, ძველთაგან რუსების მიერ ბლოკებისგან აშენებული ორსართულიანი მაღალი სახლი, მაგრამ ძველია და დაქცეული, ამიტომ ააშენეს ახალი შენობა მოტეხილი კირქვისგან. მთლად თათრულ ყაიდაზე.

ტარკი, პატარა ყუმუხური სამფლობელოა, რომლის მბრძანებელსაც შამხალი, ასევე შემხალი ჰქვია და რომელსაც თვით ტარკიში აქვს საჯდომი.

წინათ შამხალი იყო განმგებელი ყველა ყუმუხური და ბევრი ლეკური მხარეებისა. პეტრე დიდმა კი იგი დააქნინა. მას აქვს რამდენიმე ყუმუხური სოფელი და მხოლოდ ერთგვარი, ძალიან სადავო ბატონობა ზოგიერთ ლეკურ მხარეებში. ახლანდელმა [შამხალმა] ერთგულების ფიცი არ მისცა რუსეთს, მაგრამ მშვიდობიანად იქცევა.

ტარკიში უნდა იყოს 1200-ამდე სახლი და ოჯახი. ტარკის ახლოს არის დიდი და მარილით მდიდარი ტბა. ტურული, რომლიდანაც შამხალის ქვეშევრდომები მარილით მარაგდებიან.

ყაზანიში. დიდი სოფელი კასპიის ზღვაში ჩამავალ მდინარე ოზენზე; მას ჰყავს თავისი მთავარი.

ჯანგუტეი, დიდი სოფელი ოზენზე, ყაზანი[ში]დან 12 ვერსზე, ჰყავს თავისი მმართველი. 1773 წ. მყოფ მთავარს ერქვა ალი სულთანი, ის ნათესავია ტარკის შამხალისა. მას ხანდახან აზრად მოსდიოდა თავდასხმა ეწარმოებინა თვით ყიზლარის მხარემდე.

ყველა ამ სხვადასხვა პატარა სამფლობელოს აქვს თავისი სოფლები.

იახსაი მდებარეობს ზემოთ აქსაიზე; მასაც ჰყავს ასევე თავისი პატარა მთავარი, რომელსაც მ ნოლაურ-თათრული სოფელი ეკუთვნის.

ნოლაელი თათრები, კასპიის ზღვაზე

ყუმუხურ მხარეებსა და სოფლებში ცხოვრობენ ნოლაელი თათრები, რომლებიც კარგებით მომთაბარეობენ და სოფლების (აულეების) მიხედვით იწოდებიან. ისინი ერთმანეთისგან არა მარტო ყოფაცხოვრებით განსხვავდებიან, არამედ უფრო მეტად და უმთავრესად თათრული ენის მათში გავრცელებული დიალექტით, რომელსაც მთავარი ჯგუფის მიხედვით ნოლაური ჰქვია. ამ ნოლაელთაგან 8 სოფელი (აული) ემორჩილება იაქსაის მთავარს, 12 სოფელი მთავარს ენდრედან და 24 აული ან სოფელი ტარკის შამხალს. ადრე ნოლაე-

Von diesem waren diese Nogayen zahlreicher, aber unter Peter dem Großen kamen etwan 1000 Familien unter Rußland, die jezo noch an der linken oder Nordseite des Tereks nomadisiren. Die noch unter den Kumtügen befindlichen rechnet man an 5000 Zelte oder Familien.

Die Nogayschen Tataru am Kuban

Der Kuban fließt von seinem Ursprunge im Gebürge in Norden, und wendet sich, wo er aus dem Gebürge kömmt in W. da er denn, in einer bis 80 Werst breiten Thalfläche des Haupt- und Vorgebürges, seinen Lauf in W. zum schwarzen und asowschen Meere fortsetzt. Von ihm und seinen Flüssen wird noch manches im folgendem Tagebuche meiner Reise von Mosdok nach Tscherkask vorkommen. Am Kuban, an und zwischen den Mündungen der Flüsse Indschik und Arsa, ziehen die nogayschen Tataru, die Kassai Aul genennet und 8000 Familien stark geschätzt werden. Ihr voriger Aeltester war Mursa Arslan Beg, der unter dem Nahmen Sokür Hadschi, d. i. blinder Pilgrim durch Partheygänger in den Astrachanschen Steppen berühmt war, und im Jahr 1772. gestorben ist. Der jezige Aelteste ist Islam.

Die Nogayen die Naurus Aul genennet und an 2000 Familien geschätzt werden, wohnen um die Mündung des Laba in Häusern und beständigen Dörfern. In beyden Horden halten sich einige Fürsten aus der Familie der krimmischen Chane auf, die sich aus mancherley Ursachen hieher begaben, von den Nogayen leben und manche Händel veranlassen.

Im vorigen Kriege betrogen sich beyde Horden gegen Rußland feindselig, bis sie der General von Medem 1771 schlug, worauf sie huldigten, Geisel gaben und noch jezo (1774) ruhig waren.

Die großen nogayschen Horden

Jedisan, Jedischkul, Dschamböiluk und Akermen oder Belogorod besitzen die Gegend des Kubans von Laba bis zum schwarzen Meer. Dieses ist ihr alter Wohnsitz, den sie, als sie vor 2 Jahren vom Bug und Dneper zogen und sich der rußischen Herrschaft wieder unterwarfen, wieder angewiesen erhielten. Dieses sind die eigentlichen kubanischen Tataren. Sie hatten sich von Kuban nordlich über die Fläche des Vorgebürges und in demselben entspringenden Flüssen Abbasch, Tschalbasch, Gei, Schubur, Gagonlik, Dongusle, Dschilale, Ajule und Gegerlik und dem Manitsch unter der Mündung des Gegerliks aus. Nur ein kleiner Theil, besonders von der Horde Akermen, der in Dörfern zu leben gewohnt ist, hat angefangen sich am Kuban anzubauen.

Der Kuban theilt sich etwan 1 Tagereise über der Mündung in verschiedene Arme, an welchen einige befestigte Oerter liegen, die unter dem

ლები მრავალრიცხოვანნი იყვნენ, მაგრამ პეტრე დიდის დროს დაახლოებით 1000 ოჯახი გადავიდა რუსეთის ქვეშევრდომობაში და ახლაც თერგის მარცხენა ანუ ჩრდილოეთ მხარეზე მომთაბარეობენ. ჯერ კიდევ ყუმუხებს შორის მცხოვრებნი არიან 5000 კარავი ანუ ოჯახი.

ყუბანზე მყოფი ნოღაელი თათრები

ყუბანი თავისი სათავიდან მიედინება მთიანეთში ჩრდილოეთით და იქ, სადაც გამოდის მთიდან, უხვევს დასავლეთით მთავარი ქედისა და მთისწინეთის [შორის] 80 ვერსის სიგანის დაბლობში და განაგრძობს დინებას დასავლეთით, შავი და აზოვის ზღვებისკენ. მასსა და [მისი] შენაკადების შესახებ ვიტყვი დღიურში, მოზღოკიდან ჩერკასკში ჩემი მოგზაურობის აღწერისას. ყუბანზე, ინჯიკსა და არპაზე და მათ შესართავეებს შორის, ცხოვრობენ ნოღაელი თათრები, რომლებსაც ჰქვიათ კასაი აული და 8000 ოჯახზე მეტი არიან. მათი ამასწინანდელი მთავარი იყო მურზა არსლან ბეგი, რომელიც თავისი მომხრეების წყალობით სოკიურ ქაჯის, ე. ი. ბრმა პილიგრიმის სახელით იყო ცნობილი ასტრახანის სტეპებში და 1772 წელს მოკვდა. ახლანდელი მთავარი არის ისლამი.

ნოღაელები, რომლებსაც ნაურუზ აულს ეძახიან, შეადგენენ 2000 ოჯახს, ისინი ცხოვრობენ ლაბის შესართავთან სახლებში და მკვიდრ სოფლებში. ორივე ურდოში არიან მთავრები ყირიმის ხანთა გვარიდან, რომლებიც ზოგი მიწების გამო აქეთ წამოვიდნენ, ნოღაელებთან ირჩენენ თავს და მცირე ვაჭრობას მისდევენ.

წარსულ ომში ორივე ურდოელები მტრულად იქცეოდნენ რუსეთისადმი, სანამ ისინი გენერალმა მედემა 1771 წელს არ დაამარცხა, რის შემდეგაც ერთგულება შეჴიცეს, მძევლები მისცეს და ახლაც (1774) გზვიდად არიან.

დიდი ნოღაური ურდოები

იედისანი, იედიშკული, ჯამბოილუკი და აკერმენი ან ბელოგოროდი მოიცავენ ყუბანს ლაბიდან შავ ზღვამდე. ეს არის მათი ძველი საცხოვრებელი, რომელიც მათ დაიკავეს 2 წლის წინათ, როცა ისინი ბუგიდან და დნებრიდან გადმოვიდნენ და რუსეთის ბატონობა სცნეს. ესენი არიან საკუთრივ ყუბანის თათრები. ისინი მოდებული არიან ყუბანიდან ჩრდილოეთით მთიანეთის ზეგანზე და აქედან გამომავალ მდინარეების გასწვრივ (აბაში, ჩალბაში, გეი, შუბური, კაგალნიკი, დონგუზლე, ჯილალე, აიულე და ეგორლიკი, და მანჩი ეგორლიკის შესართავს ქვემოთ). მხოლოდ პატარა ნაწილმა დაიწყო ყუბანზე დამკვიდრება, განსაკუთრებით აკერმენის ურდოდან; ესენი მიეჩვივნენ სოფლებში ცხოვრებას.

ყუბანი შესართავამდე ერთი დღის სავალზე რამდენიმე ტოტს ქმნის, რომლებზეც ზოგი გამაგრებული სოფელი მდებარეობს; ესენი ყირიმის ხანს

krimmischen Chan und theils unter den Türken standen, und theils von Tataru, theils von Tscherkessen bewohnt wurden, Kopil, Taban oder Taman, Temruk, Atschkala und Chituk, die die Tataru zusammen genommen, weil sie auf den Inseln des Kubans sind, Adale, d. i. Insulaner nennen.

Die terekemenischen oder truchmenischen Tataru

Ihr Dialekt der tatarischen Sprache ist beynahe völlig der türkische, daher sie von den beyden vorher angeführten tatarischen Völkerschaften leicht und sicher zu unterscheiden sind.

Sie nehmen den ostlichen Fuß des kaukasischen Gebürges, die westliche kaspische Seeküste um Boinak, Derbent und Utämisch ein und besitzen auch das ganze züdliche kaukasische Vorgebürge vom Alasan oder Kacheti bis zum kaspischen Meer. Ihre Distrikte daselbst sind: Kuba, Altipara, Tokuspara, Miskiudschal, Chinakug, Krischbudach, Schamachie und ganz Schirwan, welche alle an dem *Feth-Ali Chan* einen gemeinschaftlichen Herrn haben, dessen Gebiet sich bis nach Sallian erstreckt. An die angeführten, gränzen folgende truchmenische Distrikte in Westen: Schaki, Kaballah, Agdasch¹ und Arasch, die wieder einen Beherrscher haben, welches jetzo der in der Stadt Nucha residirende *Husein Chan*, ein Sohn des *Hadschi Dschalabi* ist². In den Distrikten Schäk', Kaballä und Agdasch und Karabag wird terekemenzisch gesprochen, so wie in Schirwan³. Letzterer hat sich unter dem persischen Schach Nadir von niedrigen Stande bis zur Chanswürde hinauf geschwungen und sich die genannten Distrikte unterworfen.

¹ Agdasch, G.] Agdotsch, P.

² Schaki — Dschalabi ist, P.] Husein Chan, ein gros Son des Hadgi galabi, Besitzer des Distrikts Schäk, Kaballä und Agdasch, residirt in Nuchu, G.

³ In den Distrikten — Schirwan < P.

და ნაწილობრივ თურქებს ემო'ჩილებიან და ნაწილობრივ თათრებით, ზოგანაც ჩერქეზებითაა დასახლებული; სახელდობრ, კოპილი, ტაბანი ან ტამანი, ტემრიუკი, აჩუკკალა და ხიტუკი, ამათ თათრები, ერთად აღებულს, ეძახიან ადალეს, ე. ი. კუნძულზე მცხოვრებთ, რადგან ისინი ყუბანის კუნძულებზე ბინადრობენ.

ტერეკემენული¹ ან ტრუხმენული² თათრები

მათი თათრული ენის დიალექტი თითქმის მთლად თურქულია, ამდენად ის ადვილად და დაჯერებით შეიძლება გაირჩეს ორივე ზემოდასახელებული თათრული ხალხისაგან.

მათ უკავიათ კავკასიის ქედის აღმოსავლეთი ძირი, კასპიის დასავლეთი ნაპირი ბოინაკთან. დერბენტსა და უტემიშთან და სახლობენ კავკასიონის მთელ სამხრეთ კალთებზე, ალაზნიდან ან კახეთიდან კასპიის ზღვამდე. მათი მხარეებია: კუბა, ალთიფარა, დოგუზფარა, მისკინჯალი, ხინაკუგი, კრიშბუდახი. შამახია და მთელი შირვანი, რომლებსაც ფათალი ხანის სახით ჰყავთ საერთო მმართველი, რომლის სამფლობელო სალიანამდგა გადაჭიმული. ზემოჩამოთვლილებს დასავლეთით ესაზღვრება შემდეგი ტრუხმენული³ მხარეები: შაქი, ყაბალა. აგდაში და არაში, რომლებსაც ასევე ჰყავთ მმართველი, რომელიც ამჟამად არის ნუხაში მჯდომი პუსეინ ხანი, ვაჟი აჯი ჩალაბისა⁴. შაქში, ყაბალასა და აგდაშში, ასევე ყარაბალში ლაპარაკობენ თარაქამულად (ტერეკემენულად), ისევე, როგორც შირვანში⁵. ამ უკანასკნელმა სპარსეთის შაჰის, ნადირის დროს დაბალი მდგომარეობიდან მიაღწია ხანობას და დასახლებული მხარეები დაიმორჩილა.

¹ თარაქამული.

² თურქმანული.

³ თურქმანული.

⁴ შაქი, ყაბალა — ჩალაბისა, პალ.] პუსეინ ხანი, უფროსი ვაჟი აჯი ჩალაბისა, მფლობელი მხარეების — შაქის, ყაბალასი და აგდაშის. ხის ნუხაში, გიულდ.

⁵ შაქში, ყაბალასა — შირვანში < პალ.

D. Anton Iohann Gldenstaedts
XLII Berichte *,
an die
Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
in St. Petersburg,
von der physikalischen Expedition
die
am 19/30 des Junius im Jahre 1768 anfang
und
am $\frac{24 \text{ März}}{4 \text{ April}}$ im Jahre 1775 sich endigt

ანტონ იოჰან გიულდენშტედტის
XLII მოხსენება
ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა
აკადემიისადმი სტ-პეტერბურგში
ფიზიკური ექსპედიციის შესახებ,
რომელიც დაიწყო 1768 წლის 19/30 ივნისს
და
დამთავრდა 1775 წლის $\frac{24 \text{ მარტს}}{4 \text{ აპრილს}}$

* გიულდენშტედტის ეს მოხსენებები დაცულია არქივის ფ 3, იმ. 33, № 5—6. თუ რომელ გვერდებზეა დაცული ამ მოხსენებებიდან მოტანილი ამონაწერები. ეს მითითებულია ტექსტების დასაწყისში მარცხენა არეზე.

XIII Bericht
an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg
d. d. Kislar, den 27 März, 1770

Л. 59—60

Ich verlies daher den 20-ten Februar Kislar und fur an dem nordlichen Ufer des Tereks 200 Werst westlich hinauf bis zur neuangelegten Vestung Mosdok. Hier ging ich über den Terek und hierauf gerade nach Süden zu, durch die kleine Kabarda, an 80 Werst, bis an den Fus des caucasischen Schneeberge, als an welchem Orte zwischen dem Ursprunge der Suncha (*Сунжа*) und des Tereks, an dem kleinen Flus Kumbalei (*Кумбалеу*) der in den Terek fällt, die erwente Nation wonet. Sie nennet sich Inguschzy (*Ингуши*) oder Kystynsky (*кыстунски*). Sie ist eine freie Nation, die keine Fürsten, wie sonst fast alle in Gebürge wonende Völker, hat; sie wülen unter sich eine gewisse Anzal von Aeltesten. Bisher standen sie unter dem Schutze der Kabardinischen und Axaischen Fürsten, izt aber haben sie sich, durch die Vermittelung des hiesigen Commendanten, des H. Obristen von Neimptsch, der russischen Krone ergeben. Eine Sache, an der man schon lange vergebens gearbeitet hat. Man rechnet sie 5000 streitbare Mann stark. Sie treiben den Akkerbau und die Viehzucht und sind alle, nach dem hiesigen Gebrauche, bewafnete Leute. Sie scheinen tapfer und arbeitsam zu zeyn. Sie woneu in kleinen Dörfern, deren jedes kaum aus 20 Häusern bestehet; es ist aber eines von dem andern nur wenige hundert Schritte entfernt, so daß man auf einem male eine ser grosse Menge übersehen kann. In jedem Dorfe ist ein steinerner vierekkigter Turm, in dem im Notfall die Weiben und Kinder sich versammeln, oben aber unter dem Dache die verhafteten Männer stehen. Ihren bestimmten Wonplazz, der 80 Werst südlich von Mosdok abstehet, begränzet nach Norden die kleine Kabarda, nach Westen Ossetien, nach Osten die Tschetschenzen, nach Süden das Eisgebürge.

Ich finde von diesem Volke nirgend eine Nachricht. Es ist ser schwer von ihrem Ursprunge etwas zu sagen, von dem die Aeltesten unter ihnen selbst nichts wissen. Bei Menschengedenken sind keine Veränderungen bei ihnen vorgegangen. Sie haben ihre eigene Sprache, die von der tartarischen so wol, als von allen übrigen der hiesigen Gegenden verschieden

XIII მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას
სტ-პეტერბურგში

ყიზლარი, 1770 წლის 27 მარტი

გვ. 59—60

...მე დავტოვე ყიზლარი 20 თებერვალს და თერგის ჩრდილო ნაპირით გავიარე 200 ვერსი დასავლეთისკენ ზევით, ახლად დაარსებულ ციხე მოზდოკამდე. აქ მე გავედი თერგზე და პირდაპირ სამხრეთისკენ, ყაბარდოზე გაველით, 80 ვერსი გავიარე კავკასიის თოვლიანი მთების ძირამდე, იმ ადგილამდე, სადაც, სუნჯისა და თერგის სათავეებს შორის და თერგის შენაკად პატარა მდინარე კუმბელეიზე, ცხოვრობს ხსენებული ხალხი. ისინი თავის თავს ეძახიან ინგუშებს ან ქისტებს. ისინი თავისუფალი ხალხია: არ ჰყავთ ბატონები (თავადები), როგორც საერთოდ მთაში მცხოვრებ თითქმის ყველა ხალხებს; ისინი ირჩევენ თავისიანებისგან უფროსთა (Aeltesten) გარკვეულ რიცხვს. აქამდე ისინი ექვემდებარებოდნენ ყაბარდოსა და აქსაის მთაფრებს, ახლა კი, აქაური კომენდანტის ბ-ნი პოლკოვნიკის ფონ ნეიმპჩის მეცადინეობით (შუამდგომლობით), რუსეთის ტახტის მფარველობაში შევიდნენ. ეს ის საქმეა, რომლისთვისაც უკვე დიდიხანია უნაყოფოდ ილწვოდნენ. აქ ითვლიან 5000 მეომარს. ისინი ეწევიან მიწათმოქმედებას და მესაქონლეობას და, აქაური ჩვეულების მიხედვით, ყველანი შეიარაღებულნი არიან. ისინი მამაცი და შრომისმოყვარენი ჩანან. ცხოვრობენ პატარა სოფლებში, რომლებიც [თითოეული] ოცზე ნაკლები სახლისაგან (კომლისაგან) შესდგებიან: [სოფლები] ერთმანეთისგან 100 ნაბიჯზე ნაკლები მანძილით არიან დაშორებული, ისე რომ ერთი თვალის გადავლებით [ერთდროულად] ძალზე ბევრი სოფლის დანახვა შეიძლება. ყოველ სოფელში არის ქვის ოთხკუთხა კოშკი, სადაც გაჭირვებისას ქალები და ბავშვები იკრიბებიან. ზემოთ კი, სახურავს ქვეშ დგანან შეიარაღებული კაცები. მათ მუდმივ ადგილსამყოფელს (საცხოვრებელს), რომელიც მოზდოკიდან 80 ვერსზეა სამხრეთით დაშორებული, ჩრდილოეთიდან ესაზღვრება მცირე ყაბარდო, დასავლეთით ოსეთი, აღმოსავლეთით ჩეჩნები, სამხრეთით — ყინულიანი ქედი.

ამ ხალხის შესახებ მე ვერსად ვერ ვიპოვე ცნობები. ძალზე ძნელია რაიმეს თქმა მათი წარმომავლობის შესახებ, უფროსებმაც (მოხუცებმაც) კი თვითონ არაფერი იციან. ხალხის მახსოვრობაში არაფითარი ცვლილება არ მომხდარა მათში (მათს ცხოვრებაში). მათ აქვთ თავისი საკუთარი ენა, რომელიც თათრულისგან (tartarisch), ისევე როგორც ყველა დანარჩენი აქაური მხარე-

ist. Sie haben aber keine Schrift. Sie glauben nur einen Gott, den sie Daila nennen, und wissen sonst nichts von einen Heiligen oder in der Religion merkwürdigen Personen. Man findet dem ungeachtet Spuren des Christentums unter ihnen; denn am Sonntage der Christen ruhen sie von aller Arbeit. Sie üben aber weder an diesem Tage noch sonst jemals eine gottesdienstliche Handlung aus. Zweimal im Jare halten sie Fasten, nemlich um die izzige Zeit, die sie die grossen Fasten nennen und mitten im Sommer, die kleinen Fasten. Sie essen Schweinefleisch; die Vielweiberei ist bei ihnen üblich. Sie wissen von gar keinen Religionsgebräuchen, weder bei der Geburt, noch bei dem Tode eines Menschen, noch bei der Bereuung der Sünden. Nur eine Handlung gehet bei ihnen vor, die den Anschein eines Opfers hat. Es werden nemlich zu gewissen Zeiten Schafe geschlachtet von einem besonders erwählten Manne, der ihr Priester zu seyn scheint; den nennen sie in ihrer Sprache Zaninstag, d. i. ein reiner Mensch. Dieser mus unverheiratet seyn und bei einer alten steinernen Kirche wohnen, die tief im Gebürge befindlich seyn soll.

Der Schnee hinderte mich, diese zu besuchen, in der aus Stein gehauene Statuen, Inscriptionen und grosse in einem Keller gelegenen Bücher, zu denen niemand igt sich nahen waget, unzutreffen seyn sollen. Hieraus wird man vielleicht das Licht erhalten können, das die grosse Einfalt dieser Leute selbst nicht aufzustekken vermag...

л. 64

Hierauf denke ich mit einem nach Grusien abzufertigenden Commando durchs Gebürge nach Teflis zum Corps des Herren General Todleben zu gehen...

XIV Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg

d. d. Mosdok, den 26 Mai, 1770

л. 65°—66 *

...Nur war ich in der ersten Tagen dieses Monats mit meinen Ausrüsten zur Reise nach Georgien fertig und wirklich im Begriffen, diese anzutreten. Allein nie Nachrichten die von den innerlichen Unruhen zwischen dem H. Grafen Todleben, dem Czaren Herakleus, und denen Herren Obristlieutenanten Rateef und Tschoglokov, desgleichen von den Strei-

* 65 გვ-ზე აღწერილია სამხადისი საკართველოში წასასვლელად. ცხენების შემზადება, ორი ქუსარის აყვანა ცხენებისთვის და ა. შ.

ბის [ენებისგან] განსხვავდება; ამავე დროს მათ არა აქვთ დამწერლობა. მათ სწამთ მხოლოდ ერთი ღმერთი, რომელსაც დაილას უწოდებენ, თუმცა არ იციან არაფერი წმინდანების, ან რელიგიაში მნიშვნელოვანი პიროვნებების შესახებ. მათ შორის მოიძებნება ქრისტიანობის უცილობელი კვალი (ნიშნები); ქრისტიანების კვირადღეს ისინი ისვენებენ ყოველგვარი სამუშაოსაგან, თუმცა არც ამ დღეს, არც სხვა დროს (ოდესმე) არ ეწევიან ღვთისმსახურებას. წელიწადში ორჯერ აქვთ მარხვა, სახელდობრ, ეხლა, რომელსაც ისინი დიდმარხვას ეძახიან, და შუა ზაფხულში — პატარა მარხვა. ისინი ქაშენ ღორის ხორცს; მრავალცოლიანობა მათში მიღებულია (ჩვეულებრივი მოვლენაა). ისინი არ ასრულებენ არავითარ რელიგიურ წესებს არც [ადამიანის] დაბადებისას, არც გარდაცვალებისას, არც ცოდვების მონანიებისას. მათ აქვთ მხოლოდ რალაც მსგავსი მსხვერპლის შეწირვისა. სახელდობრ, გარკვეულ დროს ცხვრებს კლავს საგანგებოდ არჩეული მამაკაცი, რომელიც მათი მოძღვარი უნდა იყოს; თავიანთ ენაზე მას (ამ კაცს—გ. გ) ეძახიან ც ა ნ ი ნ ს ტ ა გ - ს, ე. ი. სუფთა (წმინდა) კაცს. ის უცოლო უნდა იყოს და ცხოვრობდეს ქვის ძველ ეკლესიასთან, რომელიც ღრმად უნდა იყოს მთებში [შემალული].

თოვლმა შემიშალა ხელი მენახა ეს [ეკლესია], რომელშიც უნდა იყოს ქვის ქანდაკებები, წარწერები და სარდაფში შენახული დიდი წიგნები, რომელთა მიკარება ამჟამად არავის შეუძლია. ყოველივე ამის საშუალებით შეიძლებოდა ალბათ ახალი ცნობების შეძენა (სინათლის შეტანა), რაც ამ ხალხის დიდი უმეცრების (უცოდინარობის) გამო ვერ შეეძელი შემეკრიბა.

გვ. 64

...მე ვფიქრობ აქედან (ქედის გავლით) თბილისისკენ გავეყვე საქართველოში წასასვლელად მზადყოფ რაზმს (Commando), [რომელიც უნდა შეუერთდეს] ბ-ნ გენერალ ტოდლებენს...

XIV მობსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო გენერალთა აკადემიას
სტ-პეტერბურგში

მოზდოკი, 1770 წლის 26 მაისი

გვ. 65⁶⁶—66

...ამ თვის დასაწყისშივე (პირველსავე დღეებში) დავამთავრე სამზადისი საქართველოში გასამგზავრებლად და გადაწყვეტილი მქონდა დამეწყო [მგზავრობა]. მაგრამ მომივიდა ცნობები შინაური შფოთის შესახებ — ბ-ნ გრაფ ტოდლებენსა, მეფე ერეკლეს და ბ-ნ პოლკოვნიკ-ლეიტენანტების (პოლპოლკოვნიკების) რატეევის და ჩოგლოკოვს შორის, ასევე [მესმა] ლეკიბის თავდა-

ferien der Lesgier, die bei dieser Gelegenheit auf dem georgianischen Wege verschiedene russische Couriers umgebracht und noch mehrere geplündert hatten, einliefen, geben mir die trieftigsten Bewegungsgründe an die Hand, meinen Plan zu ändern. Bei diesen zweideutigen Versessungen konnte ich nicht wissen und weis ich noch nicht, wie glücklich ich die Reise nach Georgien zurücklegen und wie willkommen ich daselbst seyn würde... (შემდეგ უკან გაბრუნდა მედემის რაზმთან ერთად).

XVI Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg

d. d. Kislar, den 23 September, 1770

л. 72°—73 *

Nun hoffe ich, daß ich endlich in den letzten Tagen dieses Monats im Stande seyn werde, Kislar zu verlassen. Ich werde durch die Kabardie nach Grusien langsam gehen, so daß ich etwan zu Ende des Novembers in Teflis eintreffen mögte. Auf dieser Reise werde ich noch Herbstpflanzen sammeln und mineralogische Obserwationen im Gebürge anstellen koennen...

XVII Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg

d. d. Kislar, den 29 December, 1770

л. 74—74°

Die nach meiner im XVI-ten Berichte beschriebenen Krankheit nachgebliebenen Schwäche erlaubte mir nicht eher, als den 22-ten October von Kislar aufzubrechen. Ich verlies diesen Ort mit dem Vorsatze, meine Reise nach Georgien auszuführen. Den 28-ten kam ich in Mosdok an; und einige Tage nach mir traf daselbst ein aus Georgien von Todlebenschen Corps zurückkommendes Kommando ein. Es war an 90 Mann stark und unter diesen befanden sich mer als 10 Officiers und der bisher in Teflis als Resident gestandene H. Hofrat Fürst Muraviev. Der Aufzug dieser

* ამ ამონაწერს წინ უსწრებს ცნობა გიულდენშტედტის ავადმყოფობის შესახებ.

სხმების შესახებ, რომლებმაც ასეთ ვითარებაში საქართველოს გზაზე რამდენიმე რუსი „კურირი“ დახოცეს და კიდევ უფრო მეტი გაძარცვეს. ამგვარმა ცნობებმა მაიძულეს შემეცვალა ჩემი გეგმა. ამ ორკოფული (გაურკვეველი) მდგომარეობის გამო არ ვიცოდი და ჯერაც არ ვიცი, როგორ ვიმგზავრებ საქართველოსკენ და როგორ კეთილად ჩავალ მე იქ...

XVI მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას
სტ-პეტერბურგში

ყიზლარი, 1770 წ. 23 სექტემბერი

გვ. 72^ა—73

ვიმედოვნებ, რომ ამ თვის დამლევს მაინც შემეძლება ყიზლარი დაეტოვო. ყაბარდოს გავლით ნელა გავემართები საქართველოსკენ, რომ დაახლოებით ნოემბრის ბოლოს თბილისში ვიყო. ამ მგზავრობისას მე შევაგროვებ აგრეთვე შემოდგომის მცენარეებს და მოვახდენ მინერალოგიურ დაკვირვებებს მთებში...

XVII მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას
სტ-პეტერბურგში

ყიზლარი, 1770 წლის 29 დეკემბერი

გვ. 74—74^ა

XVI მოხსენებაში აღწერილი ჩემი ავადმყოფობის შემდეგ დარჩენილმა სისუსტემ ნება არ მომცა 22 ოქტომბერზე აღრე გავსულიყავი ყიზლარიდან. მე დავტოვე ეს ადგილი იმ განზრახვით, რომ ჩემი მოგზაურობა საქართველოსკენ წარმემართა. 28-ში მივედი მოზლოკში, სადაც რამდენიმე დღის შემდეგ შემხვდა საქართველოდან უკან მომავალი რაზმი ტოდლებენის კორპუსისა. რაზმი შესდგებოდა 90 კაციისაგან, მათ შორის იყო 10-ზე მეტი ოფიცერი და აქამდე თბილისში რეზიდენტად მყოფი ბ-ნი კარის მრჩეველი თავადი მურავიოვი¹. ამ ხალხის შესახედლობა ძალზე საბრალო იყო; ყველანი თეხით მოდი-

¹ ესაა ცნობილი მოურავოვი (გ. გ.).

Männer war sehr kläglich; sie waren alle zu Fus und nur mit Lumpen zur Not bedekket; denn die Ossetiner hatten sie im Gebürge bei den engen Passagen und bei den Brücken des Tereks angefallen, und nicht allein ihrer Pferde und Gewere, sondern auch aller übrigen Habseeligkeiten gänzlich beraubet. Der Verlust beträgt nach denen in der Kislarschen Kanzlei eingegebenen Berechnungen an 30.000 Rubel. Bei solchen Umständen und bei denen vom Fürsten Murawiev erhaltenen Nachrichten, daß noch bis zu seiner Abreise die Pest in Teflis wütete, hielt ich es fürs weislichste, meinen Vorsatz nach Georgien zu gehen, für igt gänzlich so lange aufzugeben, bis die Pest daselbst nachlassen und die Sicherheit des Weges wieder hergestellt seyn würde, wozu wie mir der H. General von Medem versicherte, gegen das Früljar von ihm würden Anstalten vorgekeret werden.

Da alle meine Sachen und Sammlungen in Kislar nachgelassen waren, so blieb mir weiter nichts übrig, als mich wiederum nach diesen Ort zu begeben... *

XVIII Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg
d. d. Kislar, den 26 März, 1771

л. 64

Teils meine eigene Krankheit, teils die in Teflis bis in den November v. J. wütende Pest, teils die Streifereien der Lesgier und Ossetiner, die die engen nach Georgien führenden Passagen im Gebürge besetzt hatten, haben mich an der völligen Ausführung des vorigährigen Reiseplans gehindert. Die an den Flüssen Terek, Kunbelei, Sundscha, Axai und Koisa gelegenen Gegende, nebst dem nordöstlichen Teile des caucasischen Gebürges habe ich im vorigen Jare untersucht, und in diesem Jare im Februar habe ich die Provinz Ossetien bésichtigt.

Mit dem Anfange des Aprils denke ich von Kislar wieder aufzubrechen, die an den Flüssen Malka, Baksan und Tschegem befindlichen Landschaften zu bereisen und im Mai über den westlichen Teil des caucasischen Gebürges nach Emeretien an den Flus Rion zu gehen, diesen bis in die Provinz Mingrelien oder Colchis und bis an seinen Ausflus ins schwarze Meer zu verfolgen; von da aber mich dem Flusse Cyrus zu, nach der georgianischen Hauptstadt Teflis zu wenden. Nach einigen in Teflis gedauertem Aufenthalte, will ich mich nordöstlich — der Provinz Cachtien zu keren; aus derselben über den östlichen Teil des caucasischen Gebür-

* შემდეგ მოდის თბილი წყლების აღწერა: პეტერსბადი, კატერინებადი. პაულსბადი, ანდრიასბადი...

ოდნენ და გაჭირვების გამო მხოლოდ ძონძებით იყვნენ დათარულნი; ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ მთის ვიწრო გასასვლელებში და თერგის ხიდებთან მათ თავს დაესხნენ ოსები და წაართვეს არა მარტო ცხენები და თოფები, არამედ აგრეთვე ყველაფერი, რაც კი გააჩნდათ. ყიზლარის კანცელარიის გაანგარიშებით, დანაკარგი შეადგენდა 30.000 მანეთს. ასეთი გარემოებების გამო და თავად მურავიოვის მიერ მოცემული ცნობის გამო, რომ ჯერ კიდევ მის წამოსვლამდე თბილისში ჭირი მძვინვარებდა, მე მიზანშეწონილად ჩავთვალე საქართველოში ჩემი მგზავრობის გეგმა ამჟამად მთლად გადამედო მანამ, სანამ ჭირი იქ არ გაივლიდა და გზის უსაფრთხოება კვლავ აღდგენილი არ იქნებოდა; ბ-ნმა გენერალმა ფონ მედემმა კი აღმითქვა, რომ გაზაფხულზე ის [ამ მიმართებით] მიიღებდა ზომებს.

რადგან მთელი ჩემი ნივთები და კოლექციები ყიზლარში მქონდა დატოვებული, ამდენად იქ დაბრუნების მეტი მე სხვა არაფერი დამრჩენოდა...

XVIII მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას
სტ-პეტერბურგში

ყიზლარი, 1771 წლის 26 მარტი

გვ. 64

ნაწილობრივ ჩემმა ავადმყოფობამ, ნაწილობრივ თბილისში გასული წლის ნოემბრამდე მძვინვარე ჭირმა, ნაწილობრივ კი თავდასხმებმა ლეკებისა და ოსებისამ, რომელთაც ეკავათ საქართველოში შემავალი მთის ვიწრო გასასვლელები, ხელი შემიშალეს წარსული წლის სამოგზაურო გეგმის მთლიან შესრულებაში. მდ. თერგზე, კუმბელეიზე, სუნჯაზე, აქსაისა და კოისუზე მდებარე მიდამოები, კავკასიის ქედის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილის ჩათვლით, მე შარშან შევისწავლე (გამოვიკვლიე), ამ წლის თებერვალში კი დავათვალიერე პროვინცია ოსეთი.

ვფიქრობ აპრილის დასაწყისში კვლავ გავიდე ყიზლარიდან, რათა მოვიარო მდ. მაკჯაზე, ბაქსანსა და ჩეგემზე მდებარე მხარეები და მაისში, კავკასიის ქედის დასავლეთი ნაწილის გადავლით, მივიდე მდ. რიონზე [მდებარე] იმერეთში, გავყვე მას პროვინცია სამეგრელომდე ანუ კოლხეთამდე და შემდეგ შავ ზღვაში მის შესართავამდე; იქიდან კი მდ. კიროსის (მტკვრის—გ. გ.) [გაყოლებით] საქართველოს დედაქალაქ თბილისისკენ გავემართები. თბილისში განზრახული შეჩერების შემდეგ, წავალ ჩრდილო-აღმოსავლეთით პროვინცია კახეთში; იქიდან, კავკასიის ქედის აღმოსავლეთი ნაწილის გავლით, ავარიის ხანის სამთლობელოში, ხოლო შემდეგ, თათრული სოფლის ანდრეევას გავ-

ges, durch das Land des Awarischen Chans und von da über das tatarische Dorf Andreewa nach Kislar zurückgehen, daselbst ich zu Ende des Jahres einzutreffen und die weitere Verhaltensbefehle der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften vor mir zu finden hoffe...

n. 85

Die an der Sundscha und an denen in derselben fallenden Flüssen so wol. als an der obern Kumbelci gelegene Gegend ist von mir der Distrikt Mitdschegisia (*Mumukewina*) genannt worden, weil alle daselbst wohnende Völker, die sonst mit den besondern Namen Tschetschenzen, Atachynzen, Aldinzen, Karabulaken, Galatschen, Inguschen u. s. w. belegt werden, darin übereinkommen, daß sie einerlei Sprache reden, die nur verschiedene Dialekte hat und bald von der mächtigsten Nation, die Tscheschenzische, bald allgemeiner, die Mitdschegische heist; übrigens von allen andern verschieden ist. Wenn man nicht dies Mittel wälen will, diese finstern Gegenden in Distrikte und die Einwohner derselben in Völkerschaften einzuteilen; so wird ein jedes Dorf eine Provinz und das in demselben wohnende Volk eine besondere Nation ausmachen müssen.

Zur Aufklärung der Völkergeschichte habe ich Wörterbücher der Mitdschegischen und Ossetinischen Sprache verfertigt und die Sitten und Gebräuche der Völker beschrieben...

XXII Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg

d. d. Duschet. den 25 September, 1771

Zu Ossetien, daselbst ich am 15-ten August den letzten Bericht an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften abzusenden die Ere gehat, habe ich mich bis zum 11. September aufgehalten; die herumliegenden Alpen, so viel mir möglich gewesen ist, untersucht und die bisherigen ossetinischen Nachrichten ergänzt. Von da bin ich endlich aller Hindernisse ongeachtet die ich im Wege gefunden nach Georgien gedrungen, so daß ich mich izt in dem Mittelpunkte der Provinz Carduel befinde. Die Hauptstat Teflis ist nur nach eine[r] starke[n] Tagereise südlich von mir entfernt. Von Ossetien bis zu der Stat Duschet bin ich in der Gesellschaft der Ossetiner gereist, deren einige 100. der georgianische Zar Herakleus in seinen Sold gedungen hatte. Ihr Aeltester und Anführer, der im vorigen Bericht erwente Achmet, ist bis hieher unzertrenlich von mir gewesen.

ლით. დაებრუნდები ყიზლარში, სადაც მივალ წლის ბოლოს და, სადაც, ვიმედოვნებ. დამხედება ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის შემდგომი ინსტრუქცია...

გვ. ხა

სუნჯაზე და მის შენაკადებზე. ასევე კუმბელეიზე მდებარე მხარეს მე ვუწოდე მიცკეგეიზია, რადგან ყველა იქ მცხოვრებ ხალხებს, რომელთაც თავისი განსაკუთრებული სახელები აქვთ — ჩეჩნები, ატახინელები, ალდინები, ყარაბულახები, გალაჩები, ინგუშები და ა. შ., აერთიანებს ის, რომ ისინი ერთსა და იმავე ენაზე ლაპარაკობენ, რომელსაც [ენას—გ. გ.] მხოლოდ განსხვავებული დიალექტები აქვს და ხან ყველაზე ძლიერი ხალხის მიხედვით ჩეჩნურს ეძახიან, ხან საერთოდ მიცკეგურს; ერთი სიტყვით, ყველა სხვა [ენისგან] განსხვავებულია. თუ ამ მკაცრ მიდამოებს მხარეებად, ხოლო იქ მცხოვრებთ ხალხებად არ დავყოფდით, მაშინ ყოველი სოფელი წარმოგვიდგებოდა პროვინციად, ხოლო ამ სოფლის მცხოვრებნი გარკვეულ (განსხვავებულ) ხალხად.

ხალხთა ისტორიის განსამარტავად მე დაეამზადე მიცკეგური და ოსური ენების ლექსიკონები და აღეწერე ამ ხალხთა წეს-ჩვეულებანი¹...

XXII მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი
სტ-პეტერბურგში

დუშეთი, 1771 წლის 25 სექტემბერი

11 სექტემბრამდე დავრჩი ოსეთში, საიდანაც მე მქონდა ბედნიერება გამეგზავნა ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი უკანასკნელი მოხსენება 15 აგვისტოს; გარშემო მდებარე ალპები, რამდენადაც შემეძლო. მოვიარე და შევავსე ის ცნობები, რაც აქამდე მქონდა ოსების შესახებ. აქედან, ყოველგვარი დაბრკოლებების მიუხედავად, რაც გზაზე შემემთხვა, გავემართე საქართველოსკენ; ასე რომ, ახლა ვიმყოფები პროვინცია ქართლის შუაგულში. დედაქალაქი თბილისი ჩემგან არის კარგი ერთი დღის სავალზე მოშორებული სამხრეთით. ოსეთიდან ქალაქ დუშეთამდე ვიმგზავრე ოსების საზოგადოებაში, რომელთაგან რამდენიმე 100 კაცი მეფე ერეკლემ თავისი

¹ სამწუხაროდ, ჩვენ ეს ცნობები არ გვინახავს და პალასის გამოცემასთან არ შეგვიძარბება — გ. გ.

Hieselbst hat er mich verlassen, und ist mit seinen Leuten nach Teflis gegangen, ich aber bin zurückgeblieben, um die fürtreffliche Gegend von Duschet etwas genauer zu besehen. Mit dem Statthalter von Duschet, der izt auch für den Zaren Mannschaft samlet, werde ich hierauf nach Teflis mich begeben; und von da bin ich dem Zaren, dahin er gehen wird, zu folgen willens. Durch die Streifereien der Lesgier, die die Wege in Georgien höchst unsicher machen, bin ich zu dergleichen Vorsichtigkeit genöthigt, weil ich mich mit den 24. Mann Kosaken, die mich convoiiren, nicht überall hintrauen darf. Da ich also nicht nach meinem Gutdunken meine Reisen einrichten kann, so vergehet auch darüber mer Zeit, als sonst geschehen würde. Es wird daher wenigstens ein Jar erfordert, um die georgianischen Provinzen Cachetien, Carduel, Emeretien und Mingrelien ganz zu bereisen und die Naturgeschichte derselben in einigen Zusammenhange zu observiren. Ich bitte deswegen die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften mir die Erlaubnis zu erteilen, die Rückreise nach Kislar bis in den September des künftigen Jaros verschieben zu dürfen. Von meinen gemachten Beobachtungen werde ich bis ich wiederum auf russischen Boden seyn werde, nach dem speciellen mir gegebenen Befehle, nichts erwähen. Nur so viel versichere ich, daß ich izt viele Arbeit habe, und daß die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften künftig genugsamen Nutzen davon ziehen wird, der ich mich und meine Expedition zur fortdaurenden Gnade und Gewogenheit empfehle.

D. Guldenstaedt.

XXIII Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg

d. d. Kareli am Kur, den 8 November, 1771

Den 9-ten October verlies ich die Gegend von Duschet, von da ich den lezten Bericht an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften einzusenden die Ere gehat. Der dortige Statthalter, der Fürst Koichosro Tscholokaschilli, rückete mit der aus seinem Distrikte zusammengezogenen Mannschaft, die etwan in 800. Mann bestand, nach Muchran und von da nach Zcheta, einem an der Mündung des Flusses Aragi, etwan 15. Werst oberhalb Teflis am Flusse Kur gelegenen und der Zarischen Begräbnisse wegen berühmten Kloster; und ich folgte in dieser sichere Gesellschaft. Hieselbst war der Sammelplazz, auf dem von allen Seiten

ჯარისთვის დაიქირავა. მათი მთავარი და მეთაური, წინა მობსენებაში დასახელებული ახმეტი, აქამდე სულ ჩემთან იყო; აქ კი მიმატოვა მან მე და თავისი ხალხით თბილისისკენ წავიდა. მე კი დავრჩი, რათა დუშეთის მშვენიერი მიდამოები უფრო ზედმიწევნით დამეთვალეირებინა. დუშეთის მმართველთან ერთად, რომელიც ახლა მეფისთვის აგროვებს რაზმს, გავემართე აქედან თბილისისკენ, ხოლო იქიდან ვიმედოვნებ გავყვე მეფეს, სადაც ის წავა. ლექთა ყაჩაღობის გამო, რაც საქართველოში გზებს ძალიან სახიფათოს ხდის, მპირდება სიფრთხილე, რადგან ჩემი 24 კახაკით, რომლებიც მე მახლდნენ, ყველგან წასვლა არ შემიძლია. რადგან მე ჩემი სურვილის მიხედვით არ შემიძლია მოგზაურობა, გავა ბევრი დრო, სანამ ეს შესრულდება. ამიტომ, სულ ცოტა ერთი წელი მპირდება, რათა ქართული პროვინციები—კახეთი, ქართლი, იმერეთი და სამეგრელო მთლიანად მოვიარო და მათი აღწერა-ლობა ერთ მთლიანობაში (ერთმანეთთან კავშირში) განვიხილო. ამიტომ მე ვთხოვ ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას, რათა დამართოს ნება, ყიზლარში უკან დაბრუნება მომავალი წლის სექტემბრამდე გადავდო. [ჩემდამი] მოცემული საგანგებო ბრძანების (დავალების) თანახმად, ჩემს მიერ წარმოებული დაკვირვების შესახებ არაფერს ვიტყვი, სანამ კვლავ რუსეთის მიწაზე არ ვიქნები. გარწმუნებთ იმაში, რომ ძალიან ბევრი სამუშაო მაქვს შესასრულებელი და რომ მომავალში საკმაო გამოყენებას ნახავს მისგან ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემია, რომლის წყალობა და კეთილი განწყობა არ გვაკლია არც მე და არც ჩემს ექსპედიციას.

ლოქტ. გიულდენშტედტი.

XXIII მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი

ს-ტ. პეტერბურგში

ქარელი (ძვეს მტკვარზე), 1771 წლის 8 ნოემბერი

9 ოქტომბერს მივატოვე დუშეთის მიდამოები, საიდანაც მქონდა პატივი გამომეგზავნა უკანასკნელი მოხსენება ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი. იქაური მმართველი, თავადი ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი, თავის მხარეში. შეგროვილ რაზმთან ერთად, რომელიც დაახლოებით 800 კაცისგან შედგებოდა, დაბრუნდა მუხრანში, იქიდან კი მოვიდა მცხეთაში, რომელიც მდებარეობს მტკვარზე, არაგვის შესართავთან, თბილისს ზემოთ დაახლოებით 15 ვერსზე და სადაც არის მეფეთა სამარხებით ცნობილი მონასტერი; მე მოგყვებოდი ამ საიმედო რაზმს. აქ (მცხეთაში— გ. გ.) იყო შეკრების ადგილი, სადაც მოდიოდნენ რაზმები ყველა მხრიდან—კახეთისა

9. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II.

aus den Provinzen Cachelien und Carduel die Truppen zusammenstießen. Der Zar selbst kam den 14-ten October aus Teflis an und ich hatte den 15-ten förmliche Audienz bei Ihrer Zarischen Hoheit. Sie bezeigten grosse Zufriedenheit über meine Gegenwart und versicherten mich alles Beistandes, dessen ich bei meiner Expedition bedürftig seyn würde: den ich auch wirklich bisher aufs vollkommenste erfahren. Der Zar marschierte von Zcheta an 120. Werst den Kur anwärts; und überfiel und plünderte den 26. October die Türkische Stadt Hertwis. Izt gehet die Mannschaft zum Theil auseinander und der Zar selbst begiebt sich nach Teflis zurück. Ich habe auch diese Feldzüge dem Zaren gefolgt und gehe auch izt in dessen Swite nach Teflis, um daselbst den kurzen Winter zuzubringen und mich etwas in einem Quartier zu erholen, nachdem ich ein ganzes halbes Jar im Felde und unteru Zelte gelebet. Von da werde ich, so balde ich in einige Ordnung gekommen bin, der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften mit weitläufigern Nachrichten aufwarten; für izt ist auf dem unruhigen Marsche nur meine Hauptabsicht, eine Gelegenheit zu nuzzen um mich zum hochgeneigten und gnüdigen Andenken untertänig zu empfehlen.

D. Gildenstaedt.

XXIV Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg
d. d. Teflis, den 4-ten Januar, 1772

Von der Georgianischen am Flusse Kur gelegenen Stadt Kareli, daselbst ich den lezten Bericht abgefertigt, bin ich den 9-ten November aufgebrochen. Ich folgte von da Sr Hoheit, dem Zaren Herakleus, nach der Stadt Kzinwal und von da über Keltubani, Tschala, Muchran und Zcheta nach der Haupt- und Residenzstadt Teflis; daselbst ich den 14-ten November eintraf und die noch bis izt der Ort meines Aufenthaltes ist. Hieselbst genieße ich täglich von Sr Zarischen Hoheit den Schuzz, die Vorsorge und die Beförderung aller meiner Absichten, die ich schon im vorigen Berichte gerümet, mit einer Willfärigkeit, die eben nicht alle russische Expeditionen in Georgien erfahren und die man in Ansehung der meinigen, vielleicht mit einigem Grunde, für eine Folge der Dankbarkeit für die medicinischen Dienstleistungen, die ich der Zarischen Familie zu erweisen Gelegenheit habe, ansehen könnte.

და ქართლის პროვინციებიდან. თვით მეფე 14 ოქტომბერს მოვიდა თბილისიდან: 15 ოქტომბერს მის მეფურ უმაღლესობასთან მქონდა ოფიციალური აუდიენცია. მან გამოსთქვა დიდი კმაყოფილება ჩემი აქ ყოფნის გამო და აღმითქვა, რომ შემიქმნიდა ყოველგვარ პირობებს, რაც ჩემი ექსპედიციისათვის დამჭირდებოდა: დღემდე მართლაც საუკეთესოდ ვსარგებლობ ამ შექმნილი პირობებით. მეფე გაემართა მცხეთიდან 120 ვერსზე მტკვრის აყოლებით: 26 ოქტომბერს ის თავს დაესხა და მოარბია თურქული ქალაქი ხერთვისი. ამჟამად ეს ლაშქარი ნაწილობრივ დაიშალა; თვით მეფე კი თბილისისკენ გამობრუნდა. მეც გავყვევი მეფეს ამ ლაშქრობაში და მასთან ერთად ვბრუნდები თბილისში, რათა იქ გავატარო მოკლე ზამთარი და ცოტა მაინც დავისვენო ბინასე, მას შემდეგ, რაც მთელი ნახევარი წელი მინდორში და კარავში ვიცხოვრე. იქიდან, როგორც კი ერთგვარ წესრიგში მოვალ, მოვაწვდი ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას ვრცელ ცნობებს; ამჟამად მშფოთვარე (მოუსვენარი) მგზავრობის გამო ჩემს მთავარ მიზნად მიმაჩნია ვისარგებლო შემთხვევით და უმოჩილესად ვითხოვო კითხვით მოწვეული ყურადღება.

დოქტ. გიულდენშტედტი.

XXIV მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი
ს.ტ. პეტერბურგში

თბილისი, 1772 წლის 4 იანვარი

9 ნოემბერს გავედი მდ. მტკვარზე მდებარე ქართულ ქალაქ ქარელიდან, საიდანაც მე გამოვგზავნე უკანასკნელი მოხსენება. ქარელიდან მე გავყვევი მის უმაღლესობას, მე.ე ერეკლეს, ქალაქ ქრცხინვალისკენ და იქიდან კი ხელთუბნის, ჭალის, მუხრანისა და მცხეთის გავლით მთავარ და სატახტო ქალაქ თბილისისკენ, სადაც მივედი 14 ნოემბერს და ახლაც იგია ჩემი ადგილსამყოფელი. აქ ყოველდღე ვსარგებლობ მისი მეფური უმაღლესობის მფარველობით: წინასწარი ზრუნვით და მთელი ჩემი გეგმებისათვის ხელისშეწყობით, რის შესახებაც მე წინა მოხსენებაში ვატყობინებდით; და ეს ხდებოდა ისეთი მზადყოფნით, რომელიც არც ერთ რუსულ ექსპედიციას საქართველოში არ აქონია; შეიძლება ეს ხელისშეწყობა მე მქონდა ნაწილობრივ მეფის ოჯახისათვის გაწეული იმ სამკურნალო დახმარებისათვის მადლობის სამაგიეროდ, რისი შემთხვევაც მე მომეცა.

Mir und zwölfen bei mir befindlichen Personen sind Quartiere in der Stadt angezeigt; die Pferde aber, so wol die zur Expedition gehören, als der Kosaken ihre, werden in nahe gelegenen Dörfern abwechselnd beisammen gehalten, weil in der Stadt so wol Stellung, als Fütter mangelte. Bei den Pferden habe ich 18. Mann Kosaken, einen Expeditions-Pferde Knecht und den Studenten Zriakovsky zur Aufsicht verteilt. Man füttert in Georgien die Pferde an statt des Heues mit Stroh, und an statt des Habers mit Gersten. Stroh wird auf Zarischen Befehl in genugsamer Menge für alle Pferde geliefert; Gersten aber sparsam; daher ich allen Gersten, den der Zar giebt, unter die Kosaken Pferde verteilen lasse, damit sich diese, die theils durch die Märsche, theils durch das ungewonte Stroh-Fütter ser schlecht geworden, in etwas erholen mögen. Für die Expeditions-Pferde kaufe ich Gersten so viel, als nötig ist. Nicht allein die Pferde der Kosaken, sondern auch sie selbst werden von Sr Zarischen Hoheit hinlänglich mit Lebensmitteln vorsehen. Ohne diese Hülfe würden diese armen Leute, bei der langen Entfernung von Hause und bei der hiesigen Teuerung freilich grosse Not leiden, von der sie izt, zu meiner Freude nichts wissen.

Die Besichtigung der um Teflis herumliegenden Gegend, die Untersuchung, verschiedener Mineralien, die Sr Zarischen Hoheit aus entfernten Gegenden herholen lassen, nebst der Beschreibung und Anatomie einiger vierfüssigen Tiere und Fische, die ebenfalls auf Zarischen Befehle theils zu mir von andern Orten gebracht, theils von mir selbst in der Stadt gekauft werden, beschäftigen mich die Wintermonate hindurch.

So viel als ich aus einigen rüden Observationen schliesse, liegt Teflis in einerlei Meridian mit Mosdok, um 2. Grad südlicher und zwar zwischen den südlichen Vorgebürgen der Caucasischen Alpen, am südwestlichen Ufer des Flusses Kur, des Cyrus der Alten, auf einer schiefliegenden Fläche, mit der sich diese Vorgebürge dem Kur zu senken. Der Umfang der Stadt beträgt kaum 3 Werst; die Hauptstrassen sind kaum breiter als einen Faden, die meresten noch enger. Die Bauart ist höchst schlecht, aus Ziegeln und gerundeten Flüssteinen mit tonigtem Kalke. Die Häuser bestehen nur aus einem Parterre; sie sind kaum höher, als 15 Fus; die Dächer sind ganz horizontal, mit Ton beschüttet. Man rechnet 20.000 Einwohner, davon der gröste Teil in Armenern bestehet. Die Anzal der Menschen ist in Proportion des Raumes zu gros; die Strassen sind zu enge; die Feuchtigkeiten, die von den Anhöhen, an denen die Häuser liegen hinunter fließen, stoekken überall; die Todten werden gröstenteils in der Stadt begraben; die Excremente der Menschen und Tiere bleiben überall bei den Hausern liegen; es ist also notwendig, daß die Luft, bei dem ser heissen Clima, beständig mit faulen Dunften müsse angefüllt seyn; daher sind Dysenterien und bösertige Fieber fast endemische Krankheiten und Epidemien der Pest ereignen sich öfters, die im vorigen Winter an 4000 Menschen aufgerieben hat. Jenen Procataractischen Ursachen der Krank-

მე და ჩემთან მყოფ თორმეტ პიროვნებას ქალაქში მოგვეცეს ბინები: ბოლო, როგორც ექსპედიციის, ისე კაზაკების ცხენებს კი ერთად ინახავდნენ [ხან ერთ, ხან მეორე] ახლოს მდებარე სოფლებში რიგრიგობით, რადგან ქალაქში როგორც სადგომების, ისე საკვების ნაკლებობა იყო. ცხენებისთვის ყურისსაგდებად გამოყვავი 18 კაზაკი, ერთი ექსპედიციის ცხენების მომვლელი და სტუდენტი ცრიაკოვსკი. საქართველოში ცხენებს კვებავენ თივის მაგივრად ჩალით და შვრიის მაგივრად ქერით. მეფის ბრძანებით ჩალა ყველა ცხენისთვის საკმაო რაოდენობით გამოყვეს, ქერი კი უფრო ნაკლები; ამიტომ მთელი ქერი, რაც მეფემ მოგვცა, გავუყვავი კაზაკთა ცხენებს, რათა მათ ამით, რადგან ისინი დასუსტდნენ ნაწილობრივ გადასვლათა და ნაწილობრივ შეუჩვეველი ჩალის ქამის გამო, ცოტა სული მოეთქვათ. ექსპედიციის ცხენებისთვის ვიყიდე იმდენი ქერი, რაც საჭირო იყო. არა მარტო კაზაკთა ცხენები, არამედ თვით კაზაკებიც მისი მეფური უმაღლესობის მიერ საკმაოდ იქნენ მომარაგებულნი საკვებით. ამ დახმარების გარეშე ეს საწყალი ხალხი, თავიანთი სახლებიდან ასეთი დაშორებისა და აქაური სიძვირის გამო, ჩავარდებოდნენ დიდ გაკირვებაში, რაც მათ ახლა, ჩემდა სასიხარულოდ, არ განუცდიათ.

მთელი ზამთრის თვეები მოვანდომე თბილისის გარშემო მდებარე მიდამოების დათვალიერებას. სხვადასხვა მინერალების შესწავლას, რომლებიც მეფის ბრძანებით მოაქვთ შორი ადგილებიდან, აგრეთვე [მოვანდომე] აღწერასა და გამოკვლევას ზოგი ოთხფეხა ცხოველისა და თევზებისა, რომლებიც ნაწილობრივ მეფის განკარგულებით მოქონდათ სხვა ადგილებიდან ჩემთან, ნაწილობრივ კი მე თვით ვყიდულობდი ქალაქში.

რამდენადაც მე ზოგიერთი მოახლოებითი გამოთვლით ვფიქრობ, თბილისის მდებარეობს იმავე მერიდიანზე, როგორც მოზდოკი, 2 გრადუსით სამხრეთით, სახელდობრ, კავკასიის ალპების სამხრეთ მთისწინეთებს შუა, მდ. მტკვრის (ძველების კიროსი) სამხრეთ-დასავლეთ ნაპირზე, დაქინებულ ვაკეზე, რომელზეც ეს მთა ეშვება მტკვრისკენ. ქალაქის გარშემოწერილობა თითქმის 3 ვერსია; მთავარი ქუჩები ოდნავ განიერია საყენზე, უმეტესობა კი უფრო ვიწროა. მშენებლობა უკიდურესად ცუდია. [სახლები ნაგებია] აგურებით, მრგვალი რიყის ქვით და თიხიანი კირით (დულაბი — გ. გ). სახლები შედგება მხოლოდ ერთი სართულისგან; ისინი 15 ფუტზე ოდნავ მაღალია, სახურავები მთლად პორიზონტალურია და დაფარულია თიხით. თბილისში ითვლება 20.000 მცხოვრები, რომელთა უმრავლესობა სომხებია. მოსახლეობის რაოდენობა ფართობთან შეფარდებით გაცილებით დიდია; ქუჩები ძალზე ვიწროა. ყველგან გუბდება წყალი, რაც მოედინება მაღლობებიდან, რომლებზეც სახლები დგანან. მიცვალებულებს მეტ წილად ქალაქში მარხავენ; ხალხის და ცხოველების განავალი ყველგან სახლებთან არის; მაშასადამე, თითქოს გარდაუვალია (აუცილებელია), რომ ჰაერი აქაური ცხელი ჰავის გამო მუდმივად დამპალი სუნით იყოს გაქვნილი; ამიტომ ხშირად ჩნდება დიზენტერია და ავთვისებიანი ციება, ეს აქაურობისთვის დამახასიათებელი ავადმყოფობანი, ასევე ქირის ეპიდემიებიც ხშირად იფეთქებენ ხოლმე, რამაც გასულ ზამთარს 4000 კაცი იმსხვერპლა. ავადმყოფობის მიზეზების თავიდან აცილე-

heiten remedirt in etwas der beständige Luftzug, der in den Wohnzimmern ist, weil die Thüren schlecht schliessend, die Fenster gros und nur mit Papier beklebt und die Camine offen sind. Und eben dieser Luftzug mindert die Heftigkeit der vorerwten Krankheiten, an denen sonst noch wenigere genesen würden.

Die Südlichen Caucasischen Vorgebürge bestehen so wie die nordlichen, aus Sandstein; sie sind aber weit höher, als die nordlichen, so daß an vielen Stellen auch das zweite Stratum, nemlich der Kalkstein anzutreffen ist. In der Nähe um Teflis sind in diesen Sandsteingebürgen: Eisenstein, Alaunschiefer, Steinkolen, Selenit oder Glacies Maeciae und verschiedene Kalkspate; man findet auch Eisenvitriol und Salcattharctium und zwar letzteres gediegen, als ein Salgemoe, desgleichen Schwefelkiese.

Dichte an der Südwest-Seite der Stadt, etwan 100. Schritte von dem südwestlichen Ufer des Kur befinden sich auch warme Quellen, die eingefast sind und von denen das Wasser in 5 Badestuben geleitet wird. Diese Bäder sind vollkommene Schwefelwasser; sie enthalten einen flüchtigen Schwefel in der Verbindung mit einem fixen mineralischen Laugensalze in der Form einer Schwefelleber. Nach der Erkältung verflieget der Schwefel; das Wasser verlieret alsdenn den Geruch und Geschmak der Schwefelleber, bleibt aber beständig cristall klar. Nach der Abdünftung erhält man ein mineralisches Laugensalz und ausserdem gar keine andere Salze noch Erden. Daher sezzten diese Wässer in ihrem Abflusse auch gar keinen Topfstein ab. Diesen Punkt ausgenommen, gleichen sie im übrigen vollkommen deren natürlichen Bächern, die sich in den nordlichen caucasischen Vorgebürten befinden und die ich ehemals beschrieben. Die Einwohner von Teflis brauchen dieses natürliche warme Wasser blos dazu, um ihren Körper und ihre Kleidungsstücke zu reinigen. Einen medicinal Gebrauch habe ich erst angefangen, und ich habe, so wie die Theorie vermuten läst, bei der Gelbsucht, bei Steinschmerzen, bei der Gicht, bei dem Rhyematismus und bei steifen Gelenken, von diesem Badewasser, innerlich und ausserlich gebraucht, ser gute Wirkung erfahren. Dies ist der Auszug meiner in der Nähe um Teflis gemachten mineralogischen Observationen.

Die Mineralien, die Sr Zarischen Hoheit aus entfernten Gegenden haben herholen lassen, bestehen in Bleiglanz, Zinkblende, Weisgüldenerz, Gelbkupfererz und Kupferlasur. Sie verdienen alle Aufmerksamkeit. ich mag aber von ihnen nicht eher weitläuftiger seyn, als bis ich die Gegenden selbst werde gesehen haben.

Von dem Dschairan (*жауранъ*) der Perser und Türker, und von dem Schakal derselben haben die Zoologen bisher nur unvollständige Kentnis. Beide Tiere sind um Teflis haufig; und ich habe beide genau beschrieben und anatomirt. Der persische Dschairan ist wol mit dem sibirischen, oder mit der *Capra campestris gutturosa* Gmelini ein und dasselbe Tier; und

ლებას ერთგვარად ხელს უწყობს მუდმივი მიმოქცევა ჰაერისა საცხოვრებელ ოთახში, რადგან კარები ცუდად იკეტება, თანჯრები დიდია და ქალაღლითაა აკრული და ბუხარი კი გახსნილია. ჰაერის ასეთი მიმოქცევა ამცირებს დასახელებულ ავადმყოფობათა საშინელებას, რისგანაც, ეს რომ არა, უფრო ცოტანი მორჩებოდნენ.

სამხრეთი კავკასიის მთისწინეთი, ისევე როგორც ჩრდილოეთისა. შედგება ქვიშაქვისაგან, მაგრამ გაცილებით უფრო მალალია, ვიდრე ჩრდილოეთის, ისე რომ ბევრ ადგილას მეორე ფენად კერძოდ კირქვა გვხვდება. თბილისის ახლოს, ირგვლივ, ამ ქვიშაქვიან მთებში არის რკინაქვა, შაბიანი ფიქალი, ქვანახშირი, სელენიტი (ანუ *Selenites*) და სხვადასხვა კირიანი შპატი; არის აგრეთვე რკინის აჯასპი (*железистый купорос*) და *Salcattharcticum*. უკანასკნელი სუფთა სახითაა, როგორც *Salgemose*, ისევე როგორც გოგირდის აღმადანი*.

ზედ ქალაქის სამხრეთ დასავლეთ მხარეზე, დაახლოებით 100 ნაბიჯზე მტკვრის სამხრეთ-დასავლეთ ნაპირისგან, არის თბილი წყაროები, რომლებიც ერთადაა მოქცეული და რომელთა წყალი 5 აბანოს ოთახშია შეყვანილი. ეს აბანოები მთლად გოგირდიანი წყლისაა; ისინი შეიცავენ მქროლავ გოგირდს მყარ მინერალურ ტუტე მარილის ნაერთში, გოგირდის ღვიძლის (*серная кислота*) სახით. გაცივებისას გოგირდი ქრება; წყალი კარგავს გოგირდის ღვიძლის სუნს და გემოს და რჩება მუდამ გამკვირვალე. აქროლების შემდეგ ვიღებთ მინერალურ ტუტე მარილს (*минеральная соль*), და ამის გარდა არაფითარ [სხვა] მარილსა და ანდა მიწას. ამიტომ ეს წყლები თავის კალაპოტში არ სტოვებენ თიხაქვის (*глиняный камень*) დანალექს. თუ გამოვრიცხაეთ ამ გარემობას, ისინი მთლიანად ემსგავსებოიან ბუნებრივ წყაროებს, რომლებიც არიან კავკასიის ჩრდილოეთ მთისწინეთში და რომლებიც მე წინათ აღვწერე. თბილისის მოსახლეობა ამ ბუნებრივ თბილ წყალს მხოლოდ ტანის დასაბანად და ტანისამოსის გასარეცხად იყენებს. მათი სამედიცინო გამოყენება პირველად მე შემოვიტანე და, რამდენადაც თეორია ნებას გვაძლევს, ვფიქრობთ, რომ ამ წყლის როგორც შინაგანი, ისე გარეგანი გამოყენებით ძალიან კარგ შედეგს მივიღებთ სიყვითლის, კენჭის გავლის, რევმატიზმის, ნიკრისის და სახსრების დაავადებისას. ეს არის ჩემი დასკვნები, [მიღებული] თბილისის ახლოს ჩატარებული მინერალოგიური გამოკვლევების შედეგად.

მინერალები, რომლებიც მისმა მეფურმა უმაღლესობამ შორი მიდამოებიდან მოატანინა, იყო ტყვიის კრიალა, თუთიის მატყუარა, სილვანიტი, ვერცხლის მადანი, ყვითელი სპილენძი და სპილენძის ლაფეარდი. ისინი ყურადღების ღირსი არიან, მაგრამ მე მათზე ვრცლად ვერას ვიტყვი, სანამ ამ მხარეებს თვით არ ვნახავ.

სპარსელებისა და თურქების ჯაირანზე და მათივე ტურაზე ზოლოლოგებს აქამდე არ ჰქონდათ მთლიანი წარმოდგენა. ორივე ცხოველი თბილისის ირგვლივ ბევრია; მე ორივე ზუსტად აღვწერე და გამოვიკვლიე. საარსული ჯაირანი არის იგივე ცხოველი, რაც ციმბირისა ან გმელინის ჯიხვი (*Capra caucasica*)

* ბუნდოვანი წინადადება, შეიძლება მისი რამდენ მე ახრით გადმოცემა.

beide sind sicher mit der Gazelle und dem *Kewel* des H. v. Buffons Varietacten einer und derselben Gattung, der man am füglichsten den alten Namen: *Dorcas* beilegen kann. Und diese *Dorcas* kann so wenig in dem Genere *Caprae*, als in dem Genere *Cervi* bleiben; sie gehört zu dem Genere *Antilopis*, das der H. Professor Pallas, in seinen *Spicilegiis*, mit der ihm ganz eigenen Gründlichkeit bestimmt hat.

Der Schakal der Perser, der Tura der Georgianer, der *Lupus aureus* des Kaupfers, der gemeinlich so genante Jakhals ist ein Tier, der das Mittel hält, zwischen dem Wolfe und dem Fuchse. Indes ist die Anzahl der innern und äussern Ähnlichkeiten mit dem Wolfe weit grösser, als mit dem Fuchse. Wäre der Wolf nicht selbst in diesen Gegenden noch anzutreffen, so müste man den Jakhals für eine von Clima hervorgebrachte Varietact des Wolfes halten. Er ist aber sicher genug ein Tier seiner eigenen Gattung. Er ist halb so gros, als der Wolf und unterscheidet sich mit dem ersten Anblicke durch ein braungelbes mit halbem schattirtes Haar. Unter dem Namen *Canis Tura* habe ich ihn weitläufig beschrieben.

Von Fischen hat mir der Kurflus drei neue Gattungen geliefert; sie gehören zu dem Genere *Cyprini*. Ich habe sie beschrieben unter folgenden Namen: *Cyprinus Capito*¹ — Georgice: *Tschanari*. *Cyprinus Mursa*² — Georgice: *Murza*. *Cyprinus Fundulus*³ — Georgice: *Pitsch-chul*.

Zu den botanischen Arbeiten ist izt ein kurzer Stillstand, der aber hoffentlich balde aufhören wird. Noch in der Mitte des Decembers blüheten um Teflis *Teucrium Chamaepithys*, *Hyssopus officinalis*, *Polygonum frutescens*, *Lanium album*, *Consolida regalis*; und noch izt stehet vor meinem Fenster eine *Malve*, mit noch ziemlich frischen Laube. Nur in diesen Tagen ist etwas Schnee gefallen; sonst hatte man bisher noch keinen Frost verspüret.

Ich habe Hoffnung noch in diesem Monate Teflis verlassen zu können. Es heist: Sr Zarischen Hoheit werden die Provinz Cachetien bereisen, dahin ich folgen werde. Dergleichen Gelegenheit mus ich nuzzen, weil ich mit meiner kleinen Convoi allein mich nirgend hinwagen darf, da die Streifereien der Lesgier die Wege höchst gefährlich machten. Ich bin daher auch nicht im Stande, mein Reiseplan für dieses Jar einzusenden, weil ich nicht nach meinen Gutdünken reisen kann. Ich versichere nur dies, daß ich mir ausserst werde angelegen seyn lassen, von allen Georgianischen Provinzen so viel als möglich seyn wird zu besehen und im Herbst nach Mosdok zurückzueren.

Die Staatscontours Ukaze wegen Verminderung meines Gehalts und die Befehle von 14-ten des Julius v. J. sind die letzten Briefschaften die ich

¹ Cirris 4. radiis pinnae ani novem, pinnae dorsi omnibus inermibus et tertio postice basin versus serrato; dorso acato. — Magritudo tripedalis — Statura Cyprini Barbi.

² Cirris 4. radiis pinnae ani septem, pinnae dorsi omnibus inermibus et tertio

pestris gutturosa) და ორივე ნამდვილად არის ქურციკის ან ბუფონის კეველ-ის იგივე სახესხვაობა, რომელსაც მოსახერხებელია ძველი სახელი დორკას-ი მიეკუთვნოთ. ეს დორკასი კი ისევე ნაკლებ ეკუთვნის ჯიხვის ოჯახს, როგორც ირმის ოჯახს; ის ეკუთვნის ანტილოპების ოჯახს, რომელიც ბ.ნმა პროფესორმა პალასმა თავის სპეციალურ ნაშრომში მისთვის ჩვეული საფუძვლიანობით დაადგინა.

საარსებების შაკალი, ქართველების ტურა, კაუფერის *Lupus aureus*, საერთოდ, ე. წ. იაკალს. არის ცხოველი, რომელიც საშუალოა მგელსა და მელას შორის. მაინც, როგორც შინაგანი, ისე გარეგანი მსგავსების ნიშნების რაოდენობა მგელთან უფრო მეტია, ვიდრე მელასთან. ამ მხარეებში მგელი რომ არ ყოფილიყო, ამ იაკალ-ს მივიჩნევდი პავისაგან დაჩიავებული მგლის სახესხვაობად. მაგრამ ის არის ნამდვილად გარკვეული სახის ცხოველი. ის არის მგლის ნახევარი სიდიდისა და, ერთი შეხედვით, მისგან განსხვავდება ნახევარად მოყავისფრო-ყვითელი ელფერის ბეწვით. მე ის ვრცლად აღვწერე „კანის ტურა“-ს სახელით.

თევზთაგან მტკვარში სამი ახალი სახეობა შევიძინე; ისინი ეკუთვნიან კობრის (*Cyprini*) გვარს. მე ისინი შემდეგი სახელების ქვეშ აღვწერე: *Cyprinus Capito* — ქართულად კანარი; *Cyprinus Mursa* — ქართულად მურწა; *Cyprinus Fundulus* — ქართულად ფიჩხული.

ბოტანიკური სამუშაოები ახლა ცოტა შეჩერებულია (მიუხრებელია) და მე ვიმედოვნებ, რომ ეს მდგომარეობა მალე დამთავრდება. დეკემბრის შუა რიცხვებში კიდევ ყვაოდა თბილისთან ქარელა, უსუბი, მატიტელა, ბუჩქისა, ჯინჭრის დედა, სოსანი და ახლაც დგას ჩემი ფანჯრის წინ ბალბა, ჯერ კიდევ საკმაოდ ახალი ფოთლებით. მხოლოდ ამ დღეებში მოვიდა ცოტა ჭოვლი. აქამდე კი ყინვა არ გვიგრძენია.

მე იმედი მაქვს, რომ ამ თვეშივე დაეტოვებ თბილისს. ამბობენ, რომ მისი მეფური უმაღლესობა გაემგზავრება კახეთში, სადაც მეც გავყვები. ასეთი შემთხვევა მე უნდა გამოვიყენო, რადგან ლექთა თარეშის გამო გზები ძალზე სახიფათოა და მე ჩემი პატარა ამალით მარტო ვერსად გავბედავ წასვლას. ამიტომ მე არ შემიძლია ჩემი ამ წლის მოგზაურობის გეგმა გამოვგზავნო, რადგან შეუძლებელია ჩემი სურვილის მიხედვით მოგზაურობა. მხოლოდ გპირდებით, რომ ძალზე ვეცდები, რათა ყველა ქართული პროვინცია, რამდენადაც შესაძლებელი იქნება, დაეთავალიერო და შემოდგომაზე დავბრუნდე უკან მოზღოკში.

სახელმწიფო კანტორის ბრძანებულება ხელფასის მომატების შესახებ და გასული წლის 14 ივლისის თარიღით [გამოგზავნილი] ბრძანება არის უკანასკ-

postice basin versus serrato; dorso rotundato — Magritudo pedalis.—Habitus Cyprini Tincae—Statura lucii Esocis.

² Cirris 2. radlis, pinnae ani novem; pinnae dorsalis. radio tertio postice serrato.—Magritudo pedalis—Statura Cyprini Nasi.

erhalten. Ich habe indes 5. Berichte eingeschickt, die noch unbeantwortet sind. Der gegenwärtige wird bei der Gelegenheit der Reise, die der Zarewitsch Leon, der zweite 18. jährige Sohn Sr Zarischen Hoheit, mit dem Patriarchen Antoni, einem Vetter des Zaren nach St. Petersburg antritt, nach Kislar befordert.

Ich habe die Ere der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften mich zur fortdaurenden Gnade und Gewogenheit zu empfehlen.

D. Galdenstaedt.

XXV Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg

d. d. Wagari in Cachetien, den 29 Februar, 1772

Den 21-ten Februar verlies ich mein seit der Mitte des Novembers in Teflis gehaltenes Winterquartier, indem ich Sr Hoheit dem Zaren Herakleus nach Cachetien gefolget. So ser als ich auch gewünscht aus der Stadt eher aufzubrechen, so habe ich doch bis auf diese Gelegenheit warten müssen. One der Bedekkung von fast 1000 Mann, die Sr Hoheit begleiten, darf man sich nicht aus Teflis wagen, wenn man nicht in Gefahr laufen will, von den Lesgiern, die beständig um Teflis herumschwärmen, aufgefangen zu werden. Ein neuerlicher Vorfall hat mich noch vorsichtiger gemacht, als ich bisher gewesen. Der Charge d'affaires Ihro Kaiserlicher Majestact, der Herrn Gvarde Capitaine Lieutenant Iwan Laurentewitsch Lwow kam in der Mitte des Januars vom russischen Corps aus Emeretien, mit dem H. Obristen Alexoi Andreewitsch Wolkov nach Teflis und hatte das Unglük nur 7. Werst vor der Stadt von Lesgiern überfallen und verschiedener Pakpferde und Leute beräubet zu werden. Dergleichen Begebenheiten hört man in Georgien fast täglich. Ich füre dies Beispiel an, um meinen Vorsazz zu rechtfertigen, niemals anders, als in der Gesellschaft des Zaren, oder einer ser starken von ihm gegebenen Bedekkung zu reisen. Durch diese Vorsicht hoffe ich so wol meine Person, als meine Schriften, für welche die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, in den lezten vor einigen Tagen nur einige händigten Befelen vom 24-ten October v. J. besorgt ist, in Sicherheit zu erhalten. Ich habe auch schon vorher in Ansehung dieses Punktes alle Vorsicht gebraucht. Die in Russland gemachten Observationen habe ich gröstenteils nebst verschiedenen Naturalien und zum Transport zu beschwerlichen Instrumenten und Büchern

ნელი წერილობითი დოკუმენტები. რაც მე მივიღე. ამასობაში მე გამოვკვანე ხუთი მოხსენება. რომლებზეც ჯერ პასუხი არ მომსვლია. ამას კი მოხსენებას — გ. გ.) გამოვგზავნი ყიზლარში შემთხვევისთანავე; როცა უფროსი ლეონი, მისი მეფური უმაღლესობის 18 წლის მეორე ვაჟი. მეფის პატივით პატრიარქ ანტონისთან ერთად პეტერბურგში გამოემართება.

მაქვს პატივი ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის წევრობის და კეთილგანწყობის მოიმედე დავშთე.

გიულდენშტელტი.

XXV მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას
ს.ტ. პეტერბურგში

ვაქირიდან. კახეთშია (აღბათ მალარო—გ. გ.). 1772 წლის 29 თებერვალე

21 თებერვალს დაეტოვე ჩემი ზამთრის ბინა თბილისში, სადაც ვამყოფებოდი ნოემბრის შუა რიცხვებიდან და მის უმაღლესობას — ერეკლე მეფეს გავეყვი კახეთში. თუმცა ძლიერ მსურდა ადრეც გავსულიყავი ქალაქიდან. მაგრამ მაინც ამ შემთხვევამდე უნდა მომეცადა. რომ არ გვეყოლოდა დამკველებად 1000 კაცი, რომლებიც მის უმაღლესობას ახლდა, არ შეიძლებოდა თბილისიდან გასვლის გაბედევა, თუ არ გვინდოდა. რომ საფრთხეში გაგებულყავით ლეკების გამოისობით, რომლებიც თბილისის მიდამოებში გამოუძებით დაძრწიან, და მათ არ ჩავეარდნოდით ხელში. ასლახან მომხდარმა შექთხევამ მე უფრო. ფრთხილი გამხადა. ვიდრე აქამდე ვიყავი. მათი იმპერატორობის უდიდებულესობის საქმეთა რწმუნებული ბ-ნი გვარდიის კაპიტან-ლეიტენანტი (პორუჩიკი) ივანე ლავრენტის ძე ლვოვი ბ-ნი პოლკოვნიკ; ალექსეი ანდრეის ძე ვოლკოვთან ერთად იანვრის შუა რიცხვებში მოდიოდა თბილისში იმერეთში მყოფ რუსული კორპუსიდან და შეემთხვა უბედურება — ქალაქიდან 7 ვერსზე თავს დაესხნენ ლეკები, მოსტაცეს ტვირთშიდავი ცხენები და ხალხი გაუძარცვეს. ასეთივე შემთხვევები საქართველოში თითქმის ყოველდღე ხდება. მე ეს მაგალითი მოვიყვანე იმიტომ, რომ გავამართლო ჩემი გადაწყვეტილება. არასდროს სხვანაირად, თუ არა მეფის საზოგადოებაში. ან ძალიან ძლიერ. მისგან მოცემული დაცვის გარეშე არ ვიმოგზაურო. ამ სიტუაციით მე ვინედოვნებ უშიშრად დავიცვა როგორც ჩემი საკუთარი პაროვნება. ისე ჩემი ჩანაწერები, რომელთა გამოც სწუხს ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემია, რაც ჩანს, უკანასკნელ. წინა წლის 24 ოქტომბერს ვაკემული ბრძანების მიხედვით, რომელიც რამდენიმე ხნის წინ მივიღე. მე მანამდე გავითვალისწინე ეს გარემოება და სიფრთხილე გამოვიჩინე. რუსეთში ჩატარებული გამოკვლევები, სხვადასხვა საბუნებისმეტყველო [მეცნიერულ] საგანთა

in Kislar unter meinem Siegel bei dem Komendanten, den seel. H. Obristen v. Neimbtsh zurückgelassen; nach dessen Tode der dortige H. Vicestabchirurgus Christ, auf mein Ersuchen, alles in seine Verwarung genommen. Die in Tscherkassien, Ossetien und Georgien im vorigen Jare niedergeschriebenen Observationen und gesammelten Naturalien habe ich izt unter der Aufsicht des Studenten Borissus Zriakovsky und dreier Kosaken in Teflis nachgelassen. Bei mir führe ich nur dasjenige, das mir zur fernern Fortsetzung der Beobachtungen unentbehrlich ist. Zu mererer Sicherheit werde ich indes bedacht seyn, nach dem Befehle der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Copien zu verfertigen und diese ins Archiv zu überschikken. Die uncopirten Original Manuscripte durch einen Expressen abzufertigen, kann ich nicht wagen, weil alsdem ein unglücklicher Vorfall nach eher, als bei mir zu befürchten ist. Für izt habe ich die Ere eine Abhandlung von zween bisher unbekanten Fischen, die von mir *Cyprinus Mursa* und *Cyprinus Capoeta* genant worden, hiobei zu fügen, nebst den Figuren derselben. Ich bitte die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften zu prüfen, ob sie einen Plazz in den nächsten *Commentarien* verdiene.

Ich befinde mich izt etwan 75 bis 80 Werst ostlich von Teflis, unweit von dem westlichen Ufer des Alasans, in dem Cachetinischen Distrikte, der Kisichi genant wird. Dieser Distrikt macht die Grenze aller georgianischen Provinzen nach Südosten indem an der Ostseite des Alasans der Lesginische Distrikt Dschari (*дѣсари*), gelegen ist. Karaagatsch, der ehemalige Sizz der cachetinischen Zare, ist etwan 15. Werst in OSO von hier, es ist izt wüste und Telawi ist die izzige Hauptstadt in Cachetien. Dahin werden Sr Hoheit aufbrechen, wenn nach einigen Tagen die Unterhandlungen mit d(er)en feindlich gegen Georgien sich bezeigenden Lesgien in Dschari werden beigelegt seyn.

Seit der Mitte des Februars haben sich um Teflis und auf der Reise die Erstlinge der Flora gezeigt, nemlich: *Veronica agrestis*, *Bulborodium vernum*, *Crocus vernus*, *Lamium amplexicaule*, *Viola odorata*, *Fumaria bulbosa*, *Galanthus nivabris*, *Soilla amoena*, *ornithogalum*, *sysymbrium sophia*, *Betula anlus*, *Ulmus campestris*, *Populus alba*, *Viscum album*, *Buxus arborescens*, *Vinca minor*, *Cornus mas*. Mandeln, Pflaumen, Aprikosen und Pfirsichen sind schon seit 14 Tagen in voller Blüte. Aber Apfel, Birnen, Quitten, Mispeln, Wallnüsse, Granaten, Feigen, Castanien, Maulbeeren, Kirschchen und Weinreben, die überall in Cachetien sor häufig sind haben ihre Knospen noch nicht eröffnet.

Durch einen Expressen, den Sr Zarischen Hoheit nach Kislar zum Zarewitsch abfertigen, erhalte ich für diesesmal die Gelegonheit, mich und meine Expedition der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zur Gnade und Gewogenheit zu empfehlen.

D. Gildenstaedt.

კოლექციებთან ერთად, ინელად გადასატანი ინსტრუმენტები და წიგნები ჩენ მიერ დასმული ბექდით დავტოვე ყიზლარში კომენდანტთან. აწ განსვენებულ ბ-ნ პოლკოვნიკ ნაიმბჩთან; ამის სიკვდილის შემდეგ, იქაურმა ვიცეშტაბპირურგმა, ქრისტმა, ჩემი თხოვნით, ყველაფერი თავისთან შესანახად წაიღო. გასულ წელს ჩერქეზეთში. ოსეთსა და საქართველოში ჩაწერილი დაკვირვებები და შეკრებილი კოლექციები დავტოვე თბილისში სტუდენტ ბორის ცრაკოესკისა და სამი კახაის მეთვალყურეობის ქვეშ. თან წავიღე მხოლოდ ის. რაც ჩემი შემდგომი დაკვირვებების გაგრძელებისათვის აუცილებელ საქროებას წარმოადგენენ. უფრო მეტი უსაფრთხოებისთვის აგრეთვე გადავწყვიტე. ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის ბრძანების მიხედვით, დავამზადო ასლები და გადავგზავნო ისინი არქივში. ვერ გავებდავ და შიკრიკს ვერ გამოვატან ხელნაწერის ასლგადაუღებელ ორიგინალებს. რადგან უბედური შემთხვევის გამო მასთან უფრო საშიშია, ვიდრე ჩემთან. ამავდროს მაქვს ბედნიერება დავურთო აქ ნარკვევი ორ, აქამდე უცნობ თევზზე მათი სურათებით. რომელთაც მე ვუწოდებ *Cyprinus Mursa* და *Cyprinus Capusta*. მე ვთხოვ ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას. გამოიკვლიოს, თუ შეიძლება რომ მათ ადგილი დაეთმოს „მოამბის“ პორიეტომში¹.

ამებამდ მე ვიმყოფები თბილისიდან დაახლოებით 75—80 ვერსზე აღმოსავლეთით, ალაზნის დასავლეთ ნაპირის ახლოს, კახეთის მხარეში, რომელსაც ქიზიყს უწოდებენ. ეს მხარე შეადგენს მთელი საქართველოს პროვინციების სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარს, სადაც. ალაზნის აღმოსავლეთ მხარეს. მდებარეობს ლეკური მხარე ჭარი. ყარაღაჯი. კახეთის მეფეების ძველი სატახტო ქალაქი, აქედან არის 15-ოდე ვერსზე აღმოსავლეთით — სამხრეთ-აღმოსავლეთით; ამებამდ ის დანგრეულია (გაჩანაგებულია) და თელავი წარმოადგენს კახეთის მთავარ ქალაქს. რამდენიმე დღეში იქით (თელავისკენ—გ. გ.) გაემართება მისი უმაღლესობა, როგორც კი დაამთავრებს მოლაპარაკებას საქართველოსადმი მტრულად განწყობილ ჭარულ ლეკებთან.

თებერვლის შუა რიცხვებიდან თბილისის მიდამოებში და გზაზე [აქამდე] გამოჩნდნენ მცენარეულის პირველი წარმომადგენლები, სახელდობრ: ჩალანდარი, *Bulborodium vernalis*, ზაფრანა, ჯინჯრის დედა. ია, შავთარა, თეთრყვავილა, *Soilla amoena*, ძალღნიორა, გონგოლა, არყი, მურყანი, თელა, თეთრი ხვალა, ფითრი, ბზა, გველის სურო, შინდი. ნუში, ქლიაფი, გარგარი და ატამი კი უკვე 14 დღეა რაც სრულ ყვავილობაში იყო. ხოლო ვაშლს, მსხალს, კომშს, ზღმარტლს, კაკალს, ბროწეულს, ლეღვს, წაბლს, თუთას, ალუბალს და ვაზს; რაც კახეთში ყველგან ძალიან ბევრია, კვირტები ჯერ არ გაეშალათ.

შიკრიკის მეშვეობით, რომელიც მათმა მეფურმა უმაღლესობამ გავზავნა ყიზლარში უფლისწულთან, მე და ჩემს ექსპედიციას შემთხვევა მოგვეცა [მეფეთვალა] ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას, რომ მისი წყალობისა და კეთილგანწყობის მოიხედენი ვიქნებით.

გიულდენშტედტი.

¹ შუა ხელნაწერში აქ — გვ. 124—132 არის დამატება: *Cyprinus Capusta et Cyprinus Mursa*; ავტორი გიულდენშტედტი (P. I, ou. 100. № 3).

XXVI Bericht
an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg
d. d. Muchran, den 24 Junius, 1772

Den letzten XXV-ten Bericht habe ich in März aus Cachetien an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften abzufertigen die Ehre gehabt. Nach der Zeit hat sich bis izt keine Beförderungs-Gelegenheit gezeigt, die ich hätte nutzen, können, um wiederum pflichtmässig von mir und meiner Expedition Nachricht zu geben. Nun bin ich bei dem nach Russland zurück marschirenden, zeithor in Georgien befindlich gewesenen Corps, das izt der H. Generalmajor Suchotin commandirt, gegenwärtig und verabsäume nicht, einem von demselben abzusendendem Courier diesen Bericht mitzugeben, in dem ich, so wie in den vorhergehenden, nur kurz sein werde, theils weil die weitere instehende Reise, mir nicht Mühe genug übrig läst, theils meine Instruction mir untersagt, bevor ich in die russischen Grenzen zurückgekehrt seyn werde etwas Specielles zu melden.

Den ganzen März habe ich mit Sr Zarischen Hoheit in Cachetien zugebracht. Diese Provinz habe ich ganz besichtigt und genngsam vollständige geographische Kenntnis von derselben erhalten.

In Telau, in der Hauptstadt von Cachetien, bekam ich Nachricht, daß der zu Anfang des Februars aus Tiflis nach Kislar von mir expres abgeschickte Kosak, mit einer Cassa für die Expedition zurückgekommen und in Ananur sich aufhalte und weitere Befehle von mir erwarte, weil er, der Streifereien der Lesgier wegen, fürchte, mit denen 5. bei sich habenden Kosaken, nach Teflis aufzubrechen. Mir blieb daher weiter nichts übrig, als den Entschlus zu fassen, mich selbst mit ihm zu vereinigen, um aller Gefar vorzubeugen. Sr Hoheit, der Zar Heraklens, traten den 1. April die Rückreise von Telau nach Tiflis an; und ich begab mich, mit der mir gegebenen Convoi von 100. Mann, über Achmeta und Tianeti; Gegenden, die ich vorher noch nicht gesehen hatte, von Telau nach Ananur; daselbst ich den 5. April eintraf und die von der Kislarischen Kanzlei mir überschickte Cassa in richtigen Empfang nam.

In Ananur lies mich der Ksnis Eristav, der angesehenste und mächtigste Magnat in ganz Georgien, bitten, zu ihm, nach seinem Wonsizze Achalgori zu kommen, um ihm in seiner Krankheit beizustehen, darum mich auch Sr Hoheit, der Zar Herakleus, in einem mir überschikten Briefe, ersuchten. Ich fand kein Bedenken, hierin zu zuwilligen; theils weil ich bei dieser Gelegenheit eine unbesehene Gegend bereisen konnte; theils weil es nur höchst ratsam schien, die Gunst dieses Herren zu suchen, von der ich für die Expedition vielen Vorteil hoffete, den ich auch wirklich, nach dem glüklichen Erfolge meiner Bemühungen, erfahren, indem ich unter des-

XXVI მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის

ს-ტ. პეტერბურგში

მუხრანი, 1772 წლის 24 ივნისი

ბედნიერება მქონდა მარტში კახეთიდან ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისათვის გამოგზავნა უკანასკნელი მე-25 მოხსენება. ამ დროიდან დღემდე არ მქონია გამოგზავნის შემთხვევა. რათა კვლავ სათანადო ცნობები მომეწოდებინა ჩემსა და ექსპედიციის შესახებ. ამჟამად მე ვიწყობები რუსეთისკენ უკან მომავალ კორპუსთან, რომელიც ეს ერთი ხანია საქართველოში იყო და რომელსაც ბ-ნი გენერალ-მაიორი სუხოტინი მეთაურობს; არ გავუშვებ ამ შემთხვევას, რათა გენერლის მიერ გამოგზავნილ შიკრიკს ეს მოხსენება არ გამოვატანო, რომელშიც მე, ისევე როგორც წინაში, მხოლოდ მოკლედ მოგახსენებთ, რადგან ნაწილობრივ შემდგომი მოგზაურობა არ მადლევს საამისო საშუალებას, ნაწილობრივ კი ჩემი ინსტრუქცია მიკრძალავს, რომ, სანამ რუსეთის საზღვრებში არ შევალ, რაიმე განსაკუთრებული გაცნობოთ.

ნთელი მარტი გავატარე კახეთში მათ მეფურ უმაღლესობასთან. ეს სროვინცია მე სულ დავათვალიერე და მივიღე მასზე საკმაოდ მთლიანი გეოგრაფიული ცოდნა.

თელავში, კახეთის მთავარ ქალაქში, მივიღე ცნობა, რომ თებერვლის დასაწყისში თბილისიდან ყიზლარში ჩემ მიერ სასწრაფოდ (შიკრიკად) გაგზავნილი კაზაკი, ექსპედიციისთვის საჭირო ფულით დაბრუნდა, ანანურში დადგა და უცდის ჩემს შემდგომ ბრძანებას, რადგან ლეკების ყაჩაღობის გამო შიშობს თბილისისკენ გაემართოს მასთან მყოფი ხუთი კაზაკით. ამიტომ მე სხვა არაფერი დამრჩენოდა, რომ მიმელო გადაწყვეტილება. მე თვით შევერთებოდი მას, რათა ყოველი შესაძლო საფრთხე თავიდან აგვეცილებინა. მათი უმაღლესობა ერეკლე მეფე პირველ აპრილს გაბრუნდა თელავიდან თბილისისკენ; მე კი, ჩემთვის გამოყოფილი 100-კაციანი ამალით, ასმეტასა და თიანეთზე გავლით (იმ მიდამოებზე, რომლებიც მე მანამდე არ მენახა), გავემართე თელავიდან ანანურისკენ; აქ მე 5 აპრილს მოვედი და საიმპერატორო კანცელარიისგან გადმოგზავნილი თანხა ჩავიბარე.

ანანურში ქსნის ერისთავმა, მთელ საქართველოში ყველაზე უფრო განთქმულმა (დიდმა) და ძლიერმა მაგნატმა (ბატონმა), მიმიპატიჟა თავისთან თავის რეზიდენცია ანალგორში. რათა დაეხმარებოდი მას ავადმყოფობაში. რაზეც მთხოვდა მათი უმაღლესობა ერეკლე მეფეც ჩემთვის გამოგზავნილ წერილში. ზედმეტი იყო ფიქრი, რომ ამაზე უარი მეთქვა, ნაწილობრივ რადგან ამ გარემოებით შემეძლებოდა დაუთვალეიერებელი ადგილების შემოვლა, ნაწილობრივ კი სასარგებლოდ ჩანდა დამემსახურებინა ამ ბატონის წყალობა, საიდანაც ბევრ სარგებელს მოველოდი, რაც მე მართლაც მივიღე ჩემი მოქმედების შედეგად; მე მისივე საიმედო ამალით დავათვალიერე სხვადასხვა მზა-

selben sicheren Geleite verschiedene Kreise bisher angestellt habe und noch anstellen werde, die sonst wol hätten unterbleiben müssen.

Den 5. Mai traf ich, unter der Bedeckung des Ksnis Eristavs, von Achalgori über Muchran und Mzecheta in Teflis ein, mit dem Vorsatze, die von Tiflis an 60 Werst südlich gelegenen turkomanischen oder terekainen-zischen Provinzen, die dem Zaren Herakleus untertan sind, zu bereisen. Sr Zarischen Hoheit versicherten mir, nächstens Selbst dahin aufzubrechen und mich mitzunehmen. Dies ward von einem Tage zum andern aufgeschoben; endlich ward ich, auf mein wiederholtes Anliegen, in der Gesellschaft des Ksnis Eristavs, dahin den 23. Mai abgefertigt; von da ich den 2-ten Junius wieder nach Teflis zurückkam. Diese Reise hätte ich gar gerne bis Gandscha und Eriwan fortgesetzt, von welchen Stätten ich nur zwei Tagesreisen entfernt gewesen, wenn bei unserer nicht so starken Bedeckung, nicht zu viel zu befürchten gewesen wäre.

Den 20. Junius habe ich endlich Tiflis, in der Meinung nie wieder zurückzukehren, verlassen und bin wiederum in der Begleitung des Ksnis Eristavs heute nach Muchran gekommen. Von hier will ich morgen nach Achalgori aufbrechen; daselbst den größten Theil meiner Sachen, unter der Aufsicht des Studenten Krascheninnikovs und dreier Kosaken nachlassen; und von da nach Imeretien mich begeben, bis zu dessen Grenze der Ksnis Eristav mich führen wird. Daselbst will ich die dem Zaren Salomon gehörigen Provinzen besehen und eiligst wieder nach Achalgori zurückzukommen und noch das Corps einzuholen trachten, weil nach dessen Abzüge, das Herumziehen in den hiesigen Gegenden noch vielmal unsicherer als bisher seien wird.

Im August hoffe ich mit Zuversicht in Mosdok einzutreffen; so wie ich dazu in allen meinen vorhergehenden Berichten schon den Plan gemacht. So bald als ich die russische Grenzen wieder erreicht, werde ich mit einem geographischen Plan, der von mir bereiseten Gegenden und mit speciellen Nachrichten aufwarten. Indes scheint es mir doch, bei den jetzt veränderten Staatsumständen, nötig zu sein folgendes hinzuzufügen.

Nach der mir von der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zur Georgianischen Reise gegebenen Instruction, habe ich auf die Mineralien anfänglich nicht anders, als nur heimlich Achtung gehabt und die Pflanzen- und Tier-Geschichte allezeit als den Hauptendzweck meiner Reise ausgegeben. Da ich aber mit dem Zaren Herakleus in Unterhandlungen kam, hat er mir deutlich zu erkennen gegeben, daß Er die Untersuchung der Erze, für die Hauptabsicht meiner Gegenwart in Georgien halte, daher Er auch diese bei aller Gelegenheit von mir gefordert und nicht allein einige Stellen, an denen Erze vorkommen, mich hat besehen lassen, sondern auch Proben und Schmelz-Processen von mir verlangt hat. Und ich habe aufgehört, mich hierüber zu wundern, nachdem der Charge d'affaires Ihres Kaiserlichen Majestaet, der H. Gvarde Capitaine Lwov, mir ein von

რეები და კვლავ დავათვალიერებ: რასაც მე სხვა პირობებში ვერ განვახორციელებდი.

5 მაისს ქსნის ერისთავის ამალით, მუხრანისა და მცხეთის გაელით, ახალგორიდან თბილისში მოვედი, იმ განზრახვით, რომ შემომველო ერეკლე მეფის კუთვნილი თურქომანული ანუ თერეკემენული პროვინციები. რომლებიც მდებარეობენ თბილისიდან 60 ვერსზე, სამხრეთით. მათი მეფური უმაღლესობა დამპირდა, რომ ახლო ხანებში თვით წავიდოდა იქით და მეც თან წამიყვანდა. მაგრამ ეს დღიდან დღემდე იდებოდა; ბოლოს, ჩემი განმეორებითი თხოვნის შემდეგ, 23 მაისს, ქსნის ერისთავის თანხლებით გამგზავნეს (გამიშვეს) იქით. იქიდან 2 ივნისს დავბრუნდი კვლავ თბილისში. ამ მოგზაურობას მე დიდი სიამოვნებით გავაგრძელებდი განჯამდე და ერევნამდე, რომლებიცგანაც მე მხოლოდ ორი დღის სავალზე ვიყავი დაშორებული, რომ საშიში არ ყოფილიყო ჩენი არც თუ ისე ძლიერი ამაღის გამო.

20 ივნისს საბოლოოდ დავტოვე თბილისი იმ აზრით, რომ იქ აღარ დავბრუნდებოდი და კვლავ ქსნის ერისთავის თანხლებით დღეს მოვედი მუხრანში. აქედან მე ხვალ გავემართები ახალგორში; იქ დავტოვე ჩემი ბარგის უმეტეს ნაწილს სტუდენტ კრაშენინიკოვისა და სამი კაზაკის მეთვალყურეობის ქვეშ და წავალ იმერეთში, რომლის საზღვრებამდეც ქსნის ერისთავი გამომყვება (გამაცილებს). იქ მე დავათვალიერებ სოლომონ მეფის კუთვნილ პროვინციებს და სასწრაფოდ დავბრუნდები ახალგორში და ვეცდები დავეწიო კორაპუსს, რადგან მათი ვასლის შემდეგ აქაურ ადგილებში მიმოსვლა უფრო მეტად საფრთხიანი იქნება, ვიდრე აქამდე.

დიდი იმედი მაქვს, რომ აგვისტოში მივალ მოზდოკში. როგორც უკვე დავგეგმე ყველა ჩემს წინა მოხსენებებში. როგორც კი კვლავ მივალწევ რუსეთის საზღვრებს, მოგაწვდით ჩემ მიერ შემოვლილი მხარეების გეოგრაფიულ გეგმას და სპეციალურ ცნობებს. ამასობაში კი, ამჟამად შეცვლილი სახელმწიფო მდგომარეობის გამო, საჭიროდ მიმაჩნია შემდეგი დავამატო.

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის მიერ საქართველოში სამოგზაუროდ ჩემთვის მოცემული ინსტრუქციის მიხედვით, მინერალებს თავდაპირველად მხოლოდ მალვით ვაქცევედი ყურადღებას და მცენარეებისა და ცხოველთა შესწავლას ყოველთვის ვაცხადებდი ჩემი მოგზაურობის მთავარ მიზნად. ხოლო როცა მე ერეკლე მეფესთან მოვილაპარაკე, მან ნათლად გამაგებინა, რომ მას საქართველოში ჩემი ყოფნის მთავარ მიზნად საბადოების გამოკვლევა მიაჩნია, ამიტომ ის ამაში ყოველთვის მიწყობდა ხელს და არა მარტო დამათვალიერებინა ზოგი ადგილები, სადაც საბადოებია, არამედ მოითხოვდა ჩემგან გამომეკვლია და დნობის პროცესი ჩამეტარებინა. მე აღარ გამკვირვებია ეს მას შემდეგ, რაც მათი იმპერატორობის უდიდებულესობის საქმეთა რწმუნებულმა ბ-ნმა გვარდიის კაპიტანმა ლეოვმა გამაცნო წერილი, გამოგზავნილი მისი ბრწყინვალეების ბ-ნ გრაფ პანინისაგან ერეკლე

Sr Erlauchten, dem H. Grafen Panin, im Januar des 1770-ten Jahres, an den Zaren Herakleus gerichtetes Schreiben bekant gemacht, in dem des H. Grafen Erlauchten mich dem Zaren Herakleus empfielet und demselben meldet, daß ich auf Ihre Kaiserlichen Majestaet Befehle nach Georgien abgefertigt sei, um, so wie Sr Zarischen Hoheit gewünscht, Mineralien zu suchen und zu bearbeiten. Zu dem ersten habe ich bisher alle Bereitwilligkeit gezeigt; das zweite aber habe ich beständig von mir abgelenet, zu folge der akademischen Instruction. Ich habe dagegen allezeit gegen Sr Zarischen Hoheit behauptet, daß ich fürs erste nur geschickt sei, um zu sehen, welcherlei Mineralien und Metalle es in den Provinzen des Zaren Herakleus gäbe und ob sie in Ansehung der Gute und der Menge bauwürdig wären, ob zum Bergbau erforderliche Materialien in der Nähe wären und wie die Lage des Orts, an dem Erze vorkommen, in Ansehung der benachbarten fremden Völker beschaffen wäre; und wenn ich hierauf von allen diesem Bericht abgestattet, so wäre es als dem erst Zeit, daß russische Bergleute nach Georgien kömen, wenn Sr Zarischen Hoheit es wünschen und Ihre Kaiserlichen Majestaet es zu genehmigen geruhen würden.

Dies ist mein gegen den Zaren Herakleus geäußertes Betragen; von deren in dessen Lande befindlichen von mir gesehenen Erzen ich folgende vorläufige Nachricht geben will. Die nordlichen Vorgebürge der araratischen Alpen die zunächst an die südlichen Vorgebürge der caucasischen Alpen stossen, sind ser erzhaltig. Eisen, das theils als Blutstein, theils als Eisenglimmer in mächtigen Gängen vorkömmt, auch öftens mit Zink vermischt, als Blende sich zeigt; und Kupfer, das gemeinlich in der Gestalt von Kupfergrün und Kupferblau in Gängen, die an einen Faden mächtig sind, angetroffen wird, ist in denselben ser häufig. In einem Gange bei Achtala ist den Kupfergrün, auch Kupferfalerz, das silberhaltig zu seien scheint, beigemischt. Bei dem wüsten Dorfe Dambulut, in dem den(en) Fürsten Orbelianov oder Kaplanov gehörigen Districte Somchiti, ist ein Faden mächtiger Gang von Bleiglanz mit Weisgülden, Kupferlasur und Kupferkies. Dieser letztern Gang und die herumliegende Gegend, da in der Nähe von 10. Werste viele Eisen- und Kupfer-Gänge vorkommen, verdient die mereste Aufmerksamkeit. Ich habe alle diese Gänge nur da, wo sie zu Tage ausgehen, oder höchstens in einer Teufe von 2. bis 3. Faden gesehen, und ich vermute, daß sie in mererer Teufe edlen werden mögten. Dies habe ich auch Sr Zarischen Hoheit, auf getancnes Anfragen; gesagt; aber auch zugleich zu erkennen gegeben, daß die Lage dieser Oerter nicht ser vorteilhaft sei, da die ganze herumliegende Gegend an 50. Werst im Umkreise wüste und die türkischen Vestungen Achalkalaka, Azkwer und Chertwis nur eine Tagereise in Westen von dort entfernt sind. In Osten sind die Tataren des Distrikts Bortschalo und Baidar, die dem Zaren untertan sind, die nächsten und an 50. Werst abstehend. Sr Zarischen Hoheit erboten sich herauf so gleich diesem Übel abzuhelfen,

მეფისადმი 1770 წლის იანვრის თარიღით, რომელშიც ბ-ნი ვრატის ბრწყინ-
ვალემა ერეკლე მეფეს წარუდგენს ჩემს თავს და აცნობს მას, რომ მე მათი
იმპერატორობის უდიდებულესობის ბრძანებით ვარ გამოგზავნილი საქართვე-
ლოში. რათა, როგორც მათ მეფურ უმაღლესობას სურდა. მეძებნა და ღამე-
მუშავებინა მინერალემა. პირველისადმი მე აქამდე ყოველთვის სრულ მზად-
ყოფნას ვამცლავნებდი, მეორეს კი, აკადემიის ინსტრუქციის საფუძველზე:
მუდამ თავს ვარიდებდი. (პირიქით) მე ყოველთვის ვარწმუნებდი მის მეფურ
უმაღლესობას, რომ მე პირველ რიგში იმისთვის ვარ გამოგზავნილი. რათა
ენახო. თუ რომელი მინერალემა და მეტალემა მოიპოვება ერეკლე მეფის
პროვინციებში და ღირს თუ არა მათი დამუშავება მათი ხარისხის და რაო-
დენობის გათვალისწინებით; არის თუ არა სამთო საქმისთვის საჭირო მასალა
ახლოს და როგორია ადგილის მდებარეობა, სადაც მადანი მოიპოვება, მეზო-
ბელ უცხო ხალხთან ურთიერთობის გათვალისწინებით (ოვალსახარისით); და
თუ მე ყოველივე ამის შემდეგ ამაზე მოხსენებას გავგზავნიდი. შესაძლებელი
იქნებოდა რუსი მალაროელები მოსულიყვნენ საქართველოში. თუ ამას მისი
მეფური უმაღლესობა მოისურვებდა და თუ მათი იმპერატორობის უდიდებუ-
ლესობა ამას სასურველად და მისაღებად მიიჩნევდა.

ასე ნოვიქეცი მე ერეკლე მეფის მიმართ: მის ქვეყანაში არსებულ, ჩემს
მიერ ნახულ მადანთა შესახებ მე ჯერჯერობით შემდეგ ცნობას მოგაწვდით.
არარატის ალპების ჩრდილოეთი მთისწინეთი, რომელიც, უზირველეს ყოვ-
ლისა, კავკასიის ალპების სამხრეთ მთისწინეთს ეხება, ძალიან ბევრ მადანს
შეიცავს. აქ არის რკინა, რაც ხან წითელი რკინა-ქვის, ხან რკინის ქარსის
სახით გვხვდება მძლავრ ძარღვებში, ასევე ხშირად თუთიასთან შერეული
გვხვდება მატყურას სახით; აქ ძალიან ხშირია სპილენძი, რაც საერთოდ სპი-
ლენძის მწვანის და სპილენძის ლურჯის სახით გვხვდება ერთი საეენის სიმძ-
ლავრის ძარღვებში. ახტალასთან, ერთ-ერთ ძარღვში ერთმანეთში არეული არის
სპილენძის მწვანე, ასევე სპილენძის მჭრქალი მადანი, რომელიც ვერცხლის შემ-
ცველი უნდა იყოს. განადგურებულ სოფელ დამბ(უ)ლუტთან, რომელიც მდებარეობს
თავად ორბელიანოვის ან ყაფლანოვის კუთვნილ სომხითში. არის
ერთი საეენი სიმძლავრის ძარღვი ტყვიის კრიალასი (ვერცხლით). სპილენ-
ძის ლაფვარდსა და სპილენძის ალმადანთან ერთად. ეს უქანასკნელი ძარღვი
და გარშემომდებარე ადგილები, რომლებიც 10 ვერსის მანძილზე ბევრ რკინის
და სპილენძის ძარღვებს შეიცავენ, იმსახურებენ ყველაზე მეტ ყურადღებას.
ყველა ეს ძარღვი დავათვალიერე იქ, სადაც ისინი გაშიშვლებულად მოჩანან,
ან უმეტესად 2—3 საეენ სიღრმეზე მდებარეობენ და, მე ეფიქრობ, რომ ისინი
უფრო მეტ სიღრმეზე უნდა მდიდრდებოდნენ. ეს მე ნოვასხენე მის მეფურ
უმაღლესობასაც მის შეეითხვაზე; მაგრამ ამასთან გავაგებინე, რომ ამ ადგილ-
თა მდებარეობა არ არის ძალიან ხელსაყრელი, რადგან მთელა ვარეშემო
მიდამო 50 ვერსზე გაუდაბურებულა და მათგან თურქული ციხეები ახალ-
ქალაქი, აწყვერი და ხერთვისი მხოლოდ ერთი დღის სავალზეა დასავლეთით
მოშორებული. აღმოსავლეთით ყველაზე ახლოს არიან ბორჩალოს და ბაიდა-
რის მხარეთა თათრები, რომლებიც მეფეს ემორჩილებიან და 50 ვერსზე
ცხოვრობენ. მისმა მეფურმა უმაღლესობამ იკისრა ამ საქმის მოგვარება (გამო-

nemlich: in dieser Gegend eine Vestung zu erbauen und Dörfer dahin zu versetzen, wenn Ihre Kaiserlichen Majestaet geruhen würden, hieher Bergleute zu senden; und baten mich, dies gehörigen Ortes anzuzeigen. Dies habe ich nun getau; ich mus aber auch huzusezzen, daß russische Bergleute, unter dem Schuzze der Georgianer allein, nicht sicher seien werden, sondern daß wenigstens an 1000 Mann russischer Truppen zu ihrer Bedekung erfordert werden. Wenn es nun geschehen sollen, daß nach dem Abzuge des Kaiserlichen Corps, aus Staatsursachen wieder russische Truppen nach Georgien vorseudet werden sollten, wie der Zar Herakleus von Ihre Kaiserlichen Majestaet zu bitten willens ist; so würde es vielleicht möglich seien, daß das sibirische Bergcommando, das unter der Aufsicht des H. Markscheiders(...) sich an 2. Jaren in Kislar one alle Arbeit, aufhält. nach Georgien vorseudet würde und einen Bergbau anfiuge. Und dies scheint ratsamer zu seien, als dasselbe nach Kurtat in Ossetien abzulassen, da daselbst die Unsicherheit noch grösser ist und die Einwohner selbst noch ungesitteter sind, obgleich das Commando deswegen vom Berg-Collegio nach Kislar geschickt ist. Alles dieses will ich nächstens aus Mosdok mit Planen und speciellen Nachrichten, die one Plan nicht verständlich sind, erläutern und erforderlichen Falls dem Kislarischen Berg-Commando, wenn dessen Versendung belibet werden sollen, alle nötigen Nachrichten mitteilen.

Ich will diesem Berichte, noch einen Vorschlag der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zur Begrüssung hinzufügen, der meine weitere Reise betrifft. Nach meiner Zurückkunft nach Mosdok werde ich suchen den Herbst hindurch, noch einige Gegenden des nordlichen Fusses des caucasischen Gebürges zu besehen, so wie es die Umstände erlauben werden, die ich von dem daselbst commandirenden H. General v. Medem und von den dortigen Comendanten erfahren werde. Inzwischen sehe ich Befelen von der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften entgegen, durch die ich die Erlaubnis zu erhalten wünsche, in Mosdok oder Kislar zu überwintern; und in Frölinge von Mosdok durch die Kuban nach der Meerfuge und über dieselbe nach der Crim zu reisen; diese zu besichtigen; und von da auf der Landseite nach Kiew mich zu begeben; und von da im Herbst des künftigen Jares nach St. Petersburg zurückzueren.

Sollte die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften diese Reise nach der Crim, die zur Ergänzung meiner bisherigen caucasischen Observation von grossen Nuzzen seien mus, billigen; so bitte ich eine Senats Ukase an die dortigen Befelshaber, oder dergleichen eine ans dem Collegio der auswärtigen Affairen deswegen zu bewürken und mir zeitig nach Kislar zuzuhanden.

Die Jaresrechnung der Expedition lege ich hiebei; und mit dieser mus ich die Attestate der Expeditionsofficianten verbinden. Von dem Studenten Sokolov und dem Ausstopfer Torbejew habe ich einen zu Ende des März.

სწორება), სახელდობრ: თქვა, რომ ის ამ მხარეში ააშენებდა ციხეს და ამასთან სოფლებს გადმოასახლებდა, თუ მათი იმპერატორობის უდიდებულესობა ინებებდა აქ მალაროს მუშების გამოგზავნას; და მთხოვდა ეს ადგილები მენახა. ისინი მე ვნახე; მაგრამ ამასთანავე უნდა დავსძინო, რომ რუს მალაროელებს მარტო ქართველთა დაცვა ვერ უშველის; მათი დაცვისათვის, სულ მცირე, რუსული რაზმის 1000 კაცი მაინც არის საჭირო. ქვეყნის ინტერესების გამო (საქვეყნო მიზნებით) საიმპერატორო კორპუსის საქართველოდან წასვლის შემდეგ, თუ კვლავ იქნება გამოგზავნილი რუსული რაზმები (როგორც მოითხოვს ამას ერეკლე მეფე მათი იმპერატორობის უდიდებულესობისაგან), მაშინ ალბათ შესაძლებელი იქნება, რათა ციმბირის მალაროელთა რაზმი. რომელიც ბ-ნ მარკშეიდერის * მეთვალყურეობის ქვეშ უკვე ორი წელია რაც ყიზლარში უსაქმოდ არის, გამოგზავნილ იქნას საქართველოში და სამთო სამუშაოები დაიწყოს. ეს, ჩემის აზრით, უფრო მისაღებია, ვიდრე ის, რომ ისინი ოსეთში ქურთაში გაიგზავნონ, რადგან იქ საფრთხე უფრო მეტია და თვით მოსახლეობაც უფრო ცუდი ზნისაა, თუმცა რაზმი ამიტომ გაიგზავნა ყიზლარში სამთო კოლეგიის მიერ. ყველაფერ ამას მე უახლოეს ხანებში განვმარტავ გეგმებითა და საგანგებო ცნობებით, რაც გეგმებს გარეშე გაუგებარია, და, საჭირო შემთხვევაში, ყველა აუცილებელ ცნობებს მოზღოკიდან მივაწვდი საიმპერატორო სამთო რაზმს, თუ კი მათ გაგზავნას მოისურვებენ (საჭიროდ ჩათვლიან).

ამ მოხსენებას მე მოკრძალებით დავურთავ ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი წინადადებას, რომელიც ეხება ჩემს შემდგომ მოგზაურობას. მოზღოკში ჩემი უკანდაბრუნების შემდეგ, შემოდგომაზე ვეცდები დავათვალიერო კავკასიის მთიანეთის ჩრდილოეთი ძირის ზოგი ადგილები, რამდენადაც ამაში გარემოება შემიწყობს ხელს, რის შესახებაც მე იქაურ მთავარსარდალ ბ-ნ გენერალ მედემისგან და იქაური კომენდანტისგან შევიტყობ. ამასობაში მე ველოდები ბრძანებებს ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიიდან, რომლებითაც მსურს მივიღო ნებაართვა, რათა ზამთარი გაეატარო მოზღოკში ან ყიზლარში; გაზაფხულზე კი ვიმოგზაურო მოზღოკიდან ყუბანზე გასვლით ზღვის სრუტისკენ და მასზე გადასვლით ყირიმში; დავათვალიერო ის და იქიდან ხმელეთით კიევისკენ გავემართო; ხოლო იქიდან მომავალი წლის შემოდგომაზე დავბრუნდი ს-ტ. პეტერბურგში.

თუ ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემია მოიწონებს მოგზაურობას ყირიმში, რაც ძალიან სასარგებლო იქნება როგორც დამატება კავკასიური დაკვირვებების აღწერისა, მაშინ ვითხოვ მე სენატის „უკაზნ“ იქაური მმართველებისადმი, ან ამგვარი რამ გასცეს საგარეო საქმეთა კოლეგიამ და მე დროულად გამომიგზავნოს ყიზლარში.

ამას მე ვურთავ ექსპედიციის წლიურ ანგარიშს და ამასვე უნდა დავუკავშირო ექსპედიციის წვერთა დახასიათებაც. სტუდენტ სოკოლოვისა და შეფიტულე ტორბეევისგან მივიღე მარტის ბოლოს გამოგზავნილი მოხსე-

* გვარი გაურკვეველად სწერია დედანში.

abgelassenen Bericht erhalten, in dem sie mir melden, daß sie den Winter über in Astrachan zugebracht haben, und izt gesund sind. Übrigens beziehet sich der Student Sokolov auf seine vorhergehenden Berichte, in denen er mir von dem, das er im Sommer des vorigen 1771-ten Jahres berichtet, Nachricht gegeben, die ich aber bis izt noch nicht erhalten. Daher ich auch für dieses Jar ihm eine Instruction zusehicken können: sondern ihm an H. Professor Gmelin, der izt vermutlich in Astrachan seyn wird, verwiesen habe. Der Student Belajev hat zwar in seinem Fleisse nicht nachgelassen; ein neidischer, zänkischer und tökkischer Charakter entwickelt sich aber immer mer mit den Jahren bei ihm; daher bei der Expedition mancherlei Händel entstehen, die mich zur Bestrafung genötigt haben. Der Student Krascheninnikov hat sich merklich gebessert und ist fleissiger und weniger leichtsinnig geworden. Der Student Zriakovskij fährt fort den Müßigang und die seiner natürlichen Einfalt begehet er öfters Handlungen, die Anfälle einer Manie verraten. Der Zeichner Beloi ist ordentlicher, als vorher und bezeigt besonders im Samlen der Naturalien, ob es gleich nicht seine Pflicht, grossen Eifer; daher ich ihm von dem jährlichen Praemio von 20. Rubel die Hälfte zuerkant, und die zweite Hälfte unter die Studenten Belajev und Krascheninnikov geteilt habe.

Endlich will diesen Bericht mit der guten Nachricht schliessen, daß von allen traurigen Begebenheiten die sich täglich um und neben mir in Georgien zutragen, bisher noch keine meine Expedition betroffen, und daß alle schwere Krankheiten, an denen den März und April hindurch alle Officianten der Expedition und zwei drittel der 80. bei mir hofindlichen Kosaken danieder gelegen, sich glücklich geendet und keinen Menschen mir entrisen haben. Ich selbst bin vor 14. Tagen an einem Tertianfieber das mich einige Wochen geplaget, wieder genesen; so daß für izt bei der ganzen Expedition alles in ser gutem Stande ist.

Ich bitte die Vorsicht um die Fortdauer dieses Glücks und die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften um die Fortsezzung der bisherigen Gewogenheit, die mich und alle Expeditionsglieder zur Ertragung aller asiatischen Beschwerden stark und mutig macht.

D. Gildensteinadt.

XXVII Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg

d. d. Sechartali in Radscha, den 3. August, 1772

Am 24-ten Junius habe ich meinen letzten Bericht an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, aus dem Lager des H. Genera-

ნება, რომელშიც ნაცნობებენ, რომ ზამთარი გაატარეს ასტრახანში და ამჟამად ჯანმრთელად არიან. სტუდენტი სოკოლოვი აგრეთვე მატუობინებს თავის წინა მოხსენებების შესახებ, რომლებშიც ის მე მაწვდიდა ცნობებს იმაზე, რაც მან გასული, 1771 წლის ზაფხულში გააკეთა: ეს მოხსენებები მე ჯერ არ მიმიღია. ამიტომ მე მას (სოკოლოვს -- გ. გ.) ამ წლისთვის ინსტრუქციებს ვერ გავუგზავნი: სამაგიეროდ მე მას ვურჩიე ბ-ნ პროფესორ გმელინთან მისვლა, რომელიც ალბათ ასტრახანში უნდა იყოს. სტუდენტ ბელ|ი|აევს მუყაითობა არ შეუწევია, მაგრამ ყოველ წელს იზრდება მასში შურიანობა, ხდება უფრო ბუზღუნა და ვერაგი; ამიტომ ექსპედიციაში ხანდახან განხეთქილება ჩამოვარდება ხოლმე, რაც მე მაიძულებს მივმართო ხოლმე დასჯას. სტუდენტი კრა|შენ|ინი|კოვი შესამჩნევად გამოსწორდა და უფრო ბეჯითია და ნაკლებ ქარაფშუტა. სტუდენტი ცრი|აკოვს|კი განაგრძობს უსაქმურობას და თავისი გულბრყვილობით (უპკუობით, სულელობით) ხშირად ისე იქცევა, თითქოს სიგიჟემ მოუარაო. მხატვარი ბელო|ი უფრო წესიერია, ვიდრე ადრე იყო და, თუმცა მისი მოვალეობა არ არის, მაინც დიდ სიბეჯითეს იჩენს კოლექციების შეგროვებაში; ამიტომ მას წლიური პრემიიდან, რაც 20 მანეთს შეადგენს, დაუზღუდვე ნახევარი, ხოლო მეორე ნახევარი გაფუყავი სტუდენტებს ბელ|ი|აევსა და კრა|შენ|ინი|კოვს.

დასასრულ, ამ მოხსენებას დავამთავრებ კარგი ცნობით, რომ ყველა სამწუხარო შემთხვევა, რაც ყოველდღე ხდებოდა საქართველოში ჩვენს გვერდით და გარშემო, აქამდე ჩემს ექსპედიციას არ შეხებია და რომ მძიმე ავადმყოფობებს, რომლითაც მარტსა და აპრილში ექსპედიციის ყველა წევრი და ჩემთან მყოფი 30 კაზაკის ორი მესამედი დაავადდა, კეთილი ბოლო პქონდათ და არც ერთი კაცი არ დამკარგვია. მე თვით 14 დღის წინ მოვრჩი ციებისგან, რაც რამდენიმე კვირის განმავლობაში მაწვალებდა; ამგვარად, ახლა მთელი ექსპედიცია კარგ მდგომარეობაშია.

მე ვნატრულობ, რომ ეს ბედნიერება გაგრძელდეს და ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას ვთხოვ, რათა ძველებური კეთილგანწყობა გააგრძელოს, რაც მე და ყველა ჩემს ექსპედიციის წევრებს ძალას და სიმზნევს გვმატებს აზიური სიძნელების გადატანაში.

გიულდენშტედტი.

XXVII მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი

ს-ტ. პეტერბურგში

სხარტალიდან (რაჭაში), 1772 წლის 3 აგვისტო

მე მქონდა ბედნიერება 24 ივნისს გამომეგზავნა უკანასკნელი მოხსენება ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი ბ-ნ გენერალ სუხო-

len Suchotin bei Muchran in Cartuli, abzulassen die Ere gehat. Von da bin ich unter dem sichern Geleite des schon ehemals erwenten und gelobten Ksuis Eristaws den Ksani Flus an 40. Werst aufwärts nach Norden bis an die Gegend der südlichen mittlern caucasischen Alpen gereist zu dem demselben gehörigen Kloster Largwi. Daselbst, als an einem ser sichern Orte, lies ich den Studenten Krascheninnikow mit einem Exeditionsperde-Knechte und zween Kosaken zurük, und übergab ihnen den grösten Teil der Bagage zur Verwarung und einige kranke Pferde zur Pflege. Mit meinem übrigen Gefolge brach ich selbst den 1. Julius von da auf; reisete an 30. Werste westlich auf dem Rücken der mittlern Alpen; und lies mich darauf in die Klufft hinab, durch die der Batara Liachwi d. i., der kleinen Liachwi fließt. An diesem reisete ich an 30. Werst hinunter oder südlich, die georgianische Vestungen Adseriskewi, Belote und Eredwi vorbei und wandte von da mich zur Vestung Kzchinwal, die am didi Liachwi, d. i. an grossen Liachwi gelegen ist. Von da bin ich wieder an 35. Werst nordlich in die höhern Alpen gereist teils den didi Liachwi, teils den in dessen westliche fallenden Flus Paza aufwärts, durch den osetinischen Distrikt Dschawis-Cheoba oder Dschankom, der dem Zaren Herakleus untertan ist. Hiemit verlies ich das Gebiet desselben, gieng an 30 Werst westlich wiederum auf dem Rücken der mittleren Alpen, und erreichte am 7-ten Julius das zu dem Distrikt Radscha (*Радсча*) gehörige Dorf Zedis, womit ich in das Gebiet des Immeretinischen Zaren Solomon getreten war. Ich gab demselben von da von meiner Ankunft Nachricht und Er schickete mir, nach der Ihm ganz eigenen und auf-richtigen Zuneigung gegen alle russische Expeditionen, den Zarowitsch Alexander, seinen einzigen etwan 10. iärigen Son, entgegen.

Am 18-ten Julius hatte ich die Ere Sr Zarischen Hoheit Selbst in Sechartali aufzuwarten, daselbst auf dem Rücken der mittlern Alpen Sommer-Hoflager gehalten wird, an der südostliche des Rions, einige Werste unterhalb der Vestung Minda, die einige Land-Charten enthalten. Ich verabredete allhier meine in den Landen Sr Zarischen Hoheit anzustellenden Reisen und begab mich des folgenden Tages wieder auf den Weg den Rion aufwärts, bis ins Schneegebürge, bis zu dem Dorfe Chebi, dem gegenüber an der Nordseite des Schneegebürges in Sturdugor ich im vorigen Jare um eben diese Zeit gewesen war. Nachdem ich in 14. Tagen den von georgianischen Christen bewonten Distrikt Radscha durchkrenzet: bin ich wiederum nach Sechartali zum Zaren zurückgekert, um meine weitere Reise nach Imereti zu veranstalten. Nach der Hauptstadt Kutais oder Kotatis brache ich morgen auf. Ich bin noch immer des festen Vorsazzes in diesem Monate nach Cartuli und von da nach Oseti und Mosdok zurückzukehren.

. Weitläuftiger mag ich in diesem Berichte nicht seien, weil ich ihn mit einer gar zu unsichern Gelegenheit abfertige. Ich will ihn daher schliessen mit der Nachricht von dem allgemeinen Wolstande der Expedition,

ტინის ბანაკიდან, მუხრანიდან, [რომელიც არის] ქართლში. იქიდან უკვე წინათ ნახსენებ და ნაქებ ქსნის ერისთავის სანდო ამალით ავეყვით მდ. ქსანს 40 ვერსზე ჩრდილოეთისაკენ კავკასიის ალპების შუა ნაწილის სამხრეთ კალთებამდე და მივედი მის კუთვნილ ლარგვისის მონასტერში. აქ, როგორც ძალიან საიმედო აღვილას, დავტოვე სტუდენტი კრაშენინიკოვი ექსპედიციის ცხენების მომვლელთან და ორ კაზაკთან ერთად და დავუტოვე მათ ბარგის უდიდესი ნაწილი შესანახად და რამდენიმე ავადმყოფი ცხენი მოსაველელად. დანარჩენი ამალით 1 ივლისს გავემართე მე იქიდან; გავიარე 30 ვერსი დასავლეთით შუა ალპების თხემზე და დავეშვი ხეობაში, რომელშიც პატარა ლიახვი შეივლინება. მას დავყვე 30 ვერსის მანძილზე ქვევით ან სამხრეთით, გავიარე ქართული ციხეები აწრისხევი, ბელოთი და ერედვი და იქიდან გავუხვიე ქცხინვალის ციხისკენ, რომელიც დიდ ლიახვზე ძევს. იქიდან ვიმგზავრე კვლავ მაღალ ალპებისკენ ჩრდილოეთით 35 ვერსი ხან დიდი ლიახვის, ხან მასში დასავლეთიდან ჩამავალი მდინარე ფაწას აყოლებით ოსურ მხარე ჯავის-ხეობაში ანუ ჯაუკომში, რომელიც მეფე ერეკლეს ემორჩილება. აქ მე დავტოვე მისი (ქართლის მეფის — გ. გ.) სამფლობელოები, გავემართე 30 ვერსზე დასავლეთით (კვლავ შუა ალპების თხემით) და მივალწვი 7 ივლისს რაჭაში შემავალ სოფელ წედისს. ამდენად შევედი იმერეთის მეფის, სოლომონის, სამფლობელოში. აქედან მას შევატყობინე ჩემი ჩასვლის შესახებ; მანაც, ყველა რუსული ექსპედიციებისადმი მისთვის ჩვეული გულლია დამოკიდებულებით, გამომიგზავნა უფლისწული ალექსანდრე, თავისი ერთადერთი 10 წლის ვაჟი.

18 ივლისს მქონდა პატივი მის მეფურ უმაღლესობას ვხლებოდი სხარტალში; აქ, შუა ალპების თხემზე, რიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, არის მეფის საზაფხულო ბანაკი; რამდენიმე ვერსზე ქვემოთ არის ციხე მინდა, რომელიც ზოგ რუკაზეა აღნიშნული. აქ მე მოველაპარაკე მის მეფურ უმაღლესობას მის ქვეყანაში განზრახული მოგზაურობის შესახებ და მეორე დღესვე გავუდექი ვზას რიონის აყოლებით თოვლიან მთებამდე, სოფ. ლებამდე, რომლის საწინააღმდეგო მხარეზეც (თოვლიანი ქედის გადაღმა) მდებარე სტარდიგორში ვიყავი შარშან ამ დროს. მას შემდეგ, რაც 14 დღეში ქართველი ქრისტიანებით დასახლებული მხარე რაჭა მოვიარე, კვლავ სხარტალში დავბრუნდი მეფესთან, რათა მოემზადებულიყავი (მეზრუნა) ჩემი შემდეგი მოგზაურობისთვის იმერეთში. დედაქალაქ ქუთაისში ან ქოთათისში ხვალ მივდივარ. მე ისევ მტკიცედ მაქვს გადაწყვეტილი, რომ ამ თვეში ვადავიდე ქართლში და იქიდან ოსეთის გავლით მოზდოკში დავბრუნდე.

დაწვრილებით ამ მოხსენებაში ვერაფერს გეტყვით, რადგან მე მას არც-თუ ისე სანდო პირობებში ვგზავნი. დავამთავრებ იმის შეტყობინებით, რომ მთელი ექსპედიცია თავს კარგად გრძნობს, რომლისთვისაც (ექსპედიციის-

für die ich so wol, als für mich von der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften eine fernere Beschilzzung und Gewogenheit erbitte.

D. Gildenstadt.

XXVIII Bericht
an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg
d. d. Kislar, den 20. November, 1772

Den 5-ten August verlies ich mit dem Kloster und bischöflichen Sizze Nikortzinda, den ganzen zu Imereti gehörigen Distrikt Radscha, den ich bis zu den Grenzen der Distrikte Basianeti, Swaneti und Letschkum ganz besehen hatte. Ich begab mich von da zu dem Distrikte Okriba und ins niedern Imereti, dessen Hauptstat Kutais oder Kotatis ich am 10-ten August erreichte; und hereisete darauf die Grenzen von Mingrelia und Guria. Die nahe Nachbarschaft der Türken in Poti und die bekannten Gesinnungen des Landesherrn dieser Provinzen hinderten mich, ins Innern derselben mich zu begeben und von da wie ich wünschte, durch Abchaseti, oder Abasgia der Kaiser Konstantius, und über Kuban meinen Rückweg nach Mosdok zu nehmen. Ich samlete indes hier Nachrichten zur Erläuterung der Geographie und Völkergeschichte dieser Gegenden; und durchkreuzete hierauf den ostlichen Teil von Imereti, der Argweti und Semukwakana genant zu werden pflegt.

Den 9-ten September kam ich bei der Imeretischen ostlichen Grenzvestung Tschcheri an: und am 11-ten verlies ich dieselbe und Imereti, und erreichte noch selbigen Tages, durch einen ser forcirten Marsch, Suram, die westliche Grenzvestung in Tschida Kartweli, oder in dem mittlern Georgien, in dem Gebiete des Zaren Erekle. Unter einer Bodekkung von 300. Immeretern, die der Zar Solomon mir mitgab, legte ich glücklich diesen ser gefährlichen Weg zurück, auf dem von Lesgiern, die denselben fast beständig besetzen, der Obrister Tutschev und verschiedene andern kleine russische Kommando aufgehoben worden. Von Suram reisete ich über Dirbi nach Krzchinwal; und von da, auf eben dem Wege, den ich im 27-ten Berichte beschrieben, zu dem am Flusse Ksani gelegnem kloster Largwi, daselbst ich den 16-ten September ankam. Hier fand ich den von mir zurückgelassenen Studenten Krascheninnikov mit den übrigen Leuten gesund und alle Sachen im guten Stande. Nur die ausgestopften Tiere konnten in einer kleinen und feuchten Wohnung für dem Verderben nicht gerettet werden, und ein krank nachgelassenes Pferd war ganz unbrauchbar geworden.

თვის—გ. გ.) მე, ისევე როგორც ჩემთვის, ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისგან შემდგომ მჭარველობასა და კეთილგანწყობას ვთხოვლობ.

გოულდენშტედტი.

XXVIII მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას

ს-ტ. პეტერბურგში

უიზლარი, 1772 წლის 20 ნოემბერი

5 აგვისტოს ეპისკოპოსის საჯდომ ნიკორწმინდის მონასტერთან ერთად დავტოვე რაჭა, რომელიც მთლიანად იმერეთს ეკუთვნის და რომელიც ბასიანეთის, სვანეთისა და ლეჩხუმის საზღვრებამდე სულ მოვიარე. იქიდან გავემართე (მხარე) ოკრიბაში და ქვემო იმერეთში, რომლის დედაქალაქ ქუთაისში ანუ ქოთათისში მივედი 10 აგვისტოს; აქედან მოვიარე სამეგრელოსა და გურიის საზღვრები. თურქების ახლო მეზობლობამ ფოთში და ამ პროვინციების მმართველების ცნობილმა განწყობამ ხელი შემიშალეს მემოგზაურა ამ მხარეებში და იქიდან, დაებრუნებულყავი მოზდოკში, როგორც განზრახული მქონდა, აფხაზეთის, ანუ იმპერატორ კონსტანტინეს აბაზგიის, გავლითა და ყუბანზე გადასვლით. მე მიანც შევავროვე აქ ცნობები ამ მხარეთა გეოგრაფიისა და ხალხთა ისტორიის შესასწავლად; აქედან მოვიარე იმერეთის აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელსაც საერთოდ არგვეთს და ზემოქვეყანას უწოდებენ.

9 სექტემბერს მივედი იმერეთის აღმოსავლეთის სასაზღვრო ციხეში, ჩხერში; 11-ში კი დავტოვე ისიცა და იმერეთიც და იმავე დღეს ძალიან ფორსირებული მარშით მივედი სურამში, შიდა ქართლის (ანუ შუა ქართლის) დასავლეთის სასაზღვრო ციხეში, ერეკლე მეფის სამფლობელოში. 300 იმერელის დაცვით, რომლებიც სოლომონ მეფემ გამოამაყოლა, მშვიდობით გავიარე ეს ძალზე სახიფათო გზა, სადაც მუდამ ჩასაფრებულები არიან ლეკები, რომლებმაც პოლკოვნიკი ტუტჩევი და აგრეთვე სხვადასხვა პატარა რუსული რაზმები გაანადგურეს (ხელთ იგდეს): სურამიდან დირბის გავლით ქრცხინვალში [მივედი]; იქიდან კი, იმავე გზით, რომელიც მე XXVII მოხსენებაში აღვწიე, 16 სექტემბერს მივედი მდ. ქსანზე მდებარე ლარგვისის მონასტერში. აქ ჯანმრთელად დამხდნენ ჩემ მიერ დატოვებული სტუდენტი კრაშენინიკოვი და დანარჩენი ხალხი და ყველა ნივთებიც კარგ მდგომარეობაში [აღმოჩნდა]. დაზიანებას მხოლოდ ცხოველთა ფიტულები ვერ გადაარჩინენ პატარა და ნესტიან ბინაში; ერთი ავადმყოფი ცხენიც მთლად გამოუსადეგარი შექმნილიყო.

¹ Georgian აქ ქართლს გულისხმობს და არა საქართველოს (გ. გ.).

Auf den höchstbeschwerlichen gebürgigten und kotigen Wegen in Radscha und Imereti, daselbst gute Weide nur sehr selten ist, waren viele Expeditionspferde eingebust worden und diejenigen, die ich noch mit hieher brachte, waren ganz abgemattet. Den Menschen fehlte es nicht weniger an Kräften. Von einigen 30. Personen, die bei mir waren, blieben nur 6. gesund; die übrigen alle würden theils mit Wechselfiebern, theils mit kräzartigen unausstehlich inkknenden Ausschlagen und mit sehr schmerzenden Blutgeschwären befallen; ich selbst wurde mit allen diesen Zufällen geplaget, die natürliche Folgen sind der sehr heissen und beständig feuchten Luft, der man in Imereti ausgesetzt ist. Ich sahe mich daher genötigt, zwei Wochen hier bei dem Kloster Largwi zu verbleiben; während welcher Zeit Menschen und Pferde in einer kühlen und trockenen Alpenluft und bei hinlänglichen Nahrungsmitteln, mit denen der öfters gerühmte Fürst, Ksnis Eristaw Dawid, beide versorgte, sich merklich erholten. Auch ich fand einige Besserung bei einem in der Nähe befindlichen Schwefelwasser, das ich täglich als ein Bad brauchte.

Hierauf verliessen wir am 1-ten October das Kloster Largwi, mit dem Vorsatze, einen ferneren Aufenthalt nach Mosdok zu gehen. Drei Tage gieng unser Weg auch ungehindert fort über Lomisa, Mleti, durch die Distrikte Guda und Kewi, bis zu dem letzten am Terek gelegenen grusinischen Dorfe Stepantziminda, welches der Sizz des Kasbek, eines grusinischen Edelmannes, der diesen vom Zaren Erekle erhaltenen Titel führt und über diese Grenzdörfer die Aufsicht hat. Von hieraus bis zu dem Dorfe Tschim. Des Osetinischen Distrikts Tagata oder Tagauri, mus man fünfmal den Terek passiren, über den jetzt gar keine Brücken vorhanden waren. Die drei oberen besorgen die Grusiner des Distrikts Kewi; die beiden niedern die Osetiner des Distrikts Tagata. Mit den Grusiniern ward ich eins, das sie für 60. Rubel, die ich deponiren musste, die drei Brücken erbauen wollten, welches auch Tages darauf geschahe.

Zu den Osetinern nach Tschim schickete ich Boten zu Füsse, mit dem Antrage, daß auch sie die beiden Brücken für 40. Rubel erbauen mögten. Von ihnen kamen darauf Abgeordnete zu mir, die mir sagten, daß sie bei dem Brückenbau zwar schon beschäftigt wären, aber 80. Rubel für die Arbeit begereten, die ich jetzt auszahlen mögte. Mir blieb weiter nichts übrig, als auch hierin zu willigen; ich forderte aber, daß sie vorher, nach dem Landesgebrauche, eine ansehnliche Person aus ihrer Familie als Geißel, unter der Bewachung meiner Kosaken, hier bei dem Kasbek zurücklassen sollten, bis ich ihre Brücken und ihren Distrikt sicher passirt wäre. Dies schlugen sie ab; und ich ward hiedurch bewogen, eine vorläufige Nachricht, daß sie eine übele Absicht mit mir vorhätten, für gewis zu halten. Ich lies hierauf genauer nachforschen und erfur mit völliger Gewisheit, daß die Osetiner aus Tschim und den Benachbarten zu Tagata gehörigen Dörfern an 300. Mann stark bei den Brücken sich versammelt hätten und

რაქასა და ინერეთში ძალზე ძნელსავეალი მთიანი და ტალახიანი გზების გამო, ამასთან კარგი საძოვრების იშვიათობის გამო, ექსპედიციის ბევრი ცხენი დავარდა და ისინი, რომლებიც მე აქ თან მოვიყვანე, უკვე მთლად ძალაგამოღებული იყვნენ. არც ხალხი იყო ნაკლებ დაქანცული. 30 კაციდან, რომლებიც ჩემთან იყვნენ, მხოლოდ 6 იყო ჯანმრთელად; დანარჩენები ყველა ზოგი ციებით დაავადებულიყო, ზოგს ძირმაგარა გასჩენოდა, აუტანლად ექავებოდათ და ძალზე სდიოდათ სისხლი; მეც თვითონ ყველა ამით ვიტანჯებოდი, რაც ბუნებრივი შედეგი იყო იმერეთის ცხელი და მუდამ ნოტიო ქაერისა. ამიტომ მე საჭიროდ ვცანი აქ, ლარგვისის მონასტერში ორი კვირა დავრჩენილიყავით; ამ ხნის განმავლობაში ხალხმა და ცხენებმა შესამჩნევად დაისვენეს გრილ და მშრალ ალპურ ჰაერზე და საკმაო საკვებიც აქონდათ, რითაც ხშირად ნაქები თავადი, ქსნის ერისთავი დაეითი, ორივეს (ხალხსა და ცხენებს — გ. გ.) ამარაგებდა. მეც გარკვეული უკეთესობა შემეტყო ახლოს მყოფ გოგირდის წყლის მეშვეობით, რომელშიც ყოველდღე აბაზანას ეღებულობდი.

შემდეგ, 1 ოქტომბერს დავტოვეთ ლარგვისის მონასტერი იმ გადაწყვეტილებით, რომ მეტი არსად ვაგჩერებულყავით და ისე ჩავსულიყავით მოზდოკში. 3 დღე მივიდიოდით დაუბრკოლებლად — ლომისაზე, მღეთზე, გუდა[მა-ყარ]ზე და ხევზე გავლით — თერგზე მდებარე უკანასკნელ ქართულ სოფელ სტეფანწმინდამდე, რომელიც არის ადგილსამყოფელი ყაზბეგისა, ქართველი აზნაურისა, რომელსაც ერეკლე მეფისგან აქვს ეს ტიტული ნაბოძები და განაგებს ამ სასაზღვრო სოფლებს. აქედან ოსური მხარის ტაგატას ან თაგაურის სოფელ ჩიმამდე ხუთჯერ გავედით თერგზე, რომელზედაც ახლა არც ერთი ხიდი არ იყო. სამ ზემოთ [მდებარე ხიდს] ხეცურეთის ქართველები დარაჯობენ; ორ ქვემოს კი — თაგაურელი ოსები. ქართველებს შეეფუთანხმდი, რომ ისინი სამ ხიდს გასდებდნენ 60 მანეთად, რაც მე უნდა გადამეხადა მათთვის; [მათ ეს] ერთ დღეში შეასრულეს კიდეც.

ოსებსაც ჩიშში ფეხით გავუგზავნე კაცი იმ წინადადებით, რომ მათაც ორივე ხიდი გაედოთ 40 მანეთად. მათგან ჩემთან მოვიდნენ წარმოგზავნილები, რომლებმაც მითხრეს, რომ, თუმცა ხიდების შენება უკვე დაიწყეს, მაგრამ 80 მანეთი სურდათ სამუშაოსთვის, რაც ახლაც უნდა ჩამეთვალა. მე სხვა არათფერი დამრჩენოდა, გარდა იმისა, რომ ამაზე დავთანხმებულიყავი; მხოლოდ მოვთხოვე, რომ აქაური ჩვეულების მიხედვით ერთ-ერთი გვარიდან მოეცათ მძევლად ჩემი კაზაკების მეთვალყურეობაში ვინმე წარჩინებული პირი, რომელიც დარჩებოდა აქ, ყაზბეგთან, სანამ მე უხიფათოდ გავივლიდი ხიდებს და მათ მხარეს. ამაზე მათ უარი მითხრეს; ამან კი მე მაძიჭულა შემემოწმებინა წინასწარი ცნობები, რომ მათ ჩემს მიმართ ბოროტი განზრახვა აქონდათ. აქედან მე მოვახდინე ზუსტი დაზვერვა და გავიგე დანამდვილებით, რომ ჩიმიდან და მის მეზობლად მდებარე თაგაურის სოფლებიდან ოსები 300-კაციანი რაზმით ჩასაფრებულან ხიდებთან და ჩემს გაძარცვას ლამობდნენ. მას შემდეგ რაც ამ მხარეების მძევლები ყიზლარში გარდაიცვალნენ და ყველა რუსული

mich auszuplündern willens wären. Nachdem die Geisseln dieses Distrikts in Kislar gestorben und alle russische Truppen aus Georgien und aus diesem Distrikte zurückgezogen, so glaubten sie zu diesen Ränbereien wiederum freie Hände zu haben, die sie zu Anfange des grusinischen Feldzuges an verschiedene russische Kommando, die öfters weit stärker als das meine waren, vielmalen ausgeübt hatten.

In dieser gefährlichen Verfassung mußte ich mich entschliessen, Vorstellungen meiner Not nach Mosdok und Kislar zu die dortigen Kommandanten zu schicken und um Mannschaft zu meiner Errettung zu bitten. Am 9-ten October fertigte ich meinen Boten durch Umwege, die nur zu Fusse zu passiren waren, von Stepantzminda nach Angusch oder Tugush ab, zu denen daselbst befindlichen russischen Missionairen, die sie weiter hieher nach Mosdok schaffeten. Ich nam mir vor die Entscheidung meines Schicksales in Stepantzminda bei dem Kasbek zu erwarten. Hier waren wir zwar ziemlich sicher; im übrigen aber mußten Menschen und Pferde viele Not erfahren. Die Teuerung derer nur notdürftig zu erhaltenden Lebensmittel für Menschen und Pferde, die mich nötigte für die 30. bei mir befindlichen Kosaken auf Expeditionskosten zu sorgen; die Kälte, die an diesem zwischen den höchsten Schneegebürgen gelegenen Orte, (an deren Fusse, am Pflsbette des Tereks das Barometor nur auf $22\frac{3}{4}$ Zoll pariser Maases zu stehen pflegte;) schon stark und durch den Mangel warmer Stuben und Ställe ser empfindlich ward; und ein heftiges Catharrhalfieber, das mich befiel, machten uns dieser Aufenthalt, der einen ganzen Monat hindurch wärete, höchst unangenehm.

Endlich erhielten wir die erfreuliche Nachricht, daß der H. Major von Krüdner, Chef eines leichten Feldkommando, mit 600 Mann und 2. Kanonen im Anmarsch sei. Sr Excellenz, der H. Generalmajor und Ritter von Medem hatte, nach der gnädigen Vorsorge, die Er schon öfters vorher für meine Expedition bezeigt, diese Truppen von seinem Corps detaschirt, da die Kommandanten die Unmöglichkeit mir aus den Garnisonen beizustehen denselben vorgestellt hatten. Bei der Annäherung dieses Detaschements entfernten sich alle Übelgesinnten, die nur Onnmächtige zu berauben, aber nicht mit Helden zu kriegen mutig sind, von den engen Wegen und Brücken, die sie bisher hatten besetzt gehalten. Ich brach am 2-ten November von Stepantzminda auf und traf, unter der Begleitung von 200. Mann, die der H. Major mir entgegen geschickt hatte, wohlhalten in dem Lager desselben bei Tschim ein. Nachdem er hier wiederum Geisseln in die Stelle deren in Kislar verstorbenen, genommen hatte, sezzeten wir unsern Weg nach Mosdok fort, daselbst wir den 7-ten November glücklich eintrafen. Izt in den sicheren russischen Grenzen, steigen in meinem Herzen heisse Empfindungen der Dankbarkeit auf; ein der Vorsicht schuldiges Opfer, die mich mit mächtigem Arme unter den Gefahren, die mich in anderthalb Jaren ausser den Grenzen täglich umgaben, geleitet und in die-

რაზნები საქართველოდან და ამ მხარეებიდან უკან იქნენ გაწვეულნი, მათ იფიქრეს, რომ კვლავ გაეხსნათ ხელები ყაჩაღობისათვის, რასაც ისინი ბევრჯერ ახდენდნენ ქართული კამპანიის დასაწყისში სხვადასხვა რუსულ რაზმებზე: რომლებიც ხშირად გაცილებით ძლიერნი იყვნენ ვიდრე ჩემი [რაზმები].

ასეთ სახითათო მდგომარეობაში უნდა გადამეწყვიტა, რომ ჩემი გასაქირის შესახებ გამეგზავნა განცხადება მოზდოკსა და ყიზლარში იქაური კომენდანტებისთვის და გამომეთხოვა რაზმი ჩემ გადასარჩენად. 9 ოქტომბერს გავგზავნე კაცი მოვლილი გზით, სადაც მხოლოდ თეხით შეიძლებოდა გასვლა. სტეფანწმინდადან ანგუშტში ან ტუგუშში, იქ მყოფ რუს მისიონერებთან, რომლებიც შემდეგ მოზდოკში გავზავნიდნენ მას. მე გადავწყვიტე ჩემი ბედისთვის დამეცადა სტეფანწმინდაში ყაზბეგთან. თუმცა აქ უხიფათოდ ვიყავით, მაგრამ მაინც სხვა მხრივ ხალხი და ცხენები განიკლიდნენ დიდ გაჭირვებას. ხალხისა და ცხენებისთვის ძნელად საშოვარი საკვების სიძვირე მაიძულებდა მე, რომ მეზრუნა ექსპედიციის ხარჯებიდან იმ 30 კაზაკის შენახვაზე. რომლებიც ჩემთან იყვნენ: ძალზე საგრძნობი იყო მძაფრი სიცივეც ამ აღგილზე, რომელიც მდებარეობს უმაღლეს თოვლიან მთებს შორის (რომელთა ძირას, მდინარე თერგის კალაპოტთან ბარომეტრი უჩვენებდა 22³/₄ დიუიმს პარიზული ერთეულით) და თბილი საცხოვრებლებისა და საჯინბოების ნაკლებობაც: თანაც ციებამაც ძლიერ შემომიტია, — ყოველივე ამან ჩვენი იქ ყოფნა, რაც ერთ თვეს გაგრძელდა, უაღრესად უსიამოვნო გახადა.

ბოლოს მივიღეთ სასიამოვნო ცნობა, რომ ბ-ნი მაიორი კრიუნდერი, მსუბუქი საველე რაზმის მეთაური, 600 კაციითა და 2 ქვემებით გვიახლოვდებოდა. მისმა აღმატებულებამ, ბ-ნმა გენერალ-მაიორმა და კავალერმა მედემმა მოწყალე ზრუნვით, რასაც ის ადრეც ხშირად ამტკიცებდა ჩემი ექსპედიციის მიმართ, ეს რაზმები თავისი კორპუსიდან გამოგზავნა, რადგან კომენდანტებმა ვერ შესძლეს [თავისი] გარნიზონიდან ასეთი დახმარების გაწევა. ამ რაზმის მოახლოებასთან ერთად ყველა ბოროტგანმზრახი, რომლებსაც შესწევთ გაბედულება მხოლოდ უძღურები გაძარცვონ და არა გმირებთან იბრძოლონ. გაშორდნენ ვიწრო გზებსა და ხიდებს, რომლებთანაც ისინი აქამდე ჩასათრებულები იყვნენ. 2 ნოემბერს გავედი სტეფანწმინდიდან და 200 კაცის დაცვით. რომლებიც ბ-ნმა მაიორმა ჩემ შესახებდრად გამოგზავნა. მშვიდობით მივედი მის ბანაკში, ჩიმში. მას შემდეგ რაც მან (მაიორმა — გ. გ.) ყიზლარში გარდაცვლილთა ნაცვლად [ამათ] კვლავ გამოართვა მძევლები, განვაგრძეთ გზა მოზდოკისკენ, სადაც მშვიდობით ჩავედით 7 ნოემბერს. ახლა, რუსეთის უხიფათო საზღვრებში, ჩემს გულში მადლიერების თბილმა გრძნობებმა დაისადგურა; [დასაფასებელი იყო] მსხვერპლის გაღება იმ წინდახედულობისთვის (ზრუნვისთვის), რომელიც მძლავრი ხელით მიცავდა მე იმ ხიფათებისაგან, ყოველდღიურად რომ მემუქრებოდა წლინახევრის განმავლობაში [მშობლიურ] საზღვრებს გარეთ. თუ მე შევძელი მსოფლიოს ამ მონაკვეთის ბუნების და

selben zurückgeführt hat. Eine Kenntnis der Natur und der Völker dieses Himmelstrichs, die beide der Welt gleich unbekant sind, zur Ere des Schöpfers, zum Ruhm der Monarchin, zum Vorteil der Akademie, zum Wachstum der Wissenschaften zu verbreiten und gemeinnützig zu machen, wird mein tätiger Dank seien.

Von Mosdok sezzete ich meinen Weg nach Kislar fort, daselbst ich den 18-ten November ankam. Hier werde ich die Verhaltungsbefele von der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, wegen der in 26-ten Berichte vorgeschlagenen Reisen erwarten, und inzwischen die in Georgien gesamleten Beobachtungen in Ordnung bringen und weiter ausarbeiten; aber mit den Nachrichten, die zur Erläuterung derer im 26-ten Berichte angeführten Mineralien gehören, nächstens aufwarten...¹.

D. Gildenstaedt.

XXIX Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
in St. Petersburg

d. d. Kislar, den 15. Januar, 1773

Gegenwärtig habe ich die Ere der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften einen Grundnis von dem mittleren Teile des Kaukasischen Gebürges vorzulegen, durch den ich das einige, was ich in verschiedenen Berichten und besonders in dem 26-ten von den Erzhaltigen Gegenden gemeldet, deutlich machen will. In vier dergleichen Karten stelle ich das ganze kaukasische Gebürge vom caspischen bis zum schwarzen Meere vor, die ich, nach geendigter Reise, teils mit einer genugsam vollständigen politischen Geographie und dazu gehörigen Völkergeschichte, teils mit merkwürdigen und zalreichen Fragmenten einer physikalischen und so geuanten unterirdischen Geographie erklären will. Vor izt will ich so wol von den politischen, als von der physikalischen Geographie des izt vorgestellten Teiles des kaukasischen Gebürges nur so viel aufführen, als in Ansehung des diesmaligen Endzwekes, der blos die Erze betricht, nötig ist, wenn ich vorher etwas, das die Einrichtung meiner Karten überhaupt angehet, werde angemerkt haben.

Ich bin von der gewoniglichen Methode die Berge einzele in Profil vorzustellen und dadurch eine aneinander hängende Kette von Bergen zu bilden, abgegangen und habe die Vorstellung des Gebürges im Grundnis,

¹ დარჩენილ ერთ ვერცხვზე არათურია საყურადღებო.

ხალხების შესწავლა (რაც სამყაროსთვის ერთნაირად უცნობია). გამჩენის პატივისთვის, დედოფლის სახელისათვის, აკადემიის სასარგებლოდ, მეცნიერების ზრდის, გაფართოებისა და საყოველთაოდ გამოსადეგრობისთვის, — აი ეს იქნება ჩემი სამაგიერო მადლობა.

მოზღოკიდან გავემართე ყიზლარისკენ, სადაც მივედი 18 ნოემბერს. აქ დავუცდი ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისაგან [გამოგზავნილ] საინსტრუქციო ბრძანებებს ჩემს 26-ე მოხსენებაში წარდგენილ მოგზაურობის [გეგმის] თაობაზე, ხოლო ამასობაში წესრიგში მოვიყვანე და გადავამუშავებ საქართველოში შეკრებილ მისაღებს; ხოლო ცნობებს, რაც 26-ე მოხსენებაში შეტანილ მინერალების განმარტებას შეეხება, შემდეგისთვის გადავდებ...¹.

გიულდენშტედტი.

XXIX მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის
სტ-პეტერბურგში

ყიზლარი, 1773 წლის 15 იანვარი

ამჟამად მაქვს პატივი ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის წარუდგინო კავკასიის მთიანეთის (ქედის) შუა ნაწილის გეგმა, რომლის მეშვეობითაც მინდა ნათელი გავხადო ის, რაც მე სხვადასხვა მოხსენებებში, და განსაკუთრებით კი 26-ში, საბადოების შემცველი მხარეების შესახებ ვთქვი. ოთხ ამგვარ რუკაზე წარმოვადგინე მთელი კავკასიის მთიანეთი (ქელი) კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე, რასაც მე მგზაურობის დასრულების შემდეგ განემარტავ, თუ საკმაოდ მთლიანი პოლიტიკური გეოგრაფიითა და მასთან ერთად ხალხთა ისტორიით, თუ ფიზიკური და ე. წ. მიწისქვეშა გეოგრაფიის მნიშვნელოვანი და მრავალრიცხოვანი ფრაგმენტებით. ახლა მე კავკასიის მთიანეთის ამჟამად წარმოდგენილი მხარის როგორც პოლიტიკურს, აგრეთვე ფიზიკურ გეოგრაფიას შევეხები იმდენად, რამდენადაც საჭიროა ახლანდელი საბოლოო მიზნისათვის (მიზანი კი მხოლოდ მადნებს გულისხმობს) და აღვნიშნავ, თუ მე წინდაწინვე შევამჩნევ რამეს, რაც საზოგადოდ ჩემი რუკების შედგენას შეეხება.

მე გადავუხვიე ჩვეულებრივ მეთოდს, რომ მთები ცალკე პროფილში წარმომედგინა და ამით შემედგინა ერთმანეთს გადაბმული ჯაჭვი მთებისა; ვამჯობინე ქედის წარმოდგენა მომეცა გეგმაში, ან უფრო სწორად რომ

¹ ამ მოხსენებაში შემდეგ საყურადღებო არაფერია საქართველოს შესახებ.

oder richtiger zu sagen, à vue d'oiseau, vorgezogen, weil man nur allein durch diese den Ursprung und Gang der Flüsse und besonders die Lage der einzelnen Oerter und die Gränzen deren von den Bergen eingeschlossenen Täler richtig und deutlich ausdrücken kann. Die schattigen dunkeln Stellen zeigen immer den Fus des Gebürges, die lichern die Höhen an. Ich hätte gewünscht, daß ich an Statt der Farben Linien hätte gebrauchen können, da man durch die engern oder weitern Nebeneinandersezzung derselben und dadurch verursachten tiefen oder lichern Schatten, nicht allein die Verschiedenheit in der Höhe der Berge ziemlich klar, sondern auch durch die Richtung derselben teils den Grad wie steil ein Berg sei, teils wie ein Berg aus dem andern hervorsteigen, ser deutlich zeigen kann. Allein um diesen Grad der Vollkommenheit meinen Karten zu geben, habe ich nicht eine genügsame Menge einzelner Observationen aller und ieder Gegenden.

Ich theile das kaukasische Gebürge in das mittlere Hauptgebürge und in zwei Vorgebürge ein, die demselben von beiden Seiten der Länge nach parallel laufen. Das nordliche Vorgebürge ist an den höchsten Stellen an 30. Werst breit; ein tonigtes Tal, das an 20. bis 25. Werst breit ist, scheidet den südlichen Fus dieses nordlichen Vorgebürges von dem nordlichen FUSE des Hauptgebürges; und der nordliche Fus desselben läuft in die tonigte Ebene aus, die sich bis zum Dou und zur Wolga erstreckt.

An verschiedenen Stellen ist dies nordliche Vorgebürge nach der nordlichen Ebene sich begebenden Flüsse unterbrochen, so daß man öfters, da wo viele dergleichen Flüsse nahe beieinander gehen, gar keine Spuren des Vorgebürges findet, wie bei dem Durchbruche der Malka, des Baksans und Tereks. Es bestehet dies nordliche Vorgebürge aus grauem Sandstein, der bald mer, bald weniger mit einer tonigten fruchtbaren Erde bedekt ist. Die höchsten Höhen desselben sind gleichförmig, eben, ohne hervorragende Spizzen, und gemeiniglich mit Eichen und Buchen besetzt. Selten ist dasselbe so hoch, daß auch der Kalkstein, der das zweite Stratum ausmacht, darauf vorkommt; ich weis nur einen einzigen Fall, nemlich zwischen den Kuma Flüssen auf dem so genannten Beschtau. Man findet in demselben Schwefelkiese, Schwefel, warme und kalte Schwefelwasser, Bergoel, Kuchsalzquellen, mineralisch Laugensalz, Bittersalz, Alaun- und Vitriolerden und Seleniten, und ausser dergleichen Salzen und Inflammabilien und einigen Eisensteinen, keine Metalle.

Das kaukasische Hauptgebürge neme ich, nach Anleitung verschiedener Observationen, 70. Werst breit an. Die Nordseite desselben ist, so wie auch bei vielen andern Gebürgen schon beobachtet worden, viel steiler, als die Südseite, weil die Grundlinie, von der höchsten Höhe hinunter gelassen perpendiculaire bis zum südlichen Fusse, fast noch einmal so lang ist, als diejenige bis zum nordlichen Fusse. Es bestehet dies Hauptgebürge aus

კთქვათ, à vue d'oiseau. რადგან მხოლოდ ამ გზით შეიძლება სწორად და ნათლად აისახოს მდინარეთა სათავენი და დინება, განსაკუთრებით ზოგი ადგილების მდებარეობა და მთებით შემორკალული დაბლობების საზღვრები. ჩრდილიანი ბნელი (მუქი) ადგილები ყოველთვის გამოხატავენ ქედის ძირს, ნათელი კი მწვერვალებს. მე ვამჯობინე, რომ ფერების მაგივრად სახეები მეხმარა; რადგან მათი ერთმანეთისგან მეტ-ნაკლები დამორებით და ამით გამოწვეული ღრმა (მუქი) ან ნათელი ჩრდილებით საკმაოდ ნათელი იქნება არა მარტო სხვაობა მთების სიმაღლისა, არამედ ძალზე ნათლად გამოჩნდება მათი მიმართულებით ნაწილობრივ მთის დაქანების კუთხე, ნაწილობრივ კი ის, თუ როგორ აღიმართება ერთი მთა მეორეზე; ხოლო დასრულებული სახე რომ მიეცე ჩემს რუკას, ამისთვის არ მაქვს ყველა და თითოეულ მხარეზე ცალკე დაკვირვებების საკმაო რაოდენობა.

მე ვყოფ კავკასიის ქედს შუა მთავარ ქედად და ორ გვერდით ქედად (მთისწინეთად), რომლებიც მას ორივე მხარეზე სიგრძეზე პარალელურად მისდევენ. ჩრდილოეთი გვერდითი ქედი (მთისწინეთი) ყველაზე მაღალ ადგილას 30 ვერსის სიგანისაა; თიხიანი დაბლობი, რომელიც 20—25 ვერსის სიგანისაა, გამოყოფს ამ ჩრდილო გვერდითი ქედის (მთისწინეთის) სამხრეთ ძირს მთავარი ქედის ჩრდილო ძირისაგან; ხოლო [გვერდითი ქედის] ჩრდილოეთი ძირი გადადის თიხიან დაბლობში, რომელიც გადაქიმულია დონანდე და ვოლგამდე.

სხვადასხვა ადგილას ეს ჩრდილოეთის გვერდითი ქედი (მთისწინეთი) ჩრდილოეთ დაბლობისკენ მიმავალი მდინარეებითაა დასერილი, ისე რომ ხშირად იქ, სადაც ბევრი ამგვარი მდინარე ერთმანეთის ახლოს მიედინება, არ მოიძებნება მთისწინეთის არავითარი კვალი, როგორც [მაგალითად] მაღკის, ბაქსანის და თერგის გამოსვლის ადგილებში. ეს ჩრდილოეთის გვერდითი ქედი (მთისწინეთი) შედგება რუხი ქვიშაქვისაგან. რომელიც ხან მეტად, ხან ნაკლებ არის დაფარული თიხიანი ნოყიერ მიწით. მისი ყველაზე მაღალი მწვერვალები ერთნაირია. ყოველგვარი გამოშვერილი წვერის გარეშე და, საერთოდ, დაფარულია მუხითა და წიფელით. იშვიათადაა ეს ქედი ისე მაღალი, რომ მასზე შეგვხვდეს კირქვაც, რომელიც ქმნის მეორე ფენას. მე მხოლოდ ერთი გამონაკლისი [შემთხვევა] ვიცი, სახელდობრ, კუმას შენაკადებს შორის, ე. წ. ბეშთაუზე. აქ არის გოგირდის ალმადანი, გოგირდი, თბილი და ცივი გოგირდის წყლები, ნავთის და საქმელი მარილის წყაროები, მინერალური ტუტე მარილი. მწარე მარილი. შაბიანი მიწა და სელენიტი; ამ მარილების, აალებადი ნივთიერებების და ცოტაოდენი რკინა-ქვის გარდა არავითარი ლითონები [არ მოიპოვება].

სხვადასხვა დაკვირვებათა ჩვენების მიხედვით კავკასიის მთავარი ქედი მიმაჩნია 70 ვერსის სიგანისად. მისი ჩრდილოეთი მხარე, როგორც ეს შემჩნეული იყო ბევრ სხვა ქედებთან, გაცილებით ციცაბოა, ვიდრე სამხრეთის მხარე, რადგან მთავარი ხაზი (ფუძე) ყველაზე მაღალი მწვერვალიდან ქვემოთ დაშვებული პერპენდიკულარიდან (სიმაღლიდან) სამხრეთ ძირამდე, თითქმის ორჯერ მეტია იმაზე. რამდენიც არის ის (ფუძე — გ. გ.) ჩრდილოეთ ძირამდე.

dreierlei Steinarten, die nicht so wol über einander als neben einander und der Länge nach parallel liegen, wenigstens nur auf diese Art sichtbar sind.

Der nordliche Fus, bis etwan 15. Werst ins Gebürge hinein, bestehet aus Kalkstein, der bald gröber, bald feiner und marmorartig ist, fast allezeit von weisgelblicher Farbe; und diesen Teil des Gebürges nenne ich das *Jugum Subalpinum Calcareum Septentrionale*. Es ist ziemlich eben, merenteils mit tonigter Erde und mit ser dikkem Buchengehölze und einigen andern Baumarten besetzt. Selten zeigen sich an dem Fusse desselben einige Salz-Quellen und zu Erzen findet man gar keine Anleitung.

Auf diesem Kalksteine folgt weiter südlich, unmittelbar mit demselben zusammenhängend, der schwarze Tafelschiefer, etwan in der Breite von 5. bis 7. Werst. Die Höhe desselben übertrifft schon weit diejenige des Kalksteins und es ragen aus demselben überall hohe spizzige, ganz kale Felsen hervor, zwischen deren tiefen Klüften schon an vielen Stellen beständig Schnee und Eis liegt; deswegen habe ich diesen Teil das *Jugum alpinum Schistosum Septentrionale* genant. An dem Fusse desselben in den Klüften der Flüsse findet man die den kalten Erdstrichen eigenen Baumarten, als Fichten, Wacholder und Birken, und diese nur in kleiner Anzal. Die mittlere[n] Höhen sind mit Alpenpflanzen besetzt, die fürtrefliche Weide und schönes Heu geben. In diesem Schiefer, besonders da wo er mit dem Kalkstein zusammenhängt, giebt es viele mit Spat und Quarz ausgefüllte Gänge, die die gewöniglichen Metall-Mütter sind und die auch hier in verschiedenen Stellen Bleiglanze, die öftens Silberhaltig sind, auch mit Weisgüldenerz vermengt getroffen werden und Kupfer-Kiese, auch Schwefel-Kiese und Arsenikal-Kiese enthalten.

Auf diesen Schiefer weiter südlich folgt ein Granit oder Felsstein, der gemeiniglich von grünlicher mit weis gesprenkelter Farbe ist, bald dunkeler und grauliche, bald lichter und seladonfarben. Diese Steinart macht, in der Breite von 5. Wersten, den höchsten Rücken des kaukasischen Gebürges, der fast ganz felsigt und nicht mit lokkeren Erde und vergänglichten Pflanzen, sondern mit derbem Eise und ewigem Schnee bedekt ist; aus diesen Ursachen fürt derselbe bei mir den Namen: *Jugum glaciale graniticum*. Von hier senket sich das Gebürge nach Norden und Süden. Von der Nordseite habe ich schon geredt und von der Südseite gielt fast eben das, was ich von der Nordseite gesagt.

Neben dem Granit folgt nach Süden wieder der schwarze Tafelschiefer, oder das *Jugum alpinum Schistosum australe*, nur daß er hier an 10. Werst breit ist; und alsdenn bis zum südlichen Fusse des Hauptgebürges wieder der Kalkstein, in der Breite von 30. und einigen Wersten, der das *Jugum Subalpinum calcareum australe* aus macht. In dem *Jugo schistoso-australi* sind Schwefelkiese, die einzeln, nicht in Gängen, in dem festesten Schiefer sizzen ser häufig, desgleichen auch fürtrefliche martialische und

ეს მთავარი ქედი შედგება სამნაირი ქანისაგან. რომლებიც არა იმდენად ერთმანეთზე, რამდენადაც ერთმანეთის გვერდით და სიგრძეზე პარალელურად მდებარეობენ; ყოველ შემთხვევაში მხოლოდ ამ სახით ჩანან.

ჩრდილოეთი ძირი, დაახლოებით 15 ვერსზე ქედის სიღრმეში, შედგება კირქვისაგან, რომელიც ხან უხეშია, ხან კიდევ თხელი და მარმარილოსებრი; იგი თითქმის ყოველთვის თეთრ-მოყვითალო ფერისაა; ქედის ამ ნაწილს ვუწოდებ *Jugum subalpinum calcareum septentrionale*-ს. სწორედ ისაა საკმაოდ დაფარული უმეტესად თიხიანი ნიადაგით, ძალიან ხშირი წიფელის ტყითა და სხვა ხის ჯიშებით. იშვიათად გვხვდება მის ძირას მარილის წყაროები, ხოლო მადნებზე არავითარი მინიშნება არ არის.

ამ კირქვას შემდეგ სამხრეთით მოსდევს უშუალოდ მასზე წაბმული შავი სახურავი ფიქალი, დაახლოებით 5—7 ვერსის სიგანისა. მისი სიმაღლე კირქვიანისას ძალზე აღემატება და მასზე ყველგან აწვდილი არიან მაღალი, წვეტიანი, მთლად შიშველი კლდეები, რომლებს შორისაც ღრმა ხევებში (ნაპრალებში) უკვე ბევრ ადგილას მუდამ თოვლი და ყინული ძევს; ამიტომ ქედის ამ ნაწილს დავარქვი *Jugum alpinum schistosum septentrionale* (ალპური ფიქალიანი ქედი ჩრდილოეთისა). მის ძირას, მდინარეთა ხევებში, ცივი სარტყელისთვის (მხარეებისთვის) დამახასიათებელი მცენარეები გვხვდება, როგორცაა ნაძვი, ღვია და არყი, და ესენიც მხოლოდ მცირე რაოდენობით. შუა სიმაღლეები დაფარულია ალპური მცენარეებით, რაც მშვენიერ საძოვარს და თივას იძლევა. ამ ფიქალში, განსაკუთრებით იქ, სადაც ის კირქვასთან ერთდება, არის ბევრი ძარღვი საესე შპატითა და კვარცით, რომლებიც ჩვეულებრივ მეტალის წარმომშობნი (დედაქანები) არიან და რომლებიც აქ სხეუდასხევა ადგილებში შეიცავენ ხშირად ვერცხლის შემცველ ტყვიის კრიალას; ის გვხვდება აგრეთვე ვერცხლა მადანთან არეული. აქვეა სპილენძის ალმადანი, აგრეთვე გოგირდისა და დარიშხანის ალმადანი.

ამ ფიქალს შემდეგ სამხრეთით მოსდევს გრანიტი ან კლდექვა, რომელიც საერთოდ მომწვანო, თეთრად დაწინწყლული ფერისა არის, ხან მუქი და რუხი, ხან ღია და მკრთალი ფერისაა. ეს ქანი ქმნის 5 ვერსის სიგანის კავკასიის ქედის ყველაზე მაღალ ზურგს, რომელიც თითქმის მთლად კლდოვანია, არ არის ფხვიერი და არც მცენარეული საფარი აქვს, არამედ მავარი ყინულითა და მუდმივი თოვლითაა დაფარული; ამის გამო მე მას ვეძახი: *Jugum glaciale graniticum*-ს (გრანიტის ყინულოვან ქედს). აქედან ქედი ეშვება ჩრდილოეთისაკენ და სამხრეთისაკენ. ჩრდილოეთი მხარის შესახებ მე უკვე ვილაპარაკე; სამხრეთის შესახებ თითქმის მთლად იგივეს თქმა შეიძლება, რაც ჩრდილოეთისაზე.

გრანიტს სამხრეთისკენ კვლავ შავი სახურავი ფიქალი მოსდევს, ანუ *Jugum alpinum schistosum australe* (ალპური ფიქალიანი ქედი სამხრეთისა), მხოლოდ ის აქ 10 ვერსის სიგანისაა; ხოლო შემდეგ მთავარი ქედის სამხრეთ ძირამდე კვლავ კირქვაა, სიგანით 30 და მეტი ვერსისა, რომელიც შეადგენს *Jugum subalpinum calcareum australe*-ს (სამხრეთის სუბალპურ კირქვიან ქედს). *Jugo schistoso australi*-ში (სამხრეთის ფიქალიან ქედში) არის გოგირდის ალმადანი, რომელიც მოიპოვება არა ძარღვებში, არამედ ხშირად ცალცალკე

alkalische Gesundbrunnen. Kalkspat und Quarz Gänge sind oben auch in demselben vielfältig, aber ser selten erhaltig anzutreffen. Der Kalkstein in dem *Jugo calcareo australi* ist selten so rein, als im *Jugo septentrionali*; er ist gemeiniglich durch eine mannigfaltige Verbindung mit andere(n) Erde und Steinarten in ein sogenantes *Saxum* verwandelt. Nicht selten findet man in demselben ware Kiesel-Gänge und Eisensteine und in Ausgehenden desselben zeigen sich auch, wie wol ser selten, warme und kalte Schwefelwasser, Salz-Quellen, Bergoel und Rauschgelb.

Von dem südlichen Fusse des kaukasischen Hauptgebürges, scheidet wiederum ein an 25. bis 30. Werst breites tonigtes Tal, den nordlichen Fus des südlich[en] Vorgebürges.

Es wird aber dies südliche Tal durch zwei *transversale Juga* unterbrochen, die das Hauptgebürge mit dem südlichen Vorgebürgen verbinden und die daher entstehen, weil in diesen Gegenden, die das Mittel des ganzen Gebürges einnehmen, das Hauptgebürge sowol, als das Vorgebürgen am höchsten so daß sie, um sich zu senken, so eine lange Grundlinie brauchen, daß kein Tal zwischen denenselben übrig bleiben kann, sondern die Füße zusammenstossen müssen. Es ist ein ieder an 40. Werste breit und das Tal, das zwischen diesen liegt, ist da, wo es am längsten 80. Werste lang. Von dem ostlichen Fusse des ostlichen *Jugi transversi* erstreckt sich darauf das Tal zwischen dem Hauptgebürge und südlichen Vorgebürgen ununterbrochen fort bis zum caspischen Meer, in dem die Flüsse Alasan und Samur den Gang haben. Und von dem westlichen Fusse des westlichen *Jugi transversi* geht das Tal zwischen dem Hauptgebürge und dem südlichen Vorgebürgen, in dem der Rion seinen Lauf, bis zum schwarzen Meer fort.

Das südliche kaukasische Vorgebürgen ist an 40. bis 45. Werst breit. Es bestehet, eben wie das nordliche Vorgebürgen, aus Sandsteine, über dem aber fast überall auf den Höhen der Kalkstein lieget, weil es fast allgemein viel höher, als das nordliche Vorgebürgen ist. Ich neune es daher das *Promontorium australe cotuceo-calcareum*. In der Gegend, da der Kur und Jor Flus und wiederum, da der Alasan durch dasselbe durchsezzen, ist es am niedrigsten. Am höchsten ist es in der Gegend, da der Flus Kur zuerst durch dasselbe sezt, bis ongefär an der Mündung des Didi Liachwi. Von dem südlichen Fusse des südlichen kaukasischen Vorgebürges denet sich eine schmale, etwan an 15. bis 20. Werst breite Ebene aus, die balde eingeschrenkt wird durch den nordlichen Fus des nordlichen Vorgebürges der araratischen Alpen, oder durch das *Promontorium septentrionale araraticum, cotuceo-calcareum*. Die nordliche Hälfte dieses araratischen Vorgebürges vom Fusse bis zur höchsten Höhe, stelle ich auf meiner Karte vor. Es bestehet dies nordliche araratische Vorgebürgen auch aus Sandstein, über dem auf den Höhen der Kalkstein lieget. Es sind aber diese beide Stein-

ზის უმაგრეს ფიქალებში; ასევე [არის] მშვენიერი მარტიალური (მეავე) და ტუტე სამკურნალო წყაროები. კირიანი შპატის და კვარცის ძარღვები აქ ასევე ხშირია, მაგრამ ისინი იშვიათადაა მადნის შემცველი. კირქვა „სამხრეთის კირქვიან ქედში“ იშვიათადაა ისე სუფთა, როგორც „ჩრდილოეთის ქედში“; სხვა მიწისა და ქვის სახეებთან მრავალმხრივ შეერთებაში იგი გადაქცეულა ე. წ. *Saxum*-ად. არც თუ იშვიათად გვხვდება იქ ნამდვილი კაეის (ალმადანის?) ძარღვები და რკინაქვა, და მათ გაშიშვლებებში, თუმცა ძალზე იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება თბილი და ცივი გოგირდის წყალი, მარილიანი წყაროები, ნავთობი და ყვითელი გოგირდიანი დარიშხანი (აურიპეგმენტი).

25—30 ვერსის სიგანის თიხიანი დაბლობი გამოყოფს კავკასიის მთავარი ქედის სამხრეთი ძირიდან სამხრეთი მთისწინეთის ჩრდილოეთის ძირს.

ხოლო ეს სამხრეთის დაბლობი გადაკვეთილია ორი განივი (გამკვეთი) ქედით, რომლებიც მთავარ ქედს აერთებენ სამხრეთ მთისწინეთთან და რომლებიც აქედან აღიმართებიან, რადგან ამ მხარეებში, რომლებსაც მთელი ქედის შუა ნაწილი უკავიათ, მთავარი ქედი, ისევე როგორც გვერდითი ქედი (მთისწინეთი), ყველაზე მაღალი არიან, ისე რომ ისინი, იმისთვის, რომ ერთმანეთისკენ დაეშენენ, საჭიროებენ ისეთ გრძელ ფუძეს (მთავარ ხაზს), რომ მათ შორის არაერთი დაბლობი არ შეიძლება დარჩეს, რადგან ძირები ერთმანეთს უნდა ებჯინებოდეს. თითოეული 40 ვერსის სიგანისა და დაბლობი, რომელიც მათ შორისაა, იქ [სადაც ყველაზე დიდი სიგრძე აქვს] არის 80 ვერსის სიგრძის. აღმოსავლეთის განივი (გამკვეთი) ქედის აღმოსავლეთ ძირიდან გადაჭიმულია დაბლობი მთავარ ქედსა და სამხრეთ გვერდით ქედს (მთისწინეთს) შორის უწყვეტლად კასპიის ზღვამდე, რომელზეც ალაზანი და სამური მიედინებიან. ხოლო დასავლეთის გამკვეთი ქედის დასავლეთი ძირიდან მიემართება დაბლობი მთავარ ქედსა და სამხრეთ გვერდით ქედს (მთისწინეთს) შორის შავ ზღვამდე, რომელზეც მიედინება რიონი.

სამხრეთი კავკასიის მთისწინეთი არის 40—45 ვერსის სიგანისა. ის, ისევე როგორც ჩრდილოეთის მთისწინეთი, შედგება ქვიშაქვისაგან, რომელზეც (ქვიშაქვის ქანებზე — გ. გ.), მწვერვალებზე, თითქმის ყველგან კირქვა ძევს, რადგან ის (სამხრეთი მთისწინეთი — გ. გ.) საერთოდ ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე ჩრდილოეთის მთისწინეთი. ამიტომ მე მას ვუწოდებ *Promontorium australe cotaceo-calcareum*-ს (სამხრეთის კირქვიან მთისწინეთს). ის ყველაზე დაბალია იმ მხარეში, სადაც მტკვარი და იორი მიედინება, და კიდევ იქ, სადაც ალაზანი მიედინება მასზე. ყველაზე მაღალი არის იმ ადგილას, სადაც მტკვარი პირველად შედის მასში, დაახლოებით დიდი ლიახვის შესართავამდე. კავკასიის სამხრეთი მთისწინეთის სამხრეთი ძირიდან გადაჭიმულია ვიწრო, დაახლოებით 15—20 ვერსი სიგანის დაბლობი, რომელიც შემოსაზღვრულია არარატის ალპების ჩრდილოეთის მთისწინეთის ჩრდილოეთი ძირით, ან *Promontorium septentrionale araraticum, cotaceo-calcareum*-ით (ჩრდილოეთის არარატული კირქვიანი მთისწინეთით). არარატის ამ მთისწინეთის ჩრდილოეთი ნახევარი, ძირიდან უმაღლეს მწვერვალამდე, აღნიშნული მაქვს ჩემს რუკაზე. არარატის ეს ჩრდილოეთი მთისწინეთი შედგება ქვიშაქვისაგან, რომელზეც

arten, so wol auf dem nordlichen araratischen, als auf dem südlichen kaukasischen Vorgebürge ser selten rein, sondern fast allezeit, teils unter sich, teils mit andern Erd- und Steinarten, als mit Spaten, Quarzen, Glimmer, Schörl und dergleichen vermischt und machen öfters ser sonderbare *Saxa*, die ich in einer kunftigen genauern Nachricht weitläuftiger beschreiben will. Es sind diese Vorgebürge auf dem Rücken eben und one hervorragende Spitzen, überall mit der fruchtbarsten Erde, teils mit Wiesen, aber öfterer mit dem stärksten Gehölze besetzt, das an dem Füsse in Buchen und Eichen, auf den Höhen in Tannen und Fichten vorzüglich bestehet.

Verschiedene Salze und Inflammabilien sind wiederum in diesen Vorgebürgen besonders häufig; sie sind aber auch vorzüglich metallhaltig, und man trifft in denenselben Eisenstein, Blutstein und Eisenglimmer, Kupfergrün, Kupferblau, Gelbkupfererz, Falkupfererz, Schwefelkiese, Zinkblenden und Bleiglanze, die teils an sich silberhaltig, teils mit Weisgüldenerz vermischt sind.

Hiemit will ich die vorläufige[n] Nachricht[c] von der physikalischen Geographie des kaukasischen Gebürges beschli[e]ssen, one etwas von den Flüssen hinzuzusezzen, weil dasienige, was man izt von diesen zu wissen nötig hat, genugsam aus der Karte selbst erhellet.

—Ich wende mich daher zu der politischen Geographie des kaukasischen Gebürges. Auf diese so wol, als auf Völkergeschichte derer verschiedenen Nationen, die dasselbe und die benachbarten Gegenden bewonen, habe ich die genaueste Aufmerksamkeit, selbst mit Hintersezzung mancher physikalischen Geschäfte, verwendet, weil mir diese von der äussersten Wichtigkeit geschienen. Und man wird mir hierin Beifall geben, da Russland seit drei Jahrhunderten mit diesen Ländern und Völkern zu tun hat, von deren doch bos ein Teil und dieser nur allein dem Namen nach, der noch dazu gemeinlich ganz verstümmelt worden, bisher bekant ist. Gegenwärtig werde ich mich nur bos auf meine Karte einschrerken.

Auf derselben nimt das nordliche kaukasische Vorgebürge und das zwischen diesem Vorgebürge und dem nordlichen Füsse des Hauptgebürges, von der Westseite der Sundscha bis zum Flusse Kuma gelegene Tal, derienige Teil der Tscherkessischen Nation ein, deren Distrikte Kabarda genant. Es macht der Flus Argudan und, unter dessen Mündung, der Terek selbst die Gränze zwischen der kleinen und grossen Kabarda. In diesen Distrikten wonet der angesehenste und stärkste Teil der Tscherkessischen Nation, deren verschiedene andere Distrikte das ganze Tal, zwischen dem nordlichen Füsse des Hauptgebürges und dem Kuban Flus, bis zum schwarzen Meere einnemen. Es sind in diesen Distrikten keine Vestungen. Man lebt in grossen Dörfern, die man öfters verändert. Es sind in denenselben ser viele Fürsten und noch mer Edelleute, denen der übrige

1 ქვიშაქვის ქანებზე — გ. გ.): მწვერვალებზე, კირქვა ძვეს. ეს ორივე ქანი, როგორც ჩრდილო არარატის, ისე კავკასიის სამხრეთ მთისწინეთში ძალიან იშვიათადაა სუფთა; ისინი თითქმის ყოველთვის შერეულია ხან ერთმანეთთან, ხან მიწის და ქვის სხვა სახეებთან, როგორცაა შპატი, კვარცი, ქარსი. შერლი და მისთანანი და ხშირად ქმნიან ძალზე საკვირველ (განსაკუთრებულ) *Нахис*-ს, რასაც მე მომავალ დაწვრილებით ცნობებში უფრო ვრცლად აღვწერ. ამ მთისწინეთის თხემი სწორია და არ აქვს აწვდილი წვერები, ყველგან შეიცავს ნოჟიერ ნიადაგას, ხან საძოვრებით, მაგრამ უფრო მეტად უხშირესი ტყით დაფარულს: ტყეები მთის ძირას წარმოდგენილია წიფელით და მუხით, მწვერვალებზე კი უმეტესად ნაძვით და სოკით (ფიჭვით).

სხვადასხვა მარილები და აალებადი ნივთიერებანი განსაკუთრებით ხშირია ამ მთისწინებში: მაგრამ ისინი (მთისწინები — გ. გ.) უმეტესად ლითონებს შეიცავენ; მათში გვხვდება რკინაქვა, წითელი რკინაქვა და რკინის ქარსი, სპილენძის მწვანე, სპილენძის ლურჯი, სპილენძის ყვითელი და სპილენძის შქრქალი მადანი, გოგირდის აღმადანი, თუთიის მატყუარა და ტყვიის კრიალა, რომელიც (ტყვიის კრიალა — გ. გ.) ხან თვით შეიცავს ვერცხლს, ხან ვერცხლა მადანთან არის შერეული.

ამით დავამთავრებ წინასწარ ცნობებს კავკასიის მთიანეთის (ქედის) ფიზიკურ გეოგრაფიაზე, ისე რომ არაფერს ჩავუმატებ მდინარეთა შესახებ, რადგან ის, რაც ამჟამად საჭიროა მათი (მდინარეთა — გ. გ.) ცოდნისათვის, საკმარად კარგად ჩანს თვით რუკაზე.

ამის შემდეგ მე გადავალ კავკასიის მთიანეთის პოლიტიკურ გეოგრაფიაზე. ისევე, როგორც კავკასიის სხვადასხვა ხალხების ისტორიას, რომლებიც ცხოვრობენ იქ და მის მეზობელ მხარეებში, ამასაც დიდი ყურადღება მივაქციე; ამის გულისთვის ზოგი ფიზიკური მხარე ყურადღების გარეშე დაეტოვებ, რადგან ეს (პოლიტიკური გეოგრაფია და ისტორია — გ. გ.) მე მიმაჩნდა უალრესად მნიშვნელოვანად. ამას მე მომიწონებენ, რადგან რუსეთი 3 საუკუნის მანძილზე ურთიერთობაშია ამ ქვეყნებთან და ხალხებთან, რომელთაგან მხოლოდ ერთი ნაწილია ცნობილი, ისიც მხოლოდ სახელით და ესეც საერთოდ მთლად დამახინჯებულად. ამჟამად მე ჩემი რუკით შემოვიფარგლები.

მასზე (რუკაზე — გ. გ.) ჩრდილოეთი კავკასიის მთისწინეთი და ამ მთისწინეთსა და მთავარი ქედის ჩრდილოეთ ძირს შორის მოთავსებული, მდ. სუნჯას დასავლეთ ნაპირას მდ. კუმამდე მდებარე დაბლობი, უკავია ჩერქეზი ხალხის იმ ნაწილს, რომელთა მხარეებსაც ყაბარდო ეწოდება. საზღვარს მცირე და დიდ ყაბარდოს შორის ქმნიან მდ. არგუდანი და მის შესართავს ქვემოთ თვით თერგი. ამ მხარეებში ცხოვრობს ყველაზე მნიშვნელოვანი და ძლიერი ნაწილი ჩერქეზი ხალხისა, რომლის სხვადასხვა მხარეებს უჭირავთ მთელი დაბლობი მთავარი ქედის ჩრდილოეთ ძირსა და მდ. ყუბანს შორის შავ ზღვამდე. ამ მხარეებში არ არის ცხეები. ცხოვრობენ დიდ სოფლებში, რომლებსაც ხშირად იცვლიან. აქ მრავლად არიან თავადები და უფრო მეტი კი აზნაურები, რომელთა ქვეშევრდომები არიან დანარჩენები, რომელ-

Teil, den die Bauren aus machen, untertan und zinsbar ist. Sie leben in einer republikanischen, aber höchst irregulären Form, unter einander. Die kleine Kabarda hält nicht mit der grossen zusammen, aber beide bekennen sich durch einen Eid für Untertanen des russischen Reiches, zu dessen Beglaubigung aus den vornehmsten und angesehensten Familien Geisseln in Kislar gehalten werden. Die Sprache der Tscherkessischen Nation ist eine eigene. mit der, ausser derjenigen, die in der angränzenden Provinz Abasa oder Abchasotj geredet wird, keine andern bekante einige Verwandtschaft hat. Man findet unter den Tscherkessen Spuren des griechischen Christentums, das teils in ältere[n] Zeiten die Georgier, teils in neuern die Russen einzuführen gesucht haben. Gegenwärtig bekennen sich die Fürsten und Edelleute zur mahometanischen Religion; der gemeine Mann aber lebt one alle Religion.

An dem ostlichsten Teile der kleinen Kabarda gränzt die Provinz Kistetia oder Kistia. oder die Nation Kisti, die den Flus Sundscha und alle in dieselbe fallende Flüsse so wol in der nordlichen Hälfte des Hauptgebürges als in dem zwischen demselben und dem nordlichen Vorgebürge gelegenen Tale einnimt. Kisti ist die Benennung, die die Georgier dieser Nation geben, die sich durch eine eigene Sprache von den Benachbarten ganz unterscheidet. Es hält die Nation nicht mit einander zusammen und kaum sind merere Distrikte, als die welche an einem und demselben Flusse gelegen, einig unter sich. Ausser in dem Distrikte Tschetschen sind keine Fürsten unter denselben. Ein jeder lebt und herrscht für sich. Ein den Jaren nach alter und dabei reicher Mann, der die stärkste Verwandtschaft hat, ist der angesehenste unter inen, dem die andere, so viel sie wollen, gehorchen. Die Distrikte W a p i, A u g u s c h t, G a l g a i und K a r a b u l a k sind an Rusland durch Eide und Geisseln, als Untertanen seit wenig Jaren verpflichtet, die sonst den Tscherkessischen Fürsten aus der grossen und kleinen Kabarda und den tatarischen Fürsten aus Jachsai oder Axai zinsbar waren, welche auch izt noch viele Ansprüche auf sie machen. In den ältern Zeiten war diese ganze Nation den Georgischen Zaren untertan.

An dem westlichsten Teile der kleinen Kabarda und an der Westseite der Provinz Kistetia. gränzt die Provinz O s e t i a, oder die Osische Nation, die die Georgier Oseti und Osj nennen. Diese nimt nicht allein die ganze nordliche Seite des Hauptgebürges, zwischen den Flüssen Terek und Lesken, sondern auch zum Teil die südliche Seite an den Flüssen Aragi, Ksani, Batara Liachwi, Didi Liachwi, die zum Kur fliesen und am Dschedscho, der zum Rion fließt, ein. Ehemals war die ganze Nation, die keinen ansehnlichen Adel unter sich hat, den Georgischen Zaren und deren Fürsten untertan. Der nordliche an denen in den Terek fallenden Flüssen wononde Teil hat diese Herrschaft schon längst abgelenet; und die Kabardinischen Fürsten massen sich izt zum Teil einiger Herrschaft über denselben an, dessen einzelne Distrikte gar nicht mit einander zusammen halten, sondern

ბიკ გლეხებს წარმოადგენენ, და ესენი მათ გადასახადსაც უხდიან. მათ აქვთ რესპუბლიკური, მაგრამ ძალზე მოუწესრიგებელი ფორმა (წყობა). მცირე ყაბარდო დიდთან არაა ვაერთიანებული, მაგრამ ორივენი ცნობენ რუსეთის იმპერიის უზენაესობას ფიცით. რის განსამტკიცებლადაც ყველაზე მნიშვნელოვანი და ძლიერი ოჯახებიდან მძევლები არიან წაყვანილნი ყიზლარში. ჩერქეზებს საკუთარი ენა აქვთ და მას არაფრით არ ენათესავენა არც ერთი ცნობილი ენა. გარდა იმ ენისა, რომელსაც ლაპარაკობენ მოსახლურე კუთხეში, აბაზაში ანუ აფხაზეთში. ჩერქეზებში ჩანს კვალი ბერძნული ქრისტიანობისა. რომელსაც ნაწილობრივ ძველ დროში ავრცელებდნენ ქართველები, ნაწილობრივ კი ჩვენს დროში ცდილობდნენ რუსები მის შეტანას; ამგვარად თავადები და აზნაურები მაჰმადიანურ რელიგიას აღიარებენ; რიგითი ხალხი კი ცხოვრობს ყოველგვარი რელიგიის გარეშე.

მცირე ყაბარდოს ყველაზე აღმოსავლეთ ნაწილს ესაზღვრება პროვინცია ქისტეთი ანუ ქისტია, ანუ ქისტი ხალხი, რომელსაც უჭირავს მდ. სუნჯა და ყველა მასში ჩამავალი მდინარე; ის მდებარეობს როგორც მთავარი ქედის ჩრდილოეთ ნახევარში, ისე მასა და ჩრდილოეთ მთისწინეთს შორის არსებულ დაბლობზე. ქისტი არის ის სახელწოდება, რასაც ქართველები ამ ხალხს ეძახიან; ისინი მეზობელთაგან მთლად განსხვავდებიან თავისი საკუთარი ენით. ხალხი თანხმობით არ ცხოვრობს: ძლივს შოიძებნება ისეთი მხარეები, რომლებიც ერთ და იმავე მდინარეზე მდებარეობენ და ერთმანეთში ერთობა ჰქონდეთ. ჩერქეთის მხარის გარდა არსად არა ჰყავთ თავადები. ყველა ცხოვრობს და განაგებს თავისთვის. ხნით მოხუცებული და ამასთან მდიდარი კაცი, რომელსაც ჰყავს ძლიერი ნათესაობა, ყველაზე მნიშვნელოვანია (წარმოჩენილია) მათ შორის, და მას ემორჩილებიან სხვები, სანამდეც მათ სურთ. მხარეები ვაკი. ანგუშტი, ლალღაი და ყარაბულახი ეს მცირე ხანია, რაც რუსეთს დაემორჩილნენ ფიცით და მძევლებით; ადრე კი უხდიდნენ გადასახადს ჩერქეზ მთაერებს დიდი და მცირე ყაბარდოდან და თათარ თავადებს იახსაიდან ან აქსაიდან, რომლებიც ახლაც დიდ უფლებებს აცხადებენ მათზე. ძველად მთელი ეს ხალხი ემორჩილებოდა ქართველ მეფეებს.

მცირე ყაბარდოს დასავლეთ ნაწილს და ქისტეთის დასავლეთ მხარეს ესაზღვრება პროვინცია ოსეთი, ანუ ოსი ხალხი, რომლებსაც ქართველები ოსეთს და ოსი-ს ეძახიან. მას უკავია არა მარტო მთელი ჩრდილოეთი მხარე მთავარი ქედისა, მდ. თერგსა და ლესკენს შორის, არამედ ნაწილობრივ სამხრეთი მხარეც მდ. არაგვზე, ქსანზე, პატარა ლიახზე და დიდ ლიახზე, რომლებიც მტკვარში ჩაედინებიან, და ჯეჯოზე, რომელიც რიონს ერთვის. ძველად მთელი ხალხი, რომელსაც არ ჰყავს წარჩინებული აზნაური, ემორჩილებოდა ქართველ მეფეებსა და მათ თავადებს. ჩრდილოეთით, თერგში ჩამავალ მდინარეებზე მცხოვრები ნაწილი [ამ ხალხისა] უკვე დიდი ხანია, რაც ამ ბატონობისგან განთავისუფლდა და ყაბარდოელი თავადები თითქოს კიდევ ცდილობენ გაბატონდნენ ამ ნაწილში, რომლის ცალკეული მხარეები სულ არ

gemeinlich in der offenbarsten Feindschaft leben. In den Distrikten Tagaur, Kurtat, Walagir und Nar sind in den letzten 20. Jaren viele von russischen Missionairen zu griechischen Christen getauft, die sich daher auch für Rusland Untertanen bekennen. Der südliche Teil der Nation stehet noch gegenwärtig unter der georgischen Oberherrschaft. Die Distrikte Truso und Guda gehörten der fürstlichen Familie der Aragis Eristawe und nach deren Verstossung igt dem Kartwelische[n] und Kachetischen Zaren Erekle; die an den Flüssen Ksani und Batara Liachwi und der an des Didi Liachwi obern Teile gelegene Distrikt Magrandwaleti sind untertan der fürstlichen Familie der Ksnis Eristawe; die übrigen am Didi Liachwi gelegenen Distrikte sind eigen der fürstlichen Familie Matschabeli; und endlich der am Dschedscho gelegene Distrikt Dwaleti gehört der fürstlichen Familie der Radschis Eristawe und nach deren Verstossung ist er ein unmittelbares Eigentum des Imeretischen Zaren Salomou, auf den aber der Zar Erekle noch alte Praetension hat oder haben will. Die Sprache der osischen Nation ist eine besondere, die mit den nächst angränzenden zwar gar keine Verwandtschaft hat, der man aber ser gut anmerken kann, daß sie von der eigentlichen persischen Sprache abstammen müsse. In dem Distrikte Dugor oder Digir wird ein Dialekt geredet, der von der in den übrigen Distrikten gebräuchlichen Sprache in vielen verschieden ist.

An der grossen Kabarda und an der Westseite von Osetia gränzt die Provinz Basiania, die an der Nord-Seite des Hauptgebürges, vom Flusse Argudan bis zum Flusse Kuban gelegen ist. Ausser denen auf der Karte angeführten Distrikten Malkar oder Balkar, Bisinge, Chulam, Tschegem oder Dschiki, und Baksan, gehört dazu noch der an den Ursprüngen des Flusses Kuban gelegene Distrikt Karatschai oder Karadschiki. Die Georgier verstehen unter Basiani vorzüglich den stärkeren Distrikt Malkar, daher ich daraus den Provinzial Namen gemacht. Das in diesen Distrikten wonende Volk redet den nogaischen Dialekt der tatarischen Sprache. Ehemals war es den Georgischen Zaren untertan; igt ist es in kleine Haufen zerteilt, die den angesehensten unter den Fürsten der grossen Kabarda zinsbar sind. In Ansehung der Religion gielt von den Basianen so wol, als von den Osiern und Kisten dasienige, was von den Tscherkessen gesagt ist; doch ist bei diesen die mahometanische Religion noch weit weniger bekant, als bei den Tscherkessen; sie leben gröstenteils one alle Religion, wissen aber auch nicht von irgend einer Abgötterei. Diese drei igt genau bestimmten und von einander ganz verschiedenen Nationen, die die Nordseite des kaukasischen Hauptgebürges bewonen, werden gemeinlich von den Russen mit dem ganz unbestimten Namen Gorsky oder Tawlinzy belegt, welches beides, jenes in der russischen, dieses in der tatarischen Sprache: Gebürgigté bedeutet.

An diesen drei Provinzen gränzen in Süden die Georgier der Europäer, oder Grusinier der Russen, die sich selbst Kartweler nennen.

არიან ერთმანეთთან ერთობაში, ის კი არა, აშკარა მტრობაც კი აქვთ. თაგაურის, ქურთათის, ვალაგირის და ნარის მხარეებში უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში ბევრი (ოსები — გ. გ.) რუსი მისიონერების მიერ ბერძნულ ქრისტიანებად მოინათლნენ და ისინი ამიტომ რუსეთის ქვეშევრდომებად თვლიან თავს. სამხრეთი ნაწილი [ამ] ხალხისა ამჟამადაც ქართველთა ბატონობის ქვეშაა. მხარეები თრუსო და ლუდა ეკუთვნოდნენ არაგვის ერისთავის თავადურ გვარს და მისი დამცირების (დამხობის) შემდეგ ეკუთვნიან ქართლისა და კახეთის მეფეს, ერეკლეს; მდ. ქსანზე, პატარა ლიახვზე და დიდი ლიახვის ზემო წელზე მდებარე მხარე მალრან-დვასლეთი ემორჩილება ქსნის ერისთავთა თავადურ გვარს; დანარჩენები -- დიდ ლიახვზე მდებარე მხარეები არის თავად მაჩაბელის საკუთრება; და ბოლოს, ჯეჯოზე მდებარე მხარე დვალეთი ეკუთვნოდა რაქის ერისთავის თავადურ გვარს, ხოლო მისი დამხობის შემდეგ არის უშუალო საკუთრება იმერეთ-მეფის სოლომონისა; ერეკლე მეფესაც აქვს მასზე ძველი პრეტენზია, ან ყოველ შემთხვევაში სურს რომ აქონდეს. ოსი ხალხის ენა განსაკუთრებულია, მას სხვა მოსაზღვრე ენებთან თითქმის არავითარი ნათესაობა არ აქვს, მაგრამ მშვენიერად შეიძინევა, რომ მას საკუთრივ სპარსული ენისგან აქვს წარმომავლობა. დუგორის ანუ დიგორის მხარეში ლაპარაკობენ ისეთ დიალექტზე, რომელიც სხვა მხარეებში გავრცელებული ენებისაგან ბევრად განსხვავებულია.

დიდ ყაბარდოსა და ოსეთის დასავლეთ მხარეს ესაზღვრება პროვინცია ბასიანი, რომელიც ძვეს მთავარი ქედის ჩრდილოეთ მხარეზე, მდ. არგუ-დანიდან მდ. ყუბანამდე. გარდა რუკაზე აღნიშნული მხარეებისა — მალყარის ანუ ბალყარისა, ბიზინგის, ხულამის, ჩეგემის ანუ ჯიქისა და ბაქსანისა, აქ არის აგრეთვე მდ. ყუბანის სათავესთან მდებარე მხარე ყარაჩაი ანუ ყარაჯიქი. ქართველებს ბასიანის ქვეშ ესმით უმეტესად ყველაზე ძლიერი მხარე მალყარი, ამიტომ აქედან გავაკეთე პროვინციის სახელი. ამ მხარეებში მცხოვრები ხალხი ლაპარაკობს თათრული ენის ნოღაურ დიალექტზე. ძველად ის ემორჩილებოდა საქართველოს მეფეებს; ამჟამად ის დაყოფილია პატარა ჯგუფებად (ოჯახებად), რომლებიც გადასახადს უხდიან დიდი ყაბარდოს ყველაზე მნიშვნელოვან თავადებს. რაც შეეხება რელიგიას, ბასიანელებზე, ისევე როგორც ოსებზე და ქისტებზე. იგივე შეიძლება ითქვას, რაც ჩერქეზებზე, მაინც აქ მაჰმადიანური რელიგია გაცილებით ნაკლებადაა მიღებული, ვიდრე ჩერქეზებში; ისინი უმეტესად ყოველი რელიგიის გარეშე ცხოვრობენ, არ იციან კერპთაყვანისმცემლობაც. ეს სამი, ახლა ზუსტად აღნიშნული და ერთმანეთისგან მთლად განსხვავებული ხალხი, რომლებსაც უკავიათ კავკასიის მთავარი ქედის ჩრდილო მხარე, იწოდებიან რუსებისგან სრულიად გაურკვეველი სახელით გორსკი ან ტავლინცი; ამათგან პირველი რუსულად, ხოლო მეორე თათრულად ნიშნავს „მთიელებს“.

ამ სამ პროვინციას სამხრეთით ესაზღვრებიან გეორგიელები (ევროპულად), ანუ გრუზინები (რუსულად), რომლებიც თავის თავს ქართველებს (Kartweler) უწოდებენ. ქისტეთს ესაზღვრება ქართული პროვინცია

An Kistetia gränzt die georgische Provinz Kacheti; an Oscti die georgische Provinz Tschina Kartweli oder das Mittlere oder innere Kartuel oder Georgien; an Basiania die georgische Provinz Imereti.

Die Provinz Kacheti umt den südlichen Fus des kaukasischen Hauptgebürges, das zwischen diesem Fus und dem südlichen Vorgebürge gelegenen Tal und das südliche Vorgebürge selbst ein, längst dem Jor und Alasan und denen in diesen fallenden Flüssen, die selbst in den Kur sich ergiessen. Etwan noch 80. Werst ostlicher von Telawi, die die izzige Hauptstadt und Residenz in Kacheti ist, erstekket sich diese Provinz, daselbst sie in Osten mit dem Lesgischen Distrikte Tschar, in Nordost mit den Lesgischen Distrikten Dido, Kabutsch und Anzug, und in Südost mit den türkomanischen dem Hussein Chan gehörigen Distrikten Schäk und Kaballah, und in Süden mit dem Gebiete des gleichfalls türkomanischen Chans von Gandscha gränzet. Der georgische Distrikt Tuscheti, oder das Volk Tuschi, das mit zu Kacheti gerechnet wird und in der Gegend des Ursprungs des Alasans gelegen ist, bestehet aus Georgiern, die mit Kisten vermischet sind. Der in dem Tale längst dem Alasan gelegene Teil von Kacheti ist noch izt ser bevölkert und enthält viele Dörfer und mit viereckigten Ringmauern umgebene Vestungen; der übrige Teil ist wüste. Nachdem seit den leztern drei Jahrhunderten die georgischen Provinzen unter verschiedene Beherrscher verteilt worden, hat Kacheti auch fast allezeit seinen eigenen Beherrscher gehat, aus der alten Zarischen Familie der Bagradioni, der bald independent war, gemeinlich aber vom Persischen Schah abhieng. Bei dem izzigen persischen Interregnum ist der Zar von Kacheti, der izt Erekle, des Zaren Taimuras Sou ist, wiederum in Ansehung Persiens independent, aber durch die neuesten Verträge mit Rusland vereinigt. Die angränzenden vorerwten Lesgischen Distrikte waren auch ehemals dem Besizzer von Kacheti untertan; izt sind sie independent.

Die georgische Provinz Tschina Kartweli, das ist, das mittlere oder Innere Karduel nimt den südlichen Teil des Hauptgebürges, das zwischen demselben und dem südlichen Vorgebürge gelegene Tal, welches in Westen und Osten von den transversallen Jugis, die das Hauptgebürge mit dem Vorgebürge verbinden, eingeschlossen wird, und die Nordseite des südlichen Vorgebürges ein, längst dem Kur, in demienigen Teile desselben, den die Mündungen der Flusse Suramula und Aragi einschliessen. Diese Provinz wird auch sonst schlechtweg: Kartweli und von den Europäern Karduel genant, weil sie gleichsam die Hauptprovinz ist, die die Türken Gurdshie und die Perser Gurgistan nennen. Es ist diese Provinz ehemals ausserordentlich bewont gewesen; izt aber sind ser viele Vestungen und noch merere Dörfer wüste, die in den altern Zeiten in den zwei leztern Jahrhunderten die Perser und Türken, in den neuesten die Lesgier zerstöret, haben. Gori ist die Hauptstadt in mittlern Kartuel und nachst dem ist Krzchinwali der angesehenste Ort. Und Mzcheta ist das vor-

კახეთი: ოსეთს — ქართული პროვინცია შინა ქართლი. რაც ნიშნავს შუა ან შიდა ქართლს ან საქართველოს; ბასიანიას ესაზღვრება ქართული პროვინცია იმერეთი.

კახეთს უკავია კავკასიის მთავარი ქედის სამხრეთი ძირი, ამ ძირსა და სამხრეთის მთისწინეთს შორის მდებარე დაბლობი და თვით სამხრეთის მთისწინეთი, იორისა და ალაზნის და მათში ჩამავალი მდინარეების გაყოლებით (ესენი კი თვით მტკვარს ერთიან). ეს პროვინცია თელავიდან 80 ვერსამდეა აღმოსავლეთით გადაჭიმული. |ხოლო თელავი! არის კახეთის ახლანდელი მთავარი ქალაქი და რეზიდენცია; აღმოსავლეთით კახეთს ესაზღვრება ლეკური მხარე ქარი, ჩრდილო-აღმოსავლეთით ლეკების მხარეები დიდო, ყაფუქი და ანწუხი და სამხრეთ-აღმოსავლეთით ჰუსენი ხანის კუთვნილი თურქმანული მხარეები შაკი და ყაბალა; სამხრეთით კი ესაზღვრება განჯის თურქმანული ხანის სამფლობელოებს. ქართული მხარე თუშეთი, ან თუში ხალხი, რომელიც კახეთს მიეკუთვნება და რომელიც მდებარეობს ალაზნის სათავეებთან, შედგება ქართველებისგან, რომლებიც ქისტებთან არიან შერეული. ალაზნის გაყოლებით ველზე მდებარე ნაწილი კახეთისა ახლაც ძალზე დასახლებულია და შეიცავს ბევრ სოფელს და სწორკუთხა გალაგანშემორტყმულ ციხეებს; დანარჩენი ნაწილი გავერანებულია. მას შემდეგ, რაც უკანასკნელი სამი საუკუნის განმავლობაში ქართული პროვინციები სხვადასხვა მმართველთა შორის გაიყო (დანაწილდა), კახეთსაც თითქმის მთელი ამ ხნის განმავლობაში საკუთარი მმართველი ჰყავდა ბაგრატიონთა ძველი მეფური გვარიდან, რომელიც ზოგჯერ დამოუკიდებელი იყო, მაგრამ საერთოდ სპარსეთის შაჰს ემორჩილებოდა. ამჟამად, სპარსეთის უმეტობის ხანაში, კახეთის ახლანდელი მეფე ერეკლე, თეიმურაზ მეფის შვილი, კვლავ დამოუკიდებელია სპარსეთისაგან, მაგრამ ახლახან დადებული ხელშეკრულებებით ის რუსეთთან არის კავშირში. ზემო დასახლებული მოსაზღვრე ლეკური მხარეები ასევე ძველად კახეთის მმართველს ემორჩილებოდნენ; ახლა კი დამოუკიდებელნი არიან.

ქართულ პროვინციას შინა ქართლს. ე. ი. შუა ანუ შიდა ქართლს, უკირავს მთავარი ქედის სამხრეთი ნაწილი, ამ ქედსა და სამხრეთ მთისწინეთს შორის მოთავსებული დაბლობი, რომელიც დასავლეთიდან და აღმოსავლეთიდან მოქცეულია მთავარი ქედისა და მთისწინეთის შემაერთებელ გადაკვეთ ქედებს შორის, და სამხრეთი მთისწინეთის ჩრდილოეთი მხარე, მდ. მტკვარის გაყოლებით, მისი ის ნაწილი, რომელსაც სურამულას და არაგვის შესართავები შემოსაზღვრავენ. ამ პროვინციას აგრეთვე მარტივად ქართლი (Kartveli) და ევროპელთაგან კარდული ეწოდება, რადგან ის ამავე დროს მთავარი პროვინცია არის; მას თურქები გურჯი-ს. ხოლო სპარსელები გურჯისტან-ს უწოდებენ. ეს პროვინცია ძველად განსაკუთრებულად მჭიდროდ იყო დასახლებული, ამჟამად კი ძალიან ბევრი ციხე და უფრო მეტი სოფელი არის განადგურებული, რაც ძველად, ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე, თურქებმა და სპარსელებმა, ხოლო უკანასკნელ დროს კი ლეკებმა გააჩანაგეს. შიდა ქართლის მთავარი ქალაქია გორი და მის მახლობლად მნიშვნელოვანი ადგილია (დაბაა) ქრცხინვალი. მცხეთა კი არის ყველაზე

nehmste Kloster und der bestimmte Sizz des Patriarchen von Kartnel und Kacheti.

Auf dem Mittlern Kartuel folgt am Kur, unter der Mündung des Aragi, das Untern Kartuel, oder Kwemo Kartweli, dem in Süden der Fluss Nachatir die Gränzen setzt. Diese Provinz nimt ein den südlichen Teil des südlichen Vorgebürges, der dem mittlern Kartuel entgegen gesetzt ist. Tiflis, oder eigentlich in der Landessprache; *Tbilis Kalaki*, das ist: warme Stadt, ist die Hauptstadt dieser Provinz und des ganzen Landes und die zarische Residenz, die übrigens fast ganz verwüstet und verlassen, nur 6. kleine Vestungen ausgenommen, die alle auf der Karte angezeigt sind. Das auf der Höhe gelegene und daher kühle Kodschori diente ehemals zum Sommeraufenthalt der Zarischen Familie, und das in niedrigen warmen Tale am Kur gelegene Nagebi war das Winterlager, weil daselbst die Kälte weit geringer ist, als in dem zwischen den Bergen eingeschlossenem Teflis. Das Mittlere und Untere Kartuel haben allezeit unter einer Herrschaft gestanden, die in den leztern zwei Jahrhunderten merenteils die Türken, öftens auch die Perser einsezzen, doch gemeinlich aus einer besondere[n] Linie der alten zarischen Familie. In den leztern Zeiten aber sind diese beide Provinzen an die Kachetische Zarische Linie gekommen, aus der auch der gegenwärtige Zar Erekle ist, der mit Kacheti auch diese beide Provinzen besitzt, da inzwischen, die noch übrigen Nachkömmlinge der Kartuelischen Zarischen Linie in Rusland und Persien zerstreuet, als Privatpersonen leben.

Oberhalb dem Mittlern oder Inneren Kartuel liegt an den Ursprüngen des Flusses Kur oder Mtkwari und einiger in denselben fallenden Flüsse, an der Südseite des südlichen kaukasischen und an der Nordseite des nördlichen Araratischen Vorgebürges, die Provinz Semo Kartweli, oder das Obere Kartuel. Diese ist seit zwei Jahrhunderten beständig in türkischen Händen, daselbst ein Pascha oder Stathalter, der gemeinlich aus einer der alten fürstlichen Georgischen Familien genommen wird, der Regierung vorstehet. Er hat in der Hauptstadt Achalziche seinen Sizz; und unter demselben stehen auch die übrigen den Türken gehörigen georgischen Distrikte, die an dem ins schwarze Meer fallenden Flüsse Tschoruch gelegen sind und die ehemals einen Teil der Provinz Guria aus machten.

Imereti ist diejenige georgische Provinz, die an dem Flüsse Rion und an allen in denselben fallenden Flüssen, bis zur Mündung des Flusses Tzcheni-Tzchali, die von der Mündung der Kwirila etwan noch 30. Werst nach Westen entfernct ist, gelegen ist; und die Südseite des Hauptgebürges, die Nordseite des südlichen kaukasischen Vorgebürges, den zwischen diesen gelegenen Tal und die Westseite des westlichen Transversallen Jugi einnimt. Hierauf folgt an der Nordseite des südlichen Vorgebürges und an dessen westlichen zum schwarzen Meere sich senkende Fulse die letzte georgische Provinz Guria; gerade in Westen in dem Tale und an dem südli-

მნიშვნელოვანი მონასტერი და ქართლისა და კახეთის პატრიარქის უცვლელი (მუდმივი) საჯდომი.

შიდა ქართლს მტკვარზე, არაგვის შესართავს ქვემოთ, მოსდევს ქვემო ქართლი, რომლის სამხრეთ საზღვარს მდ. ნახატირი¹ შეადგენს. ამ პროვინცია სუქირავს სამხრეთი მთისწინეთის სამხრეთი ნაწილი, რომელიც შიდა ქართლის პირდაპირ ძვეს. თბილისი, ანდა აქაური გამოთქმით თბილის ქალაქი, ე. ი. თბილი ქალაქი, არის ამ პროვინციისა და მთელი ქვეყნის დედაქალაქი და მეფის რეზიდენცია: დანარჩენი [ქალაქები] თითქმის მთლიანად განადგურებულია და მიტოვებული, გარდა ექვსი პატარა ციხისა, რომლებიც რუკაზეა აღნიშნული. მაღლა მთაში მდებარე (და ამიტომ გრილი) კოჯორი ძველად მეფის ოჯახის საზაფხულო სადგომი იყო, ხოლო დაბალ თბილ დაბლობში მტკვარზე მდებარე ნაგები იყო საზამთრო სადგომი, რადგან იქ სიცივე გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე მთებს შორის მოქცეულ თბილისში. შიდა და ქვემო ქართლი ყოველთვის ერთი მმართველის ხელქვეით იყვნენ; მას უკანასკნელი ორი საუკუნის მანძილზე უმეტესად თურქები და ხშირად სპარსელები ნიშნავდნენ, თუმცა კი ძველი სამეფო გვარის გარკვეული შტოდან. უკანასკნელ ხანებში ეს ორივე პროვინცია გადავიდა კახეთის სამეფო შტოს ხელში, საიდანაც ეხლანდელი მეფე ერეკლე არის, რომელიც ამ ორ პროვინციას კახეთთან ერთად მართავს, მაშინ როცა ქართლის მეფეთა შტოს დანარჩენი შთამომავლები რუსეთსა და სპარსეთში არიან გაბნეულები და ცხოვრობენ როგორც კერძო პირები.

შიდა ქართლს ზემოთ, მდ. მტკვრისა და მასში ჩამავალი მდინარეების სათავეებთან, კავკასიის სამხრეთი მთისწინეთის სამხრეთ მხარეზე და არარატის ჩრდილო მთისწინეთის ჩრდილოეთ მხარეზე მდებარეობს პროვინცია ზემო ქართლი. ორი საუკუნის განმავლობაში ის სულ თურქთა ხელში არის; აქ მმართველს წარმოადგენს ფაშა ან ნაცვალი, რომელიც საერთოდ ძველი ქართული თავადური გვარიდან ინიშნება. მას საჯდომი აქვს მთავარ ქალაქში, ახალციხეში; მის ხელქვეით არის აგრეთვე თურქეთის კუთვნილი სხვა ქართული მხარეებიც, რომლებიც მდებარეობენ შავ ზღვაში ჩამდინარე კოროხზე და რომლებიც ძველად შეადგენდნენ პროვინცია გურიის ერთ ნაწილს.

იმერეთი არის ის ქართული პროვინცია, რომელიც მდებარეობს მდ. რიონზე და ყველა მასში ჩამავალ მდინარეებზე, მდ. ცხენისწყლის შესართავამდე, რომელიც ყვირილის შესართავიდან დაახლოებით 30 ვერსითაა მოშორებული დასავლეთით; [იმერეთს] უჭირავს მთავარი ქედის სამხრეთი ნაწილიც, კავკასიის სამხრეთ მთისწინეთის ჩრდილოეთი მხარე, ამათ შორის მოთავსებული დაბლობი და დასავლეთის გადაშვეთი (განივი) ქედის დასავლეთი მხარე. ამას მოსდევს უკანასკნელი ქართული პროვინცია გურია; [რომელიც მდებარეობს] სამხრეთი მთისწინეთის ჩრდილოეთ მხარეზე და მის დასავლეთის ძირზე, რომელიც შავ ზღვამდე ეშვება; პირდაპირ დასავლეთით, დაბლობზე

¹ ნახიდური.

ehen und westlichen, zum schwarzen Meere sich senkenden Fulse des Hauptgebirges die georgische Provinz Mingrelia; und in Nordseite in dem *jugo alpino schistoso australi* die georgische Provinz Swanetia, die das Volk Swani oder Soni bewont.

Imereti ist noch bis izt ser bevölkert, obgleich es von den Türken seit einigen Jahrhunderten viele Plagen erfahren, denen es unertan gewesen.

Es ist indes doch gemeiniglich die Verwaltung der Herrschaft bei der Imeretischen Linie der alten Zarischen Familie Bagrationi geblieben, die indessen eingeschränkt gewesen, bis izt in dem gegenwärtigen Kriege, durch den mächtigen Beistand der Russischen Waffen, die Türken aus Imereti ganz und gar vertrieben und der Zar Solomon, des Zaren Alexanders Son, der wirkliche Besizzer von Imereti geworden ist. Nur den Distrikt Letschkum, der von jeher zu Imereti gehört hat, besitzt der Imeretische Zar Solomon nicht, sonderu der mingrelische Dadian, Kazia. Kutais oder Kotais ist die Hauptstadt in Imereti, die aber izt ganz verwüstet ist; und Gelati ist das Hauptkloster und der Sizz des Patriarchen von Imereti und Guria.

Die Landesherren in Mingrelia und Guria, die den Titel Dadian und Gurieli föhren, sind nur aus fürstlichen, nicht aus der zarischen Familie. Iz halten sie es mer mit den Türken, als mit dem Imeretischen Zaren, deren Vasallen sie ehedem waren. Die Provinz Swanetia, die ehemals auch dem Imeretischen Zaren gehörte, ist izt gröstenteils ganz frei und one Oberhaupt; nur der Dadian masset sich einiger Herrschaft an, in deren zu nächst an Letschkum gränzenden Oertern.

Nuu ist noch übrig, daß ich von der Provinz Souchitia rede. Diese bestand gröstenteils aus Armenern, unter denen nur wenige Georgier waren, und sie war vielleicht ehemals ein wirklicher Teil von Armenien; daher auch der georgische Name föhrt, weil *Somech* in der georgischen Sprache Armenier bedeutet. Es nimt diese Provinz die Nordseite des nördlichen Araratischen Vorgebürges, zwischen den Flüssen Ksia oder Nachatir und Achistafa ein. An derselben gränzt in Westen das den Türken zuständige Obere Kartuel; in Südseite der türkomanische, den Türken zuständige Distrikt Kars, in Süden der izt turkomanische, ehemals armenische Distrikt Eriwan, der izt seinen eigenen Chan hat; und in Osten der turkomanische Distrikt der Stadt Gandscha, die auch einen eigenen Chan hat, der ehemals, wie der von Eriwan zu Persien gehörte und über die izt der Zar Erekle sich einige Gewalt annasset. Es ist Souchiti seit einigen Jahrhunderten ein Eigentum der Zare von Kartuel und die georgische fürstliche Familie Kaplanov oder Orbelianov hatte ansehnliche Güter daselbst. Iz ist der westliche, an Ober Kartuel gränzende Teil ganz wüste; und den östlichen Teil bewonen Turkomanische Tatarn in fünf Distrikten, die die

და მთავარი ქედის სამხრეთით და დასავლეთით შავი ზღვისკენ დაშვებულ კალთებზე არის ქართული პროვინცია სამეგრელო: ჩრდილოეთით, *Alpius schistoso australi*-ში, არის ქართული პროვინცია სვანეთი. სადაც სახლობს სვანი ანუ სონი ხალხი.

იმერეთი ახლაც ძალზე დასახლებულია. თუმცა ბევრი ტანჯვა გამოიარა თურქთაგან, რომელთა მორჩილებაშიც ისინი იყვნენ რამდენიმე საუკუნის მანძილზე.

იმერეთში მმართველობა მაინც ბაგრატიონთა სამეფო გვარის იმერული შტოს ხელში დარჩა: ისინი შევიწროებულნი იყვნენ, სანამ ეხლანდელ ომში რუსეთის იარაღის მძლავრი დახმარებით იმერეთიდან მთლად არ გადაძვეს თურქები და სოლომონ მეფე, მეფე ალექსანდრეს ვაჟი, არ გახდა ნამდვილი მმართველი იმერეთისა. მხოლოდ მხარე ლეჩხუმი. რომელიც ძველთაგან იმერეთს ეკუთვნოდა. აღარ აქვს იმერეთის მეფეს სოლომონს, არამედ უკირავს სამეგრელოს დადიანს, კაციას. ქუთაისი, ანუ ქოთათისი არის იმერეთის დედაქალაქი, რომელიც ახლა მთლად აოხრებულია: გელათი კი არის მთავარი მონასტერი და იმერეთისა და გურიის პატრიარქის საჯდომი.

სამეგრელოსა და გურიის მთავრები (მმართველები), რომლებიც ატარებენ დადიანისა და გურიელის ტიტულს, წარმოსდგებიან არა მეფური გვარიდან, არამედ თავადურიდან. ახლა ისინი უფრო მეტად თურქებთან არიან კავშირში, ვიდრე იმერეთის მეფესთან. რომლის ვასალებიც იყვნენ წინათ. პროვინცია სვანეთი, რომელიც ძველად ასევე იმერეთის მეფეს ეკუთვნოდა, ამჟამად უმეტეს წილად მთლად თავისუფალია და არ ჰყავს ბატონი: მხოლოდ დადიანი ჩემულობს ერთგვარ ბატონობას სვანეთის ზოგიერთ, ლეჩხუმის მოსაზღვრე მხარეებზე.

ახლა ისლა დამრჩა, რომ ვილაპარაკო სომხეთის შესახებ. ეს უმეტესწილად შედგება სომხებისგან, რომელთა შორის ცოტა ქართველებიც არიან და ის ალბათ ძველად იყო სომხეთის ნამდვილი ნაწილი: აქედან წარმოსდგება ქართული სახელიც, რადგან „სომეხ“ ქართულ ენაზე სომეხს (არმენიელს) ნიშნავს. ამ პროვინციას უკავია არარატის ჩრდილოეთი მთისწინეთის ჩრდილოეთი მხარე. მდ. ქციას ანუ ნახატირსა¹ და ალსტაფას შორის. დასავლეთით მას ესაზღვრება თურქეთს დაქვემდებარებული ზემო ქართლი: სამხრეთ-დასავლეთისკენ [ესაზღვრება; თურქმანული, თურქების კუთვნილი მხარე ყარსი: სამხრეთით — ამჟამად თურქ(მან)ული, ძველად სომხური მხარე ერევანი, რომელსაც ახლა თავისი საკუთარი ხანი ჰყავს: აღმოსავლეთით [ესაზღვრება] თურქმანული მხარე ქალაქ განჯისა, რომელსაც ასევე თავისი საკუთარი ხანი ჰყავს: წინათ კი ისიც [განჯის მხარე], ისევე, როგორც ერევანის მხარე. სპარსელებს ეკუთვნოდა და ამჟამად ერეკლე მეფე ავრცელებს მასზე თავის ერთგვარ უფლებას. სომხითი რამდენიმე საუკუნეა რაც წარმოადგენს ქართლის მეფის საკუთრებას და ქართველ თავადურ გვარს ყაფლანოვს ანუ ორბელიანოვსაც აქვს იქ დიდძალი მამულები. ახლა მისი დასავლეთი ნაწილი, რომელიც ზემო ქართლს ესაზღვრება, მთლად განადგურებულია: აღმო-

¹ ნახიდური.

Karte anzeigt. Unter dieser sind einige Armenier noch zerstreut. Diese sind allesamt, so wie die alten Bewohner, dem Zaren von Kartuel und namentlich jetzt dem Zaren Erekle unterthan.

In allen denen jetzt angeführten georgischen Provinzen, in Kacheti, in Ober-, Mittel- und Nieder-Kartuel, in Imereti und in Guria wird die georgische oder grusinische Sprache geredet, gleichförmig, mit geringen Abweichungen; aber in Mingrelia und Swaneti werden zwei sehr verschiedene Dialekte geredet, denen man es doch offenbar ansieht, daß sie von der georgischen Sprache entstanden. Die Mingrelische Sprache kommt der reinen georgischen näher, als die Swanetische. Die Religion in den georgischen Provinzen ist die griechisch-christliche. In denen im hohen Gebirge gelegenen Distrikten, als in Tuscheti, Pschawi, Kewsureti, Kewi und Swaneti ist sie fast ganz verfallen und die Einwohner leben ohne alle Religion und Religionsübungen. Nur das Halten der grossen Fasten und die Enthaltung von der Arbeit am Sonntage sind hier, so wie in Kisteti, Oseti und Basiania die einzigen Überbleibsel der nie tief eingewurzelt gewesenen griechisch-christlichen Religion. In dem den Türken gehörigen Ober-Kartuel ist die christliche Religion fast ganz von der mahometanische verdrängt.

Nach diesem Auszuge, den ich aus der politischen Geographie und Völkergeschichte des auf dem jetzt übersendeten Plane vorgestellten Teiles des kaukasischen Gebirges, gemacht habe, will ich dasjenige, was mir von einigen Erzählungen Gegenden desselben bekannt geworden, anführen.

1. In dem Distrikte Galgai der Provinz Kisteti, an dem Flusse Asai, sind in der Gegend zwischen den Dörfern Asai und Cheirechi, an der Ostseite des Flusses an 4. verschiedenen Stellen, die einige Werste unter einander abstehen, teils Gänge, teils Trümen, die an den Seiten der Kluft des Flussbettes zu Tage ausgehen, einige Füs mächtig sind, im Schiefer, mit Quarz und Spat ausgefüllt, die Bleiglanze, die gemeinlich etwas silberhaltig sind, und Kupferkiese enthalten.

2. In dem georgischen Distrikt Kewi, an der Ostseite des Tereks, bei Stepanzinda ist im Schiefer sehr häufig einzelner kubischer Markasit und in Quarz und Bergcrystal-Klüften Kies angeflogen; und einige Werste niedriger, der alten Vestung Dariella gegenüber, sind Bleiglanz Gänge.

3. In dem osetischen Distrikte Kurtat am Flusse Pog ist zwischen demselben und dem in dessen Westseite fallenden Bache Tschitschi in der Nähe einer alten Vestung silberhaltiger Bleiglanz; ferner niedriger an dem vom Dorfe Tschimeti nach des Pogs Westseite fließenden Bache an beiden Seiten sind wiederum an zwei Stellen Gänge, die silberhaltigen Bleiglanz und Kies enthalten; desgleichen an dem vom Dorfe Tscharkau fließenden.

საველეთ ნაწილში კი ხუთ მხარეში ცხოვრობენ თურქმანი თათრები, რაც რუკაზეა აღნიშნული. ამათ შორის სომხებიც არიან გაბნეული. ყველა ესენი ერთად, ისევე როგორც ძველი მოსახლეები, ემორჩილებიან ქართლის მეფეს და ახლა, კერძოდ, ერეკლე მეფეს.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ ქართულ პროვინციაში — კახეთში, ზემო, შუა და ქვემო ქართლში, იმერეთსა და გურიაში ლაპარაკობენ ქართულ ენაზე ერთნაირად, უმნიშვნელო განსხვავებით; ხოლო სამეგრელოსა და სვანეთში ლაპარაკობენ ორ ძალზე განსხვავებულ დიალექტზე, მაგრამ ნათლად ჩანს, რომ ისინი წარმოსდგებიან ქართული ენისგან. მეგრული ენა უფრო უახლოვდება წმინდა ქართულს, ვიდრე სვანური. რელიგია ქართულ პროვინციებში არის ბერძნულ-ქრისტიანული. მაღალ მთებში მდებარე მხარეებში, როგორცაა თუშეთი, ფშავი, ხევსურეთი, ხევი და სვანეთი, ის თითქმის მთლად გადავარდნილია და მოსახლეობა ცხოვრობს ყოველგვარი რელიგიისა და რელიგიური ქმედების გარეშე. მხოლოდ დიდმარხვა და კვირაობით სამუშაოზე გაუსვლელობა აქ, ისევე როგორც ქისტეთში, ოსეთსა და ბასიან(ია)ში, არის ერთადერთი ნაშთი ბერძნულ-ქრისტიანული რელიგიისა, რომელიც [იქ] არასოდეს ღრმად ფესვადგმული არ ყოფილა. თურქეთის მფლობელობაში მყოფ ზემო ქართლში ქრისტიანული რელიგია თითქმის მთლად არის განდევნილი მაჰმადიანურისგან.

ამ ამონაწერის შემდეგ (რომელიც მე გავაკეთე კავკასიის ქედის ნაწილის მიხედვით, რაც გამოგზავნილ გეგმაშია მოცემული), სადაც პოლიტიკური გეოგრაფია და ხალხთა ისტორია არის გადმოცემული, ვიტყვი კავკასიის ქედის მადნების შემცველ ზოგიერთ მხარეთა შესახებ, რომლებიც ჩემთვის ცნობილი გახდა.

1. ქისტეთის პროვინციის და ლ და ის (ლლიღვი—გ. გ.) მხარეში, მდ. ასა-(ი)ზე, სოფლების ასაისა და ხაირახს შორის, მდინარის აღმოსავლეთ მხარეზე, ოთხ სხვადასხვა ადგილას, რომლებიც ერთმანეთისგან რამდენიმე ვერსით არიან დაშორებული, არის ზოგან მადნის ძარღვები, ზოგან ძარღვის განშტოებები, რომლებიც მდინარის კალაპოტის ხევის კედლებზე ჩანან და არიან რამდენიმე ფუტი სიმძლავრის; [არიან] კვარციან და შპატთან ფიქლებში და შეიცავენ ტყვიის კრიალას (რომელიც საერთოდ ცოტა ვერცხლის შემცველია) და სპილენძის აღმადანს.

2. ქართულ მხარე ხევ-ში (Кевы), თერგის აღმოსავლეთ მხარეს, სტეფან-წმინდასთან, ფიქალში ხშირად არის კუბისებრი მარკაზიტი, კვარცში ანდა მთის ბროლიან ნაპრალებში კი—აღმადანი; რამდენიმე ვერსით ქვემოთ, ძველი ციხის დარიალის პირდაპირ არის ტყვიის კრიალას ძარღვები.

3. ოსურ მხარე, ქ უ რ თ ა თ შ ი მ დ. პოგზე, მასსა და მასში დასავლეთი მხრიდან ჩამავალ მდ. ჩიჯის შორის, ძველი ციხის ახლოს, არის ვერცხლის შემცველი ტყვიის კრიალა; მოშორებით ქვევით, სოფ. ჩიმიითიდან პოგის დასავლეთით მიმავალ მდინარეზე, ორივე მხარეზე, ორ ადგილას კვლავ არის ძარღვები ვერცხლის შემცველი ტყვიის კრიალასი და აღმადანისა; ასევე, სოფ. ძუარ-ყაუსთან მომდინარე და პოგში აღმოსავლეთი მხრიდან ჩამავალ მდინარეზე. ორ

und in die Ostseite des Pogs fallenden Bache sind an zwei Stellen dergleichen Gänge. Die Gangart ist hier Quarz: die Bergart Schiefer.

4. In dem ossetischen Distrikte **Walagir** an der Ostseite des Flusses **Aredou** zeigen sich wiederum silberhaltige Bleiglanze: und

5. In dem ossetischen Distrikte **Dugor**, neben dem Dorfe **Uakatza** findet man eben dergleichen. Der Silbergehalt ist in allen diesen Bleiglanzen wenig beträchtlich: es kann aber gar wol geschehen, daß sich diese Erze in mererer Tiefe veredeln, da die bisherigen Proben nur mit dem zu Tage ausgehenden Erze, gemacht sind. Holz ist gemeinlich am 10. Werst von diesen erzhaltigen Gegenden entlegen, die in dem kalen felsigten nordlichen Schiefergebürge vorkommen.

6. In dem georgischen Distrikte **Kartschoch** am Flusse **Ksavi** ist in einer fetten tonigten Erde, die eine Kluft zwischen dem Kalksteine ausfällt, Kupferblau eingesprengt.

7. In dem georgischen Distrikte **Radscha** zwischen den Flüssen **Dschedscho** und **Rion**, kurz oberhalb der Mündung des erstern, sind in der Nähe des Dorfes **Zedis** Eisensteine und Modererz, die ser gutes Eisen geben und in deren Nähe Holz genug ist, und höher am **Rion** in der Gegend des Dorfes **Chebi** giebt es viele Schwefelkiese und Arsenikalkiese.

8. In der Provinz **Swaneti**, an der Gränze des Distrikts **Lotschum**, ouweit von Dorfe **Laschet**, an dem Flusse **Tzcheni Tzchali** ist ser derbes und schönes Gelbkupfererz. Und teils grobwürstlicher Bleiglanz, teils straliger Bleiglanz, der nächst dem mit Schwefel mineralisirten Blei, auch Spiesglas und Silber hält; man mus es zu dem Strigerz des **Kronstetts** rechnen; und deren Gangart ist Quarz.

9. In dem georgischen Distrikte **Okriba** in **Imereti**, zwischen den Flüssen **Tzchalzitela** und **Lehadari** sind Arsenikalkiese einzeln im Tone ser häufig, besonders bei **Sarati**.

10. In dem südlichen Vorgebürge in der Kluft des Flusses **Chani**, in **Imereti**, vermute ich Erze, weil dieser Fluss vielen Quarz- und Schörl- und Kies-Conglomerate mit sich führt.

11. In der Gegend von **Wachani**, auf der Gränze zwischen **Imereti**, und Ober- und Mittel-Kartuel soll Bleiglanz gefunden werden; desgleichen

12. Zwischen den Flüssen **Psi** und **Prone** in der Gegend des Dorfes **Sagina**, in der Provinz Mittel-Kartuel Bleiglanz und Kies.

13. Oberhalb **Tiflis**, an der Westseite des **Kur**, in der Gegend des Baches **Weriskewi** sind schieferige Eisensteine und Alaunschiefer in mächtigen Flözzen. Die nun folgenden Erzhaltigen Stellen befinden sich alle auf dem nordlichen araratishen Vorgebürge, in der Provinz **Somchiti**, als

14. Am Flusse **Dschogasi** in der Nähe des Dorfes **Kunenna** sind Blutstein und körniges Kupfergrün unter einander vermischt.

15. Au dem Bache **Indscha**, einige Werste oberhalb dem wüsten Dorfe **Kulpi** sind viele Eisensteine und in dreien Trummen Pechblende und

ადგილას არის იმნაირივე ძარღვები. ძარღვის ქანები აქ არის კვარცი: შემცველი ქანები კი ფიქალია.

4. ვალაგირში, ოსურ მხარეში, მდინარე არდონის აღმოსავლეთ მხარეზე არის კვლავ ვერცხლის შემცველი ტყვიის კრიალა: და

5. ოსურ მხარე დიგორში, სოფ. ვაკაც(ას)თან მოიაოვება იგივე. ვერცხლის შემცველობა ყველგან ამ ტყვიის კრიალაში ნაკლებ მნიშვნელოვანია: მაგრამ საესებით შესაძლებელია, რომ ეს მადანი სიღრმეში მდიდრდება, რადგან აქამდე ჩატარებული გამოკვლევა მხოლოდ გაშიშვლებებს (ნაჩენ ძარღვებს) ეხებოდა. ხე-ტყე საერთოდ ამ მადნიანი მიდამოდან 10 ვერსზეა მოშორებული, რაც შიშველ კლდოვან ჩრდილოეთის ფიქალიან ქედზე გვხვდება.

6. ქართულ მხარე ქარჩოხში მდ. ქსანზე, მსუქანი თიხიანი ნიადაგით დაფარულ ხეობაში, კირქვებს შორის გვხვდება სპილენძის ლურჯი.

7. ქართულ მხარე რაქაში. მდ. ჯეჯოსა და რიონს შორის. უკეთ, პირველის შესართავის ზემოთ, სოფ. წედისის ახლოს არის რკინაქვა და ქაობის მადანი, რაც ძალიან კარგ რკინას იძლევა და რომლის ახლოსაც საკმაო ხე-ტყე არის: ზემოთ რიონზე, სოფ. ღების მიდამოებში ბევრგან გვხვდება გოგირდისა და დარიშხანის აღმადანი.

8. პროვინცია სვანეთში, რომელიც ლეჩხუმის მოსაზღვრედ მდებარეობს, სოფ. ლაშხეთის ახლოს, მდ. ცხენისწყალზე, არის ძალიან მაგარი და კარგი [ხარისხის] სპილენძის ყვითელი მადანი. ზოგან [გვხვდება] უხეში ტყვიის კრიალა, ზოგან კი მბრწყინავე ტყვიის კრიალა, რომელიც, გოგირდით მინერალიზებული ტყვიის გარდა, თვითნაბად ანთიმონიტსა და ვერცხლს შეიცავს: ის უნდა მიეკუთვნოს კრონშტეტის მადანს: მისი ძარღვის ქანებია კვარცი.

9. ქართულ მხარე ოკრიბაში, იმერეთში, მდინარეების წყალწითელასა და ლეხადარს შორის. განსაკუთრებით ზარათთან, თიხაში ხშირად გვხვდება დარიშხანოვანი აღმადანი.

10. სამხრეთ მთისწინეთში, მდ. ხანის ხეობაში, იმერეთში, ვფიქრობ, რომ არის მადნები, რადგან ამ მდინარეს მრავლად მოაქვს კვარცის, შერლისა და აღმადანის კონგლომერატები (ნაგორები ქვები).

11. ვახანის მიდამოებში, საზღვარზე იმერეთსა და ზემო და შიდა ქართლს შორის, უნდა იყოს ტყვიის კრიალა; ასევე

12. მდ. ფცის და ფრონეს შორის, სოფ. ძალინას მიდამოებში. შიდა ქართლის პროვინციაში [მოიპოვება] ტყვიის კრიალა და აღმადანი.

13. თბილისის ზემოთ, მტკვრის დასავლეთ მხარეზე, მდ. ვერიხევის მიდამოებში მძლავრ ფენებში არის ფიქლებრივი რკინაქვა და შაბიანი ფიქალი. შემდეგი მადნიანი ადგილები ყველა არარატის ჩრდილოეთ მთისწინეთშია, პროვინცია სომხეთში, როგორც:

14. მდ. ჯოლაზე, სოფ. კუნენ(ას)თან წითელი რკინაქვა და მარცვლოვანი სპილენძის მწვანე ერთმანეთშია შერეული.

15. მდ. ინჯაზე, დანგრეულ სოფელ ყულფიდან რამდენიმე ვერსით ზემოთ ბევრი რკინაქვაა და სამ პატარა ძარღვში არის კუპრის მატყუარა და რკინის

Eisenglimmer zugleich; deren Gangart Quarz und Bergart ein lockerer grauer Sandstein ist: sie sind zu Tage an 3. Fus mächtig.

16. Von dem erwtenen wüsten Dorfe Kulpi an 8. Werst in Süden ist auf der Höhe des Gebürges in mächtigen verschiedenen Trummen Kupfergrün, Kupferblau und Kupferlebererz, das unter einander und mit Eisen Spiegelerz und eubischen Schörl vermischt ist. Die Bergart ist ein grauer oder rötlicher mit Quarz gemischter Sandstein.

17. In der Nähe des wüsten Dorfes Wardisobani, an einem kleinen, in des Indscha Nordseite fallenden Bache, ist an der Südostseite desselben ein an 6. Fus mächtiger Gang, der an beiden Seiten an 2. Fus Eisenglimmer und in der Mitte zwischen diesem an 2. Fus Kupfergrün hält. Die Gangart ist Quarz, der im Kupfergrün häufiger, im Eisenglimmer weniger ist, die Saalbänder sind tonigt; die Bergart ist ein weisser mit Kalkerde vermischter Sandstein. Diesen Gängen gegenüber, an der Nordwestseite desselben Baches sind mächtige Trummen von Eisenhaltigen Sandsteinen, denen derber Eisenglimmer und Kies eingesprengt ist; und einige Werst westlich, oberhalb dem Ursprunge dieses Baches findet man wieder Eisenglimmer und Eisenspiegelerz im kalkigen Sandsteine.

18. An der Westseite des Flusses Tebete, etwa 3. Werst unterhalb der Mündung des Baches Bading ist guter Eisenstein mit Kies.

19. Einige Werst von der Westseite des Flusses Tebete entfernt, nahe an der Nordseite eines kleinen in die Nordseite des Baches Bading fallenden Baches, dem alten Kloster und der Hauptkirche von Achtala gerade in Nordnordost gegenüber und kaum 400. Schritte in gerader Linie von demselben entfernt, aber an 60 Faden Höher, stehet an der Mitte des nicht ser iühen Berges ein Trum zu Tage aus, der an einem Faden mächtig ist und Kupfergrün, Kupferblau, Eisenspiegelerz und derben Blutstein vermischt enthält; und etwa eine Werst von hier westlich und einige Faden höher, von dem Kloster gerade in Nordnordwest ist ein an einen Faden mächtiger Gang, der Kupfergrün und silberhaltiges Kupfer-Falerz enthält; und einige Schritte nordlich neben demselben ist ein Gang von Blutstein. Die Gangart ist hier Quarz: die Bergart ein weisser, quarziger Sandstein.

20. An der Ostseite des Flusses Poladauri, in der Nähe der wüsten Vestung Sachundari, und an der Westseite desselben Flusses, etwa drei Werst westlich von der wüsten Festung Bolnisi sind einige Faden mächtige Gänge, die Kupfergrün und Eisenstein vermischt enthalten, deren Gangart Quarz und Bergart Sandstein ist.

21. Von dem Flusse Maschawere an 8. Werst südlich, an der Westseite des kleinen in derselben fallenden Baches Dambulutiskewi, ist in der Nähe des wüsten Ortes Dambulut, ein einen Faden mächtiger Gang, der

ქარსი ერთდროულად: მის ძარღვის ქანებს შეადგენს კვარცი, ხოლო შემცველ ქანებს კი ფხვიერი რუხი ქვიშაქვა: მათი ნაჩენი 3 ფუტის სიმძლავრისაა.

16. ხსენებულ აოხრებულ სოფელ ყულფიდან 8 ვერსზე სამხრეთით, ქედის თხემზე სხვადასხვა მძლავრ ძარღვებში არის სპილენძის მწვანე, სპილენძის ლურჯი და სპილენძის ქრელი მადანი, რაც არეულია ერთმანეთში და რკინის კრიალასთან და კუბისებრ შერლთან. ქანები არის კვარცნარევი რუხი ან მოწითალო ქვიშაქვა.

17. განადგურებულ სოფელ ვარდისუბნის ახლოს, მდ. ინჯაში ჩრდილოეთი მხრიდან ჩამავალ პატარა მდინარეზე. ამის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეზე, არის 6 ფუტი სიმძლავრის ძარღვი, რომელიც შეიცავს ორივე მხარეს 2 ფუტზე რკინის ქარსს, ხოლო შუაში 2 ფუტზე სპილენძის მწვანეს. ძარღვის ქანი კვარცია, რომელიც სპილენძის მწვანესთან ხშირადაა, რკინის ქარსთან კი ნაკლებაა, ზალბანდები თიხიანია; შემცველი ქანი არის თეთრი, კირიან მიწასთან შერეული ქვიშაქვა. ამ ძარღვების პირდაპირ, იმავე მდინარის ჩრდილოდასავლეთ მხარეზე, არის მძლავრი ნაჩენები რკინისშემცველი ქვიშაქვისა, სადაც ერთმანეთშია შერეული რკინის ქარსი და ალმადანი; რამდენიმე ვერსზე დასავლეთით, ამ მდინარის სათავის ზემოთ, კირიან ქვიშაქვაში კვლავ გვხვდება რკინის ქარსი და რკინის კრიალა.

18. მდინარე დებედას დასავლეთ მხარეზე, 3 ვერსით ქვემოთ მდ. ბადინგის შესართავიდან არის კარგი [ხარისხის] რკინაქვა ალმადანით.

19. მდ. დებედას დასავლეთით, რამდენიმე ვერსის მოშორებით, მდ. ბადინგში ჩრდილოეთიდან ჩამავალი პატარა მდინარის ჩრდილოეთ მხარეს, ახტალის ძველი მონასტრისა და მთავარი ეკლესიის ზუსტად ჩრდილო--ჩრდილო-აღმოსავლეთით და მისგან 400-ოდე ნაბიჯზე პირდაპირი ხაზით, მხოლოდ 60 სიყენით მალა, არც თუ ძალიან ციკაბო მთის შუა ადგილას არის გაშიშვლება, რომელიც ერთი საყენი სიმძლავრისაა და შეიცავს სპილენძის მწვანეს, სპილენძის ლურჯს, რკინის კრიალასა და უხეშ წითელ რკინაქვას ერთმანეთში არეულს; აქედან დასავლეთით დაახლოებით ერთ ვერსზე და რამდენიმე საყენით ზევით, მონასტრიდან პირდაპირ ჩრდილო--ჩრდილოდასავლეთით არის ერთი საყენი სიმძლავრის ძარღვი, რომელიც შეიცავს სპილენძის მწვანეს და ვერცხლის შემცველ სპილენძის მქრქალ მადანს; რამდენიმე ნაბიჯის მოშორებით, ამისგან ჩრდილოეთით არის წითელი რკინაქვის ძარღვი. ძარღვის ქანი აქ კვარცია, შემცველი ქანი კი მოთეთრო კვარციანი ქვიშაქვაა.

20. მდინარე ფოლადაურის აღმოსავლეთ მხარეზე, დანგრეული ციხის სახუნდარას ახლოს და იმავე მდინარის დასავლეთ მხარეზე, დანგრეული ციხის ბოლნისის დასავლეთით სამიოდე ვერსზე არის რამდენიმე საყენის სიმძლავრის ძარღვები; რომლებიც შეიცავენ ერთმანეთში შერეულ სპილენძის მწვანესა და რკინაქვას; მათი ძარღვის ქანი კვარცია, ხოლო შემცველი ქანი კი ქვიშაქვაა.

21. მდინარე მაშავერას სამხრეთით 8 ვერსზე. მასში ჩამავალი პატარა მდინარის დამბლუტისხევის დასავლეთით, დანგრეული დაბის დამბლუტის ახლოს არის ერთი საყენის სიმძლავრის ძარღვი, რომელიც შედგება უხეშ-

aus grohspiesigten Bleiglanze besteht, mit dem etwas Weisgildenerz und Kupferlasur und viel Kupferkies und Schwefelkies vermischet ist. Die Gangart ist Quarz: die Bergart ein weisser kalkiger Sandstein.

22. In dem Distrikte Taschiri, besonders in der Nähe des Ortes Balukaja, sollen viele Kupfererze seien.

Bei allen diesen igt von № 14 bis 22 angeführten, in der Provinz Sonchitia gelegenen Erzhaltigen Gegenden, ist Holzung genug zum Bau und Schmelzen. Daß Kupfer, Eisen, Blei und Zink hier in Menge und mit Vorteil kann geschmolzen werden, ist ausgemacht, so lange als man noch nicht in grosse Teufen gehen und einen kostbaren unterirdischen Bau anlegen darf. Der Silbergehalt ist an allen den angeführten Stellen ser geringe, wenigstens so viel man igt an denen zu Tage ausgehenden Gängen und Trummen siehet. Daß diese in mererer Teufe zu neuen werde, ist zwar warscheinlich; es bleibt aber bei dem allen, wie allezeit bei dem Bergbau, ungewis, ob die Ausbeute so gros werden mögte, daß nach der Bestreitung der Kosten, die der unterirdische Bau und die Anstalten zur Sicherheit gegen die feindlichen Nachbarn erfordern werden, doch noch ein Gewinn übrig bleibe.

Hiemit will ich meine vorläufigen Nachrichten von dem auf dem hiebei folgenden Plane vorgestellten Teile des kaukasischen Gebürges beschliessen.

In Kislar erwarte ich igt mit Verlangen die weiter Verhaltungsbefehle der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, besonders wegen der Krimmische Reise.

Der Student Borissus Zriakovsky ist am lezten December nach einem langwierigen Lager an der Wassersucht verstorben. Seine Nachlassenschaft beträgt Einhundert Rubel, nach Abzug der Begräbnis Kosten, die ich in meiner Verwarung habe und die nach seinen lezten Willen unter seinen drei Brüdern, Fedoty, Kusma und Fedor Zriakovsky geteilt werden sollen; die ich deuerselben bei meiner Zurückkunft nach St. Petersburg auszalen will, wenn etwan die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften nicht eine andere Anstalt zu treffen willens seien sollte.

Für die übrigen Glieder meiner Expedition und für mich erbitte ich von der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften eine fort-daurende Gnade und Gewogenheit.

D. Gildenstaedt.

წვეტიანი ტყვიის კრიალასაგან, რომელთანაც შერეულია ცოტა ვერცხლის მჭრქალი მადანი და სპილენძის ლავეარდი, ხოლო ბევრი სპილენძისა და გოგირდის ალმადანი. ძარღვის ქანები კვარცია: შემცველი ქანები კი არის თეთრი კირიანი ქვიშაქვა.

22. ტ ა შ ი რ ი ს მხარეში, განსაკუთრებით ბალახაურის(?) ახლოს, სპილენძის მადანი დიდი რაოდენობით უნდა იყოს.

ყოველივე ამასთან ერთად (ამჟამად ჩამოთვლილ № 14-დან 22-მდე), სომხეთში მდებარე მადნიან მიდამოებში საკმაო ხეტყეა დამუშავებისა და დნობისათვის. რომ სპილენძი, რკინა. ტყვია და თუთია აქ საკმაო რაოდენობით და სარფიანად შეიძლება გამოიღოს, ეს ექვს არ იწვევს, მანამ, სანამ ჯერ კიდევ დიდ სიღრმეზე არ ჩასულან და ძვირად ღირებული მიწისქვეშა სამუშაოები არ დაწყებულა. ვერცხლის შემცველობა ყველა ჩამოთვლილ ადგილებში ძალზე მცირეა, რამდენადაც ეს ჩანს ახლა გაშიშვლებებში. რომ ის (ვერცხლის შემცველობა — გ. გ.) სიღრმისკენ მდიდრდება, თუმცა უდავოა, მაგრამ მაინც, როგორც საერთოდ ხდება სამთო საქმეში, არაა ნათელი, იქნება თუ არა იმდენი მარაგა ამოღებული, რაც ამოღების შემდეგ დაფარავს ყველა ხარჯებს [გაწეულს] მიწისქვეშა სამუშაოებზე და [აგრეთვე] უშიშროების უზრუნველსაყოფად მტრულად განწყობილ მეზობელთა მიმართ და, ამას გარდა, იქნება თუ არა კიდევ სარგებლიანი.

ამით მე დავამთავრებ წინასწარ ცნობებს ამ გეგმით მოცემულ კავკასიის მთიანეთის ნაწილის შესახებ.

ყიზლარში მე მოუთმენლად ველოდები შემდგომ განმკარგულებელ ბრძანებებს ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისგან, განსაკუთრებით ყირიმში მოგზაურობის შესახებ.

სტუდენტი ბორის კრიაკოვსკი ხანგრძლივი წოლის შემდეგ გარდაიცვალა წყალმანკისაგან დეკემბრის უკანასკნელ რიცხვებში. დამარხვის ხარჯების გამოკლებით, მისი შემკვიდრეობა შეადგენს 100 მანეთს, რასაც მე ვინახავ და მისი უკანასკნელი თხოვნის მიხედვით მის სამ ძმას აფედოტს. კუზმასა და თევდორე კრიაკოვსკებს უნდა გავუნიწილო; მე მათ გადავცემ ფულს ს.ტ. პეტერბურგში ჩემი დაბრუნების შემდეგ, თუ ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემია არ მოისურვებს სხვა მითითება მომცეს.

ჩემი ექსპედიციის დანარჩენი წევრებისა და ჩემთვის ვთხოვ ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას შეუწელებელ მოწყალებასა და კეთილგანწყობას...

გიულდენშტედტი.

XXX Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg

d. d. Kislar, den 10. März, 1773

Das Duplikat der Verhaltungsbefehle der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. meine Krimische Reise betreffend, habe ich am 14-ten Februar in Kislar erhalten; die Originale aber sind mir bis izt noch nicht zu Händen gekommen. Inzwischen habe ich zu dieser Reise so gleich Anstalten gemacht, und von dem Kislarischen Kommandanten die nötigen Convoi gefordert. Diese aber ist mir so wol von demselben, als auch vom H. General von Medem, für izt gänzlich abgesagt, weil die Unruhen der Kabardiner nicht erlauben, die Gränze an Torek von Lenten zu entblößen. Und beide haben mir geraten, mit dieser Reise noch Anstand zu nehmen, bis die Kabardiner wieder ruhig seien würden, one dem ich, auch bei der stärksten Convoi, immer vieler Gefähr ausgesetzt seien würde. Diesem Rate zu folgen gebiet mir die Notwendigkeit und Klugheit.

Nach dem akademischen Befehle werde ich nun zwar nicht längst dem Kuban Flus nach Taman und von da über der Meerfuge nach der Krim, sondern nach Asov gehen. Um aber nach Asov zu kommen, werde ich dem weitläuftigen und von unsern Expeditionen schon öfters gemachten Wege über Astrachan und Zarizin, den Weg durch die Steppe von Mosdok nach Asov vorziehen, um diese noch nicht bereisete und in mancher Betrachtung merkwürdige Gegend zu besehen.

Bei meinem Kislarischen Winteraufenthalte habe ich mir angelegen sein lassen, die mir noch felenden Nachrichten von den Kaukasischen Völkern und Gegenden zu ergänzen. Von der Provinz Lesgia feleten mir noch die meresten. Ich schickete daher den Studenten Krascheninnikow in den letzten Tagen des Februars von Kislar nach Tarku, um daselbst Nachrichten von den Völkern und Sprachen zu samlen. Er kam aber nach zehen Tagen gröstenteils unverrichteter Sachen zurück, weil der Schanchal, der dies zu hören bekam, seinen Untertanen befahl, sich mit denen izt in Tarku gegenwärtig[en] Russen gar nicht einzulassen. Indes habe ich doch durch vieles anderweitiges Nachforschen, die Geschichte der Provinz Lesgia in ein genugsames Licht gesetzt.

Es nimmt die Provinz Lesgia das ganze ostliche drittel des Kaukasischen Hauptgebürges ein; an der Nordseite, an dem Koisu und an denen in denselben fallenden Flüssen; an der Südseite, an dem Samur und an denen zu demselben gehenden Flüssen. Ich habe acht verschiedene Dialekte kennen gelernt, die in denen verschiedenen Distrikten dieser Provinz geredet werden, die mit keiner der übrigen mir bekannten asiatischen Sprachen, wol aber unter sich Verwandtschaft zeigen, doch so ser unter

XXX მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას
ს-ტ. პეტერბურგში

ციხლაარი, 1773 წლის 10 მარტი

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის ინსტრუქციის დუბლიკატი, რაც ეხება ჩემს მოგზაურობას ყირიმში, მივიღე ციხლარში 14 თებერვალს; ორიგინალი (დედანი) კი ჯერ არ მაქვს ხელთ. ამასობაში მე მაშინვე შევეუდექი ამ მოგზაურობისთვის შზადებას და ციხლარის კომენდანტს მოეთხოვე სათანადო დაცვა. მაგრამ ამაზე მან ამჯერად ისეთივე მტკიცე უარი მითხრა, როგორც ბ-ნმა გენერალმა ფონ მედემმა, რადგან ყაზარდოელთა მღელვარება ნებას არ იძლეოდა გახსნილიყო ხალხისთვის საზღვრები თერგზე. ორივემ მიჩიიეს გადამედო მგზაურობა, სანამ ყაზარდოელები კვლავ დაწყნარდებოდნენ, რის გარეშეც მე ყოველთვის ბევრი საფრთხის წინაშე ვიქნებოდი, რაც არ უნდა დიდი დაცვა მყოლოდა. ამ რჩევას მიკარნახებდა აგრეთვე აუცილებლობა და კეთილგონიერება.

აკადემიის ბრძანების მიხედვით, თუმცა მე მდ. ყუბანის გაყოლებით ტამანისკენ და იქიდან სრუტის გავლით ყირიმში არ წავალ, მაგრამ აზოვისკენ [მაინც გავემართები]. აზოვში მისასვლელად კი მე მომიხდება გრძელი გზის არჩევა — ასტრახანისა და ცარიცინის გავლით, რომლითაც ჩვენმა ექსპედიციამ აღრეც იარა, — გზა სტეპის გავლით — მოზდოკიდან აზოვამდე, რათა ეს, ჯერ კიდევ მოუფლელი და ზოგი მოსაზრებით საინტერესო, მხარე დავათვალიერო.

ციხლარში გატარებული ზამთარი გამოვიყენე. რათა ზოგიერთი კავკასიელი ხალხისა და მხარეების შესახებ ცნობები შემეგსო. ყველაზე მეტად მაკლდა [ცნობები] ლეკეთის პროვინციის შესახებ. ამიტომ თებერვლის უკანასკნელ დღეებში გავგზავნე სტუდენტი კრაშენინიკოვი ციხლარიდან ტარკიში, რათა იქ შეეკრიბა ცნობები ხალხებისა და ენების შესახებ. მაგრამ ათი დღის შემდეგ ის დაბრუნდა ისე, რომ თითქმის არაფერი შეუსრულებია. რადგან შამხალმა, როცა შეიტყო ამის შესახებ, უბრძანა თავის ქვეშევრდომებს — ტარკიში იმ დროს მყოფ რუსებთან არავითარი კავშირი არ დაეჭირათ. მაინც ბევრი სხვა ძიებით (მცდელობით), მე საკმაო შუქი შევიტანე ლეკების პროვინციის ისტორიაში.

პროვინცია ლეკეთს უჭირავს კავკასიის მთავარი ქედის მთელი აღმოსავლეთი მესამედი ნაწილი; ჩრდილოეთით მდ. კოისუსა და მასში ჩამავალ მდინარეებზე, სამხრეთით — სამურსა და მის შენაკადებზე [ძვეს]. მე გავეცანი რვა სხვადასხვა დიალექტს, რომლებზეც ლაპარაკობენ ამ პროვინციის სხვადასხვა მხარეებში და რომლებიც არც ერთ ჩემთვის ცნობილ აზიურ ენას არ ენათესავებიან; თუმცა ერთმანეთს შორის მათ ემჩნევათ ერთგვარი ნათე-

einander abweichen. daß man sie für fast eben so vielen ganz verschiedenen Sprachen halten könnte.

Der erste lesigische Dialekt wird geredet in dem Distrikt Auar, der in der Landessprache Chunsag genannt wird; desgleichen in den Distrikten Käseruk, Idatle, Mukratle, Onsokul, Arakan, Burtuna und Gumbet, die alle am Koisu und an Flüssen die in dessen Westseite fallen, gelegen sind; und ferner eben derselbe in den Distrikten Anzug, Tobel, Tumurgi, Achi, Rutal und Tschar, die am Samur liegen und an Kachetia gränzen. Dieser Dialekt erstreckt sich am weitläufigsten.

Der zweite Dialekt ist eigen dem kleinen Distrikt Dido oder Didöti; und der dritte dem gleichfalls kleinen Distrikte Kabutsch, die beide an den Ursprüngen des Samur gelegen und an Kachetia gränzen; und der vierte dem noch kleinen, kaum 800 Familien starken Distrikte Andi, der einen kleinen in des Koisu Westseite fallenden Fluß einnimmt und mit den tatarisch-kumükischen Dörfern Aksai und Endre gränzet.

Den fünften Dialekt findet man in dem grossen Distrikt Kasikumuch, den Gürber Chassi Kumuki nennt, der an denen in des Koisu Ostseite fallenden Flüssen gelegen ist.

Der sechste Dialekt wird angetroffen in den Distrikten Akuscha, Kubescha und Zudakara, die kleine Flüsse einnehmen, welche theils zur Ostseite des Koisu, theils unmittelbar zum Kaspischen Meere fließen.

Der siebente Dialekt soll in denen zwischen Tarku und Derbent am ostlichen Fusse des Kaukasischen Hauptgebürges gelegenen Distrikten Chaidak, Kara Chaidak und Tabassaran; und der achte in dem um des Samur Mündung gelegenen Distrikte Kuräla gefunden worden, von denen ich doch nicht genugsam bestimmte Nachricht habe erhalten können, die aber vermutlich H. Professor Gmelin uns geben wird.

Die meresten dieser Distrikte in Lesgia sind independent und öne Oberhaupter. Jedes Dorf schlegt einige Aeltesten zu erwählen, deren die andere, so weit sie wollen, folgen. Zu dem Distrikte Auar ist ein eigener Landesherr, der angesehenste in ganz Lesgia ist. Er wird von den Türken und Persern: Auar Chan; von den Russen: Auarskoi Chan; von den Georgiern: Chunsagis Batoni, d. i. Herr von Chunsag, und in der Landessprache: Muzaal betitelt. Ausser dem Distrikt Auar oder Chunsag, sind diesem Chau noch die Distrikte Idatle, Mukratle und Onsokul, doch eben nicht in grossen Strenge, untertan. In dem Distrikte Kasikumuch ist auch ein eigener Landesherr, der den Titel Kasikumuch Chan führt und der dem Auar Chan fast gleich ist; der izzige hoist: Mahame und sein Vater hies: Surchai, der bei dem persischen Feldzuge des Kaisers Peters des Grossen herfürmt war. Über die benachbarten Distrikte Käseruk, Zudakara und

საობა. მაინც იმდენად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან, რომ შეიძლებოდა ზაგვეთვალა თითქმის ისევე სრულებით განსხვავებულ მრავალ ენებად.

პირველი ლექსური დიალექტი იხმარება ავარიის მხარეში, რომელსაც ადგილობრივ ენაზე ხუნძახი ეწოდება: მსგავს [დიალექტზე ლაპარაკობენ] მხარეები: კეზერუჯი. ჰიდათლი, მუკრათლი, ონსოქოლო, არაკანი, ბურთუნა(ი) და გუმბეთი, რომლებიც მდებარეობენ მდ. კოისუზე და მის დასავლეთის შენაკადებზე; შემდეგ. თითქმის იგივე [დიალექტზე საუბრობენ] მხარეები: ანწუხი. თებელი, ტუმურგი, ახტი. რუთული და ქარი, რომლებიც მდებარეობენ სა-მურზე და ესაზღვრებიან კახეთს. ეს დიალექტი ყველაზე ფართოდაა გავრცელებული.

მეორე დიალექტი არის პატარა მხარის დიდოს ანუ დიდოეთის კუთვნილება: შესამე დიალექტი — ასევე პატარა მხარის ყაფუქის: ორივე [მხარე] მდ. სამურის სათავეებთან მდებარეობენ და კახეთს ესაზღვრებიან. მეოთხე [დიალექტზე] კიდევ უფრო პატარა. არც კი 800-მდე ოჯახით დასახლებული მხარე ანდი [ლაპარაკობს]. რომელიც ძვეს კოისუში დასავლეთის მხრიდან ჩამავალ მდინარეზე და თათრულ-ყუმუხურ სოფლებს აქსაის და ენდრეს ესაზღვრება.

მეხუთე დიალექტი გვხვდება დიდ მხარე ყაზიყუმუხში, რომელსაც გერბერი უწოდებს ხასი კუმუქის, რომელიც მოიცავს კოისუს აღმოსავლეთ შენაკადებს.

მექვსე დიალექტი გვხვდება მხარეებში აკუშა-ში, კუბაჩ-ში და წუდახარ(ა)-ში. რომლებიც მოიცავენ პატარა მდინარეებს — ნაწილობრივ კოისუს აღმოსავლეთ შენაკადებს, ნაწილობრივ უშუალოდ კასპიის ზღვაში ჩამავალთ.

მეშვიდე დიალექტი უნდა იყოს კავკასიის მთავარი ქედის აღმოსავლეთ ძირას, ტარკისა და დერბენტს შორის მდებარე მხარეებში: ხაიდაკში, ყარა ხაიდაკ-სა და ტაბასარანში; მერვე [დიალექტი] კი — მდ. სამურის შესართავის მიდამოებში მდებარე მხარე კურელაში. ამათ შესახებ მე საკმაოდ ზუსტი (გარკვეული) ცნობები ჯერ ვერ მივიღე, რასაც ალბათ ბ-ნი პროფესორი გმელინი მოგვაწოდის.

ლექსების ამ მხარეთა უმეტესობა დამოუკიდებელია და არ ჰყავს მბრძანებელი. ყველა სოფელი ირჩევს უფროსს (უხუცესს), რომელსაც დანარჩენები ემორჩილებიან (უჯერებენ) მანამ, სანამ სურთ. ავარიის მხარეს ჰყავს საკუთარი ბატონი, რომელიც ყველაზე გავლენიანია მთელ ლექსით. მას თურქები და სპარსელები უწოდებენ ავარ ხანს; რუსები — ავარსკოი ხანს; ქართველები — Chunsagis Batoni, ე. ი. ხუნძახის მბრძანებელს. ადგილობრივ ენაზე მას უწოდებენ მუცაალს. გარდა ავარიისა ანუ ხუნძახისა, ამ ხანს ემორჩილებიან აგრეთვე მხარეები — ჰიდათლი, მუკრათლი და ონსოქოლო, თუმცა [მორჩილება — გ. გ.] არც თუ ისე მკაცრია. მხარე ყაზიყუმუხს ჰყავს საკუთარი მბრძანებელი, რომელიც ატარებს ყაზიყუმუხის ხანის ტიტულს და რომელიც თითქმის ეტოლება ავარიის ხანს; ამჟამინდელს [ხანს] ჰქვია მაჰამედ[დი], ხოლო მის მამას ერქვა სურხაი, რომელიც ცნობილი იყო იმპერატორ პეტრე დიდის დროინდელ სპარსეთში ლაშქრობისას. მეზობელ კეზერუჯის, წუდახარის და

Kuräle übt auch dieser Fürst einige Herrschaft aus; doch gehört Kuräle grösstenteils dem Chan von Kuba oder dem izzigen Fattali Chan. Über die Distrikte Akuscha und Kubescha masset sich der Schamchal in Tarku einige Gewalt an. Die Distrikte Chaidak und Kara Chaidak haben einen eigenen Fürsten; und der Distrikt Tabassarau hat zwar auch seinen eigenen Fürsten, der aber dem Chan von Kuba, Fattali Chan genannt, untertan. Der Distrikt Gumbet stehet unter den Fürsten von Tschetschen und der Distrikte Andi unter den Fürsten von Aksai und Endre. Die Distrikte Dido, Kabutsch, Anzug, Tebel und Tschar waren ehemals den Zaren von Kachetien untertan; izt aber haben sie die Herrschaft gänzlich abgelenkt und sind independent. Und in diesen Distrikten war auch die griechisch-christliche Religion von den Georgiern eingeführt, von der noch izt, einige Spuren übrig sind. In den übrigen Distrikten von Lesgia ist izt die Sunnisch-Mahometanische Religion ausgebreitet und herrschend.

Die Einwohner dieser verschiedenen Distrikte von Lesgia sind es, die, in diesem Jarhunderte besonders, Kachetia und das mittlere und untere Kartuel verheeret haben, und die noch izt beständig daselbst herumschwärmen, teils aus eigenem Triebe, teils von dem türkischen Pascha in Achalziche, in der den Türken gehörigen Hauptstadt von Ober Kartuel, hiezu ermuntert und besoldet. So höre ich, daß noch izt der Auarehan mit einiger Mannschaft in dem Distrikte Tschar an den Gränzen von Kachetien stehen solle. Unmittelbar gegen die Russischen Gränzen am Terek beweiset weder der Auar Chan, noch der Kasikumuch Chau die geringste Feindseligkeit; Hinlassen es sich vielmehr alle angelegen seien, durch öftern Briefwechsel mit dem Kommandanten in Kislar ein gutes Vernehmen zu unterhalten.

Das diesem von den Lesgiern besetzten Teile des kaukasischen Hauptgebürges entgegengesetzte ostliche Ende des nordlichen Vorgebürges bewohnen teils kumükische (nicht kalmükische), teils nogaische Tataren. Die kumükischen Tataren findet man in Bragan an der Mündung der Sundscha; in Aksai oder Jachsai, oberhalb der Mündung des Flusses gleiches Namens; in Endre, gemeinlich Andreewa-derewna von den Russen genannt, am kleinen Flusse Aktasch gelegen; in Kostek am Flusse Koisu und in einigen zwischen diesen gelegenen kleinern Dörfern. In diesen behaupten verschiedene tatarische Fürstliche Familien die Herrschaft, die sich für Untertanen von Russland bekennen und deren Geisseln in Kislar gehalten werden. Kasanisch und Dschungutei sind auch dergleichen kumükisch-tatarische Dörfer, am Flusse Osen gelegen, der aus der nordöstlichen Huke des Hauptgebürges komt. Diese haben eigenen Fürsten, die manchmal nach der Gegend von Kislar streifen. Tarku, an der nordöstlichen Huke des Hauptgebürges gelegen, ist auch ein kumükisch-tatarischer Ort, in dem der regierende Fürst den Titel Schemchal führt. Ehemals hatte er die Herrschaft über alle kumükische Tataren und über einen grossen Teil von Lesgia. Izt ist er, seit den Zeiten Peters des Grossen, ganz onmächtig und ausser in

კურელეს მხარეებზე ამ ბატონს აქვს გარკვეული ძალაუფლება; თუმცა კურელე უმეტესწილად ეკუთვნის კუბის ხანს, ამჟამად ფათალი ხანს. აქუშასა და კუბა-ჩის მხარეებზე ტარკის შამხალი ერთგვარ უფლებებს ამტკიცებს, მხარეებს — ხაიდაქსა და ყარახაიდაქს ჰყავთ თავისი საკუთარი ბატონები; მხარე ტაბასარანს თუმცა საკუთარი ბატონი ჰყავს, მაგრამ ის ემორჩილება კუბის ხანს — ფათალი ხანს. მხარე გუმბეთი ჩეჩნების ბატონს ემორჩილება, ხოლო მხარე ანდი — აქსაისა და ენდრეს მმართველს. მხარეები — დიდო, ყაფუქი, ანწუხი, თებელი და ქარი უწინ კახეთის მეფეებს ემორჩილებოდნენ; ამჟამად კი მათ მთლიანად განითავისუფლეს თავი და დამოუკიდებლები არიან. ამ მხარეებში საქართველოდან გავრცელებულ იქნა აგრეთვე ბერძნულ-ქრისტიანული რელიგია, რისი კვალი (ზოგი ნაშთები) ჯერაც შემორჩენილია. ლეკეთის დანარჩენ მხარეებში ამჟამად გავრცელებულია და გაბატონებული სუნიტურ-მაჰმადიანური რელიგია.

ლეკეთის ამ სხვადასხვა მხარეების მოსახლეობაა სწორედ, რომლებმაც, განსაკუთრებით ამ საუკუნეში, ააოხრეს კახეთი და შიდა და ქვემო ქართლი და რომლებიც ახლაც გამუდმებით დაძრწიან იქ, ხან საკუთარი სურვილით, ხან თურქი ფაშას (რომელიც ზის ახალციხეში, თურქეთის ხელში მყოფ ზემო ქართლის მთავარ ქალაქში) წაქეზებით და დაქირავებით. ასე მაგალითად, მე გავიგე, რომ ჯერაც ავარის ხანი გარკვეული რაზმით დგას ქარის მხარეში კახეთის საზღვართან. უშუალოდ რუსეთის საზღვრების მიმართ არც ავარის ხანი და არც ყიზიყუმუხის ხანი არ იჩინენ მცირე მტრობასაც კი; პირიქით, ყველანი ცდილობენ, რათა ხშირი მიწერმოწერით ყიზლარის კომენდანტთან კარგი ურთიერთობა ჰქონდეთ.

ლეკების მიერ დასახლებული კავკასიის მთავარი ქედის ნაწილის საპირისპირო აღმოსავლეთი ბოლო ჩრდილოეთი მთისწინეთისა უკავიათ ნაწილობრივ ყუმუხელ (არა ყალმუხელ), ნაწილობრივ ნოღაელ თათრებს. ყუმუხელი თათრები გვხვდებიან ბრაგუნში სუნჯის შესართავთან, აქსაიში ანუ იახსაიში, ამავე სახელის მდინარის შესართავს ზევით, ენდრეში ანუ ანდრევეა დერეენიაში, როგორც მას რუსები უწოდებენ, რომელიც ძვეს პატარა მდინარე აქტაშზე; [გვხვდებიან] კოსტეკში მდ. კოსიზე და ზოგიერთ, მათ შორის მდებარე სოფლებში. მათთან ბატონობს სხვადასხვა (რამდენიმე) თათრული თავადური გვარი, რომლებიც თავს რუსეთის ქვეშევრდომებად თვლიან და რომელთა მძევლებიც ყიზლარში იმყოფებიან. ყაზანიში და ჯანგუტეი ისეთივე ყუმუხურ-თათრული სოფლებია და მდებარეობენ მდ. ოზენზე, რომელიც მოედინება მთავარი ქედის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კალთიდან. ამით ჰყავთ საკუთარი მმართველები, რომლებიც ხანდახან თარეზობენ ყიზლარის მიდამოებში. ტარკი, რომელიც ძვეს მთავარი ქედის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კალთაზე, არის აგრეთვე ყუმუხურ-თათრული პუნქტი (Ort), რომლის მმართველიც ატარებს შამხალის ტიტულს. უწინ ის ბატონობდა ყველა ყუმუხელ თათრებზე და ლეკეთის დიდ ნაწილზე. ამჟამად, პეტრე დიდის დროიდან მოკიდებული, მთლად უძლურია და, გარდა ტარკის სიახლოვეს მდებარე ყუმუხური, და

einigen in der Nähe von Tarku gelegenen kumükischen und lesigischen Dörfern, hat er weiter nichts zu sagen. Und auch dieser Besize wird dem izzigen Schemchal von einem seiner Verwandten in Kasanisch streitig gemacht. An Rusland ist er zwar nicht durch Eid und Geis(s)el(n) für igt verbunden, doch bezeigt er sich ruhig und friedfertig.

Zwischen diesen kumükisch-tatarischen Distrikten halten sich einige nogaische Tataru auch, die in Zelten herumziehen und deren etwan 5000 Familien seien mögen. Von diesen sind acht Aule oder Dorfschaften den Fürsten in Aksai; zwölf den Fürsten in Endre und vier und zwanzig dem Schemchal in Tarku untertan und zinsbar. Ein Teil dieser Nogaier ward zu Zeiten des Kaisers Peters des Grossen unter russische Botmässigkeit gebracht, unter der er sich auch igt befindet. Dieser ist an 1000 Familien stark und ziehet an der Nordseite des Tereks zwischen Kislar und dem Kaspischen Meere herum.

Auf die kumükischen Tataru folgen die Terekemenschen oder Truchmenschen Tataru, die einen etwas verschiedenen Dialekt reden, der mit dem Türkischen fast ganz übereinkomt. Diese nemen die caspische Meers-Küste und den ostlichen Fus des kaukasischen Hauptgebürges in Boinak, Utämisch und Derbent ein und besezen auch das ganze südliche kaukasische Vorgebürge, das zwischen dem Flusse Alasan, oder zwischen Kacheti und dem caspischen Meere gelegen, daselbst sie die Distrikte Cuba, Altypara, Tokuspara, Miskindschal, Chinalug, Krisch, Buduch, Schamachie und ganz Schirwan ausmachen, welche alle einen Landesherru haben, der der Fattali Chan ist, dessen Gebiet noch bis Sallian sich erstreckt. Und an diese Gränzen in Westen die gleichfals Truchmenschen Distrikte Schüki, Kaballah, Agdasch und Arasch, die wiederum einen eigenen Landesherru haben, der in der Stadt Nuchi residirt und igt der Hussein Chan ist, ein Son des Hadschi Dschalabi, der sich aus einen niedrigen Stande zu Nadirs Schahs Zeiten zur Chanswürde schwang und nach dessen Tode zum Herren in diesen Distrikten aufwarf.

Dies ist nun auszugsweise eine Samlung von Nachrichten, die man mit derenigen, die ich in meinem vorhergehenden Berichte gegeben, verbinden mus, um die Geschichte der kaukasischen Völker der gegenwärtigen Zeit im Zusammenfange zu haben, dazu ich das felende, von den Völkern, die den nordwestlichen Teil des Kaukasischen Gebürges bewonen, noch künftig hinzufügen werde.

Die im Zukunft an mich gerichteten Verhaltungsbefehle wünsche ich in Asov vor mir zu finden, der ich mich und meine Expedition der Erlauchten Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zur fortdaurenden Gnade und Gewogenheit empfehle.

D. Gölldenstaedt.

ლექური სოფლებისა, მას სხვა არაფერზე ხელი არ მიუწვდება. და ამ სამფლობელოსაც ახლანდელ შამხალს ეცილება ერთ-ერთი მისი ნათესავე ყაზანიშვი. რუსეთთან თუმცა არც ფიცით და არც მძევლებით არაა ის დაკავშირებული, მაინც მისდამი ამგლავნებს სიწყნარეს და მშვიდობიანობას.

ამ ყუმუხელი თათრების მხარეებში ცხოვრობენ აგრეთვე ნოღაელი თათრები, რომლებიც კარვებით მომთაბარეობენ და რომლებიც უნდა შეადგენდნენ 5000-მდე ოჯახს. ამათგან რვა აული ანუ სოფელი ემორჩილება და გადასახადს უხდის აქსაის მმართველებს, თორმეტი — ენდრეს მმართველებს, ოცდაოთხი — ტარკის შამხალს. ნოღაელი თათრების ერთი ნაწილი იმპერატორ პეტრე დიდის დროს რუსეთის მფარველობაში შევიდა: ამ მფარველობაში ახლაც იმყოფება. ისინი შეადგენენ 1000 ოჯახს და მომთაბარეობენ თერგის ჩრდილოეთ მხარეში. ყიზლარსა და კასპიის ზღვას შორის.

ყუმუხელ თათრებს მოსდევნ თარაქამა (ტერეკემენული) ანუ თურქმანი (ტრუხმენული) თათრები. ისინი ოდნავ განსხვავებულ დიალექტზე ლაპარაკობენ, რომელიც თითქმის მთლად უახლოვდება (ემთხვევა) თურქულს. ისინი ცხოვრობენ კასპიის ზღვის ნაპირზე და კავკასიის მთავარი ქედის აღმოსავლეთ ძირას ბოიანკში, უტემიშში და დერბენტში და აგრეთვე უკავიათ კავკასიის მთელი სამხრეთი მთისწინეთი, რომელიც მდებარეობს მდ. ალაზანსა, ანდა კახეთსა და კასპიის ზღვას შორის; აქ ისინი ქმნიან მხარეებს კუბას, ალთიფარას, დოგუშფარას, მისკინჯალს, ხინალუგს, კრიშს, ბუდუხს, შამახიას და მთელ შირვანს; ყველა ამათ ჰყავთ მმართველი, ფათალი ხანი, რომლის სამფლობელოც გადაჭიმულია სალიანამდე. ამათ დასავლეთიდან ესაზღვრება ასევე თურქმანული (ტრუხმანული) მხარეები შაქი, ყაბალა, აღდაში და არაში, რომელთაც აგრეთვე საკუთარი მმართველი ჰყავთ, რომელიც ქალაქ ნუხაში ზის, ამემად ჰუსეინ ხანია, ვაეი ჰაჯი ჩალაბისა, რომელიც ნადირ-შაჰის დროს აღზევდა დაბალი მდგომარეობიდან (წოდებიდან) ხანის პატივამდე და რომლის (შაჰის — გ. გ.) სიკვდილის შემდეგ თავი გამოაცხადა ამ მხარის მბრძანებლად.

ასეთია ამონაწერების (შემოკლებული) სახით მოცემული ცნობები, რაც უნდა შეუკავშირდეს ჩემ მიერ წინა მოხსენებაში მოცემულს, რათა ერთ მთლიანობაში გვექონდეს [წარმოდგენილი] კავკასიის თანამედროვე ხალხების ისტორია; ამას მე მომავალში დავეურთავ კავკასიის ქედის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მცხოვრები ხალხების შესახებ ცნობებს, რაც ახლა მაქლია.

ჩემდამი განკუთვნილი მომავალი ინსტრუქცია მინდა დამხედეს აზოვში, რითაც მე და ჩემს ექსპედიციას ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის შემდგომი წყალობა და კეთილგანწყობა მოგვეცემა¹.

გიულდენშტედტი.

¹ ამ მოხსენების შემდეგ ჩადებულია ჩრდ. კავკასიის ნაწილის რუკა — გ. გ.

XXXI Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg
d. d. Mosdok, den 20 Mai, 1773

н. 151^о—152

Während meines Aufenthaltes in Georgien habe ich daselbst das Manuscript einer georgischen Chronik ausföndig gemacht und für 30. Rubel für die Akademische Bibliothek gekauft. In Kislar habe ich gesorgt, daß dasselbe ins russische übersetzt werde, damit sich der grusinische Archimandrit Porphyry mit dem Studenten Belajev beschäftigt und das erste Viertel geendigt hat, womit meine Abreise abzubrechen nötigte. Da es mir indes doch für die Geschichte nützlich zu seien scheint, wenn das Werk ganz übersetzt würde, ob es gleich ein ser fabelhaftes Ansehen hat, so habe ich mit dem Archimandriten beratschlaget, wie die Fortsezzung der Übersetzung möglich zu machen sei, weil der Archimandrit nicht genugsam russisch versteht, um richtig zu schreiben und weil der Student Belajev nicht genugsam grusinisch versteht, um richtig zu übersezzen. Er hat sich anerböten, wenn ich nach St. Petersburg zurückzukommen seien würde, auch dahin von Kislar zu kommen daselbst er sich bei seinem Vater, dem grusinischen Zarewitsch und russisch kaiserlichen Obristlieutenant Alexander Jasseivitsch aufhält, nur bittet er, daß die Erlauchte Kaiserliche Akademie der Wissenschaften zu dieser Reise die Erlaubnis bei dem heiligen Synod bewürken und mir zuschikken wolle.

Ausser dieser Übersetzung erbietet er sich auch, eine Grammatik und ein Lexicon der grusinischen Sprache zu schreiben und andere Übersetzungen aus dem Russischen ins Grusinische zu verfertigen und zum Drukke zu übergeben, die in Grusien guten Abgang finden könnten: Ich erwarte darüber Verhaltungsbefele...

XXXII Bericht

an die Erlauchte Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften in St. Petersburg
d. d. Tscherkask, den 29-ten Julius, 1773

н. 158

...Von der tscherkessischen Nation habe ich izt ganz vollständige Nachrichten gesamlet. Die Türken und Tatare nennen sie: Tscherkes; die Georgier: Tscherkesiani; die Russen: Tschirkassi; und die Ossier: Kasach, welches vielleicht auch zu Kaiser Constantins Zeiten der Name derselben war;

XXXI მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის
სტ-პეტერბურგში

მოზღოკი, 1773 წლის 20 მაისი

გვ. 151^ა—152

საქართველოში ყოფნის დროს მე შემხვდა ხელნაწერი ქართული ქრონიკა, რომელიც ვიყიდე 30 მანეთად აკადემიის ბიბლიოთეკისთვის. ყიზლარში ვიზრუნე, რათა ის რუსულად გადათარგმნილიყო; ამ საქმეს ხელი მოჰკიდეს ქართველმა არქიმანდრიტმა პორფირიმ სტუდენტ ბელ[ი]აიევთან ერთად და დაამთავრეს პირველი მეოთხედი, ამის გამო ჩემი გამგზავრების გადადება მომიხდა. ამასთან; რადგან მე ვფიქრობ, რომ მთელი ნაშრომის თარგმნა საქირო იქნება ისტორიისათვის (თუმცა მას ამავე დროს ძალზე ლეგენდარული სახეც აქვს) ამიტომ მე და არქიმანდრიტმა მოვითათბირეთ, თუ როგორ გაგვეგრძელებინა თარგმნა, რადგან არქიმანდრიტმა არ იცოდა საკმაოდ რუსული, რომ სწორად დაეწერა, ხოლო სტუდენტს ბელ[ი]აიევს საკმარისად არ ესმოდა ქართული, რათა მართებულად ეთარგმნა. მან (არქიმანდრიტმა—გ. გ.) აღმითქვა (გამოთქვა სურვილი), როცა მე პეტერბურგში დავბრუნდებოდი, ისიც ჩამოვიდოდა იქ ყიზლარიდან, სადაც (პეტერბურგში—გ. გ.) ის იცხოვრებს თავის მამასთან, ქართველ უფლისწულთან და რუსეთის იმპერიის პოლკოვნიკ-ლეიტენანტთან (პოდპოლკოვნიკთან?) ალექსანდრე იასეს ძესთან; მხოლოდ მთხოვა მან, რომ ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ ამ მგზავრობისთვის ნებართვა გამოითხოვოს წმინდა სინოდისაგან და მე გამომიგზავნოს.

გარდა ამ თარგმანისა, მან აღმითქვა დაწეროს ქართული ენის გრამატიკა და ლექსიკონი და დაამზადოს სხვა თარგმანები რუსულიდან ქართულად და გადასცეს დასაბეჭდად, რასაც საქართველოში კარგი გასავალი ექნება. ყოველივე ამის გამო მე ველი ინსტრუქციებს...

XXXII მოხსენება

ბრწყინვალე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისადმი
სტ-პეტერბურგში

ჩერკასკი, 1773 წლის 29 ივლისი

გვ. 158

...ჩერქეზი ხალხის შესახებ ახლა მე საცხებით სრული ცნობები შეგკრბე. თურქები და თათრები მათ უწოდებენ — ჩერქეზ-ს; ქართველები — ჩერქეზიანი-ს; რუსები — ჩერკასი-ს; ოსები — ყაზახ-ს, რაც ალბათ იმპერატორ კონსტანტი-

sie selbst aber nennet sich: Adige. Die kleine und grosse Kabarda sind die stärksten und angesehensten Distrikte dieser Provinz Tscherkessia; den übrigen Teil machen aus die Distrikte Beslen an der Laba; Temirgoi, Mamschach und Adimei an der Schagwascha; Abasech an den Flüssen Pschaha, Chuasch, Chotups und Tschochups; Bscheduch (*Бэцедухэ*) an dem Flusse Kislar-ketken; Hatukai und Bschana (*Бэчана*) an den Flüssen Karakoban und Agaisu. Diese Flüsse, die alle in den Kuban fallen, nemen diese tscherkessischen Distrikte an der Nordseite des kaukasischen Hauptgebürges und an dessen Füsse bis zu seiner norderöstlichen zum schwarzen Meere sich senkenden Huke ein. Die Sprache, die in diesen Distrikten geredet wird, ist eine ganz besondere asiatische Sprache, die mit der Kabardinischen, einige geringe Abweichungen ausgenommen, völlig dieselbe ist. Es bekante sich ehemals diese ganze tscherkessische Nation zu der griechisch-christlichen Religion, die von den Georgiern, nachher auch zu des Zaren Iwan Wasiliewitsch Zeiten von den Russen eingeführt worden. Izt sind nur noch die geringen Spuren davon übrig, die ehemals schon bei den übrigen kaukasischen Völkern angeführt sind. Die mahometanische Religion ist bis izt nur von den Vornemsten angenommen und Medscheten und Mula findet man noch nirgend. Die Kabarda erkennt unmittelbar die russische Oberherrschaft. Über die übrigen tscherkessischen Distrikte suchen die Türken durch einen Seraskier, der in Kopil zu seien pflegt, einiges Ansehen zu behaupten.

л. 159—160°

...Mit der Tscherkessischen Nation ist durch die Sprache, die indes doch ser abweichend und den Tscherkessen unverständlich ist, verwandt die Provinz Abasa, welches die türkische, tatarische und tscherkessische Benennung derselben ist, die von den Georgiern: Abchaseti und von der Nation selbst: Absur genannt wird; und eben diese ist Awchasia der neuern Geographen und scheint Abasgia des Kaiser Constantins zu seien. Ehemals nam diese Nation blos den westlichen, zum schwarzen Meere sich senkenden Teil des kaukasischen Hauptgebürges ein, an Flüssen, die unmittelbar zum schwarzen Meere gehen, zwischen dem Kuban und Enguri, der sie von Mingrelia scheidet. Der gröste Teil der Nation wont auch noch in dieser Gegend und macht die Distrikte Chirpis, Tschadschi (*Чэчэу*), Sads, Aibga und Achschipse aus, die die Tscherkessen unter dem gemeinschaftlichen Namen: *Kuschhaschip* d. i. Transmontaner begreifen. Über diese herrschen die Türken durch einen in der am schwarzen Meere gelegenen Vestung Sokumkala befindlichen Pascha, der aus der fürstlichen abchasischen Familie Mudawia gewält wird. Der vorlezte hies Abai; daher nanneten die Georgier den diesen Abai untergebenen Distrikt, nach der georgischen Sprache eigenen Construction: Sabai und daraus ist die Nation Sabajzy entstanden, die man in dem russischen Atlasse findet. Auf diese Distrikte, die den südwestlichen Teil von Abchasia ausmachen, folgen in

ნეს დროსაც იყო მათი სახელი; ხოლო თვითონ, თავიანთ თავს ეძახიან — აღიღე-ს. ჩერქეზეთის პროვინციის ყველაზე ძლიერი და მნიშვნელოვანი მხარეებია მცირე და დიდი ყაბარდო; დანარჩენი მხარეებია: ბესლენი მდ. ლაბაზე; თემირგოი, მამხეგი და აღიმიე — შპაგვაშაზე; აბაძეხი მდ. ფშაპაზე, ხუაშზე, ხოთუფსზე და ჩოხუფსზე; ბეედუხი — მდ. ყიზლარ კერქენზე; პატუქაი და ბეანა მდ. ყარაყუბანსა და ალაისზე. ეს მდინარეები, რომლებიც (ყველანი) ყუბანს ერთვებიან, მოიცავენ ჩერქეზულ მხარეებს კავკასიის მთავარი ქედის ჩრდილოეთ მხარეზე და მის ძირას მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთის, შავ ზღვამდე დაშვებულ კალთებამდე (Huke). ენა, რომელიც იხმარება ამ მხარეებში, არის სავსებით განსაკუთრებული აზიური ენა. რომელიც, მცირე გამოწკლისის გარდა, მთლიანად იგივეა, რაც ყაბარდოული. ძველად მთელი ჩერქეზი ხალხი აღიარებდა ბერძნულ-ქრისტიანულ რელიგიას, რაც ქართველების, ხოლო შემდეგ კი აგრეთვე მეფე ივანე ვასილის ძის დროს რუსების მიერ იყო შეტანილი. ამჟამად კი მხოლოდ მისი ნაშთებიღაა შემორჩენილი, რაც უკვე ზევით იყო ნათქვამი სხვა კავკასიელი ხალხების აღწერისას. მაჰმადიანობა ჯერაც მხოლოდ წარჩინებულებს აქვთ მიღებული, ხოლო მეჩეთები და მოღები არსად არ გვხვდებიან. ყაბარდო აღიარებს უშუალოდ რუსულ უზენაესობას. დანარჩენ ჩერქეზულ მხარეებზე კი თურქები ცდილობენ დაამკვიდრონ ზედამხედველობა კოპილში მყოფი სერასკირის მეშვეობით.

გვ. 150—160⁶

...თუმცა ძლიერ განსხვავდება და ჩერქეზთათვის გაუგებარია, მაგრამ ჩერქეზ ხალხს ენის მხრივ ენათესავება პროვინცია აბაზა; ეს არის მისი თურქული; თათრული და ჩერქეზული სახელწოდება, ხოლო ქართველთაგან იწოდება: აფხაზეთი, და თვით ხალხისგან კი აფსურ-ად. ეს არის აფხაზია ახალი გეოგრაფებისა და უნდა იყოს აბაზგია იმპერატორ კონსტანტინესი. ძველთაგან ამ ხალხს ექირა მხოლოდ დასავლეთი, შავი ზღვისაკენ დაშვებული ნაწილი კავკასიის მთავარი ქედისა მდინარეებზე, რომლებიც უშუალოდ ერთვებიან შავ ზღვას, [ტერიტორია] ყუბანსა და ენგურს შორის, რომელიც (ენგური — გ. გ.) მას სამეგრელოსგან გამოჰყოფს. ხალხის მეტი ნაწილი ჯერაც ამ ადგილებში ცხოვრობს და ქმნიან მხარეებს: ხირფისი, სადში, საძი, აიბგა და ახშიფსე, რომელთაც ჩერქეზები საერთო სახელით: კუშპაშია, ე. ი. მთისგადაღმელნი, აერთიანებენ. ამათზე ბატონობენ თურქები შავი ზღვის პირას მდებარე სიმეგრე სოხუმკალაში მჯდომ ფაშის მეშვეობით, რომელსაც ირჩევენ აფხაზეთის თავადთა გვარიდან, მუდაფია-დან. უკანასკნელის წინ [რომ ფაშა იყო,] ერქვა აბაი; ამიტომ უწოდებენ ქართველები ამ აბაის კუთვნილ მხარეს, ქართული ენისათვის დამახასიათებელი კონსტრუქციის მიხედვით, საბაი-ს, და აქედან წარმოსდგა ხალხის [სახელიც] საბაიცი; რაც გვხვდება რუსულ ატლასში. ამ მხარეს, რომელიც შეადგენს აფხაზეთის სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილს, მოსდევს ჩრდილო-დასავლეთით მხარეები: ტუბი, უბიხი,

Nordwest die Distrikte Tubi, Ubuch, Schaschi und Schapsich oder Schapso, die mit dem Tscherkessischen Distrikte Bschaun und Hatukai gränzen. und über die die Türken in der am schwarzen Meere gelegenen Vestung Sotschukkala Aufseher halten, denen sie indes wenig gehorchen. Die Sprache dieser nordwestlichen Distrikte ist von der in den südwestlichen Distrikten gebräuchlichen merklich verschieden. Ein dritter kleiner Teil der Nation ist derjenige, der in dem vorigen Jahrhunderte nach der Nordseite des Gebürges gezogen ist, daselbst er izt, zwischen den Tscherkessischen Distrikten Kabarda und Besleu, die Flüsse Kuma, den obern Teil des Kubans und die in dem Kuban fallenden Flüsse Indschik und Uarp oder Arpa einnimt und die Distrikte Kisilbek, Tam, Schegrai, Barakai, Baschilbai, Sidi und Alte Kesek, d. i. Sechs Stücke von sechs der vornehmsten Familien also geuant, ausmacht. Die Fürsten der grossen Kabarda halten diese sich untertan und zinsbar, weil sie an dieselben ihre vorigen Wonplätze, nachdem sie selbst ostlicher zum Terek hingezogen, abgetreten haben. Ihre ehemaligen Fürsten aus den Familien Mudawia und Scharscha, die noch izt die angesehensten in dem südlichen Abchasien sind, suchen gleichfals das alte Recht zu behaupten; und die Fürsten des Tscherkessischen angränzenden Distrikts Beslen machen auch verschiedene Ansprüche an diese Nordseite Abchasier, daher sie in einer beständigen Unruhe und Bedrängnis leben. Zu Anfang des izzigen Krieges im Jahre 1769. wurden auch viele derer zu Alte Kesek gehörigen, an des Kubans obern Teile im Gebürge gelegenen Dörfer, durch das Corps des H. Generals v. Medem verheeret, weil sie sich feindlich bezeigten. Die Sprache dieser [ist in] nordlichen Distrikten gebräuchlichen übereinkommend. Nur der Tscherkessischen, sonst keiner andere[n] mir bekanten Sprache ist die abchasische ähnlich. In Ansehung der Religion gielt von Abchasia eben das, was von Tscherkessia gesagt ist. Doch scheint es, daß sie in Abchasia tiefer eingewurzelt gewesen. Bedia, Dranda und Mokwi waren Bischofssitze und Bitschwinta war der Sizz eines Patriarchen, der in der Folge der Patriarch von Imereti selbst war. An diesen Oertern stehen noch izt gute steinerne Kirchen; und die Abchasier halten noch izt unter sich einen Mann, der unverheiratet und von ungescholtenen Wandel seien mus; der besonders nach der grossen Fasten die Einseegnung des Fleisches verrichtet, und diesen nennen sie: *Kaltakas*, welches von dem verstümmelten georgischen Patriarchen Titel: *Katolikos* herrürt. In den ältesten Zeiten hatte Abchasia seinen eigenen Landesherrn, der vermutlich auch die Provinz Kasachia oder izzige Tscherkessia besas und dem in der georgischen Chronik der Titel: *Abchasetis Mepe*, das ist *Abchasiae Rex* gegeben wird. Nachher kam das ganze Land an die georgischen Regenten, die den Titel: *Kartwelissa* da *Abchasetissa Mepe*, d. i. *Georgiae et Abchasiae Rex* fürten. Nach der Teilung des georgischen Reiches kam diese Provinz an Imereti, von dem sie in der Folge ganz abtrünnig geworden und ohne Landesherrn geblieben.

შა ში და შა ფ ს უ ლ ი ანუ შა ფ ს ო, რომლებიც ესაზღვრებიან ჩერქეზულ მხარეებს ბეანას და პატუკაის და რომელთა ზედამხედველებიც თურქებს შავ ზღვაზე მდებარე სიმაგრე სუჯუჟ-ყალაში ჰყავთ, თუმცა ამათ ისინი ნაკლებ ემორჩილებიან. ამ ჩრდილო-დასავლეთის მხარეებში გავრცელებული ენა შესამჩნევად განსხვავდება სამხრეთ-დასავლეთისაში ხმარებულისაგან. მესამე პატარა ნაწილი ხალხისა არის ის, რომელიც გასულ საუკუნეში მთიანეთის (ქედის) ჩრდილოეთით დასახლდა, ამიტომ ისინი ამჟამად სახლობენ ჩერქეზულ მხარეებს, ყაბარდოსა და ბესლენს შორის, რაც მოიცავს მდ. კუმას, ყუბანის ზემო წელს და ყუბანში ჩამავალ მდინარეებს. ინჯიკსა და უარპს ანუ არპას; მათ აქვთ მხარეები ყიზილბეკი, ტამი, შეგრაი, ბაროყაი, ბაშილბაი, სიდი და ჰქმნიან ალთი ქესეკს, ე. ი. ნაწილი, რადგანაც სახელები ჰქვიათ ექვსი ყველაზე ცნობილი. გვარის მიხედვით. დიდი ყაბარდოს თავადებს. ესენი მორჩილებაში ჰყავთ და გადასახადს ახდენინებენ. რადგან ამათ (ყაბარდოელებმა — გ. გ.) თავისი ძველი საცხოვრებლები მათ დაუთმეს; მას შემდეგ რაც თვით აღმოსავლეთით თერგისკენ გადმოვიდნენ. მათი (ამ აფხაზთა — გ. გ.) ძველი თავადები მუდაგეისა და შარშას გვარიდან, რომლებიც ახლაც ყველაზე ძლიერნი არიან სამხრეთ აფხაზეთში, ცდილობენ თავისი ძველი უფლება დაამკვიდრონ აქაც. [ამათი] მოსაზღვრე ჩერქეზეთის მხარის, ბესლენის, თავადები აფხაზეთის ჩრდილოეთ მხარეზე ზოგ უფლებას აცხადებენ, ამიტომ ისინი ცხოვრობენ გამუდმებულ შფოთსა და თავდასხმებში. ამ ომის დასაწყისში, 1769 წელს, ალთი კეზევის კუთვნილი, მდ. ყუბანის ზემო წელზე მთებში მდებარე ბევრი სოფელი დარბეულ იქნა ბ-ნ გენერალ მედემის კორპუსის მიერ, რადგან ისინი მტრულად იქცეოდნენ. ამათი ენა ემსგავსება ჩრდილოეთ მხარეებში გავრცელებულს. ხოლო ჩერქეზულს არც ერთი სხვა ჩემთვის ცნობილი ენა არ ემსგავსება. გარდა აფხაზურისა. რაც შეეხება რელიგიას, აფხაზეთის შესახებ შეიძლება ითქვას იგივე, რაც ჩერქეზეთის შესახებ. თუმცა აფხაზეთში უფრო ღრმად უნდა ჰქონდეს [რელიგიას] ფესვები გადგმული. ბეღია, დრანდა და მოჭვი იყვნენ ეპისკოპოსის საჯდომები, ხოლო ბიჭვინთა იყო ადგილსამყოფელი პატრიარქისა, რომელიც შემდეგ თვით იყო იმერეთის პატრიარქი. ამ ადგილებში დღესაც დგას ქვის კარგი ეკლესიები; აფხაზებს ჰყავთ ერთი კაცო, რომელსაც არ ჰყავს ცოლი და უნდა ეწეოდეს უმწიკვლო ცხოვრებას; მას ძირითადად ევალება დიდმარხვის შემდეგ ხორცი აკურთხოს და მას უწოდებენ ისინი: კალტაკას. რაც წარმოადგენს პატრიარქის ქართული ტიტულის „კათოლიკოსის“ დამახინჯებას. ძველ დროში აფხაზეთს ჰყავდა თავისი საკუთარი მმართველი, რომელსაც, ჩანს, აგრეთვე პროვინცია ყაზახია ან ახლანდელი ჩერქეზეთი ეკავა და რომელსაც ქართულ ქრონიკაში ჰქონდა მიცემული ტიტული აფხაზეთის მეფისა. ამის შემდეგ მთელი ქვეყანა გადავიდა საქართველოს მმართველების ხელში, რომლებიც ატარებდნენ ტიტულს: მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა. საქართველოს სამეფოს გაყოფის შემდეგ, ეს პროვინცია გადავიდა იმერეთის ხელში, რომლისგანაც ის შემდგომში მთლიანად გამოიყო და დარჩა უმმართველოდ.

Um die Geschichte derer die kaukasischen Gegenden bewohnenden Völker vollständig zu machen, ist nun noch übrig, daß ich von den Nogaischen Tataren und von den russischen Kasaken, die am Kuban leben, rede. Der Kuban Flus, nachdem er neben der Kuma von Süden nach Norden aus dem Hauptgebürge herausgetreten, wendet sich nach Westen und nimmt in dem an 50 Werst breiten Tale, das der nordliche Fus des Hauptgebürges und der südliche Fus des nordlichen Vorgebürges einschliet, seinen Gang zum schwarzen Meere. An demselben ziehen in der Gegend zwischen und um den Mündungen der Flüsse Indschik (*Инджикъ*) und Uarp, dieienigen nogaischen Tatare herum, die *Kassai Aul* genant werden und die an 8000 Familien stark sind. Der Älteste derselben war der Mursa Arslanbek, oder der unter dem Namen: Sokur Hadschi, d. i. blinder Pilgrim, auf der Astrachanischen Steppe berühmte Partiegänger, der im vorigen Jare gestorben, dagegen der izzige Älteste der Mursa Islam, des Musa Son ist. In der Gegend der Mündung der Laba wonet eine am 2000 Familien starke nogaische Horde in Dörfern und Häusern, die *Naurus Aul* genant wird. Beide diese Horden haben in diesem Kriege gegen die russischen Gränzen feindlich agirt. Aber in Herbst im Jare 1771. schlug sie der H. General v. Medem, darauf sie an Rusland den Huldigungseid leisteten, Geis(s)el(n) gaben und bis izt geruhig sind. Auser diesen beiden Horden halten sich einige Tatarische Fürsten auf, die aus der Krimisch-Chanische[n] Familie, vor da sie verschiedener Umstände wegen zu Anfange dieses Jahrhunderts hieher geflüchtet sind. Sie führen den Titel: Sultan und nären sich von diesen Nogaiern, bei denen sie zu vielerlei Handeln Gelegenheit geben.

Die übrigen Teil[e] des Kuban Flusses von der Mündung der Laba bis zum schwarzen Meere besetzen izt die grossen nogaischen Horden *Jedisau*, *Jedischkul*, *Dschambeiluk* und *Akkermen* oder *Belogorod*, die seit zwei Jaren nachdem sie der russischen Herrschaft sich unterworfen, vom Dnieper und Bug wieder in diese Gegenden, die sie ehemals bewoneten, versezt sind und diese machen eigentlich die *Kubanische Tatarei* aus. Sie namen aber nicht allein das Tal am Kuban Flus ein, sondern auch das längst dem Kuban sich ausdenende flache nordliche Vorgebürge und die von dessen Nordseite entspringenden Flüsse *Akbasch*, *Tschalbasch*, *Ge*, *Schübür*, *Gogonlik*, *Dongusle*, *Dschilule*, *Ajule* und *Gegerlik* und den *Manitsch*, unterhalb der Mündung des *Gegerlik*, an denen sie mit iren Zelten herumziehen. Nur ein kleiner Teil, besonders von der Horde *Akkermen*, die in Dörfern zu leben gewont ist, hat angefangen, sich am Kuban an verschiedenen Orten anzubauen.

Etwan eine Tagereise oberhalb seiner Mündung, teilt sich der Kuban in verschiedene Arme, an denen einige bevestigte Oerter liegen, die unter dem *Krimmischen Chane* standen und teils von *Tatarn*, teils von *Tscherkessen* bewont sind, nemlich *Kopil*, *Taban* oder *Taman*, *Temruk*, *Atschu-*

რათა კავკასიის ხალხების ისტორია სრული ვახდეს, დარჩა სათქმელი მხოლოდ ნოღაელ თათრებსა და რუს კაზაკებზე, რომლებიც ყუბანზე ცხოვრობენ. მდინარე ყუბანი, მას შემდეგ რაც ის მდ. კუმას ახლოს (სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით) გამოდის მთავარი ქელიდან, უხვევს დასავლეთისკენ და 50 ვერსის სიგანის დაბლობით, რომელიც მოთავსებულია მთავარი ქელის ჩრდილოეთ ძირსა და ჩრდილოეთის მთისწინეთის სამხრეთის ძირს შორის, მიემართება შავი ზღვისაკენ. მასზე (ყუბანზე — გ. გ.). მდ. ინჯიკისა და უარპის შესართავებთან და მათ შორის მოთავსებულ მიდამოში მომთაბარებენ ის ნოღაელი თათრები, რომლებსაც ჰქვიათ კასაი აული და შეადგენენ 8000 ოჯახს. მათი უფროსი (Älteste) იყო მურზა არსლანბეგი, (ანდა სოკიურ ჰაჯის, ე. ი. ბრმა პილიგრიმის სახელით ცნობილი ასტრახანის სტეპებში მოხეტიალე Partiegänger), რომელიც გასულ წელს მოკვდა; ხოლო მის მაგივრად ამჟამად უფროსია მურზა ისლამი, მურ[ა]ხას ვაგი. ლაბას შესართავის მიდამოებში ცხოვრობს 2000 ოჯახისგან შემდგარი ნოღაური ურდო სოფლებსა და სახლებში, რომელსაც უწოდებენ ნაურუზ აულს. ორივე ეს ურდო ამ ომში მოქმედებდა რუსეთის საზღვრების სამტროდ. პაგრამ 1771 წლის შემოდგომაზე ისინი დაამარცხა ბნმა გენერალმა ფონ მედემმა, ამიტომ მათ რუსეთს დაუდეს ერთგულების ფიცი, მისცეს მძევლები და ჯერაც მშვიდად არიან: ამ ორი ურდოს გარდა ცხოვრობენ ზოგი თათარი თავადები, რომლებიც არიან ყირიმის ხანის გვარიდან და სხვადასხვა მიზეზების გამო ამ საუკუნის დასაწყისში იქიდან აქეთ გამოიქცნენ. ისინი ატარებენ სულთანის ტიტულს და თავს ირჩენენ ამ ნოღაელთა ხარჯზე, რომლებთანაც მათ აქეთ საშუალება სხვადასხვა სახის ურთიერთობა იქონიონ.

მდ. ყუბანის დანარჩენი ნაწილი, მდ. ლაბას შესართავიდან შავ ზღვამდე, ამჟამად უკავიათ დიდ ნოღაურ ურდოებს — იედიხანს, იედიშკულს, ჯამბოილუქს და აკერმენს. ანუ ბელგოროდს, რომლებიც, ეს ორი წელია, მას შემდეგ რაც რუსეთს დაემორჩილნენ, დნებრიდან და ბუგიდან კვლავ ამ მხარეებში გადმოსახლდნენ, სადაც ისინი ძველადაც ცხოვრობდნენ: ისინი შეადგენენ ჩვეულებრივ ყუბანელ თათრებს. მათ უკავიათ არა მარტო ყუბანის დაბლობი, არამედ ყუბანის გასწვრივ დაშვებული დაბალი ჩრდილოეთის მთისწინეთი და მისი ჩრდილოეთი მხრიდან მომავალი მდინარეები: აკბაში, ჩალბაში, გე, შუბური, კაგალნიკი, დონლუზლე, ჯილულე, აიულე, ეგორლიკი და მანიჩი — ეგორლიკის შესართავს ჰქვიათ. რომელთა [მიდამოებშიც] ისინი თავიანთი კარგებით მომთაბარებენ. მხოლოდ ერთმა პატარა ნაწილმა, ძირითადად აკერმენის ურდოსი, რომელიც მიიჩნევა სოფლებში ცხოვრებას, დაიწყო დამკვიდრება ყუბანზე, სხვადასხვა ადგილებში.

თავისი შესართავის ზემოთ, დაახლ. ერთი დღის სავალზე, ყუბანი იყოფა რამდენიმე ტოტად, რომლებზეც რამდენიმე გამაგრებული პუნქტი. ცეეს. ისინი ემორჩილებიან ყირიმის ხანს და დასახლებული არიან ნაწილობრივ თათრებით, ნაწილობრივ ჩერქეზებით. ესენი არიან. სახელდობრ, კობილი, ტაბანი

kala und Chituk; diese begreifen die Tataru, weil sie auf Inseln, die die Arme des Kubans machen, gelegen, unter dem gemeinschaftlichen Namen: Adale d. i. Insulaner...¹.

л. 164⁶

Um meine Reise von Mosdok nach Tscherkask recht gemeinnützig zu machen, habe ich zwei und zwanzig Oerter bemerkt und auf dem Plane mit hinzugefügten Nummern angezeigt, an denen Kolonien angelegt werden könnten. Die Oerter sind um 20 bis 30 Werst von einander abstehend...².

л. 166—168⁶—167

Aus den Donischen und Wolgischen Kasaken können leicht 2200 Familien genommen werden, die zu 100 Familien in jedem derer zwei und zwanzig Oerter verteilt, den Stamm dieser Kolonien ausmachen würden. Jeder Ort könnte mit einem viereckigten Erdwalle und mit 4. Kanonen versehen werden...

Bei diesen Orten... konnte die Anzahl der Einwohner vermehrt werden durch Nogaier, die in Häusern zu leben gewont sind... Auch halte ich es leicht tunlich, aus dem am Terek gelegenen georgischen Distrikte Kewi und aus denen an den Flüssen Aragi und Liachwi gelegenen Distrikten Grusiner oder Georgier herauszuziehen und bei diesen Kolonien zu versetzen...³.

л. 167

Der Nuzze dieser zwischen Mosdok und Tscherkask anzulegenden 22 Kolonien wird in folgendem bestehen:...

¹ ამას მოსდევს რუსული სტანიცების აღწერა, შემდეგ კემა-ყუბანის მიდამოს აღწერა.

² შემდეგ ჩამოთვლილია, თუ რომელი პუნქტი სად ძვეს, რა შეიძლება მოყვანილ იქნას, როგორია ბუნება...

³ საპიროდ მიიხრევს ყალბუხების გადმოყვანასაც (გ. გ.).

ანუ ტამანი, ტემრიუკი, აჩუკალა და ხიტუკი; მათ თათრები საერთო სახელით — ა და ლე, ე. ი. კუნძულის მოსახლენი, აერთიანებენ, რადგან ისინი მდებარეობენ კუნძულებზე, რომლებსაც ყუბანის ტოტები ჰქმნიან...

გვ. 164^ა

რათა ჩემი მგზავრობა მოზდოკიდან ჩერკასკამდე ნამდვილად სასარგებლო გაეხადო, მე ჩავენიშნე ოცდაორი პუნქტი და სათანადო ნომრებით აღვნიშნე გეგმაზე. აქ შეიძლება კოლონიათა დაარსება. ეს პუნქტები ერთმანეთისგან 20—30 ვერსით არიან დაშორებულნი...

გვ. 166—166^ბ—167

ღონელ და ვოლგელ კაზაკთაგან ადვილად შეიძლება 2200 ოჯახის გადმოყვანა, რომლებიც დასახლებებიან 22 ადგილას; ას-ასი ოჯახი თითოეულ ადგილას. ისინი შექმნიან ამ კოლონიათა საფუძველს. ყოველი პუნქტი შეიძლება ოთხკუთხა მიწაყრილით და 4 ქვემეხით იქნეს გამაგრებული...

ამ ადგილების მოსახლეობის რიცხვი შეიძლება გაიზარდოს იმ ნოღაელთა მეშვეობით (ხარჯზე), რომლებიც შეჩვეული არიან ბინადარ ცხოვრებას... ასევე ადვილშესაძლებლად მიმაჩნია თერგზე მდებარე ქართულ მხარე ხევიდან და არაგვსა და ლიახვზე მდებარე მხარეებიდან ქართველთა გადმოყვანა (ხაზგასმა ჩვენია — გ. გ.) და ამ კოლონიებში დასახლება...

გვ. 167

მოზდოკსა და თერგს შორის 22 კოლონიის დაარსება სასარგებლო იქნება შემდეგის გამო: ¹...

¹ ჩამოთვლილია, რომ შეიქმნება ერთი მთლიანი საზღვარი აზოვიდან კასპიის ზღვამდე; მარჯვნივ, რასაც ყაზახოელები და ყალმუხები იღებენ ტბებში და ვაქრობენ, გადაჯარუსეთის ხელში; ასევე სამოვრები ცხვრებისა და ცხენებისთვის; გზები და ცუდი იქნება კაჯახი სიელთა თავდასხმებისგან და ა. შ. ...

VON DEN IN DEN KUBAN FALLENDEN FLÜSSEN *

In des Kuban Flusses Ostseite fallen in der Ordnung von Osten nach Westen folgende kleine Flüsse: 1) Koiden, 2) Dschechanes (*Джеханес*), 3) Dschegota (*Джегота*); an dessen Ostseite eine steinerne weidliche Riesen-Natur lieget, die Elter Katsch (*Елтеркыч*) genant wird; 4) Utschkul (*Учкыл*), welches in der tatarischen Sprache: drei Bauren bedeutet; 5) Kalmursaschilgase (*Калмырса жыгасы*); 6) Mara, an dem das zu dem Distrikt Altekesek Abasa gehörige Dorfe Klitschk (Клычкы) ¹ gelegen. — Hierauf folgt 9) der Fluss Kuban selbst, den die Abasiner: Kubin, und die Tscherkessen Psidsche (*Псыдше*), d. i. Wasser altes, nennen. An dessen Ursprüngen ist der zu Basiania gehörige tatarische Distrikt Karadschai (*Караджай*) gelegen; und diesen westlich der abasische Distrikt Schtschaina (*Шашайна*), und noch höher im Gebürge, an Swaneti gränzend, der abasische Distrikt Chirpiskit (*Хырпыскит*) ². Und am Fus des Gebürges, ist da der Kuban aus demselben herantritt, das zu Altekesek gehörig Dorf Ketscheje (*Кечейе*), und gegenüber eine alte steinerne Kirche.

Nun die in des Kubans West- und Südwest-Seite fallenden Flüsse, wieder in der Ordnung von O. nach W. fortgehend. 10) Teberde, an den das abasinische Dorf, Tramkt ³, gelegen; 11) Schauna (*Шайна*); 12) Kardanich, an dem das abasinische Dorf, Laukt gelegen; 15) Chsaunt (*Хсаунт*), der in die Ostseite des Flusses Kitschi Indschik fällt und an den die abasinische Dörfer Aslankt und Dudarukwakt gelegen; 16) Maruch, der auch in die Ostseite des Kitschi Indschik fällt und an dem das abasinische Dorf Biberkt gelegen. — Dieses Dorf nebst den schon angeführten Dörfern Dudarukwakt, Aslankt, Laukt, Tramkt, Ketscheje, Klitschk und das Dorf Dschentemirkt (*Джентемиркыт*) das an der Kuma der Russen, den die Tataru

* P. I, т. 100, № 12, г. 1—66.

¹ აქვე ვერდებოდა მიწურილი: daselbst der Fürst Islam und seine nogaische Untertane, der Horde Mursa-Bek aul.

² „und noch höher. — Хырпыскит“ — ვადაბახულოდა სხვა ფერის მელნით, გიჟულდებოდა ბელოთ.

³ აქვე ვერდებოდა ჩამატებული: und zwischen dem und dem Kuban viele steinerne Kreuze.

ყუბანის შენაკადების შესახებ *

მდინარე ყუბანს აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით, მიმდევრობით, აღმოსავლეთის მხრიდან ერთიან შემდეგი პატარა მდინარეები: 1) კოიდენი; 2) ჯეხანესი; 3) ჯეგოთა, რომლის აღმოსავლეთ მხარეზე იშლება ქვის მკაცრი დიდებული ბუნება (weidliche Riesen-Natur), რომელსაც ეძახიან ელტერკაჩი-ს; 4) უჩქული, რაც თათრულ ენაზე სამ გლესს (მონას) ნიშნავს; 5) კალმურზა-ჯილგასი; 6) მარა, რომელზეც დევს მხარე ალთიქესეკ აბაზას კუთვნილი სოფელი ყლიჩქთ-ი¹. — ამას მოსდევს 9) თვით მდ. ყუბანი, რომელსაც აბაზინელები ყუბინს, ხოლო ჩერქეზები ფსიეს, ე. ი. ძველ წყალს ეძახიან. მის სათავეებთან არის ბასიანეთის კუთვნილი თათრული მხარე ყარაჩაი; მის დასავლეთით, აბაზაური მხარე შჩაინა და უფრო ზევით მთაში, სვანეთის მოსაზღვრე აბაზაური მხარე ხრიფსქითი². ქედის ძირში, იქ სადაც ყუბანი ამ ქედიდან გამოდის, არის ალთი-ქესეკის კუთვნილი სოფელი ქერეია და მის მოპირდაპირე მხარეზე ქვის ძველი ეკლესია.

ახლა [დავასახელოთ] ყუბანის დასავლეთის და სამხრეთ-დასავლეთის შენაკადები, ასევე რიგის მიხედვით აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ: 10) თებერდა, რომელზეც ძვეს აბაზინური სოფელი ტრამქთი³; 11) შაუნა; 12) კარდანიხი. მასზე აბაზინური სოფელია — ლაუქთი; 13) ხსაუთი, რომელიც აღმოსავლეთიდან ერთვის მდ. კიჩი ინჯიკს და რომელზეც მდებარეობენ აბაზინური სოფლები ასლანქთი და დუდარუყვაქთი; 14) მარუხი, რომელიც აგრეთვე აღმოსავლეთიდან ერთვის კიჩი ინჯიკს და მასზე აბაზინური სოფელი ბიბერ [დ]ქთი ძვეს. — ეს სოფელი, აგრეთვე უკვე ხსენებული სოფლები: დუდარუყვაქთი, ასლანქთი, ლაუქთი, ქერეია, ყლიჩქთი და სოფ. ჯანთემირქთი, რომელიც ძვეს რუსების მიერ კუმა-დ წოდებულ [მდინარეზე] (რომელსაც თათ-

* რადგან ამ თავეში უხვი ცნობებია დაცული ჩრდილო კავკასიის ხალხთა პოლიტიკური გეოგრაფიის შესახებ, ამდენად ისიც მოვითავესეთ აკადემიისადმი გაგზავნილ მოხსენებათა რიგში — გ. გ.

¹ აქვე გვერდზეა მიწერილი: აქ [არია] თაყადი ისლამი და მისი ნოღაელი ქვეშევრდონები, მურზაბეკაულის ურდოდან.

² „და უფრო ზევით — ხრიფსქითი“ — გადაახუვლია სხვა ფერის მელნით, გიულდენშტედტის, სახელით.

³ აქვე გვერდზეა ჩამატებული: „მასა და ყუბანს შორის ბევრია ქვის ჯვრები“.

Ulu Kum, die Tscherkessen Gum Ischgo und die Abasiner Gum da, d. i. die grosse Kuma, nennen, gelegen und das Dorf Babukt, das am Balk, der Tscherkessen, oder an der Malka der Russen, bei dem Austritt aus dem Gebürge gelegen, machen den Distrikt aus, den die Tscherkessen und Tatar: Alte Kesk, d. i. Sechs Stücke oder Teile und die Einwohner selbst Tapanta, nennen. Man pflegt auch den Distrikt Altekesek Abasa zu nennen, weil diese Familien, so wie die vorher unter № 9 angeführten in Schtschaina und Chirpiskit, aus der Provinz Abasa von der Küste des schwarzen Meeres hieher gezogen sein sollen. Ihre Sprache ist daher auch die Abasinische, die von der Tscherkessische[n] ganz verschieden, doch offenbar mit derselben eine Mutter haben mus. Es ist izt dieser ganze Distrikt den Fürsten der grossen Kabarda untertan und zinsbar, und besonders die an der Malka und Kuma gelegene[n] Dörfer sind mit den Kabardinern so vermischt, daß fast die Abasinische Sprache von der tscherkessischen verdrängt ist.

17) Der Fluß Kitschi Indschik, oder Dschenschik (*Кичи Инжик* oder *Кешуик*) der Tatar; Indschik tzuk (*Инджик тук*) der Abasiner.

18) Der grosse Fluß Ulu Indschik, der Tatar; Indschik Ischho (*Инжик уло*) der Tscherkessen, und (*Инжик гу*) Indschik du, der Abasiner. Dieser Fluß macht die westliche Gränze des Distrikts Altekesek.

19) Der Bach Inal, der in die Ostseite des folgenden fällt.

20) Der grosse Fluß Uarp (*Уарп*), der dortige Völker, den die Russen Arpa zu nennen pflegen, an den im Gebürge der Abasinische Distrikt Psilbaripsch (*Псилбарипсх*), den die Tataren Baschilbai nennen, gelegen; der an 1000 Familien stark ist, welche den Fürsten der grossen Kabarda untertan sind und zu 2 (თუ „9“ ? — გ. გ.) Schaaf jährlicher Tribut geben. Höher im Gebürge in der Gegend der Ursprünge des Uarp ist der Abasinische Distrikt Kachkat (*Качкаты*) gelegen.

21) Der Bach Kitschi Gegeua, der Tatar, und Gegena tzuk (*Гегена тук*) der Tscherkessen.

22) Der Bach Ulu Gegena der Tatar, oder Gegena Ischgo der Tscherkessen. (*გვერდზე ჩამატებულია: Der Bach Gups, der unter Chods in der Laba Ostseite fällt, an den das abasinische Dorf Barakai gelegen).

23) Der Bach Chods (*Ходы*). (*გვერდზე ჩამატებულია: an dem das abasinische Dorf Schegraia).

24) Der Bach Kitschi Laba, der Tatar, und Laba tzuk, der Tscherkessen, d. i. die kleine Laba.

24) Der grosse Fluß Ulu Laba, der Tatar, Laba Ischgo, der Tscherkessen, an dem im Gebürge der Tscherkessische Distrikt Beslen (*Беслен*), gelegen und an den in der Ebene Kubanische Tatar in Häusern wohnen, mit denen in dem izzigen Kriege der General v. Medem zu tun gehat und die im Jare 1771 geschlagen wurden und sich für Russische Untertanen angaben.

რები ულუ კუმ ს, ჩერქეზები გუმ იშგოს და აბაზინელები გუმ დუ-ს, ესე იგი დიდ კუმას ედახიან) და სოფელი ბაბუქთი — ჩერქეზების ბალყ-ზე, ანდა რუსების მალკაზე მდებარე, იქ, სადაც ეს მდინარე მთიდან გამოდის, [ეს სოფლები] ჰქმნიან მხარეს, რომელსაც ჩერქეზები და თათრები ედახიან ალთი ქესეკს, ე. ი. ექვს ნაწილს ანდა ცალს და თვით მცხოვრებნი ტაპანტას უწოდებენ. ზოგჯერ მხარე ალთი-ქესეკს აბაზასაც უწოდებენ, რადგან ეს ოჯახები, როგორც ზევით № 9-ად სსენებულ შჩაინასა და ხრიფსქითში, პროვინცია აბაზადან, შავი ზღვის ნაპირებიდან უნდა იყვნენ აქ გადმოსულნი. ამიტომ მათი ენა არის აბაზინური, რომელიც ჩერქეზულისგან მთლად განსხვავდება, თუმცა უდავოდ მასთან ერთად საერთო ფუძე უნდა ჰქონდეს. ამჟამად მთელი ეს მხარე ემორჩილება და გადასახადს უხდის დიდი ყაბარლოს მმართველს და განსაკუთრებით მალკასა და კუმაზე მდებარე სოფლები ისეა შერეული ყაბარლოელებთან, რომ აბაზინური ენა თითქმის განდევნილია ჩერქეზულისგან.

17) მდ. კიჩი ინჯიკი, ანუ ჯენჯიკი, როგორც მას თათრები ედახიან; ინჯიკ წუკ—აბაზელებისა.

18) დიდი მდინარე ულუ ინჯიკი, თათრების; ინჯიკ იშგო — ჩერქეზების და ინჯიკ დუ — აბაზინელების. ეს მდინარე ქმნის მხარე ალთი-ქესეკის დასავლეთ საზღვარს.

19) მდ. ინალი, რომელიც შემდგომს აღმოსავლეთიდან უერთდება.

20) დიდი მდინარე უარპი [= ურუფი], როგორც მას ადგილობრივი მცხოვრებნი ედახიან, რუსები კი არპა-ს უწოდებენ; მასზე მთებში არის აბაზინური მხარე ფსილბარიფში, რომელსაც თათრები ბაშილბაის უწოდებენ; აქ ცხოვრობს 1000 ოჯახი; ისინი ემორჩილებიან დიდი ყაბარლოს მთავარს და წლიურად 2 (თუ 9-ს?) ცხვარს აძლევენ. უფრო ზევით მთებში, უარპის სათავის მდამოებში არის აბაზინური მხარე ქიახქითი.

21) მდინარე კიჩი გეგენა, თათრებისა; გეგენა წუკ — ჩერქეზებისა.

22) მდ. ულუ გეგენა, თათრებისა, ან გეგენა იშგო ჩერქეზებისა (*გვერდზე ჩამატებულია: მდ. გუფსი, რომელიც ხოდის ქვემოთ ერთვის ლაბას აღმოსავლეთიდან; მასზე ძევს აბაზინური სოფელი ბარაყაი).

23) მდ. ხოძი (*გვერდზე ჩამატებულია: მასზე ძევს აბაზინური სოფელი შეგრაია).

24) მდ. კიჩი ლაბა თათრებისა; ლაბა წუკ — ჩერქეზებისა; ნიშნავს პატარა ლაბას.

24) დიდი მდინარე ულუ ლაბა — თათრებისა; ლაბა იშგო — ჩერქეზებისა; მასზე მთებში მდებარეობს ჩერქეზული მხარე ბესლენი, ხოლო დაბლობზე ყუბანელი თათრები სახლებში ცხოვრობენ, რომლებთანაც ამ ომში გენერალ ფონ მედემს საკმე ჰქონდა; ისინი 1771 წელს დამარცხდნენ და რუსეთს დაემორჩილნენ.

In dieser Westseite fallen die Bäche

25) Pšfir, und Blansu (*Блансу*). (*აქვო ვერღზე ჩამატებული: und Aundurk, an dem die abasinische[n] Dörfer Tam und Kisilbek gelegen).

26) Der Bach Schochreg, an dem die Kubansche Tatarn. die N a w r u s genannt werden, wonen.

27) Der grosse Flus Sch'hugwascha, an dem im niedern Gebürge und am Fns desselben der grosse tscherkessische Distrikt Temirgoi gelegen, und höher im Gebürge der kleine tscherkessische Distrikt Mamschach (*Мамшача*) und dem Distrikte Mamschach gegenüber in W. liegt an einem kleinen in den Sch'hugwascha fallenden Flus, der Abasinische Distrikt Bach, der an 300 Famil. stark. Noch höher im Gebürge ist der abasinische Distrikt Sabai, gelegen.

28) Der Flus Kutschnps (*Кутчнпс*), der in die Westseite des Sch'hugwascha fällt, an dem das Dorf Kanschughabla gelegen, welches zu dem tscherkessischen Distrikte Abasech (*Абасеч*) gehört, deren der Älteste Hadschi (*Г'аджу*) heist.

29) Der grosse Flus Pschaha (*Пшара*), an dem niedriger als das vorhergehende, das zu Abasech gehörige Dorf Dschanketahabla, gelegen, welches sich an 5 Werst an der Ostseite und an 20 Werst an der Westseite erstreckt, weil die Familien einzele im Walde wonen, deren Ältester Arslanbeg Chirsishukor (*Хирсичукор*). Hierauf folgt weiter (*აქ ვერღზე არის მონაწილე: In der Ebene an Pschaha ist das tscherkessische zu Temirgoi gehörige grosse Dorf Adimei gelegen). Westlich das zu Abasech gehörige Dorf Daurhabla, und noch weiter Etegihabla, die beide an kleinen Flüssen gelegen, die teils zum Pschaha, teils zum Kuban fliessen; in ienem ist Ältester Daur Bagurzug, in diesem Hadchuchahapasc h.

21) Der Flus Sadschi (*Сажу*), der in die Ostseite des folgenden fällt und an dem das Abasechische Dorf Sadschi Kokusch, gelegen.

22) Der grosse Flus Chuadsch (*Хуащ*), an dem liegt in der Ebene der tscherkessische Distrikt Bdscheduch (*Бсчедуча*); im mittleren Gebürge das Abasechische Dorf Kanschughabla und im höchsten Gebürge der abasinische Distrikt Schapsuch Kokusch, d. i. abasaisch ober Schapsuch.

Noch höher im Gebürge dem Ursprunge des Chuadsch entgegengesetzt soll ostlich der abasaische Distrikt Tubi, und von dem nach W. durch ein kleines Jugen geschieden der abasaische Distrikt Ubuch, gelegen sein. Diese und die vorher angeführte abasaische Distrikte Sabai und Kachkat, scheinen mir, so viel ich einige Angaben schliessen kann, nicht an den in den Kuban fallenden Flüssen, sondern hinter deren südlich, also wol am Kapety, der seine eigene Mündung zum schwarzen Meere hat, gelegen zu seien.

23) Der kleine Flus Chotups, an den der abasechische Distrikt Beschuchhabla gelegen, deren Ältester Kostanucha und Pschukui,

მას დასავლეთიდან უერთდებიან მდინარეები:

25) ფსტირი და ბლანსუ (*აქ გვერდზე ჩამატებულია: და ამდურყი, რომელზეც მდებარეობენ აბაზინური სოფლები ტამი და ყიზილბეგი).

26) მდ. შოხრეგი, რომელზეც ცხოვრობენ ნავრუხად წოდებული ყუბანელი თათრები.

27) დიდი მდინარე შააგვაშა, რომელზეც დაბალ მთიანეთში და მის ირას მდებარეობს დიდი ჩერქეზული მხარე თემირგოი. ხოლო ზევით მთაში პატარა ჩერქეზული მხარე მამხეგი: ამ მხარის პირდაპირ კი დასავლეთით, შააგვაშას პატარა შენაკადზე ძვეს აბაზინური მხარე ბალ-ი, სადაც ცხოვრობს 300 ოჯახი. კიდევ უფრო მაღლა მთებში არის აბაზინური მხარე საბაი.

28) მდინარე კუჩუფსი, რომელიც დასავლეთიდან ერთვის შააგვაშას. მასზე არის სოფელი კანშუგაბლა, რომელიც ეკუთვნის ჩერქეზულ მხარე აბაძეხს, რომლის მმართველსაც შაჯი ჰქვია.

29) დიდი მდინარე ფშაპა. მასზე, წინათ დასახლებულზე უფრო დაბლა, ძვეს აბაძეხის [მხარის] სოფელი ჯანკეტაბლა, რომელიც გადაქიმულია 5 ვერსზე აღმოსავლეთით და 20 ვერსზე დასავლეთით. რადგან მისი ოჯახები სათითაოდ დაფანტულად ცხოვრობენ ტყეში. მათი უფროსია არსლანბეგ ხირსის-ჰუყო(რ)ი. შემდეგ მოსდევს (*აქ გვერდზე არის მინაწერი: ფშაპას დაბლობზე არის თემირგოის [მხარის] კუთვნილი ჩერქეზული დიდი სოფელი აღიშვი): დასავლეთით [ქვეს] აბაძეხის [მხარის] სოფელი დაურაბლა და კიდევ შემდეგ ვითევიბაბლა. ორივენი მდებარეობენ პატარა მდინარეებზე, რომელთაგან ზოგი ფშაპას. ზოგიც ყუბანს ერთვიან; პირველში უფროსია დაურბაგურსუყი, მეორეში შადხუხაჰაფაში.

21)¹ მდ. საღში, რომელიც მომდევნოს აღმოსავლეთიდან ერთვის. მასზე ძვეს აბაძეხური სოფელი საჯი კოკუში.

22) დიდი მდინარე ხუაჯი, რომლის დაბლობზეც მდებარეობს დიდი ჩერქეზული მხარე ბეღელუხი; შუა მთებში — აბაძეხური სოფელი კანჩუგაბლა, ხოლო სულ მაღლა მთებში [მდებარეობს] აბაზინური მხარე შაფსულ კოკუში, ე. ი. აბაზურად „ზემო შაფსული“.

კიდევ უფრო ზევით მთებში, ხუაჯის სათავეების საპირისპიროდ, აღმოსავლეთით უნდა იყოს აბაზურური მხარე ტუბი, მისგან დასავლეთით კი — პატარა ქედით გამოყოფილი უნდა იყოს აბაზურური მხარე უბიხი. ეს და ზემოთ ნახსენები აბაზურური მხარეები საბაი და ქიახქითი, ჩემის აზრით (რამდენადაც ზოგიერთი მონაცემები მამდევნენ საშუალებას ვითქვო), უნდა მდებარეობდნენ არა ყუბანის შენაკადებზე, არამედ მათ ქვემოთ სამხრეთისკენ, სახელდობრ, კაპეტზე, რომელიც უშუალოდ ერთვის შავ ზღვას.

23) პატარა მდინარე ხოთუფსი, რომელზეც მდებარეობს აბაძეხური მხარე ბეშუხაბლა, მისი უფროსები [არიან] კოსტანუყუა და ფშუყუა.

¹ დედნის მიხედვით ვერ გავარკვეით, თუ რის საფუძველზე მოსდევს № 29-ს № 21. (გ. გ.).

24) Der grosse Flus Pschochups, an dem im Gebürge der abasechische Distrikt Edogihabla, und am Fusse des Gebürges die abasinische Distrikte Chirpis, und in der Ebene der tscherk. Distrikt Hatukai, gelegen.

25) Der kleine Flus Saschi (Заси), an den der abasechische Distrikt Najuchabla liegt.

26) Der Flus Chursa (Хурца), an dem in der Ebene der Tscherkessische Distrikt Bdschana (Бжана), im niedern Gebürge der abasaische Distrikt Chursa, und im hohen Gebürge der abasaische Distrikt Schapsuchache, d. i. Nieder Schapsuch gelegen, der contracte auch Schagache, auch Achsepsch genant wird, auch Schapsich und Schapso; sollte dies vielleicht die Apsili Constantini oder vielmehr die Sapaxi, seien; sie wonen ehemals nordlicher am Fus des Gebürges und nahe am schwarzen Meere; von da sie sich nur neuerlich um den krimische Herrschaft zu entgehen...

Von hier bis zu den kleinen am schwarzen Meere gelegene Stadt Sotschuk Kala (Зочукъ کالا), 4 Stunden nach W. daselbst ein Hafen und eine 4. ekkigte Ringmauer, die etwas 100 Hausor einschliet, die Bewoner Abasiner.

Ouweit der Mündung der Chursa teilet sich der Kuban in 2 Arme, der eine zum Asovischen Meere, der andere zum schwarzen Meere gehet; in dem Teilungswinkel ist die Vestung Kopil gelegen, deren Einwoner auch Tscherkessen sind, nebst einigen Tatarn. Dies ist gemeinigl. der Sizz eines von Crimmischen Chan bestellten Seraskiers, der diese verschiedene izt beschriebene tscherkessische und abasaische Völker der Pforte zugetan erhält, und von manchen auch Abgaben an Vieh und Menschen einnimt.

.....

Von Kopil nach O. ist Bgeduch anderthalb und Temirgoi drei Tagreisen, nach N. W. ist Taban oder Taman an der Meerenge auf 3 Tagreisen, dahin der Weg auf den Insel[n] geht, die die Arme des Kubans machen, und die Mintana genent wird (**אי צפון* *הים* *העבר*: und die Bewoner dieser Insel werden von den Tatarn Adalé und davon von den Russen Adalinzy genant, die ist: Insulaner, von Ada, eine Insel).

In Taman sowol, als in Temruk, das die Abasiner Turk nennen, so viele Tscherkessen, wenig Tatarn. Die, so wie alle die übrige izt angeführte und tscherkessisch genante Distrikte, den Temirgoischen Dialekt der tscherkessischen Sprache und den, der von dem Kabardinischen merklich unterscheiden(?).

Man mus daher die ganze Provinz am Fus des Caucasischen Gebürges von der Mündung des Kuban, bis zu der Mündung der Malka in N. und bis zu dem in die Sundscha fallenden Bache Narsan in S. Tscherkessia nennen; Tscherkes oder Tscherges nenen die Tatare diese Nation; die Georgier nenen sie Tscherkasiani; die Osetier nenen sie Kasach, wel-

24) დიდი მდინარე ფშოხუფსი; მასზე, მთებში ძვეს აბაძეხური მხარე ე დ ი გ ი ჰ ა ბ ლ ა, ხოლო ქედის ძირას — აბაზინური მხარე ხ ი რ ფ ი ს ი; დაბლობზე კი — ჩერქეზული მხარე ჰ ა ტ უ კ ა ი.

25) პატარა მდ. ზაში. მასზე არის აბაძეხური მხარე ნ ა ი უ ხ ა ჰ ა ბ ლ ა.

26) მდ. ხურსა, რომლის დაბლობზეც მდებარეობს ჩერქეზული მხარე ბ ე ა ნ ა, დაბალ მთებში აბაზაური მხარე ხ უ რ ს ა, ხოლო მაღალ მთებში აბაზაური მხარე შ ა ფ ს უ ლ ა ხ ე, ე. ი. დაბალი შაფსული; მას შემოკლებით აგრეთვე ჰქვია შავახე, ასევე ახსეფშ, ან შაფსიდ და შაფსო; ეს უნდა იყოს კონსტანტინეს აფსილები, ან უფრო მეტად საპაქსები; უწინ ისინი ცხოვრობდნენ უფრო ჩრდილოეთით, ქედის ძირას და შავი ზღვის ახლოს; იქიდან ისინი სულ ახლახან გაეცალნენ ყირიმის ბატონობას...

ამეამად, აქედან შავ ზღვაზე მდებარე პატარა ქალაქ სუჯუკ-ყალამდე 4 საათის [სავალია] დასავლეთით; აქ არის ნავსადგური და ოთხკუთხა კედელი, რომელიც მოიცავს 100-მდე სახლს; მოსახლეობა აბაზინელებია.

ხურსას შესართავიდან ახლოს ყუბანი იყოფა ორ ტოტად, რომელთაგან ერთი აზოვის ზღვისკენ, ხოლო მეორე შავი ზღვისკენ მიედინება; გაყოფის (განტოტვის) ადგილას დგას ციხე კ ო პ ი ლ ი, რომლის მცხოვრებთაც შეადგენენ აგრეთვე ჩერქეზები ზოგ თათრებთან ერთად. ჩვეულებრივ ეს არის საჯდომი ყირიმის ხანის მიერ დანიშნულ სერასკირისა, რომელსაც ამეამად აღწერილი სხვადასხვა ჩერქეზული და აბაზაური ხალხები პორტას ერთგულებაში ჰყავს, ხოლო ზოვისგან იღებს ხარკს საქონლის და ხალხის სახით¹.

.....

კოპილიდან აღმოსავლეთით არის ბეედუხი ერთნახევარ, ხოლო თემირგოი სამი დღის სავალზე, ჩრდილო-დასავლეთით კი არის ტ ა ბ ა ნ ი, ანუ ტ ა მ ა ნ ი ზღვის სრუტესთან, 3 დღის სავალზე, იქითკენ გზა მიდის კუნძულებზე, რომელსაც ყუბანის ტოტები ჰქმნიან და ეწოდებათ მინტანა (*აქვე გვერდზე ჩამატება: ამ კუნძულის მცხოვრებნი თათრების მიერ იწოდებიან ადალე-დ, რუსებისგან კი ამის მიხედვით ადალინცი-დ; ეს ნიშნავს კუნძულელებს [სიტყვა] ა დ ა-დან, ე. ი. კუნძული).

ტამანში, როგორც ტემრიუკში, რომელსაც აბაზინელები თურყ-ს ეძახიან, ასევე ბევრი ჩერქეზები და ცოტა თათრები [ცხოვრობენ]. როგორც ყველა დანარჩენები, ახლა ჩამოთვლილი და ჩერქეზულად წოდებული მხარეები [ლაპარაკობენ] ჩერქეზული ენის თემირგოულ დიალექტზე, რომელიც საგრძნობლად განსხვავდება ყაბარდოულისაგან.

ამიტომ მთელ პროვინციას კავკასიის ქედის ძირში [მდებარეს], (ყუბანის შესართავიდან მაღკას შესართავამდე ჩრდილოეთით და სუნჯას შენაკად ნარზანამდე სამხრეთით) ჩ ე რ ქ ე ზ ე თ ი უნდა ეწოდოს; ამ ხალხს თათრები ეძახიან „ჩერკეს“-ს ან „ჩერგეს“-ს, ქართველები — „ჩერქეზიანი“-ს, ოსები — „ყაზახ“-ს,

¹ შემდეგ მოსდევს აქ მცხოვრები „ნეკრასოველი კახაკების“ სამი სტანიციის აღწერა. ჩვენ მას ვტოვებთ (გ. გ.).

ches vielleicht auch zu K. Constantins Zeiten bei den Griechen ir Name war. der diese Gegend Kasachja benannt; und sie selbst nennen sich in irer Sprache Adige.

An den westlichsten Teil dieser Provinz Tscherkessia gränzt in Süden, im Gebürge liegend, und weit nach S. lüngst der Meerküste sich bis Mingrelien ausdüend, die etwas durch die Sprache verwand[t]e Provinz Abasa der Tataren und Tscherkessen, die in der Landessprache *Abasne* (*Абсне*), bei den Georgiern *Abchaseti* heist, und die wol *Abasgia* des K. Constantins seien mag, an deren statt einige neuere Charte *Awchasia* haben und *Awchasia minor* oder *Малая Абаса* der Russen die man in einigen Karte an der Kuma findet, füret von den von angeführten, hieher von den Tscherkessen versezte Abasaische Dörfern her, die Altekesek genant werden. *Abchasebi* einiger Landkarten ist der georgische Plural von *Abchasi*, ein *Abaser*. *Papageti* und *Alaleti*, die offenbar von *Papagi* und *Alani* des Kaisers herkam, sind noch izt bei den Georgiern bekante Benennunge[n], die nach irer Sage, einige Distrikte von *Abchaseti* zukommen sollen, von den ich aber nie etwas bestimmtes habe erfahren können. Der auf den Landkarten einzufürende Name dieser Provinz könnte *Abasa* oder *Abchasetia* seien, welches letzter besser scheint, da *Abchaseti* schon eine in den Georgischen Chroniken vorkommende Benennung ist. Man sehe meine Nachrichte im übrigen, die (Die) bei *Mingrelia* von *Abchaseti* angebracht.

Der izt unter dem Namen *Abasch* bekannte Distrikt, der an den Flüssen *Kutschups*, *Pschaha*, *Huadsch*, *Chotups* und *Saschi* gelegen und dessen Dörfer ich vorher bei diesen Flüssen angefürt, mus der Sprache wegen mer zu *Tscherkessia*, als zu *Abchasetia* gezält worden.

Abchasetia hatte in alten Zeiten seinen eigener Beherrscher und stand nachher lange unter den Georgischen Zaren, die sich *Abchasetissa* und *Kartwelissa Mepe* nanten; unter deren Regierung ward auch zur griechisch-christl. Religion das Volk bekeret, so daß so gar in *Bytschwinta* ein *Patriarch* war und an verschiedenen Orten *Erzbischöfe*, als in *Mokwi*, *Dranda* und dergl. Nachdem das Volk die georgische Herrschaft ganz von sich abgelendt, ist auch die christl. Religion in ganzl. Verfall bei inen, so wie in *Basiania*, *Osetia* und *Kistetia* gekommen. Das Halteu der Grossen Fasten, das Schweinflleischessen, die Feier des *Soutages* und die Überbleibsel einiger Kirchen, sind indes noch die Spuren davon, daß die ähnliche Zeichen des *Kristentums*, die man bei den *Tscherkessen* findet; dazu noch die *Steinkreuze*, die man aus *Grabmale* an der *Kuma* und am *obern Kuban* findet, gehören, auch von den *Georgier* herrinen ist warscheinlich, wozu auch, besonders in der *Kabarda*, die *Russen* zu Zeiten des Zaren *Iwan Wasiliewitsch* magen Gelegenheit gegeben haben, welches besonders in Ansehung der bei *Tatartuh* befind[.] Kirche zu vermuten. Izt leben beide diese zalreiche *Nation[en]* fast ganz *oue Herren* und *one Religion* und sind in *kleine Partien* zerteilt, die sich selbst unter einander auftreiben.

როგორც ალბათ ასევე ერქვა მას ბერძნებთან იმპ. კონსტანტინეს დროს. რომელიც ამ მხარეს ყაზახიას ეძახის: თავის თავს კი, თავიანთ ენაზე „ადილე“-ს უწოდებენ.

პროვინცია ჩერქეზეთის დასავლეთ ნაწილს სამხრეთიდან ესაზღვრება მთაში მდებარე და სამხრეთით ზღვის სანაპიროს გასწვრივ სამეგრელომდე გადაჭიმული და ენით ცოტათი მონათესავე პროვინცია აბაზა (როგორც მას თათრები და ჩერქეზები ეძახიან), ადგილობრივ ენაზე კი აფსნეს, ხოლო ქართველები აფხაზეთს უწოდებენ. ეს უნდა იყოს იმპ. კონსტანტინეს აბაზგია (რომლის მაგივრადაც ზოგიერთ ახალ რუკაზე აფხაზთა სწერია), ანდა მცირე აფხაზთა ანუ $M\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha$ რუსებისა, რაც ზოგ რუკაზე მდ. კუმაზეა აღნიშნული და ჰქვია ჩერქეზების მიერ აქ გადმოსახლებულ აბაზაურ სოფლებს, რომლებიც ალთიქესეკი-ს სახელითაა ცნობილი. ზოგი რუკის აფხაზები არის ქართული მრავლობითი „აფხაზი“-სა, ე. ი. აბაზგისა. პაპაგეთი და ალაღეთი, რაც ცხადად იმპერატორის [კონსტანტინეს] პაპაგისა და ალანისგან მომდინარეობს, ახლაც ცნობილი სახელწოდებებია ქართველებში, რომლებიც, მათი გადმოცემის მიხედვით, აფხაზთა ზოგი მხარის მიხედვით უნდა წარმოსდგებოდეს, რის შესახებაც მე გარკვევით ვერაფერი შევიტყვე. რუკებზე შესატანი სახელი ამ პროვინციისა უნდა ყოფილიყო აბაზა ან აფხაზეთი, რომელთაგან უკანასკნელი უკეთესად მეჩვენება, რადგან სახელწოდება აფხაზეთი ჯერ კიდევ ქართულ ქრონიკებში გვხვდება. დანარჩენი ცნობების ნახვა იქ შეიძლება, სადაც სამეგრელოსთან ერთად აფხაზებზეა ლაპარაკი.

ამჟამად აბაძეხის სახელით ცნობილი მხარე, რომელიც მდებარეობს მდინარეებზე — კუჩუფსზე, ფშაპაზე, ჰუაჯზე, ხოთუფსზე და ზაშზე და რომლის სოფლებიც ზევით დაეასახელე ამ მდინარეთა [ჩამოთვლისას], ენის მიხედვით უფრო მეტად ჩერქეზეთს უნდა მიეკუთვნოს, ვიდრე აფხაზეთს.

ძველად აფხაზეთს ჰყავდა საკუთარი მმართველი და მას შემდეგ დიდხანს ემორჩილებოდა ქართველ მეფეებს, რომლებიც თავის თავს „აფხაზეთისა და ქართლის მეფეს“ უწოდებდნენ; მათი მმართველობის დროსვე მოიქცა ხალხი ბერძნულ-ქრისტიანულ რელიგიაზე, ისე რომ ბიჭვინთაშიც კი იჯდა პატრიარქი, ხოლო სხვადასხვა ადგილებში მთავარეპისკოპოსები, როგორც მაგ.: მოქეში, დრანდაში და სხვაგან. მას შემდეგ, რაც ხალხი მთლიანად გამოვიდა საქართველოს მორჩილებიდან, აგრეთვე ქრისტიანული რელიგიაც მთლად გაქრა მათ შორის, ისე როგორც ბასიანეთში, ოსეთსა და ქისტეთში. თუმცა დიდმარხვა, ღორის ხორცის ჰამა, კვირა დღეს უქმობა და ზოგი ეკლესიის ნანგრევები ჯერ კიდევ არიან ნაშთები ქრისტიანობისა, ისევე როგორც ჩერქეზეთში. მსგავსი ნიშანი ქრისტიანობისა არის ქვის ჯვრები საფლავებზე (მდ. კუმასა და ყუბანის ზემო დინებაზე). ესეც ქართველთა მიერ უნდა იყოს შეტანილი, სადაც აგრეთვე (ძირითადად ყაბარდოში) რუსებმა მეფე ივანე ვასილის ძის დროს ამის საშუალება შექმნეს, რასაც გვაფიქრებინებს თათართა ბატონობის ხანაშიც იქ მყოფი ეკლესიები. ახლა ეს ორივე მრავალრიცხოვანი ხალხი ცხოვრობს თითქმის უბატონოდ და რელიგიის გარეშე და დაყოფილი არიან პატარა ჯგუფებად, რომლებიც ერთმანეთს ექიშებიან.

Die Sprache beider Nation[en] ist von den benachbarten und andern bekannten ganz verschieden; unter sich aber vergleichen, siehet man das abasaische oder abchasetische Sprache mit der Tscherkessische[n] Ähnlichkeit und folglich eine Abstammung habe. Die Tscherkessische Nation ist in allen gesitteter, als die abchasetische; die Tscherkessen leben in grossen Dörfer[n], in Häuser[n] zusammen, ziehen aber ofte von einem Orte zum andern nach 5 oder 10 Jaren über; wen sie die ausgemergelte Felder und verbrante Wälder dazu nötigen. Die Abasetier leben in einzelen Familien im Walde zerstreut, wie in Mingrelia und Imeretia. Die Tscherkessen bauen nur allein Hirsen; die Abasetier nur Gomi, welches sie Haschase und Pokosch nennen; nur im hohen gebürgigten Orten wird etwas Sommerwaizen und Gersten gesät. Die Kleidung ist bei beiden Nation[en] gleich; nur tragen die Abasetier die Rükko kurzer, und die nahe an Mingrelia stossen tragen auch Imeretische Mützen.

Die Armenier treiben unter diesen Nationen Handel; zu den Tscherkessen und zu den nordl. Teile des Abasetier bringen sie grobe russische Leinwand, Saffian und Krimmische baumwollene und seidene Zeuge und tauschen sie um gegen Honig, Wachs, Fuchse, Morder, Grobe-Tuchrokke und Filzmäntel, davon sie (wen) irer 4 Stükke nach der Krim, die letzten 2 besonders nach Kislar und zum Don furen. Der Buxbaum ist in der Abasa ser häufig, den die Türken zur See abholen (* გვერდზე მიწერილია: Der südliche Teil von Abchasetia hat mer mit Mingrelia Gemeinschaft).

Von der Provinz Basiania

An dem nordlichen Teile der kaukasischen Alpen, zwischen den Flüssen Argudan oder Arguan und Kuban wont eine Nation, die offenbar von den Nogaischen Tataru abstammet und sich vermutlich, um sich gegen Verfolgungen der Nachbarn zu retten, in diese festen Oerter im Gebürge begeben hat. Die Sprache, die der nogaische Dialekt der tatarischen ist, giebt hievon den gewissesten Beweis; daß diese aber eine angenommene seien sollte ist deswegen nicht worscheinlich, weil die benachbarten, alle ganz verschieden sind, dahin die tscherkessische, die abasinische, die Sonische, die georgische und die osetische gehören.

— Es wird diese Nation in 6. Distrikte eingeteilt. Der erste Distrikt heist bei der Nation: Malkar; bei den Tscherkessen: Balkar und bei den Georgiern: Basiani. Hievon wont der kleinste Teil an dem Flusse Arguan oder Argudan, und der gröste an dem Flusse Tscherek. Die nächsten Nachbarn in O. sind Dugoren am Uruch; in S. das Dorf Chebi des Distrikts Radscha; und in N. der Teil der grossen Kabarda, der Kaschkatau genant wird. Es soll diese Distrikt an 1000 Familien stark seien, die in verschieden[en] kleine[n] Dörfern verteilt sind, unter denen die vornemsten:

ორივე ხალხის ენა მეზობელთაგან და სხვა ცნობილ ენათაგან სავსებით განსხვავებულია; თუმცა ერთმანეთისგანაც გამოირჩევიან, მაინც ჩანს, რომ აბაზაურს ანუ აფხაზურ ენას აქვს მსგავსება ჩერქეზულთან და, ამდენად, აქვთ ერთი წარმომავლობა. ჩერქეზი ხალხი ყოველმხრივ უფრო შგნებულია, ვიდრე აფხაზები; ჩერქეზები ცხოვრობენ დიდ სოფლებში, კომლებად, მაგრამ ხშირად, 5—10 წელში ერთხელ, გადადიან ადგილიდან ადგილზე, როცა ისინი იძულებული ხდებიან მიატოვონ გამოკუთვლილი ველები და გადამწვარი ტყეები. აფხაზები ცხოვრობენ ტყეში ცალკე ოჯახებად გაბნეულნი, როგორც სამეგრელოში და იმერეთში. ჩერქეზებს მოჰყავთ მხოლოდ ფეტვი; აფხაზებს კი — ღომი, რასაც ისინი უწოდებენ ჰაშასეკს და პოკოშ-ს(?); მხოლოდ მაღალმთიან ადგილებში თესენ მცირე რაოდენობით სავაზაფხულო ხორბალს და ქერს. ჩასაცმელი ორივე ხალხს ერთნაირი აქვს; მხოლოდ აფხაზები ატარებენ უფრო მოკლე ჩოხებს, სამეგრელოსთან ახლო მცხოვრებნი კი — აგრეთვე იმერულ ქუდებს.

ამ ხალხში ვაქრობას ეწევიან სომხები; ჩერქეზებისა და ჩრდილოეთ ნაწილის აფხაზებისთვის მათ მოაქვთ უხეში რუსული ტილო, საფიანი და ყირიმული ბამბის და აბრეშუმის ქსოვილები და ცვლიან მას თაფლზე, ცვილზე, მელიებზე, კვერნაზე, უხეშ მაულის ჩოხებზე და ბეწვის ქურქებზე; ოთხი პირველი ყირიმში მიაქვთ, ორი უკანასკნელი კი უმეტესად ყიზლარში და დონზე. ბზის ხე — აბაზაში ძალზე ხშირია, რომელიც თურქებს ზღვით გააქვთ. (* გვერდზე მიწერილია: აფხაზეთის სამხრეთ ნაწილს მეგრელებთან უფრო მეტი საერთო აქვს).

პროვინცია ბახიანიის შესახებ

კავკასიის ქედის ჩრდილოეთ მხარეზე, მდინარეებს არგუდანსა ანუ არგუანს და ყუბანს შორის, ცხოვრობს ხალხი, რომელიც აშკარად ნოღაელი თათრებისგანაა წარმომდგარი და, როგორც ჩანს, ამ მთებით დაცულ ადგილებში მოვიდნენ, რათა თავი ეხსნათ მეზობელთა დევნისაგან. ენა, რომელიც არის თათრულის ნოღაური დიალექტი, იძლევა ამის უტყუარ საბუთს. უამისოდ კი გაუგებარი იქნებოდა, რადგან მეზობლები ყველანი სულ სხვა ენაზე ლაპარაკობენ] და ეკუთვნიან ჩერქეზულ, აბაზინურ, სვანურ, ქართულსა და ოსურს.

— ეს ხალხი 6 მხარედ იყოფა. პირველ მხარეს ამ ხალხში ჰქვია მალყარი, ჩერქეზებთან — ბალყარი, ქართველებთან — ბასიანი. ამათი მცირე ნაწილი ცხოვრობს მდინარე არგუანზე ანუ არგუდანზე, უმეტესობა კი — მდ. ჩერქეზე. აღმოსავლეთით ემეზობლებიან დიგორები მდ. ურუხზე, სამხრეთით რაჭის სოფელი ღები, ჩრდილოეთით დიდი ყაბარდოს ნაწილი, რომელსაც კაშკათაუ ეწოდება. ამ მხარეში 1000 ოჯახი უნდა ცხოვრობდეს, რომლებიც სხვადასხვა პატარა სოფლებში არიან დანაწილებულნი. ამთაგან

Ischkanta, Schauarda, Churdaira, Gobjarta, Adschalga, Mochaula oder Muchol, und Ulu Malkar heissen.

In diesem Distrikt ist eine fürstliche Familie, die von der Nation Basiat genant, von den Kabardinern dafür erkant und mit den Kabardinischen Fürsten daher verschwägert ist. Hievon scheinen die Georgier die Benennung für die ganze Nation: Basiani und des Distrikts Basianeti genommen zu haben. Die daher auch ich für den Provinzial-Namen alle-dieser Distrikte annehme.

Der 2-te Distrikt, der an Malkar gränzt, heist Bisinge, und der 3-te Cholam; ieder wird an 100 Familien stark gerechnet, die weiter in koinen besondern Dörfern leben; sie liegen an kleinen westlichen Flüssen, die in den Tscherek fallen.

Der 4-te Distrikt ist Tschegem. Er nimt im Gebürge den ganzen Flus gleiches Namens ein, der in der Ebene der grossen Kabarda, in den Baksan sich ergiest. Man hält demselben 360. Familien stark, die in 10. Dörfern zerteilt leben; das niedrigste und Hauptdorf heist: Ulu Elt; darauf folgen den Flus aufwärts: Mimala, Tobeingil, Berdebi, Atsche, Tschegot, Kam, Orsundak, Bulugn und Gerlige oder Dscherlige; und an den äussersten Ursprüngen des Tschegem liegt ein Vorwerk oder Chuter, das zur Schaafzucht dient, genant: Ustoschirt.

Gebräuchliche Mannsnamen in Tschegem sind: Ali, Mahamet, Musa, Murtasali, Dewlet, Chamsa, Schauloch, Kelemet, Baimursa; und sonst andere bei den Tataren gemeine Namen.

In der Vorrede eines Cathechismi¹, das in Berlin gedruckt, behauptet man, daß vor einigen 100 Jaren, einige der Bömischen oder Marischen Brüder, um den katholischen Verfolgungen zu entgehen, nach dem kaukasischen Gebürge geflüchtet und zu Anfange dieses Jahrhunderts von Berlin ans Lerer gefordert hätten. Da um die Bömer sich selbst: Zechen nennen, und der Name Tschegem diesem nahe komt und man Spuren des Christentums bei dieser Nation findet, so hat man sie für diese Bömische Brüder halten wollen. Es ist aber dies ganz unworscheinlich. Tschegem komt nicht von Zechen, sd (=sondern, 3. 3.) von Zichia Constantiini und Dschiki Georgianern; die Spur des Christentums welches die vorzügliche ist, bestehet in den Fasten, die nicht von den Bömischen Brüder herrinen kam, sd ganz naturl. von den griechisch-Georgian. Bömische Brüder wurden gewis die bömische Sprache beibehalten oder eine der nächste[n] angenommen haben, nicht aber die tatarische, die dieser Nation ursprüngl. eigen.

Der 5-te Distrikt ist; Bachsan, in dem Gebürge am Flusse Bachsan gelegen, der in den Malk sich ergiest und an dem in der Ebene, vom Fus des Gebürges an die Dörfer der grossen Kabarda gelegen. Er wird 200. Familien stark gerechnet, die zusammen nur ein Dorf ausmachen².

¹ დედაში სწერია „Cachetismi“.

² Der 5-te—ausmachen, გიულდუნტედტს ჯვარედინად აქვს გადაშლილი.

ყველაზე მნიშვნელოვანია: იშქანტა, შაუარდა, ხურდაირა, გობიართა. აჯალგა. მოხაულა ანუ მუხოლი და ულუმალკარი.

ამ მხარეში არის თავადური გვარი, რომელსაც ხალხი ბასიანთს უწოდებს. მათ სცნობენ ყაბარდოელი ბატონები და დამოყვრებულნიც არიან მათთან. ვფიქრობ, აქედან უნდა აქონდეთ აღებული ქართველებს მთელი ხალხისთვის სახელწოდება — ბასიანი და მხარისა — ბასიანეთი. მეც ამიტომ ავირჩიე ის მთელი აქაური მხარეების პროვინციულ სახელად.

მეორე მხარე, რომელიც მალყარს ემეზობლება, არის ბიხინგე, ჰესამე — ხოლამი. ორივეში 100—100 ოჯახია, რომლებიც არ ცხოვრობენ განსაკუთრებულ სოფლებში: ისინი ჩერეკში დასავლეთიდან ჩამავალ პატარა მდინარეებზე ცხოვრობენ.

მეთხე მხარე არის ჩეგემი. მთებში ის მოიცავს იმავე სახელის მდინარეს, რომელიც დიდი ყაბარდოს დაბლობზე ბაქსანს უერთდება. აქ ითვლიან 360 ოჯახს, რომლებიც 10 სოფელში ცხოვრობენ; ყველაზე დაბალი და მთავარი სოფელია ულუ ელტი; შემდეგ მოდიან, მდინარის აუღლებით: მიშალა. ტობენინჯილი, ბერდები, აში, ჩეგემი, კამი, ორსუნდაკი, ბულუნგუ და ჯერლიგე; ხოლო ჩეგემის ყველაზე განაპირა სათავეებში ძვეს სოფელი ანუ ხუტორი უსტოშირტი (ურუსტორ-შხიტ?), რომელიც მეცხვარეობისთვისაა გამოყენებული.

ჩეგემში გავრცელებული კაცის სახელებია: ალი, მაჰამეტი. ჰუსა, მურთაზალი, დევლეთი, ხამსა, შაულოხი, კელემეტი. ბაიმურზა და სხვა, თათრებში მიღებული, სახელებიც.

ბერლინში დაბეჭდილი კატეხიზმების წინასიტყვაობაში აბტკიციებენ, რომ რამდენიმე საუკუნის წინათ, რამდენიმე ბოჰემელი ანუ მარიელი ძმა, რომლებიც გაექცნენ კათოლიკურ ღვენას, მოვიდნენ კავკასიის მთებში და ამ საუკუნის დასაწყისისთვის ბერლინიდან მასწავლებლები მოითხოვეს. რადგან თვით ბოჰემელები თავიანთ თავს „ციხენებს“ უწოდებენ და სახელი ჩეგემი ამას უახლოვდება (ემსგავსება) და ამასთან ქრისტიანობის ნაშთებიც მოიძებნება ამ ხალხში, ამიტომ მათ [ჩეგემს? — გ.გ.] ამ ბოჰემელ ძმებად მიიჩნევენ. მაგრამ ეს ყველაფერი სრულიად დაუჯერებელია. ჩეგემი წარმოსდგება არა ციხენიდან, არამედ კონსტანტინეს ციხიდან და ქართველების ჯიქიდან; ქრისტიანობის მნიშვნელოვანი კვალი წარმოგვიდგება მარზხის სახით, რაც შემოვიდა არა ბოჰემელი ძმების მეშვეობით, არამედ მართლმადიდებლური საქართველოდან. ბოჰემელი ძმები შეინარჩუნებდნენ უთუოდ ბოჰემურ ენას, (ანდა ერთ-ერთი ამის მონათესავე ენა ექნებოდათ *), და არა თათრული, რაზეც ეს ხალხი იმთავითვე ლაპარაკობს.

მეხუთე მხარე არის ბაქსანი; ის ძვეს მთებში მდ. ბაქსანზე, რომელიც ერთვის მალკას და რომლის ველზეც, დაწყებული ქედის ძირიდან, დიდი ყაბარდოს სოფლები მდებარეობენ. აქ ითვლება 200 ოჯახი, რომლებიც ეროად აღებული მხოლოდ ერთ სოფელს ქმნიან¹.

* დედანში აქ გაურკვევლად სწერია.

¹ „მეხუთე მხარე — ქმნიან“, გოულდენშტედტს ჯვარედინად აქვს გადაწილი.

Der 6-te¹ Distrikt heist: Karatschai in der Landessprache und bei den Tscherkessen; Karschaga und Karschageti, auch Kara Dğiki (Kara dschiki) bei den Georgiern; und es scheint, daß hierauf der Distrikt: Caraciotis einiger Landkarten deutet. Dagegen nennen die Georgier den Distrikt Tschegem schlechtweg: Dschiki (Джыку). Dieses kommt nun nahe dem Distrikt: Zichia der Kaisers Constantins, von dem vielleicht dies der Rest ist, der sich aus der Ebene, die das Volk zur Zeit des Kaisers bewonte, in das nächste Gebürge zurückgezogen hat. — Karatschai wird 200. Familien stark gerechnet, die an den Ursprüngen des Flusses Kuban wonen, und mit denen der abasinische Distrikt Baschilbai oder Psilbaripsch zunächst in W. und der Distrikt Swaneti in S. gränzet. In O. sind dessen Nachbarn die am Baksan wohnenden Kabardiner, von denen sie aber durch ein langes Gebürge, das Tshalpak heist geschieden werden, aus dem die Flüsse Malk und Kum entspringen, und auf dem die Kabardiner vorzüglich im Sommer das Vieh halten und weiden.

Diese izt beschriebene Nation ist ebemals den Georgischen Regenten untertan gewesen, und von diesen ist die christlich-griechische Religion unter derselben verbreitet worden; davon noch izt das Halten der grossen Fasten, die Feier des Sontags und das Schweinefleisch-Essen und einige Kirchen die Überbleibsel sind. Eine dergleichen Kirche, die etwan 3. Faden lang, findet man am Tschegem bei dem Dorfe Uluelt. Kiudbetterinnen pflegen Gelübde zu tun, bei dieser Kirche ein Stück Vieh zu schlachten und feierlich zu verzehren, dabei sonst weiter keine gottesdienstliche Handlungen, so wie auch überhaupt nicht, verrichtet werden. Man weis aber auch von keiner Abgöttere. Man glaubt allgemein nur einen einigen Gott, den Schöpfer und Geber alles Guten. Die Vornemsten, die besonders mit den Kabardinern in Verwandtschaft stehen, bekennen sich seit den neuesten Zeiten zur mahometanischen Religion; doch sind keine Medscheten und Mula unter denselben. Mit den georgischen Regenten stehen sie izt in keiner Verbündung, da diese izt zu onmächtig und die Zugänge aus Radscha und Swaneti zu schwer sind, indem man an 2. bis 3. Tagreisen zwischen den höchsten, ganz unbewonten Schneegebürgen zu machen hat, um von iener Provinz zu Malkar und von dieser zu Tschegem und Karatschai zu kommen. Die Malkaren gehen indes doch noch nach Radscha, auf den wöchentlichen Freitags-Markt in Oni, dahin sie ihre Waaren, die in Burken, Woiloken und Tschekmens bestehen, gegon baumwollene Zeuge und Eiseninstrumente handeln.

Mit den Kabardinern stehen aber diese Völker izt in genauer Verbindung und sind denselben zinsbar; die von Balkar, Bisingè und Cholaw, derienigen Partie die am Tscherek wont und Kaschkatau genaut wird; die von Tschegem, und Karatschai, derienigen Partie, die am Baksan wont und zwar dem angesehensten der Fürsten unter denselben, ie wie sie es unter

¹ Der 6-te — გიულდუნტედის გადაკეთებული აქვს Der 5-თე-დ.

მე-6¹ მხარეს ადგილობრივ ენაზე და ჩერკეზებთან კეცია ყარაჩაია; ქართველებთან ყარშაგა და ყარშაგეთი, აგრეთვე ყარაჯიქი; აქედან უნდა იყოს ალბათ ზოგიერთ რუქებზე მხარე კარაციოტის-ი (Caraciolis) აღნიშნული. ამიტომ (პირიქით) ეძახიან ქართველები მხარე ჩეგემს მარტოვად „ჯიქის“. ეს კი უახლოვდება იმპ. კონსტანტინეს მხარე ციხიას, რომლის ნაშთებიც ახლა ისინი უნდა იყვნენ. ისინი [ალბათ] დაბლობიდან, სადაც ეს ხალხი იმპერატორის დროს სახლობდა, შემდგომში უკან ამოვიდნენ მთებში. ყარაჩაიში ითვლიად 200 ოჯახს, რომლებიც ცხოვრობენ მდ. ყუბანის სათავეებთან და რომელსაც ახლოს ესაზღვრებიან დასაეღეთიდან აბასინური მხარე ბაშილბაი ანუ ფსილბარიფში, ხოლო სამხრეთიდან სევანეთი. აღმოსავლეთით მისი მეზობლები არიან ბაქსანზე მცხოვრები ყაბარდოელები. რომელთაგან გამოყოფილნი არიან ჩაღპაკად წოდებული გრძელი ქედით, რომელზეც სათავეს იღებენ მდინარეები მალკა და კუმა და სადაც (რომელზეც) ყაბარდოელები, მეტწილად ზაფხულში, საქონელს ინახავენ და აძოვებენ.

ამეამად აღწერილი ხალხი უწინ ქართველთა მბრძანებლებს ემორჩილებოდა; [სწორედ] ამათგან გავრცელდა მათ შორის ქრისტიანულ-ბერძნული რელიგია, რომლისგანაც ჯერაც შემორჩა დიდმარხვა, კვირა დღეს უქმობა. ღორის ხორცის ჭამა და ზოგიერთი ეკლესიის ნანგრევები. ერთი ამ ეკლესიათაგანი, დაახლოებით 3 საენი სიგრძისა, არის ჩეგემზე მდებარე სოფელ ულუელთში. მშობიარენი აღთქმას დებენ, რომ ამ ეკლესიასთან საქონელს დაკლავენ და საზეიმოდ შეკაშენ; თუმცა, ამასთან, არაერთარი ღვთისმსახურება არ სრულდება და საერთოდ სხვაც არაფერი. არ იციან აგრეთვე კერათაყვანისმცემლობა. საერთოდ ხალხს სწამს მხოლოდ ერთი ღმერთი — ყოველივე კარგის შემქმნელი და მიმცემი. წარჩინებულებმა, რომლებიც ძირითადად ყაბარდოელებთან არიან ნათესაურ კავშირში, უკანასკნელ ხანებში მამადიანობა მიიღეს; თუმცა მათ შორის არც მეჩეთებია და არც მოღები [აყავთ]. ქართველ მეფესთან ახლა მათ არაერთარი კავშირი არ აქვთ, რადგან ისინი (ქართველი მეფეები — გ. გ.) ამეამად ძალზე სუსტები არიან და აგრეთვე კადმოსასვლელები რაქიდან და სევანეთიდან ძალზე მძიმეა (მათი საშუალებით შეიძლება 2—3 დღეში უმაღლესი და დაუსახლებელი თოვლიანი ქედებით გადმოსვლა), რომ მათ ამ პროვინციებიდან მალყარში და აქედან კი ჩეგემსა და ყარაჩაიში შეეძლოთ მოსვლა. მალყარელები კი მაინც დადიან რაქაში, ონის ყოველკვირეულ ბაზრობაზე, სადაც თავისი საქონელი — ქურქები; ქრები და ჩექმები მიაქვთ და ცვლიან ბამბის ქსოვილებსა და რკინის იარაღებზე.

ყაბარდოელებთან კი ეს ხალხები ამეამად ახლო ურთიერთობაში არიან და მათ უხდიან გადასახადს. ბალყარები, ბიზინგელები და ხოლამელები იმ ყაბარდოულ პარტიას [ემორჩილებიან], რომლებიც ჩერეკზე ცხოვრობენ და იწოდებიან ქაშკათაუდ; ჩეგემელები და ყარაჩაელები კი — ბაქსანზე მცხოვრებთ [ემორჩილებიან], სახელდობრ, მათ შორის უწარჩინებულეს თავადს; ამეა-

¹ „მე-6“ გიულდენშტედტს გადაკეთებული აქვს „მე-5“-დ.

sich ab machen; für igt die Balkar dem Dschanbulat, Kaituk und Bekmursa, die Tschegem dem Moissost des Mahomet Kurgokin Sone; die Karatschai dem ältesten den Jaren nach, dem Chamursa igt, im Jare 73. nachdem Kasai gestorben. Die Abgaben bestehen gemeinl. in ein Schaaf von jeder Familie. Es müssen diese Völker notwendig gegen die weit mächtigern Kabardiner sich unterwerfen. Bei lang anhaltenden Winter treiben sie das Vieh dahin; bei Miswachs holen sie Hirse von da, und allezeit nemeu sie aus der Kubarda russisches Salz, das sie gegen Wolle, Woi-loken, Burken und Tschekmens eintauschen und von denen sie auch so wol, als von den Mosdokischen und Kislarischen zu inen reisenden Armenen Leinwand, baumwollene Zeuge und Saffiane, gegen diese Waaren und gegen Marder- und Fuchsbälge eintauschen.

--- In der Gegend des vorerwenten Chutors Ustoschirt am Tschegem soll in Aderu gediegene Schwefel gefunden werden, dem die Bären nachgraben sollen; mit den sie handeln und noch Schiespulver machen. In der Gegend des Ursprunges des Tschogems soll auch Bleierz sein, daher sie einen Berg: Korga Schin Tau, d. i. Bleiberg nennen, der nahe am Schneegebürge gelegen, das sie Kara Tau, d. i. das schwarze Gebürge, wegen des schwarzen Schiefers. nennen. Sie schmelzen aber kein Blei.

[რუხეთ-საქართველთა ურთიერთობა თურქეთთან ომის პერიოდში]¹

— A^o 1768. im Decbr. gieng der Lieutenant Fabulov als Abgesandter des Hofes zu den Zaren Solomon und Erekle; er machte den Weg den Aredon aufwärts über Nar und den Didi Liachwi hinunter bis Krzchinwal; von da gieng er durch den Distrikt Dgaukom nach Radga zu dem Zaren Solomon, der eben bei Zessi stand, und mit dem Radgis Eristaw, der in der Vestung Minda sich gesetzt hatte, pharmuzirte. Nach einem 8-tägigen Aufenthalte ward Fabulov wieder nach Krzchinwal abgefertigt und gieng nach Tiflis zum Zaren Erekle, daselbst er anfänglich ins Geheim leben muste, weil eben auch ein türkischer Gesandte von Achalziche gegenwärtig war. Nachdem er mer als 2 Monate in Tiflis sich aufgehalten, gieng er wieder längst den Aragi und Terek nach Mosdok zurück, daselbst er im Mai 1769. eintraf.

¹ P. I, ou. 100, № 19. st. 15--2).

მად ბალყარებს ჰყავთ ჯამბულატი, კაიტუკი და ბეკმურზა, ჩეგემს -- მოისოსტი, ვაფი მაპომეტ კურგოკინისა; ყარაჩაელებს კი ახლა, 1773 წელს, ჰყავთ მთავრად -- ხამურზა, გარდაცვლილ კასაის შემდეგ. გადასახადი ჩეგულებრივ შეადგენს ერთ ცხვარს ოჯახზე. ეს ხალხები უმეველად უნდა ემორჩილებოდნენ გაცილებით ძლიერ ყაბარდოელებს: ხანგრძლივი ზამთრის გამო მათ საქონელი ჰყავთ იქ [ყაბარდოში -- გ. გ.]; მოუსაველობის დროს იქიდანვე მოაქვთ ფეტვი და ყოველთვის წოულობენ ყაბარდოში რუსულ მარისს, რომელსაც ისინი ცვლიან ბამბაზე, ქეჩაზე, ქურქებზე და ჩექმებზე და ამათ კი, მოზდოკელ და ყიზლარელ მათთან მოგზაურ სომხებს უცვლიან -- ტილოზე, ბამბის ქსოვილებზე, საფიანზე; აგრეთვე უცვლიან კვერნის და მელიის ბეწვს (ტყავს).

ზემოთ ნახსენები ხუტორის, ჩეგემზე მდებარე უსტოშირტის (ურუს-ტორ-შხიტი?), მიდამოებში, ძარღვებში უნდა პოულობდნენ თვითნაბად გოგირდს, რომელსაც ურნალის კუტით თხრიან. ამით ისინი ვაჭრობენ და აგრეთვე თოფის წამალსაც აკეთებენ. ჩეგემის სათავეებთან კი უნდა იყოს აგრეთვე ტყვიის მადანი, რის გამოც ისინი მთას ეძახიან კორგა შინთაუს (ყარგაშილითაუ?), ე. ი. ტყვიის მთას, რომელიც თოვლიანი ქედის ახლოს ძევს; ამას კი ისინი ყარათაუს, ე. ი. შავ მთას უწოდებენ შავი ფიქალის გამო. მაგრამ ტყვიას ისინი არ აღნობენ.

[რუსეთ-ხაქართველოს ურთიერთობა თურქეთთან ომის პერიოდში]*

1768 წლის დეკემბერში ლეიტენანტი ფაბულოვი¹, როგორც კარის ელჩი წავიდა სოლომონ და ერეკლე მეფეებთან: მისი გზა მიდიოდა არდონის აყოლებით, გაიარა ნარი და დიდ ლიახვზე დაშვებით ქრცხინვალამდე [შივიდა]; აქედან კი მხარე ჯაუკომის გაელით გაემართა რაჰისკენ სოლომონთან, რომელიც წესში იდგა და მინდას ცინეში მყოფ რაჰის ერისთავს ეომებოდა. მდლის გაჩერების შემდეგ ფაბულოვი კვლავ გაემართა ქრცხინვალისკენ და წავიდა თბილისში ერეკლე მეფესთან. რადგან ამ დროს იქ იმყოფებოდა ახალციხიდან გამოგზავნილი თურქი ელჩი, ამიტომ მას თავდაპირველად ფარულად უნდა ეცხოვრა. თბილისში ორი თვის ყოფნის შემდეგ ის კვლავ აპყვა არაგვსა და თერგს მოზდოკისკენ, სადაც 1769 წლის მაისში დაბრუნდა.

* გიულდენშტედტს ამ მოკლე მიმოხილვითი წერილისთვის სათაური არ მიუცია. აქ წარბოღენილი სათაური ჩვენ გვეკუთვნის, რადგან შეეფერება „მიმოხილის“ შინაარსს. მართალია, ეს „მიმოხილვა“ არ წარმოადგენს მოხსენებას აკადემიისადმი, მაგრამ საკიროდ ვცანიოთ მისი ამ ადგილას მოთავსება (გ. გ.).

¹ ზეაბულოვი (იგივე კობულაშვილი) — გ. გ.

Von da brachte er nach St. P-burg die Nachricht von der Freude des Zaren Solomon, über den versprochenen russischen Beistand gegen die ihn unterdrückenden Türken, und von der Bereitwilligkeit des Zaren Erekle gegen den allgemeinen Christen-Feind gemeinschaftliche Sache zu machen, in der Hoffnung die Provinz Dğawacheti und die Stadt Achalziche zu recnperiren.

Im Jare 68. erbat sich der Zar Solomon den erwenten Beistand durch den nach St. P-b. abgesandten Metropolit² Abaschiser; welcher ihn zu versprechen man kein Bedenken trug, da sich eben zu der Zeit der Krieg mit den Türken entwickelte. Daher geschah es, daß man dem Fabulov; erst nach Imereti zu gehen befohlen hatte, und nachdem auch mit dem Zaren Erekle, um den Türken von dieser Seite desto schädlicher zu werden, in Unterhandlungen sich einzulassen und auch ihm izt die Russische Hülfe zu versprechen, die schon öfters seine Vorfaren vergebens gesucht hatten.

— Nach der Zurückkunft des Fabulovs ward so gleich im Junius aⁱ 1769 der Graf Todleben als General Major abgefertigt, um als Chef eines russischen Corps in Georgien zu agiren. Im August marschirte er mit etwan 300. Mann, die theils Cosaken, theils Dragoner und Husaren waren und mit einigen Feldstücken von Mosdok ab, nach dem Distrikte Kewi. Am Terek bei Kobi in diesen Distrikte, auf der kleinen Ebene, die *Ados mindori* von den Georgianern genant wird, kam ihm der Zar Erekle entgegen. Von da gieng der Graf mit dem Zaren nach Tiflis und Krzchinwal, dahin auch der Zar Solomon kam. Inzwischen war es schon spät im Herbst, so daß keine Operationen angefangen werden konnten. Da das Geschütze, das den Grafen nachgeholt werden sollte, zu lange ausblieb, so gieng er selbst im December wieder nach Mosdok zurück und besorgte diesen Transport.

Den 1. März aⁱ 1770 brach der Obristlieutenant Schoglikow, der als Volonteur commandirt war, mit einer Compagnie Husaren und 2 Feldstücken von Mosdok auf und begab sich zum Grafen nach Krzchinwal, daselbst Winter-Quartiere gehalten waren. Mit ihm gieng der Gwardelieutenant Lwov, der dem Zaren Erekle den Andreas Orden, der ser reich mit Brillanten geriert war, und dem Grafen eine Casse von 50.000 Rubel in Golde überbrachte. Sobald als der Graf diese Verstärkung erhalten, eröffnete er mit dem Zaren Erekle den Feldzug in April, der etwan an 4.000 Mann bei sich halte. Sie marschirten gegen die an dem Kur gelegene türkische Vestung Azfer. Nachdem der Graf die Haupt-Absicht erreicht und den Zaren Erekle wirklich zum Streite mit den Türken gebracht hatte und weiter gegen die Vestung mit den bei sich habenden Feldstücken nichts unternemen konnte, so zog er sich nach Krzchinwal zurück unter dem Vorwande des mangelnden Proviant, der auch wirklich zu felen anfieng.

Der Zar Erekle legte diese wolbedüchtige Retirade dem Grafen zum Verbrechen aus und beschuldigte ihn, daß er durch Türkische Geschenke

¹ აქ ადგილია დაცოვებული დედანში, აღბათ აბაშიძის სახელის ჩასამატებლად — გ. გ.

აქედან მან სტ-პეტერბურგში ჩამოიტანა ცნობა სოლომონ მეფის სიხარულის შესახებ, რაც გამოწვეული იყო რუსეთის დახმარების დაპირებით მის მტანჯველ თურქთა წინააღმდეგ და აგრეთვე ერეკლე მეფის მხადყოფნის შესახებ — ქრისტიანების საერთო მტრის წინააღმდეგ ერთად ემოქმედათ, იმ იმედით, რომ დაიბრუნებდა ჯავახეთის მხარეს და ქალაქ ახალციხეს.

1768 წელს სოლომონ მეფემ სტ-პეტერბურგში გაგზავნილ მიტროპოლიტ [მაქსიმე] აბაშიძის საშუალებით გამოითხოვა აღნიშნული დახმარება, რის აღთქმასაც არც უყოყმანიათ, რადგან ამ დროს თურქეთთან ომი მზადდებოდა. ამით იყო გამოწვეული, რომ ფაბულოვი იქნა გაგზავნილი ჯერ იმერეთში, ხოლო შემდეგ ერეკლე მეფესთან, რათა თურქების საზიანოდ ამათთან მოლაპარაკება ეწარმოებინა და აგრეთვე დაპირებოდა რუსეთის დახმარებას, რასაც მათი წინაპრები უშედეგოდ ეძებდნენ.

ფაბულოვის უკან დაბრუნებისთანავე, 1769 წლის ივნისში საქართველოში სამოქმედოდ გაიგზავნა გენერალ-მაიორი გრაფი ტოდტენი, როგორც რუსული კორპუსის მეთაური. აგვისტოში ის 300 კაციანი რაზმით, რომელიც შესდგებოდა ნაწილობრივ კაზაკების, ნაწილობრივ დრაგუნებისა და პუსარგებისაგან, და რამდენიმე ზარბაზნით გაემართა მოზდოკიდან ხევისკენ. ამ მხარეში თერგზე კობთან, პატარა ველზე, რომელსაც ქართველები ადოს მინდორს უწოდებენ შეხვდა მას ერეკლე მეფე. აქედან გრაფი მეფესთან ერთად წავიდა თბილისში და ქრცხინვალში, სადაც სოლომონ მეფეც მივიდა. ამასობაში უკვე გვიანი შემოდგომა იყო და არაერთი ოპერაციის დაწყება არ შეიძლებოდა. რადგან ქვემეხები, რაც გრაფისთვის უნდა გადმოეგზავნათ, საქმოდ დიდხანს შეყოვნდნენ, ამიტომ იგი დეკემბერში თვით გაბრუნდა მოზდოკში და უზრუნველყო მათი გადმოზიდვა.

1770 წლის 1 მარტს პოლკოვნიკ-ლეიტენანტი (პოდპოლკოვნიკი) შოგლიკოვი, რომელიც მოხალისედ იქნა მოვლინებული, პუსართა ერთი რაზმითა და 2 ქვემეხით მოუვიდა გრაფს მოზდოკიდან ქრცხინვალში, სადაც ზამთრის სადგომი აქონდათ. შოგლიკოვთან ერთად წავიდა გვარდიის ლეიტენანტი ლვოვი, რომელმაც ერეკლე მეფეს წაულო ბრილიანტებით მდიდრულად შემკული ანდრიას ორდენი, ხოლო გრაფს 50.000 მანეთი ფულად როგორც კი გრაფმა ეს გაძლიერება მიიღო, ერეკლე მეფესთან ერთად, რომელსაც 4000 კაცი ჰყავდა, აპრილში დაიწყო საომარი მოქმედება. მათ გაილაშქრეს მტკვარზე მდებარე თურქულ ციხე აწყვერის წინააღმდეგ. მას შემდეგ, რაც გრაფმა მთავარ მიზანს მიაღწია — ერეკლე მეფე ნამდვილად ჩააბა თურქებთან ბრძოლაში, და ციხეს კი თავის განკარგულებაში მყოფი ქვემეხებით ვერა ავნო, წავიდა უკან ქრცხინვალისკენ იმ საბაბით, რომ სურსათი მაკლიაო; სურსათმა მართლაც დაიწყო შემოღვეა.

ერეკლე მეფემ ეს კარგად მოფიქრებული უკანდახვევა ახსნა როგორც გრაფის ღალატი და აბრალებდა მას, რომ თურქეთის საჩუქრებმა ჩაადენინეს

hiez zu sei bewogen worden. Dieser Beschuldigung stimmten der Obristlieut. Schoglikov und der Charge d'affaires, der Hofrat Murawiew, der mit dem Grafen zugleich nach Georgien geschickt war, bei und gaben dem Obristlieutenant Rateev hiervon Nachricht. Dieser war mit einer Schwadron Husaren, mit 4. Einhörnern und mit 4. Feldstücken, im April im Anmarsch, um von Mosdok zum Grafen zu stossen. Er folgte dieser Nachricht und begieng die Torheit, den wiederholten Befelen des Grafen sich zu wiedersezzen und mit seine[m] Commando zum Zaren Erekle nach Tiflis zu gehen. Der Graf lies hierauf ein Manifest ausgehen und bot für den Kopf des Rateevs lebendig 1000. und todt 500. Rubel, der endlich zu Ende des Maies selbst mit seinem Commando sich bei dem Grafen einfand.

Alle diese 3. Männer, die an dieser Unruhe Ursache waren, schickete der Graf einen nach dem anderen unter Arrest nach Rusland zu weiteren Beurteilung. Da während dieser Unruhen auch so gar die Couriere des Grafen auf Zarische Befel aufgehalten wurden, so zog der Graf von Krzchinwal nach Ananur sich zurück, um die Passage nach Rusland frei zu halten. Und hier war es, da auch der Obrister Klauer mit dem an 2000. Mann starken Tomsschen Infanterie Regimente, das in Zarizin überwintert hatte und von da gerade nach Mosdok marschirt war, im Junius 1770. zum Grafen sties.

Nun hatte der Graf das für ihn beheimte Corps zusammen, das etwas an 3000. Mann stark war; die erwenten Unruhe[n] waren beigelegt; Zar Erekle versprach gegen die Türken in Dğawacheti zu agiren; der Graf lies in die ihm gehörigen Vestungen Ananur, Muchran, Krzchinwal und Suram kleine Besazzungen nach; und rückte mit dem Corps im Julius über Abis und Boretisa nach Imereti. Bis zu Ende des Augusts hatte er schon die von Türken besizte Vestungen Scherapan, Bagdad und Kutais eingenommen; ganze Imereti von Türken gereinigt; und dem Zaren Solomon sein ganzes Land restituirt. Im Herbst marschirte er noch nach Poti, mit dem Zaren Solomon, der an 3000. Mann bei sich hatte, und mit dem mingrelische[n] Dadian und mit dem Fürsten von Guria, die Beide mit den russischen Truppen gegen die Türken zu agiren sich verpflichtet hatten. Der Graf stand an 3. Monaten unverrichteter Sachen vor Poti und muste endlich im Januar 1771. da ein starker succurs von Trapezunt sich neberte und das grobe Ge... inge verschlossen war nach Kutais zurückgehen. Unzufrieden über den schlechten Ausgang dieses Unternemens, der der Uneinigkeit der hülfeleistenden Mächte zugeschrieben wurde, bat der Graf um seine Zurückbereisung. Der General Major Suchotin ward zu seiner Ablösung commandirt. Er gieng zu im April 1771. von Kislar mit etwa 300. Mann Infanteristen und Kosaken ab; verabredete in Tiflis mit dem Zaren Erekle die Operation für dies Jar; und übernahm im Mai das Commando von Grafen über das Corps, das seit dem Anfange des Jares beständig bei Kutais stand. In der Mitte des Junius passirte der Graf Mosdok und gieng nach St. Petersburg.

ეს საქმე. ამ ბრალდებას შეუერთდნენ პოლკოვნიკ-ლეიტენანტი (პოდპოლკოვნიკი) შოგლიკოვი და საქმეთა რწმუნებული, კარის მრჩეველი მურავიოვი (მოურავოვი — გ. გ.), რომელიც გრაფთან ერთად იყო გამოგზავნილი საქართველოში, და პოლკოვნიკ-ლეიტენანტი (პოდპოლკოვნიკი) რატეევს აცნობეს ამის შესახებ. ეს უკანასკნელი აპრილში გზაში იმყოფებოდა ჰუსართა ერთი ესკადრონით, ოთხი მებუჯით და 4 ქვემეხით და აპირებდა მოზდოკიდან გრაფს შეერთებოდა. ეს ცნობა რომ მიიღო, მან ჩაიდინა სისულელე. როცა წინააღმდეგობა გაუწია გრაფის ხელმეორე ბრძანებას და თავისი რაზმით ერეკლე მეფესთან წავიდა თბილისში. ამის გამო გრაფმა გამოსცა მანიფესტი და იძლეოდა ცოცხალ რატეევში 1000, ხოლო მკვდარში 500 მანეთს; [რატეევი] ბოლოს, მაისის დასაწყისს, თვით მივიდა თავისი რაზმით გრაფთან.

ყველა ეს სამი პიროვნება. რომლებიც ამ შფოთის მიზეზები იყვნენ, [გრაფმა] ერთი ერთმანეთის მიყოლებით გაგზავნა დაპატიმრებულნი რუსეთში შემდგომ გასასამართლებლად. რადგან ამ არეულობის დროს გრაფის შიკრიკი მეფის (ერეკლეს — გ. გ.) ბრძანებით დააკავეს, ამიტომ გრაფი გაბრუნდა ქრცხინვალიდან ანანურში, რათა რუსეთისკენ გასასვლელი გზა თავისუფალი ჰქონოდა. და აქ იყო, მას რომ 1770 წლის ივნისში შეუერთდა პოლკოვნიკი კლავერი 2000 კაციანი ტომსკის ქვეითი პოლკით, რომელმაც ზამთარი ცარიცინში გაატარა და იქიდან პირდაპირ მოზდოკისკენ წამოსულიყო.

ახლა გრაფს გაერთიანებული ჰყავდა მისთვის გამოყოფილი კორპუსი, რაც 3000 კაცს შეადგენდა; ზემოდასახელებული შფოთი დაწყნარდა. ერეკლე მეფე დაპირდა თურქების წინააღმდეგ ემოქმედა ჯავახეთში; გრაფმა თავის ხელში მყოფ ანანურის, მუხრანის, ქრცხინვალისა და სურაჯის ციხეებში პატარა რაზმები დასტოვა და კორპუსით ივლისში, აბისსა და ბერეთისაზე გავლით, გადავიდა იმერეთში. აგვისტოს ბოლომდე მან უკვე აიღო თურქების მიერ დაკავებული ციხეები შორაპანი, ბალდადი და ქუთაისი, გასწმინდა მთელი იმერეთი თურქთაგან და აღუდგინა სოლომონ მეფეს მთელი მისი ქვეყანა. შემოდგომაზე ის ფოთისკენაც გაემართა; მასთან ერთად იყვნენ მეფე სოლომონი, რომელსაც თავისი 3000 კაცი ჰყავდა, სამეგრელოს დადიანი და გურიის თავადი: ორივემ (დადიანმა და თავადმა — გ. გ.) იკისრეს რუსულ რაზმებთან ერთად თურქების წინააღმდეგ მოქმედება. გრაფი ფოთთან 3 თვე ისე იდგა, რომ არაფერი გაუკეთებია და საბოლოოდ, 1771 წლის იანვარში, იძულებული იქნა ქუთაისში გაბრუნებულიყო, რადგან ტრაპეზუნტიდან ძლიერი დახმარება ახლოვდებოდა და საქმაო ნაწილიც დაკარგული ჰყავდა (?)¹. გრაფი უკმაყოფილო იყო ამ წამოწყების ცუდი შედეგით, რასაც მიაწერდა დამხმარე ძალების არაერთსულოვნობას და მოითხოვა თავისი უკან გაწვევა. მის შესაცვლელად მოვლინებულ იქნა გენერალ-მაიორი სუხოტინი. ის გაემართა ყიზლარიდან 1771 წლის აპრილში დაახლოებით 300 ქვეითით და კახაკებით; თბილისში მოითათბირა ერეკლე მეფესთან ამ წლის ოპერაციების შესახებ და მაისში გადაიბარა მთავარსარდლობა კორპუსისა, რომელიც წლის დასაწყისიდან სულ ქუთაისში იდგა. ივნისის შუა რიცხვებში გრაფმა მოზდოკი გაიარა და გაემართა სტ-პეტერბურგისკენ.

¹ აქ დედანში გაურკვეველად სწერია.

Zu Anfange des Augusts 1771. marschirte der General Suchotiu wieder von Kutais nach Poti; er stand aber kaum 8. Tage unter der Vestung, so war er zusamt dem ganzen Corps erkranket, und sehe sich genötigt, da kaum 100. Mann noch gesund waren abzuziehen.

In der Mitte des Septembers trafen wieder in Kutais ein. — Zar Solomon dekkete mit einige[n] 1000. Mann die Passage von Achalziche nach Bagdad.

— Zar Erckle hatte versprochen den ganzen Sommer und Herbst hindurch 9000. Mann im Felde zu halten; dagegen waren es nur 9000. Mann, mit den er im August nach Trialeti zog, die er one sich den Türken zu nähern, nach 4. Wochen wieder auseinander lies. In October wurde endlich wiederum eben so viel Truppen von ihm zusammen gezogen, von denen die türkische Vestung Chertys überfallen und geplündert, aber nicht eingenommen wurde, darauf alle sogleich wieder nach Hause zogen, nachdem sie kaum 3. Wochen im Felde gestanden.

— Vom Dadian und Guriel erfur man auch mit ziemlicher Gewisheit, daß sie mer türkisch als russisch gesinnet wären.

— Und unter allen diesen 4. Fürsten war keine Harmonie möglich zu machen, durch die doch nur allein dem Feinde beträchtlicher Schade hätte geschehen müssen. — Da also der Hof sahe, daß bei diese[n] Umstände[n] nie ein grosser Vorteil durch ein kleines Corps in Georgien über den Feind würde erlangt werden koennen; so ward im Februar 1772. in St. P-burg beschlossen, dasselbe zurtückzuziehen.

— Im März kam die Orde zum Abmarsch an den G-M. Suchotin, der zu Anfange des Mai von Kutais aufbrach und über Beretisa, Abis und Krzchinwal nach Muchran marschirte. Von Muchran gieng er nach Tiflis zum Abschiede zum Zare.

Am 25. Junius marschirte das Corps aus dem Lager von Muchran nach Ananur und von da den Aragi aufwärts nach Guda; von da nach Kobi am Terek und den Terek hinunter über Stepantzwindi, Tschim und Jaugoi nach Gelaxan und Mosdok, daselbst man zu Ende des Julius eintraf; und zu Ende des August ward der Marsch gerade durch die Steppe nach Zarizin angetreten, daselbst das Corps auseinander gelassen und zerteilt worden ist.

— An die Zaren Solomon und Erckle kamen Rescripte der Kaiserin, daß sie fortfaren sollten gegen den gemeinschaftlichen Feind zu agiren und daß ihrer Provinzen, so wol als der übrigen Teile des russischen Reiches in die künftige Friedenstractaten sollte gedacht werden. Aber an den Dadian und Guriel erfolgte nichts. Alle diese 4. Fürsten haben die Acten in denen sie sich zum Kriege gegen die Türken und zur Treu gegen Rusland verpflichtet, nicht so wol als Bundsgenosse, als vielmer als Vassalen unterschrieben. Im Januar 1772. schickete der Zar Erckle würlklich seine[n] zweiten Sohn Leon und sei[ue]n Vetter, den Patriarchen Anton nach Rusland, um der Kaise-

1771 წლის აგვისტოს პირველ რიცხვებში გენერალმა სუხოტინმა ცქუთაისიდან ფოთისკენ გაილაშქრა; ის მ დღეც არ მდგარა ციხესთან, რომ თავის მთელ კორპუსთან ერთად დაავადდა და საჭიროდ სცნო უკან წასულიყო, რადგან 100 კაციღა ძლივს გადაჩინოდა ჯანმრთელი.

სექტემბრის შუა რიცხვებში ისევ ცქუთაისში შეიყარნენ. — სოლომონ მეფემ 1000-მდე კაცით გადაკეტა გასასვლელი გზა ახალციხიდან ბაღდაღისკენ.

ერეკლე მეფე დაჰპირდა, რომ მთელი ზაფხულისა და შემოდგომის განმავლობაში 9000 კაცით იქნებოდა ბანაკად; ამის მაგიერად, აგვისტოში მხოლოდ 3000 კაცით გადავიდა თრიალეთში და, თურქებთან მიახლოებამდე, 4 კვირის შემდეგ კვლავ დაშალა ლაშქარი. ბოლოს მან ოქტომბერში კვლავ ამდენივე ლაშქარი შეკრიბა, დაესხა თურქებს ხერთვისში და დაარბია, მაგრამ არ აიღო, აქედან ყველა [მოლაშქრეები — გ. გ.] კვლავ ისევ სახლებში გაუშვა; მას შემდეგ სულ 3 კვირა იდგნენ ბანაკად.

დადიანის და გურიელის შესახებ უტყუარად გაირკვა, რომ ისინი უფრო თურქების მხარეზე იყვნენ, ვიდრე რუსებისა.

ყველა ამ მთავარს შორის არ იყო თანხმობა; მხოლოდ თანხმობის მეშვეობით შეიძლებოდა მნიშვნელოვანი ზიანის მიყენება მტრისათვის. — რადგან [პეტერბურგის] სამეფო კარმა დაინახა, რომ ამ გარემოებათა გამო საქართველოში პატარა კორპუსის ყოლით მტერზე წარმატებას ვერ მიაღწევდნენ, ამიტომ 1772 წლის თებერვალში დაადგინეს — კორპუსი უკან გაეწვიათ.

მარტში უკან გაწვევის ბრძანება მოუვიდა გენერალ-მაიორ სუხოტინს, რომელიც მაისის დასაწყისში ცქუთაისიდან გამოვიდა და ბერეთისაზე, აბისზე და ქრცხინვალზე გავლით მუხრანისკენ წავიდა. მუხრანიდან ის გაემართა თბილისისკენ, რათა მეფეს გამოსთხოვებოდა.

25 ივნისს კორპუსი მუხრანის ბანაკიდან ანანურისკენ დაიძრა, ხოლო იქიდან არაგვის აუოლებით გუდასკენ; იქიდან [წავიდნენ] კობისკენ თერგზე და, თერგზე დაშვებით, მის გადაღმა სტეფანწმინდის, ჩიმისა და ზაურგოს გავლით გელაქსანისა და მოზდოკისკენ, სადაც იელისის ბოლოს მივიდნენ; აგვისტოს ბოლოს დაიწყო მსვლელობა სტეპების გავლით პირდაპირ ცარიცი-ნისკენ, სადაც კორპუსი გაუშვეს და დაშალეს.

— მეფეებს სოლომონსა და ერეკლეს მოუვიდათ იმპერატორის მომართვა (რესკრიპტები), რომ მათ განეგრძოთ საერთო მტრის წინააღმდეგ მოქმედება და რომ მათი პროვინციები, ისევე როგორც რუსეთის იმპერიის სხვა ნაწილები, მოხსენებულ იქნებოდნენ მომავალ სამშვიდობო ტრაქტატში. დადიანსა და გურიელს კი [ასეთი რამ] არ მიუღიათ. ყველა ამ ოთხივე თავადმა ხელი მოაწერეს „აქტებს“, რომელთა მიხედვითაც მათ უნდა ებრძოლათ თურქთა წინააღმდეგ და ვალდებულებას იღებდნენ რუსეთის ერთგულებისას, მაგრამ არა როგორც მოკავშირეები, არამედ როგორც ვასალები. 1772 წელს ერეკლე მეფემ მართლაც გაგზავნა თავისი მეორე ვაჟი, ლეონი, და თავისი ბიძაშვილი,

rin seine Länder ganz zum Eigentum anzubieten und Truppen für sich zu erbitten, da das schon gegenwärtige Corps beständig in Imereti bleiben konnte. Da aber schon der Abzug desselben beschlossen war, so wurde[n] auch diese Abgesandte[n] bis auf weitere Befehle in Astrachan aufgehalten.

-- Nach dem Abzuge des Corps ist (und) noch der H. Garde Capitaine-Lieutenant Lwov, als Charge d'affaires zurückgeblieben, welchem Amte er schon seit der Arretirung des Murawievs vorsteht.

— Die schlimmen Wege in Gebürge haben diese georgianische Feldzüge dem Soldaten ser beschwerlich und den Transport der Ammunition der Crone ser kostbar gemacht.

-- Das ser warme und feuchte Clima in Imereti und Mingrelia, in dem der Soldat 2 Jare Lang beständig im Felde geleet, und der Überflus an Früchten, die unreif und unmässig genossen wurden, sind die Ursachen zu vielen Krankheiten geworden, die den grössern Teil des Corps aufgerieben haben.

Bericht

An die bey der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften verordnete
Comission¹

Ich habe während meines Aufenthaltes in Georgien eine in georgianischer Sprache geschriebene Chronik angeschafft; welche die neueste Geschichte von Georgien von der Mitte des vorigen Jahrhunderts bis in die Mitte des jetzigen enthält. Dies Mspt. (Manuscript—3. 3.) ist 37 Hefte stark und jedes Heft besteht aus acht Quartblättern. Um die Nachrichten von Georgien, die ich in meiner Reisebeschreibung geben will, desto vollständiger zu machen, ist eine Übersetzung dieses Mspt. nothwendig gewesen. Ihr Hochgebl. der Herr Director des Ak. d. W. St. Ptrg. Domaschnev haben auf meine mündliche Vorstellung darin gewilligste, daß dies Manuscript ins russische übersetzt und für jedes Heft zween Rubel, also für das ganze Mspt. 74 R. bezahlt werden. Der H. Lieutenant Warvolomey Savorsiminsev und der H. Registrar Petr Grigoriev haben die Übersetzung besorget und jetzt vollendet. Ich bitte daher, daß die bey d. K. A. d. W. verordnete Comis. diese erwehnten beiden Übersetzern von mir mit Bewilligung des H. Directors accordirte Summe von 74 R. an mich wolle auszahlen lassen, dagegen ich von ihnen die Quittung über die von mir geschehene Bezahlung übergeben werde, das Georgianische Original sowol, als die russische Übersetzung werde ich alsdenn der Bibliothek der K. A. d. W. übergeben wen ich die für meine Reisebeschreibung nöthigen Auszüge werde gemacht haben.

der 29 März 74

¹ P. J. оп. 100. № 19. з. 26.

პატრიარქი ანტონი რუსეთში. რათა იმპერატორისთვის თავისი ქვეყნები საკუთრებად (მფარველობაში) მიერთმიათ და გამოეთხოვათ რაზმები და რათა იმგამად იქ მყოფი [რუსული] რაზმები მუდამ იმერეთში დაეტოვებინათ. რადგან მათი [რაზმების] გაწვევა უკვე გადაწყვეტილი იყო, ამიტომ ეს ელჩები შემდგომი ბრძანების მიღებამდე შეყოვნდნენ ასტრახანში.

— კორპუსის გასვლის შემდეგ გვარდიის კაპიტან-ლეიტენანტი ლგოვი კვლავ დასტოვეს როგორც საქმეთა რწმუნებული და ამ თანამდებობას ის ასრულებს მურავიოვის [მოურავოვის — გ. გ.] დაპატიმრების შემდეგ.

— მთებში ცული გზების გამო ჯარისკაცებს ძალზე გაუჭირდათ საქართველოს ეს ლაშქრობა, ხოლო ამუნიციის გადაზიდვა ხელისუფლებას ძვირი დაუჯდა.

— იმერეთისა და სამეგრელოს ძალიან თბილი და ნესტიანი ჰავა, რომელშიც ჯარისკაცებს მოუხდათ 2 წლის განმავლობაში ველზე ცხოვრება, და ხილის სიჭარბე, — რომელსაც მკუხესა და უზომოდ სჭამდნენ, გახდა მიზეზი მრავალი ავადმყოფობისა, რომლებმაც კორპუსის დიდი ნაწილი იმსხვერპლა.

მ ო ხ ს ე ნ ე ბ ა ¹

საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიასთან დანიშნულ კომისიისადმი

საქართველოში ჩემი ყოფნისას მე შევიძინე ქართულ ენაზე დაწერილი მატრიანი, რომელიც შეიცავს საქართველოს უახლეს ისტორიას გასული საუკუნის შუა წლებიდან ამ საუკუნის შუა წლებამდე. ეს ხელნაწერი შედგება 37 რვეულისაგან და თითო რვეული თავის მხრივ რვა მეოთხედ ფურცლისაგან. ცნობები საქართველოს შესახებ, რომელთა მოცემასაც მე ვაპირებ ჩემს აღწერაში, უფრო სრული რომ გავხადო, საჭიროა ამ ხელნაწერის თარგმნა. მისმა უმაღლესობამ ბ-ნმა დირექტორმა სტ-პეტერბურგის აკადემიისამ დომაშენევმა, თანხმობა განაცხადა ჩემს ზეპირ წინადადებაზე, რომ ეს ხელნაწერი რუსულად თარგმნილიყო და თითო რვეულისთვის 2 მანეთი, ე. ი. მთელი ხელნაწერისთვის 74 მანეთი გადახდილიყო. ბ-ნმა ლეიტენანტმა ბართლომე სავორსინინცევმა და ბ-ნმა რევისტრატორმა პეტრე გრიგორიევი თარგმანის საქმე უზრუნველყვეს და ახლა დაამთავრეს, ამიტომ მე ვთხოვ საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიასთან არსებულ კომისიას: ამ ხსენებულ ორივე მთარგმნელს ჩემგან, და ბ-ნი დირექტორის თანხმობით, გადაეცეს ჩემთვის გამოყოფილი 74 მანეთი, სამაგიეროდ მე მათ ჩამოვართმევ ხელწერილს ჩემს მიერ გადაცემული ფულის შესახებ. ქართულ დედანს, ისევე როგორც რუსულ თარგმანს შემდეგ გადავცემ საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკას, როცა მე შევასრულებ ჩემი აღწერისთვის საჭირო ამონაწერებს.

1774² წლის 29 მარტი.

¹ P. I, ილ. 100, № 19, გვ. 26.

² დედანში გაურკვევლად წერია თარიღი, შეიძლება წაკითხულ იქნეს აგრეთვე როგორც 1772 წელი (გ. გ.).

Verzeichn is
der Einnamen und Ausgaben
der
vierten physikalischen Expedition,
in dem vierten Jare, nemlich;
vom 1-ten Junius des 1771-ten Jares bis
zum 31-ten Mai des 1772-ten Jares
geführt
vom d. Gldenstaedt
als Vorgesetzten derselben.
Tiflis, den 4. Junius, 1772¹

Datum	A u s g a b e n	Rubl.	Kop.
1771 Mai 29	Die Ausgaben der drei vorhergehenden Jare, nemlich vom Mai des 1768-ten bis zum Mai des 1771-ten Jares, betrug nach der am 29 mai 1771. an die Kaiserl. Akademie der Wissenschaften nach St. Petersburg eingeschikten Rechnung: siebentausend, neunhundert und acht Rubel und sechs und sechzig Kop.	7908	66
Junius 1	Hiezu ist nun noch in dem vierten Jare, nemlich vom 1. Junius des 1771-ten bis zum 31. Mai des 1772-ten Jares hinzugekommen, wie folget: Meine Staats Cantoirs Gage für das verflossene Tertial vom 1. Februar bis zum 31. Mai 1771.		

¹ ეს არის საერთო სათაური მეოთხე რვეულსა და არის დაწერილი . ცალკე გვერდზე. არქივის ნუმერაციით გვ. 74. ამას მოსდევს იგივე სათაური რუსულად (გვ. 75-ზე) და შემდეგ რუსულად წარმოებული იგივე ხარჯთაღრიცხვის რვეული.

ჩვენ ამოვიღეთ გიულდენშტედტის მიერ გერმანულ ენაზე წარმოებული რვეული (გვ. 91-დან). რუსული სათაური შემდეგია: Четвертая роспись /приходам и расходам/ четвертой физической экспедиции /в четвертом году, то есть/ июня от 1 числа 1771 года /по 31 число (мая) 1772 года/ от /Доктора Гильденштедта-/ Тифлис 4-го июня 1771 г. (დახრილი ხაზებით აღნიშნავთ სტრიქონის დამთავრებას დედანში -- გ. გ.). ხარჯთაღრიცხვის რვეული დაცულია არქივის ფ. მ. იმ. მ, № 4.

მეოთხე ფიზიკური ექსპედიციის
შემოსავლისა * და დანახარჯების
ს ა ა

მეოთხე წელიწადს, სახელდობრ:
1771 წლის 1 ივნისიდან
1772 წლის 31 მაისამდე,
წარმოებული

დოქტ. გიულდენშტედტის, როგორც
ექსპედიციის ხელმძღვანელის მიერ.
თბილისი, 1772 წ. 4 ივნისი

რიცხვი	დ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
1771 მაისის 29	გასული სამი წლის დანახარჯი, კერძოდ 1768 წლის მაისიდან 1771 წლის მაისამდე, შეად- გენდა (1771 წ. 29 მაისს საიმპერატორო მეცნიე- რებათა აკადემიისადმი გაგზავნილი ანგარიშის მიხედვით) 7908 მანეთსა და 66 კაპიკს	7908	66
1 ივნისი	ამასთანავე მეოთხე წელს, სახელდობრ, 1771 წლის 1 ივნისიდან 1772 წლის 31 მაისამდე, გმატება შემდეგი: ჩემი ხელუფასი სახელმწიფო კანტორიდან (წარ- სული ოთხი თვისა, 1771 წლის 1 თებერვლიდან		

* შემოსავლის სია ჩვენ განმარტოვით, რადგან იქ საყურადღებო მასალა არ არის, მხო-
ლოდ ვტოვებთ ამ წლების შემოსავლის შეჯამებას:

Zwölftausend und drei und siebenzig Rubel und fünf und siebenzig Kopeken,
ist die sEntliche Summe der Einnamen bei der vierten physikalische[n] Expedition,
vom Mai des 1768-ten bis zum Mai des 1772-ten Jahres; bescheiniget zu Tiflis den
31-ten Mai im 1772. Jare, von d. GÜldenstaedt. (თორმეტი ათას სამოცდაცამეტი მანეთი
და სამოცდათხუთმეტი კაპიკი არის მეოთხე ფიზიკური ექსპედიციის შემოსავლის ჯამი 1768 წლის
მაისიდან 1772 წლის მაისამდე, დამოწმებული თბილისში 1772 წლის 31 მაისს დოქტ. გიულ-
დენშტედტის მიერ).

Datum	A n s g a b e n	Rubl.	Kop.
	aus der Cassa genommen mit einhundert und zwanzig Rubel	120	
Junius 1	Meine akademische Gage für das Tertial vom 1. Junius bis zum 30. September 1771 zum voraus aus der Cassa genommen mit einhundert und zwanzig	120	
— „ —	denen 4. Studenten, Sokolov, Belajew, Krascheninnikov und Zriakovsky, ihre doppelte Gage für den Junius, iedem zu 12. Rubl. ausgezalt, also zusammen acht und vierzig Rubel	48	
— „ —	dem Zeichner Beloi seine doppelte Gage für den Junius des 1771. Jares ausgezalt mit zwölf Rubel	12	
— „ —	dem Jaeger seine Gage für den Junius gegeben mit sechs Rubel, sechs und sechzig Kopeken	6	66
— „ —	dem Jaeger, als Ausstopfer, seine monatliche Gage für den Junius gegeben mit drei Rubel . .	3	
— „ —	denen beiden Pferde-Knechten der Expedition ihre Gage für den Junius gegeben mit zwölf Rubel	12 ¹	
Junius 22	dem Dworainin Iwan Antonov, der Dollmetscher der Expedition ist, fiel sein Reitpferd unterwegs um; und da er selbst kein Geld hatte, so sahe ich mich genötigt, auf Kasten der Expedition für ihn anzuschaffen, dafür ich bezalt zwanzig Rubel	20 ¹	
1771 Oct. 23 31	für ein Pferd, in die Stelle eines den 10-ten September umgefallenen, bezalt zwanzig Rubel für 42. grasinische Kot, oder 84 Pud Gersten, die die 19. zur Expedition gehörige Pferde in der lezten Hälfte des Octobers aufgefressen, à fünfzig Kopeken iro ein Kot, ein und zwanzig Rubel	20	
Novemb. 10	für 30. Faden Strikke, aus Pferdehaaren gewunden zum binden der Pakpferde bezalt drei Rubel	21	
14	für 19. aus Pferdehaaren gewehete Türben, oder Flittersäkke, à dreissig Kopeken, bezalt fünf Rubel, siebenzig Kopeken	3	
		5	70

¹ აქ გიჟულდენშტედტი ვადადის რა ახალ გვერდზე, აჯამებს დანახარჯს (8230 მან. 32 კაპ.).
² რადგან საქართველოს არ ეხებოდა. ამიტომ მცირე რაზმ გამოვტოვეთ ოქტომბრამდე.

რიცხვი	დ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაპ.
	31 მაისამდე) აღებული სალაროდან არის 120 მანეთი	120	
1 ივნისი	ჩემი აკადემიური ხელფასი ოთხი თვისა 1771 წლის 1 ივნისიდან 30 სექტემბრამდე სალაროდან წინასწარ აღებული შეადგენს ასოც მანეთს	120	
— " —	4 სტუდენტს -- სოკოლოვს, ბელიქაევს, კრაშენნიკოვსა და ცრიაკოვსკის მათი ორმაგი ხელფასი ივნისისა, თითოს თორმეტი მანეთი მიეცა, ამრიგად სულ ორმოცდარვა მანეთი	40	
— " —	მხატვარ ბელოს, ორმაგი ხელფასი 1771 წლის ივნისისა მიეცა თორმეტი მანეთის რაოდენობით	12	
— " —	ეგერს მიეცა ივნისის ხელფასი ექვსი მანეთის და სამოცდაექვსი კაპიკის რაოდენობით	6	66
— " —	ეგერს, როგორც შეფიტულეს, ივნისის თვიური ხელფასი მიეცა სამი მანეთის რაოდენობით	3	
— " —	ექსპედიციის ცხენების ორივე მომვლელს ივნისის ხელფასი მიეცათ თორმეტი მანეთი	12	
	ჯ ა მ ი	8230	32
22 ივნისი	აზნაურ ივანე ანტონოვს, რომელიც ექსპედიციის თარჯიმანი იყო, გზაში ცხენი დაუვარდა; რადგან მას თვით არ ჰქონდა ფული, მე საქიროდ ვცანი ექსპედიციის სალაროდან შევიღა მისთვის ცხენი. რაშიც ოცი მანეთი გადავიხადე	20	
1771 ოქტომბ. 23	10 სექტემბერს დავარდნილი ცხენის მაგივრად ნაყიდ ახალში მივეცი ოცი მანეთი	20	
31 [ოქტ.]	42 ქართულ კოდ, ანუ 84 ფუთ ქერში, რაც ექსპედიციის 19-მა ცხენმა ოქტომბრის მეორე ნახევარში შექამა, გადავიხადე ორმოცდაათი კაპიკი თითო კოდში, ე. ი. ოცდაერთი მანეთი	21	
10 ნოემბერი	ცხენის ძუისგან დაგრეხილ 30 საყენ თოქში, ტვირთშილი ცხენების შესაბამელად გადავიხადე სამი მანეთი	3	
14	19 ცხენისთვის, ცხენის ძუისგან გამზადებულ თოფრაკებში, გადავიხადე ხუთი მანეთი და სამოცდაათი კაპიკი, თითოში ოცდაათი კაპიკი	5	70

Datum	A n s g a b e n	Rubl.	Kop.
Novemb.			
14	für zween aus Pferdebaaren gewehete Tschetwert Sükke zum Gersten, drei Rubel, fünf und siebenzig Kop.	3	75
23	an einem Lesgier, der mir ein Vocabltarium seiner Sprache dictirt, bezalt zwei Rubel	2	
24	für 4. Fische, die die Georgianer: <i>Gelak</i> nennen und die ich unter dem Namen: <i>Salmo Huchio</i> beschrieben, bezalt einen Rubel und zwanzig Kopeken	1	20
28	für 10. Fische, die die Georgianer: <i>Pitschchul</i> nennen, und die ich unter dem Namen: <i>Cyprinus Fundulus</i> beschrieben, bezalt vierzig Kopeken	—	40
—	für 6 Stof starken Brantwein, zum aufbewahren der Fische und Tiere, in Teflis bezalt drei Rubel	3	
30	für 6 Fische, die die Georgianer: <i>Tschanari</i> nennen und die ich unter dem Namen: <i>Cyprinus Capito</i> beschrieben, bezalt dreissig Kopeken	—	30
—	für fünf und achtzig und einen halben grusinischen Kot oder 171 Pnd Gersten, welche den November hindurch unter die neunzehn Expeditionspferde verfüllert worden, à fünfzig Kop. iro ein Kot bezalt zwei und vierzig Rubel, fünf und siebenzig Kopeken	42	75 ¹
Decemb.			
6	Für 10. Fische, die die Georgianer: <i>Mürsa</i> nennen, und die ich unter dem Namen: <i>Cyprinus Mursa</i> beschrieben, in Teflis bezalt dreissig Kopeken	—	30
13	für einen Lachs in Teflis bezalt achtzig Kopeken	—	80
15	für 4. Tschanari oder <i>Cyprinus Capito</i> bezalt vier und zwanzig Kopeken	—	24
16	für eine <i>Lacerta Stincus</i> in Teflis bezalt zwei Rubel, fünfzig Kop.	2	50

¹ გამოვტოვეთ ჯანაგირებას ჩამოთვლა, რაც იგივეა, როგორც შემოთ მოყვანილი.

რიცხვი	დ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
14 ნოემბერი	ორ, ცხენის ძუისგან დამზადებულ მეოთხედ ტომარაში ქერისთვის, სამი მანეთი და სამოცდა-თხუთმეტი კაპიკი	3	75
23	ერთ ლექს, რომელმაც მიკარნახა (ჩამაწერინა) თავისი ენის მოკლე ლექსიკონი, მივეცი ორი მანეთი	2	
24	4 თევზში, რომელსაც ქართველები გელა-ქნურს ეძახიან, ხოლო მე აღვწერე Salmo Huclio-ს სახელით, გადავიხადე ერთი მანეთი და ოცი კა-პიკი	1	20
28	ათ თევზში, რომელსაც ქართველები ფიხ-ხულს ეძახიან, ხოლო მე აღვწერე Cyprinus Fundulus-ის სახელით, მივეცი ორმოცი კაპიკი	—	40
—	6 შტოფ (Staf) მაგარ არაყში, თევზებისა და ცხოველების შესანახად, თბილისში გადავიხადე სამი მანეთი	3	
30	6 თევზში, რომელსაც ქართველები ეძახიან ქა-ნარს, ხოლო მე აღვწერე Cyprinus Capito-ს სა-ხელით, მივეცი ოცდაათი კაპიკი	—	30
—	ოთხმოცდახუთ-ნახევარ ქართულ კოდში, ანუ 171 ფუთ ქერში, რომელიც შექამა ნოემბრის განმავლობაში ექსპედიციის 19 ცხენმა, გადავიხადე კოდში ორმოცდაათი კაპიკი, სულ ორმოცდაორი მანეთი და სამოცდათხუთმეტი კაპიკი	42	75
6 დეკემბერი	10 თევზში, რომელსაც ქართველები მურ-წას ეძახიან, ხოლო მე აღვწერე Cyprinus Mursa-ს სახელით, თბილისში მივეცი ოცდაათი კაპიკი	—	30
13	ერთ ორაგულში თბილისში მივეცი ოთხმოცი კაპიკი	—	80
15	4 კანარში ანუ Cyprinus Capito-ში გადავი-ხადე ოცდაოთხი კაპიკი	—	24
16	Lacerta Stineus-ში (ხელიკი?) თბილისში მი-ვეცი ორი მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი	2	50

Datum	Ausgaben	Rubl.	Kop.
1771 Decemb.	für einen Dschairan, oder <i>Cupra Dorcus Linn.</i> an die Jaeger, die mir auf Befehl des Zaren Heraklens ihn überbracht, bezahlt einen Rubel . .	1	
20	Obermal für einen Dschairan bezahlt einen Rubel	1	
31	da die Expeditions-Pferde, bei dem Strohfütter, das in Georgien gebräuchlich ist, sehr mager wurden: so habe ich mich genöthigt gesehen, die Quantität der Gersten zu vermehren, so daß den December hindurch, unter die 19. Expeditions-Pferde, Einhundert und vierzehn Kot, oder 228 Pud Gersten verfüttert sind; dafür à fünfzig Kopeken pro Kot, bezahlt sieben und fünfzig Rubel	57 ¹	
1772 Januar	Für ein Reh, <i>Cervus Capreolus</i> , das mir auf Befehl des Zaren Heraklens überbracht, an die Jaeger bezahlt einen Rubel	1	
2	für ein wildes Schwein, das mir auf Befehl des Zaren in Teflis überbracht, an die Jaeger bezahlt einen Rubel	1	
4	für eine Gemse, <i>Cupra Rupicapra</i> , die mir auf Befehl des Zaren überbracht, an die Jaeger bezahlt einen Rubel und fünfzig Kopeken . . .	1	50
6	für zweien neue Sättel mit allem Zubehören zehen Rubel und fünfzig Kopeken	10	50
20	für vier neue Zäume zweien Rubel	2	
—	für Ausbesserung der Riemen und Schnallen an sechzehn Sättel, acht Rubel	8	
26	für zwei Zelte von Woiloken ein und zwanzig Rubel	21	
28	für einen <i>Cyprinus Capito</i> oder Tschanari der Georgianer dreissig Kopeken	—	30
29	für einen <i>Silvens Glenis</i> oder Wels fünf und fünfzig Kop	—	55
31	für 114 Kot oder 228 Pud Gersten, die die 19. Expeditionspferde den Januar hindurch verzert		

¹ გამოვტოვეთ ჯამაგირების ჩამოთვლა.

რიცხვი	დ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
1771 წ. 20 დეკემბერი 23	მონადირეებს ჯეირანში ანუ <i>Capra Dorcas</i> Linn.-ში, რომელიც მათ ჰეფე ერეკლეს ბრძანებით მომიყვანეს, მივეცი ერთი მანეთი	1	
31	რადგან ექსპედიციის ცხენები, საქართველოში ხმარებული (მიღებული) თივის კამის გამო ძალზე გახდნენ, ამიტომ საჭიროდ დავინახე, რომ ქერის რაოდენობა გამეზარდა. ასე რომ დეკემბრის განმავლობაში ექსპედიციის 19 ცხენზე დაიხარჯა 114 კოდი ანუ, 228 ფუთი ქერი; ამაში გადავიხადე ორმოცდაჩვიდმეტი მანეთი. კოდი ორმოცდაათ კაპიკად	1 1 57	
1772 წ. იანვრის	ერთ შველში (<i>Cervus Capreolus</i>), რომელიც ერეკლე მეფის ბრძანებით მომიყვანეს, მონადირეებს მივეცი მანეთი	1	
2			
4	გარეულ ღორში, რომელიც მეფის ბრძანებით თბილისში მომიყვანეს, მონადირეებს გადავუხადე მანეთი	1	
6			
20	ერთ ქურციკში (<i>Capra Rupicapra</i>), რომელიც მეფის ბრძანებით მომიყვანეს, მონადირეებს მივეცი მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი	1	50
—	ორ ახალ უნაგირში თავისი მოწყობილობით [გადავიხადე] ათი მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი	10	50
—	ოთხ ახალ ლაგამში ორი მანეთი [მივეცი].	2	
—	16 უნაგირზე ლვედებისა და მოსართავეების შეკეთებაში — რვა მანეთი	8	
26	ქეჩის ორ კარავში — ოცდაერთი მანეთი	21	
28	ქართველების ერთ ჭანარში (<i>Cyprinus Capito</i>) — ოცდაათი კაპიკი	—	30
29	ერთ ლოქოში — ორმოცდათხუთმეტი კაპიკი	—	55
31			
	114 კოდ, ანუ 228 ფუთ ქერში, რომელიც ექსპედიციის 19 ცხენის მიერ იქნა შექმნილი იანვრის განმავლობაში, კოდში [გადავიხადე] ორმოცი		

Datum	Ausgaben	Rubl.	Kop.
	à vierzig Kop. pro Kot, fünf und vierzig Rubel, sechzig Kopcken	45	60 ¹
Febr. 1	Da ich, wie aus der Vergleichung der bisherigen Ausgaben und Einnahmen erhellet, schon an Sechshundert Rubel für die Expedition in Auslage bin und der Charge d'affaires Ihres Kaiserlichen Majestät der H. Gwardie Capitaine-Lieutenant Lwov, durch den ich aus der Kriegskassa von dem in Imeretien stehenden und das dortigen Corps commandirenden H. Generalmajoren Suchotin Geld für die Expedition begeret, mir eine abschlägige Antwort am 18. Januar nach Tiflis mitgebracht; so sah ich mich in die Nothwendigkeit versetzt, von Tiflis einen expressen Kosaken nach Kislar zur Commandanten Kanzellei, um Geld für die Expedition zu bringen, abzufertigen. Für diesen nam ich zur Begleitung und Führung bis zu denen in Tschim stehenden russischen Posten, des Kasbeks Son, Gabriel Tzobikaja an für zehn Rubel	10	
—, —	da wegen des izt ser häufigen Schluces keine Pferde übers Gebürge geführt werden koennen; so konnte der vorerwente Expreße auch keine Pferde von der Expedition mitnehmen, sondern diese müssen unterwegs gemietet werden. Zwei Pferde, eines für den Expressen, das andere für den Führer, kosten von Tiflis bis zu dem ersten russischen Posten in Tschim zehn Rubel . . .	10	
6	hierauf für ein Pferd für den Expressen allein von Tschim bis Kislar, an 300 Werst gerechnet, einen Rubel und fünfzig Kopeken . .	1	50
14	für ein Fell des <i>Canis Hyaenae</i> einen Rubel	1	
—, —	für einen kupfernen Krug von zween Eimer um darin verschiedene Tiere und Fische in Wein-Geist aufzubewaren, in Tiflis bezahlt fünf Rubel dazu zween Eimer Wein-Geist für vier Rubel	5 4	

¹ გამოვტოვეთ ჯამაგრების ჩამოთვლა.

რიცხვი	დანახარჯები	მან.	კაბ.
[1772] თებერვალი 1	<p>კაპიკი, სულ ორმოცდახუთი მანეთი და სამოცი კაპიკი</p> <p>როგორც დანახარჯებისა და შემოსავლის განსხვავებამ გამოარკვია, ექსპედიციის დანაზოგი შეადგენდა ექვსას მანეთს; რადგან მათი იმპერატორობის უდიდებულესობის საქმეთა რწმუნებულმა გვარდიის კაპიტან-ლეიტენანტმა ბნმა ლეოვმა (რომლის მეშვეობითაც იმერეთში მდგარ და იქ მყოფ კორპუსის სარდალს ბნ გენერალ-მაიორ სუხოტინს ექსპედიციისთვის მოვთხოვე ფული სამხედრო სალაროდან, რაზეც) უარი ჩამომიტანა 18 იანვარს თბილისში, ამიტომ მე საკიროდ ვცანი თბილისიდან სასწრაფოდ გამეგზავნა ყიზლარში კომენდანტის კანცელარიაში კაზაკი, რათა ექსპედიციისთვის ფული წამოეღო. ჩიმი მდგარ რუსულ პოსტამდე მის გამყოლად და მეგზურად აყვანილ ყაზბეგის ვაჟს გაბრიელ წობიკაია-ს ათი მანეთი მივეცი</p>	45	60
— „ —	<p>ახლანდელი ხშირი თოვის გამო ცხენს არ შეეძლო მთაზე გადასვლა, ამიტომ ზემოთ ნახსენებ შიკრიკს არ შეეძლო ექსპედიციის ცხენის წაყვანა, არამედ ისინი უნდა ექირავებინა გზაში. ორი ცხენი, ერთი შიკრიკს, მეორე გაჭყოლს, თბილისიდან პირველ რუსულ პოსტამდე ჩიმი, დაჯდა ათი მანეთი</p>	10	
6	<p>ამის შემდეგ ერთ ცხენში მარტო შიკრიკისათვის ჩიმიდან ყიზლარამდე, რაც 300 ვერსს შეადგენს, [გადავიხადე] ერთი მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი</p>	1	50
14	<p>Canis Hyaenae-ს ტყავში ერთი მანეთი [მივეცი]</p>	1	
— „ —	<p>სპილენძის ორვედრიან თუნგში (Krug), რომლითაც უნდა შენახულიყო სხვადასხვა ცხოველები და თევზები ღვინის სპირტში, თბილისში გადავიხადე ხუთი მანეთი</p>	5	
— „ —	<p>ამასთან ორი ვედრო ღვინის სპირტი ოთხ მანეთად [ვიყიდე]</p>	4	

Datum	Ausgaben	Rubl.	Kop.
17	An einen Georgianer, der mir ein Barometer, auf mein Verlangen, vom H. Christ aus Kislar nach Tiflis überbracht, für den Transport bezahlt drei Rubel	3	
18	für zween Kasten, zum Aufbewahren verschiedener Naturalien in Tiflis bezahlt drei Rubel . .	3	
—	für Wolle, diese einzupakken fünfzig Kop.	—	50
20	für den Beschlag der 19. Expeditionspferde an den Vorderfüßen, sechs Rubel, siebenzig Kop.	6	70
21	für einen Zarischen Jesaul, der drei Monate hindurch die Expeditionspferde auf den Dürfern um Tiflis herumgeführt und Stallung und Fütterung besorgt, zur Vergeltung zu verschiedenen malen in dieser Zeit gegeben fünf Rubel . .	5	
—	An einen andern Zarischen Jesaul, der seit der Mitte des Octobers bei der Expedition zugeteilt gewesen, und Quartiere und alle Bedürfnisse der Expedition besorgt, während diesen vier Monaten zu verschiedenen malen verzalteten mit zwanzig Rubel	20	
29	für 114 Kot oder 228 Pud Gersten, die die 19. Expeditionspferde den Februar hindurch verzert à vierzig Kopeken pro Kot, bezahlt fünf und vierzig Rubel, sechzig Kopeken	45	60 ¹
März 31	für 102 Kot Gersten, die die 17 Expeditionspferde, deren zwei zu Anfange dieses Monats in Cachetien verworfen werden mussten, den März hindurch verzert, bezahlt vierzig Rubel, achtzig Kop.	40	80 ²
April 5	An des Kasbeks Son Gabriel, der den am 1. Februar aus Teflis abgefertigten Expressen wiederum aus Ossetien nach Ananur zurückbegleitet und mir in Telau in Cachetien Nachricht gegeben, bezahlt fünfzehn Rubel	15	
5	Heute erhielt ich durch den am 1. Februar abgefertigten und nun mit der, unterm heutigen		

¹ გამოვტოვეთ უამაგირები.

² აქაც უამაგირების ჩამოთვლაა გამოტოვებული.

რიცხვი	დ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
17	ქართველს, რომელმაც ჩემი თხოვნით ჩამომიტანა ბარომეტრი ყიზლარიდან თბილისში ბნ ქრისტისგან, მისი გადმოტანისთვის სამი მანეთი მივეცი	3	
18	ორ ყუთში, სხედასხვა კოლექციების შესანახად, თბილისში გადავიხადე სამი მანეთი	3	
—	მატყლში, ამათ შესაფუთად, ორმოცდაათი კაპიკი	—	50
20	ექსპედიციის 19 ცხენის წინა ფეხების დასაქედად მივეცი ექვსი მანეთი და სამოცდაათი კაპიკი	6	70
21	მეფის იასაულს, რომელიც სამი თვის განმავლობაში ექსპედიციის ცხენებს თბილისის გარშემო სოფლებში ატარებდა და ზრუნავდა მათ სადგომებსა და საკვებზე, საზღაურად რამდენჯერმე ამ ხნის განმავლობაში მივეცი [სულ] ხუთი მანეთი	5	
—	მეფის მეორე იასაულს, რომელიც ოქტომბრის შუა რიცხვებიდან ექსპედიციასთან იმყოფებოდა და ბინებზე და ექსპედიციის ყველა საჭიროებებზე ზრუნავდა, ამ ოთხი თვის განმავლობაში სხედასხვა დროს მივეცი ოცი მანეთი	20	
29	114 კოდ, ანუ 228 ფუთ ქერში, რომელიც ექსპედიციის 19-მა ცხენმა თებერვლის განმავლობაში შეჭამა, გადავიხადე ორმოცდახუთი მანეთი და სამოცი კაპიკი, კოდში ორმოცი კაპიკი	45	60
შარტის 31	102 კოდ ქერში, რომელიც ექსპედიციის 17 ცხენმა (რომელთაგან 2 კახეთში დავარდა ამ თვის დასაწყისში) შარტის განმავლობაში შეჭამა, გადავიხადე ორმოცი მანეთი და ოთხმოცი კაპიკი	40	80
აპრილის 5	ყაზბეგის ვაგმა გაბრიელმა, რომელიც 1 თებერვალს თბილისიდან გაგზავნილ შიკრიკს კვლავ გამოჰყვა ოსეთიდან ანანურში და თელავში მეცნობა მომიტანა, მივეცი თხუთმეტი მანეთი	15	
5	1 თებერვალს გაგზავნილმა შიკრიკმა დღეს მომიტანა ბნ ვიცე-შტაბ-ჭირურგის ქრისტისგან		

Datum	A u s g a b e n	Rubl.	Kop.
	Dato, in der Einname angeführten Cassa, wieder zurückkommenden Expressen, von dem H. Vice-Staabs-Chirurgus Christ aus Kislar, von denen ihm ausgezahlt und unterm 26. Junius vorigen Jares in der Ausgabe eingerückten 150. Gage einhundert und fünfzig Rubeln, folgende Berechnung:		
	für zweien Eimer Wein-Geist zum Aufbewahren einiger in Kislar zurückgelassener Tiere	6	
	für 2 Pf. Siegellak	2	40
	für 2 Ries Weispapier	3	20
	für 20 Pf. Schiespulver	3	80
	für 3 Pf. <i>Corticis Peruviani</i>	8	64
	für 1 Pf. <i>Radicis rhei</i>	1	92
	für 3 Pf. <i>Nitro depurati</i>	—	75
	für 3 Pf. <i>Salis Cathartici</i>	2	88
	für 4 Pf. <i>Cremoris Tartari</i>	1	92
	für 2 lederne Sachen diese Sachen und das Geld einzupacken	3	
	für 2 Pferde, eines für den Expressen, das andere zum Pakken, vierzig Rubel	40	
	die bei der Expedition, die im März verworfenen 2 Pferde ersetzen und die Anzahl von 19. Pferden wiederergänzen		
		77	87
5 Apr.	für den Beschlag der vorerwähnten in Kislar gekauften 2 Pferde	1	20
	für 2. Sättel nebst Zäumen und allem Zubehör	11	50
	für Futter auf 40 Tage à 10. Kop.	4	
	An den Expressen, um die Ossetiuer bei Kobi fürs Übertragen der Pakke und Überschaffen der Pferde zu bezahlen	6	
	für Privat-Ausgaben für mich neun und vierzig Rubel, drei und vierzig Kopeken	49	43
	die ich daher in die Expeditions Cassa restituire und unterm heutigen Dato in der Einname einrücke. Auf diese Art sind also die am 26. Junius vorigen Jares in den Ausgaben angeführte		

რიცხვი	დანახარჯები	მან.	კაბ.
	<p>ყიზლარიდან მისთვის გამოტანებული და წარსული წლის ხარჯების დავთარში 26 ივნისის თარიღით შეტანილი დანახარჯი ასორმოცდაათი მანეთი, რაც დღევანდელი თარიღითაა შემოსავალში შეტანილი:</p> <p>ორ ვედრო ღვინის სპირტში, ყიზლარში დატოვებული ზოგი ცხოველის შესანახად 6</p> <p>2 ფუნტ ლუქში 2 40</p> <p>2 დასტა თეთრ ქალაღში 3 20</p> <p>20 ფუნტ თოფის წამალში 3 80</p> <p>3 ფუნტ Corticis Peruviani-ში 8 64</p> <p>1 ფუნტ Padicis rhei-ში 1 92</p> <p>3 ფუნტ გაწმენდილ გვარჯილაში — 75</p> <p>3 ფუნტ Salis Cathartici-ში 2 88</p> <p>4 ფუნტ ღვინის მარილში 1 92</p> <p>2 ტყავის მოწყობილობაში, ამ ნივთების და ფულის გასახვევად 3</p> <p>2 ცხენში, ერთი შიკრიკისათვის, მეორე სატვირთოდ, ორმოცი მანეთი (ექსპედიციის დროს მარტში დაეარდნის 2 ცხენის შესაცვლელად, რათა ცხენების რიცხვი კვლავ 19 გამზდარიყო). 40</p>	77	87
აპრილის 5	<p>ზემოთ ნახსენებ, ყიზლარში ნაყიდი 2 ცხენის დასაქედად 1 20</p> <p>2 უნაგირში, ლაგამებით და მთელი მოსართავებით 11 50</p> <p>საკუმელში 40 დღისთვის, თითო [დღისა] ათ კაპიკად 4</p> <p>შიკრიკს, რომელსაც ოსებისთვის უნდა მიეცა კობში ტვირთის გადატანისა და ცხენების გადაყვანისათვის 6</p> <p>პირადი ხარჯებისთვის ჩემთვის ორმოცდაცხრა მანეთი და ორმოცდასამი კაპიკი, რასაც მე ექსპედიციის სალაროში შევიტან და დღევანდელი თარიღით აღვნიშნავ შემოსავალში. ამრიგად, გასული წლის 26 ივნისის დანახარჯებში აღნიშნუ-</p>	49	43

Datum	A u s g a b e n	Rubl.	Kop.
8	Summa von einhundert und fünfzig Rubel—vom H. Christ in Kislar verwendet worden Zu folge der unterm 11 und 18 April vorigen 1771 Jares, in der Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften ausgefertigten Resolution, ist mein jährlicher Gehalt vom 8. April an, als dem Tage meiner Ernennung zum Academicus, mit zweihundert und vierzig Rubel vermert worden, die ich während der Expedition doppelt geniessen soll; daher ich hier anführe vierhundert und achtzig Rubel	150	
16	für 57 Kot Gersten, die die 19. Expeditions- pferde, die von nun an in die Weide gelassen werden, vom 1. April bis hieher verzert, zwei und zwanzig Rubel, achtzig Kop.	480	
Mai	22	80 ¹ .
10	für eine ganze Fischotter Haut drei Rubel	3	
—	für einen Gemsenpelz ein Rubel fünfzig Kop.	1	50
12	für Ausbesserung der Insekten Klappen einen Rubel, zwanzig Kop.	1	20
14	für Flinte des Jaegers zu schäften einen Rubel	1	
26	An einen Tatar, der mir von der Sprache und dem Distrikte von Bortschalo und Kasachi Nachricht gegeben, zweien Rubel	2	
31	Bei dem Schlusse dieser Jaresrechnung führe ich an für Holz, für sechs Monate, vom October des 1771 bis zum März des 1772-ten Jares für iedem derer 7. Expeditionsofficianten à 1 R. 50 Kop. und für mich à 6. Rubl. für iede Monat, also zusammen neun und neunzig Rubel	99	
31	für Lichts für ganze Jar, für iede der sie- ben Personen fünf und vierzig Kopeken und für mich neunzig Kopeken für ieden Monat, also zusammen acht und vierzig Rubel, sechzig Ko- peken	48	60

¹ გამოტოვებულია უამაგიროების ჩამოთვლა.

რიცხვი	დ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
8	ლია თანხა ასორმოცდაათი მანეთი — ბ-ნ ქრისტის მიერ ყიზლარში გამოყენებულ	150	
16	1771 წლის 11 და 18 აპრილს საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის კომისიის მიერ გამოგზავნილი რეზოლუციის მიხედვით, ჩემი წლიური ხელფასი 8 აპრილიდან, ჩემი აკადემიკოსად არჩევის დღიდან, გაიზარდა ორასორმოცი მანეთით, რასაც მე ექსპედიციის განმავლობაში ორმაგად მივიღებ; ამიტომ მე აქ შევიტან ოთხასოთხმოც მანეთს	480	
მაისის 10	57 კოდ ქერში, რაც შეემა ექსპედიციის 19 ცხენმა, რომლებიც ახლა საძოვარზეა გაშვებული, 1 აპრილიდან დღემდე, ოცდაორი მანეთი და ოთხმოცი კაპიკი [მივეცი]	22	80
10	წყლის წავის ტყავში სამი მანეთი [გადავიხადე]	3	
—	ქურციკის ტყავში მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი	1	50
12	მწერსაპერის შესაკეთებლად მანეთი და ოცი კაპიკი	1	20
14	ეგერის თოფისთვის კონდახის გაკეთება ერთი მანეთი [დაჯდა]	1	
26	თათარს, რომელმაც ბორჩალოსა და ყაზახის მხარეებზე და ენაზე ცნობები მომაწოდა, [მივეცი] ორი მანეთი	2	
31	ამ წლიური ანგარიშის დამთავრებისას აღვნიშნავ, რომ 6 თვის განმავლობაში, 1771 წლის ოქტომბრიდან 1772 წლის მარტამდე, შეშისთვის ექსპედიციის ყველა 7 წევრს, ყოველ თვეში თითო 1 მან. და 50 კაბ. [მივეცი] და მე ექვსი მანეთი [ავიღე], ე. ი. სულ ოთხმოცდაცხრამეტი მანეთი	99	
31	მთელი წლის განმავლობაში სანთლებისთვის ყველა 7 წევრს ორმოცდახუთი კაპიკი [მივეცი] და ჩემთვის ოთხმოცდაათი კაპიკი [ავიღე] ყოველი თვისთვის, ე. ი. ერთად ორმოცდარვა მანეთი და სამოცი კაპიკი	48	60

Datum	A u s g a b e n	Rubl.	Kop.
31	Von dem jährlichen Praemium von zwanzig Rubel habe ich deren Studenten Belajev und Krascheninnikov iedem zu fünf Rubel, und dem Zeichner Beloi zu zehen Rubel, für sein fleissiges Insekten-Samlen zuerkant; daher ich anfüre zwanzig Rubel.	20	
S. E. C. Summa Rubel .		11347	79 ¹

...Den 11. September 1771. an den Ossetischen Aeltesten Achmet Ilaalu, der mich nach Georgien begleiten sollte, bei dem Aufbruche von Tschim gegeben, 80 Arschin Leinwand; 1 Rasiermesser; 1. kleine und 2. grosse Scheeren und 6: Paar Teetassen.

Den 3. März 1772. an 2 Lesgier aus Tschar, die mich von ihrer Sprache und Dörfern unterrichtet, 32. Arschin Leinwand; 2 Spiegel; 2. kleine Messer; und 2. grosse Scheeren.

Den 23. März, 1772. an 2. Lesgier aus Chuusag und Kahaisa, die mir ebenfalls von ihrer Sprache und Nation Nachricht gegeben, 32. Arschin Leinwand; 2 Spiegel und 2. Rasiermesser.

Den 25. März 1772. an einen Lesgier aus Dido, der mir von seiner und den Kabutschen Sprache Nachricht gegeben, und seine Dörfe genant, 16. Arschin Leinwand; 2 Spiegel; 2 kleine Messer; 1. feiner Scheere und 1. Rasiermesser.

Den 28. März 1772. an 2 Tuschi, die mir von ihrer Sprache und Dörfer Nachrichten gegeben, 16 Arschin Leinwand; 2 Spiegel und 1. kleines Messer.

Den 15. April 1772. an einen Ossetiner aus Tschimur, der mir von seinen und den benachbarten Dörfer Nachricht gegeben, 2. Spiegel; 1. kleines Messer; 1 Rasiermesser und 1. grosse Scheere..... (x. 105)².

¹ ამას მოსდევს, თუ გზახე ვინ რითი დაასაჩუქრა (ჩერკეზები. ყაბარდოელები და ა. შ. x. x. 103—105). იხ. ტექსტი ამავე გვერდზე.

² შემდეგ წოდის მე-5 წლის ხარჯთაღრიცხვის რეგული. ასევე გერმანულ და რუსულ ცალკედად. სულ 106—125 გვ-ზე. აქედან გერმანულს უპირავეს x. x. 107—121, რუსულს დანარჩენი. ჩვენ ამოვწერათ გერმანული ტექსტი, რაც საქართველოს შეეხება — x. x. 106—115-ზე. (იხ. შემდეგი გვერდიდან).

რიცხვი	დანახარჯები	მან.	კაპ.
31	წლიური პრემიიდან, რაც ოც მანეთს შეადგენს, სტუდენტებს ბელაევს და კრაშენინიკოვს თითოთს ხუთი მანეთი მიეცეც, მხატვარ ბელოის კი მწერების ბეჯითი შეგროვებისათვის — ათი მანეთი; ამიტომ აქ შევიტან ოც მანეთს	20	
საბოლოო ჯამი		11.347	79

...1771 წლის 11 სექტემბერს ოსეთის მთავარს ახმედ ილაალუს, რომელიც მე უნდა გამყოლოდა საქართველოსკენ, ჩიმიდან გასვლის წინ მიეცეც 80 არშინი ტილო, ერთი სამართებელი, ერთი პატარა და 2 დიდი მაკრატელი და 6 წყვილი ჩაის ფინჯანი.

1772 წლის 3 მარტს 2 ქარელ ლეკს, რომლებმაც მათი ენისა და სოფლების შესახებ ცნობები მომაწოდეს, [მიეცეც] 32 არშინი ტილო, 2 სარკე, 2 პატარა დანა და 2 დიდი მაკრატელი.

1772 წლის 23 მარტს 2 ხუნსახელ და კაპაისაელ ლეკს, რომლებმაც თავისი ენისა და ხალხის შესახებ ცნობები მომცეს, [ვაჩუქე] 32 არშინი ტილო, 2 სარკე და 2 საპარსი სამართებელი.

1772 წლის 25 მარტს დიდოელ ლეკს, რომელმაც ცნობები მომაწოდა თავისი და ყაფუქის ენისა და ხალხის შესახებ და თავიანთი სოფლები ჩამომითვალა, [მიეცეც] 16 არშინი ტილო, 2 სარკე, 2 პატარა დანა, 1 პატარა მაკრატელი და 1 სამართებელი.

1772 წლის 28 მაისს 2 თუშს, რომლებმაც მაცნობეს მათი ენისა და სოფლების შესახებ, [მიეცეც] 16 არშინი ტილო, 2 სარკე და 1 პატარა დანა.

1772 წლის 15 აპრილს ერთ ოსს ჩიმურიდან, რომელმაც თავის და შეზობელ სოფლებზე ცნობები მომაწოდა, [მიეცეც] 2 სარკე, 1 პატარა დანა, 1 სამართებელი და 1 დიდი მაკრატელი... (დასახ. ფონდის გვ. 105).

**Fünfte Jaresrechnung
der
vierten physikalischen Expedition,
vom 1. Julius des 1772-ten Jares
bis
zum 31. Mai des 1773-ten Jares
geführt
von dem Vorgesetzten derselben
D. Gildenstaedt¹**

Datum	A u s g a b e n	Rubl.	Kop.
1772	Bei dem Schlusse der vierten Jaresrechnung oder am 31. Mai des 1772. Jares betrug die Ausgabe der Expedition eilftausend, dreihundert, sieben und vierzig Rubel, neun und siebenzig Kopeken	11347	79
Junius 1	In dem folgenden fünften Expeditions-Jare sind noch hinzugekommen folgende Ausgaben: Meine Staatscontours Gage für das verflossene Tertial vom 1. Februar dieses 1772-ten Jares bis zum 31. Mai aus der Cassa genommen mit einhundert und zwanzig Rubel	120	
— „ —	Meine akademische Gage für das Tertial vom 1. Junius bis zum 30. September dieses 1772-ten Jares aus der Cassa genommen mit einhundert und zwanzig Rubel	120	

¹ ეს არის მეხუთე რეველის საერთო სათაჯრი და სწერია ცალკე გვერდზე (არქივის ნუმერაციით გვ. 106). იგივე სათაჯრი რეველს — Патого года /сѣмты/ четвертой физической экспедиции /с 1-го июля 1772 по 31 число мая 1773 года/ ведѣняный /Д. Гильденштегомъ пачальником/ оной экспедиции. (დახრილი სახელით ვუთითებთ, რომ დედანში სტრიქონი აქ თავდება — გ. გ.).

მეთხე ფიზიკური ექსპედიციის
მეხუთე წლის ხარჯთაღრიცხვა
1772 წლის 1 ივლისიდან
1772 წლის 31 მაისამდე.
წარმოებული
მისი (ექსპედიციის) ხელმძღვანელის.
დოქტ. გიულდენშტედტის მიერ *

რიცხვი	დ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაპ.
1772	<p>მეთხე წლის ხარჯთაღრიცხვის დამთავრებისას, ე. ი. 1772 წლის 31 მაისს ექსპედიციის დანახარჯები შეადგენდა თერთმეტათას სამასორმოცდაშვიდ მანეთსა და სამოცდაცხრამეტ კაპიკს</p>	11.347	79
ივნისის 1	<p>ზომდევნო, ექსპედიციის მეხუთე წელს კიდევ შემდეგი ხარჯები დაემატა: ჩემი სახელმწიფო კანტორის ხელფასი გასული ოთხი თვისა, 1772 წლის 1 თებერვლიდან 31 მაისამდე, სალაროდან აღებული [შეადგენს] ასოც მანეთს</p>	120	
— „ —	<p>ჩემი აკადემიური ხელფასი ოთხე თვისა, ამ, 1772 წლის 1 ივნისიდან 30 სექტემბრამდე, სალაროდან აღებული [შეადგენს] ასოც მანეთს</p>	120	

* შემოსავლის სია ჩვენ აქაც გამოვტოვეთ, მხოლოდ ვურთავთ ამ წლებს შემოსავლის შეჯამებას:

Es ist also bis zum Ende des fünften Jarganges der vierter physikalischen Exped., oder bis zum 31. Mai des 1772-ten Jares der Einnahmen Summe 15.537 Rub. 38 Kop. (ამრიგად, მეთხე ფიზიკური ექსპედიციის მეხუთე წლის ბოლოსთვის, ანუ 1772 წლის 31 მაისამდე შემოსავალი შეადგენს 15.537 მან. და 38 კაპ.).

Datum	Ausgaben	Rubl.	Kop.
. Junius 1	deren vier Studenten Sokolov, Belajev, Kra- scheninukov und Zriakovsky die doppelten Gagen für den Junius des 1772-ten Jares gegeben, iedem mit zwölf Rubel, also acht und vierzig Rubel	48	
— „ —	dem Zeichner Beloi seine doppelte Gage für den Junius des 1772-ten Jares gezalt mit zwölf Rubel	12	
— „ —	dem Jaeger seinen Gage für den Junius aus- gezalt mit Sechs Rubel, sechs und sechzig Kopeken	6	66
— „ —	dem Jaeger als zweeten Ausstopfer seine Gage für den Junius ausgezalt mit drei Rubel	3	
— „ —	denen beiden Pferde-Kuechten der Expedi- tion die Gagen für den Junius ausgezalt mit zwölf Rubel	12 ¹	
— „ —	Denen fünf bei der Expedition seit dem Mai vorigen Jares befindlichen Kosaken der Kislari- schen <i>Terskaja Woiska</i> und denen im April die- ses Jares hinzugekommenen fünf Kosaken, deren drei zur <i>Grebenskaja</i> und zwei zur <i>Semeinaja Terskaja Woiska</i> gehören, der höchsten Notdurft wegeu die Gagen auf ein Tertial ausgezalt, iedem zu vier Rubel, also den zehen Kosaken zusam- men vierzig Rubel welche Summa die Kislarische Kommendan- ten Kanzellei bei meiner Zurückkunft nach Kis- lar wieder in die Expeditions-Cassa zu ersezzen schuldige ist.	40	
9	Für ein Pferd in die Stelle eines am 26. Mai umgefallenen zwanzig Rubel	20	
— „ —	für den Beschlag der neunzehen Expeditions- pferde an allen vier Füßen, zu sechzig Kope- ken, in Tiflis bezalt eilf Rubel, vierzig Kopeken	11	40
— „ —	für Ausbesserung der Sättel und Zäume sechs Rubel, siebenzig Kopeken	6	70
— „ —	für neunzehen Kuppeln, um den Pferden in der Weide anzulegen, in Tiflis bezalt einen Rubel neunzig Kop.	1	90

¹ გიულდენბერგი გადაღის ახალ გვერდზე და აჯამებს თანხას (11.669 შაბ., 45 კაპ.).

რიცხვი	და ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
იენისის 1	4 სტუდენტისათვის (სოკოლოვი, ბელ[ი]აევი, კრაშენინიკოვი და ცრიაკოვსკი) 1772 წლის იენისში მიცემული ორმაგი ხელფასი, თითოს თორმეტი მანეთი, სულ ორმოცდარვა მანეთი	48	
—	მხატვარ ბელოის ორმაგი ხელფასი (1772 წლის იენისისა) არის თორმეტი მანეთი	12	
—	ეგერს მიეცა იენისის ხელფასი ექვსი მანეთი და სამოცდაექვსი კაპიკი	6	66
—	ეგერს, როგორც მეორე შეფიტულეს, მიეცა იენისის ხელფასი სამი მანეთის რაოდენობით	3	
—	ექსპედიციის ცხენების ორივე მომვლელს იენისის ხელფასი მიეცათ თორმეტი მანეთის ოდენობით	12	
	ჯ ა მ ი	11.669	45
—	5 კაზაკს, რომლებიც გასული წლის მაისიდან იმყოფებიან ექსპედიციაში ყიზლარის „ტერსკაია ვოისკადან“ და ამა წლის აპრილში მოსულ 5 კაზაკს, რომელთაგან სამი „გრებენსკაიას“ და ორი „სემეინაია ტერსკაია ვოისკას“ ეკუთვნიან, რადგან დიდ გაჭირვებას განიცდიდნენ, მივეცი ოთხი თვის ხელფასი, თითოს ოთხი მანეთი, ე. ი. სულ 10 კაზაკს ორმოცი მანეთი	40	
9	ეს თანხა ყიზლარის კომენდანტის კანცელარიამ, ყიზლარში ჩემი დაბრუნებისთანავე, ექსპედიციის სალაროში უნდა შეიტანოს.		
—	26 მაისს დავარდნილის ნაცვლად [შეძენილ] ცხენში მივეცი ოცი მანეთი	20	
—	ექსპედიციის 19 ცხენის ყველა ფეხების დაქედვაში სამოც კაპიკად, თბილისში გადავიხადე თერთმეტი მანეთი და ორმოცი კაპიკი	11	40
—	უნაგირებისა და ლაგამების შეკეთებაში [გადავიხადე] ექვსი მანეთი და სამოცდაათი კაპიკი	6	70
—	სადოვარზე [გაშვებულ] ცხენებზე დასადებ 19 დასაბმელში თბილისში გადავიხადე მანეთი და ოთხმოცდაათი კაპიკი	1	90

Datum	A u s g a b e n	Rubl.	Kop.
Junius 9	für zwei Kasten zum Aufbewahren der in Georgien gesamloten Naturalien zwei Rubel, vierzig Kopeken	2	40
—	für vierzehn Seile aus Pferdehaaren verfertigt zum binden der Pakpferde zwei Rubel achtzig Kopeken	2	80 ¹
13	für zwei Eimer frischer Brantwein zum Aufbewahren einigen Tiere und Fische vier Rubel	4	
15	An den Kaiserlichen Charge d'affaires in Georgien, H. Gvarde Capitaine-Lieutenant Lwov, auf sein Verlangen aus der Expeditions-Cassa ausgezahlt einhundert und fünfzig Rubel	150	
16	welche Summe die Kislarische Komendanten Kauzellei von desselben Gage wieder in die Expeditions-Cassa restituiren wird.		
16	Nachdem alle Pakpferde der Kosaken, die ich bisher mit zum Fortbringen der Expeditions-Bagage genutzt hatte, umgefallen und die Expeditions-Pferde selbst bei der Hitze ser matt zu werden anfiengen; so sahe ich mich genötigt zu dem bevorstehenden völligen Aufbruche von Tiflis und zur Fortsezzung der weiteren Reise nach Imerctien, die Anzal der Pferde, deren bisher bei der Expedition neunzehn waren, mit sieben zu vermeren, für die ich in Tiflis bezalt einhundert und sechs und dreissig Rub.	136	
—	für sieben Sättel und Zäume mit übrigen Zubehör in Tiflis bezalt fünf und dreissig Rubel	35	
—	für sieben Kuppeln, denen nun hinzugekommenen Pferden in der Weide anzulegen in Tiflis bezalt siebenzig Kopeken		70 ¹
16	für den Beschlag dieser sieben Pferde in Tiflis bezalt vier Rubel, zwanzig Kopeken	4	20
—	für 26. Hufeisen zum Vorrat auf der Reise in Tiflis bezalt drei Rubel und neunzig Kop.	3	90
—	für sieben Woiloken zum Bedecken der Pakpferde in Teflis bezalt sechs Rubel, dreissig Kop.	6	30

¹ გიულდენშტედტი გადადის შემდეგ გვერდზე და აჯამებს თანხას (11.754 რაბ., 65 კაპ.).

² გადადის ახალ გვერდზე და აჯამებს დანახარჯს (12.080 რაბ., 35 კაპ.).

რიცხვი	და ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
ივნისის 9	ორ ყუთში, საქართველოში შეგროვებული კოლექციების შესანახად, ორი მანეთი და ორმოცი კაპიკი [მივეცი]	2	40
—	ცხენის ძუისგან დამზადებულ 14 თოქში ტვირთშიდაც ცხენების შესაბამელად — ორი მანეთი და ოთხმოცი კაპიკი	2	80
ჯ ა მ ი		11.754	65
ივნისის 13	ორ ვედრო ახალ არაყში, ზოგიერთი ცხოველებისა და თევზის შესანახად, ოთხი მანეთი	4	
15	საიმპერატორო საქმეთა რწმუნებულს საქართველოში, ბ-ნ გვარდიის კაპიტან-ლეიტენანტს ლეოვს მისი თხოვნით მიეცა ექსპედიციის სალაროდან ასორმოცდაათი მანეთი; ამ თანხას ყიზლარის საკომენდანტო კანცელარია მისი ჯამაგირიდან უკანვე შეიტანს ექსპედიციის სალაროში.	150	
16	მას შემდეგ, რაც კაზაკების სატვირთო ცხენები გამოვიყენე ექსპედიციის ბარგის გადასატანად და დავარდნენ, ხოლო ექსპედიციის ცხენები კი სიციხის გამო ძალზე დაუძღურდნენ, საჭიროდ მივიჩინე თბილისიდან ჩემი საბოლოოდ გასვლისა და იმერეთში ჩემი მოგზაურობის შემდგომი გაგრძელებისათვის ცხენების რიცხვი, რომლებიც ექსპედიციას ცხრამეტი ჰყავდა, შეიღობე გამეზარდა; ამ ცხენებში თბილისში გადავიხადე ასოცდათექვსმეტი მანეთი	136	
—	შვიდ უნავირსა და ალვირში თავისი აკაზმულობით თბილისში მივეცი ოცდათხუთმეტი მანეთი	35	
—	შვიდ დასაბმელში, ახლად შეძენილი ცხენებისთვის საძოვარზე დასადებად, თბილისში გადავიხადე სამოცდაათი კაპიკი	—	70
ჯ ა მ ი		12.080	35
ივნისის 16	ამ შვიდი ცხენის დასაჭედად თბილისში გადავიხადე ოთხი მანეთი და ოცი კაპიკი	4	20
—	მგზავრობისათვის მომარაგებულ 26 ნალში თბილისში მივეცი სამი მანეთი და ოთხმოცდაათი კაპიკი	3	90
—	შვიდ ქეჩაში, სატვირთო ცხენების დასაფარავად თბილისში მივეცი ექვსი მანეთი და ოცდაათი კაპიკი	6	30

Datum	Ausgaben	Rubl.	Kop.
Junius 24	Bei meiner Abreise von Tiflis dem seit dem 21. Februar auf allen Reisen bei mir gewesenem und alle Bedürfnisse der Expedition besorgenden Jesaul des Zaren Herakleus zum Gratial gegeben vier und zwanzig Rubel	24	
	An des Kasbeks Tzobikajü Son Gabriel, der drei Monate bei der Expedition als gelehrter georgianischer Dollmetscher mir gedient, gegeben dreissig Rubel	30	
28	In Teflis für das Manuscript einer georgischen Chronik bezahlt dreissig Rubel	30	
	für 50. Pfund Schiespulver nicht allein für den Jaeger, sondern auch zum Austeilen an meine Convoi in Tiflis bezahlt zwölf Rubel, fünfzig Kop.	12	50
	für 50. Pfund Blei zum Austeilen an meine Convoi in Tiflis bezahlt sieben Rubel, fünfzig Kop.	7	50
	für die Haut eines Leoparden des Büffons der in dem Distrikte Bortschalo erlegt in Tiflis bezahlt neun Rubel	9	
29	In Tiflis an einen Lesgier aus dem Distrikte Auar für verschiedene Nachrichten zwei Rubel, zwanzig Kop.	2	20 ¹
Julius 1	Dem Kislarischen Kosaken Dworänin Iwan Antonov der seit einem Jare bei der Expedition als Dollmetscher in der tatarischen und Tscherkesischen Sprache dienet, zu seinem geringen iärlichen Gehalte von zwölf Rubel, ein Gratial gegeben von zwanzig Rubl.	20	
4	für zwei Expressen, die ich von Krzchinwal nach Imereti zum Zaren Solomon mit Briefen geschickt, in deren ich demselben meine Reise nach Imereti gemeldet, bezahlt sechs Rubel	6	
	In Krzchinwal für acht und vierzig Hufeisen bezahlt neun Rubel, sechzig Kopeken	9	60 ¹

¹ გადადის ახალ გვერდზე და აჯამებს დანახარჯს (12.206 რაბ., 75 კაპ.).

¹ განმეორებულ ჯამაგირების ჩანათვლა.

¹ გადადის ახალ გვერდზე და აჯამებს თანხას (12.327 რაბ., 23 კაპ.).

რიცხვი	და ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
ფენისის 24	თბილისიდან ჩემი გამგზავრების წინ, ერეკლე მეფის იასაულს, რომელიც 21 თებერვლიდან ყოველი მოგზაურობისას ჩემთან იყო და ექსპედიციის ყველა საპირობებებზე ზრუნავდა, ჯილდოს სახით მივეცი ოცდაათი მანეთი	24	
24	ყ ა ზ ბ ე გ ც ო ბ ი კ ა ი ა ს ვ ა ე ს, გ ა ბ რ ი ე ლ ს, რომელიც სამი თვის განმავლობაში ექსპედიციასთან იყო, როგორც სწავლული თარჯიმანი და მე მემსახურებოდა, მივეცი ოცდაათი მანეთი	30	
28	თბილისში ქართული ქრონიკის ხელნაწერში მივეცი ოცდაათი მანეთი	30	
— „ —	50 გირვანქა თოფის წამალში, არა მარტო იეგერებისთვის, არამედ ჩემი ამალისთვისაც დასარიგებლად, თბილისში მივეცი თორმეტი მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი	12	50
— „ —	50 გირვანქა ტყვიაში, ჩემი ამალისთვის დასარიგებლად, თბილისში მივეცი შვიდი მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი	7	50
29	ბიუფონის [მიერ აღწერილ] ბორჩალოს მხარეში მოკლულ ლეობარდის ტყავში, თბილისში მივეცი ცხრა მანეთი	9	
ჯ ა მ ი		12,207	75
29	თბილისში ავარელ ლეკს, რომელმაც მომიწოდა სხვადასხვა ცნობები, გადაეუხადე ორი მანეთი და ოცი კაპიკი	2	20
ივლისის 1	ყიზლარელ კაზაკს, აზნაურ ივანე ანტონოვს, რომელიც ერთი წელია ექსპედიციის თარჯიმანი იყო თათრული და ჩერქეზული ენებისა, რადგან მას მცირე წლიური შემოსავალი ჰქონდა—თორმეტი მანეთის ოდენობით, ჯილდოდ მივეცი ოცი მანეთი	20	
4	ორ შიკრიკს, რომლებიც ქრცხინვალიდან იმერეთში გავაგზავნე სოლომონ მეფისთვის წერილების გადასაცემად, რომელშიც ვატყობინებდი ჩემი მოგზაურობის შესახებ იმერეთში, მივეცი ექვსი მან.	6	
— „ —	ქრცხინვალში 48 ნალში გადავიხადე ცხრა მანეთი და სამოცი კაპიკი	9	60
ჯ ა მ ი		12,327	23

Datum	Ausgaben	Rubl.	Kop.
Julius 7	An vier ossetinischen Aeltesten des Distrikts Dschaukom, die mich von Krzchinwal bis Zedis geführt, bezahlt zehen Rubel	10	
8	In Oni für hundert Hufeisen bezahlt neun Rubel	9	
17	An den Befelshaber in der Vestung Minda für den dortigen Aufenthalt gegeben ein Stück Tuch am Wert von neun Rubel	9	
28	An zween Fürsten, die auf Befel des Zaren Solomon von Zchartali bis Utsera mich geführt an Kleinigkeiten gegeben acht Rubel	8	
26	In dem Dorfe Chebi unter die Aeltesten und an den Hauptwirt an Kleinigkeiten gegeben vier Rubl., fünfzig Kop.	4	50
28	dem Befelshaber von Seglewi für die Begleitung nach Chebi an Kleinigkeiten gegeben fünf Rub.	5	
—	einem Wegweiser, der mich nach der Höhe von Seglewi geführt, gegeben einen Rubel fünfzig Kop.	1	50
30	An zween grebenskische Kosaken, die seit vielen Jaren in Grusien leben, und die ich als Dollmetscher in der Grusinischen und Ossetinischen Sprache angenommen, für der Monat Julius bezahlt vierzehen Rub.	14	
August ¹ 1			
3	Für einen Boten von Zchartali nach Krzchinwal an H. Lwov mit dem 27-ten Rapport bezahlt sechs Rubel	6	
10	An den Zarischen Hofbedienten den Fürsten Zeretoly der seit dem 19. Julius in Imeretien mich begleitet an verschiedenen Sachen gegeben zehen Rubel	10	
18	In Kutais für fünfzig Hufeisen bezahlt zehen Rub.	10	
16	In Choni zwei abgemattete Pferde vertauscht und zugegeben achtzehen Rubel	18	

¹ გამზობრვეთ უამაგირების ჩანოთელა.

რიცხვი	და ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
ივლისის 7	ჯაუკომის მხარის ოთხ ოს მთავარს, რომლებ- მაც კრცხინვალთან წედისამდე მიიყვანეს, მივეცი ათი მანეთი	10	
8	ონში 100 ნალში მივეცი ცხრა მანეთი	9	
17	მინდას ციხის უფროსს, იქ ჩვენი გაჩერების გამო, მივეცი ერთი თოფი მაუდი ცხრა მანეთის ღირებულებისა	9	
23	ორ თავადს, რომლებიც სოლომონ მეფის ბრძანებით სხარტალიდან უწერამდე გამყვინენ, რვა მანეთი მივეცი წვრილმანების სახით	8	
25	სოფელ ღებში მთავარსა და მთავარ მასპინძელს წვრილმანების სახით მივეცი ოთხი მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი	4	50
28	ძეგლევის მმართველს, რომელიც ღებში გამყვა, წვრილმანების სახით მივეცი ხუთი მანეთი	5	
30	მეგზურს, რომელმაც მე ძეგლევის მწვერვა- ლებისკენ წამიყვანა, მივეცი მანეთი და ორმოცდა- ათი კაპიკი	1	50
30	ორ გრებენსკელ კაზაკს, რომლებიც უკვე ბევრი წელია რაც საქართველოში ცხოვრობენ და რომლებიც მე ავიყვანე ქართული და ოსური ენე- ბის თარჯიმნად, ივლისის თვისთვის მივეცი თოთხ- მეტი მანეთი	14	
აგვისტოს 3	სხარტალიდან კრცხინვალში ბ-ნ ლვოვთან მე-27 მოხსენებით გაგზავნილ შიკრიკს მივეცი ექვსი მანეთი	6	
10	ნეფის კარის მსახურს თავად წერეთელს, რომელიც 19 ივლისიდან მე მახლდა იმერეთში, სხვადასხვა ნივთებით მივეცი ათი მანეთი	10	
13	ქუთაისში 50 ნალში გადავიხადე ათი მანეთი	10	
16	ხონში ორი უძღური ცხენის გამოცვლა და- მიჯღა თვრამეტი მანეთი	18	

Datum	Ausgaben	Rubi.	Kop.
August 16	An einen Mingrelie in Choni für verschiedene Nachrichten von der Sprache und den Dörfern von Mingrelien gegeben drei Rubel	3	
24	In Amagleba in Imeretien zwei Pferde umgetauscht mit der Zugabe von siebenzehnen Rubel	17	
31	An zween Hofbedinte des Zaren Solomon, die seit dem 3. August in Imeretien mich begleitet, an verschiedenen Sachen gegeben sechzehnen Rubel	16 ¹	
August 31	An einen Aeltesten aus der Provinz Swaneti für verschiedene Nachrichten von der Sprache und Geographie des Landes gegeben fünf Rubel	5	
—, —	für ein Pferd in die Stelle eines umgefallenen in Imeretien bezalt fünf und zwanzig Rubel	25	
—, —	An die zween Kosaken, die auch den August hindurch als Dollmetscher in der grusinischen und ossetinischen Sprache mir gedient, für diesen gezalt vierzehnen Rubel	14	
September ²		
1		
10	Dem zarischen Hofbedienten dem Fürsten Zeretely für die Begleitung auf der Reise in Imeretien an Kleinigkeiten gegeben zehnen Rubel	10 ³	
11	An den Anführer der Convoi von Tzcheri in Imeretien nach Suram in Grusien an Kleinigkeiten gegeben vier Rubel	4	
13	Denen bei mir befindlichen Kosaken auf die Gage, die die Kislarische Komendanten Kanzellei der Expeditions-Cassa ersezzen mus, ausgezalt zwanzig Rubel	20	
—, —	für sechzig Hufeisen in Krzchinwal bezalt zwölf Rubel	12	
16	An einen Eristavschen Jesaul, der während meiner Imeretischen Reise die Bedürfnisse derer in dem Kloster Largwi zurückgelassenen Leute besorgt, gegeben fünf Rubel	5	

¹ გადადის ახალ გვერდზე და აჯამებს დანახარჯს (12,549 მან., 89 კპ.).

² ვტოვებთ ჯამაგირების ჩამოთვლას.

³ გადადის ახალ გვერდზე და აჯამებს დანახარჯს (12,685 მან. და 55 კპ.).

რიცხვი	და ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაპ.
აგვისტოს 16	ერთ მეგრელს ხონში სამეგრელოს ენისა და სოფლების შესახებ სხვადასხვა ცნობების მოწოდებისთვის მივეცი სამი მანეთი	3	
24	ამაღლებაში, იმერეთში, ორი ცხენის გამოცვლაში დავუმატე ჩვიდმეტი მანეთი	17	
31	სოლომონ მეფის ორ კარის მსახურს, რომლებიც 3 აგვისტოდან მე მახლდნენ იმერეთში, სხვადასხვა ნივთების სახით მივეცი თექვსმეტი მანეთი	16	
ჯ ა მ ი		12549	89
აგვისტოს 31	სვანეთის ერთ მამასახლისს ქვეყნის ენისა და გეოგრაფიის შესახებ სხვადასხვა ცნობების მოწოდებისათვის მივეცი ხუთი მანეთი	5	
—	იმერეთში დავარდნილი ცხენის მაგივრად შეძენილ ახალში ოცდახუთი მანეთი მივეცი	25	
—	ორ კაზაკს, რომლებიც აგვისტოს განმავლობაში შემსახურებოდნენ, როგორც ქართული და ოსური ენის თარჯიმნები, მივეცი თოთხმეტი მანეთი	14	
სექტემბერი 1		
10	მეფის კარის მსახურს, თავად წერეთელს, რომელიც იმერეთში მოგზაურობისას თან მახლდა, წვრილმანების სახით მივეცი ათი მანეთი	10	
ჯ ა მ ი		12685	55
11	ჩხერიდან (იმერეთში) სურამამღე (ქართლში) დაცვის შეთაურს წვრილმანების სახით მივეცი ოთხი მანეთი	4	
13	ჩემთან მყოფ კაზაკებს იმ თანხიდან, რომელსაც ყიზლარის საკომენდანტო კანცელარია ექსპედიციის სალაროს აუნაზღაურებს, მივეცი ოცი მანეთი	20	
—	60 ნალში ქრცხინვალში მივეცი თორმეტი მანეთი	12	
16	ერისთავის იასაულს, რომელიც იმერეთში ჩემი მოგზაურობისას ლარგვისში დატოვებულ ხალხზე ზრუნავდა, მივეცი ხუთი მანეთი	5	

Datum	Ausgaben	Rubl.	Kop.
September			
20	In Largwi für vier Pferde in die Stelle derer in Imereti umgefallenen bezahlt sechs und siebenzig Rubel	76	
— „ —	desgleichen ein unbrüchbar gewordenes Pferd umgetauscht und zugegeben vierzehn Rubel	14	
30	denen beiden Kosaken, die mir auch diesen Monat hindurch als ossetinische Dollmetscher gedint bezahlt vierzehn Rubel	14	
October ¹			
1	An einen Eristavischen Jesaul, der 14. Tage hindurch die Expeditions-Pferde mit Fourage versehen, gegeben vier Rubel	4	
2	für einen Wegweiser bezahlt einen Rubel	1	
— „ —	In Mleti für Heu und Haber für die 26. Expeditions-Pferde bezahlt zwei Rubel, achtzig Kopeken	2	80
— „ —	In Mleti für Nachtquartier bezahlt sechzig Kopeken	—	60
3	für einen Wegweiser bezahlt achtzig Kopeken	—	80
— „ —	In Kobi für Heu und Haber bezahlt zwei Rubel, neunzig kop.	2	90
— „ —	In Kobi für Nachtquartier bezahlt sechzig Kopeken	—	60
4	für einen Wegweiser bezahlt einen Rubel	1 ²	
5	für Brodt für die dreissig bei mir befindlichen Kosaken, der höchsten Notdurst wegeh; bezahlt sechs Rubel	6	
— „ —	für drei über den Terek Fluss zu erbauende Brücken an die Einwohner in Stepantzminda bezahlt sechzig Rubel	60	
— „ —	für einen Boten von Stepantzminda nach Tschim gezalt einen Rubel, zwanzig Kop.	1	20
— „ —	In Stepantzminda für Heu und Haber für gestern und heute bezahlt fünf Rubel, achtzig Kopeken	5	80
6	desgleichen auf zwei Tage Heu und Haber für fünf Rubel, neunzig Kopeken	5	90

¹ გამოვტოვეთ უამაგირების ჩამოთვლა.

² გიულდენშტედტი გადაადის ახალ გვერდზე და აჯამებს დანახარჯს (13165 მან., 93 კპ.).

რბტხვი	ღ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	შან.	კაბ.
სექტემბრ. 20	ლარგვისში 4 ცხენში, იმერეთში დავარდნილთა ნაცვლად რომ შევიძინე, მივეცი სამოცდათექვსმეტი მანეთი	76	
— " —	ასევე შევცვალე ერთი გამოუსადეგარი ცხენი და დავუმატე თოთხმეტი მანეთი	14	
30	ორ კაზაკს, რომლებიც ამ თვეშიც შემსახურებოდნენ როგორც ოსურის თარჯიმნები, გადავუხადე თოთხმეტი მანეთი	14	
ოქტომბ. 1	ერისთავის იასაულს, რომელიც 14 დღის განმავლობაში ამარაგებდა საკვებით ექსპედიციის ცხენებს, მივეცი ოთხი მანეთი	4	
2	მეგზურს მივეცი ერთი მანეთი	1	
— " —	მლეთში ექსპედიციის 26 ცხენის თივასა და შერიაში გადავიხადე ორი მანეთი და ოთხმოცი კაპიკი	2	80
— " —	მლეთში ღამის სადგომში გადავიხადე სამოცი კაპიკი	—	60
3	მეგზურს მივეცი ოთხმოცი კაპიკი	—	80
— " —	კობში თივასა და შერიაში გადავიხადე ორი მანეთი და ოთხმოცდაათი კაპიკი	2	90
— " —	კობში ღამის სადგომში მივეცი სამოცი კაპიკი მეგზურს მივეცი ერთი მანეთი	1	60
4			
	ჯ ა მ ი	13165	93
5	ჩემთან მყოფ 30 კაზაკისთვის პურში, ძლიერი გაჭირვების გამო, მივეცი ექვსი მანეთი	6	
— " —	სტეფანწმინდის მცხოვრებთ, რომლებმაც გასდეს მღ. თერგზე 3 ხიდი, მივეცი სამოცი მანეთი	60	
— " —	შიკრიკს, სტეფანწმინდიდან ჩიმში [გაგზავნილს], მივეცი მანეთი და ოცი კაპიკი	1	20
— " —	სტეფანწმინდაში თივასა და შერიაში გუშინდელისა და დღეისთვის მივეცი ხუთი მანეთი და ოთხმოცი კაპიკი	5	80
6	ასევე, 2 დღის თივასა და შერიაში. ხუთი მანეთი და ოთხმოცდაათი კაპიკი	5	90

Datum	A u s g a b e n	Rubl.	Kop.
October 7	An die Abgeordneten aus dem Ossetinischen Dorfe Tschim mit denen ich des Brücken-Baues wegen gehandelt. für den zu mir gemachten Weg bezahlt einen Rubel, sechzig Kopeken	1	60
8	für Heu und Haber auf zehen Tage für die Expeditions-Pferde in Stepantziminda bezahlt fünf und zwanzig Rubel	25	
9	für Brodt, das ich unter die dreissig bei mir befindlichen Kosaken der höchsten Not wegen ausgeteilt, bezahlt sechs Rub.	6	
—, —	für zwei Führer, die meine nach Mosdok geschickten Expressen aus Stepantziminda nach Ingusch begleitet, bezahlt acht Rubel	8	
—, —	diesen Expressen zum Fortkommen bis Mosdok und Kislar Reisegeld gegeben neun Rubel	9 ¹	
18	für Brodt, das ich unter die dreissig bei mir befindlichen Kosaken in Stepantziminda ausgeteilt, bezahlt sechs Rubel	6	
—, —	In des Kasbeks Hause in Stepantziminda an Kleinigkeiten für Quartier gezahlt zwölf Rubel, zwanzig Kopeken	12	20
14	In Stepantziminda für einen Steinbok bezahlt einen Rubel, fünfzig Kopeken	1	50
17	für Brodt für die Kosaken bezahlt sechs Rubel	6	
18	für Heu und Haber für fünf Tage bezahlt in Stepantziminda dreizehen Rubel	13	
21	für Brodt für die Kosaken bezahlt sechs Rubel	6	
23	für Heu und Haber auf fünf Tage in Stepantziminda bezahlt dreizehen Rubel, vierzig Kopeken	13	40
25	für Brodt für die Kosaken bezahlt sechs Rubel	6	
28	für Heu und Haber auf vier Tage in Stepantziminda bezahlt zehen Rubel	10	
29	für Brodt für die Kosaken bezahlt sechs Rubel	6	

¹ გადართი ახალ გვერდზე და აჯამებს თანხას (13.294 მან., 43 კპ.).

რიცხვი	და ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაპ.
ოქტომბრ.			
7	ოსურ სოფელ ჩიმის წარმოგზავნილს, რომელსაც ვევაქრე ხიდის აგების თაობაზე, ჩემამდე გამოვლილ გზისთვის მივეცი მანეთი და სამოცი კაპიკი	1	60
8	ექსპედიციის ცხენების 10 დღის თივასა და შვრიაში სტეფანწმინდაში გადავიხადე ოცდახუთი მანეთი	25	
9	პურში, რომელიც დიდი გაქირვების გამო ჩემთან მყოფ კაზაკს გავუნაწილე, მივეცი ექვსი მანეთი	6	
—	ორ მძღოლს, რომლებმაც მოზდოკში გავგზავნილი ჩემი შიკრიკები სტეფანწმინდიდან ინგუშეთამდე მიაცილეს, მივეცი რვა მანეთი	8	
9	ამ შიკრიკებს მოზდოკსა და ყიზლარში მისასვლელად მივეცი სამგზავრო ფული ცხრა მანეთი	9	
	ჯ ა მ ი	13294	43
13	პურში, რომელიც მე გავუნაწილე სტეფანწმინდაში ჩემთან მყოფ 30 კაზაკს, მივეცი ექვსი მანეთი	6	
—	ყაზბეგის სახლში, სტეფანწმინდაში, ბინისათვის წვრილმანების სახით მივეცი თორმეტი მანეთი და ოცი კაპიკი	12	20
14	სტეფანწმინდაში ჯიხვში მივეცი მანეთი და ორმოცდაათი კაპიკი	1	50
17	კაზაკებისთვის პურში გადავიხადე ექვსი მანეთი	6	
18	5 დღის თივასა და შვრიაში სტეფანწმინდაში მივეცი ცამეტი მანეთი	13	
21	კაზაკებისთვის პურში მივეცი ექვსი მანეთი	6	
23	5 დღის თივასა და შვრიაში სტეფანწმინდაში გადავიხადე ცამეტი მანეთი და ორმოცი კაპიკი	13	
25	კაზაკებისთვის პურში მივეცი ექვსი მანეთი	6	
28	4 დღის თივასა და შვრიაში სტეფანწმინდაში მივეცი ათი მანეთი	10	
29	კაზაკებისთვის პურში გადავიხადე ექვსი მანეთი	6	

Datum	A u s g a b e n	Rubl.	Kop.
October 29	In Stepantzminda für Mocherlon für zwanzig Hufeisen bezahlt einen Rubel	1	
— " —	für ein Pferd in die Stelle eines umgefallenen in Stepantzminda bezahlt achtzehen Rubel	18 ¹	
31	An den Kasbek in Stepantzminda bei meinen hiesigen vier wochentlichen Aufenthalte, dazu mich die Furcht für die Ossetier und die Erwartung der Convoi von Mosdok nötigte, für Quartier und andere Dienste, die zur Bequämlichkeit und Sicherheit der Expedition abzielten; zu verschiedenen malen theils an Sachen, theils an Gelde gegeben zwei und dreissig Rubel	32 ¹	

d. d. Kistlar d. 16 Mai 1771.
Zur Georgianische[n] und Bergreise
mitgenommene Kleinigkeiten
zum Verschenken und Bezalen³

1. 1100 bunte grosse gläserne Korallen, tatarisch Ulu Myntschak, russisch Pranisky à 1 1/2 Cop. für 10 St.
2. 7 Pfd. feine bunte Korallen, russisch Bysir, tatarisch Uak Myntschak. à 1. Cop. für 2 fa. à 40 Cop. für Pfd.
3. 400 Myntschak zu Ohrgehänge. à 1 Cop. für 4 St.
4. 1/2 Pfd., verschiedene Pflukseide à 5. Cop. 1...
5. 4 Zerky ach (?) Silberfaden à 1 1/2 Rubl. à 1 Cop. 1 Arsch.
6. 700 Zerky Myschur à 1 1/2 Rubl. für 100. à 1 1/2 Cop. für St.
7. 17 Ganz kleine Spiegel à 10. Cop. für St.
8. 4 Scheer lederne grossere Spiegel à 20. Cop. für St.
9. 2000 grosse Nadeln à 1. Cop. für 10 St.
10. 2000 feine Nadeln à 1 Cop. für 15 St.
11. 44 Fingerhut à 2. Cop. für St.
12. 30 Ringe à 1 Cop...

¹ გადადის ახალ გვერდზე და აჯანებს დანახარჯს (13.393 მან., 53 კაპ.).

² აქ თავდება გიულდენშტედტის მიერ საქართველოში წარმოებულნი ხარჯთაღრიცხვების შემდეგ მოდის ჩრდ. კავკასიაში და რუსეთში დანახარჯი ფინანსების თვლა, რაც გამოტოვებულა.

³ P. I, on. 100, № 2. ა. 107.

რიცხვი	დ ა ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
ოქტომბრ. 29	სტეფანწმინდაში 20 ნალის ლურსმნისათვის მივეცი მანეთი	1	
—	დავარდნილის მაგიერ [შეძენილ] ცხენში სტეფანწმინდაში გადავიხადე თვრამეტი მანეთი	18	
	ჯ ა მ ი	13.393	53
31	ყაზბეგს სტეფანწმინდაში ოთხი კვირის განმავლობაში ჩემი იქ ყოფნის გამო, რაც მაიძულა ოსების შიშმა და დაცვის ცდამ, ბინისა და სხვა მომსახურებისთვის, რაც გაწეული იყო ექსპედიციის მუშაობის ხელისშესაწყობად და უშიშროებისთვის, სხვადასხვა დროს ხან ნივთებით, ხან ფულად მივეცი ოცდათორმეტი მანეთი	32	

ყიზლარი, 1771 წლის 14 მაისი.
ხაქართველთა და შთაში მოგზაურობისთვის წამოღებული
წვრილმანები საჩუქრებისა და
ხარჯების გახასტუმრებლად¹

1. 1100 მინის ქრელი დიდი მარჯანი, თათრულად ულუ მინჩაკ, რუსულად „პრიანიჩი“, ათი ცალი 1,5 კაპიკი.
2. 7 ფუნტი წვრილი ქრელი მარჯანი, რუსულად „ბუსი“, თათრულად უაკ მინჩაკ, ორი ასხმა — 1 კაპიკი, ფუნტობით — თითო 40 კაპიკი.
3. 400 მინჩაკი საყურეებისათვის, 4 ცალი 1 კაპიკად.
4. ¹/₂ ფუნტი სხვადასხვა აბრეშუმის თოფი, თითო(?) 5 კაპიკად².
5. 4 ცერკი ახ(?) ვერცხლის ძაფები, თითო 1,5 მანეთად, 1 არშინ-1 კაპიკად.
6. 700 ცერკი მიშურ(?) 1,5 მანეთად ყოველი 100 ცალი, თითო ცალი — 1,5 კაპიკი.
7. 17 სულ პატარა სარკე, თითო 10 კაპიკად.
8. 4 საკრეკი ტყავის დიდი სარკე, თითო 20 კაპიკი.
9. 2000 დიდი ნემსი, 10 ცალი 1 კაპიკი.
10. 2000 წვრილი ნემსი, 15 ცალი 1 კაპიკი.
11. 44 სათითე, თითო 2 კაპიკად.
12. 30 ბეჭედი, თითო 1 კაპიკად.

¹ P. 1, იმ. 100. № 2, გვ. 107.

² დედანში გაურკვევლად სწერია.

13. 2 Pfd. von den Wurzeln Tabalac.
14. 14 Pfd. Santal Holz 20 Cop...
15. 28 Stalknopfe zu Poiesse à 3. Cop.
16. 13 grosse Schoere à 12 Cop.
17. 5 kleine grobe Schcere à 8 Cop. für St.
18. 6 ganz kleine feine Schcere à 30 Cop.
19. 10 Feuerstule à 5 Cop.
20. 9 Schleifstein à 30 Cop.
21. 6 Zanburste — à 5 Cop.
22. 5 feine Käme à 10 Cop.
23. 9 ordinaire Einschlag-Messer à 10 Cop.
24. 15 feine Messer à 15 Kop.
25. Ein Bestek mit 6 Scheer-Messern à 60 Cop., Scheer, Kam, Zanburst und Scheere.
26. Ein Bestek mit 2 Scheer-Messern, Kam, Zanburst und Scheere.
27. 3 alte Scheermesser à 35. Cop.
28. 10 Tschetwert Laken von verschiedener Farbe zu 10. tatarische Mützen à 80 Cop.
29. 2 seidene Tücher à 40 Cop.
30. 20 Hemde von gestreifter Leinwand à 6. Cop. Ars.: à 8. Ars. für Hemd.
31. 20 Arschin roth gedrückte Leinwand à 22 Cop. für Arsch.
32. 74 Hemde von Leinwand à 4 $\frac{1}{2}$ Cop. für Arsch.
33. 201 Arsch. Leinwand in ganzen à 4 $\frac{1}{2}$ Cop. für Arsch.
34. 310 Arsch. Leinwand à 5 $\frac{1}{2}$ Cop. für Arsch.
35. 2 Compasse mit Sonnenuren à 5 Rubl. für St.
36. 1 der dergl. à 7 Rubl.
37. 4 Hüte à 2 $\frac{1}{3}$ Rubl. für Stük.
38. 9 rote Juften à 80 Cop.
39. 1 dutzen Theetasse 5 Rub.
40. 29 Arschin unächte Tressen à 9 Cop.
41. 86 Arschin Leinwand à 4 $\frac{1}{2}$ Cop.

13. 2 ფუნტი ტაბალაქის ფესვები.
14. 12 ფუნტი სანდალის ხე, 20 კაპიკად...
15. 28 ფოლადის ღილი ქამრისთვის, თითო 3 კაპიკად.
16. 13 დიდი მაკრატელი, თითო 12 კაპიკად.
17. 5 პატარა უხეში მაკრატელი, თითო 8 კაპიკად.
18. 6 სულ პატარა თხელი მაკრატელი, თითო 30 კაპიკად.
19. 10 კვესი. თითო 5 კაპიკად.
20. 3 (სალესი) ქვა, თითო 30 კაპიკად.
21. 6 კბილის ჩოთქი, თითო 5 კაპიკად.
22. 5 წმინდა სავარცხელი, თითო 10 კაპიკად.
23. 9 ჩვეულებრივი დასაყეცი დანა, თითო 10 კაპიკად.
24. 15 პატარა დანა, თითო 15 კაპიკად.
25. ერთი მოწყობილობა 6 სამართებლით, (თითო 60 კაპიკად) მაკრატლით, სავარცხლით, კბილის ჩოთქით.
26. ერთი მოწყობილობა 2 სამართებლით, სავარცხლით, კბილის ჩოთქით და მაკრატლით.
27. 3 ძველი სამართებელი, თითო 35 კაპიკად.
28. 10 ჩეტვერტი ტილო სხვადასხვა ფერებისა 10 თათრული დოლბანდისთვის, თითო 80 კაპიკად.
29. 2 აბრეშუმის ხელსახოცი, თითო 40 კაპიკი.
30. 20 პერანგი ზოლიანი ტილოსგან, 6 კაპიკი არშინი; 8 არშინი პერანგისთვის.
31. 20 არშინი წითლად შეღებილი ტილო, თითო არშინი 22 კაპიკი.
32. 74 პერანგი ტილოსი, არშინი 4,5 კაპიკად.
33. 201 არშინი ტილო, (სულ) არშინი 4,5 კაპიკი.
34. 310 არშინი ტილო, არშინი 5,5 კაპიკად.
35. 2 კომპასი მზის საათით, თითო 5 მანეთი.
36. 1 იმისივე მსგავსი (კომპასი — გ. გ.) 7 მანეთად.
37. 4 ქუდი, თითო 2,5 მანეთი.
38. 9 წითელი იუხტი, თითო 80 კაპიკად.
39. 1 დუეინი ჩაის ქიქა, 5 მანეთად.
40. 29 არშინი არანამდვილი სირმა, თითო 9 კაპიკად.
41. 86 არშინი ტილო, თითო 4,5 კაპიკი.

Catalogus aegrotantium quibus Teflisii
consilium medicum dedi

dies	nomen	qualitas	sexus	aetas	morbus	eventus
XI. 15	Ioan Aualis- schillo	Princeps; auli- cus	mas.	50	Otalgia haemor- rhoid.	sanatus
17	—	Persa; Cantor.	mas.	60	Phtbisis pul- monis	levatus
20	Antoni	Patriarcha	mas.	60	Spasmi hypoch. et purp.	—
21	Georgi Ami- raschillo	Nobilis Cache- tin	mas.	30	Melancholia aso- lis ictu	sanatus
22	Mustaf	Chani Bort- schal. fil.	mas.	40	Cataracta inci- piens	—
"	—	Armenus; merc- ator.	mas.	30	Scirrhus palpe- brarum super.	
"	Nikarton	Armenus; Fac- tor. Pr.	mas.	1	Diarrhoea cum vomitu	sanatus
26	Georgi Kazi- schillo	Sacerdos Geor- gin.	mas.	60	Exesypelas phle- gmatodes bra- chii	sanatus
27	Heracleus	Serenissimus	mas.	50	Odontalgia Scor- butica	
28	Marina	Virgo aulica	fem.	30	Rheumat. Chron.	
XII. 1	Mose Argu- tanli	Armenus; merc.	mas.	6	Nephritis Sabu- losa	
2	Georgi	Zarewitsch	mas.	1	Deliquium an- cini	mortuus
"	Parsadan Je- wangelov	Armenus	mas.	50	Rheumatismus Chron.	
3	—	—	fem.	30	Hystericum ma- lum	
5	Kaplan	Diwanbeg prim.	mas.	60	Cataracta inc.	

ავადმყოფთა სია, რომელთაც თბილისში
ჩავუტარე სამედიცინო დახმარება

დღეები	სახელები	წოდება	სქესი	წლები	ავადმყოფობა	შედეგი
XI. 15	იოანე ავალიშვილი	დიდებული; კარისა	მამრ.	50	ყურის ტკივილი სისხლის დენით	განიკურნა
17	—	სპარსელი; მომღერალი	მამრ.	60	ფილტვების ქლექი	გამოკეთდა
20	ანტონი	პატრიარქი	მამრ.	60	ფერღვევა სპაზმები წითელი გამონაყართ	—
21	გიორგიამირაშვილი	კახელი წარჩინებული	მამრ.	30	შელანქოლია...	მორჩა
22	მუსტაფა	ბორჩალოს ხანის შვილი	მამრ.	40	დაწყებითი კატარაქტა [= ბროლის შემღვრევა]	—
"	—	სომეხი; ვაჟარი	მამრ.	30	მაგარი სიმსივნე ზემო ქუთუთოზე	—
"	ნიკარტონი	სომეხი; ოსტატი პირველი	მამრ.	1	ფალარათი პირღებინებით	მორჩა
26	გიორგი კაციშვილი	მღვდელი ქართველი	მამრ.	60	—	მორჩა
27	ერეკლე	მბრძანებელი (უპირველესი)	მამრ.	50	სკორბუტული (ДЫП-ГОТНЖ) კბილის ტკივილი	—
28	მარინა	სასახლის კარის მოახლე	მდედრ.	30	ქრონიკული რევმატიზმი	—
XII. 1	მოსე არლუთაული	სომეხი; ვაჟარი	მამრ.	6	თირკმლების ანთება ქვიშის გავლით	—
2	გიორგი	მეფის წული	მამრ.	1	უქონლობა	მოკვდა
"	ფარსადან იევანგელოვი	სომეხი	მამრ.	50	ქრონიკული რევმატიზმი	—
3	—	—	მდედრ.	30	ისტერია	—
5	ყათლანი[...]	პირველი მდივანბეგი	მამრ.	60	დაწყებითი კატარაქტა	—

dies	nomen	qualitas	sexus	aeas	morbus	eventus
XII. 5	—	Chani Gandscha fil.	mas.	20	Dolor inguinis rech.	sanatus
"	Xambach Lo- minoschillo	—	fem.	50	Phthisis pulm.	
6	—	—	fem.	40	Hysteralgia	
"	—	—	fem.	30	Rheumatismus	
8	Jasse Ossi- schillo	Secretarius chani...	mas.	45	Scorbutus	
"	Eius frater	Sacerdos	mas.	30	Phthisis	
"	Eius filius		mas.	10	Taeniae	
9	Anna	Chani...?	fem.	50	Epilepsia et Me- lancholia	levata
10	—	Armenus	mas.	4	Anasarca	
"	—	Sacerdos	fem.	25	Partus difficilis	mort.
11	Tinatin	Armena	fem.	40	Ascites	
14	—	nob. Georg.	fem.	25	Adsectus gravi- ditaty	levata
15	—	Georg. Chani fam.	mas.	60	Phthisis pul- mon.	
"	—	Princeps auli- cus	fem.	25	Icterus	sanata
16	—	eius filius	mas.	1	Facies ambusta	sanat.
17	—	Chani famulus	mas.	50	Icterus	
19	Papa	Armenus	mas.	55	Dysuria vener.	
20	Ossip	Armenus	mas.	30	Contractura fe- moris	
"	—	Georg. nobil.	mas.	36	Inflamatio tes- ticus	levata
22	Petre Gabri- lischillo	uxor	fem.	30	Leucophlegma- tia	
"	—	nob. georg.	mas.	55	ulcus fistul. ad costas	
23	Hadsehi Bortschallo et Schamchalle		mas.	30	Impotentia vi- rilis	

დღეები	სახელები	წოდება	სქესი	წლები	ავადმყოფობა	შედეგი
XII. 5	—	განჯის ხანის ვაჟი	მამრ.	20	საზარდულის ტკივილი	მორჩა
"	ქსამბაზ ლომინოშვილი	—	მდედრ.	50	ფილტვების ქლექი	
6	—	—	მდედრ.	40	პისტერალგია [საშვილოსნოს ნერვის ტკივილი]	
"	—	—	მდედრ.	30	რევმატიზმი	
8	იასე ოსეშვილი	მდივანი მმართველისა	მამრ.	45	სკორბუტი (ПЫНГА)	
"	მისი ძმა	მღვდელი	მამრ.	30	ქლექი	
"	მისი ვაჟი	—	მამრ.	10	ლენტისებრი მუცლის ქიები	
9	ანა	მმართველის...	მდედრ.	50	ეპიდემია და მელანქოლია	გამოკეთდა
10	—	სომეხი	მამრ.	4	კანის წყალმანკი	
"	—	მღვდლის [კოლე?]	მდედრ.	25	შიიმე მშობიარობა	მოკვდა
11	თინათინი	სომეხი	მდედრ.	40	მუცლის წყალმანკი, ასციტი	
14	—	ქართველი წარჩინებული	მდედრ.	25	ორსულობის გართულება	გამოკეთდა
15	—	ქართველი მმართველის მსახური	მამრ.	60	ფილტვების ქლექი	
"	—	დიდებული კარისა	მდედრ.	25	სიყვითლე	მორჩა
16	—	მისი ვაჟი	მამრ.	1	პირისახის სიღამწვრე	მორჩა
17	—	მმართველის მსახური	მამრ.	50	სიყვითლე	
19	ბაბა	სომეხი	მამრ.	55	შარდენის მოშლა (ვენერიული)	
20	ოსევა	სომეხი	მამრ.	30	ბარძაყის კუნთის შეზღუდვა, დაკრუნჩხვა, კონტრაქტურა	
"	—	ქართველი წარჩინებული	მამრ.	35	სათესლე ჯირკვლის ანთება	მომჯობინდა
22	პეტრე გარილიშვილის	მეუღლე...	მდედრ.	30	ლევკოფლეგმატია	
"	—	ქართველი წარჩინებული	მამრ.	55	წყლული ნეკნების არეში	
23	ბაჯი ბორჩალოსი და შამხალის	—	მამრ.	30	მამაკაცის უძღურება, იმპოტენცია	

dies	nomen	qualitas	sexus	aetus	morbus	eventus
XII. 23	Daredžan	Serenissimi uxor	fem.	30	Inflamatio ductus lacrymalis	sanata
24	Anachanum	Serenissimi mat.	fem.	60	Pleuritis	sanata
24	Maria	Serenissimi filia	[fem.]	18	Asthma Hystericum	
"	Wasilei	Sacerdotis frater	mas.	40	Melancholia	
"	Isai	Armenus	mas.	40	Febris quartana	levatus
24	Stepan	Armenus	mas.	25	Febris...	sanatus
"	— Kaplani- schillo.	Princeps Georg.	mas.	55	Spasmi haemorrhoidalis	sanatus
"	Tinatin	Nob. Georg.	fem.	45	Haemorrhagia haemorroid.	sanata
30	David Eristaw	Princeps Georg.	mas.	56	Spasmi Hypoch.	
Jan. 3	Tinatin Golo- blaschillo		fem.	45	Vomitus	sanata
5	—	serenissimi nep- ta	fem.	4	Parotis	
6	Ketauan	sereniss. fillii vidua	fem.	25	Obstructio men- sium	levata
13	?	?	fem.	30	Febris quotidi- ana	sanata
"	—	—	fem.	13	Rheumatismus cath.	sanata
14	—	—	—	—	Partus difficilis	mort.
"	—	seren. matris fam.	fem.	30	Rheumatismus cath.	sanata
17	Papua Endro- nikaschillo	Kisichi Manrof	mas.	60	Febris maligna	mort.
20	Alexei Wol- koff	Polkovnik	mas.	30	Malum ischiati- cum	
"	—	serenis. fem. anc.	fem.	60	Rheumatismus cath.	sanata
"	—	seren. matris	fem.	35	Rheumatismus	sanata
"	Rscheschod- sky	Cornet	m.	30	Febris quartana	

დღეები	სახელები	წოდება	სქესი	წლები	ავადმყოფობა	შედეგი
XII. 23	დარეჯანი	მეფის მეუღლე	მდედრ.	30	ტრემლსადინარის ანთება	მორჩა
24	ანახანუმ	მეფის დედა(?)	მდედრ.	60	პლევრიტი	მორჩა
"	მარია	მეფის ქალი-შვილი	მდედრ.	18	ისტერიული ას.კმა	
"	ვასილი	მღვდლის ძმა	მამრ.	40	მელანქოლია	
"	ისაი	სომეხი	მამრ.	40	ცხელება (ოთხ დღე-ში ერთხელ)	გამო-კეთდა
"	სტეფანე	სომეხი	მამრ.	25	ცხელება...	მორჩა
"	ყაფლანი-შვილი	ქართველი დიდებული	მამრ.	55	ჰემოროიდული კურნჩხვები	მორჩა
"	თინათინი	ქართველი წარჩინებული	მდედრ.	45	ჰემოროიდული სისხლდენა	მორჩა
30	დავით ერისთავი	ქართველი დიდებული	მამრ.	56	ფერდქვეში სნახ-მები	
იანვარი 3	თინათინ გოლობლა-შვილი		მდედრ.	45	პირღებინება	მორჩა
5	—	მეფის შვილი-შვილი	მდედრ.	4	ყბაყურა	
6	ქეთევანი	მეფის შვილის ქვრივი(?)	მდედრ.	25	თვიურის მოშლა	მომჯო-ბინდა
13	?	(?)	მდედრ.	30	ყოველდღიური ცხელება	მორჩა
"	—	—	მდედრ.	13	რევმატიზმი	მორჩა
14	—	—	—	—	მძიმე მშობიარობა	მოკვდა
"	—	მეფის დედის მსახური	მდედრ.	30	რევმატიზმი	მორჩა
17	პაპუა ენდრონიკა-შვილი	ქიზიყის მოურავი	მამრ.	60	ავთვისებთან ცხე-ლება	მოკვდა
20	ალექსეი ვოლკოვი	პოლკოვნიკი	მამრ.	30	იზიასი	
"	—	დედოფლის მოახლე	მდედრ.	60	რევმატიზმი	მორჩა
"	—	მეფის დედის [მოახლე]	მდედრ.	35	რევმატიზმი	მორჩა
"	რეეზოდსკი	კორნეტი	მამრ.	30	ცხელება (ოთხ დღე-ში ერთხელ)	

dies	nomen	qualitas	sexus	aetus	morbus	eventus
Jan. 20	Sergei	Interpres Lvov	mas.	30	Febris catharrhus	sanatus
"	—	famulus Lwow	m.	30	Pleuritis	
21	Iwan Lwow	Capitaine-lieutenant	m.	30	Ophthalmia	sanatus
23	—	Ser. matris fam.	fem.	30	Hysteralgia	
"	—	Eskagobasch	mas.	22 ¹	Cacochymia	sanatus
Feb. 3	Kaplanov	Primi Georg.	fem.	30	Adsectus graviditatis	
	—	nob. Georg.	masc.	14	Febris maligna	
	—	Presbyter Georg.	mas.	45	Incontinentia urinae	
	—	Georg.	mas.	40	Malum ischiaticum	

დღეები	სახელები	წოდება	სქესი	წლოვნება	ავადმყოფობა	შედეგი
იანვ. 20	სერგეი	ლეოვის თარ- ჯიშანი	მამრ.	30	ცხელება (კატა- რული)	მორჩა
"	—	ლეოვის მსა- ხური	მამრ.	30	პლევრიტი	
21	ივანე ლეოვი	კაპიტან-ლეი- ტენანტი	მამრ.	30	ოფთალმია, თვა- ლის ანთება	მორჩა
23	—	მეფის დედის მოახლე	მდედრ.	30	პისტერალგია	
"	—	ეშიკალაბაში	მამრ.	22	კაკოხიშია	მორჩა
თებ. 3	ყაფლანოვი	უწარჩინებუ- ლესი ქართ- ველი	მდედრ.	30	ორსულობის გარ- თულება	
"	—	ქართველი	მამრ.	14	ავთვისებიანი ცხე- ლება	
"	—	წარჩინებული ქართველი	მამრ.	45	შარდის შეუკავებ- ლობა	
"	—	ხუცესი ქართველი	მამრ.	40	იშიასი	

Thiere und Pflanzen des Caucasus *

(კავკასიაში გავრცელებული ცხოველები და მცენარეები)

Was mir aus dem Thierreich nach und nach aufsties, habe ich von Zeit zu Zeit im Tagebuch angezeigt.

Hier nenne ich nur einige der georgianischen Namen wegen ¹.

Lepus timidus *Kurliteli* კურდღელი.

Cervus Elaphus *Iremi* ირემი.

Mus longipes. L. თავეი, ვირთაგვი, ზაზუნა(?).

Capra Ibex nennen die Tuschi *Dschiqua* ჯიხვი (თუშები უწოდებენ *ჯიხვას*).

Erinaccus europaeus *Tsgati* ზღარბი.

Bufo *Gambio* გომბიო.

Cicadae variae *Tschitschina* კიჭინა? (= *Libellula quadrimaculata*—გ. გ.)

Aves

Hirundines *Marzgali* შერცხალი.

Haematopus *Ostralegus Artsiw* არწივი?)

Pelecanus onocrotalus *Artschak* ვარხვი.

Silurus *Glanis Satchi* ლოქო, ლღავი (და არა „ზუთხი“ — გ. გ.).

Rana temporaria *Bakaki* ბაყაყი.

Scorpio terrestris *Mendi* შორიელი („მენდიო“ ნიშნავს ვეშაპის მსგავს თევზს; შდრ. რ. ერისთავის დასახ. ლექსიკონი).

* * *

Mit den bereits im Tagebuch angeführten Pflanzen fand ich auf den bereiβten Strichen der verschiedenen Provinzen Georgiens nach und nach folgende Pflanzen, bey welchen ich überhaupt anmerke, daß die allermeisten, wegen der ziemlichen Gleichheit des Klimats und des Bodens, der fast nur mit flachen Höhen, deren schrägen Abfalle, trocknen Ebenen, theils mit, theils ohne Waldung, mit fast allgemeiner thonigter Oberfläche und wenig kultivirt, also bey nicht sehr mannigfaltiger Abwechslung der Standplätze, ziemlich allgemein angetroffen werden ².

* თუ როგორაა განმარტებული ტექსტის ლათინური სახელწოდებები. ამის შესახებ იხ. შესავალი.

¹ ცხოველთა სამყაროს [რომელი წარმომადგენელიც] მხედებოდა გზა და გზა. აღნიშნავდი დროდადრო დღიურში.

აქ მე დავასახელებ მხოლოდ ზოგერთს, მათი ქართული სახელების გამო.

² დღიურში უკვე აღნიშნული მცენარეების გარდა, საქართველოს სხვადასხვა პროვინციებში მოვლილ ხოლებში გზა და გზა შემხვდა შემდეგი მცენარეები (ამასთანავე, უნდა გავაკეთო ზოგადი შენიშვნა, რომ მათი უმეტესობა თითქმის ყველგან გვხვდება. ამის მიზეზია საკმაო იგივეობა ჰავისა და ნიადაგის (მიწის), რომელიც თითქმის მხოლოდ ზეგანია და რომლის

1772. im Febr. fand ich von Teflis bis zum Allasan auf dem Vorgebürge blühend: (1772 წლის თებერვალში თბილისიდან ალაზნამდე მოისწინეთზე შემხვდა ყვავილობაში [მყოფი მცენარეები])

Veronica agrestis.
 Bulbocodium vernum.
 Crocus vernus ზაფრანა.
 Lamium amplexicaule ქინკრის დედა.
 Viola odorata ია.
 Fumaria bulbosa შავთარა.
 Galanthus nivalis თეთრყვავილა.
 Scilla amoena ცისტვალი.
 Betula alnus არყი, მურყანი.
 Ulmus campestris თელა.
 Populus alba თეთრი ხვალა.
 Viscum album auf Populus und Carpinus ფითრი ვერხვზე და რცხილაზე.
 Buxus arborescens ბზა.
 Iberis nudicaulis.
 Iris pumila ქონდარა ზამბახი.

Vinca minor გველის სურო.
 Ornithogalum luteum ძალღნიორა.
 Hypecoum pendulum ყვავისხმალა.
 Sisymbrium Sophia გონგოლა.
 Hyacinthus racemosus სუმბული.
 Primula acaulis ფურისულა.
 Tussilago Farfara ვირისტერფა.
 Corylus avellana ჩვეულებრივი თხილი.
 Potentilla verna მარწყვა-ბალახი(?)
 Leontodon Taraxacum ლომისკბილა, ბურბუშელა.
 Cornus mas შინდი.
 Amygdalus communis ჩვეულებრივი ნუში.
 Prunus domestica ქლიავი.
 — Armeniaca გარგარი, ქერამი.

Im Anfang Merz (მარტის დასაწყისში)

Pyrus communis პანტა.
 Cydonia კომში.
 Granatus ბროწეული.
 Ficus carica ლეღვი.
 Fagus Castanea წიფელი, წაბლი.
 Vitis vinifera ჩვეულებრივი ვაზი.
 Ranunculus ficaria ჩაწყობილა ბაია.
 Lamium album გინკრისდედა.
 Glechoma hederacea ოშოშა.
 Scilla bifolia ცისტვალი.
 Ornithogalum uniflorum ძალღნიორა.
 Asplenium Ceterach. გვიმრუქა(?)
 Adiantum Capil. veneris ვენერას თმა.
 Euphorbia helioscopia რძიანა.
 Mespilus communis ზღმარტლი.

Juglans Regsa კაკლის ხე.
 Thlaspi Bursa ქუთქუთა.
 Geranium romanum ნემსიწვერა.
 Scrophularia canina შავწამალა(?).
 Ornithogalum comosum ძალღნიორა.
 Ulmus pumila თელა.
 Betula Alnus არყი, მურყანი.
 Populus tremula ვერხვი.
 Asplenium Adiantum nigrum გვიმრუქა.
 Viola tricolor იაეუტუნა, სამღერა ია.
 Lithospermum arvense ქვათესლა.
 Jungermannia epiphylla
 Iris caucasica et georgica კავკასიური და ქართული ზამიახი.

(ხეგნის — გ. გ.) დამრეცი კალთები, მშრალი ველები, ხან არის და ხან კი არა ტყით დაფარული; რომლის ზედაპირიც თითქმის ყველგან თხიანია და მცირედ დამუწავებული. ერთი სიტყვით, ადგილთა მრავალფეროვნობის საკმაოდ უჭონლობის გამო, [თითქმის ყველგან შეგვხვდა მცენარეთა უმეტესობა]).

Bis zur Mitte des Merzes (მარტის შუა რიცხვებამდე)

Rubus fruticosus რუსული მაცვალი.	Hedera am Carpinus Bet. სურო კე- კასიურ რცხილაზე.
Rosa canina ასკილი.	Quercus Robur. უენწიანი მუხა.
Sambucus ebulus ანწლი.	Carpinus Betulus კავკასიური რცხილა.
Rhamnus Paliurus შავჯაგა, ძეძვი.	Fagus sylvatica ევროპული წიფელი.
Prunus spinosa კვრინჩხი.	Crataegus Oxyacantha კუნელი.
Astragalus Tragacantha გლერძი.	Pyrus Malus პანტა ვაშლი (მაცილო ვაშლი).
Amygdalus persica სპარსული ნუში.	Anemone caerulea ფრინტა.
Dentaria pentaphyllos	Vicia lutea ცერცველა.
Erysimum Alliaria ნიერის დედა(?).	Pyrus Malus პანტა ვაშლი.
Simphytum Consolida ლაშქარა, სო- სანი.	Diospyros Lotus ჩეულებრივი ხურმა.
Ajuga pyramidalis პირწმინდა.	Valantia Cruciata

In der letzten Hälfte des Merzes (მარტის ბოლო ნახევარში):

Lathraea Squamaria ჩაწყობილა.	Erysimum Alliaria ნიერის დედა(?).
Cynoglossum vulgare ძაღლისენა.	Anemone alba ფრინტა.
Borago officinalis	

Im Ausschlagen waren begriffen: (იზღებოდნენ)

Sambucus nigra et Ebulus დიდგულა, ანწლი.	Osmunda Strutiopteris შავი გვიმრა(?)
Evonymus quadrigonus კანკყატა.	Lupuli Humuli turionos erschienen სვია ჩნდებოდა.

Im ostlichen Vorgebürge am Alasan im Gehölze (ალაზანზე,
აღმოსავლეთ მთისწინეთში ბუჩქად):

Cornus mas შინდი.	Scrophularia cniua შავწამალა.
Rhamnus Paliurus et saxatilis შავ- ჯაგა, ძეძვი.	Tragopogon orientale ფამფარა.
Iasminum humile ესმინი.	Thlaspi arvense ქუთქუთა.
Ficus Carica ლეღვი.	Dictamnus Fraxinella იფნურა, იფანი.
Rhus Cotinus თრიმლი.	Sedum majus კლდისდღმა (მსუქანა).
Vinca minor გველის სურო.	Polium album
Ajuga repens პირწმინდა.	Helleborus viridis ხარისძირა.
Asplenium Ruta muraria უჭურველი.	Dentaria enneaphyllos
Hyacinthus botryoides major სუმ- ბული.	Cardamine pratensis ტყის წიწმატი.
	Ornithogalum comosum ძაღლნიორა.

Nicht blühend: (არ იყო ყვავილობაში)

Inula Helenium კულმუხო.	Hyoisiamus niger ლენცოფა.
Dipsacus laciniatus გოქშო.	Primula veris ფურისულა.

Petasites alba ბუერა.
Cyclamen europaeum ევროპული ყო-
 ჩივარდა.
Polypodium officinale კლდის ძირ-
 ტკბილა.

Viola tricolor სამფერა ია.
Fragaria vesca მარწყვი.
Orchis Hall. 1279 ჯადვარი.
Pteris nudicaulis ტაბელა.

Im April am Ksani (აპრილში ქსანზე):

Ranunculus polyanthemus ბაია.
Lycopsis arvensis შავჩოხა.
Staphylea pinnatisida ჩვეულებრივი
 ჯონჯოლი.
Cytisus hirsutus ტყის ცოცხი.
Ligustrum vulgare კვიდო.
Hippophae Rhamnoides ქაცვი.
Potentilla verna მარწყვა-ბალახი.
Viola elata ია.
Lithospermum purpureum კაკბის სა-
 კენკელა.
Aristolochia quadriflora ძირმწარა.
Poconia officinalis
Ajuga reptans პირწმინდა.
Cornus sanguinea შინდი.
Salvia verticillata დაჯირა.
Echium vulgare ჩვეულებრივი ძირ-
 წითელა.
Urtica urens et dioica ჯინჯარი.
Plantago media მრავალძარღვა.
Artemisia Absinthium აბზინდა.
Rumex aquatica
Acer campestre ჩვეულებრივი ნეკერ-
 ჩხალი.
Daphne Mezereum მაჯალვერი.
Cneorum tricoccon

Thlaspi arvense ქუთქუთა.
Rhododendron Caucasicum დეკა.
Lonicera Caprifolium ჯიქა.
Allium ursinum ლანძილი.
Polygonum multiflorum მარტიტელა.
Euphorbia helioscopia რძიანა.
Teucrium Chamaepithys კუტი-პალახი.
Berberis vulgaris ჩვეულებრივი კოწა-
 ხური.
Alsine media
Cochlearia Draba პირშუშხა, ქულუნა.
Convallaria majalis multiflora შრო-
 შანა.
Achillea millefolium ფარსმანდუკი.
Cichorium Intybus ვარდკაქაქა.
Mentha arvensis პიტნა.
Anemone pulsatilla ფრინტა.
Alchemilla vulgaris მარმუქი.
Orchis militans ჯადვარი.
Ophrys insectifera ფუტკრის-დედა.
Adonis aestivalis ცხვირისატეხელა.
Fraxinus excelsior იფანი.
Ulmus campestris et pumila თელა.
Crataeg. torminalis კუნელი.
Pyrus Pyraister პანტა (მსხალი).
Rhus Cotinus თრიმლი.

Am Flußbett: (მდინარის კალაპოტთან (პირთან))

Salix alba წნორი.
Betula Alnus არყი, მურყანი.
Populus tremula et nigra ვერხვი,
 ოფი.
Hippophae Rhamnoides ქაცვი.
Polium album
Thymus Serpyllum ურელი.

Sium Falcaria ძირშაქარა, კოფრ-
 ჩხილა.
Cerastium viscosum წიწილკურა.
Elaeagnus angustifolia ჭალაფშატა,
 ბალის ფშატი.
Ophrys Nidus Avis ფუტკრის-დედა.
Rumex Acetosa

Asparagus officinalis ბალის სატა-
ტური.

Tragopogon pratense ფამფარა.

Vicia sepium ცერცველა.

Anchusa officinalis პატარძალა.

Papaver Rhoeas et Argemone ყაყაჩო.

Simphytum offic. ლაშქარა.

Myosotis scorpioides კესანე, ცისანა.

Lycopsis arvensis შავჩოხა.

Bromus tectorum ბანის შვრიეღა.

Hordeum murinum თაგვიყანა (ქერი).

Senecio Iacobaeus თაგვიეთელა.

Hieracium umbellatum ხარხუყა.

Viola tricolor სამფერა ია.

Veronica multisida

Fumaria officinalis შვეთარა.

Salsola vermiculata ყარღანი(?).

Absinthium ponticum

Chrysocome villosa

Lepidium perfoliatum წიწმატი.

Dictamnus albus იფნურა.

Jasminum luteum ეასმინი.

Linum catharticum სელი.

Hedusarum Onobrychis კრილოსანა,
ესპარცეტი.

Rhamnus saxatilis ხეკრელი, ხეშავი.

— *Paliurus* ძიძვი, შავჯაგა.

Iuniperus Sabina კაზაკური ღვია.

Ephedra monostachya ეფედრა.

Spiraea crenata გრაკლა.

Verbascum phoeniceum ქერიფქლა.

Vinca minor გველის სურო.

Echium italicum ძირწითელა.

Reseda odorata ბალის რეზედა.

Scutellaria orientalis მუზარადა.

Orobanche major კელაპტარა.

Lathraea phelipca ჩაწყობილა, პირი-
მზე.

Celsia orientalis

Polygala vulgaris წიწინაური(?)

Seseli pumilum

Cynoglossum decumbens ძალლის ენა.

May am Kur bey Teflis: (მაისი, მტკვარზე თბილისთან)

Iasminum fruticans ეასმინი.

Pyrus Caucasi პანტა (მსხალი).

Lathyrus aphaca ყანის მატკვარცანა.

Colutea arborescens ფუჭფუჭა.

Achillea tomentosa ფარსმანდუკი.

Phlomis Herba venti ჯინჰარა.

— *laciniata.*

— *tuberosa.*

Vicia bythynica ცერცველა.

Lychuis dioica

Iuniperus communis ღვია.

Phleum pratense ტიმოთელა, ტიმო-
თის ბალახი.

Dactylis glomerata სათითურა.

Valeriana officinalis კატაბალახა, ვა-
ლერიანა.

Spiraea Filipendula გრაკლა, ქაფურა.

Sedum Telephium maximum ფუნ-

თუშა, კლდისღუმე(?).

Peganum Harmala მარიამსაკმელა.

Polygonum aviculare ჩვეულებრივი

მატიტელა.

Malva rotundifol. ბალბა.

Am Ksia und Fuß des Araratischen Vorgebürges:

(ქციაზე და არარატის მთისწინეთის ძირას)

Morus alba et nigra თუთა და ხარ-

თუთა.

Tamarix gallica იალღუნი.

Salsolae variae ყარღანი, კალია(?).

Atriplices variae თათაბო(?).

Atriplic. Pendunculata თათაბო(?).

Chenopod. maritimum ნაცარქათამა.

Sophora alopecuroides მაწაქი.

Capparis spinosa კაპარი.
Zygophyllum fabago ორყურა.
Viburnum lantana უზანი.

Acer platanoides ლეკა.
Tilia europaea ცაცხვი ვერობული.

May-Pflanzen am Ksia (მაისის მცენარეები ქციაზე):

Lonicera caerulea G. *Akaki* წერწა(?).
Jasminum frutescens *Iasamum* ვას-
ზინი.

Phleum pratense ტიმოთელა, ტიმო-
თის ბალახი.

Rosa Eglanteria ვარდი.
Agrimonia eupatorium ბირკავა.
Aristolochia hirta ძირმწარა.

Ornithogalum narbonense ვაღლ-
ნორა.

Rhamnus cathartica ხეშავი.
Convolvulus terrestris ხეარტქლა(?).
Orchis pyramidalis ჯადღარი(?).
Aegilops cylindrica ეგილოფსი.
Scutellaria orientalis მუზარადა.
Teucrium orientale კუტი-ბალახი(?).

Origanum vulgare თავშავა.
Alcea ficifolia
Malva erecta *Balba* ბალბა.
Hedysarum Onobrychis კრილოსანა,
ესპარცეტი.

— *Chamaedrys* ქარელა.
— *Chamaepithys*
Valeriana Locusta კატაბალახა, ვალე-
რიანა.

Rhinanthus orientalis ხრიოლა.
Anthirrhinum Cymbalaria დევის-
პირა(?).

Polygala vulgaris წიწინაური(?)
Salvia nemorosa სალბი(?).
— *verticillata* დაჯირა.
— *glutinosa* შალამანდილი.

Impatiens noli tangere უკადრისა.
Smyrnum perfoliatum
Asclepias nigra
Delphinium Ajacis სოსანი, დეზურა.
Stachys sylvatica ყვანჩალა.
Melampyrum caeruleum სანთელა.
Orchis coriophora ჯადღარი(?).

Turritis glabra
Physalis Alkekengi
Bryonia vulg. *Leschum* ლეშურა.
Bupleurum rotundifolium ქვაპურა.
Gladiolus imbricatus ხმალა.

— *bifolia*
Melica nutans
Hieracium umbellatum ხარნუყა(?).
Pedicularis comosa სატილია.
Trifolium purpureum სამყურა.
— *pratense* წითელი სამყურა.

Am Ksia und Liachwi im Jugo subalpino (ქციასა და ლიახვზე
მთისწინეთში):

Azalea pontica იელი.
Rhododendron ponticum შქერი.
Sorbus aucuparia *Tschuawi* ცირცელი.
Betula alba *Arki* არყი.
Ribes rubra *Modi Chor.* წითელი
მოცხარი.
Polygonum bistorta დვალურა.
Veratrum nigrum *Aputorati* აბუდ-
რაკი-შხამა.

Astrantia ვარსკვლავა.
Rhinanthus vulgaris ხრიოლა.
Alchemilla vulgaris მარმუქი.
Clinopodium grandiflorum
Prunella alba et caerulea
Lilium Martagon შროშანი.
Comarum palustre წყლის მარწყვა-
ბალახი.
Tormentilla erecta.

Geum rivale ნივებისძირა(?).
Polygonum Bistorta დვალურა.
Carex Cyperoides ისლი.
Eriophorum polystachion წყლის ბამბა.

Lolium temulentum *Gwarseli* ღვარ-
 დლი.
Secale creticum am Wegen häufig
 ქვევი, გზებზე ხშირად გვხვდება.

Am Rion und in Imeretien. Julius (რიონზე და იმერეთში ივლისში):

Rhus coriaria *Tutuba* თუთუბო.
 — *Cotinus* თრიმლი.
Quercus Robur Mucha ყუნწიანი მუხა.
Capinus Betulus Kirtsgilli ევროპული
 რცხილა.
Betula Alnus Murkani არყი, მურ-
 ყანი.
Crataegus Oxyacantha კუნელი.
Juniperus communis Guva ღვია.
Cytisus hirsutus ტყის ცოცხი(?)

Fraxinus excelsior Ipmi იფანი.
Populus nigra Schawy ოფი.
 — *tremula Werchii* ვერხვი.
Rosa canina Wandii ასკილი.
Hyssopus off. უსუბი.
Cornus mas. Tscyndy შინდი.
Salix alba Tripi წნორი (და არა ტი-
 რიფი).
Hippophaë Rhamnoides ქაცვი.

Blühend: (ყვავილობაში)

Anagallis arvensis საპონელა.
Lysimachia Ephemera ხახვთესლა(?)
*Gentiana Centaurium Assistawa Ba-
 tar* ნაღველა, ასისთავა.
Cichorium Intybus Warkal-Scacha
 ვარდკაქვა.
Datura Stramonium ღება.
Onopordon acanthium ბრტყელეკალა.
Cynosurus geniculatus თივაქერა. თავ-
 ქოჩორა(?).
Mentha sylvestris ტყის პიტნა.
Lycopus vulgaris
Primula veris Purisula ფურისულა.
Pinus sylvestris Dschatguso ფიჭვი
 ჩვეულებრივი.
 — *Abies Urtheli* სოკი (და არა
 ურთხელი).
Eryngium amethysteum ღურჯი ნარი.
Echinops Ritro თავკომბალა.
Prenanthes muralis
Digitalis lutea ფუტკარა.
Lolium perenne ინგლისური კოინდარი.
*Viburnum opuli var. baccis compres-
 sis Usari* ძახველი (უზანი არის—
viburnum lantana — გ. გ.).

Portulaca oleracea დანდური.
Philadelphus coronaria უცვეთელა,
 ხრეკოლა.
Chaetaegus torminalis კუნელი, კნაპა.
Circinalis Gled
Tilia europ. Zachu ცაცხვი.
Cornus sanguinea Tschudasola შინდ-
 ანწლა.
Acer campestre et platanoides ნეკერ-
 ჩხალი და ღეკა.
Nymphaea lutea Lilipan ღუმფარა,
 ლოტოსი (ლილუფარა = თეთრი
 ღუმფარა — გ. გ.).
Prunella officinalis
Galium luteum
Alchemilla vulgaris მარმუქი.
Verbena officinalis ცოცხანა.
Lythrum virgatum ცოცხმაგარა.
Gentiana cruciata ნაღველა, ჩან-
 თიანი(?).
Lysimachia vulgaris ხახვთესლა.
Xeranthemum annuum ოქროცოცხა.
Melica nutans
Cynosurus cristatus თივაქერა.
Euphrasia officinalis კორდისკბილა.
Epilobium hirsutum წყალნაწყენი.

- Grandiflorum**
Heracleum Panaces დივი, ქარქვეტა(?)
Symphitum officinale ლაშქარა, ქალ-
 შავა(?)
Taxus baccata ურთხელი.
Ilex Aquifolium Tschori შაბგი, კყორი.
Crataegus torminalis Tamoeli კუნელი.
Pyrus Pyrastrer მსხალი, ბერყენა, პანტა?
Lonicera Caprifolium ჯიქა.
Cistus Heliantheum საკმელა, მზის-
 უმზირა.
Polygala vulgaris ფამფარა, რძიანა,
 წიწინაური.
Melanpyrum caeruleum სანთელა.
Clinopodium vulgare
Daucus mauritanicus სტაფილო, ფე-
 რისცვალა(?)
Teucrium Chamaedrys ქარელა.
Salvia verticillata დაჯირა.
Pyrola secunda მსხალიქა(?)
Gentiana Asclepiades ნაღველა(?)
Fagus sylvatica Cipacli წიფელი.
Crataegus Aria კუნელი.
Prunus lusitanica ტყემალი, ქლიავი(?)

- Viburnum acerifolium**
Acer Pseudoplatanus მთის იმერ-
 ჩხალი.
Azalea pontica იელი.
Vaccinium Arctostaphylum მალალი
 მოცივი, კავკასიური მოცივი.
Buxus sempervirens Bsa ბზა.
Rhamnus alpinus ხეშავი, ხეჭრელი,
 შავჯაგა.
Lilium Martagon შროშანი.
Convallaria verticillata შროშანა,
 სეინტრიო(?)
Polygonum Bistorta დვალურა.
Myosotis scorpioides კესანე, ტიანა.
Astrantia major ვარსკვლავა.
Centaurea ochroleuca alp. ცხვარა.
Trifolium ochroleucum, magnum სამ-
 ყურა (ცხვრის?).
Chaerophyllum sylvestre ყინტორა
Calcirana offic.
Clinopodium grandiflorum vulgare
Veronica gadensis ჩიდანდარი(?)
Ranunculus acris ყანის ბაია.
Geranium grandiflorum ნემსიწვერა.

Den 21. Jul[i]us (21 ივლისს):

- Crataegus Aria** კუნელი.
Viburnum Lantana უზანი.
Salix caprea მდგნალი.
Juniperus communis ღვია.
Leonurus cardiaca შავბალახა.
Urtica dioica ჯინჭარი.
Thlaspi Bursa Chatschasora ქუთქუთა
 (ხევსურულად ხაქიქორა — გ. გ.).
Galeopsis Tetrabit. თავეცხლა.
Veronica Beccabunga ჩიდანდარი(?)
Prunus lusitanica ტყემალი, ქლიავი.
Rhododendron ponticum შქერი.
Vaccinium Vitis idaea წითელი მოცივი.
 — **Myrtillus** მოცივი.
Ophrys cordata Sautla Zamala ფუტ-
 კრის ღელა(?)
- Oxalis Acetosella Dschanka** მთველა
 (იმერულად ჯღანანა?—გ. გ.).
Spiraea Arnucus გრაქლა, მეკენქალა.
Saxifraga rotundifolia ფხიჯა, ჩაგირი(?)
Cerinth minor ქახრაკაული.
Rhinanthus Elephas var. B. ხრიალა.
Orchis pyramidata alba ჯადვარი.
Orchis coryophora ჯადვარი(?)
Stachys sylvatica ყვანჩალა.
Mentha sylvestris ტყის პიტნა.
Convolvulus sepium ხვართქლა.
Ononis spinosa ფშნის ეკალი.
Althaea offic. სამკურნალო ტუხტი.
Trifolium Melilotus Karwis სამყურა,
 დიო.
Arctium, Lappa Tschanga ოროვანდი.
Xanthium spinosum ტეცხლეკალი.

Hyoscyamus niger *Nelzopa* ლენცოფა.
Daucus Carota სტაფილო.
Eupatorium cannabinum *Pirku* ვარდ-
 კანაფა.
Clematis Flammula კატაბარდა, უსურ-
 ვაზი.
Solanum Dulcamara ხეძალაბა.

Hieracium umbellatum ხარნუყა.
Hedera Helix Sura სურო ჩვეულებ-
 რივი.
Rhamnus Frangula ხეჭკრელი.
Paconia offic. Jorda Salomi იორდა-
 სალაში.
Paris quadrifolia ხარისთვალა.

Am Schneeberge (თოვლიან მთაში):

Sagina
Cymbalaria
Hypericum orientale კრაზანა.
Azalea pontica იელი.
Ruscus parasit. თავვისარა.
Rhododendron pont. შქერი.
Pyrola magna მსხალიჭა.
Swe[r]tia perennis ვაბლუარა(?)
Pedicularis rubra სატილია.

Caltha palustris დიდ-ბაია, კუანტა.
Trollius უძოვარა.
Tormentilla erecta
Salix ტირიფი.
Veronica spicata ჩალანდარი(?)
Anemone alba ფრინტა.
Stellaria magna ეუნერუკი.
Galium longiflorum ენდრონიკა.
Alchemilla მარმუქი.

August bey S'chartali (აგვისტოში სხარტალთან):

Alisma Plantaga წყლის მრავალძარღვა.
Ranunculus Lingua ბაია(?)
Menyanthes trifol. წყლის სამეურა.
Scirpus წაბლი წყლისა.
Fagus Castanea Zabli წიფელი, წაბლი.
Rhododendr. caucasicum დეკა.
Vaccinium Arcto Staphyllos მაღალი
 მოცვი, კავკასიური მოცვი.
Diospyros Lotus Chumbra ხურმა.
Polygonum Persicaria ბოსტნის წა-
 ლიკა.

Leonurus Cardiaca შებალაბა.
Clathrus cancellatus
Pteris aquilina ჩაღუნა.
Panicum viride ქვრიმა, ფეტვი,
 ლომი(?)
 — *siliforma* ქვრიმა, ფეტვი,
 ლომი(?)
 — *Crus galli* ბურჩხა.
Iuncus vulgaris ქილი.
Eupatorium cannabinum ვარდკანაფა.

Bey Kutais den 12. August (ქუთაისთან 12 აგვისტოს):

Ruscus aculeatus თავვისარა.
Datura stramonium ლემა.
Malva erecta sylvestr ბალბა.
Verbena offic. ცოცხანა.
Polygon. Persica maculat. Pittsminda
 ბოსტნის წალიკა.
 — *aviculare* მატიტელი.
Sida Abutilon , შვია.
Ballote nigra ძალლის პიტნა.

Rumex aquaticus ლოლოშმაგა, მეაუნა?
Sigesbeckia orientalis ბირკალუა.
Mentha Julegium Katuitina პიტნა.
Eryngium amethystinum ლურჯი ნარი.
Cyperus fuscus მიწისნუში(?)
Oxalis corniculata მეაველა.
Cucurbita lagenaria გოგრა.
Hedera Helix სურო ჩვეულებრივი.

Am allen Mauern häufig (ყველა კედლებზე ხშირია):

Xanthium spinosum ცეცხლეკალა.

Panicum viride ქვრიმა, ფეტვი, ღომი(?)

Crus galli ბურჩხა.

Laurus nobilis *Tapri* დაფნა.

Azalea pontica იელი.

Rhododendron ponticum შქერი.

In Imeretien in August (აგვისტოში იმერეთში):

Daphne რძიანა, მაჯალვერი.

Nex Aquifolium ბაძგი.

— aculeatus *Sirgis Ekali* ბაძგი(?)

Smilax exesus ეკალლიქი.

Vaccinium Arctostaphylos მალალი
მოცივი, კავკასიური მოცივი.

Philadelphus coronarius უცვეთელა.

Colchicum autumnale უცუნა, სათოვ-
ლია(?)

Buxus sempervirens ბზა.

Sorbus torminalis Imer. *Dutwis* თა-
მელი (იმერულადაა დათვიმსხალა).

Mespilus communis ზღმარტლი, ჩიტის-
ვაშლა(?)

Datisca cannabina დათვის კანაფი.

Sigesbeckia orientalis ბირკალუა.

Rhamnus ulmoides *Syno* ხეშავა, შავ-
ჯაგა(?)

Fragaria vesca *Martsy* მარწყვი.

Origanum heracleoticum თავშავა
(დიყი?).

— vulgare თავშავა.

Verbena officinalis ცოცხანა.

Urtica dioica ჯინჯარი.

Panicum viride ქვრიმა, ფეტვი, ღომი(?)

Prunus lusitanica ქლიაფი, ტყემალი.

Ruscus Hypophyllum ძმერხლი.

Prenanthes muralis

Sida Abutilon—, შვია.

Solanum nigrum ძალღუურძენა.

Verbascum Thapsus გულბანდი, საროს
ყვავილი.

Alcea ficifolia

Hibiscus ხეტუხტი, კენაფი(?)

Erigeron acro ცხენისკულა.

Eryngium amethysteum ლურჯი ნარი.

Teucrium hircanicum კუტიბალახი,
კარელა(?)

Thalictrum flavum სამატლე, მათარა(?)

Agrimonia eupatoria ბირკავა.

Artemisia vulgaris *Wardi kapupa*
მამულა.

Anthirrhinum Linaria დევისპირა,
სელიქა.

Plantago media მრავალძარღვა.

Ophrys spiralis ფუტკრის დედა(?)

Hedera Helix G. *Sure* სურო.

Im Sept. am Tschirimela der Kwirila oder dem Queergebürgse
(სექტემბერში ყვირილას შენაკად ჩხერიმელაზე ან გამკვეთ ქედზე):

Carpinus Betulus *Sylo* რცხილა ევრო-
პული.

Pinus sylvestris ფიჭვი.

— picea *Pitschy* ფიჭვი.

Betula Alnus *Sylohura* არყი, მურ-
ყანი.

Corylus Avelana *Tschylly* თხილი.

Popul. tremula ვერხვი.

Azalea pontica იელი.

Typha augustifol *Bumbulianu* ჩიტის-
ყურძენა, ლაქაში (ლეჩხუმურად —
ბუმბუსა).

Lithosperm. offic. *Petwi* კაკბის საკენ-
კელა.

Rubia tinctorum *Endro* ენდრო.

Convallaria Polygonatum *Suritry*
სვინტრი.

- Echium vulgare Mauchwali* ლურჯი
ძირწითელა, ლაშქარა.
- Equisetum sylvat. Tiwaksar* შვიტა,
ჯორის კულა.
- Pulmonaria offic. Tschis-chere* ორფერი
(ქიშქერი).
- Rhododendron pont.* შქერი.
- Plex Aquifolium G. Tschori* ბაძვი,
ჩხერი.
- Cornus sanguinea* შინდი.
- Viscum album Pitri* ფითრი.
- Dictamnus Fraxinella Enkera* იფურა,
იფანი.
- Marrubium album Porctis Kuluchi*
ფოლორცის ბალახი.
- Tussilago farfara Buera* ვირისტერფა.
— *Petasites Yhis Buera* ვირის
ბურეა.
- Sambucus niger Titgula* დიდგულა.
— *Ebulus Antsely* ანწლი.
- Vitis Vinifera Wati* ვაზი ჩვეულებ-
რივი
- Polypodium vulgare Gumbri* ძირტკბი-
ლა, კილამურა.
- Tragopogon orientale Pampaa* ფამ-
ფარა.
- Ornithogalum luteum Zaglisniora*
ძალღნიორა.
- Vicia sepium Zircacla* ცერცველა.
- Arabis Thaliana Kaduna*
- Anemone Pulsatilla Zalika*¹ ფრინტა,
მედგარი.
- Chelidonium majus Gareuli Kara-
dscho* ქრისტესისხლა.
- Dipsacus laciniatus Didi Nari* გოქშო.
- Artemisia Absinthium Absinda* აბ-
ზინდა.
- Cyperus fuscus Toplachi* თობალახი?
- Asarum europaeum Esarum* ხარის-
ხლიქა(?)
- Crocus sativus Saprani* ზაფრანა.
- Inula Helonium Kulmucha* კულმუხო.
- Juniperus Sabina Gilcaki Guwa*
ღვია.
- Platanus orientalis Tschadan* კადარი.
- Populus alba Tetri Werc.* თეთრი
ხეალო.
- Ulmus campestris T'ela* თელა.
- Arundo phragmites Idesumi* ლერ-
წამი.
- Lemna minor Otchun* ლემნა, წყლის
პერი, ოთხეურა.
- Colchicum autumnale Utzum* უცუნა.
- Verbascum Thapsus Pirbumba* ქერი-
ფელა (არა პირბამბა — გ. გ.).
- Stellana nemorum Armutschi* არმუტი(?)
- Cynoglossum off. Saglis Ena* ძალ-
ლის ენა.
- Smilax aspera Kataboda* ეკალდიქი(?)
— *laevis Chwartkala* ხვართქლა(?)
- Humulus Lupulus Suwa* სვია.
- Lonicera alpina* ჯიქა, ცხრატყეა(?)
- Pyrus Pyrastrer* პანტა (მსხალი).
- Malus sylvatica* მათეალო ვაშლი. ტყის
ვაშლი.
- Rhinanthus Elephas* ხრიალა.
- Genm rivale* ნიგვზისძირა(?)
— *urbanum* ნიგვზისძირა.
- Carex Pseudo-Cyperus* ისლი, მიწის-
ნუმი(?)
- Symphitum majus* ლაშქარა.
- Rubus idaeus* ეოლო.
- Cistus Helianthemus* საკმელა, მზეს-
უმზირა(?)
- Clinopodium grandiflorum.*
- Stachys alpina* დედაფუტკარა(?)
— *sylvatica* ყვანხალა.
— *germanica.*
- Lamium album* ჯინკრის-დედა.
- Mentha sylvestris* ტყის ლიტნა.
- Spiraea sorbifolia* გრაქლა.
- Acer Platanoides* ლეკა.

¹ წალკა = ბაია = *Ranunculus*.

- Acer Pseudoplatanus* მთის ბოკვი, მთის ნეკერჩხალი.
 — *campestris* ჩვეულებრივი ნეკერჩხალი.
- Achillea Ptarmica* ფარსმანდუკი.
Centaurea ochroleuca ცხვარა.
Ligustrum vulgare *Kuda* კვილო.
Erythronium europaeum *Tschkan-schanda* კანკყატა, კილოზანა.
Morus alba *Kurtula* თუთა (არა ხართუთა — გ. გ.).
Asparagus officinalis *Satusuri* ბაღის სატაცური.
Plantago media *Merewal Tschargwa* ² მრავალძარღვა.
Sonchus asper ლიქა.
Leontodon Taraxacum ლომისკბილა, ბურბუშელა.
Orobancha major *Santela* სანთელა (ერ.), კელაპტარა.
Staphylea pinnata *Zameti* ჯონჯოლი.
Nymphaea alba ad Duschet თეთრი ღუმფარა ღუმფეთან.
Clematis vitalba კატაბარდა.
- Daphne pontica* მელიქაური.
Anthemis Gwirila გვირილა (ერ.), ირაგა.
Anchusa Bususiani Bolochi პატარადალა(?)
Circea major თეთრიძირა.
Anagallis arvensis საპონელა.
Echinops Ritro თავკომბალა.
Prenanthes muralis.
Lysimachia Ephemorum ხახვთესლა(?)
Angelica sylv. *Gima* ღიმა (ერ.), ანგელოზა.
Borago offic. *Saro*.
Cuscuta europaea *Abreschuma* ვეროპული აბრეშუმა.
Polypodium Filix mas. *Tschuduna* ძირტკბილა(?)
Ononis oloraceus *Alisartschuli*.
Rhamnus infectorius *Ches Schawi* ხეშავი.
Phyllirea (?) *Kunkruchela* ხურტკმელი, (крыжовник).
Prunus sylvestris *Kqinsch-che* კვინჩხე.
Juncus Tschilo ქილი.

[გიულდენშტედტს მოცემული აქვს (P. I, stn. 100, № 20, s. 72—92) აგრეთვე საქართველოს (კერძოდ, ძირითადად იმერეთის) გეოგრაფიულ თუ საკუთარ სახელთა, ასევე ზოგ ტერმინთა მოკლე საძიებელი. რაც პალასს თავის გამოცემაში არ შეუტანია. სულ არის 241 სიტყვა. ისინი ანბანზეა (პირველ ასოზე) დალაგებული]*.

A

1. Artschil; nom. hom. (არჩილი, კაცის სახელი).	7. Agiaschwili; famil. (აგიაშვილი, გვარი).
2. Argweti; distr. Imer. (არგვეთი, იმერეთის მხარე).	8. Asnauri; tituly. (აზნაური, წოდება).
3. Awilaszwilebi; vic. Im. (ავალიშვილები, სოფ. იმერეთში).	9. Abasi; moneta (აბაზი, მონეტა).
4. Achalziche; cast. (ახალციხე, ციხესიმაგრე).	10. Adeli; mensura (ადლი, საზომი).
5. Alexander; nom. hom. (ალექსანდრე, კაცის სახელი).	11. Abchaseti; provin. (აფხაზეთი, პროვინცია).
6. Abaschisi; famil. (Sabaschis, distr. Im.) (აბაშიძე, გვარი. სააბაშიო, იმერეთის მხარე).	12. Anakopia; urbs. Abch. (ანაკოფია, აფხაზეთის ქალაქი).
	13. Alaleti; distr. Abch. (ალაღეთი, აფხაზეთის მხარე).
	14. Alisubani; vic. Im. (ალისუბანი, იმერეთის მხარე).

B

1. Budža; flum. Imer. (ბუჯა, მდ. იმერეთში).	8. Budža; fl. Im. (ბუჯა, მდ. იმერეთში).
2. Bağiti; vic. Imer. (ბაჯითი, სოფ. იმერეთში).	9. Bori; vic. Imer. (ბორი, სოფ. იმერეთში).
3. Bğinewi; vic. Imer. (ბეინევი, სოფ. იმერეთში).	10. Bedia; vic. Im. (ბედია, სოფ. იმერეთში).
4. Boslebi; vic. Imer. (ბოსლევი, სოფ. იმერეთში).	11. Bedieli; tit. epis. (ბედელი, ეპისკოპოსის ტიტული).
5. Bagrationi; Famil. (ბაგრატიონი, გვარი).	12. Bitschwinta; urbs Abch. (ბიჭვინთა, ქალაქი აფხაზეთში).
6. Bagrad; nom. hom. ¹ (ბაგრატი, კაცის სახელი).	13. Basiani; natio caucas. (ბასიანი, კავკასიელი ხალხი).
7. Batman; pondus (ბათმანი, საწონი).	14. Beglewi; vic. Im. (ბელევი, სოფ. იმერეთში).

* ჩვენ მიერ შედგენილ საძიებელში კვეთით ჩამოთვლილი სახელები გამოვტოვეთ — გ. გ.
¹ აქ დედანში ქართული ასოებით მიწერილია „ბაგრატ“.

C

1. Chrami; distr. Imer. (ხრამი, იმერეთის მხარე).
2. Chalipeauri; vic. Imer. (ხალიფაური, სოფ. იმერ.).
3. Cheidsi; Famil. (ხეიძე, გვარი).
4. Choni; vicus Im. (ხონი, სოფ. იმერეთში).
5. Chidari; iter. (ხიდარი, ასევე).
6. Chreiti; iter. (ხრეთი, ასევე).

D

1. Dgiatura; flum. Im. (ქიათურა, მდ. იმერ.).
2. Dgrutschula; fl. Im. (ჯრუჭულა, მდ. იმერ.).
3. Dumala; fl. Imer. (დუმალა, მდ. იმერ.).
4. Dgrutschli; monast. (ჯრუჭი, მონასტერი).
5. Dunta; vicus Imer. (დუნთა, სოფ. იმერ.).
6. Durewi; vic. Im. (დურევი, სოფ. იმერ.).
7. Dgukruti; vic. Im. (შუქრუთი, სოფ. იმერ.).
8. Darhaisebi; vic. Im. (დარზაიძეები, სოფ. იმერ.).
9. Dgalaurta; iter. (ჯალაურთა, ასევე).
10. Dgokaweti; iter. (ჯოყოვეთი, ასევე).
11. Dargweti; iter. (დარგვეთი, ასევე).
12. Dadian; titulus (დადიანი, ტიტული).
13. Dgaparisi; Famil. (ჯაფარიძე, გვარი).
14. Dgigewase; Famil. (ჯიჯავაძე, გვარი).
15. Doki; mensura. (დოქი, სარწყავი).
16. Dranda; vic. Abchas. (დრანდა, აფხაზეთის სოფელი).
17. Drandeli; tit. episc. (დრანდელი, ეპისკოპოსის ტიტული).
18. Dgiki; popul. (ჯიქი, ხალხი).
19. Dgiketi; distr. Abch. (ჯიქეთი, აფხაზეთის მხარე).
20. Delikaauri; vic. Im. (დილიკაური, სოფ. იმერ.).

E

1. Eto; vic. Imer. (ეთო, სოფ. იმერეთში).
2. Episcoposi; tit. (ეპისკოპოსი, ტიტული).

G

1. Gorisa; vic. Imer. (გორისა, სოფ. იმერეთში).
2. Gudaeli; vic. Im. (გუდაელი, სოფ. იმერ.).
3. Godora; vic. Im. (ღოდორა, სოფ. იმერ.).
4. Golisi; iter. (გოლისი, ასევე).
5. Gwime; vic. Im. (მღვიმე, სოფ. იმერ.).
6. Georgi; nom. hom.¹ (გიორგი, კაცის სახელი).
7. Guria; provin. (გურია, პროვინცია).
8. Gurieli; titulus. (გურიელი, ტიტული).
9. Gabuashwili; Famil. (გაბუაშვილი, გვარი).
10. Gormachwili; vic. Im. (გორმახვილი, სოფ. იმერ.).

¹ აქ დედანში კართული ასოებით მიწერილია „გიორგი“.

Ⴀ

1. Gargwenauli; vic. Im.¹ (გარგვენაული, სოფ. იმერ.).

I

1. Iswara; fl. Imer. (ისვარა, მდ. იმ.).	7. Imereti; regu. (იმერეთი, სამეფო).
2. Izkisi; vic. Imer. (იკისი, სოფ. იმ.).	8. Iosep; nom. hom. (იოსები, კაცის სახელი).
3. Itauara; vic. Im. ² (იტაუარა? სოფ. იმერ.).	9. Iaschwili; famil. (იაშვილი, გვარი).
5. Imazminda; vic. Im. (ივანწმინდა, სოფ. იმერ.).	10. Ilemi; vic. Im. (ილემი, სოფ. იმ.).
6. Itchwisi; vic. Im. (ითხვისი, სოფ. იმერ.).	11. Iremit; animal. (ირემი, ცხოველი).
	12. Isriza; vic. Im. (ისრიწა? სოფ. იმ.).
	13. Isreti; iter. (ისრითი, ასევე).

K

1. Kwirila; fl. Im. ³ (ყვირილა, მდ. იმ.).	14. Ksani; poudus (ქსანი, სარწყული).
2. Kazchura; fl. Im. (კაცხურა, მდ. იმერ.).	15. Ksani; fl. (ქსანი, მდინარე).
3. Kazchi; mouast. Imer. ⁴ (კაცხი, მონასტერი, იმერ.).	16. Koka; mensura (კოკა, სითხის სარწყმული).
5. Kaloata; vic. Im. (კალვათა, სოფ. იმერ.).	17. Kutateli; tit. (ქუთათელი, ტიტული).
6. Koreti; vic. Im. (ქორეთი, სოფ. იმერ.).	18. Kutais; urbs. (ქუთაისი, ქალაქი).
7. Kweta Beretisa; vic. Im. (ქვედა ბერეთისა, სოფ. იმერ.).	19. Kotatis; eadem (ქოთათისი, იგივეა).
8. Kolbaauri, iter, (კორბაული, ასევე).	20. Kinoti; vic. Im. (კინოთი, სოფ. იმერ.).
9. Kartweli; regn. (ქართლი, სამეფო).	21. Ku...hi ⁵ ; iter. (კუ...ძი, ასევე).
10. Kipiani; famil. (ყიფიანი, გვარი).	22. ...eti ⁶ ; vic. Im. (...ეთი, სოფ. იმ.).
11. Kwinechisi; famil. (ყვინჩისი, გვარი).	23. Kwara; cast. (ყვარა, ციხე).
12. Kumschi; moneta (კუმში, მონეტა).	24. Kazaria; provin. (ქაცარია, პროვინცია).
13. Kacheti; provin. (კახეთი, პროვინცია).	25. Kwachtschiri; vic. Im. (კვახჭირი, სოფ. იმერ.).
	26. Kwaziche; vic. Im. (ქვაციხე, სოფ. იმერ.).

L

1. Lordkipanisi; fam. (ლორთქიფანისი, გვარი).	3. Letschkum; distr. (ლეჩხუმი, მხარე).
2. Litra; pondus (ლიტრა, წონის ერთეული).	4. Losiatchewi; distr. (ლო[შ]სიათხევი მხარე).

¹ ასო H-ზე დედანში დატოვებულია შეუსესებელი ერთი გვერდი.

² ამას მე-4 ნომრად მოსდევს „Iswara“, რომელიც ერთხელ უკვე იყო აღნიშნული.

³ ამის გასწვრივ დედანში წერია „Konstantin, კონსტანტინე“.

⁴ ამას მოსდევს მე-4 ნომრად უკვე ხელთ აღნიშნული „Kazchura“.

⁵⁻⁶ დედანში გაურკვევლად წერია.

M

1. Merdgewi; vic. Im. (მერჯევი, სოფ. იმერ.).
2. Merewi; vic. Im. (მერევი, სოფ. იმ.).
3. Mordsgweti; vic. Im. (მორსგვეთი, სოფ. იმერ.).
4. Moidanache; cast. Im. (მოიდანახე, ციხე იმერ.).
5. Mandæti; vic. Im. (მანდაეთი, სოფ. იმერეთში).
6. Metschetur; vic. Im. (მეჩხეთური, სოფ. იმერ.).
7. Miitschi; vic. Im. ((მ)ლიჩი, სოფ. იმერ.).
8. Mozwi; iter. (მოძვი, ასევე).
9. Mamuka; nom. hom. (მამუკა, კაცის სახელი).
10. Mikelasi; fam. (მიქელაძე, გვარი).
11. Mes-che; famil. (მესხი; გვარი).
12. Miugrolia; provin. (სამეგრელო, პროვინცია).
13. Martschil; moneta (მარჩილი, მონეტა).
14. Metropolit; tit. (მეტროპოლიტი, ტიტული).
15. Muchura; vic. Im. (მუხურა, სოფ. იმერ.).
16. Mogwi; vic. Abch. (მოკვი, სოფ. აფხაზეთში).
17. Mogweli; tit. epis. (მოკველი, ეპისკოპოსის ტიტული).
18. Martatubani; vic. Im. (მარტოთუბანი, სოფ. იმერ.).
19. Mudgireti; vic. Im. (მუჯირეთი, სოფ. იმერ.).
20. Matschetauri; iter.¹ (მაჩიტაური, ასევე).

N

1. Nigoseti; vic. Im. (ნიგოზეთი, სოფ. იმერ.).
2. Nawarseti; iter. (ნავარძეთი, ასევე).
3. Nikortzminda; monast. (ნიკორწმინდა, მონასტერი).
4. Nikortzmiudeli; tit. epis. (ნიკორწმინდელი, ეპისკ. ტიტული).
5. Nikopsis; urbs. Abch. (ნიკოფსისი, ქალაქი აფხაზეთში).
6. Nagarewi; vic. Im. (ნალარევი, სოფ. იმერ.).

O

1. Orguli; vic. Im. (ორღული, სოფ. იმ.).
2. Odischi; distr. (ოდიში, მხარე).

P

1. Perewisa; vic. Im. (პერევისა, სოფ. იმერ.).
2. Patriarcha; tit. (პატრიარქი, ტიტული).
3. Pinexischwili; famil. (ფინეზიშვილი, გვარი).
4. Pari; moneta (ფარი, მონეტა).
5. Puli; moneta (ფული, მონეტა).
6. Puti; vic. Im. (ფუთი, სოფ. იმერ.).
7. Ptszachli; distr. (ფთის სახლი, მხარე).
8. Padalauri; vic. Im. (პადალაური, სოფ. იმერ.).
9. Poti; cast. (ფოთი, ციხე-სიმაგრე).
10. Papagi; natio abchas. (პაპაგი, აფხაზეთის ხალხი).

¹ დედანში აქ ღანქრით მიწერილი არის: Mingrelia — მეგრელი — Megreli.

R

1. Rkwia; vic. Im. (რკვია, სოფ. იმ.).
2. Rgani; iter. (რგანი, ასევე).
3. Radga; distr. (რაგა, მხარე).
4. Radgis Eristaw; tit. (რაგის ერისთავი, ტიტული).
5. Radgis Eristawani; famil. (რაგის ერისთავნი, გვარი).
6. Ruli(?) moneta (რული(?) მონეტა).
7. Rion; flum. (რიონი, მდინარე).
8. Rupoti; vic. Im. (რუფოთი, სოფ. იმ.).

S

1. Semukwa Kana; distr. Im. (ზემო-ქვეყანა, იმერეთის მხარე).
2. Sirula, flum. Im. (ძირულა, მდ. იმ.).
3. Schuscha; flum. Im. (შუშა, მდ. იმერ.).
4. Szlachischewi; flum. Im. (საძალისხევი, მდ. იმერ.).
5. Sareki; vic. Im. (სარეკი, სოფ. იმ.).
6. Satschchere; vic. Im. (საჩხერე, სოფ. იმერ.).
7. Schalauri; vic. Im. (შალაური, სოფ. იმერ.).
8. Sawane; vic. Im. (სავანე, სოფ. იმ.).
9. Sairche; vic. Im. (საირხე, სოფ. იმ.).
10. Skindori; vic. Im. (სკინდორი, სოფ. იმერ.).
11. Sweri; cast. Im. (სვერი, ციხე იმ.).
12. Seta Beretisa; vic. Im. (ზედა ბერეთისა, სოფ. იმერ.).
13. Sekweza; vic. Im. (საკეცია?, სოფ. იმერ.).
14. Sodi; vic. Im. (ზოდი, სოფ. იმ.).
15. Solomon; nom. hom. (სოლომონი, კაცის სახელი).
16. Sabaschio; distr. (საბაშიო, მხარე).
17. Sarmamudi; moneta (სარმამიდი, მონეტა).
18. Susa; flum. Im. (ზუსა, მდ. იმ.).
19. Sasano; vic. Im. (საზანო, სოფ. იმ.).
20. Slauri; vic. Im. (ძლოური, სოფ. იმერ.).
21. Scherapan; cast. (შორაპანი, ციხე).
22. Sewrula; flum. Im. (ძევრულა, მდ. იმერ.).
23. Sadgawacho; distr. (საჯავახო, მხარე).
24. Skande; cast. Im. (სკანდე, ციხე იმერ.).
25. Schaupawara; cast. Im. (შაუპავარა, ციხე იმერ.).
26. Satschino; distr. Im. (საჩინო, იმერეთის მხარე).
27. Seristo; distr. (საერისთაო, მხარე).
28. Sakara; vic. Im. (საქარა, სოფ. იმერ.).
29. Schalabura; fl. Im. (ჩოლაბურა, მდ. იმერ.).
30. Simoneti; vic. Im. (სიმონეთი, სოფ. იმერ.).
31. Sewri; cast. Im. (ძვერი, ციხე იმ.).
32. Skande; vic. Im. (სკანდე, სოფ. იმერ.).
33. Soreti; iter. (სორეთი, ასევე).
34. Sakurtse (საკურტე, [სოფ. იმერ.]).

T

1. Tschichura; fl. Im. (ჩიხ[ა]ურა, მდ. იმერ.).
2. Tschirimela; fl. Im. (ჩხერიმელა, მდ. იმერ.).
3. Tschicha; vic. Im.¹ (ჩიხა, სოფ. იმ.).
5. Ttchala; vic. Im. (ჭალა, სოფ. იმ.).
6. Tzchami; vic. Im. (ცხამი, სოფ. იმერ.).
7. Tscharatchewi; vic. Im. (ჩარათხევი, სოფ. იმერ.).

¹ ამას მე-4 ნომრად მოსდევს უკვე აღნიშნული „Tschichura“.

8. Tschorwila; vic. Im. (ქორვილა, სოფ. იმერ.).
9. Tschiluani; vic. Im. (ქილოვანი, სოფ. იმერ.).
10. Twaloeti; vic. Im. (თვალუეთი, სოფ. იმერ.).
11. Tzchalschawi; vic. Im. (წყალშავი, სოფ. იმერ.).
12. Tabagrebi; vic. Im. (თაბაგრები, სოფ. იმერ.).
13. Taimuras; nom. hom. (თეიმურაზი, კაცის სახელი).
14. Tauati; titul. (თავადი, წოდება).
15. Tscheidsi; famil. (ჩხეიძე, გვარი).
16. Tschauri; moneta (შაური, მონეტა).
17. Tbiliskalaki; urhs. (თბილისქალაქი, ქალაქი).
18. Tscharek, pondus. (ჩარეკი, წონის ერთეული).
19. Tawar Episkoposi; titul. (თავაგრიპისკოპოსი, ტიტული).
20. Tzcheni Ts'chali; flum. (ცხენისწყალი, მდინარე).
21. Tauasa; vic. Im. (თავასა, სოფ. იმ.).
22. Tzchra Skaro; vic. Im. (ცხრაწყარო, სოფ. იმერ.).
23. Tabakini; vic. Im. (ტაბაკინი, სოფ. იმერ.).
24. Tschichilauri; vic. Im. (ჩხიჩილური, სოფ. იმერ.).
25. Truini; iter. (თერინი, ასევე).
26. Tschischura; fl. (ჩიხურა, მდინარე).
27. Ts'chalzitela; fl. (წყალწითელა, მდინარე).
28. Tschchari; vic. Im. (ჩხარი, სოფ. იმერ.).
29. Tchilta skaro; vic. Im. (თხილთაწყარო, სოფ. იმერ.).
30. Tedgola; vic. Im. (თერჯოლა, სოფ. იმერ.).
31. Tschalatche; iter. (ქალატყე, ასევე).
32. Tusi; iter. (თუზი, ასევე).
33. Tzchilati; iter. (ჩხილათი, ასევე).

U

1. Usachelo; vic. Im. (უსახელო, სოფ. იმერ.).
2. Uardse; vic. Im. (ვარძია, სოფ. იმერ.).

V

1. Vankiti; vic. Im. (ლევანკითი, სოფ. იმერ.).
2. Vardigora; iter. (ვარდიგორა, ასევე).
3. Vatgëwi; iter. (ვატგევი, ასევე).

Z

1. Zona; vicus osetinicy (წონა, ოსური სოფელი).
2. Zisopeli; vic. Imer. (წინსოფელი, სოფ. იმერ.).
3. Zchrukweti; vic. Im. (ცხრუკვეთი, სოფ. იმერ.).
4. Zereteli; princ. Im. (წერეთელი, იმერელი დიდებული).
5. Zezki; cast. Im. (ცეცქი, ციხე იმ.).
6. Zirkwali; vic. Im. (წირქვალი, სოფ. იმერ.).
7. Zulukisi; famil. (წულუკიძე, გვარი).
8. Zireteli; famil. (წერეთელი, გვარი).
9. Zalaporetî; vic. Im. (წყალაფორეთი, სოფ. იმერ.).
10. Zewa; iter. (წევა, ასევე).
11. Zichori; vic. Im. (ციხორი [ჩიხორი?] სოფ. იმერ.).
12. Ziploaki; iter. (წიფლაკე, ასევე).
13. Zucharela; vic. Im. (წუხარელა?, სოფ. იმერ.).

[მომართვა ყიზლარის კომენდანტისა სხვადასხვა ხეობათა
მმართველებისადმი გიულდენშტედტის მოგზაურობის თაობაზე]

(P. I, op. 100. № 4. т. 22)

პატივეცემულნო უფალნო ვოლაგირის კეობის სტარშინანო უმალღესის მის იმპერატორობის დიდებულეებისა ჩემის ყდ ავლუ/სტის მონარხინის სდ რუსეთის კელმწიფის ბრძანებით, წარმოგზავნილი/ არის საიმპერატოროს აკადემიის სასწავლოთავან, მომატებისათვის ბუნებითისა ამბისა/, [უფალი დოკტორი ლილდენშტეტ] და შეტყობისათვის, თქვენს ადგილებში როგორნი საუცხოონი მკეცინი ფრინველნი/ ბალახის ძირნი და ბალახნი სასარგებლონი არიან და თქვენც მისის იმპერატო/რობის დიდებულეების ერთგულნი ხართ, ამისთვის გამოცხადებულს დოკტორს/ ხსენებულთ ნივთთ ძებნაში, რომელსაც თავის საკუთართ კაცთ მოაკრფენიებს, არა/თუ უნდა დაუშალოთ, არამედ თქვენის მჭრიდამ ყოველი შემწეობა უყავითა/ და მისცემდეთ ხოლმე კარგთა სარწმუნოთა და საიდუმლოთა წინამძღვართა, და გაუფთხილდით ამ უფალს დოკტორს ყოველს საქმეში რომე ვნება არა/ შეემთხვას რა, რომლისათვის თქვენცა ამისგან დაუგდებელი იქნებით და ესეც/ გადიჯდის, თქვენს სამსახურს, როდესაც საქმემ მოიტანოს და კავკასიის მთა/ში წავიდეს, იმ დროსაც ნუ დაადებთ იმ ადგილამდინ კარგნი და საგანგებონი წინამძღვარნი გაატანეთ, რომლითაცა გამოაჩენთ უკეთესს ერთგულ/ობას, და ამისთვის ღირს იქმნებით უმალღეს მისის იმპერატორო/ბის მონარხებრივის მოწყალებას, ხოლო შემდგომად ამისა მოიმედეთ ვარ მე რომ/ არ დაადებთ და რაც თქვენგან შეიძლება შემწეობას უზამთ, და ვგივარ მე/ თქვენ და მომართ პატივით და კეთილის მწადნელობით.

მის იმპერატორობის დიდებულეების სდ რუსეთის თვით მპყრობე/ლის ჩემის ყდ მოწყალის კელმწიფის პოლკოვნიკი და ყიზლარის კამენ/დანტი;

ჩლო წელიწადს

აგვისტოს დღესა¹

* რამდენიმე ნომართვა, ზოგიერთი წერილი და წერწერები გადმოღებული ამა თუ იმ ძეგლიდან, ქართული ანბანი და ორიოდ გრამატიკული ნიმუში.

¹ რუსულ ცალნი კი — „31 Августа“ ზუსტად იგივე შინაარსის მომართვები გამოუგზავნა კომენდანტმა ქართულად: ინგუშის ხეობის (გვ. 24), ნარის ხეობის (26 გვ.), ძაჯის ხეობის (28 გვ.), თაგაურის ხეობის (გვ. 30), ჩიმის ხეობის (გვ. 32) სტარშინებს. დიდი ყაბარდოს და მცირე ყაბარდოსას კი — სპარსულად. (დახრილი ხაზებით აღნიშნავთ სტრიქონების დამთავრებას დედანში — გ. გ.).

უგანათლებულესო მეფეო:

ჩემდა მომართ მოწყალევე კელმწიფევე:

ყ^ნდ უმაღლესითა ნებითა მის იმპერატორობის დიდებულებისა/ ყ^ნდ აგვის-ტოს მონარხინისა სრულიად რუსეთის ყოვლად მოწყალის/ ჩემის კელმწიფი-სათა, წარმოგზავნილი საიმპერატოროს აკადემიის სასწავლოთაგან,/ მომატე-ბისათვისა ბუნებისთისა მიმართ ისტორიისა, მეცნიერი და განსწავლული/ კაცი. უფალი დოქტორი ანტონ ლილდენშტენტ, უერცველესისათვის/ სარგე-ბელის, და მიმთხვევის, რომელთამე ცხოველთა, ოთხფეკთა და მფრი/ნველთა. რომელნიცა როსისის იმპერიაში, და სხვათა მეზობელთა ადგი/ლთა არ იმყო-ფებიან. და წარმატებისადმი მედიცინისა (ესე იგი სა/მკურნალოსა კლოვენე-ბისა) ძიებისათვის სასარგებლოთა ბალახთა. და ბალახის/ ძირთა, წარმოთ-ვლინა ძალისაებრ მის იმპერატორობის დიდებულებისა/ უმაღლესისა ბრძანე-ბისა. აქაურთა მეზობელთა, როსიის მპყრობელობისა/ მიმართ ადგილთა, ყაბარ-თოს, და სხვათა მთისა სამეფოებლოთა, ქართლსა,/ და იმერეთსა, ამაზედ თქვენი უგანათლებულესობის დამარწმუნებელი/ ვითხოვ, უფალი იგი დოქ-ტორი წარმოგზავნილი, ნებისაებრ მის/ იმპერატორობის დიდებულებისა, განმრავლებისათვის ბუნებითისა ისტო/რიისა და მედიცინისა, ვითარცა სასწავ-ლოთა ნათესავისათვის კაცისა, ყ^ნდ სა/სარგებლოთა, არათუ თავისუფლათ განუტეოთ, და რწმუნებულსა/ შინა მისდა თანა მღებისა, ვითარ იგი ყოველსა კაცსა საკუთარ სარგებელად/ მსახურებას, და ბევრისა ებრ მის იმპერატორო-ბის დიდებულებისა მი/მართ თქვენი ერთგულობის შესაძლებელი შეწევნა უყოთ. რომლი/სათვის იგი მარადის ნაცვალ მიცემისა თანა მღები არის, ხოლო უფა/ლს მას ლილდენშტენტს, სხვასა შინა საჭიროება არა აქვს რა,/ არამედ მხოლოდ ესე რათა სცნას, ვითარნი არიან ქვეყანას შინა უცხონი/ მკეცი, და მფრინველნი, ბალახნი, და ბალახის ძირნი სასარგებლონი,/ რომელთაცა იგი მისწუთების თავისის კაცებითა, არა თუ არამედ სცეთ/ რამე დაყენება არა-მედ თქვენთაცა კაცთა უბძანოთ რომე შემწეობა/ უყონ, და რათა მას გზათა ზედა ვნება არა შეეხოს რა ვითხოვ/ უბრძანოთ ადგილითი ადგილად ვაცი-ლება საიმედოთა წინამძღვართა,/ და ესე ვითარსა სამსახურსა ყ^ნდ მოწყალე ჩემი დიდი კელმწიფე კეთი/ლად ინებებს მიღებად ამისთვის რომე ამ ნივთე-ბისათვის უეჭველად/ უმაღლესითა ნებითა მისითა წარმოგზავნილი არის, რომ-ლისათვის თქ/ვენის უგანათლებულესობისაგან უთუოდ მოიმედე ვარ ხშირად

* P. 1, оп. 100, № 4, л. 34. (დახრილი ხაზებით აღნიშნავთ სტრიქონის დასრულებას დედანში — გ. გ.).

ამ დროს ციხლარის კომენდანტი იყო პოლკოვნიკი ივანე დავითის ძე ნეიშვი. იგი კომენდანტია 1770—1771 წწ. (იხ. П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, т. I, СПб, 1869, стр. 527, 530). ამ მომართვას ბოლოში რუსულად კიდევ აქვს ხელმოწერა Иван Нелиш(ев).

ხსენებულის/ მალალ მეცნიერის უფალი დოკტორის ლილდენშტენცის ყოველის
კეთილად მიღებისა, და ვგიე ჩემის განსხვავებულითა და ყ'დ სრულითა/ პატი-
ვისცემითა; /

აგვისტოს 31 რიცხვსა
ჩლო წელსა,
ყიზლარით.

თქვენის უგანათლებულესობისა
ჩემდა მომართ მოწყალის კელმწიფისა
ყ'დ დამორჩილებულესი მოსამსახურე.

Р. I, оп. 100, № 5. л. 374

Светлейший царь
Милостливейший Государь,

Три письма, которые ваша Светлость, 3, 5 и 6-го чисел марта ко мне
писать изволили, мне только ныне в Ахалгоре у Его Святельства Княис
Еристава Давида все вместе препоручены. С охотою моею по приказаний
вашему в половине бы марта в Имеретию прибыд, еслиб в должное время
получил письма. А ныне по пропстствии осьми недель уповаю да и усердно
желаю что ваша Светлость уже и без меня между тем временем от болезни
Свободились, заключая, что уже не более меня призывать изволите. Если
же не, в его не дай бог, о том известить меня покорнейше прошу в том
случае я, по высочайшему Ея Императорского Величества Всероссийской
Государыни соизволению, начать путь мой по Эмеретии не замедлю. Между
тем припать меня в милость вашей Светлости низжайше прошу; и с досто-
должной моею покорностию остаюсь; вашей Царской Светлости Милости-
вейшаго моего Государя.

в Ахалгоре
Апрель 30 дня
1772 года

покорнейший Слуга
Докт. Айт. Гилд.¹

¹ პირველ გვერდზე მინაწერი აქვს:

Светлѣйшему Эмеретянскому Царю
Соломону Александровичу,
Милостивейшему Государю.

მეორე გვერდზე კი არის ამ წერილის თარგმანი ქართულად საკმაოდ უზნო იელით და
გამოუცდელი მთარგმნელის მიერ შესრულებული:

უგანათლებულეს მეფეს
ჩაემა და მომართ მოწყალე კემაწიფეს.

სამი წიგანი. თქვენის ჰუგანათლესობისაგანა სამას
ბუთს და ესქს: მარტს გამოგზავნილი. მე დაღეს

[გარედან წერილზე] Erhalten den 27. Jul. 1772. Bei Chebi von Zaren Solomon
ბატონს. დობტურს. მი (მიღებული ლებში 1772 წ. 27 ივლისს მეფე
იერთვას: სოლომონისგან).

ქ. ჩვენს. საყვარელს. მეგობარს: ბა
ტონს. დობტურს:
მერმე. მას. მოგახსენებთ. ამდენს. ხა
ნს. თქვენი. კარგად. ყოფნის. ამბავი. რა
ტომ. არა. გვაცოდინეთ რა. როგორ ბძ
ანდებით. ისეთ გვაცნობეთ. სხვაც. არის:
და. ფეხი. ვიტყვინე. მუხლში. დიად მტ
კივა. ვიღრძვე. და. ამისი. წამალი გამ
ამიგზავნე: თუ. ჩემი. თავი. გინდა
იმერეთის. მეფე. სო
ლომონ:

[მეორე გვერდზე]

[გარედან წერილზე] Vom Zaren Solomon erhalten in Achalgöri d. 30.
ბატონს. დობტურს. მი April 72.
იერთვას. რომელიც. იმ (მიღებული ახალგორში მეფე სოლომონისგან
ყოფება: ახლა: თბილისს. 30 აპრილს 72 წ.)
ქალაქს: მის. სიმალღეს. ბატონს: დობტურს.
მოგახსენებთ:

ახალგორს ქაანის ვრისთავამა დავით მიბძა
თქვენი ბაძანება მარტის ნახევარს იყო, იმერეთს და უნდა
გახსენებდაი მე დიად. მასუროდა თუ რომ და რომე თქვენი წ-
იგანი მამასლოდა.
ახალა რვა კვირა წავიდა მე მაგონი: ღთის მოწყალეებითა ახა-
ლა კარგად ბრძანდა/ებოდაეთ თქვენი უგანათლებულესობა
თუ რომ ისევა შეუძლოთ იყოთ მიბაძანეთ მე მალ-
ე გაიხსენებთ. იმერეთს როგორც ბაძანება ჰაქს რუსეთის
ყოვალადა მოწყალის ჯემწითისაგან

უგანათლებულს მეფეს
ბაემადა მომართ ჯემწითეს
შათი მოსაზსახურე
დაობტური
დაოკთორ. ანტონ გილდენ-
შთეთ. *

ახალგორი
აპრილს : კი
ჩლობ.

* გვერდზე მინაწერი აქვს: მის უგანათლებულეს: იმერეთის მეფეს
ასოლომონს აღუქსანდრეს. ძესა. ჩაეწადა
მომართ მოწყალეს ჯემწითეს.

ამას. მოგახსენებთ: რომ: და: მკი
 ვან: ვართ: თქვენის: აქ: ჩვენ
 თან: მოსვლას. ამაზედ: გაწყინეთ:
 თავი: მოგელით. თქვენის. კეთ
 თილის. გუნებისაგან: აღრიანათ:
 გაისაჯოთ. და. მობძანდეთ: ჩვენ
 თან. და თუ. მცა: თქვენ გაი
 რჯებით. ჩვენის. გულისთვის. და.
 ჩვენთან. მობძანდებით. ჩვენც. მად
 რილეს. გამყოფებთ: ბატონო:

ალიწერა. მარ
 ტის. 3: /იმერეთის მეფე./ სოლომონ:

(P. I, 01. 100, № 20, 1. 48)

[თბილისი, სომხური ეკლესიის კარს ზემოთ¹ (მოთავსებული წარწერა)]

ქ: ლ¹თის სიყუარულისათჳს შენდობით /მამიხსენეთ ცოდვილი ტერ აფრიად/
 მოღწინისა ალიწერა ენკენისთვის ი/ ქ²კს უნთ.

[თბილისი, სომხური საყდრის ჩრდილო კარს ზემოთ²
 (მოთავსებული წარწერა)]

ქ: ჩვენ ზოპარაბანთ პეტროსამ/ ვაშენეთ ესე წმინდა გიორგის საყდა/რი
 სახსენიბლათ სულისა ჩვენის/ და დედ მამის მელქოას და ღუნია/ ჯავარი
 ვინც წაიკითხოთ შენდობა/ გვიბძანეთ ქოსეფ. ქ³კს. უმა.

(ა. 49) [თელავი. აღმოსავლეთისკენ მიმართული ციხის კარიბჭის
 ზემოთ³ (მოთავსებული წარწერა)]

ქ: დიდება ლ¹თსა სრულ მყოფელსა/ ყოველთსა სრულიქმნა ზღუე ესე/ ქვით-
 კიროვანი მეუფებასა ჩვენ ზედა/ ქრისტესსა და მეფობასა ზე ამაღლებუ-
 ლისა კახთა მეფისა თეიმურაზ მარ/თალ მადიდებლისა ძისა საქართვე-
 ლოს/ მეფის ერეკლესა და დედოფლობასა/ დედოფლისა თამარ კეთილ
 მორ/წმუნისა ასულისა ქართველთ მეფის/ ვახტანგისა და ძისა მათისა
 უფლის/ სულისა ბატონის შვილის ერეკლეს/ ზე ბაგრატიონთანს მრავალ-
 ეამიერ/ ყოს ლ²თნ ცხოვრება მათი ჩვენ/ მათ მიერ წარჩინებულმან თავად-
 მან/ კახეთისამან დედოფლისა თამარის მიერ/ აღზრდილმან გვარად ვახ-

¹ Teflisii ~ Super portula Armonoi monasterii/ dicti.

² Teflisii ~ Supra septentrionales porta, Arme/ni Templi dicti.

³ Telauji. Supra portas orientem veraus jacentis/ Castelli.

ვახისამან/ ბაზიერთ უხუცის ძემან თვით ბაზი/ერთ უხუცესმან ზაალ ღა ძმამან ჩვენ/მან ვახუსტიმ აღვაშენეთ და სრულ გყავთ ზღუდე ესე და სახლ სვანით გან/ვაშენეთ და სამყოფად ჩვენ და შევემზადეთ/ ადიდოს ლ¹თნ მეფობა მათი. და აწ/ თქვენცა გვეედრებით მხილველთა ამის/ ნაწ-რომისათა და აღმომკითხველთა მე/ დღისა ამის შენდობით მოგვიკსენებ/-დეთ ნაშრომისა ამისთვის და ლ¹თნ/ თქვენცა გღირს გყოთ წყალობასა/ თვის ამინ. ივლის 10 ქ¹კს ულა. ამინ. (=1743, გ. გ.).

(მეორე გვერდზე): [თელავი, სამხედრო კოშხე (მოთავსებული წარწერა), რომელიც მღებარეობს დასავლეთი ციხის ტაძართან¹;

ქ: წყალობითა ლ¹თისათა ჩვენ მეფეთ/მეფემან პატრონმან თეიმურაზ და/ ძემან ჩვენმან კახთ მეფემ პატრონმან/ ერეკლემ ქვახ შირს თანა აღიბან ზე/ გავიმარჯვეთ და მისი თოფხანა ჩენ და/გარჩა ეს სარბაზანი იქიდან მავიტანეთ./ მარტის 9. ქრისტეს აქეთ ჩლნ:/ქ¹კს: ულ¹ * [=1750, გ. 3.]

Declinationes georgianae **

(ქართული ბრუნება)

1. Mama <i>Patēr</i> [მამა]		2. Mse -- <i>Sol.</i> [მზე]	
Singular	Plural.	Sing.	Plur.
Nom. Mama	Nom. Mamebi	Nom. Mse	Nom. Mschi
Gen. Mamis	(Mamani)	Gen. Msis	(Mschi)
(Mamisa)	Gen. Mamebisa	(Msesa)	Gen. Msebis*
Dat. Mamasa	Dat. Mamebsa	Dat. Msesa	Dat. Msebsa
Acc. Mama	Acc. Mamebi	Acc. Mse	Acc. Mschi
Voc. Mamao	(Mamani)	Voc. Mseo	(Mschi)
Abl. Mamisagan	Voc. Mamebo	Abl. Msisagan	Voc. Msebo
	(Mrmano)		(Mschi)
	Abl. Mamebisagan		Abl. Msebisagan

¹ Telauji ~ in tormento bellico ad Templum occi/dentalis castelli deposito

* მოტანილ წარწერათა გარდა გიულდენშტედტს დაცული აქვს კიდევ რამდენიმე: 1) ან-ნურის ეკლესიის სამხრეთი კედლის ვრცელი წარწერა; 2) არაგვის ერისთავისა და ოუშეთის მოურავის ჯიმშერ ჩოლოყაშვილის საფლავის ქვის წარწერა იმავე ეკლესიიდან; 3) ვიარაგი ერისთავის საფლავის ქვის წარწერა; 4) ანანურის ძველი ეკლესიის ნაკლებ წარწერა. ჩვენ ეს წარწერები აღარ გავიმეორეთ, რადგან ისინი შეტანილია ჩვენი გამოცემის პირველ ტომში (იხ. „გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში“, ტ. I, თბ. 1962, გვ. 270—271). ასევე არ გავიმეორეთ თბილისის სიონის და ანისისხატის საყდრის წარწერები (იხ. იქვე, გვ. 83—89, 91) და ბრავალძალის წმ. გიორგის ეკლესიის შესასვლელის წარწერა (იხ. იქვე, გვ. 118—119).

სამწუხაროდ ვერ ვაქვეყნებთ გრემის საფლავის ჯვარისა და ვანჭის ეკლესიის სომეურ წარწერებს, რომელთა ამოკითხვაც გაგვიჭირდა (გ. გ.).

** დაცულია არქივის P. I, on. 100, № 20, x. 55.

ქართული ანბანი, შესატყვისი ლათინურ-რუსული ასოებით და
მაგალითებით)*

1	ა	a	a	Andre	25	კ	k.	к.	kali; tschka-
2	ბ	b	б	Batoni					rad.
3	გ	g	г	Gabriel	26	ღ	g	г	gori; sus
4	დ	d	д	Deda					quri; tzqali.
5	ე	e	е	Ena	27	ყ	q	х	Schwili
6	ვ	v	в	Vaschli: media inter u et w.	28	შ	sch	ш	tschemi
7	ზ	s.	с.	Seti	29	ჩ	tsch	ч	zcheni
8	თ	h	г	herodes	30	ც	z.	ц	tsagli
9	ი	th.	т	Thamar. ut ႁ graecorum	31	ძ	ts	тс	tziteli
10	ო	i	и	la: iris	32	წ	tz	тц	schtschame
11	კ	q	к	qazi: qverzchni	33	ჭ	schtsch	ш	[შკამე]
12	ლ	l	л	Ludi	34	ხ	ch.	х.	chuthi
13	მ	m	м	Me	35	ჯ	k	ж	keli; korzi
14	ნ	n	н	nadiri	36	ღ	dsch	дж	dschami
15	ი	j	и	Justinian	37	ჭ	h ^c	х.	h'aos; sah'adi.
16	ო	o	о	Oseti	38	ხ	hoč	х.	partirala exclam-
17	ა	p.	п	puri: panis					mationis; nun-
18	ე	sch	ш	schami: ut gal-					quam im syl-
19	რ	r	р	lorum j.					labarum com-
20	ს	v	в	ruseti.					positione.
21	ც	s	с	sah'ati: ut gall.					
22	უ	t	т	tacht					
23	ვ	u	у	Upali					
	ზ	w	в	ukwve: an etiam ut ü diphton-					
				gus germano-					
				rum.					
24	ფ	p	п	puri; vacca					

Nota. v signum indicat: litteram ger-
manis, latinis et russis solito leniorem,
palato alliendo;

^ signum autem, litteram solito aspe-
riorem, faucibus articulando proenuncia-
dam esse*.

* ეს ანბანი დაცულია არქივის P. I, ou. 100, № 20, ა. ნ. გარდა ამისა, ამავე ფონდში
დაცულია გვ. 158—161 ქართული ანბანი (მხედრულთ და ხუცურთ) დაწერილი კარგი ხელით;
მიწერილი აქვთ რიცხვითი მნიშვნელობები, გამოთქმები და ასოთა სახელები (ანი, ბანი, განი
და ა. შ.).

165 გვ-ზე არის ქართულ-სომხური შედარებითი ანბანი.

* დედანში მოტანილი) და (ნიშნები შეეცვალეთ v და ^ ნიშნებით ტექნიკური
მიზეზების გამო — გ. გ.

**Wörtersammlung
zur Vergleichung der
im Caucasus gangbaren
Sprachen**

**კავკასიაში ხმარებული
ენების შედარებითი
სიტყვათა კონები**

1. Georgianische Mundarten ¹

(ქართველური ენები)

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სუანური)	
Deus	бог	Gott	Gmert	Gorunti	Gerbet	ღმერთი
Dominus	господни	Herr	Upali. Batoni	—	Pusne	ბატონი
ego	я	Ich	Me	Ma	Mi	მე
mihi	мне	Mir	Me	—	—	მე
me	меня	Mich	Me	—	—	მე
meus	мой	Moin	Tschemi	Tsch chimi	—	ჩემი
meus hos	мой бык	—	Tschemi chari	Tsch chimi chodsch	—	ჩემი ძაღვი
mea vacca	моя корова	—	tschomi phuri	tsehchimi kobali	—	ჩემი ძროხა (ფური)
tu	ты	Du	Schen	Si	Si	შენ
te	тебя	Dich	Schena	—	—	შენ
tibi	тебе	Dir	Schenu	—	—	შენ
tuus	твой	Dein	Schenni	Tskani	—	შენი
tuus hos	твой бык	—	schenni chari	takani chodsch	—	შენი ხარი
tua vacca	твоя корова	—	schenni puri	—	—	შენი ფური
ille	он	Er	Is	Itina	Alle	ის
nos	мы	Wir	Tschuen	Tsch chini	Nai	ჩვენ
vos	вы	Ihr	Tkuen	Tkwa	Sgai	თქვენ
illi	они	Sie	Issini	—	—	ისინი
se	себя	—	tzuistin	—	—	თავისთავს
sibi	себе	—	tzuistin	—	—	თავისთვის
suus	свой	Sein	Ta'wisi	—	—	თავისი
nobis	нам	Uns	Tschuen	—	—	ჩვენ
nos acc.	нас	—	tschuen	—	—	ჩვენ
noster	наш	Unser	Tschuoni	—	—	ჩვენი
vobis	ваш	—	tkuen	—	—	თქვენი
vester	ваш	Euer	Tkuoni	—	—	თქვენი
quis	кто	Wer	Win	Win	—	ვინ?
cuius	чей	Wessen	Wisi	Mischi	—	ვისი

¹ გიულდენშტედტს მოცემული აქვს ამ პატარა ლექსიკონის შემდეგი დაცოფა: ლათინურ-რუსულ-ქართულ-მეგრულ-აფხაზურ-სუანური. ამათგან აფხაზურის გრაფაში არც ერთი სიტყვა არ შეუტანია. რაც შეეხება პალასს, მან თავის განმარტებაში ლათინურ-რუსულის მაგიერ აიღო მათი შესატყვისი გერმანული სიტყვები (ეს ეხება სხვა ენების ლექსიკონებსაც). ჩვენ ვაერთებთ ამ ორ ლექსიკონს და მოგვყავს შემდეგი დაცოფა: ლათინურ-რუსულ-გერმანულ-ქართულ-მეგრულ-სუანური. ამასთან ვუსატებთ სიტყვათა ქართულ მნიშვნელობასაც, მხოლოდ არა გიულდენშტედტისეული წაკითხვით (გ. გ.).

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (კართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სვანური)	
cui	кому	Wem	Wisa	—	—	ვის
quem	кого	Wen	Wistis	—	—	ვის
quo	чем	—	wisit	—	—	ვისით
huc	сюда	Hieher	Ak	Asch	—	აკეთ
illuc	туда	Dorthin	Ikit	Meu	—	იკით
diu	давно	Vor- längst	Didichania	Brelichani	—	დიდიხანია
—	давно	Neulich	Zota chania	Smachani	—	ცოტახანია
proper	близко	Nah	Achlan	Cholos	—	ახლოს
longin- que	далеко	Fern	Schors	Schorts	—	შორს
imo	что	Was?	Ra	Mugoko	—	რა?
non	да	Ja	Ho	Ko	—	ჰო
apud	нет	Nein	Ara	War	—	არა
apud me	у	—	—	—	—	—
post	у меня	—	—	—	—	—
	после	Hinter	Masukan	—	—	შემდეგ, ნას უკან
post me	после меня	—	tschem sukan	—	—	ჩემს შემდეგ
ante	прежде	Vorne	Uzin	—	—	უწინ!
ante me	прежде меня	—	tschems uzin	—	—	ჩემზე წინ (ადრე)
propter	для	Wegen	Tis ¹	—	—	-თვის
propter me	для меня	—	tachem tis	—	—	ჩემთვის
pro	за	Für	It ²	—	—	-ით
pro pecu- nia	за деньги	Für Geld	Tetrit	—	—	ფულით
		Eins	Erti	Arti	Eschgu	ერთი
		Zwey	Ori	dschiri (ჟირა) ³	Jeru	ორი
		Drei	Sami	Sumi	Semi	სამი
		Vier	Otchi	Antchi	Worschtche	ოთხი
		Fünf	Chuti	Chuti ⁴	Wochusht	ხუთი
		Sechs	Ekusi	Amschi	Usgwa	ექვსი
		Sieben	Schüdi	Skwiti	Ischgwid	შვიდი
		Acht	Rwa	Rua	Ara	რვა
		Neun	Zehra	Tschchora	Tschchara	ცხრა
		Zehn	Ati	Witi	Jesch	ათი
		Eilf	Tert medi	Witarti	Jeschteschgu etc. ⁵	თერთმეტი

¹ Tis=თვის.

² It=ით.

³ dschiri (ჟირა), G.] shiri, P.

⁴ Chuti < G.

⁵ etc < P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სუანური)	
		Zwölf	Tor medi	Wito dschiri	Jescht jeru ¹	თორმეტი
		Dreizehn	Tsam medi	Witosumi etc ²	Jeschtsemi ³	ცამეტი
		Vierzehn	Totch medi	Witoantchi ⁴	Jeschtworscht- cho ⁵	თოთხმეტი
		Fünfzehn	Tchut medi	Witochuti ⁶	Jeschtwo- chuscht ⁷	თხუთმეტი
		Sechszehn	Tekus medi	u. s. w. ⁸	u. s. w. ⁹	თექვსმეტი
		Siebenzehn	Tschid medi	—	—	ჩვიდმეტი
		Achtzehn	Trwa medi	—	—	თვრამეტი
		Neunzehn	Tzehra medi ts'ehra medi	—	—	ცხრამეტი
		Zwanzig	Ootzi	Etschi	Jer-escht	ოცი
		Ein und zwanzig	Ootz da erti	Etschidaarti	Jerescht-esch- gu	ოცდაერთი
		Zwei und zwanzig	Ootz da ori	Etschida- dschiri	Jerescht jeru	ოცდაორი
		Neun und zwanzig	Ootzdets'ehra	Etschida- tschchora	—	ოცდაცხრა
		Dreissig	Ootzda-ati	Etsch da witi	Semescht	ოცდაათი
		Ein und dreissig	Ootzde tert- medi	Etsch da witarti	Semescht esch- ga	ოცდათერთმეტი
		Vierzig	Ormoodzi	Dscharne- tschi	Worschtch- esch	ორმოცი
		Ein und vierzig	Ormoodz da erti	—	Worschtch- eschteschgu	ორმოცდაერთი
		Fünfzig	Ormoodzdati	Dscharne- tschdawiti	Wochuscht- esch	ორმოცდაათი
		51	Ormoodzda- tertmedi	—	Wochuscht- eschteschgu	ორმოცდათერთ- მეტი
		Sechzig	Samootzi	Sumenetschi	Usgwescht	სამოცი
		61	Samootzdaerti	—	Usgwescht- eschgu	სამოცდაერთი
		Siebenzig	Samootz dati	Sumenetsch- dawiti	Ischgwidesch	სამოცდაათი
		71	Samootzdatert- meoi	—	Ischgwidesch- eschgu	სამოცდათერთ- მეტი
		Achtzig	Otchmootzi	Antchine- tschi	Arescht	ოთხმოცი
		81	Otchmootzda- erti	—	Areschteschgu	ოთხმოცდაერთი

¹ Jeschtjeru < G.

² etc < P.

³ Jeschtsemi < G.

⁴ witoantchi < G.

⁵ Jeschtworschtcho < G.

⁶ witochuti < G.

⁷ Jeschtwochuscht < G.

⁸ u. s. w. < G.

⁹ u. s. w. < G.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სუანური)	
		Neunzig	Otchmootz- dati	Antchine- tschdawiti	Tschchar- escht	ოთხმოცდა- ათი
		91	Otchmootz- datortmedi	—	Tschchar- eschteschigu	ოთხმოცდა- თერთმეტი
		Hundert	Assi	Oschi	Aschir	ასი
		Zweyhun- dert	Or assi	Dschir oschi	Jer-aschir	ორასი
		Dreihundert	Sam assi	Sum oschi	Sem-aschir	სამასი
		Tausend	Atassi	Wit oschi	Jeschtschir	ათასი
homo	человек	Mensch	Kadzi	Kodschi	Mare	ადამიანი
gens	народ	Volk	Chalchi	Marguli	Chwai mare	ხალხი
pater	отец	Vater	Mumma	Muma	Mu	მამა
avus	дед	Großvater	Papa	Papu	—	პაპა
proavus	продед	Urgroßvater	Papis mam- ma	—	—	პაპის მამა
mater	мать	Mutter	Daeda	Dida	Di	დედა
frater	брат	Bruder	Tsma	Dschima	Muchbe	ძმა
soror	сестра	Schwester	Da	Datschkim	Datschur	და
filius	сын	Sohn	Schüllli	Skua	Jesug	ვაჟი/შვილი
filia	дочь	Tochter	Kali	Osuri	Surag	ქალი/შვილი
nepos	внуч	Enkel	Schüllli	—	—	შვილი/შვილი (ვაჟი)
neptis	внучка	Enkelin	Schüllli Schüllis Kali	—	—	შვილი/შვილი (გოგო)
infans	младенец	Kind	Kmazili	Boschi	Bobsch	ბავშვი
vir	муж	Mann	Kuzi	Kodschi	—	მამაკაცი
puer	мальчик	Knabe	Bidschau ¹	—	Tschkinta	ბიჭი
senex	старик	Greiß	Beri kazi	Tschini Kod- schi	Medtschi mare	მთხუცი კაცი
anus	старуха	Alt Weib	Beberi	Badidi	Medtschi su- rag	მთხუცი ქალი
maritus	муж	Ehemann	Kinari	Komodschi	Tschasch	ქმარი
uxor	жена	Ehefrau	Zoli	Tschili	Jechu	ცოლი
femina	женщина	Weib	Daedakazi	Osuri	Surag	დედაკაცი, ქალი
meretrix	налож- ница	Beyschläfe- rin	Kachba	—	—	კახბა
virgo	девица	Jungfer	Kali	Osuri	Surag ²	ქალწული
capillus	волос	Haar	Tma	Toma	Patu	თმა
barba	борода	Bart	Zucri	Primuli	Uere	წვერი
frons	лоб	Stirn	Schubli	Kua	Nikba	შუბლი
oculus	глаз	Auge	Tuali	Toli	Te	თვალი
nasus	нос	Nase	Zchwiri	Tschchi ndi	Iepchna	ცხვირი

¹ Bidschau, P.] Bidgau, G.

² Surag < P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სუანური)	
auris	ухо	Ohr	Kuri	Udschi ¹	Schdim	ყური
os	рот	Mund	Piri	Pidschi ²	Uschku	პირი
labium	губа	Lippo	Laschi	Ledschgi	Pil	ტუბი
dens	зуб	Zahn	Kbili	Kibiriri	Schdik	კბილი
lingua	язык	Zunge	Ena	Nina	Nin	ენა
caput	голова	Kopf	Tawi	Dudi	Tchum	თავი
collum	шея	Hals	Kiseri	—	Kinschch	ყელი, კისერი
humerus	плечо	Schulter	Pchari	Chudschi ³	Mekcher	მხარი
manus	рука	Hand	Cheli	Che	Schi	ხელი
digitus	палец	Finger	Titi	Kiti	Pchuje	თითი
unguis	ноготь	Nagel	ph-tsch-chi-li	Birtsga	Tz'cha	ურჩხილი
femur	бедря	Lende	Thetsuebi	Tschchescha	Ma kuschdak	თეძოები, ბარძაყი
crus	голень	Schienbein	Muchlebi	Zirgwi	Tskei	კანკი, წვივი
pes	нога	Fuß	Pheghi, pechi ⁴	Kutschchi	Tschischch	ფეხი
genu	колени	Knie	Muqhli	Burguli	Guei	მუხლი
mamma	титъка	Brüste	Tsutsu	Tsutsu ⁵	Jus	ძუძუ
penis	х...	—	kle	choli	kwem	კაცის ასო
vulva	п...а	—	m-i	tschuri	but ⁶	ქალის ასო
cutis	кожа	Haut	Tqhawi	Tchebi	Kan	ტყავი
caro	мясо	Fleisch	Qhorzi	Khorzi ⁷	Jechu	ხორცი
os	кость	Knochen	Tsuali	Tsuali ⁸	Tschishu ⁹	ძვალი
sanguis	кровь	Blut	Sis'chli	Sis'cheli	Jemesk	სისხლი
pinguedo	жир	Fett	Koni	Koni ¹⁰	Kon	ქონი
cerebrum	мозг	Gehirn	Twini	Tueni	Twei	ტუინი
cor	сердце	Herz	Guli	Guri	Gu	გული
urina	моча	Harn	Sali	Nusa	—	შარდი
faeces	кал	—	ts'gneri ¹¹	—	—	განავალი
sudor	пот	Schweiß	Opli	Upu	Op	თფლი
canis	собака	Hund	Tsagli	Dschogori ¹²	Sheg ¹³	ძაღლი
felis	кошка	Kaze	Kata	Katu	Zizu	კატა
bos	бык	Ochs	Qhari	Chodschi ¹⁴	Kan	ხარი
vacca	корова	Kuh	Phuri	Kobali	Pur	ძროხა
vitulus	теленок	Kalb	qhbo	Geni	Gun	ხბო
equus	лошадь	Pferd	Zcheni	Zcheni ¹⁵	Tschash ¹⁶	ცხენი
asinus	осел	Esel	Wiri	Girin	Tzewi	ვირი

¹ Udschi, P.] Uđđi, G.

² Pidschi, P.] Piđi, G.

³ Chudschi, P.] Chudđi, G.

⁴ Pechi < P.

⁵ Tsutsu < G.

⁶ Ponis—but < P.

⁷ Khorzi < G.

⁸ Tsuali < G.

⁹ Tschishu, P.] Tđđu, G.

¹⁰ Koni < G.

¹¹ faeces—ts'gneri < P.

¹² Dđogori, G.

¹³ Sheg, P.] Ğeg, G.

¹⁴ Chodđi, G.

¹⁵ Zcheni < G.

¹⁶ Tschag, G.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სუანური)	
mulus	лошак	Maulthier	Dshori ¹	Dschori ²	Wil	ჯორი
ovis	овца	Schaaſ	Zehwari	Tschchuri	Goiak	ცხვარი
capra	коза	Zioge	Tcha	Tcha ³	Dakal	თბა
caper	козёл	Bock	Zikani	Kazari	Piku	ვატი
aries	баран	Widder	Erkemali	Erdſchi ⁴	Gizar	ერკემალი
agnus	ягненок	Lam	Batkani	Kiribi	Negescht	ბატკანი
sus	свинья	Schwein	Ghori	Gedschi ⁵	Cham	ლორი
cervus	олень	Hirsch	Iremi	Iremi ⁶	Irem	ირემი
camelus	верблюд	Kamel	Aklemi	Aklemi ⁷	Aklem	აქლემი
gallus	петух	Huhn	Mammali	Munuli	Kwitsch	მამალი
gallina	курица	Huhn	Katami	Kotomi	Katui	კათამი
gallorana	индейка	Kalkhun	Indauri katami	Ardsa Kotomi	Indaur-kutui	ინდაური
anser	гусь	Gans	Buti	Gorgonschi ⁸	Bata	ბატი
anas	утка	Ente	Ichwi	Ts-chali-schinschi ⁹	Mauits	იხვი
triticum	пшеница	Waizen	Chorbali	Chorbali ¹⁰	Dier	ხორბალი
hordeum	ячмень	Gersten	Keri	Keri ¹¹	Ker	კერი
milium	просо	Hirschen	Petui	Tschkidi	Petu	ფეტვი
panicum	борч	Fuchschwanz	Gomi	Gomi ¹²	Scham	ლომი
avena	овёс	Haber	Schrdwa	—	—	შერია
mays	—	Mays	Simidi	Simidi ¹³	Simind	სიმინდი
tabakum	табак	Taback	Tambakum	Tutun	Tutun	თამბაკო
—	Сорочинское пшено	Reiß	Brinshi ¹⁴	Orysu	Brinſch ¹⁵	ბრინჯი
gossypium	хлопчатая бумага	Baumwoll	Bambag	Bambe	Bambai	ბამბა
aqua	вода	Wasser	Tzchali	Tzchari	Witz	წყალი
cerevisia	пиво	Bier	Ludi	Ludi ¹⁶	Sura	ლუდი
vinum	чихур(?)	Wein	Gwino	Gwini	Gwinci	ღვინო
vinum adustum	вино	Brantwein	Araki	Rachi	Arak	არაყი
lac recens	свежее молоко	Milch	Rtse	Wſchu ¹⁷	Irdſcho ¹⁸	რძე
lac coagulatum	кислое молоко	Gesäuerte Mileh	Madsoni	Madsoni ¹⁹	Madson	მადონი
mel	мед	Honig	Tapli	Topul	Tu	თაფლი

¹ Džori, G.

² Dschori < G.

³ Tcha < G.

⁴ Erdži, G.

⁵ Gedži, G.

⁶ Irem < G.

⁷ Aklemi < G.

⁸ Gorgonži, G.

⁹ Ts-chali-schingi, G.

¹⁰ Chorbali < G.

¹¹ Keri < G.

¹² Gomi < G.

¹³ Simidi < G.

¹⁴ Brinži, G.

¹⁵ Brinži, G.

¹⁶ Ludi < G.

¹⁷ Wža, G.

¹⁸ Irdže, G.

¹⁹ Madsoni < G.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrolisch (მეგრული)	Suanisch (სვანური)	
cera	воск	Wachs	Tsminda santeli	Santeli	Shid ¹	ცვილი
opis	пчела	Bienē	Putkari	S'cha	Gob	ფუტკარი
hydromel	питиевой мёд	Meth	Tapli-tzkali	—	—	ნეთი
panis	хлеб	Brod	Puri	Tschkomi	Dier	პური
butyrum	масло	Butter	Erbo	Erbo	Erbo	კარაჭი
casus	сѣра	Kiise	Kueli	Kwali	Tusch	ყველი
ovum	яйцо	Ey	Kuerzchi	Murkweli	Gikre	კვერცხი
piscis	рыба	Fisch	Tewsi	Tschchomi	Kalmuch	თევზი
avis	птица	Vogel	Prinvaeli	Prinuli ²	Mepel	ჩიტი, ფრინველი.
penna	перо	Feder	Pta	Gola	Gale	ფრთა
farina	мука	Mehl	Pkili	Kiri	Pek	უქვილი
linteum	холст	Leinwand	Tilo	Portscha	Sgur	ტილო
lana	шерсть	Wolle	Matkli	Motkori	Matkel	მატყელი
sericum	шелк	Seide	Abreschumi	Abreschumi ³	Abreschum	აბრეშუმი
corium	кожа	Leder	Samagi	Zaga	Samok	ტყავი
pannus	суево	Laken	Maudi, Tschali	Takalatl	Osar, Tska- lati	მალდი
indusium	рубаша	Hemd	Perangi	Osarc	Patan	პერანგი
femoralia	портки	Beinkleider	Nipchawi	Kurta	Arschui	ნიფხავი
vestis	одежда	Kleid	Tanisaumosi	—	Wereku	ტანისა- მოსი
pileus	шапка	Hut	Kudi	Kudi ⁴	Paku	ქუდი
calceus	сапог	Schuh	Tschekma	Tschekma ⁵	Tschekma	ჩეკმა
culter	нож	Messer	Dana	Chami	Jetschg	დანა
cochlear	ложка	Löffel	Kosi	Kosi ⁶	Kis	კოჯი
falx	коса	Sichel	Zeli	Zeli ⁷	Mortschi	ცელი
foenum	сено	Heu	Tiwa	Tipi	Tschem	თივა
aratrum	плуг	Pflug	Gutani	Ogapa	Gutan	გუტანი.
gladius	сабля	Schword	Chmali	Lekuri	Chmal	ხმალი
sclopetum	ружьѣ	Büchse oder Schießge- wehr	Topi	Topi ⁸	Top	თოქი
ignis	огонь	Feuer	Zezchli	Datschche	Jemesk	ცეცხლი.
arbor	дерево	Baum	Tqe, ut. tke	Tka	Tzcheku	ხე
lignum	дрова	Holz	Sche-scha	Dischcha	Sek	შეშა
fomes fra- gilis	трут	Zunder- schwamm	Abedi	Abedi ⁹	Abed	აბედი

¹ Gid, G.

² Prinuli < G.

³ Abreschumi < G.

⁴ Kudi < G.

⁵ Tschekma < G.

⁶ Kosi < G.

⁷ Zeli < G.

⁸ Topi < G.

⁹ Abedi < G.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სვანური)	
pulvis pyr.	порох	Schießpul- ver	Zamali	Zamali ¹	Shak ²	თოქის წამალი
silex	кремень	Feuerstein	Tali	Kaschi ³	Kasch	კაქი
sal	соль	Salz	Marili	Shumi ⁴	Gim	მარილი
chalybs	сталь	Stahl	Poladi	Poladi ⁵	Polad	ფოლადი
ferrum	железо	Eisen	Rkinu	Kina	Beresch	რკინა
plumbum	свинец	Bley	Tkte	Tkue ⁶	Tkui	ტყუია
stannum	олово	Zink	Kala	Kale	Kulal	კალა
cuprum	красная медь	Kupfer	Spilensi	Linshi ⁷	Spilens	სპილენძი
aurichalcum	жёлтая медь	Messing	Tidbaeri	Tidbāri ⁸	Tudher	თითბერი
sulphur	сера	Schwefel	Gogirdi	Zulzuba	Gogird	გოგირდი
nitrum	селитра	Salpeter	Gordschila ⁹	Gordschila ¹⁰	Shak ¹¹	გვარჯილა
argentum	серебро	Sibler	Werzchli	Kwartzsch- chili	Werzchle	ვერცხლი
aurum	золото	Gold	Okro	Mokro	Oker	ოქრო
pecunia	деньги	Geld	Tetri	Para	Para	ფული
terra	земля	Erde	Miza	Dichu	Gim	მიწა
argilla	глина	Thon	Ticha	Ticha ¹²	Gim	თიხა
arena	песок	Sand	Chumi	Chumi	Chum ¹³	ქვიჩა
calx	известь	Kalk	Kiri	Kiri ¹⁴	Kir	კირი
lapis	камень	Stein	Kwa	Kua	Kwa	ქვა
scaturigo	источник	Quell	Tzkaro	Zurgili	Jits	წყარო
fluvius	река	Strom	Bdinare	Bdinare ¹⁵	Gangalits	მდინარე
via	дорога	Weg	Gsa	Schara	Schuku	გზა
ager	поле	Akker	Mindori	Mindori ¹⁶	Mindor	მინდორი.
						ყანა
pratium	луг	Wiese	Satibi	Tipi	Jare	მდელო
mons	гора	Berg	Klde, Mta	Kirde	Kodsch ¹⁷	მთა
glacies	лёд	Eis	Kinuli	Ini	Kwarem	ყინული
nix	снег	Schnee	Towli	Teri	Mus	თოვლი
pluvia	дождь	Regen	Tzūma	Tschima	Utschga	წვიმა
tonitrum	гром	Donner	Kuchili	Gurgin	Jichanar	ქუხილი
fulgur	молния	Blitz	Elwa	Wali	Elwai	ელვა
sol	солнце	Sonne	Mse	Bscha ¹⁸	Mish ¹⁹	მზე
luna	месяц	Mond	Mtuare	Tuta	Deschdui	ნთვარე
dies	день	Tag	Dge	Ga	Antkwesk	დღე

¹ Zamali < G.

² Ğak, G.

³ Kaği, G.

⁴ Ğumi, G.

⁵ Poladi < G.

⁶ Tkue < G.

⁷ Liugi, G.

⁸ Tidbāri, G.

⁹ Gordğila, G.

¹⁰ Gordschila < G.

¹¹ Ğak, G.

¹² Ticha < G.

¹³ Chumi Chum < G.

¹⁴ Kiri < G.

¹⁵ Bdinare < G.

¹⁶ Mindori < G.

¹⁷ Kodğ, G.

¹⁸ Bğa, G.

¹⁹ Miğ, G.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სვანური)	
stellae	звѣзды	Sterne	Marskulawi	Murnts	Leet	ვარსკე- ლავი
nox	ночь	Nacht	Game	Seri	Isgiadeg	ღამე
meridies	полдень	Mittag	Schundge	Gonge	Gadi	შუადღე
hodie	—	Heute	Dges	Gh	Gaad	დღეს
heri	—	Gestern	Guschin	Goga	Michar	გუშინ
cras	—	Morgen	Chual	Tschume	—	ხვალ
dies solli *	воскре- сенье	—	ktre	dschaschga	misch jiadeg	კვირა
— lunae	понедель- ние	--	orschabati	tutaschga	doschdisch	ორშაბათი
— martis	вторник	—	samschabati	tachaschga	tachosch	სამშაბათი
— mercurii	среда	—	otchsabati	ghumaschga	ghumasch	ოთხშა- ბათი
— jovis	четвер- ток	—	chutschabati	tschaschga	tzaasch	ხუთშა- ბათი
— veneris	пятница	—	paraskewi	obischga	obisch	პარასკევი
— saturni	суббота	—	Schabati	Sabatoni	Sabtium	შაბათი
hebdomas	неделя	Woche	Kuire	Dschaschga	Naksi	კვირა
mensis	месяц	Monat	Twe	Tuta	Twai	თვე
Januarius **	Январь	—	1. Ianwari	—	Ianwari	იანვარი
Februarius	Февраль	—	2. Teberwali	—	Teberwali	თებერ- ვალი
Martius	Март	—	3. Marti	—	Marti	მარტი
Aprilis	Апрель	—	4. Aprili	—	Aprili	აპრილი
Maius	Май	—	5. Maisi	—	Maisi	მაისი
Junius	Июнь	—	6. Tiba-twe	Iwanoba	Iwanobis- twai	ივნისი
Julius	Июль	—	7. Mkatatwe	Kwerkwe	Kwirikobis twai	ივლისი
Augustus	Август	—	8. Maria no- bistwe	Argusto	Mariobis twai	აგვისტო
September	Сентябрь	—	9. Enkenis twe	Ekenia	Ekenistwai	სექტემ- ბერი
October	Октябрь	—	10. Gwlnobis twe	Gumatuta	Zipobis twai	ოქტომ- ბერი
November	Ноябрь	—	11. Georgo- bis twe	Gergeba tuta	Georgobis twai	ნოემბერი
December	Декабрь	—	12. Christi- schobis twe	Kise tuta	Chrischobis twai	დეკემბერი
annus	год	Jahr	Tzelitzadi	Zanamozana	Sai	წელიწადი
ieiunium	пост	—	Marchwa	Pitschwan	iltschar ¹	მარხვა

*—** კვირის დღეებისა და თვეების ჩამოთვლა პალასს გამოუტოვებია.

¹ Scini-an—iltschar < P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სუანური)	
ver	весна	Frühling	Gasapchuli	Gasapchuli	Gosapchuli ¹	გახად- ხული
aestas	лето	Sommer	Sapchuli	Sapchuli	Sapchuli ²	ხაფხული
autumnus	осень	Herbst	Schamod- goma	Schamod- goma	Schamod- goma ³	შემოდ- გომა
hyems	зима	Winter	Samtari	Samtari	Samtari ⁴	ხანთარი
somnum	сон	Schlaf	Dsili	Luri	Luri ⁵	ძილი
vigilia	бдение	Wachen	Gidsili	—	—	ღვიძილი
morbis	болезнь	Krankheit	Satkiwari	—	—	ავადმყოფობა
s. nitas	здравие	Gesundheit	Zits-zo- schle	—	—	ჯანმრთე- ლობა
frigus	стужа	Kälte	Zizio	Zizie	Zizie ⁶	სცივე
calor	теплота	Wärme	Tbila	Tbila	Tbila ⁷	სითბო
quies	покой	Ruhe	Gansuenchu	—	—	სიმშლი
amicus	друг	Freund	Megobari	—	—	მეგობარი
inimicus	недруг	Feind	Mteri	—	—	მტერი
fames	голод	Hunger	Schimschili	—	—	სიმშლი
sitis	жажда	Durst	Mskur-ewili	—	—	წყურვილი
albus	белый	Weiß	Totri	Tsche	Tetuno	თეთრი
niger	чёрный	Schwarz	Schawi	Schumb	Meschehe	შავი
ruber	красный	Roth	Tziteli	Tschita	Zerni	წითელი
viridis	зелёный	Grün	Mtzuane	Mtzuane ⁸	Tzuun	მწვანე
caeruleus	синий	Blau	Lurdschi ⁹	Lurdsch ¹⁰	Jurdsch ¹¹	ლურჯი
luteus	жёлтый	Gelb	Kwiteli	Kwiteli ¹²	Kwitai	ყვითელი
parvus	малый	Klein	Batara	Sima	Katon	პატარა
magnus	великий	Groß	Didi	Didi ¹³	Gangai	დიდი
durus	твёрдый	Hart	Mugari	Magari ¹⁴	Bekgi	მაგარი
mollis	мягкий	Weich	Rbili	Lubu	Menschge	რბილი
asper	перохо- ватый	Rauh	Abursche- luli ¹⁵	—	—	ხორკლი- ანი
laevis	гладкий	Glatt	Galesili	—	—	სწორი, გლუვი, პრიალა
dulcis	сладкий	Süß	Tkbili	—	Mutschjuchi	ტკბილი
amarus	горький	Bitter	Mtzare	Kolo	Maului	მწარე
acidus	кислый	Sauer	Mschawe ¹⁶	Mschau ¹⁷	Mischau ¹⁸	მეჟვე
gravis	тяжёлый	Schwer	Mtsime	Moka	Kwami	ძვირე

¹ Gasapchuli—Gosapchuli < G.

² Sapchuli—Sapchuli < G.

³ Schamodgoma—Schamodgoma < G.

⁴ Samtari—Samtari < G.

⁵ Luri < G.

⁶ Zizie—Zizie < G.

⁷ Tbila—Tbila < G.

⁸ Mtzuane < G.

⁹ Lurdgi, G.

¹⁰ Lurdsch < G.

¹¹ Jurdgi, G.

¹² Kwiteli < G.

¹³ Didi < G.

¹⁴ Magari < G.

¹⁵ Aburgheluli, G.

¹⁶ Mğawe, G.

¹⁷ Mschau < G.

¹⁸ Miğau, G.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	[Deutsch] (გერმანული)	Kartuelisch (ქართული)	Mingrelisch (მეგრული)	Suanisch (სუანური)	
levis pulcher deformis	лѣгкій пригожій непри- родный	Leicht Schön Ungestalt	Subuki Lamasi. Awi	Lekin Skuami Uhado	Asch schi Musguen Jek	მსუბუქი ლამახი უწნო
timidus	боязли- вый	Furchtsam	Mschischari	Schkurin	Maka juur	მშიშარა
calidus	тѣплый	Warm	Thbili	Tubu	Tebdi	თბილი
frigidus	студеный	Kalt	Ziwu	Rgili	Mitsgi	ცივი, * გრილი
altus	высокий	Hoch	Magali	—	Kowitchi	მაღალი
humilis	низкий	Niedrig	Dabali	—	Dambai	დაბალი
profundus	глубокий	Tief	Girma	Ormo	Tschakw	ღრმა
bonus	добрый	Gut	Kargi	Dschiri ¹	Eser	კარგი
malus	худый	Böse	Pinti	Moglach	Choia	ავი, ცუდი
flere	плакать	Weinen	Tirili	—	—	ტირილი
ridere	смеяться	Lachen	Zizili	—	—	სიცილი
amare	любить	Lieben	Zikwaruli	—	—	სიყვარული
loqui	говорить	Reden	Laparaki	—	—	ლაპარაკი
occidere	убить	—	nofkla	—	—	მოკლა
mori	умереть	Sterben	Maukudeba	—	—	სიკვდილი, კვდობა
mortuus	умерший	—	gudari	—	—	მკვდარი
vivere	жить	Leben	Zizots'chle	—	—	ცხოვრება
aegrotare	болеть	—	awantopoba	—	—	ავადმყოფობა
edere	есть	Essen	Satschnueli	—	—	კმა
bibere	пить	Trinken	Sasmaeli	—	—	სმა
claro	дать	Geben	Mamets	—	—	მიცემა
petere	просить	—	ft'chowc	—	—	თხოვნა ¹
sumere	брать	Nehmen	Gamowartli	—	—	გამორთმევა
videre	видеть	Sehen	Chedau	—	—	ხედავ
audire	слышать	Hören	Gaigone	—	—	სმენა
ire	идти	Gehen	Zasla	—	—	წასვლა
equitare	ехать	Reiten	Zeheni ²	—	—	ცხენით წა
mittere	послать	—	zasla	—	—	სულა
expectare	ожидать	—	gaksawna	—	—	გაგზავნა
punire	наказывать	—	moodsda	—	—	მოცდა
			dgarima	—	—	დასჯა

¹ Dgiri, G.

² Ts'cheni, G.

2. Lesginische und damit verwandte Mundarten*:

(დეკური და მისი მონათესავე ძნები)

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანუზუბური)	2. Dschar (კარული)	3. Chunsang (ხუნსახური)	4. Diulo (დილოური)	ლმერლი ბატონი მე ჩემი ჩემი ხარი ჩემი ძროხა შენ შენი შენი ხარი შენი ძროხა ის ჩვენ თქვენ ისინი
Deus	бог	Gott	Bedschét	[Bodschet]	Bedschas ¹	[Bedschet]	ლმერლი
Dominus	господин	Heir	Chaana	Chaana	[Chaana]	Auarax ²	ბატონი
Ego	я	Ich	Dun	[Dun]	[Dun]	Di	მე
meus	мой	mein	Dür	Dürab	Dürbugu	Dac	ჩემი
meus bos	мой бык	—	dür ös	Dürab öts	—	Dac is	ჩემი ხარი
meus vacca	моя корова	—	dür akā	dürab akā	—	dac atā ²	ჩემი ძროხა
Tu	ты	Du	mun	[mun]	[mun]	mi	შენ
tuus	твой	Dein	Dur	Durab	Dur ⁴	Dacbi ⁵	შენი
tuus bos	твой бык	—	dur ös	durab öts	—	daebi is	შენი ხარი
tuus vacca	твоя корова	—	dur akā	dürab akā	—	daebi atā ⁶	შენი ძროხა
ille	он	er	Hadab	[Hadab]	dow ⁷	Džo ⁸	ის
nos	мы	wir	Niğ ⁹	[niş]	nishe ¹⁰	Eli	ჩვენ
vos	вы	lhr	Muğ ¹¹	[muş]	nusch ¹²	Meğ ¹³	თქვენ
illi	они	sie	Hadal	D a l	Doll ¹⁴	ğedwi ¹⁵	ისინი

* გოულენუნტდტის დედანში მოცემულია ლათინურ-რუსული შესატყვისები ნაცვლად გერმანულია, რომელიც პალასს აქვს; ჩვენს ორივე შეყარეთ. ამასთან, კვადრატულ ფორმლებში ვითარებები სიტყვებს, რაც გოულენუნტდტის დედანში არ არის, ან იმათ აღვიღას დეფინიცი, ხოლო პალასს კი შეუხია.

¹ Bedschet, P.

² Auarek, P.

³ meus bos—dao atā < P.

⁴ Durab, P.

⁵ Diibi, P.

⁶ tuus bos—daebi atā < P.

⁷ Hadab, P.

⁸ Dscho, P.

⁹ niş, P.

¹⁰ niş, P.

¹¹ niş, P.

¹² niş, P.

¹³ Meshi, P.

¹⁴ Dal, P.

¹⁵ Sheitwi, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანწყუბური)	2. Dialect (კარული)	3. Chusang (ხუნსახური)	4. Dido (დიდოური)	
so	сеи	sich	Jenó	ჯენ ¹	—	—	თავისთავს
suus	свой	sein	Jenel	ჯენელი ²	Schendiil, diluo ³	—	თავისი
suus bos	свой бык	—	jenel os	—	—	—	თავისი ხარი
sua vacca	своя корова	—	jenel aká ⁴	—	—	—	თავისი ძროხა
noster	наш	unser	nefer ⁵	ნეფერ ⁶	ndsher ⁶	—	ჩვენი
vobis	вам	Euch	Müger ⁶	[musherab]	[moshorab]	—	თქვენ
vester	вам	—	müger	mođerab	nsher ⁶	—	თქვენი
quis	кто	wer	Schuu	Schamuu	Schumuu	Schebiol	ვინა
cutis	вѣл	wasson	Ch'il	Chilabi	Kisamun	Ti'hus	ვისი
qui	кому	won	chil	chilbi	[Chibi]	—	ვის
quem	кого	wen	Hauh'il	Chisissi	Ani	To	აქეთ
huc	сюда	Hieher	S'lab	Echiab	Duwechun	Elagor	იქით
illuc	туда	Dorthin	Dabá	Dabai	Ertenechwu	Chomiol'	ღიდინა
diu	давно	Längst	Ameramech ¹⁰	[Ameramich]	Dahabugu ¹³	Taniol'	კრატახანა
nuper	недавно	neulich	Dahamech	Tinamech ¹¹	Ritkad ¹⁴	maeki ¹⁵	შერს
longinque	далеко	Fern	Rigad ¹²	[Ridshad]	Aagar	Igo	ახლას
prope	близко	nahe	Hanđi ¹⁶	Heđe ¹⁷	Schiblu (hihe) ¹⁸	Schebiol'	თან
quid	что	was?	Schib	Schebugu	Hlik (asstu) ¹⁹	Tscho	მა
imo	да	Ja	E	Ei	Hedschos (hetschon) ²⁰	Anu	არა
non	нет	nein	Guru	Hedschab	[naka]	—	შეშვებ, უკან
post	после	Hinterher	Makasak	maka	[Zebe]	—	შუბინ
ante	прежде	Vorher	Zebe	[Zobe]	—	—	—
propter	для	—	ti	ti ¹¹	—	—	—

¹ Sheno, P.
² Shenelab, P.
³ Schenelau, P.
⁴ suus bos—jenel aká<P.
⁵ Neshar, P.
⁶ nesharab, P.
⁷ nesherau, P.
⁸ nushar—nusher<P.
⁹ Ameramich, P.
¹⁰ Tinamach, P.
¹¹ Hanshi, P.
¹² Ridshad, P.
¹³ Ridket, P.
¹⁴ Miki, P.
¹⁵ Hanshi, P.
¹⁶ Hihe, P.
¹⁷ (hihe)<P.
¹⁸ (asstu)<P.
¹⁹ (hetschon)<P.
²⁰ Proppter—ti<P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანწყუხური)	2 Dschar (ძარული)	3. Chunsag (ხუნსახური)	4. Dido (დიდოური)
Eins			zo	[zo]	Zo	Zis
Zwey			kigo	[Kigo]	Kigo	Keeno
Drey			Tawgo	Chabgo	Schabgo (čhljabgo) 1	Y Sonno 2
Vier			uchgo	[Uchgo]	Unkugo 3	Uino
Fünf			Schugo	[Schugo]	Schugo	Y Senno 4
Sechs			Antl'igo *	Anchgo	Antl'igo (antl'ko) 5	Isno 7
Sieben			Antelgo	[Antelgo]	Antl'igo *	At'lno
Acht			Mitl'igo	Mikgo	Mittl'igo	Bit'lno
Neun			Itschgo	[Itscho]	Itscho	Otschhino 6
Zehn			Antsago	[Antsago]	Anzgo 10	Ozino
Elf			Anzila-sogo 11	Anzilazo	Anzilja-zo 12	Ziozi
Zwölf			anzila-kigo	[Anzila-kigo]	Anzilja-kigo 13	Katozi
13			anzila tawgo	Anzila chabgo	Anzilra čhljabgo	Y Sotozi
14			anzila uchgo	—	—	Uiozi
15			anzila schugo	—	—	Y Seozi
16			anzila antl'igo	Anzila anchgo	Anzila antl'igo	Issozi
17			anzila antelgo	—	—	At'l'ozl
18			anzila mit'l'igo	Anzila inikgo	Anzila mitl'igo	Bit'l'ozl
19			anzila itschgo	—	—	Etsch'ozl 14
zwanzig			Chogo	Chogo	Kojo 15	Ku

1 (čhljabgo) < P.
 2 Sonno, P.
 3 Uchgo, P.

4 Senno, P.
 5 Ant'l'go, P.
 6 (antl'ko) < P.

7 Isno, P.
 8 Antelgo, P.
 9 Otschim, P.

10 Antsago, P.
 11 Anzila-sogo, P.
 12 Anzila-zo, P.

13 Anzila-kigo, P.
 14 13—etsch'ozl < P.
 15 Chogo, P.

[Lafel- მისი] (სემი) [Rus- სისი] (სემ)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (აწვეუბანი)	2. Dschur (კარული)	3. Chunsag (ხუნსაბური)	4. Dido (დიდოური)
Ein und zwanzig 22	Chola sogo ¹	Chola zo	Chola zo ²	Kölo zo ³	Kunozis
29	Chola kigo	—	Külo kigo	—	Kuno kaeno
Dreissig	Chola itschgo	—	—	[Chola-antsgo]	Kuno otschino ⁴
Ein und dreissig	Tebergo	Chola-antsgo	Chola-antsgo	[Chola-antsgo]	Kunozino
Vierzig	Teberelda-sogo	Chola anzila zo	Chola anzila zo	[Chola anzila zo]	Kunoziozi
Ein und vierzig	Kichogo	[Kichogo]	[Kichogo]	[Kichogo]	Kaenoku ⁴
Fünfzig	Kichelda sogo ⁵	Kichoida zo	[Kichoida zo]	[Kichoida zo]	Kaenokunozis ⁵
Ein u. fünf- zig	Kichelda antsgo	[Kichoida antsgo]	[Kichoida antsgo]	[Kichoida ant- sgo]	Kaenokuno- zino ⁷
Sechzig	Kichelda anzila sogo ⁶	Kichoida anzila zo ⁶	Kichoida anzila zo ⁶	—	Kacno kuno
61	Taw-chogo	Chabzul-chogo	Chabzul-chogo	Taw-chogo	ziozi ¹⁰
Siebenzig	Tawchogelda sogo	Chabchoelda zo	Chabchoelda zo	—	Sonnoku ¹¹
71	Tawchogelda antsgo	Chabchoelda antsgo ¹¹	Chabchoelda antsgo ¹¹	[Chabchoelda zo]	Sonno kunozis ¹¹
Achtzig	Tawchogelda anzila sogo	Chabchoelda anzila zo	Chabchoelda anzila zo	—	Sonnokunozino ¹¹
81	Ueh chogo	Uehzuhl chogo	Uehzuhl chogo	[Uehzul chogo]	Sonnoku ziozi ¹¹
	Ueh chogelda sogo	Uehzuhlchogo zo	Uehzuhlchogo zo	—	Sonnoku ziozi ¹¹

¹ Chola sogo, P.² Chola-zo, P.³ 22—kuno otschino < P.⁴ Kānoku, P.⁵ Kichelda sogo, P.⁶ Kānokunozis, P.⁷ Kānokunozino, P.⁸ Sogo, P.⁹ Kichelda anzila zo < P.¹⁰ Kānokunoziozi, P.¹¹ Sonnoku, P.¹² 61—Sonnoku kunozis < P.¹³ Chabchoelda zo, P.¹⁴ Sonnokunozino, P.¹⁵ 71—Sonnoku ziozi < P.¹⁶ 81—Uino kunozis < P.

[Latinitisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანწყუბური)	2. Dschur (ჯარული)	3. Chimsag (ხუმახუნი)	4. Dido (დიდორი)	ოთხრედაათი
		Neunzig	Uch chogeldin antsgo	Uchzul chooldin antsgo ¹	[Uchzulchorgozo]	Uinokinozino	ოთხრედა- თერთმეტი
		Hundert	Uch chogeldin anzila šogo	—	—	Uinokun oziozi ²	ათი
		200	Nusgo Kinusgo	[Nusgo]	[Nusgo]	Bischon Kaenobischon	ორასი
		300	Tabnusgo	Chabnusgo	—	Sonnobischon ³	სანასი
		Tausend	Asargo ⁴	[Asargo]	[Asargo]	Ozinobischon	ათასი
homo	человек	Mensch	Bahardish	Tschi ⁵	Zozi, genat ⁶	Tschekwi	ადარასი
gens	народ	Volk	Jemerandshi	Šamnahad ⁷	—	Os	ხალხი
pater	отец	Vater	Dedò	[Dede]	Dadi	Obio	მამა
avus	дядя	Großvater	Hadedic ⁸	Hueroemen ⁹	Kudnemim ¹⁰	Etschlio	პაპა
prouvus	продед	Urgroßvater	Hadedel dede ¹¹	Hueroemen zallo dede ¹²	—	—	პაპის მამა
mater	мать	Mutter	Ebel	[Ebel]	Evel	Enniu	დედა
frater	брат	Bruder	Uats	[Uats]	Waus (uuz) ¹³	Glutschessio	ძმა
soror	сестра	Schwester	Hints	[Hiats]	Jas (jaz) ¹⁴	Akiesio	და
filius	сын	Sohn	Timir	Chimir	Timir	Utschi	ვაჟი/წილი
filia	дочь	Tochter	Jas	Chimir	Jäss ¹⁵	Kid	ქალი/წილი
infans	младенец	Kind	Timir	Chimir	[Timir]	Takui uschi ¹⁶	ბავშვი
puer	малыш	Knabe	Uassa	[Uassa]	Wass ¹⁷	Utschi	ბავშვი
vir	муж	Mann	Tschi	[Tschi]	Bahardisch	—	მამაკაცი
			Behardish oder Tschi ¹⁸ , P.	10 Kudfimim, P.	10 Bahardisch	10 Jas, P.	
			Zozi, genat ¹⁹ , P.	11 Hüdedel dede, P.	11 Hüdedel dede, P.	11 Takwiuschi, P.	
			Šamnahad, P.	12 Hüro menzalic dede, P.	12 Hüro menzalic dede, P.	11 Was, P.	
			Hüdede, P.	13 Waus, P.	13 Waus, P.		
			Hüroemen, P.	14 Jas, P.	14 Jas, P.		

[Latoinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანჭუბური)	2. Dschar (ჭარული)	3. Chumsag (უმნახური)	4. Didlo (დიდური)	
senex	старик	Greis	Herantschi	[Herantschi]	—	Etschru tschekwi	მობუტი კატი
unus	одинъ	Alt Weib	Hern ūdam	Herau tschaba	Hernu	Etschru ganabi	მობუტი ჭალი
maritus	муж	Ehemann	Bichintseli	G̃nelau tseli *	Bichintschi	Tschediu	ქარი
uxor	жена	Ehefrau	Tschuŋo *	G̃nelau tselaba *	Tschuŋa *	Dae Iarnu	ცოლი
foemina	женщина	Weib	Tschuŋo *	Rutschaba	Tschuŋa *	Ganabi	დედეკატი, ჭალი
virgo	девушка	Jungfer	Jasse	[Jasse]	[Jasse]	Kid	ჭალწული
meretrix	блудъ	Hure	Jehuli tschuŋo *	—	—	—	კახხა
capillus	волос	Haar	Šab *	[Šab]	Gelml, haljal *	Kodi	ომა
barba	борода	Barb	Mejŋ *	[Mejesh]	Mesch **	Mescholga	წვერი
frons	лоб	Stirn	Nodo *	[Nodo]	[Nodo]	Tlokwa	უბლი
oculus	глаз	Auge	Beer	[Beer]	Ber **	Ortrabi	თვალი
nasus	нос	Nase	Chumung	Muschusch	Chomag	Mali	ცხერი
auris	ухо	Ohr	In	En	En **	Aheabi	ყური
os	рот	Mund	Kaal	[Kaal]	Kal **	Haku	პირი
labium	губа	Lippe	Kuét	Kutal	Kutwi	Hut	ტუჩი
dens	зуб	Zahn	Sibi **	[Sibi]	Zabi	Kizu	ქბლი
lingua	язык	Zunge	Mants	[Mats]	Maz **	Mets	ენა
caput	голова	Kopf	Betèr	Bekèr	Betèr	Tkin	თავი
collum	шея	Hals	Gubur	Gabur	Gabur	Metsch	ფული, კისერი
humerus	плечо	Schulter	Buhun	Getsch	Gesch	Hiro	მხარი
manus	рука	Hand	Kuér	Ker	Kwer (kumur) **	Retla	ხელი

1 Shenekantschi, P.
 2 Tschusho, P.
 3 Sheneinutschaba, P.
 4 Tschusha, P.

5 Tschusho, P.
 6 Tschushu, P.
 7 Jehuhi-tschusho, P.
 8 Sub, P.

9 Galal, haljal < P.
 10 Mejesh, P.
 11 Mejesh, P.
 12 Beer, P.

13 In, P.
 14 Kaal, P.
 15 Sibi, P.

16 Mats, P.
 17 (Kumur) < P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანწყობური)	2. Dschar (კარული)	3. Chunsag (ხუნძახური)	4. Dido (დიდოური)	
digitus	палец	Finger	Näts	Gilisch	Kilisch (kelesch) ¹	Baschibi	თითი
unguis	ноготь	Nagel	Maat	Manch	Mat'	Mot'ugi	ფრჩხილი
femur	бедро	Lende	Maatsch	Maatscho	[Maatsch]	Och	თეფები
crus	голень	Bein	Maho	[Maho]	[Maho]	Komtschu	წევი
pes	нога	Fuß	Pog	[Pog]	Hetel ²	Rori	ფეხი
genu	колено	Knie	Naku	Guga	Naku	Eknoku	მუხლი
mamma	грудь	Brüste	Keek	Chudti	Kaka (keke) ³	Kiki	ძუძუ
penis	мужской детород- ный уль	—	Beker	—	—	Bilu	მამაკაცის ახა
vulva	женский детород- ный уль	—	mis	—	—	Beti ⁴	ქალის ახა
cutis	кожа	Haut	Cheg	Kech	Zoko	Bik	ტყავი
caro	мясо	Fleisch	Han	[Han]	Chjan ⁵	Retl'	ბორცი
os	кость	Knochen	Radla	Rekka	Radla, rat'lah ⁶	Tlusa	ძვლი
sanguis	кровь	Blut	Bi	[Bi]	Bi, pih ⁷	E	სისხლი
pinguedo	жир	Fett	Tati	[Tati]	—	Ritl'	ქონი
cerebrum	мозг	Gehirn	Adamachn	Adalmahu ⁸	Koris	Ata	ტყინი
cor	сердце	Herz	Rak	[Rak]	[Rak]	Roko	გული
urina	моча	Urin	Kusch	[Kusch]	[Kusch]	—	შარდი
sudor	пот	Schweiß	Eot	Eiki	Heet	Jfroit	თვლი
canis	собака	Hund	Rog	He	Hue	Gwai	ფაქალი
felis	кошка	Katze	Getu	Pishik	Geto	Kcto	კატა
bos	бык	Ochs	Os	Ots	Ots	Is	ხარი

¹ Pih < P.
⁶ Adalmohu, P.

⁴ Ponis—beti < P.
⁵ Han, P.
⁶ Radle, P.

¹ (Kelesch) < P.
² Pog, P.
³ (Keke) < P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანუგებული)	2. Dschar (ძარული)	3. Chunsag (ხუნსახური)	4. Didlo (დიდლური)	
vacca	жороса	Kuh	Aka	[Aka]	Aka	Atz	ძროხა
vitulus	тегънок	Kalb	Betsche	[Betsche]	[Betsche]	Meschi	ბძო
equus	лошадѣ	Pferd	Tschu	[Tschu]	Tschu	Tschu	ცხენი
asinus	осѣл	Esel	Hama	[Hama]	[Hama]	Amoi	კირი
mulus	лошак	Maulthier	Urtsem	Ertsem	Urtsen	Kworetzeni	ჯარი
ovis	овца	Schaaf	Elt	[Eu]	[Eu]	Bet'	ცხვარი
aries	баран	Widder	Deon	Ku	[KŃ]	Mitl'	ერკმული
capra	коза	Ziege	Ze	[Ze]	[Ze]	Tschan'	თხა
caper	козѣ	Bock	Teng'	King' ⁴	Teng' ⁵	Zeki ⁶	ვატი
agnus	ягленок	Lam	Hoh	Keß	Thiehel	Tkeli	ბატანი, კრევი
sus	свинья	Schwein	Boton	Buchon	Boton	Betlo	ღორი
cervus	олень	Hirsch	Ridg' ⁷	Tschaan	Gitutsch	Shid' ⁸	რემი
camelus	верблюд	Kameel	Uarania	Dewa	Warani	Omokwilo	აქლემი
gallus	петух	Hahn	Heleko	Helko	Heleko	Onotsch	მამალი
gallina	курица	Huhn	Anako	Anko	Angkob ⁹	Akaeonotsch ¹⁰	ქათამი
anser	гусь	Gans	Tschaha-Hing' ¹¹	Kaas	[Kaas]	Kochgo	ბატე
anas	утка	Ente	[Urdak]	Urdak	Rukul anko	—	იხვი
triticum	пшеница	Weizen	Rodchi	Roehi	Roodl'	Kikioat	ბორბალი
hordeum	ячмень	Gerste	Dok	[Dok]	[Dok]	Maka	ქერი
milium	просо	Hirsen	Mutsch	[Mutsch]	[Mutsch]	Mteo	ფეტვი
avena	овѣс	Haber	Ugu	Ugu	Niha	—	შურა
mays	—	Mays	Bagdad	Pinda bugda	Zoroto roodl'	—	სიმინდი
tibacum	табак	Taback	Tambak	Tambukü	Tamako ¹²	Tamaku	თამბაკი

¹ Tschan, P.
² Zeki, P.
³ Tensh, P.

⁴ Kinsh, P.
⁵ Tensh, P.
⁶ Mitli, P.

⁷ Ridsh, P.
⁸ Shid, P.
⁹ Anako, P.

¹⁰ Aktionotsch, P.
¹¹ Tschaha-Hinsli, P.
¹² Tamoko, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანწყებულის)	2. Dachari (პარული)	3. Chunsag (ხუნსახური)	4. Dido (დიდოური)
oriza	пшено сорочинское	Reis	Brinḡ ¹	Brins	Perinḡ ²	Pirunḡ ³
gossipium	хлопчатая бумага	Baumwoll	Pabag	Baupug	Otokas	Bamba
agua	вода	Wasser	Htlim	Chim	Htlim, tli ⁴	Htli
cerevissia	пиво	Bier	Tachas	[Tschaa]	Busa	—
vinum	вино	Wein	Dḡa ⁵	Tschachir	Dḡa ⁶	—
vinu adustum	чхыр	Brantwein	Arak	Arakin	Araki	—
lac recens...	молоко свежее	Frische Milch	Raach	Rāch ⁷	Brjach ⁸	Ghe
lac coagulāt.	молоко вкисшее	Saure Milch	Beta rāch	Ebeldschara rach ⁹	Betḡ	Teknesighe ¹⁰
mel	мед	Honig	Hodzḡ	[Hodzḡ]	[Hoizol]	Nutzi
cera	воск	Wachs	Hḡ	[Ho]	Hoc	—
apis	пчели	Bienen	Nu	[Na]	Nu	Tut
hidromel	пчелиный мёд	Meth	Hidzil htlim	[Hidsilim]	Hadzul htlim	Nūizi htli ¹¹
panis	хлеб	Brod	Tsched	[Tsched]	[Tsched]	Sia
—	масло коровье	Butter	Nach	[Nach]	Nah	(Ghos ridtl ¹²) ¹³
caseus	сыр	Kāso	Hann	[Hann]	[Haan]	Akri
ovum	яйцо	Ey	Hano	[Hano]	Hono; chono ¹⁴	Kenatsch
pisces	рыба	Fisch	Tschuḡ	[Tschua]	[Tschun]	Bessstro
avis	птица	Vogel	Hindḡ ¹⁵	[Hindsh]	[Hindsh]	Agitschik
penna	перо	Feder	Mitir	[Mitir]	[Mitir]	Lelabi
farina	мука	Mehl	Aat ¹⁶	[Aot]	Chara rodtl ¹⁷	At
linteum	холст	Leinwand	Girdḡi ¹⁸	[Girdschil]	Hebed	Katan
lana	шерсть	Wolle	Kuas	[Kuas]	[Kuas]	His

¹ Brinsh, P.
² Perinsh, P.
³ Piranshi, P.
⁴ tli < P.
⁵ Dsha, P.
⁶ Dsha, P.
⁷ Raach, P.
⁸ Raach, P.
⁹ Ebeldscharorach, P.
¹⁰ Tekasi ghe, P.
¹¹ Nutzihtli, P.
¹² Ges ridtl, P.
¹³ Chono < P.
¹⁴ Hindsh, P.
¹⁵ Ghoterrott, P.
¹⁶ Hirdshi, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzing (ანჟინგური)	2. Dschar (ჟარული)	3. Chunsag (ჩუნსაგური)	4. Dido (დიდური)
sericum	шелк	Seide	Abreschummi	—	Tschila	Arwaschum
corium	кожа	Leder	Nakai	[Nakai]	[Nakai]	Iriot
pinus	сухо	Laken	Sakalat ¹	[Sakalat]	[Sakalat]	Sakalat
indusium	рубаша	Hemd	Gurid	[Gurid]	Retel	Ged
femorilla	порты	Beinkleider	Hebot	[Hebot]	Tn̄gur ²	Gedl'u
vestis	одежда	Kleid	Reodkum̄gu ³	—	Retelkum	Tschetlo
pileus	шапка	—	Tugur	—	Tagur	Kuk ⁴
calceus	башмак	Schuh	Tschegma	[Tschegma]	[Tschegma]	Maschabi ⁵
culter	нож	Messer	Nuus	[Nuus]	[Nuus]	Teek ⁶
cochlear	ложка	Löffel	Kosi	[Kosi]	Gut	Roschi ⁷
falx	коса	Sichel	Zoot	[Zoot]	Charizad ⁸	Neschu ⁹
foenum	сено	Heu	Cheer	[Cheer]	—	Bich
ararum	ялг	Pflug	Burus	[Burus]	Bruts	Birus
gladius	сабля	Schwert	Chaltschin	[Chaltschin]	Choltschen	Matschu
sclopetum	ружьё	Feuerwehr	Topang	[Topang]	Tomang	Tupi
ignis	огонь	Feuer	Za	[Za]	[Za]	Zi
lignum	дерево	Holz	Zul	[Zul]	[Zul]	Redukaza
arbor	дерево	Baum	Guet	[Guet]	[Guet]	Gwinsched
fomes funga- rius	гриб	Zunderschwam	Saak	[Saak]	[Saak]	Schokwi
pulvis purius	порох	Schießpulver	Cheel	[Cheel]	Tomangol cheer	Bich
silex	кремень	Feuerstein	Modgo ¹⁰	[Modsho]	[Modsho]	Atu

¹ Sakalat, P.
² Tashur, P.
³ Reodkumshu, P.

⁴ Pileus—kuk<P.
⁵ Kuk, P.
⁶ Maschabi, P.

⁷ Teek, P.
⁸ Charizael, P.

⁹ Reschu, P.
¹⁰ Modsho, P.

თოვის წახლი

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანწყუბური)	2. Dachar (კარგული)	3. Chunsag (ხენახსუბური)	4. Dido (დიდო)
sal	соль	Salz	Zam	[Zam]	[Zam]	Zio
chalybs	сталь	Stahl	Tscheran	[Tscheran]	[Tscheran]	Burtik
ferrum	железо	Eisen	Manch	[Manch]	[Manch]	Ger
plumbum	свинец	Bley	Gula	[Gula]	[Gula]	Hil
stannum	олоно	Zink	Tuchi	[Tuchi]	[Tuchi]	Kaebn ¹
cuprum	красная медь	Kupfer	Pach	[Pach]	Bach	Hiroz
aurichalcum	желтая медь	Messing	Karbit	[Karbit]	[Karbit]	Maech ²
argentum	серебро	Silber	Aratz	[Aratz]	[Aratz]	Mitzchir
aurum	золото	Gold	Maesed ³	[Mäsed]	[Mäsed]	Ukru ⁴
sulphur	сера	Schwefel	Tschubat	[Tschabat]	[Tschubat]	Tschogrok ⁵
nitrum	селитра	Salpoter	Tschamsa ⁶	[Tschamsa]	[Tschamsa]	Tschok ⁷
potunia	доули	Geld	Aratzo	[Aratzo]	[Aratzo]	Mitzchir
toira	земля	Erdo	Rat ⁸	[Rat]	[Rat]	Tschedo
argilla	глина	Thon	Tschabar	[Tschabar]	[Tschabar]	Tschelido ⁹
calx	измельч	Kalk	Kiradz ¹⁰	[Kiradsch]	Tkoe	Ker ¹⁰
arena	песок	Sand	—	—	Tschimig	Gihit ¹¹
lapis	камень	Stein	Tob	[Teb]	Izo, hezo ¹²	Gul
scaturigo	источник	Quell	Tudal htlim	—	—	Is
fluvius	река	Fluß	Or	[Or]	Hor ¹³	Cihu
via	дорога	Weg	Nach	[Nuch]	[Nuch]	Huni
agor	поле	Akker	Meidan	[Meidan]	[Meidan]	Meidan
pratium	луг	Wiese	Meidan	[Meidan]	Charchualchak	—
mons	гора	Berg	Möer	[Moer]	T'huru	T'hlad

¹ Kubu, P.
² Mäch, P.
³ Mäsed, P.
⁴ Ukro, P.

⁵ Milch, P.
⁶ Tschamsa, P.
⁷ Tschogok, P.
⁸ Gishudo, P.

⁹ Kiradsh, P.
¹⁰ Keru, P.
¹¹ Ker, P.

¹² Izo, P.
¹³ Or, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანეზუბური)	2. Dschar (ჰარული)	3. Chunsag (ხუნსახური)	4. Dido (დიდული)
glacies	лѣд	Eis	Rii	[Rii]	Zner	Beru
nix	снѣг	Schnee	Asu ¹	[Asu]	[Asu]	Issi
pluvia	дождь	Regen	Zad	[Zad]	Zat ²	Kema
tonitrus	гром	Donner	Gurgur	[Gurgur]	Goglebu	Chuchudori
fulgur	молния	Blitz	Pri	[Pri]	Pir	Makt'1
sol	солнце	Sonne	Baak	[Baak]	Kko ³	Buk'
luna	месяц	Mond	Moots	[Moots]	[Moots]	Butzi
dies	день	Tag	Ko	[Ko]	Dgaká ⁴	Dgakul ⁵
stellae	звѣзды	Sterne	Zoa	[Zoa]	Za ⁶	Za
nox	ночь	Nacht	Surdo ⁷	[Surdo]	[Surdo]	Gidol
hodie	сегодня	Heute	—	—	Dgaká ⁸	Dgakul ⁹
heri	вчера	Gestern	—	—	Meter	Hut'1
cras	завтра	Morgen	—	—	Sese	Gwide
meridies	полдень	Mittag	Kuat	[Kuat]	Kadmechhu	Kischod
Dies solis	воскресенье	—	Hatani (1)	—	Attani (1)	Hatan (1)
— lunae	понедельник	—	Alt'choni (2)	—	Attchoni (2)	Alt'choni (2)
— martis	вторник	—	Chadusi (3)	—	Itanike (3)	Chadus (3)
— mercurii	среда	—	Tschuadul (4)	—	Hatanek (4)	Tschuadur (4)
— jovis	четверток	—	T'loro (5)	—	Chotloko (5)	T'loro (5)
— veneris	пятница	—	Mugmar (6)	—	Kurman (6)	Mugmar (6)
— saturnii	суббота	—	Schamat (7)	—	Schamat (7)	Schamat (7) ¹⁰
hebtomas	неделя	Woche	Zoant'lo	—	Usmonko	Mugmar ¹¹
monsis	месяц	Mond	Moots	—	Moz ¹²	Butzi

¹ Asu, P.
² Zad, P.
³ Bontk, P.

⁴ Dshoka, P.
⁵ Dshakul, P.
⁶ Zoa, P.

⁷ Surdo, P.
⁸ Dshaka, P.
⁹ Dshiekul, P.

¹⁰ Dies solis—Schamat < P. ახსოვან, დედანში დღეები ანეზუ-
დაა დალაგებული და ამიტომ გვერდით მიწერილი
აქვთ ზოგის მარჯვენაგან რიცხვითი ნიშნები. ჩვენ დაჯ-
ლაგეთ რიცხვების მიხედვით—გ. ზ.

¹¹ Mushmar, P.
¹² Moz < P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (აგრანბნული)	1. Von Anzug (ანჭუბური)	2. Decliar (კარული)	3. Chunsag (ბუნძახური)	4. Dido (დიდური)	
annus	год	Jahr	წოხო ¹	[Soso]	Thahel, sson ¹	~ T'leb ²	წელიწადი
ver	вечо	Frühling	Ichti	—	Ochossa	Atoch	გაზაფხული
aestas	лето	Sommer	Bii	—	Ridal	Somitl'	ზაფხული
autumnus	осень	Herbst	Chasil ⁴	—	Chasab	Imcho	შემოდგომა
hyems-	зима	Winter	T'in	—	Chasel	Et'erno	ზამთარი
somnum	сон	Schlaf	Matli	Matli	[Matli]	—	ძილი
vigiliae	будяне	Wachen	Henki	[Henki]	[Henki]	—	ღვიძილი
morbis	болезнь	Krankheit	Unthi	—	—	—	ავადმყოფობა
sanitas	здравно	Gesundheit	Tuchi	—	—	—	ჯანმრთელობა
frigus	стужа	Kälte	Rohi	—	—	—	სიციფე
calor	теплота	Wärme	Chenti	—	—	—	სითბო
je junium	пост	—	Kalchue	—	Kalko	Kul ³	მარბე
quies	покой	—	Harchütü ⁵	—	—	—	სიმწიფე
amicus	друг	Freund	Hudula	—	—	—	მეგობარი
inimicus	подруг	Feind	Šianttschi ⁷	—	—	—	მტერი
fames	голод	Hunger	Raki	—	—	—	სიმშილი
sitis	жажда	Durst	Ganki	—	—	—	წყურბოლი
albus	белый	Weiß	Arats	[Arats]	Raha	Aluka	თეთრი
niger	черный	Schwarz	D'ir	[Dir]	Tscheran	Kaba	შავი
ruber	красный	Roth	Baaran	[Baaran]	Baara ⁶	Zuda	წითელი
viridis	зеленый	Grün	Ordgin ⁸	[Ordshin]	Urschina.	Et'schessi ¹¹	მწვანე

¹⁰ Urshina, P.
¹¹ Et'schessi, P.

¹ Šianttschi, P.
² Baaran, P.
³ Ordshin, P.

⁴ Chusal, P.
⁵ Je junium—kal < P.
⁶ Quies—harchütü < P.

⁷ Soso, P.
⁸ Sson < P.
⁹ Thicho, P.

[Lat-inisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzag (აწეუბური)	2. Dschur (კარული)	3. Chunsag (ხუნძახური)	4. Dido (დიდოური)
caeruleus	синій	Blau	Kehelab	[Kehelab]	[Kehelab]	Niga
luteus	желтый	Gelb	Madgab ¹	[Madshub]	[Madshub]	Itschio
parvus	малый	Klein	Tina	[Tina]	Koka	Taki
magnus	великий	Groß	Kudab	[Kudab]	Chalada	Reko
durus	твёрдый	Hart	Zagab	[Zagab]	Zakaw ²	—
mollis	мягкий	Weich	Aderab	[Aderab]	—	—
asper	пороховатый	Rauh	Aetidab	[Aetidab]	—	—
laevis	гладкий	Glatt	Terennab	[Terennab]	—	—
dulcis	сладкий	Süß	Gohab	[Gohab]	Hozo	Niai
amarus	горький	Bitter	T'lobab	[T'lobab]	[T'lobab]	Nekai
acidus	кислый	Sauer	Zekab	—	—	Zekiu
gravis	тяжелый	Schwer	Pakab	—	—	—
levis	легкий	Leicht	Tadahab ³	—	—	—
pulcher	пригожий	Schön	Bersinab ⁴	—	—	—
difformis	непригожий	Garstig	Bersinaguro ⁵	—	—	—
calidus	тёплый	Warm	Henkra ⁶	—	—	—
timidus	боязливый	—	Chenab	—	—	—
frigidus	студеный	Kalt	Buharab ⁷	—	—	—
altus	высокий	Hoch	Tschohab	—	—	—
humilis	низкий	Niedrig	Tughab	—	—	—
bonus	добрый	Gut	T'libab	—	—	—
malus	худой	Böse	Kueschab	—	T'likaburu	Rigu
florē	плавать	Weinen	Mage ⁸	—	Geschaburu	Dguka ⁹
					Odil ¹⁰	—

¹ Madshab, P.
² Zakaw < P.
³ Tuhudab, P.
⁴ Bersinab, P.
⁵ Bersinag(tro), P.
⁶ Timidus — honkra < P.
⁷ Bucharab, P.
⁸ Dshuka, P.
⁹ Made, P.
¹⁰ Odil < P.

[Lateinisch] (ლათინური)	[Russisch] (რუსული)	Deutsch (გერმანული)	1. Von Anzug (ანწებური)	2. Dschur (ჯარული)	3. Chunsag (ხუნსახური)	4. Dido (დიდური)
ridere	сметаться	Lachen	Reti	—	Beltanchila ¹	—
amare	любить	Lieben	Huanti	—	—	—
loqui	говорить	Reden	Chabarbedže ²	—	—	—
occidere	убить	Töden	Huaran	—	—	—
mori	умереть	Sterben	Huaran	—	—	—
mortuus	умерший	Todt	Haratsch ³	—	—	—
vivere	жить	Leben	Tschauguj ⁴	—	—	—
aegrotare	болеть	Kranken	Unti	—	—	—
edere	есть	Essen	Kume ⁵	—	—	—
bibere	пить	Trinken	Heke	—	—	—
dare	дать	Geben	T'lela	—	—	—
petere	просить	Bitten	Hiki ⁶	—	—	—
sumere	брать	Nehmen	Harla	—	—	—
videre	видеть	Sehen	Woehi	—	—	—
audire	слышать	Hören	Riela	—	—	—
ire	идти	Gehen	Witla	—	—	—
equitare	ехать	—	Tschota	Sanitla	—	—
mittere	послать	Senden	Witula	—	—	—
expectare	ожидать	Warten	Tschaa	—	—	—
punire	наказывать	Strafen	Elbitla	—	—	—
obedire	поклоняться	Gehorchen	Didaria	—	—	—

⁵ Kuma, P.

⁶ Hill, P.

³ Haratsch, P.

⁴ Tshauguja, P.

¹ Beltanchila < P.

² Chabarbedshe, P.

3. 4. 5. Sprachen der Kasikumūken, Andi und Akuscha: *

(ყაზიყუმუხური, ანდური და აკუშაური ენები)

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikumuch- ice ¹ (ყაზიყუმუხური)	Andisch ² (ანდური)	Akuschaisch ³ (აკუშაური)	
Deus	Gott	Suāi, B'snal	Tzow	Zalla	ღმერთი
dominus	Herr	Usaldu	Chan ⁴	Talcān	ბატონი
ego	Ich	Na	Den	Du	მე
meus	Mein	Tul	—	Dila	ჩემი
meus bos	—	Tul nitz	Hobunzo dib	—	ჩემი ხარი
mea vacca	—	Tul ōl	Hobsio dib ⁵	—	ჩემი ძროხა
tu	Du	Inn	Men	Ug	შენ
tuus	Dein	Wil	—	Elja	შენი
tuus bos	—	—	Dubunzo	—	შენი ხარი
tua vacca	—	—	Dubsio ⁶	—	შენი ძროხა
ille	Er	Tāh	Hegeb	Heich	ის
nos	Wir	Nāh	Ischib	Nuchva	ჩვენ
vos	Ihr	Bsu	—	Ūschscha	თქვენ
illi	Sio	Ti	—	Haitty	ისინი
noster	Unser	Gul ⁷	—	Dichhelja	ჩვენი
vester	Euer	Usul	—	Uchselja	თქვენნი
quis	Wer	Zu	Ingo ⁸	Tschasaja	ვინ
cuius	Wessen	Gildi	—	Ilasaviĵa	ვისი
cui	Wem	Chin	—	Hisaviĵa	ვის
quem	Wen	Zu	—	Hilasaviĵa	ვის
huc	Hieher	Tschikun	Hotlu	Hadġeb ⁹	აქეთ
illuc	Dorthin	Mikun	Hinidil	Aizeb ¹⁰	იქით
diu	Vorlängst	Tschübrusa ¹¹	Bibugu	Behcalla	ღიდისანია
nuper	Neulich	Bakar-Tschäb- rusa	Kotligu	Behcalla quara	ცოტახანია
prope	Nahē	Ganša ¹²	T'lonura	Hamljasabe	ახლოს
longinque	Fern	Archsa ¹³	Lelala	Hjaclasube	შორს
quid	Was	Ziri	Iwgo	Sesabia	რა

* ხელნაწერში გერმანულის მაგიერ ლათინური შესატყვისებია მოცემული; ჩვენ ორივე მოვიყვანეთ—გ. გ.

¹ Kasikum., P.

² Andi-ice, G.

³ Akuscha-ice, G.

⁴ Chaan, P.

⁵ Meus bos—hobsio dib < P.

⁶ Tuus bos—dubsio < P.

⁷ Shul, P.

⁸ Irego, P.

⁹ Hadsheb, P.

¹⁰ Aiteb, P.

¹¹ Tsübrusa, P.

¹² Gansa, P.

¹³ Archsa, P.

[Lantaisch] (ლანთაისური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikum. (კასიკუმუ- ხური)	Andisch (ანდუხი)	Akusehaisch (აკუსეაისური)	
imo	Ja	Mukun	Ibguido	Halsabe	ჰოს
non	Nein	Bakari	⁴ Su	Beecku	ბეკა
1	Eins	Zaun¹	⁵ Seb²	Za. [zaun]³	ერთი
2	Zwey	Kiwa	Tschego	Quial. [Kial]	ორი
3	Drey	Schamba	Tobgo	Abal. [Hawal]	სამი
4	Vier	Mukwa	Bogogo	Olval. [Urkal]	ოთხი
5	Fünf	Chewa	Ischtugo	Chujal. [Augal]	ხუთი
6	Sechs	Rechwa	Uint'lego	Urecekal. [Jaehal]	ექვსი
7	Sieben	Erulwa	Hotlogo	Veral. [Eruzal]	შვიდი
8	Acht	Maiwa	Beitlego	Gehal⁴, [Maizal]	რვა
9	Neun	Urutschwa	Hotzchogo⁵	Urtschemal⁶	ცხრა
				[Urtschunal]	
10	Zehn	Atzba	Hotzogo⁷	Vezeal⁹ [Jözal]	ათი
11	Eilf	Atzniazaba	Hotzotl' zeb⁸	Veznuzara	თერთმეტი
12	Zwölf	Atzniakiwa	Hotzotl'	⁹ Vez nukjura¹¹	თორმეტი
			schego¹⁰		
13	Dreizehn	Atzniaschamba	—	⁹ Vez nuabra¹³	ცამეტი
14	—	Atzniamukwa	—	⁹ Vez nuabura	თოთხმეტი
15	—	Atzniachewa	—	⁹ Vez nuchura	თხუთმეტი
16	—	Atznia rechwa	—	⁹ Vez nureera	თექვსმეტი
17	—	Atznia erulwa	—	⁹ Vez nujarra	ჩვიდმეტი
18	—	Atznia maiwa	—	⁹ Vez nukjaha	თვრამეტი
19	—	Atznia uru- tschwa	—	⁹ Vez knuurtsche- mal¹²	ცხრამეტი
20	Zwanzig	Kua	Tschezolgo¹⁴	Huajal¹⁵	ოცი
21	Ein u. zwanzig	Kuniazaba	Tschezolgo ⁹ Seb¹⁶	Honuzara	ოცდაერთი
22	—	—	—	Honukjura	ოცდაორი
23	—	—	—	Honuabra	ოცდასამი
24	—	—	—	Honuurtschemal¹⁷	ოცდაცხრა
30	Dreissig	Sniwa	Tobzolgo¹⁸	Abzale	ოცდაათი
31	—	—	—	Abzanuzara¹⁹	ოცდათერთ- მეტი
40	Vierzig	Mukzalwa	Bogozolgo²⁰	Auzale	ორმოცი

¹ Zawa, P.

² Seb, P.

³ ჩვენს მიერ კვლავატულ ფრაზილებში ჩასმული სიტყვები ხელნაწერ დედანში არ არის; ისინი პალასის ჩამატება უნდა იყოს (გ. გ.).

⁴ Veral, P.

⁵ Urtschunal, P.

⁶ Gehal, P.

⁷ Jözal, P.

⁸ Urtschenal, P.

⁹ Hotzotl' zeb < P.

¹⁰ Hotzotl' schego < P.

¹¹ Wezukjura, P.

¹² Weznuzara, P.

¹³ 14 — vez knuurtschemal < P.

¹⁴ Tschezolgo < P.

¹⁵ Hwajal, P.

¹⁶ Tschezolgo šeb < P.

¹⁷ 22 — Honuurtschemal < P.

¹⁸ Tobzolgo < P.

¹⁹ Abzanuzara < P.

²⁰ Bogozolgo < P.

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikum. (ყაზიყუმუ- ხური)	Andisch (ანდური)	Akuschaisch (აკუშაური)	
41	—	—	—	Auzanuzara ¹	ოზმოცდაერთი
50	Fünfzig	Chuzalwa	Ischtizolgo ²	Chuzale	ოზმოცდაათი
51	—	—	—	Chuzanuzara ³	ოზმოცდათერთმეტი
60	Sechzig	Rechzalwa	Uint'l zolgo ⁴	Ureczale	სამოცი
61	—	—	—	Ureczanuzara ⁵	სამოცდაერთი
70	Sieben- zig	Erulzalwa	Hotlozolgo ⁶	Verzale	სამოცდაათი
71	—	—	—	Verzanuzara ⁷	სამოცდათერთმეტი
80	Achtzig	Maizalwa	Beitl'zolgo ⁸	Gjuchzale	ოთხმოცი
81	—	—	—	Gjuchzanuzara ⁹	ოთხმოცდაერთი
90	Neunzig	Urzalwa	Hotshozolgo ¹⁰	Urtschemzale	ოთხმოცდაათი
91	—	—	—	Urtschemzanu- zara ¹¹	ოთხმოცდათერთ- მეტი
100	Hundert	Durschwa	Beschonugo	Darschachal ¹²	ასი
200	—	Kidurschwa	Tschebe scho- nugo	Kjudarsch	ორასი
300	—	Schamdur- schwa	Tobeschonugo	Andarsch ¹³	სამასი
1000	Tausend	Asarba	Osirugo	Asur ¹⁴ [Asarzal]	ათასი
homo	Mensch	Tschu	Heka	Adim	ადამიანი
gens	Volk	Umat	Chalk	Adimte ¹⁵	ხალხი
puter	Vater	Pu	Ima	Tuttesch	მამა
avus	Großvater	Butalpu	Otschuchuima	Tutteschtutut- tesch ¹⁶	პაპა
mater	Mutter	Ninu	Ila	Nesch	დედა
papa	Papa	Butai	Ima	Tuttesch	მამა
wama	Mama	Bubai	Ila	Nesch	დედა
frater	Bruder	Uſu ¹⁷	Gods	Utzy	ძმა
soror	Schwes- ter	Su ¹⁸	Jods	Dutzy	და
filius	Sohn	Ers	Oscho	Durha	ვაჟი შვილი
filia	Tochter	Dusch	Joschi	Durssi	ქალი შვილი
nepos	—	—	—	Dur. halladurha	შვილი შვილი (ვაჟი)
infans	Kind	Oertscha	Motschi	Nikasedurha	ბავშვი
puer	—	Kiwiſa ör- tscha	Bitschimotschi	Durha	ბიჭი
vir	Mann	Wiritschu	—	Murgul	მამაკაცი

¹ Auzanuzara < P.

² Ischtizolgo < P.

³ Chuzanuzara < P.

⁴ Uint'l zolgo < P.

⁵ Ureczanuzara < P.

⁶ Hotlozolgo < P.

⁷ Verzanuzara < P.

⁸ Beitl'zolgo < P.

⁹ Gjuchzanuzara < P.

¹⁰ Hotshozolgo < P.

¹¹ Urtschemzanuzara < P.

¹² Darschal, P.

¹³ 200—audarsch < P.

¹⁴ Asyr, P.

¹⁵ Adimt, P.

¹⁶ Tutteschlatuttesch, P.

¹⁷ Usu, P.

¹⁸ Su, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikum. (ყაზიუმუ- ხური)	Andisch (ანდური)	Akuschaisch (აკუშაური)	
senex anus	Greiß Altweib	Kundarguša ¹ Kundarguša- Gersa	Wochor Wochor etsche- ka	Oena Duenachu- nul	მობუცი კაცი მობუცი ქალი
maritus uxor	Ehemann Ehefrau	Les Ehor	Kunta Hortsch	Murgul Chunul	ქნარი ეოლი
foemina virgo	Frau Jungfer	Gersa ² Dusch	Joschika Hidi joschi	Chunuladin Durssi	ქალი ქალწული
meretrix capillus barba	Hure Haar Bart	Klchba Tschara Tschir	Klchba Sirgi Bigaḡu ⁴	Choravut ³ Atschme Muzul	კახა თმა წვერი
oculus frons nasus auris os—oris	Augo Stirn Nase Ohr Mund	Ja Netebek Mai Witschi Sumabek	Harkobil Hunè Mahar Hanka Kol	Ūli ⁵ Anta Cuncube Lai Mjiuli	თვალი შუბლი ცხვირი ყური პირი
labium dens lingva caput collum humerus manns digitus ungvis	Lippe Zahn Zunge Kopf Hals Schulter Hand Finger Nagel	Murtschi Kertschi Mas Bek Derbasch Katsch Kül Tschisa Mich	ṽ Sunka ⁶ ṽ Solwol ⁷ Mfts Mier Garu Kaḡitmier ⁸ Kaḡu ¹⁰ Zekoil Mut'la	Kent Zulve Limzi Bek Cav ⁹ Cuznume Nak Tulve Mekva	ტუჩი კბილი ენა თავი ყელი, კისერი მხარი ხელი თითი ფრჩხილი
femur crus pes genu mamma penis vulva cutis caro os, ossis sangvis	Lende Schienbein Fuß Knie Brüste — — Haut Fleisch Knochen Blut	ṽ Gira ¹¹ Litja Dḡun ¹² Nikwi Kuku Tschetsch Misch Burtschu Dik Törk Ötah ¹⁷	Niko T'lonò Tscheka Niko Koka Toto Kuku Chutscha Itl' Rotli Hin	Uttur Kik Kasch Kuqua ¹³ Mamma Tuna Cuta ¹⁴ Quli ¹⁵ Dih ¹⁶ Likka E	ბარძაყი წვივი ფეხი მუხლი ძუძუ კაცის ასო ქალის ასო ტყავი, კანი ხორცი ძვალი სისხლი
pingvedo cerebrum	Fett Gehirn	Mai Nä	ṽ Soši ¹⁸ Miärutl'hono	Hali Mee	ქონი ტვინი

¹ Kundargusa, P.

² Gersa, P.

³ Chorowat, F.

⁴ Bigaschu, P.

⁵ Uli, P.

⁶ Sunka, P.

⁷ Solwol, P.

⁸ Kaw, P.

⁹ Kashitmier, P.

¹⁰ Kashu, P.

¹¹ Schira, P.

¹² Dshan, P.

¹³ Kugua, P.

¹⁴ Penis—cuta < P.

¹⁵ Guli, P.

¹⁶ Di, P.

¹⁷ Oetah, P.

¹⁸ Sosi, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikum. (ყაზიყუმუ- ხური)	Andisch (ანდური)	Akuschaisch (აკუშაური)	
cor	Herz	Däku	Roko	Urki	გული
sudor	Schweiß	Huk	Hanoche	Maqa ¹	ოფლი
canis	Hund	Ketschi	Choi	Chva	ძალლი
felis	Katze	Titu	Gedu	Cata	კატა
bos	Ochs	Nitz	Unso	Unz	ხარი
vacca	Kuh	Öl ²	Siju	Al	ძროხა
vitalus	Kalb	Bertsch	T'ledir	Cuattscha ³	ხბო
equus	Pferd	Tschu	Kotu	Urtschi	ცხენი
asinus	Esel	Tuku	Hamoroch	Emha	ვირი
mulus	Maulthier	Wilzun	Tokisch	Catschir	ჯორი.
ovis	Schaaf	Dä	Haiman	Mazza [Masa]	ცხვარი
capra	Ziege	Zuku	Tzia	Ettscha	თხა
caper	Bock	Käzu	Tuka	Burheraza	ვატი
arlis	Widder	Ku	Antl'e	Burherka	ერკემალი
agnus	Lain	Tki	Bura	Muquara	ბატკანი
sus	Schwein	Burku	Chunta	Bdžaca ⁴	ღორი
cervus	Hirsch	Bürni	Belir	Bardcuja ⁵	ირემი
camelus	Kameel	Wanari	Gwanari	Varri	აქლემი
gallus	Hahn	Adjari	Alkuzi	Tauha	მამალი
gallina	Huhn	Anakwi	Uetzu	Ar'a	ქათამი
anser	Gans	Kas ⁶	Kas'	Caš ⁷	ბატი
anas	Ente	Ordek	Ordek	—	იხვი
triticum	Waizen	Letscha	Kir	Auke	ხორბალი
hordeum	Gersten	Ka	Burtschina	Mu'ke	ქერი
milium	Hirsen	Chi	Betscha	Mitschi	ფეტვი
panicum	Fuchsschwanz	Gunugi	—	Carsac	ღომი
avena	Haber	√ Suš ⁸	Nicha	Sussul	შერია
mays	Mays	Uschachna- leke	Tschoral lora	Hadžlanke ⁹	სიმინდი
tabacum	Tabak	Tambaku	Koi	Tambacu	თამბაქო
oryza	Reiß	Piring ¹⁰	Pring ¹¹	Berindž ¹²	ბრინჯი
gossypium	Baumwolle	Pamba	Parsniche	Bamba	ბამბა
aqua	Wasser	√ Sin ¹³	Ht'len	Schin [Tschim]	წყალი
cerevisia	Bier	Mit	√ Suro ¹⁴	—	ლუდი
vinum	Wein	Tschur	√ Gono ¹⁵	Tschahyr	ღვინო
vinum adus- tum	Brantwein	Arak	Arak	Haraky	არაყი
lac recens	Frische Milch	Nek	Schiu	Nil	რძე

¹ Mags, P.

² Oel, P.

³ Kuattsche, P.

⁴ Bdschaka, P.

⁵ Badkuja, P.

⁶⁻⁷ Kas, P.

⁸ Sus, P.

⁹ Hadschglanke, P.

¹⁰ Pirinsh, P.

¹¹ Prinsh, P.

¹² Berindsh, P.

¹³ Sin, P.

¹⁴ Suro, P.

¹⁵ Shono, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikum. (ყაზიყუმუ- ხური)	Andisch (ანდური)	A kuschaisch (აკუმაური)	
lac acidum mel	Saure Milch Honig	Mast Nitz	Jugurt Huntz	Juhurt Vaša ¹	მაწონი თაფლი
cera apis hydromel	Wachs Biene Meth	Kan Nai Nizalhen	ᵛGir ² Pera Huntz tził' schaa	Murtscheli Mirk'o Vašalluh' rusch ³	ცილი ფუტკარი მეთი
butyrum panis caseus ovum piscis avis	Butter Brod Käse Ey Fisch Vogel	Na Tschat Nis Gunuk Hüba Lelechi	Siu tlırutla Gan İšo ⁴ Korkon Migul Zur	Norch Zulha ⁵ [katz] Nussia To'ca Cos Dganivar ⁶	კარაქი პური ყველი კვერცხი თევზი ფრინველი, ჩიტა
penna farina linteum lana	Feder Mehl Leinwand Wolle	Bäl; kalam ⁷ Inikma Keten Böl	Tlıru Enschur Keten Michi	Pala Betu Catan Pala	ფრთა ფქვილი ტილო მატელი
sericum corium	Seide Leder	ᵛSimi ⁸ Changon	Rekun —	Cacncar' hala ⁹ Kopz	აბრეშუმბი ტყავი
punnus indusium femoralia vestis pilcus culter cochlear falx foenum aratrum gladius sclopetum ignis lignum arbor	Laken Hemd Beinkleider Kleid Hut Messer Löffel Sichel Heu Pflug Schwert Schießgewehr Feuer Holz Baum	Tschuka Hukwa Hügak ¹¹ Janda Küpa Tschila Kuša ¹² Tschinikwi Gulu Karas Tur ¹³ Topang Zu Täma Murch	ᵛGuka ¹⁰ Gurdo Oschtschok Rolal Lagara Bešun ¹⁴ Arkom Nitscho Untscha ¹⁵ Keb Chiltshamu Toank Za Thludi Tketur ᵛSeku ¹⁶	Katschu Hau'a Schalva Paltur Capa Dis Qualassa Calca Mura Duraz Tur Tupang Za Urzuli Calki Tapchana	მუღი პერანგი ნიფხავი ტანსაცმელი ქუდი დანა კოვზი ცელი თივა გუთანბი ხმალი თოფი ცეცხლი შეშა ხე აბედი
fomes fun- garius	Zunderschwam	Jechgwi			

¹ Wusa, P.

² Shir, P.

³ Wassullah' rusch, P.

⁴ Zuhle, P.

⁵ Iso, P.

⁶ Dschaniwar, P.

⁷ Kalam < P.

⁸ Simi, P.

⁹ Kachcar'hala, P.

¹⁰ Shuka, P.

¹¹ Hüshak, P.

¹² Besun, P.

¹³ Kusa, P.

¹⁴ Untscho, P.

¹⁵ Tura, P.

¹⁶ Seku, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikun. (ყაზიყუმუ- ხური)	Andisch (ანდური)	Akuschaisch (აკუშაური)	
pulvis pyrius silex sal chalybs ferrum plumbum stannum cuprum aurichalcum sulphur nitrum	Schießpulver Feuerstein Salz Stahl Eisen Bley Zinn Kupfer Messing Schwefel Salpeter	Jansaul Nutscha Psu Tschandau Mach Tschuti Kalai Dupsi Dukni Tschamatu ¹ Gentzaule- tzu ⁴	Tschir Tschomu Zon Tschiron Ku Tuschi Kalai Hir Ges Tschabat Gansau ⁵	Jansal Aschul Dse ¹ Schuldan Mech Korhaschin Kalai Dupsi Es ² Alt Junsau	თოფის წამალი კაცი მარილი ფოლადი რკინა ცყვია კალა სპილენძი თითბერი გოგირდი გვარჯილა
argentum aurum pecunia terra argilla arena calx lapis scaturigo fluvius	Silber Gold Geld Erde Thon Sand Kalk Stein Quell Fluß	Arz Musi Arzu Kerki Luchti Kum Kirasch Tscheru Kula Nich	Orsi ⁶ MiSidi ⁶ Orsi ⁶ MiSa ¹⁰ Zerta Keru Hazaonsch Hinzo Inz Gador	Qumisch ⁷ Altun, murhe Arz Mussa Ant'sche Kair Zuvar'tschi Carca Hinitsch Chvalal'- erqu ¹¹	ვერცხლი ოქრო ფული მიწა თიხა ქვიშა კირი ქვა წყარო მდინარე
via ager pratium mons glacies nix pluvia tonitrus fulgur sol luna dies stella nox hodie	Weg Acker Wiese Berg Eiß Schnee Regen Donner Blitz Sonne Mond Tag Sterno Nacht Heute	Chuldu Kurn Chulurdu ¹² Suntu ¹³ Mik Marchala Gwaral Kutiburi Partidur Barch Bers Kini Zuka Chu Dechta	Mikch Chur Chanjar Bil Sar Ansi Za Chuchudi Lauchunl Mit'li Ports Bu Za Ret'lo Getal ¹³	Chuni Cu Aulak Dubura Mih Dahe Cani Kokkubikuli Lanzviculi ¹⁴ Beri Baz Beri Suri ¹⁵ Ducke Isberi	გზა ყანა, მიწდორი. მდელო მთა ყინული თოვლი წვიმა ქუხილი ელვა მზე მთვარე დღე ვარსკვლავი. ღამე დღეს

¹ Dse, P.

² Es, P.

³ Tschamata, P.
Jentzaule-tzu, P.

⁴ Shansau, P.

⁵ Orsi, P.

⁷ Gumisch, P.

⁸ Misidi, P.

⁹ Orsi, P.

¹⁰ Misa, P.

¹¹ Chwalalerko, P.

¹² Chulurdi, P.

¹³ Suntu, P.

¹⁴ Lanzinkuli, P..

¹⁵ Suri, P.

¹⁶ Shetal, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikum. (ყაზიყუმუ- ხური)	Andisch (ანდური)	Akuschaisch (აკუშაური)	
heri	Gestern	Lechu	Šun ¹	Šau	გუშინ
erus	Morgon	Hunti	Schela	Dğ'ual ²	ხვალ
meridies	Mittag	Achten	T'lal	Erillig ³	შუადღე
dies solis	—	Chuldun	Zohol	Itniberi	კვირა
dies lunae	—	Elhät kini	Jehautschi	Isberi	ორშაბათი
— martis	—	Itui kini	Tschursubu	Dğ'ual	სამშაბათი
— mercuri	—	Talat	Mitschiko schoptl	Zreal	ოთშშაბათი
— jovis	—	Erwa	Jot'lidisi	Dğumaberi	ხუთშაბათი
— veneris	—	Chumis	Rusmal	Chvalaldğū- maberi	პარასკევი
— saturni	—	Nurschmar kini	Schamat	Qunnaberi ⁴	შაბათი
hepdomas	Woche	Nurschmar	Hot'lo	Dğuma ⁵	კვირა
mensis	Monat	Barš ⁶	Ports	Buz	თვე
annus	Jahr	Schin	Reschin	Dos	წელიწადი
jeiunium	—	Suma	Kolitschir	Dumbuzali ⁷	ნარხვა
ver	Frühling	Intu	Kinu	Ejav	გაზაფხული
aestas	Sommer	Gwintul	Ribu	Ejavlasch schala	ზაფხული
autumnus	Herbst	Subtil	Sirbu	Bechni	შემოდგომა
hyems	Winter	Kintul	Klinu	Qani ⁸	ზამთარი
somnum	Schlaf	Schanaschaua	Klichomado ⁹	Usunne ¹⁰	ძილი
vigiliae	Wachen	Schanuch ka- bier	—	— [Itzuli]	ღვიძილი
morbus	Krankheit	Zuzaua ¹¹	—	Itzuli ¹²	ავადმყოფობა
sanitas	Gesundheit	Zuldu šibu ¹³	—	—	ჯანმრთელობა
frigus	Kälte	Daruša ¹⁴	—	—	სიცივე
calor	Wärme	Kiriša ¹⁵	—	—	სითბო
quies	Ruhe	Bihäsibu	—	—	სიმშვიდე
amicus	Freund	Halmachsibu	Nokotlu	Almach	მეგობარი
inimicus	Feind	Duschman	Tuschman	Duschman	მტერი
fames	Hunger	Keschilsibu	—	Riski	სიმშლილი
sitis	Durst	Mükša ¹⁶	—	Mulugi	წყურავილი
albus	Weiß	Tschalasa	Haza	Zubase	თეთრი
niger	Schwarz	Lehiša ¹⁷	Betschedir	Zuttara	შავი
ruber	Roth	Jatulša ¹⁸	Hiri	Hentenase	წითელი
viridis	Grün	Tschuldiša ¹⁹	Chwetschi	Berhase ²⁰	მწვანე

¹ Sun, P.

² Dshual, P.

³ Erillig, P.

⁴ Dies solis—qunnabe-
ri < P.

⁵ Dshuma, P.

⁶ Bars, P.

⁷ Jeiunium—dumbu-
zali < P.

⁸ Goni, P.

⁹ Klichomodo, P.

¹⁰ Usmune, P.

¹¹ Zuzawa, P.

¹² Itzuli < P (ზემოთ უწე-
რია შეცდომით).

¹³ Sibū, P.

¹⁴ Darusa, P.

¹⁵ Kirisa, P.

¹⁶ Maksi, P.

¹⁷ Lehisa, P.

¹⁸ Jatulsa, P.

¹⁹ Tschuldisa, P.

²⁰ Chwanzasa, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikum. (ვახიყუმუ- ხური)	Andisch (ანდური)	Akuschaisch (აკუმაური)	
coculeus	Blau	Nūkeša ¹	Koemi	Chmanzasa ²	ლურჯი
luteus	Gelb	Kakiša ³	Tschoku	Bucutase ⁴	ყვითელი
parvus	Klein	Tkiwiša ⁵	Mitschigu	Nicase ⁶	პატარა
magnus	Groß	Kunosa ⁷	Petschucha	Chujalase ⁸	დიდი
dulcis	Süß	Nāhusa ⁹	Mitza	Mišise ¹⁰	ტკბილი
acidus	Sauer	Kurtschisa ¹¹	Butlin	Turschu	მჟავე
honus	Gut	Kinsa ¹²	Schonschi	Achse	კარგი
malus	Böse	Ūsa ¹³	Tulu	Vase	ცუდი, ავი
durus	Hart	Psakaša ¹⁴	—	Debhase	მაგარი
mollis	Weich	Knkluša ¹⁵	—	Cantise	რბილი
aspes	Rauh	Tschutuša ¹⁶	—	Zachse	ხორკლიანი
lucvis	Glatt	Ūtschuša ¹⁷	—	Launse	პრიალა, სწორი
gravis	Schwer	Kuša ¹⁸	Hokoro	Deucle ¹⁹	მძიმე
levis	Leicht	Kukluša ²⁰	L'ol'kotle	Kucle ²¹	მსუბუქი
pulcher	Schön	Chuiša ²²	Bagu	Dschokbase ²³	ლამაზი
diformis	Ungestalt	Ekwiša ²⁴	Kihinti	Zachse	უშნო
timidus	Furchtsam	Nehausaiša ²⁵	Sirdo ²⁶	Orokan	შინშარა
calidus	Warm	Geliša ²⁷	Unša ²⁸	Bozarle	თბილი
frigidus	Kalt	Derku	Sodo ²⁹	Da'le	ცივი
altus	Hoch	Lawai	Hirzi	Ocanne	მაღალი
humilis	Niedrig	Kutasa	Tl'nkur	Canze	დაბალი
profundus	Tief	Kurtusa	Lelo	Murle	ღრმა
flere	Weinen	Ātiša ³⁰	—	Visule	ტირილი
ridere	Lachen	Kūkiša ³¹	—	Ducoler'hale	სიცილი
amare	Lieben	Bēiša ³²	—	Viickule ³³	სიყვარული
loqui	Sprechen	Galgatiša ³⁴	—	Haicule	ლაპარაკი
occidere	Tödten	Ibtscha	—	Caichule	მოკვლა
mori	Sterben	Ipkundi	—	Veepkeve	სიკვდილი
vivere	Leben	Ūrmalakiša ³⁵	—	Achalderquis ³⁶	ცხოვრება, სიცოცხლე
aegrotare	Kranken	Hālakūša ³⁷	—	Itzule	ავადმყოფობა
edere	Essen	Dukwanša ³⁸	—	Ukisch ³⁹	კმა

¹ Nūkesa, P.

² Berhāse, P.

³ Kakisa, P.

⁴ Bukutāse, P.

⁵ Twikisa, P.

⁶ Nūkūse, P.

⁷ Kunosa, P.

⁸ Chwalāse, P.

⁹ Nāhusa, P.

¹⁰ Misise, P.

¹¹ Kurtschisa, P.

¹² Kinsa, P.

¹³ Oesa, P.

¹⁴ Psakasa, P.

¹⁵ Kukulusa, P.

¹⁶ Tschutusa, P.

¹⁷ Oebtschusa, P.

¹⁸ Kusa, P.

¹⁹ Drucele, P.

²⁰ Kukulusa, P.

²¹ Kuele, P.

²² Chuisa, P.

²³ Dschokbase, P.

²⁴ Ekwiša, P.

²⁵ Nehausaisa, P.

²⁶ Sirdo, P.

²⁷ Gilisa, P.

²⁸ Unsa, P.

²⁹ Sodo, P.

³⁰ Aetisa, P.

³¹ Kūkiša, P.

³² Bshisa, P.

³³ Wūkule, P.

³⁴ Galgatisa, P.

³⁵ Oermalakisa, P.

³⁶ Achalderkwis, P.

³⁷ Haloksa, P.

³⁸ Dukwanša, P.

³⁹ Wkisch, P.

[Lateinisch] (ლათინური)	Deutsch (გერმანული)	Kasikum. (ყაზიყუმუ- ხური)	Andisch (ანდური)	Akuschaisch (აკუშაური)	
bibere	Trinken	Hätschansa ¹	—	Uttschisch	სნა
dare	Geben	Duca ²	—	Beckisch	მიცემა
petere	Bitten	Dula ³	—	Gaikisch	თხოვნა
sumere	Nehmen	Lasun ⁴	—	Bek quaikisch	აღება
videre	Sehen	Uku	—	Gebakisch	დანახვა
audire	Hören	Baijan	—	Ba'kisch ⁵	გაგონება, მოსმენა
ire	Gehen	Nasu ⁶	—	O'esch ⁷	წასვლა
equitare	Reiten	Burtigu	—	Murtaiuisch	ცხენით წასვლა
mittere	Schikken	Nasu ⁶	—	Baturahusch ⁸	გაგზავნა
expectare	Warten	Atzu	—	Urhulo	მოცდა
punire	Strafen	Tembeh ¹⁰	—	Buk'isch	დასჯა

¹ Hätschansa, P.

² Duia, P.

³ Duta?, P.

⁴ Lasun, P.

⁵ Bahkisch, P.

⁶ Nasu, P.

⁷ O'esch, P.

⁸ Nasu, P.

⁹ Baturahusch, P.

¹⁰ Tembech, P.

6. Mizdschegische Mundarten *:

(მიცუგურის დიალექტები)

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Tschetschen- gisch (ჩეჩნური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tuschetisch (თუშური)	
Gott	бог	Däle ¹	Däla	Dale	ღმერთი
Herr	боарин	Aela	Aela	Upali	ბატონი
Ich	я	So	So	So	მე
Mir	мне	Suana	Suana	Suana	მე
Mich	—	Suan	Suan	Suan ²	მე
Mein	мой	Senda	Senda	Sen	ჩემი
Du	ты	Ho	Ho	Ho	შენ
Dich	—	Ho	Ho	Ho ³	შენ
Dir	тебе	Hone	Hone	Hone	შენ
Dein	твой	Henda	Henda	Hem	შენი
Er	он	Jer	Jer	Woje	ის
Wir	мы	Tchen	Tchen	Tchen	ჩვენ
Ihr	вы	Tschun	Tschun	Tschun	თქვენ
Sie	они	Jeresch	Jeresch	Wobei	ისინი
—	[себе]	[пуяне]	[пуяне]	[пуяне]	[თავის თავს]
Sein	свой	Zunde	Zunde	Kortihada	თავისი, მისი
Uns	нам	Tchone	Tchone	Tchone	ჩვენ
Unser	—	Tchende	Tchende	Tchendé ⁴	ჩვენი
—	[вас, ваша]	[чуи]	[чуи]	[чуи]	[თქვენ, თქვენი]
Euer	вам	Tschune	Tschune	Tschune	თქვენ
Wer	кто	Hämilau ⁵	Jermelof ⁶	Menau	ვინ
Wessen	чей	Uhänim ⁷	Hand	Hanio	ვისი
Wem	кому	Hanne	Hanne	Hanne	ვის
Wen	—	Ismalaf	Ismalaf ⁸	—	ვის
Hieher	сюда	[sayala]	Sawale ⁹	Sehe	აქეთ
Dorthin	туда	Dahadi ¹⁰	Dahazigge ¹¹	Dahahe	იქით
Vorlängst	давно	Duko ¹²	Chalche	Jokkochon	დიდიხანია
Neulich	недавно	Zaun ¹³	Chalchedats	Katsgone	ახლახან

* „მიცუგურ“ დიალექტებს გიულდენშტედტის ხელნაწერ ფონდებში ვერ მივაკვლიეთ. სამაგიეროდ ის შევადარეთ პალასის ხელნაწერ მასალას (ფ. 94, ოპ. 2, № 89 — იხ. შესავალი). პალასს მოცემული აქვს შემდეგი დაცოფა: რუსული—ინგუშურ-ჩეჩნური—თუშური. ჩვენ კვადრატულ ფორმლებში ვათავსებთ იმ სიტყვებს, რომლებიც „გიულდენშტედტის მოგზაურობის“ პალასისეულ გამოცემაში არ გვხვდება. რადგან პალასს სიტყვათა ტრანსკრიფცია რუსულად აქვს წარმოებული, შენიშვნებში ჩვენც ასევე ვიქცევით—გ. გ.

¹ Дяла, P.

⁵⁻⁶ ермалав, P.

¹⁰⁻¹¹ дагадигше, P.

² Mich—Suan < P.

⁷ Ганд, P.

¹² халхе, P.

³ Dich—Ho < P.

⁸ Wen—Ismalaf < P.

¹³ халхедатс, P.

⁴ Unser—Tchende < P.

⁹ sayala, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Tsche- tschengisch (ჩეხური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tuschetisch (თუშური)	
Nahe	близко	Jarge ¹	Kutse	Kargo	ახლოს
Fern	далеко	Tschaku ²	Daa	Tschuk ³	შორს
Was	—	Hundu	Hunt	Uchtu	რა
Ja	—	He	Hee	Hu	ხო
Nein	—	Duts	Dats	Zo	არა
Hinter	—	Teha	Teha	Kenno	უკან
Vorne	—	Halcha	Halcha	—	წინ
Wegen	—	Doha	Doha	—	-თვის
Für	—	Doha	Doha	—	-ით
Für Geld	—	Datau doha	Datau doha ⁴	—	ფულით
Eins	один	Tza	Tza	Tza	ერთი
Zwey	два	Schi	Schi	Schi	ორი
Droy	три	Koe	Koe	Ko	სამი
Vier	четыре	Di	Du	Eu	ოთხი
Fünf	пять	Pchi	Pchi	Pchi	ხუთი
Sochs	шесть	Julch	Julch	Iteh	ექვსი
Sieben	семь	Uor	Uor	Uorl	შვიდი
Acht	восемь	Bar	Bar	Barl	რვა
Neun	девять	Isch ⁵	Isch	Is	ცხრა
Zehn	десять	Itt	Itt	Itt	ათი
Eilfe	одиннадцать	Za-itte ⁶	Tza-itte	Za-itte	თერთმეტი
Zwölf	—	Schitte	Schitte	Schitte	თორმეტი
Droyzehn	—	Koitte	Koitte	Koitte	ცამეტი
Vierzehn	—	Dieitte	Dieitte	Dawa-itte	თოთხმეტი
Fünfzehn	—	Pchitte	Pchitte	Pchitte	თხუთმეტი
Sechszehn	—	Jalcheitte	Jalcheitto	Jetcheitte	თექვსმეტი
Siebzehn	—	Uora itte	Uora itte	Uorla itte	ჩვიდმეტი
Achtzehn	—	Bara itte	Bara itte	Barla itte ⁶	თვრამეტი
Neunzehn	девятнадцать	Tscheste ⁷	Tscheste ⁸	Tchechza	ცხრამეტი
Zwanzig	двадцать	Tka	Tka	Tka	ოცი
Ein und zwanzig	—	Tza tka	Tza tka	Tza tka	ოცდაერთი
Zwey u. zwanzig	—	Schile tka	Schile tka	Schile tka	ოცდაორი
Neun u. zwanzig	—	Ischt tka	Ischt-tka	Ischt tka ⁹	ოცდაცხრა
Dreyssig	тридцать	Tka-itte	Tka-itte	Tka-itte	ოცდაათი
Ein und dreyssig	—	Tka-tza-itte	Tka-tza-itte	Tka-tza- itte ¹⁰	ოცდათერთმეტი

¹ кутсе, P.

² даа, P.

³ чакы, P.

⁴ Was—Datau doha < P.

⁵ тшэсте, P.

⁶ Dreyzehn—Barla itte < P.

⁷⁻⁸ тшэсте, P.

⁹ Ein und zwanzig—Ischt tka < P.

¹⁰ Ein und dreyssig—Tka-tza-itte < P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Tsche- tschongisch (ჩეჩნური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tuschetisch (თუშური)	
Vierzig	сорок	Schaus-tka ¹	Schi-tka	Schaus-tka ²	ორმოცი
Ein und vierzig	—	Tzai-schaus-tka	Tzai-schi-tka	Tzai-schaus-tka ³	ორმოცდა-ერთი
Fünfzig	пятьдесят	Schaus-tka-itte ⁴	Schi-tka-itte	Schaus-tka-itte ⁵	ორმოცდაათი
Sechzig	шестьдесят	Kous-tka ⁶	Koet-tka	Kous-tka ⁷	სამოცი
Siebenzig	семьдесят	Kous-tka-itte ⁸	Koet-tku-itte	Kous-tka-itte ⁹	სამოცდაათი
Achtzig	восемьдесят	Dins-tka ¹⁰	Di-tka	Beus-tku ¹¹	ოთხმოცი
Neunzig	девяносто	Dins-tka-itte ¹²	Di-tka-itte	Beus-tka-itte ¹³	ოთხმოცდა-ათი
Hundert	сто	Bacha	Bacha	Pcheus-tka	ასი
Tausend	—	It-bacha	It-bacha	Itza-pcheus-tka ¹⁴	ათასი
Mensch	человек	Stag ¹⁵	Stag	Stag	ადამიანი
Volk	народ	Naach	Naach	Chalchea	ხალხი
Vater	отец	Da	Da	Daba ¹⁶	მამა
Großvater	дед	Deen da	Deen da	Kani daba ¹⁷	პაპა
Urgroßvater	—	Deen deen da	Deen deen da	Kani daba daba	პაპის მამა
Mutter	мать	Nana	Nana	Nana	დედა
Papa	татя	Attig	Attig	Attig ¹⁸	მამა
Mama	мама	Anai	Anai	Nana	დედა
Bruder	брат	Wasche ¹⁹	Wascha	Wascho	ძმა
Schwester	сестра	Ischa	Ischo ²¹	Jascho	და
Sohn	сын	Ua	Ua	Woe	ვაჟიშვილი
Tochter	дочь	Johe ²²	Jugik	Johe	ქალიშვილი
Kind	младенец	Bier	Bier	Bader	ბავშვი
Mann	мужик	Maile	Mairilk	Maile ²³	მამაკაცი
Greiß	—	Kan-maile	Kan-mairilk	Kani-stag	მონბუცი კაცი
Altes Weib	—	Kan-istiu	Kan-sjelk	Kani ²⁴	მონბუცი ქალი
Ehemann	муж	Maar	Maar	Maar	ქმარი

¹⁻³ შატა, P.

³ Ein und vierzig—Tzai-schaus-tka < P.

⁴⁻⁵ ში-ტკა-იტე, P.

⁶⁻⁷ კოეტ-ტკა, P.

⁸⁻⁹ კოეტ-ტკა-იტე, P.

¹⁰⁻¹¹ დინ-ტკა, P.

¹²⁻¹³ დინ-ტკა-იტე, P.

¹⁴ Tausend—Itza-pcheus-tka < P.

¹⁵ სტაგ, P.

¹⁶ დადა, P.

¹⁷ კანიდადა, P.

¹⁸ Urgroßvater—Kani daba daba < P.

¹⁹ დადა, P.

²⁰ ვაშა, P.

²¹ იშა, P.

²² ჟიხე, P.

²³ იშ, P.

²⁴ Greiß—Kani < P.

Deutsch (გერმანული)	(Russisch) (რუსული)	Tsche- tschengisch (ჩეხნური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tschetisch (თუშური)	
Ehefrau	жена	Istiu ¹	Sjelk	Stuino ¹	ცალი
Hure	—	Bos	Bos	Bos	კახა
Jungfer	—	Johe	Jugik	Johe ²	კალწული
Haar	волос	Kasheresch ⁴	Beschkernesch ⁵	Bedsch ⁶	თმა
Bart	брада	Mash ⁷	Mekasch ⁸	Tschamo ⁹	წვერი
Stirn	лоб	Hasche ¹⁰	Hadsehe ¹¹	Haka ¹²	წებლი
Auge	глаз	Berik	Berg ¹³	Berka	თვალი
Nase	—	Mare	Mirhu	Marhlo	ცხვირი
Ohr	—	Lerik	Lerk	Lerk ¹⁴	ყური
Mund	рот	Jist	Jist	Bak	პირი
Lippe	губа	Barle ¹⁵	Bardasch	Batra	ტუჩი
Zahn	зуб	Tsergisch	Tzergisch	Tzerka	კბილი
Zunge	язык	Mot	Mot	Mot	ენა
Kopf	голова	Korte	Korte	Korte	თავი
Hals	шея	Wartade ¹⁶	Faart	Sake	ყელი. კისერი
Hand	рука	Kuik	Kulg	Tota	ხელი
Finger	палец	Palik ¹⁷	Palk	Tarka	თითი
Nagel	ноготь	Mare	Mare	Maru	ფრჩხილი
Fuß	нога	Kog	Kog	Kog	ფეხი
Knie	колени	Gua	Gua	Gagu ¹⁸	შუბლი
Brüste	—	Tar	Tar	Tar ¹⁹	ძეძუ
Haut	кожа	Kaka	Kaka	Kaka	ტყავი. კანი
Fleisch	мясо	Gishik	Dilch ²⁰	Ditch	ხორცი
Knochen	кость	Diachk	Techk	Dsul	ძვალი
Blut	кровь	Tzi	Tzi	Tzegi	სისხლი
Fett	жир	Miech	Miech	Mube	ქონი
Herz	сердце	Dog	Dog	Dog	გული
Schweiß	пот	Haser	Haser	Topz	ოქლი
Hund	собака	Shari	Poe	Pochu	ძაღული
Katze	кошка	Zizik	Ziske	Koto	კატა
Ochs	бык	Stu	Ust	Ustu	ჯარი
Kuh	корова	Jet	Jet	Jete ²¹	ძროხა
Kalb	телянок	Asa	Asa	Asa	ბოი
Pferd	лошадь	Gaur	Gaur	Ulok	ცხენი
Esel	—	Wir	Wir	Wir	ვეჩი
Maulthier	—	Barse	Bardsau	Barse ²²	ჯარი

¹ ძიქ. P.

² სუ. P.

³ Hure—Johe < P.

⁴ ჟუგნი. P.

⁵ ჟუგნი. P.

⁶ ჟოე. P.

⁷⁻⁸ ბეშენეშ.

⁹ ბედშ. P.

¹⁰⁻¹¹ მეკაშ. P.

¹² ჟამო. P.

¹³ ბერგ. P.

¹⁴ ნაჩე—Lerk < P.

¹⁵ ბარდაშ. P.

¹⁶ ფაართ. P.

¹⁷ კულ. P.

¹⁸ პალკ. P.

¹⁹ გარუ. გარუ. P.

²⁰ Brüste—Tar < P.

²¹ დიქ. P.

²² ტეო. P.

²³ E-el—B. re < P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Tsche- tschongisch (ჩეხური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tuschetisch (თუშური)	
Ziege	коза	Gase	Gase	Gase	თხა
Bock	козел	Botsch	Bürrek	Bohe'	ვაცი
Widder	баран	Kae'	Kae'	Ar'he	ერკემალი
Lam	—	Tschehi	Tschug	Tschug ¹	ბატკანი
San	свинья	Hüke ²	Hako	Ka	ლორი
Hirsch	—	Sei	Sei	Sagó	ირემი
Kamel	—	Ankel	Tena	Aklam ³	აქლემი
Hahn	петух	Nali	Birgul	Mammal	მამალი
Huhn	курица	Kotom ⁴	Koetum ⁵	Kotam	კათამი
Gans	гусь	Kaas	Gasch	Bata	ბატი
Ente	утка	Bat	Babus	Ichw'	იხვი
—	[овца]	[ycrre]	[ycrre]	[ძაა]	ცხვარი
Waizen	пшеница	Ka	Ka	Oh	ხორბალი
Gersten	ячмень	Muk	Muk	Psa	ქერი
Hirso	просо	Burts	Burts	Burts	ფეტვი
Fuchsschwanz	—	Kame	Kome	Kame ⁶	ლომი
Haber	овёс	Ken	Ken	Ken	შერიი
Spelt	—	Fosche	Fosche	Fosche	ასლი, სელტა
Mays	—	—	Hadschi-ka	Simindi	სიმინდი
Taback	—	Tamako	Tamako	Tambako	თამბაკო
Reiß	—	Dugu	Plau	Brinsch	ბრინჯი
Baumwolle	—	Bama'	Bombag ⁷	—	ბამბა
Wasser	вода	Chi	Chi	Chi	წყალი
Bier	—	Sira	Ih	Jeg ⁸	ლედი
Wein	чахир	Tschagir ⁹	Wün ¹⁰	— ¹¹	ღვინო
Brantwein	вино	Arak ¹²	Arak ¹³	Arak ¹⁴	არაყი
Frische Milch	молоко	Schirrö ¹⁵	Schirre	Schurra	რძე
Gesüerte Milch	кислое мо- локо	Juurt	Schuar ¹⁶	[saap]	მწონი
Honig	мёд	Mos ¹⁷	Mods	Mods	თაფლი
Wachs	—	Balaus	Balaus	Santel	ცვილი, სან- თელი
Biene	—	Masur	Mosarts	Putkar	ფუტკარი
Meth	—	Balbuse	Millar	Tscherbat ¹⁸	მეთი
Brod	хлеб	Mak	Mak	Mak	კური
Butter	масло	Däte	Däte	Date	კარაქი
Käse	сыр	Nechtschi ¹⁹	Netschche	Netschche	ყველი

¹ Lam—Tschug < P.

² 'გაკ. P.

³ Hirsch—Aklam < P.

⁴ კოტუმ. P.

⁵ კოტუმ. P.

⁶ Fuchsschwanz—Kame < P.

⁷ Spelt—Bombag < P.

⁸ Bier—Jeg < P.

⁹⁻¹⁰⁻¹¹ არაკ. P.

¹²⁻¹³⁻¹⁴ ვინ. P.

¹⁵ ширре. P.

¹⁶ Yur. P.

¹⁷ модь. P.

¹⁸ Wachs—Tscherbat < P.

¹⁹ вѣчхе. P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Tsche- tschengisch (ჩეხური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tuschetisch (თუშური)	
Ey	яйцо	Hue	Fousch	Gagh	კვერცი
Fisch	рыба	Hilemé ¹	Haum	Tschure	თევზი
Vogel	птица	Alchadser	Alchadser	Princl	ფრინველი, ჩიტი
Feder	перо	Tkamesch	Tkamesch	Itch	ფრთა
Mehl	—	—	Har	—	ფქვილი
Leinwand	—	Geta	Geta	Tilo	ტილო
Wolle	—	Tcha	Tcha	Tcha	შალი
Seide	—	Hasa	Hasa	Abreschum	აბრეშუმი
Leder	—	Kakka	Kukka	Pesug	ტყავი
Laken	—	Tzoka	Tzoka	Maudi	მადი
Heud	—	Kotsch	Kotsch	Perangi ²	პერანგი
Kleid	одежда	Bartschasch	Bartschasch	Kartschi	ტანსაცმელი
Hut	—	Ku	Ku	Kud	ქუდი
Schuhe	—	Matscho	Matsche	Tschekma ³	ფეხსაცმელი
Messer	ножикъ	Urs	Urs	Neka	დანა
Löffel	—	Aik	Agk	Kuto	კოვზი
Sichel	—	Mangal	Mangal	Zili ⁴	ცელი
Heu	сено	Jol	Jol	Jol	თივა
Pflug	пflug	Gotan ⁵	Gotangersersch ⁶	Gutan	გუთან
Schwerd	сабля	Tur	Tur	Tur	ხმალი
Schießge- wehr	—	Toop	Toop	Toop ⁷	თოფი
Feuer	огонь	Tze	Tze	Tze	ცეცხლი
Holz	дрова	Datschik	Dos ⁸	Dos	შეშა
Baum	дерево	Che	Cho	Cho	ხე
Zunder- schwam	трут	Kadschem	Kadschem	Kakamo	აბედი
Schießpul- ver	—	Malchon	Melcho	Zomal ⁹	თოფის წამალი
Feuerstein	время	Makats	Makats	Makats	კაფი
Salz	соль	Tuch	Tuch	Tuch	მარილი
Stahl	сталь	Bolat ¹⁰	Andun	Polad ¹¹	ფოლადი
Eisen	железо	Atschik	Aschk ¹²	Aik ¹³	რკინა
Bley	свинцо	Desch	Desch	Tkua	ტყვია
Zinn	олово	Kalai ¹⁴	Such ¹⁵	Tkib	კალა
Kupfer	медь	Zaste	Zaste	Zaste	სპილენძი
Messing	зеленая медь	Ges	Ges	Borsan	მწვანე სპილენძი
Schwefel	—	Sengel	Sagmal	Gogird	გოგირდი

¹ Таам, P.

² Mehl—Perangi < P.

³ Hut—Tschekma < P.

⁴ Löffel—Zili < P.

⁵⁻⁶ Готанг, P.

⁷ Schießgewehr—Toop < P.

⁸ датчик, P.

⁹ Schießpulver—Zomal < P.

¹⁰ андун, P.

¹¹ полод, булат, P.

¹² ачик, P.

¹³ аик, P.

¹⁴⁻¹⁵ жух, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Tsche- tschongisch (ჩეჩნური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tuschetisch (თუშური)	
Salpoter	—	Gansau	Mulehonescha	Pscha ¹	გვარჯილა
Silber	серебро	Deti ²	Detau	Dateb	ვერცხლი
Gold	золото	Deschi ³	Deschun	Oker	ოქრო
Geld	—	Achsche	Achsche	Tater ⁴	ფული
Erde	земля	Late ⁵	Late ⁶	Jobste	მიწა
Thon	глина	Tapur	Tapur	Tika	თიხა
Sand	песок	Chum ⁷	Tesch	Lams	ქვიშა
Kalk	известь	Kir	Kir	Kir	კირი
Stein	камень	Kera	Kera	Kera	ქვა
Quell	источник	Kulau	Chichaast	Tzkaro	წყარო
Fluß	река	Dokonchi ⁸	Dokachi ⁹	Chi	მდინარე
—	[дорога]	[пик]	[пик]	[пик]	გზა
—	[пояе]	[каале]	[урт]	[ea]	მინდორი, ყანა
—	[луг]	[лан]	[лау]	[ватибе]	მდელო
—	[гора]	[ламарт]	[ламарт]	[кмати]	მთა
—	[лѣд]	[ша]	[ша]	[пша]	ყინული
—	[спег]	[луа]	[луа]	[ла]	თოვლი
—	[дождь]	[даугу]	[дог]	[каре]	წყვიშა
—	[гром]	[длау]	[мор]	[кебхе]	ქუხილი
—	[молния]	[тазого]	[тазого]	[тап]	ელვა
—	[солнце]	[магх]	[магх]	[натх]	მზე
—	[месяц]	[бѳт]	[бѳт]	[бѳт]	მთვარე
—	[день]	[до]	[ден]	[тха]	დღე
—	[везда]	[вета]	[вета]	[тепу]	ვარსკვლავი
—	[ночь]	[бѳша]	[буау]	[буесу]	ღამე
—	[полдень]	[декеха]	[моствха]	[ѳуте модеде]	შუადღე
Jahr.	год	Schitebut ¹⁰	Zaschu	Scho	წელიწადი
Frühling	весна	Gura	Gura	Gasapul	გახატული
Sommer	лето	Achke ¹¹	Achke ¹²	Chko ¹³	ზაფხული
Herbst	осень	Busti ¹⁴	Basti ¹⁵	Staboje ¹⁶	შემოდგომა
Winter	зима	Ai	Ai	Ach	ზამთარი
Schlaf	сон	Naap	Naap	Naap	ძილი
Wachen	бдѳние	Samowo	Samowo	Tohenia	ღვიძილი
Krankheit	болезнь	Mogaz	Mogaz	Tatzitschuar	ავადმყოფობა
Gesundheit	адрание	Denwa	Denwa	Denwa	ჯანმრთელობა
Kälte	стужа	Schile	Schile	Pschele	სიცივე
Wärme	теплота	Jaueche	Jaueche	Jobche	სითბო
Ruhe	покой	Wacha	Wacha	Tiwenu	სიმშვიდე
Freund	друп	Dukawedsa	Dukawedsa	Ganakopi	მეგობარი

¹ Schwefel—Pscha < P.

² detau, P.

³ дешу, P.

⁴ Geld—Tater < P.

⁵⁻⁶ лате, P.

⁷ теш, P.

⁸⁻⁹ докани, P.

¹⁰ цашу, P.

¹¹⁻¹² басте, P.

¹³ стабоѳе, P.

¹⁴⁻¹⁵ ачке, P.

¹⁶ хео, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Tsche- tschongisch (ჩეხური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tschetisch (თუშური)	
Feind	недруг	Wedsez	Wedsez	Mastgo	მტერი
Hunger	голод	Misko	Miske	Matzole	სიმშლი
Durst	жажда	Hagule	Hagule	Hekuosso ¹	წყურვილი
Weiß	белый	Kain	Kain	Kuin	თეთრი
Schwarz	черный	Ardshi	Ardshi	Ardshi	შავი
Roth	красный	Zie	Zie	Zewe	წითელი
Grün	зеленый	Melosche ²	Jaschil	Apo	მწვანე
Blau	голубой	Siene	Siene	Siene	ლურჯი
Gelb	желтый	Masha	Ashaga	Muke	ყვითელი
Klein	малый	Shama	Zango	Katsgo	პატარა
Groß	большой	Dakko ³	Wakkuwe	Dakko	დიდი
Hart	твердый	Tschuagwa	Tschakwa ⁴	Tschaakwa ⁵	ნაკარი
Weich	мягкий	Kade	Kado	Kade	რბილი
Rauh	—	Tschago	Tschago	Tschago	ხორკლიანი
Glatt	—	Scharendo	Scharendo	Saja	სწორი, პრიალა
Süß	—	Marsi	Mirsende	Mazeli	ტკბილი
Bitter	—	Kühi	Kaende	Kahen	მწარე
Sauer	—	Musto	Muste	—	მეფე
Schwer	—	Düsi	Didsende	Dadsin	მძიმე
Glatt	—	Düi	Dajende	Dau	სწორი, პრიალა
Schön	—	Chashin	Chaschin	Lamasur	ლამაზი
Ungestalt	—	Uon	Uon	Mosi	უშნო
Warm	—	Dauchan	Dauchan	Jubeche	თბილი
Kalt	—	Tschüle	Tschüle	Pschele ⁶	ცივი
Hoch	высокий	Lakkande	Lakkande	Tschaho	მაღალი
Niedrig	низкий	Lachon	Lachon	Lachun	დაბალი
Tief	глубокий	Kargunda	Kargunda	Kokurun	ღრმა
Gut	—	Dikinda	Dikinda	Duki	კარგი, კეთილი
Böse	—	Uonda	Uonda	Moshin	ცუდი, ავი
Weinen	—	Welcha	Welcha	Tchu ⁷	ტირილი
Lachen	смеяться	Wela	Wela	Wela	სიცილი
Lieben	любить	Tukawedse	Tukawedse	Wedze	სიყვარული
Reden	говорить	Lie	Lie	Loor	ლაპარაკი
Tödten	убить	Toha	Toha	Hoor	მოკვლა
Sterben	умерший	Wellin	Wellin	Lu	სიკვდილი
Todt	умереть	Daka	Daka	Daka	მკვდარი
Leben	жить	Denzek	Denzek	Deni	სიცოცხლე
Essen	есть	Taka ⁸	Taka ⁸	Takar	კვამა

¹ 'Takuosso, P.

² ашл, P.

³ вакаве, P.

⁴⁻⁵ чаагва, P.

⁶ Rauh—Pschele < P.

⁷ Gut—Tchu < P.

⁸⁻⁸ ака, P.

Deutsch (აგრმანული)	[Russisch] (რუსული)	Tsche- tschengisch (ჩეხური)	Inguschisch (ინგუშური)	Tschetisch (თუშური)	
Trinken	пить	Malla	Malla	Malhar	სმა
Geben	дать	Dajetse	Dajetso	Lipson	მიცემა
Bitten	—	Sadda	Sadda	Dichos ¹	თხოვნა
Nehmen	брать	Zajerirs	Zajerirs	Dakimams	აღება
Sehen	видеть	Daires	Daires	Tkoo	ხედევა
Hören	слышать	Katairas	Katairas	Gatza	სმენა
Gehen	—	Kowai	Koai	Goai	წასვლა
Heute	—	Tachan	Tachan	Tgnda	დღეს
Gestern	—	Silcham	Kanlam	Psara	გუშინ
Morgen	—	Kan	Kan	Tkan ²	ხვალ

¹ Bitten—Dichos<P.

² Gehen—Tkan<P.

7. 8. Kabardinische und Abassische Sprache *

(ყაბარდოული და აბაზაური ენები)

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Kabardin. (ყაბარდოული)	Kusch-hasib- Abuss. (კუშასიფ- აბაზაური)	Altekesek- Abass. (ალთიქესეკ- აბაზაური)	
Gott	бог	T'ha	Antscha	Antscha	ღმერთი
Herr	боярин	Suchoch	Suchoch	Sach	ბატონი
Ich	я	Sus ¹ , ser	Sera	Sera	მე
Mein	мой	Sesie	Sera ²	Sorisbu ³	ჩემი
Du	ты	Uor	Uara	Uara	შენი
—	[твой]	[ayiam]	[ypuy]	[yapuy]	შენი
Er	он	Der ⁴	Urutuhas lu ⁵	Anjub	ის
Wir	мы	Fer ⁶	Scherda	Harhab	ჩვენ
Ihr	вы	Acher ⁷	A'nt ⁸	Auat ⁹	თქვენ
—	[one]	[axep]	[ant]	[uyar]	ისინი
Sein	—	Ariesch	—	Sistu	თავისი, მისი
Wir	—	Der	—	—	ჩვენ
Unser	—	Dedia	Harechtu	Hurechzu	ჩვენი
Euer	—	Fesia	Schischtu	Schischzu ¹⁰	თქვენი
Wer	кто	Chet	Dasuda ¹¹	Dasuda	ვინ
Wessen	чей	Chetia	Isputa	Isduda	ვისი
—	[кому]	[xet]	—	—	ვის.
—	[кого]	[xet]	—	—	ვის.
Hieher	сюда	Midda	Arech	Arech	აქეთ
Dorthin	туда	Adda	Auech	Auech ¹²	იქით
Neulich	недавно	Kadscha acham	Usaberch	Scherdejem- zist	ახლანას.
Längst	давно	Kodscha gasch	Schedezchei ¹³	Scherdo	დიდიხანია.
Nahe	близко	Bl'agasch	Jegorno	Aigo	ახლოს
Fern	далеко	Shishesch .	Ichkarau ¹⁴	Ichkara ¹⁵	შორს

* ყაბარდოულ და აბაზაურ ენათა ლექსიკონებს გიულდენშტედტის ხელნაწერ ფონდებში ვერ მივაკვლიეთ. ისიც შევადარეთ პალასის ხელნაწერ დედანს (ფ. 94, იმ. 2, № 62). „გიულდენშტედტის მოგზაურობის“ პალასისეულ გამოცემაში არის შემდეგი დაყოფა: გერმანული — ყაბარდოული — კუშასიფ-აბაზაური — ალთიქესეკ-აბაზაური. პალასს კი შემდეგნაირი დაყოფა აქვს მოცემული: რუსული—უნგრული—ალთიქესეკ-აბაზაური—კუშასიფ-აბაზაური—ყაბარდოული. შენიშვნებში ჩვენ ვხვართ რუსულ ტრანსკრიფციას, როგორც ეს პალასს აქვს თავის დედანში გამოყენებული. კვადრატულ ფრჩხილებში ვთავსებთ იმ სიტყვებს, რომლებიც „მოგზაურობის“ პალასისეულ გამოცემაში არ გვხვდება — გ. გ.

¹ sa, P.	⁵ ayIa6, P.-	⁹ машок, P.
² Гаре, P.	⁶ дер, P.	¹⁰ Wir—Schischzu < P.
³ веристу, P.	⁷ фер, P.	¹¹ дезевуда, P.
⁴ ар, P.	⁸ ферра, P.	¹² авех, P.
		¹³ шердепхей, P.
		¹⁴ ишкарау, P.
		¹⁵ ишкара, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Kabardin. (ყაბარ- დოული)	Kusch-ha- sib-Abass. (კუშასიფ- აბასური)	Altekosek- Abass. (ალთიკესეკ- აბასური)	
Was	ყო	Sit	Ischirpi	Esetzia ¹	რა
Ja	და	Ago	Osa	Esetzia	ქო
Nein	ნერ	Acham, Haun	Map	Ekosima	არა
Ein	1	Se	Seke	Seke	ერთი
Zwey	2	Tu	Gubù.	Gubù	ორი
Drey	3	Schi	Chebù	Chebù	სამი
Vier	4	[uræ]	[óunó]	[óunó]	ოთხი
Fünf	5	Pt'le ²	Bschibà ³	Bschibà ⁴	ხუთი
Sechs	6	Tschu ⁵	Chubà ⁶	Chubà ⁷	ექვსი
Sieben	7	Ble	Bischbà	Bshibà	შვიდი
Acht	8	Ge'	Achbà	Achbà	რვა
Neun	9	Bgu	Ischbà	Ischbà	ცხრა
Zehn	10	Psche	Shabà	Sabà	ათი
Elf	11	Pschekus	Bshasà	Swis	თერთმეტი
Zwölf	12	Pschokut	Bshug	Sug	თორმეტი
Dreizehn	13	Pschekusch	Shach	Sag	ცამეტი
Vierzehn	14	Pschekuptl'o	Wibsch	Giwsch	თოთხმეტი
Fünfzehn	15	Pschekutcheu	Such	Such	თხუთმეტი
Sechzehn	16	Pschekuch	Shaf	Shits	თექვსმეტი
Siebenzehn	17	Pschekubl'	Shibsch	Shibsch	ჩვიდმეტი
Achtzehn	18	Pschekwich	Sha	Sach ⁸	თვრამეტი
Neunzehn	19	Pschekubg'	Shewsch	Shewsch ⁹	ცხრამეტი
Zwanzig	20	Tosch	Gosha	Gosa	ოცი
Ein u. zwanzig	21	Toschera sire ¹⁰	[roza sexe]	[roza sexe]	ოცდაერთი
Zwey u. zwanzig	—	Tosch era ture	—	—	ოცდაორი
Drey u. zwanzig	—	Tosch era schirre	—	—	ოცდასამი
Neun u. zwanzig	—	Tosch era bgure ¹¹	—	—	ოცდაცხრა
Dreissig	30	Tosch era pschirre	[roxeæon]	Gusus sabe ¹²	ოცდაათი
Ein u. Dreissig	—	Tosch era pschirrestre ¹³	—	—	—
Vierzig	40	Pt'lish	Gungosa	Gungosa	ორმოცი
Fünfzig	50	Pt'lish era pschirre	Gungosa schebi	Gungosa saba	ორმოცდაათი
Sechzig	60	Chitsch	Chin gosa	Chin gosa	სამოცი
Siebenzig	70	Chitsch era pschirre	Chin gosa schebi	Chin gosa saba	სამოცდაათი
Achtzig	80	Toschitl	Pshin gosa	Bschin gosa	ოთხმოცი

¹ аяла, P.

² тху, P.

³⁻⁵ хуóà, P.

⁶ хã, P.

⁶ фeбà, P.

⁷ дебà, P.

⁸ ах, P.

⁹ геш, P.

¹⁰ ромера-журе, P.

¹¹ Zwey u. zwanzig—Tosch era bgure < P.

¹² roayo sabà, P.

¹³ Ein u. dreissig—Toschera pschirrestre < P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Kahardin. (ყაბარ- ლაული)	Kusch-ha- sib-Abass. (კუშასიფ- აბასაური)	Altekesek- Abass. (ალთიქესეკ- აბასაური)	
Neunzig	90	Toschit'era pschirre	Pshin gosa schehi	Bshein gosi saha	ოთხმოცდაათი
Hundert	100	Sche	Schke	Ske	ასი
Zweyhundert	200	Schit	Gusch	Gus	ორასი
Dreyhundert	300	Schisch	Chibschu	Ches	სამასი
Tausend	1000	Miu, od. Schipsch	Seki	Seki	ათასი
Mensch	человек	Zug	Agu	Gu	ადამიანი
Volk	народ	Schile	Kit	Kit	ხალხი
Vater	отец	Jada	Jaba	Uruk	მამა
Großvater	дед	Jadema jada	Jahjeba	Serulp	პაპა
Mutter	мать	Ana	Jan ¹	Ansoch	დედა
Papa	папа	Dedu	Saba	Deda	მამა
Mama	мама	Nuna	Ninna	Ninna	დედა
Bruder	брат	Schtsche	Tschi	Asche	ძმა
Schwester	сестра	Stschipchu	Chschu	Acsche	და
Sohn	сын	Ko, Jukwa	Ippa	Spa	ვაჟი/შვილი
Tochter	дочь	Pchu	Ipha ²	Ipha ²	ქალი/შვილი
Enkel	—	Korulchu	Ippipa	Sachschespa ⁴	შვილი/შვილი
Kind	дѣтя	Schadla	Tschkun	Sitschgun	ბავშვი
Knabe	мальчик	Schahu	Arps	Spa	ბიჭი
Mann	—	T'le	Chadza	Kadza	კაცი
Greiß	—	Tl'isch	Liggaf	Ligges'	მოხუცი კაცი
Altes Weib	—	Fesish	Tawshus	Tawsus ⁵	მოხუცი ქალი
Ehemann	муж	T'le	Lchadza	Skadza	ქმარი
Ehefrau	жена	Fis	Pchus	Stewswa	ოვლი
Weib	—	Fis	Pchus	Pchas ⁶	ქალი
Jungfer	дева	Hagebs ⁷	Pchuspa	Hisba	ქალწული
Hure	—	Tschansh	Tschenshu	Tschensh ⁸	კახა
Haar	волос	Schhats ⁹	Abra	Libre	თმა
Bart	брада	Shake	Ishake	Sheke	წვერი
Stirn	лоб	Nata	Illech	Kapech	შუბლი
Auge	глаз, око	Ne	Ulla	Lu	თვალი
Nase	нос	Pe	Pinza	Pinza	ცხვირი
Ohr	ухо	T'hakuma	Limha ¹⁰	Lumbha	ყური
Mund	рот	She	Itscha	Itscha	პირი
Lippe	—	Uptschake	Ipisch	Ipis' ¹¹	ღუბი
Zahn	зуб	Dse	Pitz	Pitz	კბილი
Zunge	язык	Bsegu	Ihs	Ibs	ენა

¹ яна, P.

²⁻³ яфа. P.

⁴ Enkel—Sachschespa < P.

⁵ Mann—Tawsus < P.

⁶ Weib—Pchas < P.

⁷ garonc, P.

⁸ Hure—Tschensh < P.

⁹ шыагс, P.

¹⁰ лимъа, P.

¹¹ Lippe—Ipis' < P.

Deutsch (გერმანული)	(Russisch) (რუსული)	Kahardin. (ყაბარ- ლოული)	Kusch-ha- sib-Δ bass. (კუშასიფ- აბახური)	Altekesek- Abass. (ალთიქესეკ- აბახური)	
Haupt	голова	Tsch'ha	Aka	Jeka	თავი
Hals	шея	Pscho	Akda	Jukda	ცელი, კისერი
Schulter, Arm	плечо	Damasch'ha	Ischgwa	Ischgwaka	მხარი, მკლავი
Hand, Vorder- arm	рука	Ah	Impe	luape	ხელი
Finger	палец	Abschuambs ¹	Maschhaba	Metsche ²	თითი
Nagel	ноготь	Abshana	Mamchimpsa	Napcho	ფრჩხილი
Lende	—	Kobb'	Ota	Juatza	თეფობი, ბარ- კალი?
Schienbein	—	Tledi	Schachua	Schachua ³	წვივი
Fuß	нога	T'h'le ⁴	Schape	Shape	ფეხი
Knie	колѣно	T'h'lagashe	Schamcha ⁵	Schamchede dirka	მუხლი
Brüste	—	Bits	Kika	Kika	ძუძუ
Haut	—	Fa	Itscheisch	Itscha ⁶	კანი, ტყავი
Fleisch	мясо	Le	Shi	Shi	ხორცი
Knochen	кость	Kubschha ⁷	Abu	Bogo	ძვალი
Blut	кровь	T'h'li ⁸	Scha	Scha	სისხლი
Fett	жир	Pscher	Shipsila	Sche	ქონი
Gehirn	—	Sch'hakuts	Schabula- scha	Kuts ⁹	ტვინი
Herz	сердце	Gu	Gu	Gu	გული
Schweiß	пот	Pschanteps	Pchidse	Pchidse	ოფლი
Hund	собака	Ha	La	La	ძაღლი
Katze	кошка	Gedu ¹⁰	Zugu	Zuku	კატა
Ochs	бык	We	Tsche	Tsche	ხარი
Kuh	корова	Sham	She	She	ძროხა
Kalb	теленок	Schke	Hus	Hus	ხბო
Pferd	лошадь	Schi	Schi	Stschi	ცხენი
Esel	—	Schid	Schide	Scheda	ვირი
Maulthier	—	Kadir	Kush	Kadir ¹¹	ჯორი
Schaf	овца	Mel' ¹²	Wosa ¹³	Wosa ¹⁴	ცხვარი
Widder	баран	T'e	Tig	Te	ერკემალი
Ziege	коза	Bshan	Shima	Shima	თხა
Bock	козёл	Dejoch	Ab	Abe	ვაცი
Lam	—	Schina	Sis	Sis ¹⁵	ბატკანი
Schwein	свинья	Ko, Paschka	Choa	Choa	ღორი

¹ Абхуамбе, P.

² Матше, P.

³ Lende—Schachua < P.

⁴ ტლე, P.

⁵ ჰიკა, P.

⁶ Brüste—Itscha < P.

⁷ კუბშა, P.

⁸ ტლჷ, P.

⁹ Gehirn—Kuts < P.

¹⁰ Еду, P.

¹¹ Esel—Kadir < P..

¹² შიდ, P.

¹³ შიდე, P.

¹⁴ შედა, P.

¹⁵ Lam—Sis < P..

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Kabardin. (ყაბარ- დოული)	Kusch-ha- si b-Abass. (კუშხასიფ- აბახაური)	Altekessk- Abass. (ალთიკესკ- აბახაური)	
Hirsch	—	B'iana	Scherech	Scherech	ირენი
Kameel	—	Machscha	Machtscha	Machsche ¹	აქლეზი
Hahn	петух	Adaku	Arba	Ariba	მანალი
Huhn	курица	Get	Akutu	Kutu	ქათანი
Gans	гусь	Kas	Kus	Kas	ბატი
Ente	утка	Babisch	Bubisch	Bubisch	იხვი
Waizen	пшеница	Gods	Gods	Gods	ხორბალი
Gerste	ячмень	Ha	Kirbitsch	Kirbitsch	ქერი
Hirsen	просо	Pchu	Schirdse	Schirdse	ფეტვი
Fuchsschwanz	—	Beshoko ²	—	—	ლოში
Haber	овёс	Santch	Bugina	Santch	შვრია
Mays	—	Nartuch	Nartuch	Nartuch	სიმინდი
Tubak	—	Tutun	Tutun	Tutun	თამბაქო
Reiß	—	Prunsh	Prunsh	Prunsh	ბრინჯი
Baumwolle	—	Pshechuts	Bambi	Arzimu ³	ბამბა
Wasser	вода	Psi ⁴	Dse ⁵	Dse ⁵	წყალი
Bier	—	Sirre	Sirre	Sirre ⁷	ლუდი
Wein	вино	Schagir ⁸	Agu ⁹	Schagir ¹⁰	ღვინო
Brantwein	—	Arka	Arka	Arka ¹¹	არაყი
Frische Milch	молоко	Sche	Chsche	Chsche	რძე
Saure Milch	кислое мо- локо	Tsch'chu	Chirtsche	Chirtze	მაწონი
Honig	—	Fau	Tzcha	Tzche	თაფლი
Wachs	—	Schechu	Tscha	Tscha	ცვილი
Biene	—	Bshe	Tschecha	Tschecha	ფუტკარი
Meth	—	Fadaplish	Godsa	Godse ¹²	მეთი
Brod	хлеб	Schakua	Schakua	Mikel	პური
Butter	масло	Tschu ¹³	Schischa	Chuchscha	კარაჭი
Käse	сыр	Tkuaja	Asu	Asu	ყველი
Ey	яйцо	Jedike	Kutech	Kutech	კვერცხი
Fisch	рыба	Bshe ¹⁴	Psic	Arge	თევზი
Vogel	птица	Bga	Chschi	Chschi	ფრინველი, ჩიტი
Feder	перо	Bschi ¹⁵	Chemzug- wa ¹⁶	Pchenzuga	ფრთა
Mehl	—	Hashiga	Schilla	Schilla ¹⁷	ფქვილი
Leinen	—	Keten	Geten	Geten	ტილო
Wolle	шерсть	Tzi	Lasa	Lasa	მატყელი, შალი

¹ Hirsch—Machsche < P.

² Fuchsschwanz—Besheke < P.

³ Mays—Arzima < P.

⁴⁻⁵ сыра, P.

⁶ агу, P.

⁷ Bier—Sirre < P.

⁸⁻⁹⁻¹⁰ арка, P.

¹¹ Brantwein—Arka < P.

¹² Honig—Godse < P.

¹³ тху, P.

¹⁴ бше, P.

¹⁵ бши, P.

¹⁶ химзугва, P.

¹⁷ Mehl—Schilla < P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Kabardin. (ყაბარ- ლოული)	Kusch-ha- sib-Abass. (კუშხასიფ- აბახური)	Altekcsok- Abass. (ალთიქსეკ- აბახური)	
Seide	—	Dana	Barsinu	Barzima	აბრეშუმი
Leder	—	Mosku	Mosku	Mosku	ტყავი
Laken	—	Tzio	Kushe	Kumshie	ტილო
Hemd	—	Jana	Ase	Ase	პურანგი
Beinkleider	—	Gonschek	Aikwa	Aikwa ¹	ნიფხავი
Kleid	платье	Schigin	Schegutschn	Schegutscho	კაბა
Hut	—	Pa	Kalpa	Kulpa ²	ქუდი
Mosser	нож	Se	Achospa	Achospa	დანა
Löffel	ложка	Bsemischsch	Mahatscha	M'hadscha	კოვზი
Sichel	—	Tschemek	Tschebik	Tzebik ³	ცელი
Heu	сено	Mok	Pscha	Tzua	თივა
Pflug	соха	Pchaascha	Koten	Koten-mad- sa	გუთანნი
Schwerd	—	Tjeta, Schesch- chua	Afua	Sa, Achua	ხმალი
Feuergewehr	—	Fok	Fkek	Schuek ⁴	თოფი
Feuer	огонь	Mafa	Mitzš	Mitzš	ცეცხლი
Holz	дрова	Pcha	Mitscha	Mitscha ⁵	შეშა
Baum	дерево	Shich	Fa ⁶	Tzla	ხე
Zunderschwamm	трут	Stamila	Taplo ⁷	Tsimtza	აბედი
Schießpulver	—	Gin	Puschkapor	Kuse ⁸	თოფის წამა- ლი
Feuerstein	кремень	Stauik	Puschkakč ⁹	Schedza	კაეი
Sulz	соль	Tschug	Shika	Dshika ¹⁰	მარილი
Stahl	сталь	Dshan	Shirre	Dshibga	ფოლადი
Eisen	железо	Gutsch	Icha	Aicha	რკინა
Bley	свинец	Bsamtza ¹¹	Ses'za ¹²	Samza	ტყვია
Zinn	олово	Sachu	Bsoch	Bsoch	კალა
Kupfer	медь	Gwuaptla	Gwa	Gwa	საილენძი
Messing	—	Dshes	Dshes	Dshes	თითბერი
Schwefel	—	T'hobshushwa	Sogtschuch	T'h'ogusch	გოგირდი
Salpeter	—	Gin chusch	T'hogoscha	Kschisch ¹³	გვარჯილა
Silber	серебро	Dishin	Risna	Risna	ვერცხლი
Gold	золото	Discha	Pehi	Pche	ოქრო
Gold	—	Achsche	Achscha	Ach- schesch ¹⁴	ფული
Erde	земля	Tschi	Tula	Tzula	მიწა
Thon	глина	Jate	Nusch	Chantzir ¹⁵	თიხა
Sand	песок	Pschachau	Pschacha	Pschacha	ქვიშა

¹ Seide—Aikwa < P.

² Hut—Kalpa < P.

³ Sichel—Tzebik < P.

⁴ Schwerd—Schuek < P.

⁵ миче, P.

⁶ тцла, P.

⁷ чинца, P.

⁸ Schießpulver—Kuse < P.

⁹ медца, P.

¹⁰ жика, P.

¹¹ свнца, P.

¹² сзамца, P.

¹³ Messing—Kschisch < P.

¹⁴ Geld—Achschesch < P.

¹⁵ ханци, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Kabardin. (ყაბარ- ლოული)	Kusch-ha- sib-Abass. (კუშასიფ- აბახური)	Altekesek- Abass. (ალთიქესეკ- აბახური)	
Kalk Stein Quell Strom Weg Acker Wiese	известь камень квоч река дорога пашня луг	Jate chush Miwe Psinna Pschuschgwo ¹ Gok Meschipa Mukupu	Hasch Hauk Sig Dsedu Mgo Amchi Zachirta	Nuschkwakwa Hak' Sig Sedu Mugà Rika Zachirta	კირი ქვა წყარო მდინარე გზა ყანა მდელო, საძო- ვარი
Berg Eis Schnee Regen Donner Blitz Sonne Mond Tag Sterne Nacht Heute Gestern Morgen Mittag Woche Monat Jahr Frühling Sommer Herbst Winter Schlafen Wachen Krankheit Gesundheit	гора лѣд снег дождь гром молния солнце месяц день звезда ночь сегодня вчера завтра полдень — — год весна лето осень зима сон вечер болезнь здравие	Bgi, Kuschha Mil Uas' Uaschch Gagwa Chobske Digga Masa Machua Wagna Shesch Noba Togaza Bshèdia Schage T'hamachua Masa It'les Gatche Gamachwa Bsheha Shimachwa Shie Sherkam Uhs Sapesch	Buch Tzhasche Se Kuà Diduai Imazuswai Mara Mesè Misch Jatsch Wak Jechha Jeze Wotsche Schibshan Mschescha Miska Sksik Apna Apeh ⁴ Atsne Gine\ Ditscha Degitschu Asrichwi Disgwadu	Buko, Du Tzhasche Se Kua Aschwandili Atza ³ Marà Mesè Mischtscho Jutscha Wukla Wachtza Jeze Uazo Schibshe Mitschascha Miske ⁵ Skuschik ¹ Gapne. Pchne Sme ⁶ Gino Tschha ⁷ Dogitschu Isaschki Sisgwadeb	მთა ყინული თოვლი წვიმა ქუხილი ელვა მზე მთვარე დღე ვარსკვლავი ღამე დღეს გუშინ ხვალ შუადღე კვირა თვე წელიწადი გაზაფხული ზაფხული შემოდგომა ზამთარი ძილი ღვიძილი ავადმყოფობა ჯანმრთელო- ბა სიცოცხე სიცხე სიმშვიდე მეგობარი
Kälte Hitze Ruhe Freund	холод теплота покой друг	Schaf ¹ Chwaba Una Fis, Sif ⁴ , Schog ⁵	Echta Pchau Titse Sua	Tchta Pcha Chareksima Desua	

¹ псушгво, P.

² аце, P.

³ Woche—Miske < P.

⁴ аиҕе, P.

⁵ зине, P.

⁶ чьа, P.

⁷ шаа, P.

⁸ фиссиҕ, P.

⁹ шар, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Kabardin. (ყაბარ- ლოული)	Kusch-ha- sib-Abass. (კუშხასიფ- აბაზური)	Altekesek- Abass. (ალთიქსეკ- აბაზური)	
Feind	недруг	Bi	Sagà	Gà	მტერი
Hunger	голод	Hamischge	Rezha	Drizha	სიმწილი
Durst	жажда	Uhuschausch	Kitzagbi	[мыже]	წყურვილი
Weiß	белый	Chush ¹	Schkoka	Schkokwa	თეთრი
Schwarz	чёрный	Fitse ²	Ekotzo	Kuitschu	შავი
Roth	красный	Plish ³	Pkabschi	Kabschi	წითელი
Grün	зелёный	Udsifa	Udsifa	Udsifa	მწვანე
Blau	синий	Schocho ⁴	Grua ⁵	Tschuch ⁶	ლურჯი
Gelb	жёлтый	Chosh	Cha ⁷	Chuash ⁸	ყვითელი
Klein	малой	Tsuk ⁹	Natschkun ¹⁰	Schkun ¹¹	პატარა
Groß	большой	Gin	Du	Du	დიდი
Süß	—	Apf	Kada	Kada	ტკბილი
Sauer	—	Dik	Esa	Aischa ¹²	მეფე
Gut	добрый	Fi	Ipsi	Ibsi	კეთილი, კარ- გი
Böse	худой	Bsage	Atschga ¹³	Itschge	ცუდი, ავი
Hart	—	Bidde	Idera	Idära	მაკარი
Weich	—	Schaba	Ipschkau	Ipschka	რბილი
Rauh	—	Fareknasa	Tscheriptzatib	Tscheriptzatib	ხორკლიანი
Glatt	—	Napakabsa	Itzka	Tschimmitz- kazke ¹⁴	სწორი, პრი- ალა
Schwer	тяжелый	Ondog	Chemtau	Chemta	მძიმე
Leicht	легкой	Psinscha ¹⁵	Plese ¹⁶	Lause ¹⁷	მსუბუქი
Schön	—	Däche	Pschtsesau	Pschtse	ლამაზი
Ungestalt	—	Aja	Gumchan	Gumcha	ულამაზო
Furchtsam	—	Karabga	Irhaup	Karabga	მწიწარა
Warm	—	Chuaba	Pchagu	Ipcha	თბილი
Kalt	—	Schaa	Echta	Ichta	ცივი
Hoch	—	T'h'aga	Haga	Haga	მაღალი
Niedrig	—	Tlasccha	Isgau	Isga	დაბალი
Tief	—	Ku	Tzola	Ipga	ღრმა
Weinen	—	Mag	Detzui	Detzui	ტირილი
Lachen	—	Madehasch	Dkischtscha	Dirkitbch- tschi ¹⁸	სიცილი
Lieben	любить	Tsitscha- sesch	Schibsa	Bsidisbi	სიყვარული

¹ ფილე, P.

² პილე, P.

³ უდიფა, P.

⁴ შხო, P.

⁵ ჟუხ, P.

⁶ გრუა, P.

⁷ ჟუაჟ, P.

⁸ ჟა, P.

⁹ ტუჟ, P.

¹⁰ შჟუი, P.

¹¹ ნაჟუი, P.

¹² Süß—Aischa < P.

¹³ აჟა, P.

¹⁴ Hart—Tschimmitzkazke < P.

¹⁵ ნაპაკასა, P.

¹⁶ იტსა, P.

¹⁷ ჟიმიჟაჟე, P.

¹⁸ Schön—Dirkitbchtschi < P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Kabardin. (ყაბარ- დოული)	Kusch-ha- sib-Abass. (კუშხასიდ- აბახური)	Altekosek- Abass. (ალთიქესეკ- აბახური)	
Sprechen	говорить	Mapsatle	Detscheshi	Dotschlushi	ლაპარაკი
Töden	убить	Ukingo	Dischta	Dischi	მოკლა
Sterben	умереть	Tlaga	Dipsi	Ipse	კვდობა
Leben	жить	Psau	Dohguu	Ibge ¹	ცხოვრება
Kranken	—	Mauus	Ichi	Ichi	აუად გახდობა
Essen	есть	Masche	Atschau ²	Ditschi	კამა
Trinken	пить	Jofa	Ishi ³	Ishi	სმა
Geben	давать	Ptiusch	Isti	Isti	მიცემა
Nehmen	взять	Kithinsch	Sichuscht	Gegzimsch	აღება
Fordern	просить	Detlaunsch	Istuscht	Sichwa	თხოვნა
Sehen	—	Seblinsch	Sibschwascht	Disla	დანახვა
Hören	—	Sechechinsch	Elischwascht	Jechaga	გაგონება
Gehen	—	Konsch	Dozuscht	Deza	სვლა
Reiten	—	Tschesinsch	Detschisluscht	Tschisu	ცხენით სვლა
Senden	—	Dgakonsch	Dochstascht	Dochste	გაგზავნა
Warten	—	Saasha	Dachkashut	Hagik	მოცდა
Strafen	—	Jewongo	Dioscht	Haisb ⁴	დასჯა

¹ იჰი, P.

² აჩავა, P.

³ იჰ, P.

⁴ Sehen—Haisb < P.

9. Awganische, Dugorische und Ossetische Sprache *

(ავლანური, დიგორული და ოსური ენები)

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Awganisch (ავლანური)	Dugorisch (დიგორული)	Ossetisch (ოსური)	
Gott	бог	Chudai	Chuzau, Chzau	Chuzau	ღმერთი
Herr	богън	Agoi, Malik	Dschuishan ¹	Eldaar	ბატონი
Ich	я	Se	Asse	Asse	მე
Mir	мнѣ	—	Manen	Manen	მე
Mich	—	—	Man	Man ²	მე
Mein	мой	—	Manai	Manu:	ჩემი
Du	ты	—	Du	Du	შენ
Dich	—	—	Do	Do ³	შენ
Dir	тебе	—	Dauan	Dauan	შენ
Dein	твоѣ	—	Doi	Dauu	შენი
Er	он	—	Jeije ⁴	Uju ⁵	ის
Wir	мы	—	Mach	Mach	ჩვენ
Ihr	вы	—	Sumách	Sumach	თქვენ
Sie	они	—	Jeta	Jeta	ისინი
—	[себе]	—	[Axeŋ]	[Axeŋ]	თავისთავს
Sein	своѣ	—	Acheje	Acheje	თავისი
—	[вам]	—	[Maxan]	[Maxan]	ჩვენ
Unser	—	—	Mach	Mach ⁶	ჩვენი
—	[вам]	—	[ჰუმახან]	[ჰუმახან]	თქვენ
Euer	вас, ваш	—	Sumach	Sumach	თქვენ, თქვენი
Wer	кто	Tzogi	Kai	Kai	ვინ
—	[чѣм]	—	[Keŋ]	[Keŋ]	ვისი
Wem	кому	—	Kaman	Kaman	ვის
Wen	—	—	Ke	Ke	ვის
Wohin	—	—	Kechedza ⁷	—	საით, სად

* დიგორულ და ოსურ ენათა ლექსიკონები გიულდენშტედტის ხელნაწერ ფონდებში ვერ ვნახეთ. ამიტომ ისიც შევადარეთ პალასის ხელნაწერ დედანს (ტ. 94, ოპ. 2, № 89). „გიულდენშტედტის მოგზაურობის“ პალასისეულ გამოცემაში არის შემდეგი დაყოფა: გერმანული — ავლანური—დიგორული—ოსური; პალასს კი თავის ხელნაწერში ასე დაუყვია: რუსული—დიგორული—ოსური. ავლანური სიტყვები პალასს სიტყვათა ამ კონაში არ აქვს, ამიტომ ჩვენ ისინი არ შეგვიმოწმებია. შენიშვნებში ჩვენ აქაც ვზმარობთ რუსულ ტრანსკრიფციას, როგორც ეს პალასს აქვს თავის დედანში გაკეთებული. კვადრატულ ფორჩხილებში კი ვათავსებთ იმ სიტყვებს, რომლებიც „მოგზაურობის“ პალასისეულ გამოცემაში არ გვხვდება—გ. გ.

¹ джыѣган, P. ² Dich—Do<P. ³ ye, P. ⁴ Wen—Kechedza<P.
⁵ Mich—Man<P. ⁶ Iere, P. ⁷ Unser—Mach<P.

Deutsch გერმანული)	(Russisch) (რუსული)	Awganisch (ავღანური)	Dugorisch (დიგორული)	Ossetisch (ოსეტური)	
Hieher	сюда	Delerasch	Ardama	Ardum	აქეთ
Dorthin	туда	Tschertadi	Uorduma	Uortum	იქით
Längst	давно	Dir	Rage	Rage	დიდიხანა
Neulich	недавно	'S	Arugo ¹	Arage ²	ახლახანს
Nahe	близко	Niksidi	Chasteg ³	Chasteg ⁴	ახლოს
Fern	далеко	Luridi	Iduart	Dardu	შორს
Was	что	—	Tsch	Tziu	რა
Ja	да	—	Ho	O	ჰო
Nein	нет	Nishta	Neije	Nei	არა
Bey	—	—	Ma	Ma	-თან
Hintor	—	—	Fasstékei	Fasstékei	უკან
Vor	—	—	Fitzag	—	წინ
Neben	—	—	Tuchan	Tuchai	ვევრდებ. ახ- ლოს
Für	—	—	Bal	Tchai ⁵	-თვის. -ით
Ein	один	Jau	Jaue	Ju	ერთი
Zwey	два	Dua	Due	Duo	ორი
Drey	три	Dre	Arta	Arto	სამი
Vier	четыре	Salur	Zuppar	Zuppar	ოთხი
Fünf	пять	Pinse	Fons	Fons	ხუთი
Sechs	шесть	Spag	Achsasso	Achses	ექვსი
Sieben	семь	Uo	Aafd	Aafd	შვიდი
Acht	восемь	Ato	Ast	Ast	რვა
Neun	девятъ	Nehe	Farast	Farast	ცხრა
Zehn	десять	Las	Des	Des	ათი
Elf	одиннадцать	Jau las	Jauan des	Ju des	თერთმეტი
Zwölf	—	Du las	Dua des	Dua des	თორმეტი
Dreyzehn	—	Dre las	Artin des	Artin des	ცამეტი
Vierzehn	—	Sarlas	Zuppar des	Zuppar des	თოთხმეტი
Fünfzehn	—	Pinse las	Fintes	Fintes	თხუთმეტი
Sechzehn	—	Spulas	Achsar des	Achsar des	თექვსმეტი
Siebenzehn	—	Ulas	Aaftes	Aaftes	ჩვიდმეტი
Achtzehn	—	Atilas	Astes	Astes ⁶	თვრამეტი
Neunzehn	девятнад- цать	Nulas	Naudes	Nudes	ცხრამეტი
Zwanzig	двадцать	Schil	Insei	Seds	ოცი
Ein u. zwanzig	—	Jau ischt	Jauama insei	Juama seds	ოცდაერთი
Zwey u. zwanzig	—	Dua ischt	Duama insei	Duama seds	ოცდაორი

¹⁻² verage, P.

³⁻⁴ chastez, P.

⁵ Bey—Tchai < P.

⁶ Zwölf—Astes < P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Awganisch (ავღანური)	Dugorisch (დიგორული)	Ossetisch (ოსური)	
Neun u. zwanzig	—	Nau ischt	Farastama insoi	Farastama sedsi ¹	ოცდაცხრა
Dreissig	тридцать	Desch	Desama insei	Dosama sedsi	ოცდაათი
Ein u. dreis- sig	—	Jau dosch	Jauandesama insei	Jauandesama sedsi ²	ოცდათერთ- მეტი
Vierzig	сорок	Sulwecht	Duinsedshi	Dui sedsi	ორმოცი
* Ein u. vier- zig	—	—	Jauama Duin- sedshi	Juama Dui- sedsi ³	ორმოცდა- ერთი
Fünfzig	50	Pansos	Desama Duin- sedshi	Desama Dui- sedsi	ორმოცდაათი
Ein u. fünf- zig	—	Jau pansos	Jauan Desama Duinsedshi	Juan Desama Duisedsi ⁴	ორმოცდა- თერთმეტი
Sechzig	60	Spote	Artin sedshi	Arti sedsi	სამოცი
Ein u. sech- zig	—	—	Janama Artin- sedshi	Juama Arti- sedsi ⁵	სამოცდაერთი
Siebenzig	70	Auwia	Desama Artin- sedshi	Desama Arti- sedsi	სამოცდაათი
Ein u. sie- benzig	—	—	Jauan Desama Artinsedshi	Juan Desama Artisedsi ⁶	სამოცდა- თერთმეტი
Achtzig	80	Atià	Zupparin sed- shi	Zuppar sedsi	ოთხმოცი
Ein u. acht- zig	—	—	Jauama Zuppa- rinsedshi	Juama Zuppar- sedsi ⁷	ოთხმოცდა- ერთი
Neunzig	90	Nui	Desama Zuppa- rinsedshi	Desama Zup- parsedsi	ოთხმოცდა- ათი
Ein u. neun- zig	—	—	Jauan Desama Zupparinsedshi	Juan Desama Zupparsedsi ⁸	ოთხმოცდა- თერთმეტი
Hundert	100	Sil	Fonsinsedshi, Ssudda	Fons sedsi	ასი
Zweyhun- dert	—	Dua sili	Des insedshi	Dessissedsi	ორასი
Dreyhundert	—	Dre sili	Artu sadda	Artu sadda	სამასი
Tausend	—	Sir	Des sadda	Des sadda	ათასი

¹ Ein u. zwanzig—Farastama sedsi < P.

² Ein u. dreissig—Jauandesama sedsi < P.

³ Ein u. vierzig—Juama Duisedsi < P.

⁴ Ein u. fünfzig—Juan Desama Duisedsi < P.

⁵ Ein u. sechzig—Juama Artisedsi < P.

⁶ Ein u. siebenzig—Juan Desama Artisedsi < P.

⁷ Ein u. achtzig—Juama Zupparsedsi < P.

⁸ Ein u. neunzig—Juan Desama Zupparsedsi < P.

⁹ Zweyhundert—Des sadda u. s. w. < P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Awganisch (ავღანური)	Dugorisch (დიგორული)	Osetisch (ოსური)	
Mensch	человек	Salai	Leg	Leg	ადამიანი
Volk	народ	Chalek	Adan ¹	Adam	ხალხი
Vater	отец	Plur	Fidde	Fid	მამა
Großvater	дед	—	Fidde fidde	Fidde Fid	პაპა
Mutter	мать	Mur	Made	Mad	დედა
Papa	тятя	Baba	Dada	Adà	მამა
Mama	мама	Ade	Anna	Anà	დედა
Bruder	брат	Usur	Arwale	Arwad	ძმა
Schwester	сестра	Chur	Chorra	Cho	და
Sohn	сын	Suai	Furt, Lokkou	Firt, Lappu	ვაჟიშვილი
Tochter	дочь	Chur	Kisge	Kisge	ქალიშვილი
Enkel	—	Urirer	Lokenc-Lok- kon	Lappei lappu	შვილიშვილი (ბიჭი)
Enkelin	—	Suai	Lokenc-kisge	Lappei kisge ²	შვილიშვილი (გოგო)
Kind	младенец	—	Bidshau	Sewollon	ბავშვი
Knabe	мальчик	—	Lokkou	Lappu	ბიჭი
Mann	мужик	—	Led	Leg	კაცი
Greiß	—	Sur	Sirundleg	—	მოხუცი კაცი
Alt Weib	—	Artina	Sirundoassa	Sirundus ³	მოხუცი ქალი
Ehemann	муж	Mele	Moine	Moi	ქმარი
Ehefrau	жена	Aurata	Oassa	Us	ცოლი
Frau	—	Aurata	Oassa	Us	დედაკაცი
Hure	—	—	Chathage	Chathage ⁴	კახა
Jungfrau	дева	—	Kisge	Kisge	ქალწული
Haar	волос	Ichte	Dshikko	Dzikku	თმა
Bart	брада	Jire	Reche	Richi	წვერი
Stirn	лоб	Otschole	Ternich	Jenich	შუბლი
Auge	глаз	Stirge	Zèste	Zeste	თვალი
Nase	—	Posa	Finds	Finds	ყვირი
Ohr	—	Kwak	Gos	Chus ⁵	ყური
Mund	рот	Chulè	Zug	Zug	პირი
Lippe	губа	Schundi	Bila	Bil	ტუბი
Zahn	зуб	Chach	Dendak	Dendak	კბილი
Zunge	язык	Shiba	Assage ⁶	Assage ⁷	ენა
Kopf	голова	Sar	Sser ⁸	Ssor ⁹	თავი
Hals	шея	Malkalai	Afzèg	Afzèg	ყელი, კისერი
Schulter	плечо	Ogar	Zong	Zong	შხარი
Hand	рука	Lasch	Koch	Kuch	ხელი
Finger	палец	Guti	Angulsè	Kuchalch	თითი
Nagel	ноготь	Nuk	Naèch	Naèch	ფრჩხილი

¹ Адам, P.

² Enkel—Lappei kisge<P.

³ Greiß—Sirundus<P.

⁴ Frau—Chathage<P.

⁵ Nase—Chus<P.

⁶⁻⁷ Афзаге, P.

⁸⁻⁹ зер, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Awganisch (ავღანური)	Dugorisch (დიგორული)	Ossetisch (ოსური)	
Lo nd	бѣдра	Urun	Agd	Agd	თუძოები
Schienbein	—	Pandai	Ssenge	Ssenge ¹	წვივი
Fuß	нога	Pchi	Kach	Kuch	ფეხი
Knie	колѣно	Singun	Uarage	Urug	მუხლო
Brüste	—	Tai	Dsheshio	Dsisi ²	ძუძუები
Haut	кожа	Sarman	Zarm	Zarm	კანი, ტყავი.
Fleisch	мясо	Gochi	Fidd	Fidd	ხორცი
Knochen	кость	Alunkai	Asteg	Asteg	ძვალი
Blut	кровь	Wini	Tog	Artende	სისხლი
Fett	жир	Koli	Fin	Fiu	ქონი
Gehirn	мозг	Machso	Kanß	Sika	ტვინი
Herz	сердце	Sile	Sêrde	Serde	გული
Urin	—	—	Mesunzàge	—	შარდი
Unrath	—	—	Làcha	Chui ³	განავალი.
Schweiß	пот	Choli	Ched	Ched	ოფლი
Hund	собака	Spei	Kui	Kutz	ძაღლი
Katze	кошка	Pischik	Tikis	Jedtt ⁴	კატა
Kuh	корова	Kua	Goge	Kug	ძროხა
Ochs	бык	Gaai	Gal	Gal	ხარი
Kalb	телѣнокъ	Huksai	Uas	Rod	ხბო.
Pferd	лошадь	As	Bach	Bach	ცხენი
Esel	—	Chur	Charrèg	Charrèg	ვირი
Maulthier	—	Katir	Kadir	Chargefs ⁵	ჯორი
Schaf	овца	Pse	Fus	Fis	ცხვარი
Widder	баран	Mak	Fur	Fur	ერკემალი
Bock	козѣл	Sirka	Zau	Zanek	ვატი
Ziege	коза	Bsa	Ssàga ⁶	Ssag ⁷	თხა
Lam	—	Orai	Ur	Urek ⁸	ბატკანი
Schwein	свинья	Chirbischai	Chui	Chui	ღორი
Hirsch	—	Barasingi	Ssag	Ssag	ირემი
Kameel	—	Uch	Teua	Teua ⁹	აქლემი
Hahn	петух	Tschirk	Uassonga ¹⁰	Uassck ¹¹	მამალი
Huhn	курица	Tschirga	Kark	Kark	ქათამი
Gans	гусь	Kas	Kas	Kas	ბატი
Ente	утка	Ordek	Bàbus	Bàbus	იხვი
Waizen	пшеница	Kanim	Mannau	Mannau	ხორბალი
Gerste	ячмень	Urbischi	Choar	Chor	ქერი
Hirse	просо	Kucht	Saucher	Jau	ფიტვი
Fuchsschwanz	—	—	Gulma	Gulmàk ¹²	ღომი
Haber	овѣс	—	Suski	Sski	შვრია

¹ Schienbein—Ssenge<P.

² Brüste—Dsisi<P.

³ Urin—Chai<P.

⁴ едм, P.

⁵ Esel—Chargefs<P.

⁶ sara, P.

⁷ zar, P.

⁸ Lam—Urek<P.

⁹ Hirsch—Teua<P.

¹⁰ yassara, P.

¹¹ yasek, P.

¹² Fuchsschwanz—Gulmàk<P.

რობები	და ნ ა ხ ა რ ჯ ე ბ ი	მან.	კაბ.
სექტემბრ. 20	ლარგვისში 4 ცხენში, იმერეთში დავარდნილთა ნაცვლად რომ შევიძინე, მივეცი სამოცდათექვსმეტი მანეთი	76	
— " —	ასევე შევცვალე ერთი გამოუსადეგარი ცხენი და დავუმატე თოთხმეტი მანეთი	14	
30	ორ კაზაკს, რომლებიც ამ თვეშიც შემსახურებოდნენ როგორც ოსურის თარჯიმნები, გადავუხადე თოთხმეტი მანეთი	14	
ოქტომბ. 1	ერისთავის იასაულს, რომელიც 14 დღის განმავლობაში ამარაგებდა საკვებით ექსპედიციის ცხენებს, მივეცი ოთხი მანეთი	4	
2	მეგზურს მივეცი ერთი მანეთი	1	
— " —	მღეთში ექსპედიციის 26 ცხენის თივასა და შვრიაში გადავიხადე ორი მანეთი და ოთხმოცი კაპიკი	2	80
— " —	მღეთში ლამის სადგომში გადავიხადე სამოცი კაპიკი	—	60
3	მეგზურს მივეცი ოთხმოცი კაპიკი	—	80
— " —	კობში თივასა და შვრიაში გადავიხადე ორი მანეთი და ოთხმოცდაათი კაპიკი	2	90
— " —	კობში ლამის სადგომში მივეცი სამოცი კაპიკი მეგზურს მივეცი ერთი მანეთი	1	60
4			
	ჯ ა მ ი	13165	93
5	ჩემთან მყოფ 30 კაზაკისთვის პურში, ძლიერი გაჭირვების გამო. მივეცი ექვსი მანეთი	6	
— " —	სტეფანწმინდის მცხოვრებთ, რომლებმაც გასდეს მღ. თერგზე 3 ხილი, მივეცი სამოცი მანეთი	60	
— " —	შიკრიკს, სტეფანწმინდიდან ჩიმში [გაგზავნილს], მივეცი მანეთი და ოცი კაპიკი	1	20
— " —	სტეფანწმინდაში თივასა და შვრიაში გუშინდელისა და დღეისთვის მივეცი ხუთი მანეთი და ოთხმოცი კაპიკი	5	80
6	ასევე, 2 დღის თივასა და შვრიაში, ხუთი მანეთი და ოთხმოცდაათი კაპიკი	5	90

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Awganisch (ავღანური)	Dugorisch (დიგორული)	Ossetisch (ოსური)	
Heu	сено	Cwache	Chòassa	Chòs	თივა
Pflug	пflug	Jiwi	Gòtun	Gòtun	გუთან
Schwerdt	сабля	Tura	Achsàrgarde ¹	Achsar	ხმალი
Feuergewehr	—	Tupak	Top	Top ²	თოფი
Feuer	огонь	Ur	Dshing	Sing	ცეცხლი
Holz	дрова	Lergi	Ssog ³	Ssug ⁴	შეშა
Baum	дерево	Ona	Balà-asse	Pallas	ხე
Zunderschwam	трут	Ku	Issagna ⁵	Isnich	აბედი
Schießpulver	—	Daru	Topi chonasso	Topchos ⁶	თოფის წამა- ლი
Feuerstein	кремень	Bakir	Attur	Sachòn ⁷	კატი
Salz	соль	Malga	Zanche	Zach	მარილი
Stahl	сталь	Polat	Andun	Andun	ფოლადი
Eisen	железо	Ospana	Afsoinage ⁸	Afsèn	რკინა
Bley	свинец	Ssikir	Ischdi	Ischdi	ტყვია
Zinn	олово	Kalai	Kàla	Kàla	კალა
Kupfer	медь	Bagir	Archi	Archù ⁹	სპილენძი
Messing	зеленая медь	Jes	Bor	Bur ¹⁰	თითბერი
Schwofel	—	Kokurt	Sauandòne	Sauandòne	ფოგირდი
Salpeter	—	Schora	Tachsà	Tachs ¹¹	გვარჯილა
Silber	серебро	Ssar	Ashuèsta	Afsirt ¹²	ვერცხლი
Gold	золото	Aschrope	Ssngusarine ¹³	Suchsserin ¹⁴	ოქრო
Geld	—	Baisi	Achza	Achza ¹⁵	ფული
Erde	земля	Smak	Tschigit	Tschigit	მიწა
Thon	глина	Smak	Tschigit	Tschigit	თიხა
Sand	песок	Schiga	Ashmiessa	Smis	ქვიშა
Kalk	известь	Spinachal	Kire	Kir	კირი
Stein	камень	Kani	Dor	Dur	ქვა
Quell	источник	Kina	Ssaudòna ¹⁶	Soadon	წყარო
Fluß	река	Ssint	Don	Don	მდინარე
Weg	дорога	Lar	Fandag	Fandag	გზა
Akker	поле	Patai	Chuma	Chumgend	მინდორი, ყანა
Wiese	луг	—	Igòrdan	Igordan	მდელო
Berg	гора	Gar	Chong	Choeh	ბთა
Eiß	лёд	Jach	Iech	Iich	ყინული
Schnee	снег	Wauri	Med	Mit	თოვლი

¹ ახჯარგარდე, P.

² Feuergewehr—Top<P.

³ жог, P.

⁴ зуг, P.

⁵ ისაგნა, P.

⁶ Schießpulver—Topchos<P.

⁷ сохон, P.

⁸ აფაგინაგე, P.

⁹ архы, P.

¹⁰ Бар, P.

¹¹ Schwefel—Tachs<P.

¹² афсист, P.

¹³ зугсарине, P.

¹⁴ сухсерин, P.

¹⁵ Geld—Achza<P.

¹⁶ заудона, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Awganisch (ავეღანური)	Dugorisch (დიგორული)	Ossetisch (ოსური)	
Regen	дождь	Baran	Käfdä ¹	Uaran	წვიმა
Donner	гром	Asman	Arwigar	Uat	ქუხილი
Blitz	молния	Tandar	Arte	Arwatiwe	ელვა
Sonne	солнце	Nmar	Chor	Chur	მზე
Mond	месяц	Micschta	Maié	Mai	მთვარე
Tag	день	Uras	Bon	Bon	დღე
Sterne	звезда	Sturi	Staluté	Stale	ვარსკვლავი
Nacht	ночь	Spa	Achssawa ²	Achssaf ³	ღამე
Heute	—	Nenuras	Abon	Abon	დღეს
Gestern	—	Parun	Disson	Disson	გუშინ
Morgen	—	Ssaba	Ssom	Ssom ⁴	ხვალ
Mittag	полдень	Maapichin	Fussarifte	Fassichor	შუადღე
Woche	—	Dshuma	Kóre	Kori	კვირა
Monat	—	Meschta	Muja	Mai ⁵	თვე
Jahr	год	Kal	Ans	Ans	წელიწადი
Frühling	весна	Paarlai	Ualdsak	Ualdyak	გაზაფხული
Sommer	лето	Tschile	Ssarde ⁶	Fassek	ზაფხული
Herbst	осень	Gusch	Ragfassek	Aragfassek	შემოდგომა
Winter	зима	Kisch	Sunimak	[აუჰაჰაჰ]	ზამთარი
Schlaf	сон	—	Chussek	Chus	ძილი
Wachen	бдение	—	Igal	Igal	ღვიძილი
Krankheit	болезнь	—	Run	Rinkin	ავადმყოფობა
Gesundheit	здравие	—	Egos ⁷	Agassu	ჯანმრთელობა
Kälte	стужа	—	Echan	Echan	სიცივე
Wärme	теплота	—	Antef ⁸	Antef ⁹	სითბო
Ruhe	покой	—	Zard	Zard	სიმშვიდე
Freund	друг	—	Uarsun	Uarsun	მეგობარი
Feind	недруг	—	Mauarssun	Nauarsun	მტერი
Hunger	голод	—	Mògur	Mògur	სიმშობი
Durst	жажда	—	Adónugden	Doinèmenu	წყურვილი
Weiß	белый	Spin	Urs	Urs	თეთრი
Schwarz	чёрный	Tor	Sau	Sau	შავი
Roth	красный	Sir	Surch	Surch	წითელი
Grün	зелёный	Schin	Zàch	Kardachus	მწვანე
Blau	голубой	Nil	Zach	Zach	ლურჯი
Gelb	жёлтый	Ssser	Bur	Bur	ყვითელი
Klein	малый	Oloke	Mangai	Kzil	პატარა
Groß	великий	Lui	Astur	Astir	დიდი
Hart	твёрдый	—	Fèdar	Fèdar ¹⁰	მაკარი
Weich	мягкий	—	Fälman	Fälman	რბილი
Rauh	—	—	Dirseg	Dirseg	ხორკლიანი

¹ კაფდა, P.

² ახვანა, P.

³ ახვან, P.

⁴ Hente—Ssom < P.

⁵ Woche—Mai < P.

⁶ ვარდე, P.

⁷ ოგას, P.

⁸ ანტეფ, P.

⁹ ფადარ, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Awganisch (ავღანური)	Dugorisch (დიგორული)	Ossetisch (ოსური)	
Glatt	—	—	Ligs	Ligs	სწორი, პრიალა
Suß	—	Chage	Atkin	Atgin	ტკბილი
Bitter	—	Tirchau	Mast	Mast	მწარე
Sauer	—	Tiroa	Tauag	Tauag	მეაფე
Schwer	—	Drun	Ussau	Ussau	მძიმე
Leicht	—	Spog	Rauag	Rog	მსუბუქი
Schön	—	—	Kedsos	Sabach	ლამაზი
Ungestalt	—	—	Kedsosnai	Afserru	უშნო
Furchtsam	—	Tade	Tirssage	Tirssage	შშიწარა
Warm	—	Sale	Tifde	Tifdu	თბილი
Kalt	—	Lordi	Uassul	Uassalu ¹	ცივი
Hoch	высокий	Baderai	Birssund ²	Birssund ²	მაღალი
Niedrig	низкий	—	Nilleg	Nilleg	დაბალი
Tief	глубокий	Cho	Arf	Arfu	ღრმა
Gut	—	Bati	Choars	Chorsu	კარგი
Böse	—	—	Lagus	Afserru	ავი
Weinen	—	—	Kaun	Kaun ⁴	ტირილი
Lachen	смеяться	—	Chodun	Chodun	სიცილი
Lieben	любить	—	Uarsun	Uarsun	სიყვარული
Reden	говорить	—	Sorun	Sorun	ლაპარაკი
Töden	убить	—	Zewwun	Zewwun	მოკლა
Sterben	умереть	—	Mollun	Mollun	სიკვდილი
Todt	умерший	—	Mard	Mard	მკვდარი
Loben	жить	—	Zerrun	Zerrun	ცხოვრება
Kranken	—	—	Nefarásun	Nefarásun ⁵	ავად გახდომა
Essen	есть	—	Chorun	Chorun	კამა
Trinken	пить	—	Niwásun	Nauásun ⁶	სმა
Geben	дать	—	Tatunn	Tatunn	მიცემა
Bitten	—	—	Korun	Kerun ⁷	თხოვნა
Nehmen	брать	—	Ròistun	Ròistun	აღება
Sehen	видеть	—	Winnun	Fetun	დანახვა
Hören	слышать	—	Igossun ⁸	Bambirstun	გაგონება
Gehen	—	—	Zauun	Zauun	წასვლა
Reiten	—	—	Zauun	Zauun	ცხენით წასვლა
Schikken	—	—	Arwétun	Arwestun	გაგზავნა
Wurten	—	—	Kassun	Kassun	მოცდა
Strafen	—	—	Ssogun	Sogun	დასჯა
Gehorchen	—	—	Iegosun	Iegosun	მორჩილება
Ich höre	—	—	As igossun	—	მე მესმის
Du hörst	—	—	Du igoschis	—	შენ გესმის
Er höret	—	—	Jege igossi	—	მას ესმის

¹ Rauh—Uassalu<P.

²⁻³ бирзунд, P.

⁴ Gut—Kaun<P.

⁵ Kranken—Nefarásun<P.

⁶ навазун, P.

⁷ Bitten—Kerun<P.

⁸ агозун, P.

Deutsch (გერმანული)	[Russisch] (რუსული)	Awganisch (აჟღანური)	Dugorisch (დიგორული)	Ossetisch (ოსური)	
Wir hören	—	—	Mach igossun	—	ჩვენ გვესმის
Ihr höret	—	—	Ssumach igoschet	—	თქვენ გესმით
Sie hören	—	—	Jete igossunso	—	მათ ესმით
Ich habe gehört	—	—	As fegustun	—	მე გავიგონე
Du hast gehört	—	—	Du fegustai	—	შენ გაიგონე
Er hat gehört	—	—	Je fegusta	—	მან გაიგონა
Wir haben gehört	—	—	Mach fegustan	—	ჩვენ გავიგონეთ
Ihr habt gehört	—	—	Ssumach fegustaitaite	—	თქვენ გაიგონეთ
Sie haben gehört	—	—	Jeta fegustunse	—	მათ გაიგონეს
Ich schlage	—	—	As Zawun	—	მე ვცემ
Du schlägst	—	—	Du Zuwis.	—	შენ სცემ
Er schlägt	—	—	Je Zawun	—	ის ცენს
Wir schlagen	—	—	Mach Zawan	—	ჩვენ ვცემთ
Ihr schlaget	—	—	Ssumach Zuwete	—	თქვენ სცემთ
Sie schlagen	—	—	Jete Zawenta	—	ისინი სცემენ
Ich habe geschlagen	—	—	As Nizaftun	—	მე ვცემე
Du hast geschlagen	—	—	Du Nizaftai	—	შენ სცემე
Er hat geschlagen	—	—	Je Nizafta	—	მან სცემა
Wir haben geschlagen	—	—	Mach Nizaftan	—	ჩვენ ვცემთ
Ihr habt geschlagen	—	—	Ssumach Nizaftaitaito	—	თქვენ სცემეთ
Sie haben geschlagen	—	—	Jeta Nizaftunse *	—	მათ სცემეს

* Gehen—Jeta Nizaftunse < P.

გიულდენშტედტის „მოგზაურობის“ პალასისეულ გამოცემას დართული აქვს აგრეთვე სპარსულ—ქურთულ—ყაზახურ-თათრული სიტყვების ლექსიკონი, რაც ჩვენ გამოვტყვეთ—გ. გ.

три двадцать да десять, სამოცდაათი	,	три двадцать да десять один лишний, სამოცდათერთმეტი	,
сам-оц-да-ати	,	сам-оц-да-т-ерт-мети	,
ssam-oz-da-athi	,	ssam-oz-(da-th-erth-meti	,

три двадцать да десять два лишний, სამოცდათორმეტი	,	четыре двадцать, ოთხმოცი	,
сам-оц-да-т-ор-мети	,	отх-оци	,
ssam-oz-(da-th-or-meti	,	otchm-oci	,

четыре двадцать да десять, ოთხმოცდაათი	,	четыре двадцать да десяти девять лишний, ოთხმოცდაცხრამეტი	,
отх-оц-да-ати	,	отх-оц-да-цхра-мети	,
otchm-oz-(da-athi	,	otchm-oz-(da-zchra-meti	,

сто	,	два сто	,	десять сто	.	2. Бог	есть	бессмертен.	человек.	
ასი	,	ორასი	,	ათასი	.	ღ	ღმერთი	არს	უკვდავი	კაცი
ass	,	or-assi	,	ath-assi	.		Гмерти	არს	უკვდავი	კაცი
assi	,	or-assi	,	ath-assi	.		Hmerthi	arss	uqudavi	qazi

ести	мало	жизни	имеющий.	3. Мать	делает	детей
არს	მცირისა	ცხოვრებისა	მქონე	ღ	დედა	ბავშვებს
არს	მცირისა	ცხოვრებისა	მქონე	ღ	დედა	ბავშვებს
არს	მცირისა	ცხოვრებისა	მქონე	ღ	დედა	ბავშვებს
არს	მცირისა	ცხოვრებისა	მქონე	ღ	დედა	ბავშვებს
arss	mizirissa	zchovrebissa	mkone		Deda	h'qozniss schviltha.

своим	.	Грудям	внутри	ея	есть	множество	молока
თვისთა	.	ძუძუთა	შინა	მისთა	არს	სამრავლე	სძეთა
თვისთა	.	ძუძუთა	შინა	მისთა	არს	სამრავლე	სძეთა
თვისთა	.	ძუძუთა	შინა	მისთა	არს	სამრავლე	სძეთა
thvisstha	.	Dsudsutha	schina	misstha	arss	ssimravle	ssdssetha.

Мужу	любит	жена.	4. Мать-человек	сия	была	двудушна.
ქმარსა	უყვარს	ცოლი.	ღ	დედა-კაცი	ესე	ორსული
ქმარსა	უყვარს	ცოლი.	ღ	დედა-კაცი	ესე	ორსული
ქმარსა	უყვარს	ცოლი.	ღ	დედა-კაცი	ესე	ორსული
kmarsa	uq'varss	zoli		Deda-qazi	esse	iq'o
kmarsa	uq'varss	zoli		Deda-qazi	esse	iq'o

Родила	она	шесть	день	есть	после	того	сын.	Еще
შვა	მან	ექვსი	დღე	არს	შემდგომად	მისა	ძე	ჯერეთ
შვა	მან	ექვსი	დღე	არს	შემდგომად	მისა	ძე	ჯერეთ
შვა	მან	ექვსი	დღე	არს	შემდგომად	მისა	ძე	ჯერეთ
schva	man	ekvssi	dhe	arss	schemdgomad	missa	dse	gereth

больна	есть	та	дочь	ея	близ	ея	сидяща	есть
სნეულ	არს	იგი.	ასული	მისი	მახლობელ	მისა	მჯდომარე	არს
სნეულ	არს	იგი.	ასული	მისი	მახლობელ	მისა	მჯდომარე	არს
სნეულ	არს	იგი.	ასული	მისი	მახლობელ	მისა	მჯდომარე	არს
snеul	arss	igi	Assuli	missi	machlobel	missa	mjdjomare	arss

и	плачет.	5. Отроку	сему	не	хочет	сосать.	6. Девина	сия
და	ტირის.	ღ	ყრმასა	ამას	არ	უნდა	წოუნა.	ესე
და	ტირის.	ღ	ყრმასა	ამას	არ	უნდა	წოუნა.	ესე
და	ტირის.	ღ	ყრმასა	ამას	არ	უნდა	წოუნა.	ესე
da	tiriss		Q'rmasa	amass	ar	unda	tzovna.	kali
da	tiriss		Q'rmasa	amass	ar	unda	tzovna.	kali

ещѣ	ნო	ходит.	Один	год	и	месяц	два	есть
ჯერეთ	არა	ვალს .	ერთი	წელი	და	თვე	ორი	არს
джерет	არა	ვალს .	ერთი	წელი	და	თვე	ორი	არს
gereth	ara	valls.	erthi	tzeli	da	thve	ori	arss
рождения	от	ея .	7. все	четыре	сеи	отроки	здоровьем	
შობითგან	მისით.	ხ	სრულ	ოთხნივ	ესე	ყრმანი	სიმრთელით	
шобит-ган	missith .		სრულ	ოთხნივ	esse	q' rmani	simrthelith	
schobithgan	missith.		ssrul	otchniv	esse	q' rmani	simrthelith	
суть ;	первой	бежит,	другой	скачет,	третий	поет	четвертой	
არიან;	პირველი	რბის ,	მეორე	ხტის ,	მესამე	გალობს ,	მეოთხე	
arian ;	pirveli	rbiss ,	meoro	chtiss ,	mesame	galobss ,	meothche	
арян ;	pirveli	rbiss ,	meoro	chtiss ,	mesame	galobss ,	meothche	
смеется.	8. Человек	сой	слеп	есть.	жена	его	глуха	есть,
იციხის .	ხ კაცი	ესე	ბრმა	არს .	ცოლი	მისი	ყრუ	არს ,
icixiss .	khaki	esse	brma	arss .	zoli	missi	q' ru	arss ,
iziniss .	Qazi	esse	brma	arss .	zoli	missi	q' ru	arss ,
не слышит	разговор	наш .	9. Брату	твоему	носу			
არ ესმის	უბოზა	ჩვენი .	ძმასა	შენსა	ცხვირს			
ar-essmish	ubnoba	tschveni .	dzmassa	shenssa	zchvirss			
ар-ессмис	ubnoba	tschveni .	dzmassa	shenssa	zchvirss			
ар-essmiss	ubnoba	tschveni .	Dsmassa	shensssa	zchvirss			
бнть нудит;	сестре	твоей	спит	;	вашему	престарелому		
ავენიებს ;	დასა	შენსა	სძინავს ;	;	თქვენსა	წიბუცებელსა		
azeminobss ;	dassa	shenssa	ssdsinavss ;	;	thkvenssa	mochuzchelssa		
azeminobss ;	dassa	shenssa	ssdsinavss ;	;	thkvenssa	mochuzchelssa		
azeminobss ;	dassa	shenssa	ssdsinavss ;	;	thkvenssa	mochuzchelssa		
отцу	не спит	.. ест	тот	и	пьет	макому.		
მამასა	არ სძინავს ,	სჭამს	იგი	და	სვამს	მცირედსა.		
mamassa	ara-ssdsinavss ,	sschh'amss	igi	da	ssvamss	mziredssa .		
mamassa	ara-ssdsinavss ,	ssstschh'amss	igi	da	ssvamss	mziredssa .		
mamassa	ara-ssdsinavss ,	ssstschh'amss	igi	da	ssvamss	mziredssa .		
10. нос	посеред	лица .	11. Мы	имеем	ноги			
7 ცხვირი	საშუალ	პირისა .	78 ჩვენ	გვაკვს	ფერხნი			
7 cchviri	ssaschual	pirissa .	78 tchven	gvakvss	perchni			
7 cchviri	ssaschual	pirissa .	78 tchven	gvakvss	perchni			
7 cchviri	ssaschual	pirissa .	78 tchven	gvakvss	perchni			
две	и	каждой	руке	на	пальцы	пятеро .	12. волосы	
ორნი	და	თუითოსა	ხელსა	ზედა	თითნი	ხუთნი .	79 თმანი	
orni	da	thithossa	chelssa	zeda	thithni	chuthni .	thmani	
orni	da	thithossa	chelssa	zeda	thithni	chuthni .	thmani	
orni	da	thithossa	chelssa	zeda	thithni	chuthni .	thmani	
ростут	голове	на .	13. Язык	и	зубы	рту	внутри.	
იზრდებიან	თავსა	ზედა .	74 ენა	და	კბილნი	პირსა	შინა .	
izrdebian	thavssa	zeda .	74 ena	da	qbilni	pirssa	schina .	
izrdebian	thavssa	zeda .	74 ena	da	qbilni	pirssa	schina .	
izrdebian	thavssa	zeda .	74 ena	da	qbilni	pirssa	schina .	

14. Правая рука сильнее есть левой . 15. Волос долог
 16 მარჯვენე ხელი უძლიერეს არს მარცხენისა . 17 თმა გრძელი
 marǰvenē xeli udzlieress arc marcxhenisa . tma grǰseli
 marǰvenē cheli udzlieress arsa marcxchenissa. thma grǰseli
 и тонок . кровь красная . кости крепки как камень.
 და წელილი. სისხლი წითელია . ძვლები მტკიცენი ვითარცა კვა .
 და ძლილი . სისხლი ძითელია . ძვალნი მტკიცენი ვითარცა კვა .
 da tzvlili . ssisschli tzithelia . dsvalni mtqizoni vitharza kva .

16. Рыбе имеет глаза а не имеет уши . 17. Птица сия
 17 თევზს აქვს თვალი და არა აქვს ყური. 17 ფრინველი ესე
 tēvzsa akvs tvalni da ara akvs q'urni . 17 frinveli esse
 Thevsssa akvss thvalni da ara akvss q'urni . pchriaveli esse

летает тихо . та садится земле на . крыльям ей
 ფრინავს წყნარად . იგი ჯდებობს მიწასა ზა . ფრთეთა მისთა
 v priplave tk'parad . igi jdebiss mitzassa seda. pṛteta xista
 pchriavss tzq'arad . igi jdebiss mitzassa seda. pchrtethna misstha

на перье черное. нос вострой и хвост короткой. гнезду
 ზედა ბუმბული შავი . ნოსკარტი მწვეტი და ბოლო მოკლე . ბუდესა
 зедა бумбули шави . носкარტი მწვეტი და ბოლო მოკლე . будеса
 seda humbuli schavi . nissqarti mtzveti da bolo mokle . budessa

внутри ее яйца белые . 18. Дереву на листья суть
 შა მისსა კვერცხნი თეთრნი . 18 ხესა ზედა ფოთოლნი არიან
 შინა მისსა კვერცხნი თეთრნი . хеса зедა потолики ариан
 schina misssa qverzchni thethrni . chessa seda pchotholni arian

зеленыя и оучья тогстыя . 19. Оголь горит , мы видим
 მწვანენი და შტონი მსხვილნი . 19 ცეცხლი ანთია , ჩვენ ვხედავთ
 მწვანენი და შტონი მსხვილნი . ცეცხლი ანთია , ჩვენ ვხედავთ
 mtzvaneni da schtoni msschvili . zezchli anthia , tshven vchedavth

дыму пламя и уголья . 20. вода реки течёт
 კომლსა ალსა და ნაკვერცხალთა . 20 წყალი მდინარისა დის
 komlsa alsa da nakverzchalta . tsh'ali mdinarissa diss
 qomlssa alssa da nakverzchalta . tsh'ali mdinarissa diss

скоро . 21. Луна более есть звезды , а менее
 ჩქარად . 21 მთვარე უდიდეს არს ვარსკვლავისა , და უმცირესი
 chkarad . 21 mtovare udidess arss varssqvlavissa , da umziressi
 tschkarad . mtovare udidess arss varssqvlavissa , da umziressi

солнца .	22.	вчера	вечеру	Дождило.	сего дня	утру	видел
მზისა .	22.	გუშინ	მწუხარზე	წვიმდა .	ამ დღეს	დილას	ვიხილე
мвнса .		гүшин	м̄дүхрәе	ц̄внмда .	ам-дгес	днлас	внхлс
msissa .		guschin	mtzuchrse	tzvimda .	am-dhess	dilass	vichile.
я радугу .	23.	Ночь	бывает	темна	а	день	светел .
იბრე .	23.	ღამე	იქმნებოის	ბნელი	და	დღე	ნათელი.
ирисе .		гаме	икмнебис	бнели	да	дге	натели .
irisse .		Game	ikmnebiss	bneli	da	dhe	natheli .

Lingva, qua utitur in provincia Mingrelia *

(ენა, რომელზეც ლაპარაკობენ პროვინცია სამეგრელოში)

1. один , два , три , четыре , пять , шесть , семь , восемь
 არტი , ჯარა , სუმი , ოტი , ხუტი , აჟვი , ჟევატი , რვო ,
 arthi , ğiri , ssumi, othchi , chuthi, arĉschui, schqvithi, ruo ,
- девять , десять , десять один , десять два , десять три , десять четыре .
 чхоро , вѳти , вѳтаарти , вѳтоჯირი , вѳтосуми , вѳта ანტი ,
 tschchoro , vithi , vithaarthi , vithoğiri , vithossumi, vithuanthchi .
- десять пять , десять шесть , десять семь , десять восемь ,
 вѳтохути , вѳтаაჟვი , вѳтоშკვატი , вѳთოჟუო ,
 vithochuthi , vithaarĉschvi , vithoschqvithi, vithovruo .
- десять девять , двадцать , двадцать да один , двадцать да два .
 вѳточхоро , ечи , ечидоарти , ечидоჯირი ,
 vithotschchoro , etschi , etschidoarthi , etschidoğiri ,
- двадцать да десять , два двадцать , двадцать да десять , тридцать ,
 ечидовѳти , ჯარნეჩი , ჯარნეჩიდოვѳთი , სუმენეჩი ,
 etschidovithi , ğaarnetschi , ğaarnetschidovithi, ssumenetschi,
- тридцать да десять , тридцать да десять один , тридцать да десять два ,
 сუმენეჩიდოვѳთი , სუმენეჩიდოვѳთარტი , სუმენეჩიდოვѳთოჯირი ,
 ssumenetschidovithi , ssumenetschidovithaarthi , ssumenetschidovithoğiri .

* Архив Адолунга, № 13, лл. 91—95.

четыре двадцать, четыредвадцать да десять, четыредвадцать да десять довать, отхенечи , отхенечидовити , отхенечидовиточоро ,
othchenetschi , othchenetschidovithi , othchenetschidovithotschchoro ,

сто , два сто , десять сто . 2. Бог не умрет. человек мало
они , жироси , вити они . Горомти вуагур . кочи зима
oschi, ġiroschi, vithi oschi. Horomthi vuahur . qotschi zuma

живёт . 3. Мать целует своим детям . Её много
ханцер'е . дида аджуду мушис сэвалепц . Етис брели
chanzerhe. Dida aġudu muschiss ssqualepčz . Ethiss breli

молоко грудя в имеет. мужу эта любит. 4. Она женщина
бжа дэудзус угу . комоц этина уорц . атеана оэурп
bġa dsudsuss uhu . komoz ethina uorz . atheana oazurp

была брюхата. она родила шесть день есть то после
кordi ухено . етис куашу апши дга р'о ти шукли
kordl ucheno . ethiss kuaschu apšchui dha rhe thi schuqli

сын . она ещё больна есть. девка её близу в сидит
сэва . тина холю убаатр'ен . моч'уду тиш холо-с кохе
ssqva . thina choljo ubaathren . motsch'qudu thiisch choloss qoche

и плачет . 5. Отроку не хочет сосать . 6. сия девка
до кингарц. бошис вуабо цывала, атеана моч'уду
do kiingarz. boschiss vuabo tzyvala. atheana motschqudu

еще не ходит . один год и два месяц того б родилась .
дио вуаглюри. арти пана до жирп туда ти не код'ебад .
dio vuagljuurz . arthi tzana do ġiri thutha thi ik khod'ebad .

7. сей четыре отроки все здоровье в ести : первой
атеа отхи бошечп'з шуро мтея аср'е : цмахиани
.athea othchi boschepch'z schuro mthelja ass'he : tzmachiani

бежит , другой скачет , третей поёт , четвертой
глиеруле, маџира коссхарунц , масума кибирц, маатха
ġlierule , maġira kosscharunz , maazuma kiibirz , maathcha

смеётся . 8. сей человек невидящий есть, жена его
кидзизанд. атеа кочи вуерер'е , чили муши
kijdsizanz . athea qotschi vuererre , tschili muschi

глуха есть, не слышит наш разговор . 9. твой брату
 унгар'е , вунгарчкильван чкнпь врагадант . скани джимас
 ungarho , vungarckil'varch tschkin' vragadanth. sskani žimass

чихает . твоя сестре спит . ваш старой отец
 качионапуанц . скани дас колжурд . твапани мумас
 katschionapuchuanz. sskani dass koljurz. thkvani mumas

не спит , он . ест и пьет малому . 10. нос
 вуалюрц , етиппа кочкуунц до кошунц зымас . чхвинди
 vualjurz , ethiina kotschkuunz do koschunz symass. tschchvindi

посороди лица . 11. мы имеем два нога и
 шкляшка пиджиши . чеху мигуна жири бучхи до
 schkaaschka pižišchi . tschkchu mihuna žiri qutschchi do

каждой руке на пять палец . 12. Волос растет голове на .
 титос хесс хути кити . тома ирдуун дун
 thithoss , chesss chuthi kithi. thoma irduun dutz

13. язык и зубы рту внутри . 14. Правая рука сильнее есть .

кина до кибри пиз мильдвэ . мардзгвана же удзалишир'е
 pina do kibiri pitz miljads. mardsgvana che udsaljširhe

левой руки . 15. Волос долог и тонкой , кровь
 кварчхана хеши . тома гдзер'е до чипер'е , зысхари
 qvartschchana cheschi. thoma gdserhe do tschhipcherhe, sysschari

красная , кость крепок как камень . 16. рыбе имеет
 читар'е , двалель магар мучо куо чхомц угун
 tschhitharhe , dvalerch magar mutschho kuo . tschchomz uhun

глаза и не имеет уши . 17. сна птица скоро
 толепь до вуа угун уджепъ . атея привели цкнуро
 tholerch' do vua uhun uđerch'. athea pchrinveli tzkuro

летает . она садится на земли . себе имеет перья
 кемепураненц . тина водо ходъи . мус угун бумбуля
 kemerchurenenz . thina kodo chod'n. muss uhun bumbuli

крыльям на черное, нос вострой , и короткой хвость .
 худжепъде уча , нидэг чипе . до кудели кута .
 chuđerch'zss utscha, nydsg tschhipche , dr qudeli qutha .

себя	в гнезде	яйца	безмя есть	18. дереву	на зеленое	
муши	ogvadjess	челсиъ	марквалепире	джаис	минанс	
muschi	ogvadjess	tshelersch'	marqvalerch'irhe.	dzass	mtzvan:	
лнетье	и толстое	сучье	19. огонь	горит.	мы	
пурцели	до воели	шху	дичхери	корн.	чкху	
rchurzeli	do voeli	schchu	datschcheri	kor-n.	tshkchu	
видим	дыму	язык	огня	уголье	20. Вода	
куонхерт	кумас	пина	дичхерис	норхна	пкхари	
quotzcherth	qumass,	pina	datschcheriss.	norzhva.	tzkchari	
реки	скоро	точит.	21. Месяц	богсс	звезды	и
маалешн	малас	меурц.	тута	умосар'е	муричхишн	до
maaleschi	malass	meurz.	thutha	umossirhe	murizehischi	do
менее	солнца.	22. вчера	пачеру	дождило	сей день	
укуляшир'е	бжаши	гога	онджуас	чвосид	амуга	
uquliaschirho	bghaschi.	goha	onidzass	tshhvend.	amudha	
по утру	видел	я неба	кушак	23. Ночью	бынает	
очумарес	бдхри	цаш	орткхав	серит	иуап	
otschumares	bdhiri	zash	orthkchavch'	sserith	iuapch'	
темно	двѣм	светло				
укумехе	дгасат	снпнатле				
uqumele,	dhassith	ssinathle.				

* როგორც ხევით აღნიშნეთ, გარდა ქართულისა და მგურულისა, გიულდენშტედტს შერეობოდა მსგავსი მასალები კიდევ 16 ენისა. ამთგან აღელუნგის არქივში დაცულია: 1. Kubarda-ice (გვ. 5—9; ყაბარდოული); 2. Lingva districtus Kasicumuch (გვ. 60—64; ყაბიყუმუხური); 3. Lingva, qua utitur in districtu Chunsag seu Anar (გვ. 66—69⁰⁶; ხუნსაგური ან ავარული); 4. Lingva, qua utitur in districtu Andi (გვ. 75—78; ანდური); 5. Lingva, qua utitur in provincia Mingrelia (გვ. 91—95; მგურული); 6. Abasu-ice (გვ. 96—98⁰⁶; აბასური); 7. Lingva, qua utitur in districtu Akuscha (გვ. 103—105; აკუსაური); 8. Lingva, qua utitur in districtu Tschetschen (გვ. 108—110⁰⁶; ჩეჩნური); 9. Oseti-ce (გვ. 118—123; ოსური); 10. Lingva, qua utitur in Georgia (გვ. 130—135⁰⁶; ქართული). გიულდენშტედტის არქივში (P. I. ოპ. 100, № 20) კი შემდეგი მასალებია: 1. Kasikumuch-ice (ყაბიყუმუხური; გვ. 1—5⁰⁶); 2. Akuscha-ice (აკუსაური; გვ. 6—10⁰⁶); 3. Persice (სპარსული; გვ. 11—15); 4. augan-ice (აღანური; გვ. 16—19); 5. Andice (ანდური; გვ. 20—24); 6. Anar-ice (ავარული; გვ. 25—29⁰⁶); 7. по гречески (გვ. 30—33⁰⁶); 8. по волохески (გვ. 34—37⁰⁶); 9. по венгерски (გვ. 38—41⁰⁶); 10. Hungarice (უნგრული; გვ. 42—46).

იმვე ფონდის გვ. 192-ზე დაცულია ფრანკელი, სადაც გიულდენშტედტის ხელით წერია: An H. Inspector Baumeister den 7 Septemb. 75 folgende Sprachproben abzugeben (ბ-5 ინსპექტორ ბაკმაისტერისთვის 1775 წლის 7 სექტემბერს გადასაცემი შემდეგი ენობრივი ნიმუშები): 1. Georgianisch 2. Mingrelisch 3. Abasinisch 4. Kabardinisch 5. Osetinisch 6. Persisch 7. Auganisch 8. Tschetschenisch 9. Awarisch 10. Andisch 11. Kasikumukisch 12. Akuschaisch 13. Kumukisch-tatarisch 14. Kalmukisch 15. Armenisch 16. Ungarisch 17. Wolachisch 18. Griechisch. ჩამოთვლილთაგან 13—14—15 ვერ ენაზეთ სხენებულ ფონდებში. ვველა ეს ნიმუშები ბაკმაისტერს მიუღია 1775 წლის 18 სექტემბერს, რაც ჩანს ამ მასალათა ბოლოში დართული მინაწერებიდან (გ. გ.).

Verzeichnis der Medicamenten und Specereien,
die in Teflis teil find *

(მედიკამენტებისა და ხანელელებების სია, რაც თბილისში იშოვება)

1. Nitrum G. Gord-dschila, 1 Stil. 15 Kop.
2. Zincum G. Tutia, 1 Stil. 15 Kop.
3. Cassia fistula, G. Cher-tschambar 1 Stil. 20 Kop.
4. Fol. Senuaec. Stip. G. Sinua Maki 1 Stil. 15 Kop.
5. Gumi Gutta G. Rubi Rewan. 1 Mis-chal 10 Kop.
6. Rheum G. Rewan. 1 Mis-ch. 3 Kop.
7. Iuiubae G. Sapastan. 1 Mis. 5 Kop.
8. Opium G. Teriak. 1 Mis. 6 Kop.
9. Sem. santonic? G. Charasan. 1 Mis. 3 K.
10. Iart-emet? G. Ansurut. 1 Mis. 4 Kop.
11. Nuces.. G. Halela 1 Stil. 100 Kop.
12. Galanga longa G. Kulin-dschan 1. Mis-chal—4 Kop.
13. Flores Violae tricol. G. Manischek 1 Mis. 8 Kop.
14. Rad. ? G. Sarawand 1 Mis. 6 Kop.
15. Nuces ? G. Baluch elduren i. e. pisces necans.
16. Gagates G. Dewi tsis-chli, Pers. Dewkan i. e. Gigantis sangvis.
1 Mis-chal 7 Kop.
17. Amenta. G. Daelefilfil 1 Mis-chal 9 K.
18. Radix G. Odurkuhar 1 Mis. 4 Kop.
19. Calamus arom. G. Egür
20. Amilum G. Neschischta
21. Tamarindi G. Taplahendi 1 Stil. 40 Kop.
22. Tragacantha? G. Kitira 1 Mis. 4 Kop.
23. Cort. Perv. G. Kinakina 1 Mis-chal 20 Kop.
24. Mechoacanna? G. Sulumbat 1 Mis. 10 Kop.
25. Cardamomum G. Hil. 1 Mis. 5 Kop.
26. Ossepieae G. Dirja Kaeti 1 Mis-chal 7 Kop.
27. Borax G. Pulaja Pustaran, i. e. Chalybem indurans.
28. Tutia G. Hoes Tutia 1 M. 10 k.
29. Mercus. subl. cors. G. Sulajman, Arm. Darisch-chana 1 M. 10 K.
30. Corallium rubrum G. Kardaschchani 1 Mis. 5 Kop.

* P. I, თ. 100, № 21, ქ. 87—88.

31. Mumia G. Mumia
32. Rad. Dschadwar
33. Sem. Foeniculi G. Badian
34. Lithargyrium G. Kisil murda leng.
35. Bolus alba G. Gili dagustun
36. Bolus rubra G. Kermesi. Gil. Armeni.
37. Cinnabaris fact. G. Surch. Arm. Logustek.
38. Sapo Cosmeticus G. Arach Saponi
39. Santalum album G. Ak-Santal
40. Castoreum? G. Waramum 1 Mis-chal 7 Kop.
41. G. Ammon. G. Kasni 1 mis. 3 kop.
42. Coffea G. Caffà 1 Stil. 40 kop.
43. Prunellae G. Alibuchar 1 Stil. 20 Kop.
44. Flor Rosarum G. Kawili. Arm. Wart. Pers. Gul. 1 Mis. 1
45. Sem. G. Karniarich 1 Mis. 4 Kop.
46. Sem. G. Safriote 1 Mis. 4 K.
47. Caryophyll. arom. G. Michaki 1 Mis. 7 Kop.
48. Sem. G. Tschowaran 1 Mis. 4 Kop.
49. Mauna? G. Tarandschame 1 Mis. 4 Kop.
50. Mastik G. Dana Mastiki.
51. Rad. G. Triapharach.
52. Sacchar. cryst. G. Sarischeker 1 Stil. 30 Kop.
53. Santalum rubr. G. Kirmis Sandal.
54. Cera sigillateria—G. Lek. 1 Mis. 4 K.
55. Rad Chinne. G. Tschubischin 1 Stil 2 Rub.(?)
56. Rad. G. Sulindschan 1 Mis. 5 Kop.
57. Rad. G. Tesek 1 Mis. 8 kop.
58. Aloe caballina G. Aswai 1 Mis. 5 Kop.
59. Alumen Turc. Schip. Geor. Schabi.
60. Vitr. Vener. Koktasch.
61. Viride aeris
62. Sal. Ammon. G. Mischatir.
63. Gallae.
64. Nuces mosch.
65. Piper rot.
66. Capsicum annum. G. Kisil Burtsch.
67. Sulphur T. Kukurt. G. et Arm. Gogirdi. 1 Stil. 10 K.
68. Nidur coleopitei papae G. Schekertecha 1 Mis. 5 Kop.
69. Sem. Cubebae G. Kacbabitschini.
70. Stincus G. Deria baluch 1 1/2 Rub.
71. Flores conval. reg. G. Sosan.
72. Rad. Hellebori albi G. Apotaraki.
73. Rad. Hellebori nigri G. Kari-dsira.

74. *Coriandrum Sativum* G. Kinsi.
75. Bezoar G. Pansari.
76. *Scammoneum* G. Mamudia.
77. *Baccae* G. Sirischki.
78. Dattelu G. Charaek churma.
79. *Amygdali* G. Kagasibadam.
80. G. Gusengti *Succus inspicatus socchaetus* 1 Stil. 40 Kop.
81. G. Sirchiseht—*succus albus granulosus, farinaceus, dulcis*.
82. *Cocos Nus.* G. Hindcos; i. e. indianisch Nus.
83. *Camphora* G. Kaepur. (1 Mis. 15 K.).
84. *Kansuchatai.* 1 Mis. 3 Rubl. *massa lutescenti rubra, ciunabaris* in modum niters, in *cerae sigillatoriae foema*.
85. *Risigallum Flavum* G. Nargumisch.
86. *Sem. Nigellae* G. Kara tsarae gute.
87. Hb. G. Daschilbalachi.
88. *Sem. Papav. albi* G. Chasch-chasch.
89. *Rad. Polypodii* G. Wasa.
90. *Radie fibrosa Hellebori iugis* G. Jumanschope
91. *Rad. Glyzirrh.* G. Bijambila
92. *Cineris Arnodinis* G. Tabaschur
93. *Nuces conici an Gallorum species?* G. Pupal 1 Mis. 5 cop.
94. *Zinzibes* T. Dscheuschafil.
95. *Conglomeratum globosum, griseum, politum, diametri pollicaris, etternesens c.?, signo triarguli aequi lateri 3 lin. notatum,* Georg. Anton Kespari.
96. *Succinum,* G. Karwa.
97. *Gummi Arabicum* G. Samchi arab. 1 Mis. 5 Kop.
98. *Stambol Murekeb;* G. Türkischer Tuph.
99. *Berlinerblau* G. (et). Lila, Lesg. Kahibit. 1 Mis. 10 Kop.
100. *Auripigmentum* G. Sirnach 1 Mis. 2 c.
101. *Ichthyocolla* T. Japisch-chan, Tat. Jelim, Gr. Zeba, Cz. Bsanthta.
102. *Magnesia Vitriariorum* G. Surmoa (*Satum oculis illi niunt*)
103. *Unächt Blattsilber* G. Gumisch Warach
104. *Unächt Blattgold* G. Kisil Warach
105. *Semina pisiformia* G. Lablabu
106. *Anisum stellatum* G. Badion 1 Mis. 5 K.
107. *Cardamomum* G. Hil. 1 M. 5 K.
108. *Rad.* G. Tabulak.
109. *Radix* , *alba contocta, epidermide atro-violaceo*
110. *Maksa rubeas terrae* G. Kaetahendi
111. *Rote Schminke* G. Ingelik.
112. *Pomeranzen Schale* G. Baleng
113. *Folia laurina* G. Daritschin Jarpach.

114. Welsche Nüsse mit Honig condifirt G. Tschurtschchel.
 115. Arm. Mannana et G. Sirchischt, quacinanoa calabrum.
 116. Myrrha G. Mulkiarach
 117. Tartarus crudus G. Tscha-chirtus
 118. Cortex Cascorillae? G. Turbut.
 119. Sem. Pastinocae?
 120. Flores Linariae? G. Sambuli-tscheschek.
 121. Schwam G. Bulut.
 122. Grosse braune Linse, 1½ Zoll im Durchmesser G. Kursi Kaemar.
 123. Macha globosa picea grisea G. Triamand
 124. Manna Arm. Mannano G. Kutect, Turc. Halwasi.
 125. Ciures clavellati G. Kalakwa. 1 Batman 20 K.
 126. Sal alcali miner. Sal persicum Modelii. G. Bora 1 Mis. 10 Kop.
 127. Gumi Berzoes. G. Gundruk 1 M. 5 Kop.
 128. Ligrum Ebenum G. Pirambar agatsch.
 129. Ligrum Sattafeor G. Sassatre 1 St. 2 Rubl.
 130. Terehenthium cocta G. Schiraesi Sakar.
 131. Lachuvae ? G. Fauion.
 132. Roth Holz ? G. Banosch agathot, Arm. Zinani bakam.
 133. Rubenbil?. G. Seli, Tat. Basirjag. Arm. Katuhat 1 Batm. 1 Rub..
 134. Ienura exquden local. G.
 135. Caviar G. Chisalalla.
-

Wolgeborner Herr, hochzuerender
Herr Inspektor,

...Die Überzeugung von der Notwendigkeit und dem Nuzzen einer gründlichen Kenntnis dieser Völker /:mit denen Rusland seit mer als zwei Jahrhunderten zu tun gehat, und von denen es doch nur einen Teil blos dem Namen nach, der noch dazu gemeiniglich verstümmelt ist, kennt:/ hat mich ermuntert dies fremde Feld, selbst mit Hintansezzung mancher physikalischen Geschäfte, zu bearbeiten.

Ich fand, da ich die Bewohner der kaukasischen Gegenden kennen lernete, daß die Sprachen, das einzige Mittel seien, diese, die nach der gemeinen Sage unzahlbar verschieden seien sollten, in gewisse Völkerschaften zu vereinigen und ihre Abstammung zu bestimmen. Ich habe mir daher angelegen sein lassen, von allen eine übereinstimmende Sammlung von etwan 300. Wörtern zu erhalten. In dieser finde ich die meresten Wörter, die der mir zur Übersezzung übersendete Aufsatz enthält; und ich hoffe auch, daß ich noch in vielen dieser Sprachen die Übersezzung selbst, während meines Kislarischen Aufenthaltes werde zu Stande bringen koennen.

კეთილშობილო ბატონო,
უკეთილშობილესო ბ-ნო ინსპექტორო,

...რწმენამ, რომ აუცილებელია და სასარგებლო ამ ხალხების (კავკასიელების—გ. გ.) საფუძვლიანი შესწავლა, რომლებთანაც რუსეთი უკვე ორ საუკუნეზე მეტია, რაც ურთიერთობაშია და მაინც მხოლოდ მათი ერთი ნაწილი იცის მართლ სახელით და ისიც ჩვეულებრივ დამახინჯებულად/, ამ რწმენამ წამახალისა, რათა ეს უცხო არე მე თვით (ზოგიერთი ფიზიკური მხარეების გამოკლებით) შემესწავლა.

რამდენადაც კავკასიის მხარეთა მცხოვრებნი შევისწავლე, იმ დასკვნამდე მივედი. რომ ენები წარმოადგენენ ერთადერთ საშუალებას; რათა ესენი (ხალხები—გ. გ.), (ჩვეულებრივი თქმით, აურაცხელად სხვადასხვანი), გაერთიანებულ იქნან ხალხთა გარკვეულ ჯგუფებად და დადგინდეს მათი წარმომავლობა. ამიტომ მე შევეცადე, ყველასგან მიმეღო ერთი და იგივე სიტყვების კონა, რიცხვით დაახლ. 300-მდე [სიტყვისა]- ამათგან უმეტესი სიტყვები ისეთია, რომლებიც შედის იმ ტექსტში, რომელიც მე სათარგმნად გამომიგზავნეს და აგრეთვე ვიმედოვნებ, რომ ბევრ ამ ენებზე მე თვითონ შეეძლებ მის გადათარგმნას ყიზლარში ჩემი ყოფნის დროს.

* ამ წერილიდან გამოტოვეთ ზოგი ადგილები, რაც ჩვენთვის საინტერესოდ არ ვცანით—გ. გ.

Durch die erwente Wörtersammlung habe ich ausfindig gemacht, daß unter den kaukasischen Völkern 6. Hauptsprachen sind, davon aber fast eine jede ser verschieden[e] Dialekte hat.

Die erste ist die Tatarische, die an dem Fusse des kaukasischen Gebürges an dem ostlichen Dritteile desselben geredt wird, bald der Nogaische, bald der Kumüki-sche, bald der Terekemensche oder Truchmensche Dialekt.

Die zweite Hauptsprache ist die Lesgische, die in dem Gebürge selbst auf dem ganzen ostlichen Dritteile blühet und sechs höchst verschiedene Dialekte hat, die man fast für eben so viel verschiedene Sprachen halten könnte. In den Distrikten Akuscha, Kubescha und Zudakara findet man den ersten Dialekt; in dem Distrikte Kasikumuch, den Gürber Chassi Kumüki nennt, den zweiten; in dem Distrikte Kabutsch den dritten; in dem Distrikte Dido, der wie der vorhergehende an Kacheti grenzt, den vierten; endlich in den Distrikten Idatle, Mukratle, Kuseruk, Onsokol, Gumbet (mit mancherlei Verschiedenheit)¹ und Chunsag, die an dem Flusse Koisu liegen, und in den Distrikten Anzug, Tebel, Tumurgi, Ahti, Rutul und Tschar, die an der Samura liegen, den fünften und in dem kleinen Distrikt Andi den sechsten² Dialekt der les-

¹ „Onsokol — Verschiedenheit“ გვერდზეა ჩამატებული.

² „und in dem — sechsten“ გვერდზეა ჩამატებული.

აღნიშნული სიტყვათა-კონების მე-ობებით დავადგინე, რომ კავკასიის ხალხებში ექვსი ძირითადი ენაა გავრცელებული, რომელთაგან თითოეულს ძალზე განსხვავებული დიალექტები (კილოები) აქვს.

პირველი არის თათრული, რომელზეც ლაპარაკობენ კავკასიის ქედის ძირას, მის აღმოსავლეთ მესამედ ნაწილში. [ის წარმოგვიდგება] ხან ნოღაური, ხან ყუმუხური, ხან ტრეკემენული ან ტრუხმენული დიალექტების სახით.

მეორე ძირითადი ენა არის ლეკური, რომელიც გავრცელებულია თვით მთებში მის მთელ აღმოსავლეთ მესამედ ნაწილში და აქვს ექვსი¹ ძალზე განსხვავებული დიალექტი, რომლებიც ასევე საესებით შეიძლება მიჩნეულ იქნან ამდენივე სხვადასხვა ენებად. პირველი დიალექტი არის აკუშას, კუბაჩის (თუ კუბიშხა—?) და წუდახარის მხარეებში; მეორე — გერბერის მიერ ხასი კუმიკ-ად წოდებულ მხარე ყაზიყუმუხში; მესამეზე [ლაპარაკობენ] ყაფუქის მხარეში; მეოთხე [გავრცელებულია] დიდოში, რომელიც წინას მსგავსად კახეთს ესაზღვრება; ბოლოს, მეხუთე [დიალექტზე ლაპარაკობენ] მხარეები პიდათლი, მუკრათლი, კეზერუკი, ონსოკოლო, გუმბეთი (ზოგიერთი განსხვავებით)² და ხუნძახი, რომლებიც მდებარეობენ მდ. კოისუზე, და მდ. სამურაზე მდებარე მხარეები — ანწუხი, თებელი, ტუმურგი, ახტი, რუთული და კარი, ხოლო პატარა მხარეში, ანღში, იხმარება მეექვსე³ დია-

¹ სიტყვა „ექვსი“ გიულდენშტედტს შემდეგ ჩაუწერია, ჯერ ყოფილა დაწერილი ხუთი.

² „ონსოკოლო — განსხვავებით“ გვერდზეა მიწერილი.

³ „ხოლო პატარა — მეექვსე“, გვერდზეა მიწერილი.

gischen Sprache. Der erwente Distrikt Chuusag, welches die lesigische Benennung ist, wird von den Tatern und Persern Anar genannt, daher führt der Gürbersche Name des Volks Awari. Die Tatern und Perser begreifen alle diese Distrikte unter dem Namen Lesgistan, und die Georgier nennen diese Völker: Lekki¹, daher auch den Geschlechts-Namen für die Sprache genommen. Ich vermüthe aus einigen Ähnlichkeiten, daß diese Lesigische Sprachen mit der Persischen, Wotiakischen, Morduanischen, Tscheremischen und Ungarischen eine Mutter haben.

Die dritte Sprache ist die Kistische; die Georgier nennen das Volk, das diese redt Kisti und das Land: Kisteti. Es nimt dasselbe den mittelsten Teil des Gebürges an der Nordseite ein, an der Sundscha /Сунжа/ und allen in dieselbe fallenden Flüssen. Dazu gehören die Distrikte: Tschetschen, Ataga, Tschachkeri, Mitzschegis, Schali, Schwet, Mertig, Ariachki, Karabulak, Galaschka, Meredschi, Meesti, Galga, Arska, Anguscht, daraus die Russen Inguschowzi gemacht, und Wagi, Wapi, die die Tscherkessen: Makul nennen. Der Unterscheid in den Dialekten dieser Distrikte ist nichts bedeutend. Die Mutter der Sprache weis ich bis izt nicht; europäisch ist sie gewis nicht.

Die vierte Sprache ist die Osetische. Die Georgier nennen das Land, in dem sie geredt wird: Oseti, und das Volk: Osi, im Plural:

ლექტი ლეკური ენისა. აღნიშნული მხარე ხუნძახი (ასეთია მისი ლეკური სახელწოდება) თათრებისა და სპარსელების მიერ იწოდება ავარ-ად; აქედან წარმოსდგება ამ ხალხის გერბერისეული სახელი „ავარი“. თათრები და სპარსელები მთელს ამ მხარეებს აერთიანებენ ლეზგისტანის სახელით, ხოლო ქართველები ამ ხალხებს უწოდებენ ლეკი-ს¹, აქედანვე აგრეთვე წარმოსდგება თვით ენის სახელიც. ზოგიერთი მსგავსების მიხედვით ვფიქრობ, რომ ამ ლეკურ ენებს აქვთ ერთი ძირი (დედა) სპარსულთან, ვოტაიკურთან, მორღეულთან, ჩერემისულთან და უნგრულთან ერთად.

მესამე ენა არის ქისტური; ამ ენაზე მოლაპარაკე ხალხს ქართველები უწოდებენ ქისტის-ს; ხოლო ქვეყანას — ქისტეთის-ს. მას უკავია ქედის შუა ნაწილი ჩრდილოეთი მხრიდან, მდ. სუნჯასა და მასში ჩამავალ ყველა მდინარეზე. აქ შედიან მხარეები: ჩეჩენი, ატაგა, ჩახკერი, მიცშეგისი, შალი, შვეტი, მერტიგი, არიახკი, ყარაბულახი, გალაშკა, მერეჯი, მეესტი, გალგა, არსკა, ანგუშტი (აქედან რუსებმა გააკეთეს ინგუშოვცი) და ვაგი, ვაპი, რომლებსაც ჩერქეზები მაკულ-ს უწოდებენ. ამ მხარეთა დიალექტებს შორის არაა რაიმე მნიშვნელოვანი განსხვავება. ენის ძირი ჯერ ვერ დავადგინე; ყოველ შემთხვევაში, ევროპული ის არაა.

მეოთხე ენა არის ოსური. მხარეს, სადაც ამ ენაზე ლაპარაკობენ, ქართველები ეძახიან ოსეთის-ს, ხოლო ხალხს — ოსი-ს, მრავლობითში ოსები.

¹ „und die Georgier — Lekki“ გვერდზეა ჩამატებული.

¹ „ხოლო ქართველები — ლეკი-ს“ გვერდზეა მიწერილი.

Osebi. Es umt die Mitte des Gebirges ein; von der Nordseite an den Flüssen Terök, Kizil, Pog oder Fok, Aredon, den die Russen zum Jordan gemacht, und Uruch oder Iref; und an der Südseite an den Flüssen Aragi, Ksani und Liachwi die zum Kur fließen und am Dschedscho der zum Rion fließt¹. Man findt zween Dialekte; den einen redt der kleine Teil der Nation, der sich: Dugor nennt und nur an dem Uruch wont; den zweeten der übrige Teil, der in den eigenen Sprache: Gir heist. Ich finde aus der Vergleichung meiner Wörtersammlung, daß die Persische Sprache, die Mutter der osetische ist.

Die fünfte Sprache ist die Tscherkessische, von der zween, höchst verschiedene und kaum zu vereinigende Dialekte vorhanden sind. Der eine ist der in der kleinen und grossen Kabarda gebräuchliche von dem derienige, der in den Distrikten Temirgoi und Beslen führt und nur wenig abweicht. Der zweete wird in den Provinzen Abasa und Abasech geredt, davon iene an den westlichsten in den Kuban fallenden Flüssen und diese an denienigen Flüssen gelegen, die zwischen dem Kuban und Enguri sich ins schwarze Meer ergiessen. Abasech wird von den Georgiern: Abchaseti genant und ist one Zweifel Abasgia des Kaiser Constantins: und Papageti*, Dschiki

მას უკავია ქედის შუა ნაწილი: ჩრდილოეთით მდ. თერგზე, პოგზე ანუ ფოკზე, არედონზე (რომელიც რუსებმა იორდანად გადააკეთეს) და ურუხზე ან ირეფზე; სამხრეთით კი — მდ. არაგვზე, ქსანზე და ლიახზე, რომლებიც მტკვარს ერთიან და რიონის შენაკად ჯეჯოზე¹. აქ ორი დიალექტი შეინიშნება; ერთს ლაპარაკობს ამ ხალხის მცირე ნაწილი, რომლებიც თავის თავს დიგორს ეძახიან და ცხოვრობენ მხოლოდ ურუხზე; მეორეს კი — დანარჩენი ნაწილი, რომლებსაც თავის ენაზე პქვიათ გირ. ჩემი სიტყვათა-კონების შედარებით შევნიშნე, რომ ოსური ენის დედა არის სპარსული.

მეხუთე ენა არის ჩერქეზული, რომელიც წარმოდგენილია ორი, ერთმანეთისგან ძალზე განსხვავებული და ერთმანეთთან ძნელად დასაკავშირებელი, დიალექტით. ერთი იხმარება მცირესა და დიდ ყაბარდოში, რომლისგანაც მხოლოდ მცირედ განსხვავდება თემირგოისა და ბესლენის მხარეებში გავრცელებული [ენა]. მეორეს ლაპარაკობენ პროვინციებში — აბაზასა და აბაძებში. ამათგან პირველი ძვეს ყუბანში დასავლეთიდან ჩამავალ მდინარეებზე, მეორე კი — მდ. ყუბანსა და ენგურს შორის მოქცეულ და შავ ზღვაში ჩამავალ მდინარეებზე. აბაძებს ქართველები აფხაზეთს უწოდებენ და უქვევლად არის კონსტანტინე კეისრის აბაზგია; ხოლო ქართველების პაპაგეთი*, ჯიქეთი და ალაღეთი არიან

¹ „die zum Kur—fließt“ გვერდზეა მიწერილი.

* Dschiki und Karadschiki der Georgier sind one Zweifel Tschegem und Karadschaj der Tscherkessen, und Zichia des Kaisers. Zu merken ist, daß die Bümen in der Landessprache Zechen heissen.

¹ „რომლებიც მტკვარს—ჯეჯოზე“ გვერდზეა მიწერილი.

* ქართველების ჯიქი და ყარაჯიქი, გოველ ექვს გარეშე, იგივეა, რაც ჩეგვი და ყარაჩი ჩერქეზებისა და კეისრის ციხია. ალანიშნაეია მხოლოდ. რომ ბოქველები ქვეყნის (გაგრძელება იხ. შემდეგ გვერდზე)

keti und Alaleti der Georgier sind Distrikte dieser Provinz, die mit Papagi, Zichia und Alania des Kaisers übereinkommen.

Die sechste Sprache ist die Georgische, von der es drei verschiedene und unverständliche Dialekte giebt. Der erste und reinste ist derjenige, der in Kacheti und Kartwel geredt wird, von dem der in Imereti und Guria nur wenig abweicht; der zweite ist der in Mingrelia und Odishi gebräuchliche, welche Provinz in der Landessprache: Kadzaria heist, so wie bei dem Kaiser Constantin; der dritte ist dem Volke: Soni, oder Swani eigen, deren District: Swaneti von den Georgiern genannt wird. Gens Sannorum Plinii, bei dem nach demselben der Honig durchs Rhododendron öfters schädlich werden soll, scheint eben dies Volk zu seien, Auch ich habe diese Schädlichkeit des Honigs bestätigt gefunden. Azalea pontica Linnaei ist dies Rhododendron Plinii, aus deren Blumen die Bienen diesen berausenden Honig sammeln.

Ausser diesen kaukasischen Sprachen habe ich auch eine übereinstimmende Wörtersammlung von der ungarischen, kalmükischen, armenischen, izzigen arabischen, persischen und gurtischen Sprache; welche letztere ein stark abweichender Dialekt der persischen ist, der bei den Gurten

ამ პროვინციის მხარეები, რომლებიც იმპერატორის პაპაგის, ციხიას და ალანიას ემთხვევიან.

მეექვსე ენა არის ქართული, რომელსაც აქვს სამი ძალზე განსხვავებული და ერთმანეთისათვის გაუგებარი დიალექტი. პირველი და ყველაზე წმინდა არის ის, რომელიც იხმარება კახეთსა და ქართლში, ამათგან მცირედ განსხვავდება იმერული და გურული [კილოები]; მეორე გავრცელებულია სამეგრელოსა და ოდიშში; ამ პროვინციას ქვეყნის ენაზე „ქაქარიას“ უწოდებენ, როგორც კეისარ კონსტანტინესთან გვხვდება; მესამე არის სონი ანუ სვანი ხალხის საკუთრება, რომელთა მხარესაც ქართველები სვანეთს ეძახიან. პლინიუსის საწინააღმდეგო ხალხი, რომლებთანაც (უკანასკნელის მიხედვით) თავლი იელის (Rhododendron) გამო ხშირად მვენე ყოფილა, ეს ხალხი უნდა იყოს. მეც დავადასტურე თავლის ეს მაწყინარობა. ლინეის Azalea pontica (იელი) არის პლინიუსის ეს Rhododendron-ი, რომლის ყვავილიდანაც აკეთებენ ფუტკრები ამ მათრობელთა თავლს.

გარდა ამ კავკასური ენებისა, მე აგრეთვე მაქვს მსგავსი სიტყვათა-კონენები უნგრული, ყალმუხური, სომხური, თანამედროვე არაბული, სპარსული და გურთული ენებისა; ამათგან უკანასკნელი არის სპარსულის ძალზე განსხვავებული დიალექტი, რომელსაც ლაპარაკობენ გურთები ანუ ქურთები —

und böhmische Brüder sollen ins caucasische Gebürge geflüchtet seien. Die Nation Tschegem aber redt tatarisch und war ehemals der gricchisch-georgische Religion zugetan, davon noch izt Spuren;...

ენაზე ცებენ-ად იწოდებიან და ბოჰემელი ძმები კავკასიის მთებში გამოქცეულან. ჩეგემის ხალხი კი ლაპარაკობს თათრულად და უწინ ბერძნულ-ქართული რელიგია ჰქონდათ, რისი კვალიც ახლაც არის...

oder Kurten einem Volke, das am Aras und auf dem araratischen Gebürge herumziehet, gerecht wird.

Nach dieser vorläufigen Nachricht von den Sprachen, in denen Er. Wolgebornen eine Übersezung des Aufsazzes zu hoffen haben, wende ich mich zu der Beantwortung der übrigen Aufgaben.

...II. Unter den Namen der georgischen und aller übrigen kaukasischen Dörfer und Städte, die ich sorgfältig gesamlet, weis ich keinen, der sich auf „fer“ endigt. Wol aber weis ich, daß die Russen bei dem Todlebenschen Corps eine in türkischen Händen befindliche georgische Vestung verstümmelt: Azfer, nennen, deren rechten Name: Azkweri / .*Ազ-
քვეրი*./ oder Azkueri, an dessen statt die Georgier, des Wolstands wegen, auch Azkur sagen, weil Kweri in irer Sprache: *testiculus*.

...V. Eine Chronik von Georgien habe ich schon vor einiger Zeit in Georgien aufgetrieben und auf Rechnung der Akademie für 30. Rubel gekauft. Sie fängt vom Targamos und von dessen mit Nimrod gefürten Kriegen und von der ersten Bevölkerung des Landes¹ an; geht bis ins 15-te Jahrhundert und endigt sich mit der Teilung der georgischen Provinzen. Sie enthält das Leben von 70. Zaren. Zar Mirian, unter dem im Jare 338. nach Ch. G. in Georgien die christliche Religion ausgebreitet

ხალხი მომთაბარე მდ. არეზზე და არარატის მთიანეთზე.

ამ წინასწარი ცნობების მოწოდების შემდეგ ენების შესახებ, რომლებზეც თქვენი კეთილშობილება იმედოვნებს ტექსტის თარგმნას, მე მოგახსენებთ პასუხს სხვა დავალებებზე.

...II. ქართულ და სხვა კავკასიურ სოფლებისა და ქალაქების სახელთაგან, რომლებიც მე მონდომებით (გულისყურით) შევკრიბე, არ შემხვედრია მე არც ერთი, რომელიც ბოლოვდება „ქერ“-ზე. თუმცა მე ვიცი, რომ რუსებში, ტოტლებენის კორპუსიდან, თურქთა ხელში მყოფ ქართულ ციხეს დამახინჯებულად აცქერს-ს ეძახიან, რომლის სწორი სახელიცაა: აწყვერი ან აწყუერი, რის მაგივრადაც ქართველები კეთილხშიერების გამო აგრეთვე აწყურს ამბობენ, რადგან Kweri მათს ენაზე ნიშნავს: *testiculus*-ს.

...V. ქართული ქრონიკა უკვე რამდენი ხანია, რაც საქართველოში ვიწოვე და აკადემიის ხარჯზე ვიყიდე 30 მანეთად. ის იწყება თარგამოსიდან და მის მიერ ნიმროდთან წარმოებული ომით და ქვეყნის პირველი განსახლებით¹; გადმოდის მე-15 საუკუნეში და თავდება ქართული პროვინციების დაყოფით (= საქართველოს დაშლით სამეფო-სამთავროებად — გ. გ.). ის შეიცავს 70 მეფის ცხოვრებას. მეფე მირიანი, რომლის დროსაც, 338 წ. ახ. წ., საქართველოში გავრცელდა ქრისტიანული რელიგია, არის

¹ „und von der — Landes“ გვერდება მიწერილი.

¹ „და ქვეყნის — განსახლებით“ გვერდება მიწერილი.

ward, ist der 29-te. Izt lasse ich dies Buch in Kislar aus dem georgischen ins russische übersezzen. Man kann manche gute Nachricht daraus hoffen; obgleich nicht alles, besonders vor Mirians Zeiten, ganz richtig seien mag...

29-ე. ამჟამად მე ამ წიგნს ყიზლარში ვათარგმნინებ ქართულიდან რუსულად. იქიდან ზოგ კარგ ცნობებს უნდა მოველოდეთ, თუმცა არა ყოველივე უნდა იყოს მთლად სწორი მასში, განსაკუთრებით მირიანის მეფობამდე...

Kislar	...	ყიზლარი	[თქვენი]
den 20. November	gehorsamer	1772 წლის	უმორჩილესი
1772	Diener	20 ნოემბერი	მსახური
	D. Guldenstaedt.		დოქტ. გიულდენშტედტი*.

* დამატებათა შესახებ იხ. შესავალი.

საკუთარ სახელთა საძიებელი *

1. გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელები

- აბაზა, პროვინცია (=აფხაზეთი) 171, 199, 207, 209, 215, 217; ჩერქეზული მხარე, 383.
- აბაზგია 47, 155, 199, 215, 383 (=კონსტანტინე პორფიროგენეტის აბაზგიას).
- აბაზელი 215.
- აბაზინელები 206, 209, 213.
- აბაითყაუ (Abachtkan), სოფელი ოსეთში 61.
- აბანო, სოფ. ოსეთში 65.
- აბახა (=აბაზა, აფხაზეთი) 47, 49.
- აბახიები 47.
- აბაში, მდ. ჩრდ. კავკასიაში 113.
- აბაძეხი, ჩერქეზეთის მხარე 57, 199, 211, 215, 383.
- აბიხა, სოფ. შიდა ქართლში 227, 229.
- აგდაში. თურქნული მხარე 115.
- აგი, სოფ. ქისტეთში 77.
- აღაღე (=კუნძულის მცხოვრებნი, თათრულად) 115, 205, 213.
- აღალინცი 213.
1. ადიმეი, მხარე ჩერქეზეთში 199.
2. ადიმეი, სოფ. ჩერქეზეთში 211.
- ადიმო(ხ)ი (=ადიმიე, მხარე ჩერქ.) 57.
- ადიღე (=ჩერქეზეთს) 53, 199, 215.
- ადოხ მინდორი 225 (კობთან ახლოს).
- აფარები 77.
- აფარელი 257.
1. აფარი (=ხუნძახი), ლეკეთის მხარე 81, 85, 87, 95, 97, 99, 103, 191, 193, 382.
2. აფარი (=ხუნძახი), სოფ. ლეკეთში 83.
- აფარია (=აფარი), მხარე ლეკეთში 83, 125.
- აფხაზია (=აფხაზეთი) 199, 215.
- აზოვი, სიმაგრე 189, 195.
- აზოვის ზღვა 114, 205, 213.
- აიბა (Aipca), მხარე აფხაზეთში 51, 199.
- აიულე, მდინარე ჩრდ. კავკ. 113, 203.
- აკა (Aka), სოფ. ქისტეთში 75.
- აკარა, სოფ. ლეკეთში 101, 103.
- აკაძიკი (Akadziki), სოფ. ლეკეთში 83.
- აკაში, მდ. ჩრდ. კავკასიაში 203.
- აკერმენი (ბელგოროდი), ნოღაური ურდო 113, 203.
- აკიდი, სოფ. ლეკეთში 93.
- აკხაი, აქხაი, მდინარე 109.
- აკტაში, მდინარე 73, 99, 107, 109, 193.
- აკუარალი (Akkuaral), ქისტური სოფ. 75.
1. აკუშა, ლეკური მხარე 99, 105, 107, 191, 193, 381.
2. აკუშა, სოფ. ლეკეთში 99.
- ალაზანი, მდინარე 7, 9, 23, 27, 31, 89, 91, 115, 141, 167, 175, 195, 279, 280.
- ალაღეთი, მხარე აფხ. 47, 215, 383.
- ალანი 47, 215.
- ალანია 384.
- ალბრუსი (=იალბუზი) 31.
- ალდინები 127.
- ალთარაკი, სოფ. ლეკეთში 93.
1. ალთიფარა, თათრული მხარე 115, 195.
2. ალთიფარა, თათრ. სოფ. 107.
- ალთი-ქიხეკი, აფხაზური მხარე 51, 201, 207, 209, 215.
- ალიაბათი, სოფ. ლეკეთში 91.
- ალირაული, ქისტეთის სოფ. 75.
- ალკაი, მხარე ჩრდ. კავკასიაში 73.
- ალკუნი, სოფ. ქისტეთში 77.
- ამალღება, სოფ. იზერეთში 261.
- ამდურყი, მდ. ჩრდ. კავკ. 211.

* საძიებელი შედგენილია მხოლოდ ტექსტის და მისი შენიშვნების მიხედვით. საძიებლის შედგენისას გამოვტოვეთ გიულდენშტედტისეული „საძიებელი“ (იხ. ჩვენი გამოცემის გვ. 290—295) და ავადმყოფთა სიები (იხ. ჩვ. გამოცემის გვ. 270—276)—გ. გ.

ამეკინი, სოფ. ლეკეთში (Amekin) 83.
 ანაგა, სოფ. (Aragu) 15.
 ანაგისხევი, მდ. (Aragiskewi) 15.
 ანაკლეა 53.
 ანაკოფია 53.
 ანანური 143, 227, 229, 243, 301.
 ანგილირალი (Angiliral). სოფ. ქისტ. 73.
 ანგუშტი, ქისტური მხარე 69, 75, 159, 171, 382.
 1. ანდი, ლეკური მხარე 85, 95, 191, 193, 381.
 2. ანდი, სოფ. ლეკეთში (=ყვანალი) 97, 99.
 ანდრეასხადი (=ენდრე, ანდრეევი), თათრული
 სოფ. 101, 107, 109, 124 (ანდრეასხადი).
 ანდრეევა (იხ. ანდრეასხადი) 225.
 ანდრეევა დერეფნა (იხ. ანდრეასხადი) 109, 193.
 ანდრეევა (იხ. ანდრეასხადი) 107.
 ანსოკული (=ონსოქოლო), ლეკური მხარე 85.
 ანჩიხბატი 301.
 1. ანწუხი, ლეკური მხარე 83, 87, 89, 95, 97,
 175, 191, 193, 381.
 2. ანწუხი, სოფ. ლეკეთში 87.
 აპახი, მდ. ყუბანის შენაკადი 57.
 არაგვი, მდ. 15, 19, 21, 29, 57, 63, 65, 129,
 171, 173, 175, 177, 205, 223, 229, 301, 383-
 არაკანი, ლეკეთის მხარე 191.
 არაკუნი, სოფ. ლეკეთში 83.
 არაბე (Arabo), სოფ. ქისტ. 77.
 არარატი (მთიანეთი) 9, 11, 15, 19, 147, 167,
 169, 177, 179, 183, 282, 385.
 არაში, თურქმანული მხარე 115, 195.
 არახანი, მდ. კოისუს ტოტი 107.
 არაგეთი, იმერეთის მხარე 155.
 არგუნა (იხ. არგულანი) მდ. 217.
 არგულანი, მდ. თერგის შენაკ. 43, 57, 169, 173,
 217.
 არგუნი მდ. 43, 77.
 არდახლი, ქისტეთის მხარე 75.
 არდონი, თერგის შენაკ. (Aredon) 35, 37, 61,
 67, 183, 223.
 არედონი, იხ. არდონი 383.
 არეზი მდ. 385.
 არ[?]ლუხი, სოფ. ლეკეთში 87.
 ართხმო, სოფ. ხევსურ. 63.
 არიახკი, ქისტური მხარე 382.
 არიშ ტოფი (=მხარე ყარაბულახი ჩეჩნურად) 79.
 არბა, უარბი (=ურუფი), ყუბანის შენაკ. 53,
 113, 201, 209.
 არხკა, ქისტური მხარე 382.
 არტახი, თათრული სოფ. 107.
 არშა, სოფ. ხევსურ. 63.
 არშტი, ქისტ. სოფ. 77. (ერაზიან ყარაბულახს
 ინგუშები) 79.

არცხოი (Arzchoi), სოფ. ქისტეთში 77.
 არჯია (Arzia), ოსური სოფ. 65.
 არხონი, მდ. ჩრდ. კავკ. (Archun) 35.
 არხოტი, ოსური მხარე 65.
 ახაი, მდინარე (=ასა) 33, 77, 181.
 ახაი, სოფ. ქისტეთში 33, 181.
 ახდაი (Asdai), სოფ. ქისტეთში 75.
 ახთლა, სოფ. ლეკეთში 83.
 ახიგე (Asik), სოფ. ქისტ. 77.
 ახლანთქი, აბაზინური სოფ. 207.
 ახხაი (იხ. ასაი) სოფ. ქისტ. 75.
 ახტრახანი 151, 189, 203, 231.
 ახტრახანის ხტეპები 113, 203.
 1. ატაგა, ქისტური სოფ. 77.
 2. ატაგა, მხარე ქისტეთში 382.
 ატახი, მხარე ქისტ. (ატაგა?) 77.
 ატახინელები 127.
 ატახინები 77.
 აფხილები 213.
 აფხნე (=აფხაზეთი ადგილობრივ ენაზე) 215..
 აფხური (=აფხაზეთი, აფხაზთაგან) 199.
 აფში(ხ) (Abschis), სოფ. ლეკეთში 83.
 აფხაზები 49, 51, 53, 55, 57, 59, 71, 201,
 215, 217.
 აფხაზეთი 43, 47, 49, 51, 53, 55, 155, 171.,
 199, 201, 215, 217, (აბაძეხი) 383..
 აფხაზი 47, 215.
 აქხაელი 79.
 1. აქხაი, მდ. იახსაი, თერგის შენაკადი 81,
 83, 107, 111, 125.
 2. აქხაი, იახსაი, თათრული მხარე 119, 171.
 3. აქხაი, იახსაი, თათრ.-ყუმუხური სოფელი-
 75, 101, 191, 193, 195.
 აღაიხუ, მდ. ჩრდ. კავკ. 199.
 აღდაში, თურქმან. მხარე 195.
 აღხტაფა, მდინარე 179.
 აშაგა, მდინარე სამხ. კავკ. 11.
 აში(ში), სოფ. ლეკეთში 103.
 აშგანი, მდ. სუნჯის შენაკ. 79.
 აშილი, სოფ. ლეკეთ. 97.
 აშილ[თა] (Aschila), სოფ. ლეკ. 83.
 აშილტა, სოფ. ლეკეთ. 85, 87.
 აჩაღა, სოფ. ლეკეთში 87.
 აჩი, სოფ. ბასიანეთში (Atsche) 45, 219..
 აჩუკალა 205. აჩუკალა 115.
 აწრისხევი (Adsenskewi), ციხე იშიდა-
 ქართლში 65, 153.
 აწყვერი, ციხე 147, 225, 385.
 აწყური, შდრ. აწყვერი 385.
 ახადგორი, შიდა ქართლ. 29, 143, 145, 299.,
 Ахадгорн 298.

ახალქალაქი (ჯავახეთის) 147.
 1. ახალციხე, სოფ. ხევსურ. 63.
 2. ახალციხე (ქალაქი) 81, 177, 193, 223, 225, 229.
 ახილი, სოფ. ოსეთში 65.
 ახკა, სოფ. ქისტეთში 77.
 ახკინიურთი, მხარე ქისტეთის 75, 77.
 ახმეტა, სოფ. კახეთის 143.
 1. ახხაი, მდ. (შდრ. აქსაი) 73.
 2. ახხაი, იახსაი, (მხარე თათრ., შდრ. აქსაი) 97.
 ახხარგინი, სოფ. ოსეთ. 63.
 ახხაუ (Achsuj, სოფ. ოსეთ.) 63.
 ახხეფი (= დაბალი შაფსული, მხარე აბაზურის) 213.
 1. ახტალა, მონასტერი სომხეთში 11.
 2. ახტალა, სოფ. სომხეთში 13, 147, 185.
 3. ახტალა, ადგილია კახეთში 17.
 4. ახტალა, მდ. კახეთში 17.
 1. ახტი, ლეკეთის წმარე 89, 191, 381.
 2. ახტი, თათრ. სოფელი 107.
 ახტიმეხატი, თათრ. სოფელი 107.
 ახშიფხე, მხარე აფხაზეთის 199.
 აჯღაღა (Adschilg; ზიღაგ?), სოფ. ბასიანეთში 43, 219.
 ჭაბიათი, სოფ. ოსეთ. 61.
 ჭაბუქთი, სოფ. აბაზინური 209.
 ჭაგინი, ციხე ოსეთში 65.
 1. ჭადი, სოფ. ოსეთში (Bade) 61.
 1. ჭადი, სოფ. ოსეთში (Bod) 61.
 ჭადინგა, მდ. (Badiug; ბენდიქი?) 11, 185.
 ჭადუტგაი, სოფ. ლეკეთში 85.
 ჭადღარი, მხარე საქართ. 147.
 ჭაიშა, ოსეთის სოფ. 65.
 ჭაინი (Bain), სოფ. ქისტ. 77.
 ჭაიტლა, სოფ. ლეკეთში 103.
 ჭაი[ქოში], (Bai), სოფ. ოსეთში 61.
 ჭაღაკანი, სოფ. ლეკეთის 85.
 ჭაღახუნი (Balasmi), სოფ. ლეკეთში 103.
 ჭაღახურა, სოფ. ტაშირის მხარეში (Balukar) 13; (Balukaja) 187.
 ჭაღაქიხხევი, მდინარე 13.
 ჭაღკარი, მხარე ბასიანეთის (=მაღყარი=ბასიანი) 43.
 ჭაღსუ (თაფლისწყალი; ჩერქეზები ეძახიან ცარაბულახს) 79.
 ჭაღყარები 221, 223.
 ჭაღყარი, ჩერქეზული მხარე (=მაღყარი=ბასიანი) 99, 173.
 ჭაღყი (=მდ. მაღკა, ჩერქეზულად) 209.

ბალხან[ნოკ]არი, სოფ. ოსეთში 63.
 ბალხარი, სოფ. ლეკეთში (Hulkar) 99.
 1. ბ(ა)რაგუნე, თათრ. სოფელი 37. (იხ. ბრაგუნე).
 2. ბ(ა)რაგუნე, მდინარე 75.
 3. ბარაგუნე, ბრაგუნე, ყუმუხურ-თათრ. მხარე 109.
 ბარაყაი, აბაზინური სოფ. 209.
 ბარეხი (Berech), სოფ. ქისტ. 77.
 ბარნახი (Barih), სოფ. ლეკეთში 93.
 ბაროყაი, ბალი, აფხაზ. მხარე 53, (Barekui) 201.
 ბარხი, ოსური სოფ. 65.
 ბარუკინა (Barukina), ოსეთის სოფ. 37.
 ბარშლე, სოფ. ლეკეთში 105.
 ბარხანი (Barchan), სოფ. ქისტ. 77.
 ბახიანა, მხარე 43, 47. (=ბასიანია, ბასიანი).
 ბახიანეთი, ჩერქეზ. მხარე 155, 207, 215, 219.
 ბახიანელეხი 45, 47, 173.
 1. ბახიანი (მხარე ბასიანისა=მაღყარი, ბალყარი) 43.
 2. ბახიანი, იგივე ბასიანია, ბასიანა, მხარე ჩერქეზეთის 45, 47, 173, 217, 219.
 ბახიანია (=ბასიანა) 43, 45, 47, 175, 181, 217.
 ბატი, სოფ. ოსეთში (Bali) 61.
 4. ბაქხანი, მდინარე 7, 45, 163, 195, 219, 221.
 2. ბაქხანი, მხარე ბასიანეთის, ჩერქეზული 45, 173, 219.
 ბაღდადი, სოფ. და ციხე იმერეთში 13, 227, 229.
 ბაღი, ბაროყაი, მხარე აფხაზ. 53, 211.
 ბაშილბაი, აბაზინური მხარე; თათრულად ფსილბარიფში 45, 53, 201, 209, 221.
 ბაყალიგო, სოფ. ხევსურეთში 63.
 ბაწადა, სოფ. ლეკეთში 87.
 ბაჩეკლუ (Büchekul), სოფ. ლეკეთში 103.
 ბეგუანთკარი (Begmantkari), სოფ. ოსეთში 63.
 ბედენალი (Bedenal), სოფ. ქისტ. 73.
 ბეღია (სამეგრელოში) 53, 201.
 ბეთელდა (Bet'leta), სოფ. ლეკეთში 89.
 ბელაქანი, სოფ. ლეკეთში 89.
 ბელგორაღი, აკერმენი, ნოღალური ურდო 203.
 ბელგულარი (Belegular), სოფ. ქისტ. 73.
 ბელგორაღი, იხ. ბელგორაღი 113.
 ბელთი, ციხე შიდა ქართლში 153.
 ბეძტა (Beschda), სოფ. ლეკეთში 97.
 ბერეღი, სოფ. ბასიან. 219.

ბერეთისა, სოფ. იმერ. 227, 229.
 ბერეკე[ო], მდ. დერბენტის ნხარეში 107.
 ბერლინი 47, 219.
 ბერძნები 215.
 ბესლენი, ჩერქეზული მხარე 51, 53, 57, 199, 201, 209, 383.
 ბეტრეთა (Petrot), სოფ. ოსეთში 61.
 ბეშლა, სოფ. ლეკეთში 97 (ბეცტა?).
 ბეშაუ, წთა 7, 163.
 ბეშო, სოფ. ლეკეთში 93.
 ბეშტოი (Beshtui), სოფ. ქისტეთში 77..
 ბეშუხაბლა, აბაძეხური მხარე 211.
 ბეცო, სოფ. ქისტეთში 75.
 ბეხჩი (Bechtschi), სოფ. ოსეთში 65.
 ბიბერ[დ]ქთო, აბაზინური სოფ. 207.
 ბიზინგე, ბისნიგე, ბასიანეთის მხარე, ჩერქეზული 45, 173, 219.
 ბიზინგელები 221.
 ბილიოტი (Bililot), სოფ. ქისტ. 75.
 ბისინგე, იხ. ბიზინგე 45.
 ბისო[თა], ოსური სოფ. 65.
 ბიჟინთა 49, 53, 201, 215.
 ბლანსუ, მდინარე, დიდი ლაბას შენაკადი 211.
 ბლა, სოფ. ხევსურ. 63.
 ბოგოზი, სოფ. 93.
 ბოველიაიკი (=ბოლადაგი, გაგრა) 53.
 ბოთლის(ლარ)ი, (=ბოთლიხელები), სოფ. ლეკეთ. 83.
 ბოინაკი, თათრული სოფელი მდ. ოზენზე 107, 115, 195.
 ბოკო, (სოფ. ყარაბულახების) 79.
 ბოლადაგი (გაგრა) 53.
 ბოლნისი, ციხე 11, 185.
 ბორახოდლი, სოფ. ლეკეთში 83.
 ბორჩალო, მხარე 147, 247, 257, 271, 273.
 ბორჯანი (Bardgani), მდინარე დას. საქართ. 29.
 ბოშტი (Boschto), სოფ. ქისტეთში 77.
 ბოშემელები 47, 219, 383.
 ბოშემელი 47, 218, 384.
 ბჟანა, ჩერქეზული მხარე 51, 199, 201, 213.
 ბჟანერი, ჩერქეზ. მხარე (ბჟანა?) 57.
 ბეედუზი, ჩერქეზული მხარე 57, 199, 211, 213.
 1. ბრაგუნო, ბარაგუნი, ყუმუხურ-თათრული მხარე 109.
 2. ბრაგუნო, თათრული სოფ. 193.
 ბრავალძალი, სოფ. რაკაში 301.
 1. ბრიტაული, ოსური მხარე 67.
 2. ბრიტაული, ოსური სოფ. 67.
 ბუგანი, მდ. ლეკეთში 107.
 ბუგი, მდინარე 113, 203.

1. ბუდუზი, სოფ. ლეკეთში 83.
 2. ბუდუზი, თათრული მხარე 195.
 ბუზალა, სოფ. ოსური 65..
 ბუთრი, სოფ. ლეკეთში 99.
 ბულაჩაური (Brillatschauri). სოფ. ოს. 65.
 ბულუნგუ, სოფ. ბასიანეთში 45, 219.
 ბუნოდა, სოფ. ლეკეთში 99.
 1. ბურთუნაი, სოფ. ლეკეთში 99.
 2. ბურთუნაი(ი), მხარე ლეკეთში .91..
 ბურმახეკი, სოფ. ოსეთში 65.
 ბულდუთლო, სოფ. ლეკეთში 87.
 ბუხნადა (Buhunuda). სოფ. ლეკეთში 89..
 ბუხტი(ში), სოფ. ლეკეთში 103.
 ბუხცანაკი, სოფ. ლეკეთში 103.
 გაგაი (Gagai), სოფ. ქისტეთში 77.
 გაგრა 53 (იხ. ბოველიაიკი).
 გავაზი, სოფ. კახეთში 97.
 გაიბოტენი, სოფ. ხევსურ. 63.
 გალაი (Galai), სოფ. ქისტეთში 77.
 გალაშკა, მხარე ქისტეთში 77, 79, 382.
 გალაჩები 127.
 1. გალგა, სოფ. ქისტეთში 75.
 2. გალგა, მხარე ქისტეთში 382. იხ. გალგაი.
 გალგაი, მხარე ქისტეთში (=ლილივი, ლალ-ლა) 33, 77.
 გალიათი (Galunte), სოფ. ოსეთში 61.
 გამლა (=ლარულა? Gamla) მდინარე 29.
 განჯა 145, 175, 179, 273.
 განჯის მხარე 179.
 გაპაი (Gapai), სოფ. ქისტეთში 77.
 გარაკოლო (Garakru). სოფ. ლეკეთში 89.
 გარბანი, სოფ. ხევსურ. 63.
 გაუგვანი, თათრ. სოფ. 107.
 გაცო (=ფაწა?) მდინარე 65.
 გაჯი აული, სოფ. ქისტეთში 77.
 გე, მდინარე ჩრდ. კავკ. 203.
 გეგენა იშგო, დიდი გეგენა (ჩერქეზულად), მდინარე ჩრდ. კავკ. 209.
 გეგენა წუჟი, მდ. პატარა გეგენა (ჩერქეზულად) 209.
 გეგორლიკი (=გეგორლიკი, ჯეგორლიკი?). მდ. ჩრდ. კავკ. 37.
 გეო, მდ. ჩრდ. კავკ. 113.
 გელათი, მონასტერი 179.
 გელაქხანი, ოსური მხარე კუმბეღეიხე 63, 229.
 გელოსენ გორახხერი (ნიშნავს: მოდი და ნახე). ციხე ლეკეთში 91.
 გემირ (=გიმროი?), სოფ. ქისტეთში 75.

გენათი (=გელათი) 25.
გენდურგირალი, სოფ. ქისტეთში 73—75.
გენუ, სოფ. ლეკეთში 83.
გენუელები 41.
გეორგიელები (=ქართველები) 173.
გერგებლი (Kargabil), სოფ. ლეკეთში 101.
გერგეთი, სოფ. ხევსურ. 63.
გერმანელები 53.
გერმანელი 107.
გველეთი (Giolet), სოფ. ხევსურ. 63.
გვერწერი (გვერცევი?), ოსური სოფ. 65.
გიშელი. მდინარე თერგის შენაკადი (Kisil Kizil) 35, 37, 63.
გილიარი, თათრული სოფ. 107.
გიშარა, სოფ. ოსეთში 65.
გიშიში, სოფ. ლეკეთში 99.
გინარირად (Ginariral), სოფ. ქისტ. 75.
გირ, ოსეთის ნაწილი 383.
გირგერი (=გიულგერი-ჩაი), მდინარე კასიის აუხის 109.
გირი, ირი, ოსეთის მხარე 57.
გიულგერი-ჩაი (გირგერი) მდინარე 109.
გნახური, ოსური მხარე 65.
გნუგო, გნული (=ქნოლო), ოსური მხარე 65.
გნული (=ქნოლო), ოსური მხარე 65.
გობიართა, სოფ. ბასიან. 219.
გოგოთლი, სოფ. ლეკეთში 83, 99.
გოლაი (Golai), სოფ. ქისტეთში 75.
გორაკა, სოფ. ოსეთში 65.
გორაკი (Gerak), სოფ. ქისტეთში 77.
გორალი, თათრული სოფ. 107.
1. გორი, ოსეთის სოფელი 61.
2. გორი, ქალაქი ქართლში 175.
გორახციხე, სოფ. ხევსურ. 63.
გორხკი, ტაველინცი (=მოიელები რუსულად) 53, 173.
გრეში, კახეთის ქალაქი 301.
გრობხართა (კუსპართა?), სოფ. ბასიანეთ. 43.
გრუზინეზი (ქართველები) 173.
გუბდენი 99.
გუბეშა, კუბეშა (=კუბაჩი), ლეკეთის მხარე 99, 105.
გუდა, სოფელი 229.
გუდა[შაყარი] 157.
გუდანი, სოფ. ხევსურ. 63.
გუდარი, ოსური სოფ.(?) 63.
გუდახი, ოსური მხარე 67.
გულარი (Gullergan) ოსეთის სოფ. 63.
გული, ლეკეთის სოფ. 103.
გულიანთა, სოფ. ოსეთში 67.
გულუქი, ლეკეთის სოფ. 91.

გუმბეთი. მხარე ლეკეთში 83, 191, 192, 381.
გუმ დუ (კენა. აზახარად). მდინარე 209.
გუმ იშგო (დიდი კენა ჩერქეზულად), მდინარე 209.
გუნხა (Guncha), სოფ. ლეკეთში 97.
გურდარეალი, სოფ. ქისტეთში 73.
გურთები (ქართები) 384.
გურია 19, 43, 155, 177, 179, 181, 227.
გურკუშთა (Kurkmat), სოფ. ოსეთში 61.
გურნა, სოფ. ოკრიბანი 22.
გურჯი (=ქართლი?) 175.
გურჯიხტანი (=ქართლი) 175.
1. გუფთა, ოსური სოფ. 27, 65.
2. გუფთა. ტყუფთა (=ყუფთა), ოსური მხარე 65.
გუფხი, მდ. ლაბას შენაკადი 209.

ლაბალი შაფხული, აბახინ. მხარე 213.
ლაგოში, ოსეთის სოფ. 61.
დადეგირალი (Dadagiral), სოფ. ქისტ. 75.
დალაგდენქე (ქვემო დენი?) ოსური სოფ. 65.
დალაგშანბა (=ქვემო სანიბა), სოფ. ოსეთში 63.
დამბლუტი, სოფელი 13, 147, 185.
დამბლუტიხევი, მდინარე 13, 185.
დანუხი (Tanok), სოფ. ლეკეთში 87.
დარბახი (Dasbach), მდინარე ლეკეთში 105, 109.
დარგავი (Dargif), სოფ. ოსეთში 63.
დარიალი, ციხე 181.
დარიელა, ციხე 33 (=დარიალი).
დატიხი, მხარე ქისტეთში 77.
დაურმახლა, აბაძების სოფელი 211.
დაიხტანი 79.
დგანტი (Dganti), კულაგა, მხარე ქისტ. 77.
დებედა, მდინარე 9, 11, 13, 185.
დევალიკორ, დაბა 37.
დევის ნაშუხლარი, ადგილი მცხეთასთან 19.
1. დერბენტო, მხარე 103, 107, 115, 191.
2. დერბენტო, თათრ. სოფ. 195.
დევალეთი, ოსური მხარე 67, 173.
დეგორები 217.
დეგორი, მდინარე 61.
დეგორი (Dugor), ოსური მხარე 35, 43, 61, 173, 183, 383.
დედი ბოჟა, სოფ. ოსეთში 67.
დედი კუშა, მდინარე 207.
დედი ლიხვი, მდინარე 9, 27, 57, 63, 65, 67, 153, 167, 171, 173, 223.

დიდი ყაბარღო, ჩერქეზეთის მხარე 43, 55, 57, 169, 171, 173, 196, 199, 201, 209, 217, 219, 383.

დიდო (=დიდოეთი), ლეკური მხარე 89, 93, 97, 175, 191, 193, 381.

დიდოეთი (იგივე დიდო), ლეკეთის მხარე 93, 191.

დიდოელეზი 97.

დიდოელი 97, 249.

დიბი, სოფ. შიდა ქართლში 155.

დიშბუკი, სოფ. ლეკეთში 99.

დნებრი, მდ. 3, 113, 203.

1. დოგუზუზარა, თათრული სოფ. 107.

2. დოგუზუზარა (Tokuspara), თათრული მხარე 115, 195.

დოკანი, ქისტეთის სოფ. 77.

დოკალი, სოფ. ლეკეთში 103.

დონგუზლი, მდინარე 113.

დონელი კაზაკები 205.

დონი, მდ. 3, 9, 59, 163, 217.

დონიხერა (Donnefars *), ოსეთის სოფ. 61.

დონიფარხი, ოსეთის სოფ. 63.

დონდუზლი, მდინარე 203.

დოჰერგიხი (Dohergisch), სოფ. ქისტ. 77.

დრანდა 49, 53, 201, 215.

დრუნო, დურნიმი (ახევე კუზურუკი და კენზე-რუკი), სოფ. ლეკეთში 85.

დუბანი, ქისტეთის მხარე 79.

დუგორები (=დიგორები) 43.

დუგორი (=დიგორი), ოსეთის მხარე 61, 173.

დუდარყვავაქო, აბაზინური სოფ. 207.

დუმ(ენ)თო (Tument), სოფ. ოსეთში 61.

დურნი, იხ. დრუნო, ლეკეთის სოფ. 85.

დურცი (Durtzi), ლეკეთის სოფელი 103.

დუხრები, ლეკეთის სოფ. 103.

დუშეთი 127, 129.

დუჩი(მი), ლეკეთის სოფელი 103.

ზემეთი, ოსეთის სოფ. 67.

რლიკი (Gegerlik), მდინარე ჩრდ. კავკ. 113, 203.

ედიგამაბლა, აბაძეხური მხარე 213.

ევროპა 41.

ევროპელი 175.

ეთეგამაბლა, აბაძეხის სოფ. 211.

ეპატერინებადი 37, 124.

ეპატერინეზ წყლები 35.

ეკერი (Eksir), ლეკეთის სოფელი 103.

ელბოყი (Ilboki), ლეკეთის სოფ. 93.

ელილიარალი, სოფ. ქისტეთში 73.

ელასუ (Illasu), სოფ. ლეკეთში (=ილისუ) 23.

ელმაკარალი, სოფ. ქისტეთში 75.

ელმურზა[ია] (Etinursa), სოფ. ჩერქეზეთში 61.

ელოთყაუ (Jelotkan), ოსეთის სოფ. 63.

ელტერჯაჩი (ადგილი ყუბანის შენაკადზე) 207.

Эмеретия (იმერეთი) 298.

ენგური, მდ. 51, 53, 199, 383.

ენდრე (იგივე ანდრეევა დერეენა, ანდრეას-ბადი, ენდრეევა), თათრული სოფ. 73, 99, 101, 109, 111, 191, 193, 195.

ენდრეევა, სოფ. მდ. აკტაშზე 107. იხ. ენდრე.

ენდრე კაჩილიკი, ქისტეთის მხარე 73.

ერედვი, ციხე შიდა ქართლში 153.

ერევანი 145, 179.

ერემა, სოფ. ოსეთში 67.

ერემა, სოფ. ლეკეთში 85.

ერეტო (Eseto) ოსეთის სოფ. 63.

ერში, ლეკეთის სოფელი 103.

ერჩუთი, ლეკეთის სოფელი 103.

ეხპე, ოსეთის სოფ. 61.

ეშა, სოფ. ლეკეთში 93.

ეშიდლე, ლეკეთის სოფ. 93.

ვაგო, ქისტეთის მხარე 382.

ვაკაცო (Nakaza), სოფელი ოსეთში 35, 61, 183.

1. ვალაგირი, დაბა ოსეთში 37, 59.

2. ვალაგირი, ოსური მხარე 35, 61, 173, 183.

ვალანდენძე (=ზემო დეხი?), სოფ. ოსეთში 65.

ვალერიკი (Walarek), მდ. სუნჯის შენაკ. 79.

ვალევი, ვალე (=თვლი), ოსური მხარე 57.

ვალხუბი (Walsubi), ოსეთის სოფ. 61.

ვანათი, ოსეთის მხარე 63.

ვანქი 301.

ვაპი, ქისტეთის მხარე 69, 75, 77, 171, 382.

ვარდიხუბანი, სოფ. ტაშირის მხარეში 11, 13, 185.

ვარცი (Wordse), ოსეთის სოფ. 61.

ვარხაანი (Watchgar), სოფ. ლეკეთის 91.

ვაურხუ, ქისტეთის სოფ. 75.

ვაჭირი (Wagari), სოფ. კახეთში 139.

ვახანი, სოფ. იმერეთში 183.

* ჩვენის აზრით Donnefars-ი შეცდომით უნდა ეწეროს ამ ადგილას—გ. გ.

ვერა, მდ. 21.

ვერისხევი, მდ. 11, 183.

ვერხიანი (ვარხიანი), სოფ. ლეკეთში 91.

ვიწიათლი, სოფ. ლეკეთში 93.

ვისლი (Wichul), სოფ. ლეკეთში 103.

ვოლგაბო, იხ. ვალაგირი, ოსური მხარე 296.

ვოლგა, მდ. 9, 163.

ვოლგელი კაზაკები 205.

ვადალეხი, ოსეთის სოფ. 63.

ვაშთარეთი, სოფ. ოსეთში 67.

ვარათი, სოფ. ოკრიბაში 23, 29, 183.

ვარამაგი, სოფ. ოსეთში 61.

ვაჭრგო, სოფ. ოსეთის 229.

ვაური (Saur), ოსეთის სოფ. 37.

ვაყი, ოსეთის სოფ. (Suka) 61.

ვაში, მდ. ჩრდ. კავკ. (Sachli) 51; 213, 215.

1. ვახა, სოფ. ოსეთში 61.

2. ვახა, ოსური მხარე 61.

ვაგიდი (Isgida), სოფ. ოსეთში 61.

ვაილი (Sget), სოფ. ოსეთში 61.

ვემთ დევი, სოფ. ოსეთში 65.

ვემთ ხანიბა, სოფ. ოსეთში 63.

ვემთ ქართლი 42, 43, 81, 177, 179, 181, 183, 193.

ვემოქვეყანა, მხარე იმერეთში 155.

ვემო ვაფხუდი, აბაზინური სოფ. 211.

ვეხიდი, ლეკეთის სოფ. 93.

ველგა, სოფ. ბასიანეთში 43.

ველოდა, ლეკეთის სოფ. 99.

ვერანი (Sirale), ლეკეთის სოფ. 85.

ვეურ(უხ)ი, ლეკეთის სოფ. 101.

ვეხიბი (კონსტანტინესი ჩეხემიციხენი) 47.

ვენკარი (Sankan), ციხე ოსეთში 65.

ვერგათა (Srigal), ოსეთის სოფ. 61.

ვეუხა, მდინარე 15.

ვეფუ (Zupu), სოფ. აფხაზეთში 53.

ველბირი (Sgobir), ოსური მხარე 67.

თავაურელი 157.

თავაური, თავური, მხარე ოსური 59, 63, 157, 173.

თავაურის ხეობა 296.

თავიათა (Tagata), ოსური მხარე (=თავაური), 63.

თავური, იხ. თავაური 63.

თათარი 171, 203, 247.

თათარი ხალხები 105.

თათრები 53, 57, 67, 69, 79, 81, 83, 101, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 147, 181, 193, 195, 197, 203, 205, 207, 209, 213, 215, 382.

თალი, ლეკეთის სოფელი 89.

თალუხი (Taruch), სოფ. ლეკეთში 87.

თარათლი, ლეკეთის სოფ. 87.

თარაქაშა (ტურეკემენული) თათრები 105, 195.

თბილისი 3, 5, 15, 19, 21, 31, 89, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 137, 139, 141, 143, 145, 177, 183, 223, 225, 227, 229, 233, 237, 239, 241, 243, 253, 255, 257, 271, 279, 282, 299, 300, 376.

თბილისის ხიონი 301.

თბილისი ქალაქი 177.

თებელი, ლეკეთის მხარე 89, 91, 191, 193, 381.

თებერდა, ყუბანის შენაკადი 207.

თელავი 89, 141, 143, 175, 243, 300, 301.

თემენყაუ (Temenokun), ოსეთის სოფ. 63.

თემირგო, ჩერქეზ. მხარე 57, 199, 211, 213 383.

თემირჯო (იგივე თურჯ), 213.

თერგი, მდინარე 3, 9, 25, 27, 31, 33, 35, 37, 43, 51, 53, 57, 61, 63, 65, 67, 71, 73, 75, 107, 111, 113, 119, 125, 157, 159, 163, 169, 171, 189, 195, 201, 205, 223, 225, 229, 263, 383.

თვალი, ოსური მხარე 57.

თიანეთი 143.

თიხაუ, თრუსო (ოსური მხარე) 65.

თიფ (Tibo), ოსეთის სოფ. 61.

თლადალი, სოფ. ლეკეთში 97.

თლაღუხი, ლეკეთის სოფ. 93.

თლაქილუხი (Tl'aluch), ლეკეთის სოფ. 87.

თლარა, მდ. კოისუს შენაკადი 87.

თ[ლ]არატა (Tarata), სოფ. ლეკეთში 89.

თლაროში (Tl'urusch), სოფ. ლეკეთში 87.

თლამი, სოფ. ლეკეთში 85, 87.

თლერაბი, ლეკეთის სოფ. 85.

თლეროთლი, სოფ. ლეკეთში 93.

თლი, ოსეთის სოფ. 61.

თლირხა, ლეკეთის სოფ. 83.

თლის(ერა)ლი (ნიშნავს თლისერელებს), სოფ. ლეკეთში, 83.

თლიჩხი, ლეკეთის სოფ. 103.

თლუნუდა, ლეკეთის სოფ. 99.

თლუხი (Tl'uuk), სოფ. ლეკეთში 99.

თოთი, სოფ. ხეცურ. 63.

თრიალეთი 229.

თრუსო, ოსური მხარე 65, 173.

თურქები 51, 53, 55, 81, 115, 135, 155, 175, 177, 179, 191, 197, 199, 201, 217, 225, 227, 229, 385.

თურქეთი 49, 51, 55, 177, 179, 181, 193, 223, 225.

თურქი 193, 223.

თურქმანი (ტრუზენი) თათრები 105, 181, 195.
თურქომანული (თერეკემენული) პროვინციები 145.

თურქ (აბაზინურად თემრიუკი) 213.

თუშები 278.

თუშეთი 77, 93, 175, 181, 301.

თუში 175, 249.

იალბარო. სოფ. ქისტეთში 75 (იალბაროი?).

იალბაროი (იხ. იალბარი), სოფ. ქისტეთში 75.

იანგიოურთო. სოფ. ქისტეთში 77.

იარი (Jär), სოფ. ლეკეთში 103.

იაქბაი, იახსაი, თათრ. სოფ. (იხ. აქსაი) 111.

1. იახხაი, იაქსაი, მდ. თერგის შენაკ. 75, 107.

2. იახხაი, აქსაი, თათრ. სოფ. 75, 111.

3. იახხაი (ოქსაი, ახსაი, აქსაი), თათრ. მხარე 69, 97, 171, 193.

იახხაი კახილიკ (იახსაი კაჩილიკი), მხარე ქისტეთში თათრ. 73, 75.

იგარიხი (Igaris), სოფ. ოსეთში 61.

იგერი (Iger), სოფ. ქისტეთში 77.

იდათლა, იხ. ჰიდათლი (ლეკეთის მხარე), 85.

იედიხანი, ნოღაური ურდო 113, 203.

იედოშკული, ნოღაური ურდო 113, 203.

იედურკანი (Jedurkan?), სოფ. ოსეთში 63.

იენგინუხი (=ინგინუხი), სოფ. ლეკეთში 91.

ილიხუ, სოფ. ლეკეთში 91.

ილორი 53.

იმერეთი 13, 15, 19, 25, 29, 43, 45, 51, 63, 67, 125, 129, 145, 153, 155, 157, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 201, 217, 225, 227, 231, 241, 255, 257, 259, 261, 263, 284, 287, 290, 297, 299, 300.

იმერელი 155.

Имеретия 298.

ინალი, მდ. ურუფის შენაკადი 209.

ინაური, რსური სოფ. 65.

ინგინუხი, სოფ. ლეკეთში 91.

ინგოში (Ingischi), სოფ. ლეკეთში 87.

ინგუშები 73, 79, 119, 127.

ინგუშ[ერ]ი 265.

ინგუშის ხეობა 296.

ინგუშოვცი 382.

ინგუშცი (=ინგუშები) 73.

(ინდაკ)ლეზგოარი, სოფ. ოსეთში 63.

ინჩხე, მდინარე 109.

ინხელოვლები (ლეკეთში) 83.

ინხო, სოფ. ლეკეთში 83.

ინხუ, სოფ. ლეკეთში 87.

ინჯა, მდინარე 11, 183, 185.

ინჯიკ დუ (აბაზინურად), მდ. 209.

ინჯიკი, მდ. ყუბანის შენაკადი 53, 113, 201, 203.

ინჯიკ იშგო (ჩერქეზულად) მდინარე, 209.

ინჯიკ წუკ (=კიჩი ინჯიკ აბაზელების), მდ. 209.

იორდანი (=მდ. არედონი რუსულად) 383.

იორი, მდინარე 9, 167, 175.

ირეფი (=ურუხი), მდ. თერგის შენაკ. 61, 383.

ირი, გირი (ოსური მხარე) 57.

ირიბი, სოფ. ლეკეთში 85.

ირჰანა[ი], სოფ. ლეკეთში 85.

ისრითი (Isreti), სოფ. იმერ. 19.

ისტახუ (Istachu), რუსების გორეჩი, სოფ. ქისტეთში 75.

იშკანტა, იშკანტი, სოფ. ბასიანეთში 43, 219.

იჩიჩალი, სოფ. ლეკეთში 87.

იხა, სოფ. ლეკეთში 83.

იჯელი (Iğel), სოფ. ქისტეთში 77.

იპრეკი, სოფ. ლეკეთში 103.

კაბეტი, კაბუტი, მდ. აფხაზ. (=კაპეტი) 49.

კაბუზო, სოფ. ოსეთში 67.

კაგონიკი (Gogonlik), მდ. ჩრდ. კავკ. 113, 203.

Кавказ 297.

კავკასია 3, 9, 11, 13, 15, 19, 21, 23, 25, 31, 37, 39, 41, 45, 47, 49, 53, 57, 59, 67, 69, 73, 79, 89, 93, 103, 105, 107, 109, 115, 117, 133, 135, 147, 149, 153, 161, 163, 165, 167, 169, 173, 175, 177, 181, 187, 189, 191, 193, 195, 199, 203, 213, 217, 219, 266, 278, 296, 303, 380, 381, 384.

კავკასიელები 49, 57, 71, 91, 109, 205, 380.

კავკასიელი 71, 79, 189, 199.

კავკასიონი 79, 115.

კაზხ (ნიშნავს ჩერქეზეთს ოსურად) 53.

კაია (Kaia), მდინარე 13.

1. კალა, სოფ. ოსეთში 61.

2. კალა, სოფ. ქისტეთში 77.

კალიახუარი, თათრ. სოფ. 107.

კალმიკანატი (? Kalmikanat), ოს. სოფ. 65.

კალმურზა-ჯილგახი, ყუბანის შენაკ. 207.

კალნახო (Kalagte), სოფ. ოსეთში 61.

კამათა(ტა) (Kamata), სოფ. ოსეთში 61.

კამენოი კოლოდენი 37.

კამი, სოფ. ბასიანეთში 45, 219.

კამუნთა (Kamunte), სოფ. ოსეთში 61.
კანარი, სოფ. ლეკეთში 103.
კანი (Kani), სოფ. ოსეთში 63.
კანკურაუ (Kankurui), სოფ. ლეკეთში 89.
კანშუგაბლა, კანჩუგაბლა (აბაძე-ჩარქებელი
სოფ.) 211.
კაპეტო, ვდ. აფხაზ. 53. 211.
კარათყაუ (ხუძანი), სოფ. ოსეთში 65.
კარაი(ში), სოფ. ლეკეთში 103.
კარაციოტის (=ყარა ჯიკი) 221.
კარდანიხი, ყუბანის ზენაკ. 207.
კარდუელი (=კართლი) 175.
კარკუნა, სოფ. ხევსურ. 63.
კარლხაადი 27.
კარტუი (Kartui), სოფ. ქისტეთში 77.
კარშაგა (=ყარაჩაი), ბასიანის მხარე 45.
კახაი აული (ნოღაელი თათრების ურდო ყუ-
ბანზე) 113, 203.
კახმა. მდ. კოისუხ ტოტი 107.
კახიხ ზღვა 3, 7, 15, 21, 79, 91, 105, 107,
109, 111, 115, 161, 167, 191, 195, 205.
კატეხი (Latechi), ლეკეთის სოფ. 91.
კაშკათაუ, კაშკატაუ (დიდი ყაბარდოს ნაწილი)
43, 217, 221.
კახეთი 15, 17, 23, 31, 43, 81, 87, 89, 91, 93,
95, 97, 115, 125, 129, 137, 139, 141, 143,
173, 175, 177, 181, 191, 193, 195; 243, 300,
381, 384.
კახელეხი 300, 301.
კახელი 271.
კახი, სოფ. ლეკეთში 91.
კახკო (კიშხორ?), სოფ. ქისტეთში 75.
კახიხი, ლეკეთის მხარე 97.
კახიხაელი 249.
კეხსური (Keksur), სოფ. ლეკეთში 85.
კეხური, ციხე ლეკეთში 103.
1. კეზერუკა, მდინარე 83.
2. კეზერუკა (Kisseruk), მხარე ლეკეთში 85,
87, 191, 381.
კეთრიხი, სოფ. ოსეთში 65.
კეიე(ხი), სოფ. ლეკეთში 103.
კეკედი, სოფ. ლეკეთში 103.
კელიეთი (ჩელიათი?), ოსური მხარე 67.
კემეკა, სოფ. ლეკეთში 103.
კემიათლი (Kwiratle), სოფ. ლეკეთში 93.
კემირა, სოფ. ლეკეთში 85, 101.
კენზერუკა, კუზერუკი (იგივე დრუნო, დურიმი)
სოფ. ლეკეთში 85.
კენი, სოფ. ლეკეთში 103.
კეხური(?), სოფ. ოსეთში 85.
კეხვი, ციხე შიდა კართლში 65.

კეჯანი (Kedjan), სოფ. ლეკეთში 87.
კეპარჩი, სოფ. ლეკეთში 103.
კვერნეთი (Kwenet), სოფ. ოსეთში 63.
კიხანკანღლეგორკევი(?) სოფ. ოსეთში 63.
კიდიარი, სოფ. ლეკეთში 93.
კიევი 149.
კიშეთლუხი, სოფ. ლეკეთში 89.
კირი, სოფ. ქისტეთში 75.
კირიხი, მდ. (=მეტყვარი) 125, 133.
კიხი გეგენა (თათრული სახელწ.). მდინარე
209.
კიხი ინჯეკი, მდინარე 207; (=თათრების
ჯენჯიკი) 209.
კიხი კაბური, თათრ. სოფ. 107.
კიხი ლაბა (თათრულად=პატარა ლაბა),
მდ. 209.
კლიათი (Klicat), სოფ. ოსეთში 61.
კობაიხი, ოსური მხარე 65.
კობი, სოფ. ხევსურ. 25, 27, 31, 63. 225,
229, 245, 263.
კობიათა, ოსური სოფ. 67.
კოდრი, სოფ. აფხ. 53.
კოზუკა, სოფ. ლეკეთში 101.
კოდეინი, მდ. ყუბანის ზენაკ. 207.
კოიხუ, დიდი მდინარე ლეკეთში (=ცხვრის
წყალი, ყოისუ) 37, 81, 83, 85, 87, 97,
99, 101, 105, 107, 109, 111, 125; 189,
191, 193, 381.
კოკი, სოფ. ლეკეთში 103.
კოლოტვიო (? Kolotwio), სოფ. ლეკეთში 83.
კოლხეთი (=სამეგრელო) 195.
კომთეთი (ნაკათი), ოსური მხარე 65.
კომმა, სოფ. ოსეთში 65.
კოპილი, სიმაგრე ყუბანზე 55. (ნოღაური
სოფ.) 115, 199, 203, 213.
1. კორა (Hoor), სოფ. ოსეთში 37.
2. კორა, სოფ. ოსეთში 61.
კორბი (Korbi), სოფ. ქისტეთში 75.
კორგა შინ-თაუ (ყარგაშილი თაუ?), =ტყეის
შთა 223.
კორეჩეთი, სოფ. ოსეთში 67.
კოსტიკი, თათრ. სოფ. კოისუხ 37, 85, 101,
111, 193.
კოსტიცი, სოფ. კოისუხ (კოსტევი?) 37.
კოშგელდი, სოფ. ქისტეთში 75.
კოშკა (Kaschka), სოფ. ხევსურ. 63.
კოჩაგი (Kotschai), სოფ. ლეკეთში 103.
კოჯუკო 177.
კრიშბუჯახი, თათრული მხარე 115.
კრიში, თათრ. მხარე 195.
კრონშტეტო 183.

კხემარი (Ksämari), სოფ. ლეკეთში 93.

1. კუბა, თურქმან-თათრული მხარე 115.

2. კუბა, ქალ. თათრ. 103, 105, 193, 195.

კუბატ(ერ)ი, სოფ. ოსეთში (Kubater) 37.

კუბაჩი (Kubescia), ლეკეთის მხარე 41, 99, 105, 191, 193, 381.

კუბაჩი (=კურახ-ჩაი), მდინარე ლეკეთში 109.

კუბეშა, გუბეშა (კუბაჩი თუ კუბიშხა), ლეკური მხარე 41, 99.

კუბი, სოფ. ლეკეთში 103.

კუბიშხა, მხარე ლეკეთში 41, 381.

კუბუბა, სოფ. ლეკეთში 103.

კუგჯაბე (Kugčsibe), სოფ. ლეკეთში 87.

კუდალი, სოფ. ლეკეთში 83, 101.

კუდალი(რა), სოფ. ლეკეთში 99.

კუზურუკი, კენერუკი, სოფ. ლეკეთში (იგივე დურიმი, დრუნო) 85.

კუკუნი, სოფ. ლეკეთში 103.

კულარი, სოფ. ლეკეთში 101.

კულგა (Kulga), დგანტი; ქისტეთის მხარე(?) 77.

კულეტალე (? Kuleottale), სოფ. ლეკეთში 99.

კულქე[ბი], სოფ. ლეკეთში 85.

1. კუმა, სოფ. 101.

2. კუმა, მდინარე ჩრდ. კავკ. 7, 37, 45, 49, 53, 55, 163, 169, 201, 203, 204, 207, 209, 215, 221.

კუმანის ხტები (=კუმის სტები) 3, 9.

კუმბახი, ყაზიყუმუხი; სოფ. ლეკეთში 103.

კუმბელი, მდ. თერგის შენაკ. (Kumbelei, Kunbelei, Kumbalei) 63, 65, 73, 75, 77, 119, 125, 127.

კუმბულთა (Kinnbulta), სოფ. ოსეთში 61, 63.

კუმი, სოფ. ლეკეთში 103.

კუმიკები 101.

კუნაი(ში), სოფ. ლეკეთში 103.

კუნდი(ში), სოფ. ლეკეთში 103.

კუნენი (Kunena), სოფ. სომხითში 11, 183.

კუნკი, სოფ. ლეკეთში 103.

კუნცუკული (Kunzukul), სოფ. ლეკეთში 103.

კუპოტა, სოფ. ლეკეთში 87.

კურალი, თათრ. სოფ. 107.

კურალუ, სოფ. ლეკეთში 103.

კურახ-ჩაი (კუბაჩი), მდ. 109.

კურაში, სოფ. ლეკეთში 103.

კურგოკინა, სოფ. ოს. 37.

კურგლა, კურგლე (=კურალი), მხარე ლეკეთში 105, 191, 193.

1. კურკი (Kurki), სოფ. ლეკეთში 99.

2. კურკი (Kurki), სოფ. ლეკეთში 103.

3. კურკი (Kurk), სოფ. ლეკეთში 103.

4. კურკი (Kurki), თათრ. სოფ. 107.

კურკლი (Kurkul), სოფ. ლეკეთში 103. (კურკური?).

კურკური, სოფ. ლეკეთში 101.

კურნაათი, სოფ. ბასიანიში 43.

კურული, სოფ. ლეკეთში 103.

კურჩლე, კურჩლორა, სოფ. ქისტეთში 75.

კუხარაო, სოფ. ბასიანეთში 43.

კუხრენი, სოფ. ლეკეთში 103.

კუხრული, სოფ. ლეკეთში 103.

კუხუ, სოფ. ოსეთში 63.

კუტის, კუტისი, სოფ. ლეკეთში 85.

კუტლახი, სოფ. ლეკეთში 89.

კუშა (=ძვლები, ოსებს ეძახიან ჩერქეზ-თათრები) 57.

კუშგი (Kuschgi), სოფ. ქისტეთში?77.

კუშახაბი, კუშაშაბი (=მთისგადაღმენი, ჩერქეზები ეძახიან აფხაზეთის სამხ.-დას. ნაწილს) 51, 199.

კუჩური, სოფ. ლეკეთში 103.

კუჩუფხი, მდინარე 211, 215.

კუშური, სოფ. ლეკეთში 101.

ლაბა, მდინარე ყუბანის შენაკ. 113, 199, 203, 209.

ლაბა იშგო (=დიდი ლაბა ჩერქეზულად), მდინარე 209.

ლაბა წუკ. (=პატარა ლაბა, ჩერქეზულად), მდ. 209.

ლაგირი, სოფ. ოსეთში 65.

ლაგაზე (Lawase), სოფ. ოსეთში 61.

ლანჯაგა (Landschaga), სოფ. ოსეთში 65.

ლარგვისი, მონასტერი 27, 29, 153, 155, 157, 261, 263.

ლაუქთი, აბაზინური სოფ. 207.

ლაშე, სოფ. (ლაშეთი?) 31.

ლაშეთი, სოფ. სვანეთში 31, 183.

ლანჭური (Lanschor) =ცხენისწყალი 31.

ლეზიხტანი 79, 382.

(ინდაე)ლეზორი, სოფ. ოსეთში 63.

ლეი, სოფ. ოსეთში 67.

ლეიკი 23, 67, 79, 81, 89, 91, 95, 97, 105, 121, 125, 129, 137, 139, 141, 143, 155, 175, 189, 193.

ლეიკო 79, 81, 83, 89, 95, 189, 191, 193.

ლეიკი 237, 249, 257, 382.

ლეიკანი (Leikon), სოფ. ოსეთში 65.

ლენინგრადი 368.

ლესა (Lesse), სოფ. ოსეთში 61.

ლესკინი, თერგის შენაკ. 57, 171.

ლესხუმი, მხარე 51, 155, 179, 183.

ლესადარი, მდინარე (ლაზიდარი) 183.

ლალახა (Lalach), სოფ. ქისტეთში 77.
ლაიშკი (Laischk), სოფ. ქისტეთში 77.
ლაიხვი, მდინარე 21, 67, 205, 283, 383.
ლაისრი (Laiser), ოსეთის სოფ. 61.
ლორწობანი, მთა 29, 63.
ლომიხა, სოფ. შიდა ქართლში 157.
ლომიხი, ოსეთის მხარე 63.

მალი(რი), სოფ. ლეკეთში 99.
მაკათი, კომოთი, ოსური მხარე 65.
მაკარლი (? Makari) ქისტეთის მხარე 75.
1. მაკული, მდინარე (მუკალი?) 77.
2. მაკული (=ვაპი და ვაგი ჩერქეზულად), ქისტური მხარე 382.
მალარშო, სოფ. ოსეთში 65.
Малая Агеза 215.
მალირი, სოფ. ქისტეთში 77.
მალკა, მდინარე 7, 45, 163, 195, 209, 213, 219, 221.
მალო ანგუშტი (შალხა), ქისტეთის მხარე 75.
მალყარღები 45, 221.
მალყარი (=ბალყარი=ბასიანი), მხარე ბასიანისა 43, 47, 173, 217, 219, 221.
მამიხონი (მამმესონი, მადსუანი), ოსეთის მხარე 61, 67.
მამხეგი (Mamschach), ჩერქეზული მხარე 57, 199, 211.
მანაბი, სოფ. ლეკეთში 89.
მანახი, მდინარე 109.
მანიჩი, მდინარე 9, 113, 203.
მანხურაკაგანი (?), სოფ. ოსეთის 61.
მარა, ყუბანის შენაკადი 207.
მარიელი (ბოქემიელი) 219.
მარკი, სოფ. ლეკეთში 103.
მარტანი, ფარტანი, მდ. სუნჯის შენაკ. 79.
მარტყოფი, სოფ. 15.
მარუხი, მდინარე 207.
მასტინოკა (Meshtinoka), სოფ. ოსეთში 61.
მაფსუნი, იხ. მამისონი 61.
1. მალარი? (Wagari), სოფ. კახეთში 139.
2. მალარ[ო], სოფ. ლეკეთში 85.
მალრან-დვადეთი, მხარე ოსეთში 63, 67, 173.
მაშავერა, მდინარე 13, 185.
მაჩხანი, სოფ. კახეთში 23.
მაჩხარა, სოფ. ოსეთში 67.
მაწები, სოფ. ლეკეთში 89.
მაჭადა (Matschura), სოფ. ლეკეთში 85.
მაჭარი, სოფ. ლეკეთში 87.
მახკი (არიახკი?), მხარე და სოფ. ქისტეთში 77.
მახხილერი (Machsiler), ლეკური მხარე 105.
მახჩესკი (Machschieake), სოფ. ოსეთში 61.

მაქეხანგენტი, თათრ. სოფ. 107.
მეგრელები 51, 217.
მეგრელი 261.
მეხტი, ქისტეთის მხარე 79, 382.
მეკევაი, ოსური მხარე თერგზე 63.
მელირი, სოფ. ქისტეთში 75.
მერეკვალია (?), ლეკეთის სოფ. (Mereqsalja) 99.
1. მერეგი, მეგრე[ო], ქისტეთის მხარე 77, 79, 382.
2. მერეგი, სოფ. ქისტეთში 75.
მერგოი, ქისტეთის მხარე 382.
მესტო (მეესტი?), სოფ. ქისტეთში 75.
მელვა(ლა), სოფ. ლეკეთში 99.
1. მეშელთა (Melictsa), სოფ. ლეკეთში 87.
2. მეშელთა (Melalja), სოფ. ლეკეთში 99.
მეშტელარი (=პატარა გუნბეთი, ანდურად), ლეკეთის მხარე 87.
მაეხი (Machschi), სოფ. ქისტეთში 75.
მ[ი]ჩრეხი, სოფ. ლეკეთში 103.
მიგულა, სოფ. ხევსურ. 63.
მიდაკაკუ (Milakakun), სოფ. ოსეთში 61.
მიდელათკარი, სოფ. ოსეთში 63.
მიზური (Masur, Misura), სოფ. ოსეთში 61.
მიკაქე (Mikhel), სოფ. ლეკეთში 99.
მიშლა, სოფ. ბასიანეთში 45, 219.
მი(ნ)ათლი (Minatl'u), სოფ. ლეკეთში 83.
მიწალ იხილარი (=ქვემო იხილეთები), სოფ. ლეკეთში 83.
მიწა, ციხე 153, 223, 259.
მიწანა (ყუნძულები ყუბანის ტოტებზე) 213.
1. მიხიანჯალი, თათრ. სოფ. 107.
2. მიხიანჯალი, თურქმან-თათრული მხარე 115, 195.
მიხხანა, სოფ. 13.
მიშილიშა (Mischmisch), სოფ. ლეკეთში 91.
მიტეგის (მხარე ქისტეთის) 382.
მიცუაგები (=ქისტები) 69.
მიცუეგაა (=ქისტეთი) 69, მიცუეგაია 127.
მიცუეგის ხალხი (=ქისტები, ანდურად) 69.
მღეთი, სოფ. შიდა ქართლში 157, 263.
მნა, სოფ. ხევსურ. 63.
მოზლოკი 3, 5, 31, 73, 113, 119, 121, 123, 133, 137, 145, 149, 153, 157, 159, 161, 189, 197, 205, 223, 225, 227, 229, 265.
მოკელი (Mokel), სოფ. ოსეთში 63.
მორავიელი ძმები 47.
მორავი, ოსური სოფ. 67.
მოხკი (Moke), სოფ. ოსეთში 63.
მოჭვი 49, 53, 201, 215.
მოყოყი[პი] (Mokokip), სოფ. ლეკეთში 93.

მონაწილეთა, სოფ. ოკრიბაში 25.
მოხაულა (მუხოლი), სოფ. ბასიან. 219.
მოხული (Machal), სოფ. ქისტეთში 77.
მტკვარი, მდინარე 3, 9, 15, 19, 21, 57, 63, 129.
131, 133, 135. 137. 167, 171, 175. 177, 183,
195. 225, 282, 383.
მუგრი(ში), სოფ. ლეკეთში 103.
მუგურაბი, სოფ. ლეკეთში 87.
მუკარ(კი), სოფ. ლეკეთში 103.
მუკრათლი, მხარე ლეკეთში 85, 191, 381.
მუკრაბი (Mukruch), სოფ. ლეკეთში 85.
მულეუბკი (Mulewka), სოფ. ლეკეთში 99.
მულეუ, სოფ. ლეკეთში 83.
მურზაბეკაული, ნოღაელთა ურდო 207.
მურუბი, სოფ. ლეკეთში 87.
მუხელიმ-აული, თათრული სოფ. მდ. ოხენე
107.
მუშუბი, სოფ. ლეკეთში 87.
მუხოლი, მოხაულა, სოფ. ბასიან. 43, 219.
მუხრანი, სოფ. ქართლში 129, 131, 143, 145,
153, 227, 229.
მუხარი (Muhor), სოფ. ლეკეთში 85.
მუში(ნი) (Mehin), სოფ. ლეკეთში 99.
მცირე აფხაზია 49.
მცირე ყაბარდო 57, 67, 73, 119, 123. 169, 171,
199, 246, 383.
მცხეთა 129, 131, 145, 175.

ნაგები, სახამთრო რეზიდენცია ქართველ მეფე-
თა 177.

ნადარბაზევი, სოფ. ოსეთში (შიდა ქართლში!)
67.

ნავრუზი, ყუბანელი თათრები 211.

ნაზიგინი (Neschigin, Nasigir), ოსეთის სოფ.
61.

ნაიუხაბაბლა, აბაძეხური მხარე 213.

ნაკახტი, სოფ. ქისტეთში 77.

ნაკეთი, სოფ. რაჭაში 31.

ნაკრებავი, სოფ. ოსეთში 67.

ნარ(ეად)ი (Nerend), სოფ. ოსეთში 63.

ნარზანი, მდ. სუნჯის შენაკადი 213.

1. ნარი, სოფ. ოსეთში 59, 61, 223.

2. ნარი, მხარე ოსეთში 61, 173.

ნარის ხეობა 296.

ნაური, სტანიცა 71.

ნაურუზ აული, ნოღაელთა ურდო ლაბახე 113,
203.

ნაყიფლი, სოფ. კახეთში 85.

ნაშახი, სოფ. ქისტეთში 75.

ნაცაუკული (Nitzanukra), სოფ. ლეკეთში 103.

ნაცაუკურა (Nitsaukura), სოფ. ლეკეთში 101.

ნახატირი (=ნახიდური--ქცია), მდინარე 177,
179.

ნახიდური, იხ. ნახატირი 177, 179.

ნეკაჩაირალტი (? Nükatschairalt), სოფ.
ლეკეთში 103.

ნეკრაზოველი კაჯაკები 213.

ნეშალი (? Neshal), სოფ. ლეკეთში 97.

ნიკარი, სოფ. ლეკეთში (Niker) 89.

ნიკეპი, სოფ. ლეკეთში 99.

ნიკ(იშ)არი, სოფ. ლეკეთში 83.

ნიკორწმინდა, მონასტერი 25, 27, 155.

ნიქოფხი 53.

1. ნოგყაუ (Noatan), სოფ. ოსეთში 61.

2. ნოგყაუ (Naakan), სოფ. ოსეთში 61.

3. ნოგყაუ (Noangan), სოფ. ოსეთში 61.

4. ნოგყაუ (Neakan), სოფ. ოსეთში 63.

5. ნოგყაუ (Naukwa), სოფ. ოსეთში 63.

6. ნოგყაუ (Noakan), სოფ. ხეესურ. 63.

ნოი, სოფ. ქისტეთში 75.

ნომბერდი, ნუივერი, სოფ. ქისტეთში 75.

ნოღაელები 111, 113, 203, 205.

ნოღაელი 193, 195, 207.

ნოღაელი თათრები 105, 109, 111, 113, 193,
195, 203, 217.

ნუზალი, სოფ. ოსეთში 61.

ნუივერი, იხ. ნომბერდი 75.

ნუკუში, სოფ. ლეკეთში 85.

1. ნუხა, მხარე 115.

2. ნუხა, ქალაქი 195.

1. ოზინი (Obni), სოფ. ოსეთში 65.

2. ოზინი, სოფ. ქისტეთში 77.

ობოდა (Hoboda), სოფ. ლეკეთში 83.

ობოხი (Obok), სოფ. ლეკეთში 99.

ოდესი, მხარე (Odesi) 53, 384.

ოზენი, მდინარე ლეკეთში 99, 107, 111, 193.

ოზში, სოფ. ოსეთში 65.

ოხსუნგური, სოფ. ქისტეთში 75.

ოკრიბა, მხარე იმერეთში 29, 155, 183.

ონი, სოფ. რაჭაში 25, 27, 29, 31, 45, 221.

ონსაქოლი, ლეკეთის მხარე 85, 191, 381.

ორგუნა, სოფ. ლეკეთში 87.

ორთაქოლი, სოფ. ლეკეთში 83.

ორლოვხბადი (=ისტისუ, გორეჩიი) 75.

ორხუნდაკი, სოფ. ბასიანეთში 45, 219.

ოსები 53, 57, 59, 61, 63, 67, 125, 127, 157,
173, 197, 213, 245, 267, 382.

ოსეთი 35, 37, 43, 53, 57, 75, 79, 119, 125,
127, 141, 149, 153, 171, 173, 175, 181,
215, 243, 249, 382.

ოსეტი (? Osset) მხარე ქისტური 75.

ოხი 57, 59, 63, 65, 171, 173, 249, 259, 382.
ოსოკული (ონსოკული), წხარე ლეკეთის 85.
ოსტიო, წდინარე 79.

ოტემიში, თათრ. წხარე 99. (იხ. უტემიში).
ოტუთლი (Otliti), სოფ. ლეკეთში 93.
ოჩლო (Otschop), სოფ. ლეკეთში 87.
ოძინი, სოფ. წიდა ქართლში 29.
ოხხაი, (იხ. იახხაი), წხარე თათრ. 69.

ჰაგანეთი (=ჰაპაგეთი) 47.

ჰაულეს წყარო 37. ჩრდ. კავკასიაშია.

პალინგი (Palang), სოფ. ქისტეთში 75.

პამიატა (Pematu), სოფ. ოსეთში 65.

პაპაგეთი 215, 383.

პაპაგი 47, 215, 384.

პატარა გუმბეთი, ლეკური წხარე 87.

პატარა ლაბა, წდინარე 209.

პატარა ლიახვი, მდ. 31, 57, 65, 153, 171, 173.

პატეშალაგი (? Petehalaga), სოფ. ოსეთში 65.

პაულსხადი 124 (=ჰაულესწყარო).

პეტერბურგი 91, 139, 197, 229 (იხ. სტ-პეტერ-ბურგი).

პეტერსხადი, ჩრდ. კავკასიაშია 37, 75, 109, 124.

პოგი, ფოკი; თერგის შენაკადი (Pog, Pfock, Pfock) 33, 35, 37, 63, 181, 383.

პოთიყაუ (Poskomi), სოფ. ოსეთში 61.

პშადაიმი (? Pshudaimi), სოფ. ლეკეთში 103

ჟამური, ოსეთის წხარე 63.

რაჰა 43, 45, 151, 153, 155, 157, 173, 183, 217
221, 223.

რეგახი, სოფ. ოსეთში 61.

რეხი, სოფ. ოსეთში 65.

რეტლო, სოფ. ლეკეთში 93.

რეშოლო, სოფ. ლეკეთში 93.

რიკუნა[ი], სოფ. ლეკეთში 97.

1. რიონი, წდინარე 7, 15, 23, 25, 27, 29, 31, 45
57, 61, 67, 153, 171, 177, 183, 195, 284
383.

2. რიონი, სოფ. იმერეთში 23.

რიხები, რიხციში, სოფ. ლეკეთში 85.

როკა, წხარე ოსეთში 65.

რომი 47.

როხხაი 297.

როშნი, სუნჯას შენაკადი 75, 77.

რუთული, (იხ. რუტული) ლეკეთის მწარე 191,
381.

რულდა, სოფ. ლეკეთის 85.

რუხბლი (? Rusbl'), სოფ. ლეკეთში 87.

რუხები 31, 53, 57, 59, 75, 81, 111, 171, 173,
189, 191, 193, 199, 207, 209, 213, 215,
229, 382, 383, 385.

რუხეთი 3, 39, 41, 53, 55, 59, 69, 71, 73,
75, 77, 81, 107, 111, 113, 119, 129, 139,
143, 145, 159, 169, 171, 173, 175, 177,
179, 193, 195, 197, 203, 205, 209, 223,
225, 227, 229, 231, 266, 296, 297, 299,
380.

რუხი 55, 59, 71, 73, 75, 111, 123, 147, 149,
159, 173, 203.

1. რუტული (=რუთული), ლეკური მხარე
89.

2. რუტული, სოფ. ლეკეთის 99.

საბაი, აფხაზეთის წხარე 199, 221.

საბაიცი (აფხაზი ხალხი) 51, 199.

საბარ (საბაიცი), აფხაზეთის წხარის სახელი
51.

საბარი, აფხ. წხარე 53.

საგლი (გალგაი, ლალა?), სოფ. ქისტეთში
77.

1. ხადში (Tschudschi, Чадхи), წხარე აფხა-
ზეთში 51, 199.

2. ხადში (Чадхи, Sadschi) მდინარე აბა-
ძენში 211.

ხაერხთაოხ მხარე 19.

ხაზანო, სოფ. იმერეთში 15.

ხალგაი (Salgai), სოფ. ქისტეთში 77.

ხალაიანი 115, 195.

1. ხალტა (Šalta), სოფ. ლეკეთში 83.

2. ხალტა (Salta), სოფ. ლეკეთში 99, 101.

ხამგერელი 43, 51, 125, 129, 155, 179, 181,
199, 215, 217, 227, 231, 261, 384.

ხამურა, ხამური, მდინარე 79, 87, 89, 93,
97, 107, 109, 167, 189, 191, 381.

ხანდაკოლი, სოფ. ქისტეთში 75.

ხანკესტე (? Sankestu), სოფ. ოსეთში 61.

ხანნები (=სვანები) 384.

ხაპაქებე 213.

ხარკინეთი, სოფ. სოხითში 13.

ხატუკაი (იხ. ჰატუკაი) წხარე ჩერქეზ. 51.

ხაუბინი (Sambin), სოფ. ოსეთში 61.

ხაულახთიყაუ (Solatcgau), სოფ. ოსეთში 61.

ხაფერშეთი, ოსეთის წხარე 63.

ხაქართველი 3, 43, 45, 49, 57, 59, 65, 69,
78, 81, 91, 120, 121, 123, 125, 127, 129,
131, 139, 141, 143, 145, 147, 149, 151,
155, 159, 161, 173, 175, 193, 197, 201,
215, 219, 223, 225, 227, 229, 231, 239,

- 248, 249, 255, 259, 266, 267, 278, 290, 300, 301, 385.
- ხაჩინო, მხარე იმერეთში 19.
- ხაცხენეთი, სოფ. შიდა ქართლში 27.
- ხაძეგური, სოფ. შიდა ქართლში 29.
- ხაძე (Sads), მხარე აფხაზეთის 51, 199.
- ხახხათა (Sasgat), სოფ. ოსეთში 61.
- ხახუნდარა, ციხე სომხეთში 11, 185.
- ხაჯვარი (Sadsnari), სოფ. ოსეთში 67.
- ხაჯო კოკუში, აბაძებ. სოფ. 211.
- ხბა (Spua), მხარე ოსურთი 67.
- ხვანეთი 31, 43, 45, 49, 155, 179, 181, 183, 207, 221, 261, 384.
- ხვანო 179, 384.
- ხვეტაგო კრებტა, ციხე (Святого Креста), ჩრდ. კავკასიაში 107.
- ხიათა, ციხე ოსურ მხარეში, გნასურში 65.
- ხიბატარა, სოფ. ოსეთში 67.
- ხილი, მხარე აფხაზეთში 201.
- ხივრალუთი (სვირევეტა?), ოსური სოფ. 65.
- ხინძხარო (Singiser), სოფ. ოსეთში 61.
- ხიონი, სოფ. ხევსურ. 63.
- ხიოხი (Šiok), სოფ. ლეკეთში 87.
- ხირნათა (Siruat), სოფ. ოსეთში 61.
- ხლახი (Slus), სოფ. ოსეთში 61.
- ხნო, სოფ. ხევსურეთ. 63.
- ხოკუნჯალა (=სოხუმ-ყალა), ციხე 51.
- ხოშები 109, 179, 271, 273, 275.
- ხოშებო 51, 55, 133, 179, 181, 217, 223.
- ხოშეთი 179.
- ხოშითი 11, 13, 147, 179, 183, 187.
1. ხონი, ოსების მხარე თერგზე (?) 63.
2. ხონი (=სვანი) 179, 384.
- ხოტა, სოფ. ლეკეთში 87.
- ხოლანლუდი (Songalugi), ციხე 19.
- ხოხუმ-ყალა 51.
- ხპარხეთი 79, 115, 175, 177, 191.
- ხპარხელები 81, 83, 103, 135, 137, 175, 177, 179, 191, 382.
- ხპარხელი 271.
- ხროგო, სოფ. ოსეთში 67.
- ხტირდიგორი, სოფ. ოსეთში 63, 153.
- ხტეფანწმინდა, სოფ. ხევსურ. 31, 33, 63, 157, 159, 181, 229, 263, 265, 267.
- ხტორი, ალაზნის შენაკ. 31.
- ხტ-პეტერბურგი (შდრ. პეტერბურგი) 117, 119, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 139, 143, 149, 151, 155, 161, 187, 189, 197, 225, 227, 231.
- ხუათიხი, სოფ. ოსეთში 65.
- ხუარხი (Sawarach), სოფ. ოსეთში 61.
- ხულორი, მდინარე 19.
- ხულაკი, მდ. კოსუს ტოტი 107.
- ხუმბატ(ულ)ი, სოფ. ლეკეთში 103.
- ხუმეთი, სოფ. ლეკეთში 87.
- ხუნჯა, მდინარე 19, 35, 37, 53, 57, 67, 73, 75, 77, 79, 109, 119, 125, 127, 169, 171, 193, 213, 382.
- ხურამი 15, 19, 155, 227 (ციხე); 261.
- ხურამულა, მდინარე 175.
- ხურატლი (?) Surati), სოფ. ლეკეთში 87.
- ხუხი, სოფ. ლეკეთში 87.
- ხუჯუკ-ყალა (Sotschukkala), სიმაგრე შავ ზღვაზე 51, 201; (Зовук Кааа) 213.
- ხხარტალი, სოფ. რაჭაში 25, 151, 153, 259, 286.
- ხხლები (Zlepe), სოფ. ოსეთში 67.
- ტაბანაჩაი, სოფ. ბასიანეთში 45.
- ტაბანი, ტაბანი, ჩერქეზ.-თათრ. დასახლება 115, 189, 203, 205, 213.
- ტაბახარანი, ლეკეთის მხარე 105, 191, 193.
- ტაგატა (იხ. თაგაური, თაგიათა), ოსური მხარე 157.
- ტადინო, სოფ. ლეკეთში 83.
- ტადისდა, სოფ. ლეკეთში (Tadisdia) 89.
- ტავლინცი, გორსკი (=რუსულად მთიელეგს) 53, 173.
- ტავუტთა (Taita), სოფ. ოსეთში 61.
- ტაიხი, სოფ. ოსეთში 65.
- ტალგათი (Talgesi), სოფ. ხევსურ. 63.
1. ტამი, აბაზ. სოფ. 211.
2. ტამი, მხარე აფხაზი. 53, 201.
- ტამულტა, სოფ. ოსეთში 67.
- ტაპანტა (=ალთი ქესკვი) 209.
- ტარადა ინხილარი (=ხემო ინხელოელები); სოფ. ლეკეთში 83.
- ტარგუ, თათრ. სოფ. ოხენზე 107.
- ტარკი ცუმუხურ-თათრ. სამფლობ. 81, 99, 101, 103, 107, 109, 111, 189, 191, 193, 195.
- ტარტარები (=თათრები) 79.
- ტაშირი, მხარე 13, 187.
- ტაშკუბი ბულაკი (=ქვის ქა) 37.
- ტაზო, სოფ. ოსეთში 67.
- ტედლოზოხი, სოფ. ლეკეთში (Tedlosochi) 93.
- ტელეთლი, სოფ. ლეკეთში 99.
- ტიმრიუკი (თემრიუკი) 115, 205, 213.
- ტირეკიმენულა, ტრუზმენულა. თათრები (=თარაქამა, თურქმანული) 105, 115, 195.
- ტირლი, სოფ. ქისტეთში 77.

ტეტკვალია (? Tetqualja), სოფ. ლეკეთში 99.
 ტენო (Tentscho), სოფ. ხევსურ. 63.
 ტენხარო, სოფ. ლეკეთში 103.
 ტიფი, სოფ. ლეკეთში 85.
 ტილიმოლი (Tilimol), სოფ. ქისტეთში 75.
 ტირალი, სოფ. ქისტეთში 75.
 ტკებურთა, სოფ. ოსეთში 67.
 ტკმტლუხალუ (? Tkmtluchalu), სოფ. ლეკეთში 103.
 ტკუფთა, გუფთა (=ყუფთა), ოსური მხარე 65.
 ტკუფთურა, პატ. ლიხვის შენაკ. 65.
 ტობენინშილ-ბერდები (ტაბანაჩაი?), სოფ. ბასიანეთში (Tobeninschil-Berdebi) 45.
 ტობენინჯილი, სოფ. ბასიანეთში 219.
 ტოგო (Togou), სოფ. ქისტეთში 77.
 ტომსკი 227.
 ტონოდა, სოფ. ლეკეთში 83.
 ტორგომი, სოფ. ქისტეთში 77.
 ტორი, სოფ. ქისტეთში 77.
 ტორში (Tasch), სოფ. ქისტეთში 77.
 ტრამქითი, აბახინ. სოფ. 207.
 ტრაპეზუნტი 227.
 ტუბი, აფხაზური მხარე 51, 199, 211.
 ტუგუში, სოფ. ჩრდ. კავკ. 159.
 ტუმგოი, სოფ. ქისტ. 77.
 ტუმურალი, ტუმურგი (ლეკური მხარე) 89.
 ტუმურგი, ლეკური მხარე 89, 191, 381.
 ტურბი თაუ, ქედი 109.
 ტურული, ტბა ტარკის ახლოს 111.
 ტურჩი (Turtchi), სოფ. ლეკეთში 103.
 ტუხუკი, სოფ. ლეკეთში 87.
 ტყარშეთი, სოფ. ხევსურ. 63.
 ტყვიის მთა 223.

უაგშანაბა (=ხემო სანაბა), სოფ. ოსეთში 63.
 უაკახტე (? Uakaste), სოფ. ოსეთში 61.
 უარაი(ში), სოფ. ლეკეთში 103.
 უარბი (იხ. არპა); =ურუფი, მდ. ყუბანის შენაკ. 53, 201, 203, 209.
 უარყაუ (Uarkan), სოფ. ოსეთში 61.
 უბიბი (Ubuch), აფხაზ. მხარე 51, 199, 211.
 უბუბი, სოფ. ლეკეთში 99.
 უდონეთი, სოფ. შიდა ქართლში 65.
 უეჩი, სოფ. ლეკეთში 103 (Ustchi).
 უთლუბი, სოფ. ლეკეთში 87.
 ულუ გიგენა (თათრული სახელწ.), მდინარე 209.
 ულუ ელთა, ულუ ელტი, სოფ. ბასიანეთში 45, 219, 221.
 ულუ ინჯიკი (თათრული სახელწ.), მდინარე 209.
 ულუ კუმ (თათრული სახელწ.), მდ. დიდი კუმბა 209.

ულუ ლაბა (თათრული სახელწ.) ყუბანის შენაკ. დიდი ლაბა 57, 209.
 ულუმალკარი (დიდი მალკარი), სოფ. ბასიანეთში 43, 219.
 უშუშა (Ushuscha), სოფ. ლეკეთში 99.
 უნალი (Umat), სოფ. ოსეთში 61.
 უნშურაკი, სოფ. ლეკეთში 103 (Umschurak).
 უნჩუკატი, სოფ. ლეკეთში 101—103 (Untschukat).
 უნჭო, ლეკეთის მხარე 93, 97.
 უნხელი(? Unheli), სოფ. ლეკეთში 83.
 უყებო, ხალხი 57.
 ურადა (Horoda), სოფ. ლეკეთში 95.
 ურგანა(ტა), სოფ. ლეკეთში 99.
 ური(ში), სოფ. ლეკეთში 103.
 ური(ხა), სოფ. ლეკეთში 101 (Uris).
 უ(რ)ხუნი (UShun), სოფ. ლეკეთში 103.
 ურუხ-ტორ-შხიტ, სოფ. ბასიანეთში 45, 47, 219, 223.
 ურუფი, მდ. 53, 209.
 ურუხი, მდ. თერგის შენაკადი (=ირუფი) 61, 217, 383.
 ურჭვალთა, მალრან-დვალეთი; ოსური მხარე 67.
 უხიშა, სოფ. ლეკეთში 99.
 უხტი, სოფ. ლეკეთში 103.
 უხტომარი, უხტომარტი (სიმავრე, სოფ. ბასიანეთში; იკნებ ურუსტორ-შიტი?) 45, 47, 219, 223.
 უტემში, თათრული სოფ. მდ. ოხენე 107, 109, 115, 195.
 უშიში, სოფ. ლეკეთში 103.
 უჩქული (ნიშნავს სამ გულესს), ყუბანის შენაკ. 207.
 უწერა, სოფ. რაჭაში 27, 259.
 უბთი, სოფ. ხევსურ. 63.

ფალაკაუ, სოფ. ოსეთში 63 (Fallakan).
 ფალხალი, სოფ. ქისტეთში 77 (Falchal).
 ფანშეთი, სოფ. ხევსურ. 63.
 ფარახკატა, სოფ. ოსეთში 61 (Fareskat-tes).
 ფარტანი, მარტანი; სუნჯის შენაკადი 79.
 ფახნალი (Feskal), სოფ. ოსეთში 61.
 ფაწა, დიდი ლიხვის შენაკ. 65, 153.
 ფეჩური, ოსური მხარე 65 (Patschur).
 ფელუმირსინა, სოფ. ოსეთში 37.
 ფოთი 155, 227, 229.
 ფოკი (=პოკი), მდინარე 383.
 ფოლადაური, მდინარე 11, 19, 185.

ფოტრისა, მდინარე (Potaiso), 27.
 ფოხალი, ციხე ოსეთში 65.
 ფრონე, მდინარე 183.
 ფხილბარფში (=ბაშილბაი), აბაზინური მხარე 209, 221.
 ფხიფი (=ყუბანი; ზერკეზულად—ძველი წყალი) 207.
 ფხფირი, მდინარე (Psfir) 211.
 ფურიათა, სოფ. ოსეთში (Panut) 61.
 ფშავი 181.
 ფშახია, მდ. ყუბანის შენაკ. 57.
 ფშაჰა (Pschaga), ყუბანის შენაკ. 53, 199, 211, 215.
 ფშიში, სოფ. ლეკეთში 103 (Pschischi).
 ფშოხუფხი, მდინარე 213.
 ფცა, მდინარე 183.
 ფხელში, სოფ. ხევსურეთში 63.

1. ქალაქა], სოფ. ოსეთში 61 (Kalaka).
2. ქალაქა (Kaluk), სოფ. ოსეთში 61.
3. ქალაქა, სოფ. ოსეთში 67.
- ქალაქი, სოფ. ლეკეთში 97.
- ქალიალი (Kalulin), სოფ. ლეკეთში 99.
1. ქარდა, სოფ. ლეკეთში 87.
2. ქარდა, სოფ. ლეკეთში 89.
- ქარელ[თქარ]ი, სოფ. ოსეთში 63.
- ქარელი. სოფ. ქართლში 129, 131.
- ქართველები 43, 45, 47, 51, 53, 57, 59, 61, 63, 69, 79, 81, 83, 91, 95, 137, 149, 157, 171, 173, 175, 179, 191, 197, 199, 205, 213, 215, 217, 219, 221, 225, 237, 239, 300, 382, 383, 384.
- ქართველი 45, 55, 59, 63, 91, 171, 179, 197, 215, 221, 243, 271, 273, 275, 277.
- ქართლი 13, 19, 31, 43, 49, 63, 65, 67, 81, 89, 127, 129, 131, 153, 155, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 193, 201, 215, 261, 297, 384.
- ქართული პროვინციები 43.
- ქარჩოხი, ქართული მხარე ქსანზე 29, 183.
- ქცარიი (=სამეგრელო) 384.
- ქეზულა, სოფ. ლეკეთში 83.
- ქენტატკარი (Tentatkari), სოფ. ოსეთში 63.
- ქეშელთა, სოფ. ოსეთში 67.
- ქეჩია, სოფ. აფხაზური 207.
- ქვანშიდათლი, სოფ. ლეკეთში (Kwanchitlar) 83: (Kochidotl).
- ქვანშირი, კახეთში 301.
- ქვემო ბოფა, ოსური სოფ. 67.
- ქვემო დეზი, სოფ. ოსეთში 65.
- ქვემო ხანბა, სოფ. ოსეთში 63.
- ქვემო ქართლი 11, 42, 43, 177, 181, 193.

ქახქითი (Kachkat), აბაზინ. მხარე 209, 211.
 ქიზიყი, მხარე კახეთში 17, 23, 87, 141, 275.
 ქიხტანი, სოფ. ხევსურეთში 63.
 ქიხტები 53, 69, 73, 119, 173, 175; ქიხტინ-ცები 69.
 ქიხტეთი 33, 53, 67, 79, 171, 173, 181, 215, 382; ქიხტა 69, 171.
 ქიხტი 171, 382.
 ქმოხტი (Kinosti), სოფ. ხევსურეთში 63.
 ქნოლო, ოსური მხარე 65.
 ქოთათიხი (ქუთათიხი) 153, 155, 179.
 ქოთანოთ, ოსური სოფ. (Kolalto) 67.
 ქოროდა (Kurota), სოფ. ლეკეთში 99.
 ქრცხინვალი 27, 131, 155, 175, 223, 225, 227, 229, 257, 259. ქცხინვალი (ციხე) 153.
 ქხანი, მდინარე 19, 27, 29, 57, 63, 65, 153, 155, 171, 173, 183, 281, 299, 383.
 ქხია (Xia), მდინარე (=ქცია) 19.
 ქხოვრახი, სოფ. შიდა ქართლში 29.
 ქხურთა (Kzorte), სოფ. ოსეთში 61.
 ქუთათიხი 13, 25, 27, 31, 33, 153, 155, 179; (ციხე) 227; 229, 259, 286.
 კულა (Kullap), სოფ. ლეკეთში 87.
 კურთა, სოფ. ოსეთში 149.
 1. კურთათი, სოფ. ოსეთში 37.
 2. კურთათი, მხარე ოსური (=ქურთათული) 59, 63, 173, 181.
 კურთათული (=ქურთათი), ოსური მხარე 33, 63.
 კურთები 384.
 კცია, მდინარე 13, 19, 178, 282, 283.
 ღაზი ღუმუქი (=ყაზიყუმუხი), ლეკური მხარე 101.
 ღალდა, ღალღაი (=ღლიღვი) ქისტეთის მხარე 69, 77, 171, 181.
 ღარულა, მდინარე 29.
 ღებო, სოფ. რაჭაში 29, 31, 153, 189, 217, 259.
 1. ღვრია, მდინარე 65.
 2. ღვრია (Gria), მხარე ოსური 65.
 ღლიღვი, ქისტური მხარე (იხ. ღალდა) 181.
 ღოღოზგერი, სოფ. ლეკეთში 83.
 ღულა (Guda), მხარე ოსეთის 63, 173.

- ✓ ქაბარდო, ზერკეზეთის მხარე 47, 51, 53, 55, 73, 119, 123, 169, 199, 201, 215, 223.
- ✓ ქაბარდოელები 45, 47, 69, 189, 201, 205, 209, 221, 223, 248.

ყაბარდოელი 47, 59, 75, 171, 219. ✓
 ყაბართო (=ყაბარდო) 297. ✓
 ყაბალა, თურქმანული მხარე 115, 175, 195.
 1. ყაზანიში *, სოფ. ლეკეთის 103.
 2. ყაზანიში *, თათრ. სოფ. მდ. ოხენზე 107, 111, 193, 195.
 1. ყაზახი, მხარე ქართლის მორჩილი 247.
 2. ყაზახი (ოსურად ჩერქეზებს ეძახიან) 197, 213.
 ყაზახია (=ჩერქეზეთი) 201, 215.
 ყაზიყუმბიხი, იხ. ყაზიყუმუხი (ლეკეთის მხარე) 101.
 ყაზიყუმუხები 101.
 1. ყაზიყუმუხი, კუმბასა: სოფ. ლეკეთში 103.
 2. ყაზიყუმუხი, ლეკეთის მხარე 81, 85, 99, 101, 191, 193, 381.
 ყაიმი (Tkaimi), სოფ. ლეკეთში 103.
 ყაიტადი, ლეკეთის მხარე (იხ. ხაიდაკი) 107.
 ყალმუხები 204, 205.
 ყალმუხელი 193.
 ყანობი (Kunopi), სოფ. ხევსურეთში 63.
 ყანჩავეთიხევი (Kauscheretskewi), მდინარე 29.
 ყარაბადი. თურქმანული მხარე 115.
 ყარაბუღაქენტი, თათრ. სოფ. მდ. ოხენზე 107.
 ყარაბუღახები 79, 127.
 ყარაბუღახი (=შეი წყარო), ქისტეთის მხარე 69, 79, 171, 382.
 ყარა-თაუ (=შეი მთა) 223.
 ყარაიში, ყარანაი (Karaimo), სოფ. ლეკეთში 85.
 ყარაღაჯი, ქალაქი კახეთში 141.
 ყარაყუმანი, ყუმანის შენაკადი 57, 199.
 ყარაჩაგეთი (=ყარაჩაი=ყარაჯიკი), მხარე ბასიანეთში 45.
 ყარაჩაღლები 221, 223.
 ყარაჩაი (=ყარაჯიკი), მხარე ბასიან. 45, 173, 207, 221, 383 (ჩერქეზ. მხარე).
 ყარაჩაიდაკი (=ყარა-ყაიტადი), ლეკეთის მხარე 105, 109, 191, 193.
 1. ყარახი, მდ. კოისუს შუა ტოტი 85.
 2. ყარახი (Karachi'), ლეკური მხარე 87.
 ყარახ(ღ)ი, ლეკეთის მხარე (=ყარახი) 85.
 ყარაჯიკი (იხ. ყარაჩაი, ყარაჩაგეთი, ყარაშაგეთი), ბასიანის მხარე 45, 173, 221, 383.
 ყარაჯაშილი-თაუ (=ტყვიის მთა) 47. 223 (Kar-guschin Tau).
 ყარხი 179.
 ყარშაგა (=ყარაჩაი, ყარაშაგეთი), მხარე ბასიანეთში 221.
 ყარშაგეთი (=ყარაჩაი), ბასიანური მხარე 221.

ყაფუქი. ლეკეთის მხარე 87. 93, 95, 97, 175, 191, 193, 249, 381.
 ყაფჩუგაი, თათრული სოფ. ოხენზე 107.
 ყაჩაი (Katschai), სოფ. ლეკეთის 101.
 ყემაში (Tkümaschi), სოფ. ლეკეთში 103.
 ყერი (Tkär), სოფ. ლეკეთში 103.
 ყვანლი (=ანდი), სოფ. ლეკეთში 97.
 ყვეთლი (Kwitlo), სოფ. ლეკეთში 93.
 ყველდაბა, სოფ. ოსეთში 63.
 ყვირილა, მდინარე 13, 15, 19, 31, 177, 287.
 ყოჩაყები 57, 59 (Polowzen).
 1. ყოწილბეკი, აფხაზ. მხარე 53, 201.
 2. ყოწილბეკი, აბაზინ. სოფელი 211.
 ყოწლარელი 223, 257.
 ყოწლარი 51, 55, 69, 71, 73, 77, 79, 81, 109, 111, 119, 123, 125, 127, 129, 139, 141, 143, 149, 155, 157, 159, 161, 171, 187, 189, 193, 195, 197, 217, 227, 241, 243, 245, 247, 253, 255, 261, 265, 267, 296, 297, 298, 380, 386.
 ყოწლარეკეტენი, მდ. ყუმანის შენაკ. 57, 199.
 ყირიში 51, 55, 113, 149, 187, 189, 203, 213, 217.
 ყლიჩქო, აბაზური სოფ. 207.
 ყუმანელი თათრები 203, 209, 211.
 ყუმანი, მდინარე 3, 9, 43, 45. 51, 53, 55, 57, 113, 115, 149. 155, 169, 173, 189, 199, 201, 203, 204, 205, 207, 211, 213, 215, 217, 221, 383.
 ყუმანის თათრები-113.
 ყუმანის ხტები 3, 9.
 ყუმბინი (=მდ. ყუმანი, აბაზინურად) 207.
 ყულფი, სოფ. სომხით. 11, 13, 183, 185.
 ყუმუხები 101, 105, 113.
 ყუმუხელი 193, 195.
 ყუმუხელი თათრები 81. 109, 193. 195.
 ყუმუხი, თათრული სოფ. ოხენზე 107.
 ყუმუხი თათრები 95.
 შაბეთი, მხარე ქისტეთში 77.
 შაგახე (=დაბალი შაფსული) 213.
 შადგია, სოფ. ქისტეთში (შატოი?) 75.
 შაგა, თათრული სოფ. 107.
 შადღუხი, ჩადღუჯი: სოფ. ლეკეთში 87.
 შაგი ზღვა 3, 7, 15, 21, 33, 41, 49. 51, 53, 91, 113. 125, 161, 167, 177, 179, 199, 201, 203, 209, 211, 213, 383.
 შაგი მთა (=ყარა თაუ) 223.
 შაკტერი, სოფ. ქისტეთში 77.

* ორივე ყაზანიში ერთი და იგივე უნდა იყოს (გ. გ.).

შალაქი (Tschalassch), მდ. სუნჯის შენაკადი 79.
1. შალი, სოფ. ლეკეთში 103.
2. შალი, მხარე ქისტეთში 382.
შალბა (=მალი ანგუშტი რუსების); ქისტეთის მხარე 75.
შამხაბა, თათრ. მხარე 115, 195.
შამირი (Schamir), მდინარე 37.
შამხალი (Tšamakal), სოფ. ლეკეთში 103.
შარა (Schere), სოფ. ლეკეთში 101, 103.
შარინი, სოფ. ქისტეთში 77.
შატაკიანთ კარი (Schakakni), სოფ. ოსეთში 63.
შაუარდა, სოფ. ბასიანეთში (იხ. შაურდატი) 219.
შაუკული, სოფ. ლეკეთში 103.
შაუნა, ყუბანის შენაკადი 207.
შაურდა[ტი], სოფ. ბასიანეთში (Schaarda) 43; შდრ. შაუარდა (Schauarda).
შაფხი (Schapichwa), სოფ. ლეკეთში 93.
შაფხიდ (=დაბალი შაფსული) 213.
შაფხო (=შაფსული), მხარე აფხაზ. 51, 201, 213.
შაფხულ ხე (=დაბალი შაფსული), აბაზური მხარე 213.
შაფხული (Schapsich); იგივე შაფსო, აფხაზ. მხარე 51, 201.
შაფხულ კოკუში (აბაზინ. სოფ. =ხემო შაფსული). 211.
შაქი, თურქმანული მხარე 91, 115, 175, 195.
შაქის მთა, (კავკასიონის აღმოსავლეთი ბოლო ლეკეთში) 21, 23.
შაში, მხარე აფხაზეთ. 201.
შახ გარა (=იალბუზი) 31.
შახვა, სოფ. ლეკეთში (Schachua) 103.
შახუა, სოფ. ლეკეთში 103.
1. შეგრაი, მხარე აფხაზ. 53, 201.
2. შეგრაი, აბაზინ. სოფ. 209.
შელაგინო, სოფ. ტაშირის მხარეში 13.
შემილგორი, მდ. სუნჯის შენაკადი 79.
შეჩუიმი (Jšchumi), სოფ. ლეკეთში 103.
შეტი, მხარე ქისტეთში 382.
შიგინუ (? Schiginu), სოფ. ლეკეთში 85.
შიდა ქართლი 31, 155, 177, 183, 193.
შიკარი (Tschiker), სოფ. ლეკეთში 83.
შილდა, სოფ. კახეთში 93.
შილოდა, სოფ. ლეკეთში 87.
შინა ქართლი (=შიდა ქართლი) 42, 43, 175.
შირვანი, თათრული მხარე 115, 195.
შიტული, სოფ. ლეკეთში 103.
შმორი (Smori), ციხე ოსეთში 63.
შოეკრა, სოფ. ლეკეთში 101, 103 (Tschau-kura).
შორაპანი, ციხე იმერეთში 227.

შოჩუკალა (სუჯუკ-ყალა), სიმაგრე შავ-
 ხლვაზე 51 (Schotschukkala).
შობრეგი, მდინარე 211.
შუამთა, სოფ. იმერეთში (Tschuunto, Tschu-
 anta) 13, 19.
შუა ქართლი (=შიდა ქართლი) 181.
შუბური, მდ. ჩრდ. კავკასიაში 113, 203.
შუკტი, სოფ. ლეკეთში 99.
შუკუნი, სოფ. ლეკეთში (Schukun) 103.
შუნი(მი), სოფ. ლეკეთში 103.
შჩაინა, აბაზური მხარე 207, 209.
შშავვაშა, მდ. ყუბანის შენაკადი 57, 199,
 211.

ჩაბარუხი, სოფ. ოსეთში 65.
ჩაბრილო, მხარე ქისტეთში 77.
ჩალბაში, მდინარე 113, 203.
ჩალიაბი, სოფ. ლეკეთში (Tschaliuki) 93.
ჩალპაკი, ქედ 45, 221.
ჩამატი (? Tschamat), სოფ. ოსეთში 61.
ჩამეტი (? Tschamet), სოფ. ოსეთში 61.
ჩამუნი (? Tschamun), სოფ. ოსეთში 61.
ჩაუდუკი, შეედუხი, სოფ. ლეკეთში 87.
ჩახკერი, მხარე ქისტეთში 382.
ჩემატი (? Tschebut), სოფ. ოსეთში 61.
ჩეგემელი 221.
1. ჩეგემი, მდ. ბაქსანის შენაკადი 45, 47, 195,
 219, 223.
2. ჩეგემი (ჯიქი); ჩერქეზული მხარე ბასიანეთში 45, 47, 219, 221, 223, 383, 384.
3. ჩეგემი, სოფ. ბასიანეთში 45, 219.
ჩელიათი (Keliät), ოსური მხარე 67.
ჩეოიტა (? Tscheoita), სოფ. ოსეთში 61.
ჩერა(ნ)ვადლ(ე), სოფ. ლეკეთში 103.
ჩერეკი; მდ. თერგის შენაკადი 43, 45, 217;
 219, 221.
ჩერკახინი (=ჩერქეზეთი გერმანულად) 53..
ჩერკახი 113, 197, 205.
ჩერკეს (თათრულად ჩერქეზი) 213.
ჩერკესხი (=ჩერქეზები) 53.
ჩერქახ (თათრულად ჩერქეზეთი) 53.
ჩერქეზები 43, 45, 49, 51, 53, 55, 57, 61,
 69, 79, 115, 171, 173, 199, 203, 207,
 209, 213, 215, 217, 221, 248, 382, 383.
ჩერქეზეთი 43, 49, 53, 55, 57, 109, 141, 199,
 201, 213, 215.
ჩერქეზი 49, 169, 171, 197, 199, 217. ✓
ჩერქეზიანი, (=ჩერქეზეთი ქართულად) 53,
 197, 213.
ჩეჩადა (? Tschetschada), სოფ. ლეკეთში 87.
1. ჩეჩენი, სოფ. ქისტეთში 77.

2. ჩეჩენი, მხარე ქისტეთში 382.
 3. ჩეჩენი, ხალხი 85.
 ჩეჩენბი 69, 77, 87, 119, 127, 193.
 ჩეჩენეთი, ქისტეთის მხარე 77, 83, 87, 171.
 ჩეხები (= ჩეგემის მცხოვრებნი, ჯიკები) 45, 47.
 ჩეხები (≈ ტიხენი ზახიხია) 47.
 ჩილაიმი (Tschilaimi), სოფ. ლეკეთში 103.
 ჩიმეთი, ოს. სოფ. პოჯუხე 35 (იხ. ჩიმიითი).
 ჩიმი, სოფ. ოსეთში 35; (Gimi) 61; 75, 157, 159, 229, 241, 249, 263, 265.
 ჩიმიეთი (Tschimetii), ოსური სოფ. 181.
 ჩიმიხ ბეობა 296.
 ჩიმიური (Tschimur), ოსური სოფელი 249.
 ჩიჩიურ[ტ]ი, სოფ. ლეკეთში 83.
 ჩიჩკახხი (= ჩეჩკეხები) 197.
 ჩიხეკანი (? Tschisekan), სოფ. ოსეთში 61.
 ჩიტმი, სოფ. ლეკეთში 103.
 ჩიშული (Tschuschul), სოფ. ლეკეთში 103.
 ჩიშხიკაეკრი (? Tschischrikaker), მხარე ქისტეთში 77.
 ჩიჯი, პოჯის შენაკადი (Tschidschi) 33; (Tschitschi) 181.
 1. ჩიხი, წუხი (Tschuk), სოფ. ლეკეთში 101.
 2. ჩიხი (Tschechi), სოფ. ლეკეთში 101.
 ჩიხულხი, მდინარე 199.
 ჩრდილოეთი კავკასია 67, 195, 207, 266.
 ჩუკლუ, ჩუუხე; სოფ. ლეკეთში 101 (Tschuklu).
 ჩუკუნო, სოფ. ლეკეთში 103.
 ჩუნო (Tschunu). სოფ. ლეკეთში 85.
 ჩურბი, სოფ. ლეკეთში 103.
 ჩუუხე, ჩუკლუ; სოფ. ლეკეთში 101 (Tschuukche).
 ჩხერი, ციხე იმერეთში (Tscheri) 19; 155, 261.
 ჩხერიმელა, მდინარე 19, 287.
 ცადეგარი (? Zadogar), სოფ. ოსეთში 61.
 ცაკანტე (? Zakante), სოფ. ოსეთში 61.
 ცალკარი, სოფ. ოსეთში 63.
 ცალუშკა (Zalnuka), შვე ზღვაზე აფხაზ. სოფ. 53 (ხალუმკა?).
 ცარიცინი 189, 227, 229.
 ცარგეშტი (Saragste), ოსური სოფ. 65.
 ცატანხი, სოფ. ლეკეთში 83.
 ცაუნტაგოლი (Zauntagol), სოფ. ქისტ. 73.
 ცელოი (Zului), სოფ. ქისტეთში 77.
 ცელხი, სოფ. ქისტეთში 77.
 ცემიარი, სოფ. ლეკეთში 85.
 ცეხენები 219.
 ციხენი 219, 384.
 ციკაბანი (Zikabani — წინუბანი?), სოფ. შიდა ქართლში 31.

ცილილო, სოფ. ლეკეთში 87.
 ციმბიარი 135, 149.
 ცინბი, სოფ. ლეკეთში 87.
 ციძი (Zisdi), სოფ. ქისტეთში 75.
 ციხე, სოფ. ლეკეთში 93.
 ციხენი (≈ ჩეხენი ზახიხია) 47.
 ციხია (= ჯიკეთი) 219, 221, 383, 384.
 ცობოლო, სოფ. ლეკეთში 83.
 ცოჯკრა (Tsaukura), სოფ. ლეკეთში 101.
 ცორაი, სოფ. ქისტეთში 75.
 ცოცოლტა (Zozolte), სოფ. ოსური 65.
 ცუდოსო (? Zudosto) სოფ. ხევსურ. 63.
 ცუკული, სოფ. ლეკეთში 103.
 ცულეყვანი (Zulequara), სოფ. ლეკეთში 99.
 ცულუკული (? Zulkul), სოფ. ლეკეთში 99.
 ცულუი (ცილოი?), სოფ. ქისტეთში 75.
 ცუშადი (Zuwadi), სოფ. ლეკეთში 103.
 ცუხი (Lisi), სოფ. ოსეთში 61.
 ცუუიარი (? Zuuir), სოფ. ლეკეთში 87.
 ცუშნილი (? Zuhnil), სოფ. ლეკეთში 99.
 ცხენისწყალი, მდინარე 31, 177, 183.
 ცხომი, აფხაზეთში 53.
 ცხრაწყარო, სოფ. ივერეთში 15, 19.

ძაბოეთი (Saboeti), სოფ. ოსეთში 63.
 ძანგათი (Sgat), სოფ. ხევსურ. 63.
 ძალნა (Sagina), სოფ. შიდა ქართლში 31, 183.
 ძაქვს ბეობა 296.
 ძეგლვეო, სოფ. რაპაში 29, 31, 259.
 ძინაღა (Dschinaga), სოფ. ოსეთში 63.
 ძუარკაუ, ძუარკაუ (Tscharkau), სოფ. ოსეთში 35, 181.
 ძუენური (Sugmuri, Sugui, Sugnuri), სოფ. ოკრიბაში 25, 27.

1. წადეხი (= წუდახარი). მხარე ლეკეთში 99.
 2. წადეხი, სოფ. ლეკეთში 101.
 წამადი (Zamade), სოფ. ოსეთში 61.
 წახო (Zecho), ციხე ქართლში 67.
 წახური (Zachur), სოფ. ლეკეთში 91.
 წედხი, სოფ. რაპაში 29, 153, 183, 259.
 წეი (Tsi), სოფ. ოსეთში 61.
 წეხი, სოფ. რაპაში 25, 223.
 1. წინუბანი (Zikabani), სოფ. შიდა ქართლში 31.
 2. წინუბანი (Zinbani), სოფ. ოსური 65.
 წიჩქოლი, სოფ. შიდა ქართლში 29.
 წიფორი, სოფ. ოსეთში 65.
 წიწიმახი (Zizimaki), სოფ. ლეკეთში 93.

წონა, ოსური სოფ. 67.
წუბანი (Zubani — იწობა?), ალაზნის შენაკადი 27.
წუდახარა. ცუდაკარა, ლეკეთის მხარე (=წუდახარი) 99.
წუდახარი (წადენი), ლეკეთის მხარე 99, 101, 105, 191, 381.
წუხი (Zuch). ჩიხი; სოფ. ლეკეთში 101.
წყალტუბო 15.
წყალწითელა, მდინარე 29, 183.

1. ჭალა. რიონის შენაკადი 27, 31.
2. ჭალა, სოფ. ქართლში 131.
ჭალატყე (Schalatche), სოფ. იმერეთში 15.
ჭარადა (Tschuruda), სოფ. ლეკეთში 89.
ჭარელი 91, 249.
ჭარელი ლეკები 141.
1. ჭარი, ჯარი: ლეკური მხარე 81, 83, 89, 91, 141, 175, 191, 193, 381.
2. ჭარი, სოფ. ლეკეთში 89.
ჭელადათლი (Tscheladatl'), სოფ. ლეკეთში 83.
1. ჭირკატა, სოფ. ლეკეთში 83.
2. ჭირკატა, სოფ. ლეკეთში 87.
ჭირკეი (Tschirikei), სოფ. ლეკეთში 85.
ჭოდროდა (Tschotrota), სოფ. ლეკეთში 83.
ჭორხიხი, მდინარე 3, 177.
ჭორჭოხი (Tschortschoi), სოფ. ოსეთში 63.
ჭოხი (Tschug), სოფ. ლეკეთში 83.

ჭადისდა (? Chadisda), სოფ. ლეკეთში 89.
ხაიდაკები 99.
ხაიდაკი (=ყაიტალი), მხარე ლეკეთის 105, 109, 191, 193.
ხაითაყუ (Chatikan), სოფ. ოსეთში 63.
ხაირახი, სოფ. ქისტეთში 33, 75, 181.
ხამხი, სოფ. ქისტეთში 77.
ხანაზი (Chunusa), სოფ. ოსეთში 63.
ხანაკი, სოფ. ლეკეთში 103.
1. ხანი, მდ. იმერეთში 183.
2. ხანი, სდფ. ქისტეთში 77.
ხანის ხეობა 13.
ხანკლა (Kantala), სოფ. ლეკეთში 99.
ხარბალი, სოფ. ოსეთში 63.
ხარაში (ხარაჭი?), სოფ. ლეკეთში (Karaschi) 103.
ხარაჭი, სოფ. ლეკეთში 85 (Charatschi).
ხარეგოვერენი (?) სოფ. ოსეთში 61.
ხხოთლი, სოფ. ლეკეთში 93.

ხევი, ქართული მხარე 33, 157, 181, 205, 225.
ხეცხურეთი 63, 65, 157, 181.
ხელთუბანი, სოფ. ქართლში 131.
ხელი(ლარ), სოფ. ლეკეთში (=ხელიელები) 83.
ხელუშმა (Chülesum), სოფ. ლეკეთში 103.
ხერაჯი (Chäragji), სოფ. ლეკეთში 103.
ხერჯა, მდინარე 25.
ხერჯოხი 131, 147, 229.
ხეროლინი, ოსური მხარე 57.
ხეტოხი (Kiltok), სოფ. ლეკეთში 93.
ხიბია, სოფ. ლეკეთში 93.
ხიდი, ხიტა სოფ. ლეკეთში 93.
ხილი(რი), სოფ. ლეკეთში 99.
ხინალუგო *, თურქმ.-თათრ. მხარე 115, 195.
ხინი (?) სოფ. ოსეთში 63.
ხინუ, სოფ. ლეკეთში 85.
ხირუხიხი (Chirpiti), აფხაზეთის მხარე 51, 199, 213.
ხიტა (იხ. ხიდი), სოფ. ლეკეთში 93.
ხიტუკი, სოფ. წუბანის კუნძულზე 115, 205.
ხიშარეკუ (?) Chischareku), სოფ. ლეკეთში 97.
ხიდი (Chade), სოფ. ოსეთში 61.
ხოხოეთი (Chotaeiti), სოფ. ოსეთში 63.
ხითოდა (Heduta), სოფ. ლეკეთში 85.
ხოთუხიხი, მდინარე 199, 211, 215.
ხოში, სოფ. ლეკეთში 103.
ხოლაშელები 221.
ხოლაში, ბასიანური მხარე 219.
ხოლახხენი (? Cholassen), სოფ. ოსეთში 61.
ხოლუხტი (Choloste), სოფ. ოსეთში 61.
ხოშაული, სოფ. ხევსურეთში 63.
ხოში 259, 261.
ხორჯინი (Churegan), სოფ. ოსეთში 61.
ხოხრეკი, სოფ. ლეკეთში 101.
ხოტი, ლეკეთის სოფ. 103.
ხოცრანი (Chosren), სოფ. ლეკეთში 103.
1. ხოძი, მდინარე 209.
2. ხოძი, ოსეთის სოფ. 67.
ხრიფხპითი (Chirpiskiti), აბაზური მხარე 207, 209.
ხსაუთი (Chsaut), მდინარე 207.
ხუატანი, ოსური მხარე 57.
ხუაში, მდინარე 199. (იხ. ხუაჯი).
ხუაჯი (Xyax), მდინარე 51, 211.
ხუდისანი (Gudisin), სოფ. ოსეთში 61.
ხუდუცა, სოფ. ლეკეთში 103.

* ტექსტში შეცდომით დაბეჭდილია ხინაყუგი.

ხუთრაკი (Chuteruk), სოფ. ლეკეთში 93.
 ხულამი, ჩერქეზული მხარე ბასიანეთში (შდრ. ხოლამი) 45, 173.
 ხულეზმა (Cholesme), სოფ. ლეკეთში 101.
 ხუმსართა (Chumasar), სოფ. ოსეთში 61.
 ხუმტრკალე, თათრ. სოფელი მდ. ოხენზე 107.
 ხუნძახელი 249.
 1. ხუნძახი (=ავარი), მხარე ლეკეთში 81, 83, 95, 97, 191, 381, 382.
 2. ხუნძახი, სოფ. ლეკეთში 83.
 ხუპრი(ბი), სოფ. ლეკეთში 93 (Chuprib).
 ხურდაირა, სოფ. ბასიანეთში 219 (შდრ. ხურდაისა).
 ხურდაისა (Churdaisa—ქურნაითი?), სოფ. ბასიანეთში 43.
 ხურთახი, სოფ. ხევსურეთში 63.
 ხური, სოფ. ლეკეთში 103.
 ხურკი (Churgi), სოფ. ლეკეთში 103.
 1. ხურხა, აბაზაური მხარე 213.
 2. ხურხა, მდინარე 213.
 ხურუკული (Churakul), სოფ. ლეკეთში 103.
 ხურცილი (Kulzur), სოფ. ლეკეთში 99.
 ხუხარი, სოფ. ოსეთში 61.
 ხუძანი (=კარათყაუ), სოფ. ოსეთში 65.
 ხუჯიჯა (Chudtschiga), სოფ. ლეკეთში 97.

კუფფა (Keppala), სოფ. ლეკეთში 99.

კავატკარი, ოსური მხარე 67.
 კავახეთი 227.
 კავახთავი, სოფ. ოსეთში 67.
 კავიხ ხეობა, ჯაუკომი; ოსური მხარე 65, 153.
 კამბოილუკი, ნოღაური ურდო 113, 203.
 კანგუტაი *, სოფ. ლეკეთში 103.
 კანგუტეი *, თათრ. სოფ. მდ. ოხენზე 111, 193.
 კანთემირქთი, აბაზინ. სოფ. 207.
 კანთი, ქისტური მხარე 77. (შდრ. ჯანტი).
 კანკეთაშაბლა, კანკეტაშაბლა, სოფ. აუხაზ. 53, 211.
 კანტი (შდრ. ჯანთი), ქისტური მხარე 93 (Dschanti).
 კანშილი (Dschan-schil), სოფ. ოსეთში 61.
 კარი (=პარი), ლეკური მხარე 89.
 1. კარიეხი (Dschorinchi), სოფ. ოსეთში 65.
 2. კარიეხი (Gairach), სოფ. ქისტეთში 77.
 კაუკოვი, კაუკომი (=კავის ხეობა), ოსური მხარე 65, 153, 223, 259.
 კეგოთა, ყუბანის შენაკადი 207.

კელამი (Gelasch), სოფ. ქისტეთში 77.
 კენჯიკი (=თათრულად კირი ინჯიკი). მდ. 209.
 კერლიგი (Dscherlige), სოფ. ბასიანეთში 45, 219.
 კეხანხი, ყუბანის შენაკადი 207.
 კეჯო, რონის შენაკადი (=კეჯო) 25, 29, 61, 67, 171, 173, 183, 383.
 კეპელე (? Dschehele), სოფ. ოსეთში 61.
 კილაღე (შდრ. ჯიღლე), მდინარე 113.
 კილულე (შდრ. ჯილაღე), მდინარე 203.
 კიშარა (Dschehar), სოფ. ოსეთში 61.
 კინიხი (Tschinich), სოფ. ლეკეთში 91.
 კიშერა (Dschi-schera), სოფ. ოსეთში 61.
 კირხენი (Girchen), სოფ. ლეკეთში 103.
 კიქეთი 383.
 კიქი (=ჩეკვი), ბასიანეთის მხარე 45, 47, 173, 219, 221, 383.
 კიქია 45.
 კიშაღი, ოსური მხარე (Sanuach) 61; (Dschanach) 67.
 კიშოგასი (Dscho-gasi), მდინარე სოხითში 183.
 კირუ (Tschru), ოსური მხარე 65.
 კიშთა (Dscheda), სოფ. ოსეთში 61.

კაზახი (Hasak), სოფ. ლეკეთში 93.
 კათუკი (=კათყეაბ). ჩერქეზული მხარე 51. (იხ. კატუკი).
 კაიბულ (=ხუნძახი, ანდურ ენაზე), სოფ. ლეკეთში 83.
 კალილუ, ჰილიბი; სოფ. ლეკეთში 85.
 კამერი, სოფ. ლეკეთში 89.
 კამუხი (Amuscha), სოფ. ლეკეთში 83.
 კანთლა (? Hant-la), სოფ. ლეკეთში 97.
 კანკლუგი, სოფ. ლეკეთში 103.
 1. კარაკანი (Harakan), სოფ. ლეკეთში 85.
 2. კარაკანი (Harawan), სოფ. ლეკეთში 85.
 კატუკი, მხარე ჩერქეზული (=კათყეაბ) 57, 199, 201, 213.
 კაჯიპული, სოფ. ქისტეთში 77.
 კელვო (? Helwön), სოფ. ლეკეთში 93.
 კემიეხი (Hämiechi), სოფ. ლეკეთში 103.
 კეროკი (Herok), სოფ. ლეკეთში 99 (კერუკი).
 კერუკი (Heruk), სოფ. ლეკეთში 85.
 კიდათლი, იდათლი; მხარე ლეკეთში 85, 191, 381.

* კანგუტეი და კანგუტაი ერთი და იგივე უნდა იყოს (გ. გ.).

შიდობი, სოფ. ლეკეთში.

შილიბი, პალილუ; სოფ. ლეკეთში 85.

შიმ(ერ)ა(ლ)ი (= შიმრელები); სოფ. ლეკეთში 83.

შინტა, სოფ. ლეკეთში 85, 99.

1. შინუხი, სოფ. ლეკეთში (Hinok) 93.

2. შინუხი, სოფ. ლეკეთში (Inuchi) 97.

შიტა ღაღათღე, სოფ. ლეკეთში 97.

შიტლუ ღაღათღე, სოფ. ლეკეთში 97.

შიო, სოფ. ქისტეთში 75.

შილოთლი, სოფ. ლეკეთში 99 (Holotla).

შილოტლი (Golotl'), სოფ. ლეკეთში 83. (შდრ. ჰოლოთლი).

შიკათლი (? Hozatl), სოფ. ლეკეთში 101.

შხაბლა (? Hsabal), სოფ. ლეკეთში 99.

შუაჯი, მდინარე 215 (Huadsch); შდრ. ხუაჯი.

შუკალი, სოფ. ლეკეთში 103.

შუკური, სოფ. ლეკეთში 103.

შუნტლობი (? Huntlob'), სოფ. ლეკეთში 87.

შუნუხი, სოფ. ლეკეთში 87.

შურუკლა (Hurukla), სოფ. ლეკეთში 103 (შურუკული?).

შურუკული (Huruklar), სოფ. ლეკეთში 101.

3. პირთა სახელები

აბაი (Abai), ფაშა მუდავიას აფხაზური გვარიდან, იჯდა სოხუმ-ჟალაში; 51, 199.

აბაშიძე შაქშიძე; ქუთათელი მიტროპოლიტი; სოლომონ II-ის ელჩი პეტერბურგში 225.

ადელუნგი, (XVIII—XIX სს.) ლინგვისტი 368, 375.

Аделунг 368, 372.

ავართა ხანი 77. იხ. ავარხანი.

ავარიის ხანი 81, 85, 125. იხ. ავარხანი.

ავარიის ხანი 191, 193. იხ. ავარხანი.

ავარსკოი ხანი 83, 191. იხ. ავარხანი.

ავარხანი 81, 83, 85, 87, 97, 99, 103, 191.

1. აღექანდრე, იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის ვაჟი 153, 179.

2. აღექანდრე, იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის ნაბა 229.

3. აღექანდრე იასეს ძე; ვახტანგ VI-ის ძმის იასეს მეორე ვაჟი. 1772 წ. ცხოვრობს ყიზილარში რუსეთის პენსიით უფროსი ლეიტენანტის (თუ პოდპოლკოვნიკის) ჩინით. მამა არქიპანდრიტი პორფირის. 197.

აღექზეი ანდრეის ძე ვოლკოვი; საქართველოში გამოგზავნილი რუსული კორპუსის პოლკოვნიკი 139.

1. ალი ხულთან, ჩეჩენი თავადი 77.

2. ალი ხულთან, 1773 წ. მმართველი ჯანგუტეისა; ნათესავი ტარკის შამხლის. 103, 111. ალიხანი 301.

ალხან თათარხანი (Alchani Tatarchan), ჩეჩენების მთავრის ხასბულატის შვილიშვილი, 1773 წ. ჯერ კიდევ ცმაწვილია; 77.

ამიერ-ეშიზი, ყაიბატის უცუეი 107.

ანტონი, იასეს ძე (ადრე ერქვა თეიმურაზი), ქართლ-კახეთის სამეფოს პატრიარქი, ერეკლე II-ის ბიძაშვილი. 139, 231.

ანტონ იოჰან გიულდენშტედტი 117. იხ. გიულდენშტედტი.

ანტონოვი ივანე, აზნაური, ყიზილარელი კახაკი, გიულდენშტედტის ექსპედიციის თარჯიმანი თათრულ-ჩეჩნური ენებისა. 235, 257.

არაგვის ერისთავი 65, 173, 301.

1. არსლანბეკ ტურტაუ (Arslanbeg Turtau), ჩეჩენთა მთავარი 1772 წ. 87.

2. არსლანბეგ შირსიხსუკოი (Arslanbeg Hirsishukor) 211; არსლანბეგ ზერსიხსუკოი (Arslanbek Chersisgukoi), აფხაზური სოფლის ჯანკეთაჰაბლას მმართველი 1772 წ.; 53.

არსლანბეკი (Arslanbek), ქისტური მხარის, ატახის მთავარი 77.

ახმედ ილაალუ (Achmet Ilaalu), ოსი მთავარი, გიულდენშტედტს გაჰყვა ჩიმიდან 249.

ახმეტი, ოსი მთავარი (=ახმედ ილაალუ?) 129.

ახმეტ ხანი (Achmet Chan), ჩეჩენი თავადი. 1770 წ. აუჯანყდა რუსეთს. 77.

აჯი ჩალაბი, მამა შაქის მფლობელის, ნუხის ხანის პუსეინის (იხ. ჰაჯი ჩალაბი) 115.

ბაგრატიონებო, სამეფო გვარი 175; (იმერული შტო) 179.

ბაგრატიონი 300.

ბაიერი 91.

ბაკმაისტერი (Bachmeister), სამკერატრო მეცნ. აკადემიის ინსპექტორი 375, 380.

ბართლომე ბავარსიმიციევი, ლეიტენანტი; გიულდენშტედტს ეხმარება ქუთის თარგმნაში ყიზილარში 231.

ბახიათი, თავადების გვარი მალყარის მხარეში, ბასიანეთში, (Basiat) 43.

1. ბეკმურსა (Bekmursa), ჩერქეზული თავადური გვარი დიდი ყაზახიდან 55.
2. ბეკმურსა (Bekmursa), ბალყარელი თავადი 223.

ბელაივი სტუდენტი (იხ. ბელ[ი]აივი) 249.

ბელ[ი]აივი (Belajiv); სტუდენტი, გიულდენ-შტედტის ექსპედიციის წევრი 151, 197, 235, 253.

ბელაი გრიგორი (Beloi); მხატვარი, გიულდენ-შტედტის ექსპედიციის წევრი 151, 235, 249, 253.

ბიფონი, ბუფონი (Biffon): გრაფი 137, 257.

ბოკო, ყველაზე ძლიერი გვარი ყარაბულახებში 79.

ბორის ცრაიკოვსკი, სტუდენტი 141, 187 (იხ. ცრაიკოვსკი).

ბოსა (Bosa), ინგუშური წარჩინებული გვარი 73.

ბრმა ბელიგრიმი 113, 203 (იხ. სოკიერ ბაჯი მურხა არსლანბეგი).

Бутков П. Г. 297.

ტაზიკილ წობიკაია (Tzobikaja=ჩოფიკაში-ლი?), ვახბეგის ვაჟი, ექსპედიციის სწავლული თარჯიმანი 241, 243, 257.

განჯის ხანი 175, 179.

გერბერი 83, 101, 191, 381, 382.

გიულდენშთეთ ანტონ 299 (იხ. გიულდენშტედტი).

Гильденстет 250 (იხ. გიულდენშტედტი).

Гильденштедт 232 (იხ. გიულდენშტედტი).

1. გიორგი, ერეკლე II-ის უფროსი ვაჟი 67.

2. გიორგი, ერისთავი არაგვისა (წის საფლავი ანანურშია) 301.

3. წმ. გიორგი 300.

გიულდენშტედტი, იოჰან ანტონ; ექსპედიციის მეცნიერი ხელმძღვანელი 88, 109, 117, 122, 129, 131, 139, 141, 151, 155, 161, 187, 195, 206, 207, 218, 219, 220, 221, 223, 232, 233, 234, 251, 252, 254, 262, 266, 290, 296, 299, 301, 304, 315, 340, 349, 358, 367, 368, 375, 380, 381.

გმელინი (უმცროსი) — [გერმანელი მეცნიერი, მოგზაური; რუსეთის სამეცნ. აკადემიის წევრი; გიულდენშტედტს მასთან ცხოველი მიმო-წერა ჰქონდა; გარდაიცვალა ყაიხალის უც-მის ტყვეობაში 1774] 105, 107, 135, 151, 191.

გობილიშვილი, ოსური თემის მამასახლისი გუფთაში (იხ. გუბილთა) 65.

გრიგორიევი პეტრე, რეგისტრატორი ყიზ-ლარში; ემზარება გიულდენშტედტს უც-ის თარგმანში 231.

გუზილთა, თავადური გვარი, ჯაეისხეობის მმართველი (შდრ. გობილიშვილი) 65.

გურიელი 179, 229.

გურიის თავადი (=გურიელი) 227.

1. დადიანი (ტიტული) 179, 227, 229.

2. დადიანი კაცია 179.

Давид Кснис Ернстави 298.

დავითი, ქსნის ერისთავი; ყველაზე ძლიერი კართველი ფეოდალი 63, 157, 299.

დაილა, დაკლა; ჩერქეზების ერთადერთი ლპერთი 121, 71. (Daila. Dakla).

დაურ ბაგურბუჯი (Daur Bagurzugi); აბა-ძებური სოფლის დაურბაბლას ბატონი 211.

დომაშნევი, პეტერბურგის აკადემიის დირექტორი XVIII ს-ის 70-იან წლებში; 231.

დუშეთის მმართველი 129.

მრეკლე, მეორე; ქართლ-კახეთის მეფე; თეიმურაზ II-ის ძე. 67, 121, 127, 131, 139, 143, 145, 147, 149, 153, 155, 157, 173, 175, 177, 179, 181, 223, 225, 227, 229, 239, 257, 297; (ერეკლე) 300, 301.

ერისთავი რაფიელი 278.

ელდარი, იახსიას მთავარი 97.

ვოლკოვი, ალექსეი ანდრეის ძე, პოლკოვნიკი რუსეთის კორპუსის 139.

[ვოშიაინი სტ.], მარკუედიერი 149.

ვახვახი, ბაზიერთუხუცესი 300—301 (წარწერიდან).

ვახტანგი, მეექვსე, ქართლის მეფე. 300.

ვახუხტი, ხაალ ბაზიერთუხუცესის ძმა (წარწერიდან) 301.

ჯაალ, ბაზიერთუხუცესი (წარწერიდან) 301.

თამარი, ვახტანგ VI-ის ქალი, თეიმურაზ II-ის ცოლი, ერეკლე II-ის დედა 300.

თევდორე, სტუდენტი ცრაიკოვსკის ძმა 187. თეიმურაზი, ერეკლე II-ის მამა 175, 300, 301.

თემირი, ყუმბუხელ-თათარი მთავარი, ვუთუნის ენდრე (Temir) 109.

თომაშვილი, ოსური მხარის, როკის მამასახლისი 65.

თუნშანი (Thunmann), გვ. 59.

იასე, ლევანის ძე, ვახტანგ VI-ის ძმა; [ერთხანს ქართლი ეკავა; გარდაიცვალა მაჰმადიანად, დაკრძალულია გარეთუბანში. მისი მეუღლე იყო ელენე, ერეკლე I-ის ქალი] 197.

იახხაი ელდა (Jachsai Elda); მთავარი ტარკის შამხალთა გვარიდან 109.

1. ივანე ანტონოვი; ახნაური, ყიზლარელი კახაკი; გიულდენშტედტის ექსპედიციის თარჯიმანი თათრულ-ჩერქეზული ენებისა. 235, 257.

2. ივანე დავითის ძე ნეიში, პოლკოვნიკი, ყიზლარის კომენდანტი 1770—71 წწ. 297. (იხ. ნეიში).

3. ივანე ვახლიხ ძე (მრისხანე), რუსეთის მეფე 55, 199, 215.

4. ივანე ლავრენტის ძე ლვოვი; რუსეთის საჰმეთა რწმუნებული ერეკლეს კარზე 139 (იხ. ლვოვი).

Иван Ненук(евъ), ყიზლარის კომენდანტი (იხ. 2. ივანე) 297.

იხლამი, 1773 წ. მთავარი ნოღაური ურდოსი—კასაი აულის; 113, 207.

1. კაიტუკი *, ჩერქეზული თავადური გვარი დიდი ყაბაროდან (Kartuk) 55.

2. კაიტუკი * (Kaituk), ბალყარელი თავადი 223.

კანუკოვი, ოსი თავადი 59.

კახაი (Kasai), ყარაჩაელთა მთავარი ხამურ-ხამდე 223.

კაუფერი 137.

კაჩუკი (Katschuk), ბრაგუნის მთავარი 109.

კაცია დადიანი 179.

კლავერი, საქართველოში მყოფი რუსული კორპუსის პოლკოვნიკი XVIII ს-ის 70-იან წლებში 227.

კონსტანტინე ** [პორფიროვენცი], ბიზანტიის კეისარი X ს-ის. 45, 47, 53, 155, 197, 199, 213, 215, 219, 221, 383, 384.

კოსტანუკო (Kostanuka), აბეძეხური მხარის, ბეშუხბაზას მმართველი 211.

კრაშენინკოვი, სტუდენტი, გიულდენშტედტის ექსპედიციის წევრი 81, 145, 151, 153, 155, 189, 235, 249, 253.

კრიშტენოვი, რუსული არმიის მაიორი 159.

Кснис Ернстави Давид 298.

კუბის ხანი, მაჰმადიანი მმართველი 103, 105, 193.

კუზმა, სტუდენტ ცრიაკოვსკის ძმა 187.

კუნდუხოვი (Kundachali), ოსი თავადი 59.

კურგოკინი, ჩერქეზული თავადური გვარი დიდი ყაბაროდან (Kurgokin) 55.

ლეონი, ერეკლე II-ის ვაჟი (=ლევანი) 139, 229.

ლვოვი, ივანე ლავრენტის ძე; რუსეთის საჰმეთა რწმუნებული ერეკლე II-ის კარზე მოურავოვის შემდეგ; გვარდიის კაპიტან-ლეიტენანტი 139, 145, 225, 231, 241, 255, 259.

ლინეი 384.

მახეკი (Mazeki), ინგუშური წარჩინებული გვარი 73.

[მაქიში] აბაშიძე, ქუთათელი მიტროპოლიტი, სოლომონის ელჩი პეტერბურგში 225.

მაჩაბელი, ქართლის თავადი 65, 67, 173.

მაჰამედი (Mahame), ავარის ხანი 1772-3 წწ. სურხაის ვაჟი; 191.

მაჰამეტ ბეკი (Mahamet bek), ილისუს; მცირე ბატონი 91.

მაჰამეტი, ხუნძახის ბატონი, ავარხანი 1772 წ. 83.

მაჰომეტ კურგოკინი (Mahomet Kurgokin) ჩეგემელი მთავარი, მოისოსტის მამა. 223.

მედეში, რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი ჩრდ. კავკასიაში 53, 113, 125, 149, 159, 189, 201, 203, 209.

მეძევი (Mudawia, Mudawio), აფხაზური თავადური გვარი 51.

მოიზოში, ჩერქეზული თავადური გვარი დიდი ყაბაროდან 55 (Moisoh).

მოისოსტი (Moisost), ჩეგემელი თავადი, ვაჟი მაჰომეტ კურგოკინის 223.

მოურავოვი [ანტონი], თავადი, [იგივე თარხან-მოურავოვი; საქართველოში მოდის ტოტლებენთან ერთად, როგორც რუსეთის საქმეთა რწმუნებული. დედანში შეცდომით წერია მურავიოვი] 123, 227, 231.

მუდავია, მუდავია (Mudawia, Mudawio), აფხაზეთის თავადური გვარი (≈მეძევი), 51, 53, 199, 201 (იხ. მეძევი).

* ეტიკობთ ერთი და იგივე უნდა იყვნენ ეს კაიტუკები (გ. გ.).

** მოხსენებულია ხან იმპერატორად, ხან კეისრად (გ. გ.).

მურავიოვი, თავადი; კარის მრჩეველი, რეზიდენტი (Muraviev); 123, 125, 227, 231 (იხ. მოურავოვი).

1. მურზა არხლან ბეგი (=სოკიურ ჰაჯი, ბრმა პილიგრიმი), ნოღაური ურდოს მთავარი 113, 203.

2. მურზა ისლამი, სოკიურ ჰაჯის ვაჟი: 1773 წ. მთავარი კასაი აულის ურდოსი 203.

მუცალი, მუცალი: იგივე ნუცალი (ლექურად =ავარხანს) 191, 83.

მუშამედ ბეგი (Muhamet Bek), ზის ილისუმი, შვილი კარის მთავრისა (?) 91.

მუშამედი, მუშამედ ხანი (Muhamet, Muhamet Chan), ყაზიყუმუხის ხანი 1772—1773 წწ. 101, 103.

ნადირ შაჰი 115, 195.

ნაიმბჩი (Neimbtseh), ნეიმპჩი (Neimptsch), ყიზლარის კომენდანტი 141, 119. იხ. ნეიმჩი.

ნეიმჩი, ივანე დავითის ძე (Neimptsch); ყიზლარის კომენდანტი 1770—71 წწ., პოლკოვნიკი; 73, 297.

Неимч(евъ) Иван, 297 (=ნეიმჩი).

ნუცალი, მუცალი (ლექურად=ავარხანს) 83.

წარბელიანოვი, ქართლის თავადი, აქვს მამულები სომხეთში 147, 179.

პალახი, რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის აკადემიკოსი, მოგზაური XVIII ს-ის; 68, 75, 76, 78, 90, 91, 127, 137, 290, 304, 312, 315, 331, 340, 349, 358, 367.

პანინი, ნიკიტა, გრაფი 145.

პეტრე გრიგორიევი, რეგისტრატორი; ყიზლარში ქ-ც-ის თარგმნის საჭმეს უწყისრიგებს გიულდენშტედტს 231 (იხ. გრიგორიევი).

პეტრე დიდი, რუსეთის იმპერატორი 103, 111, 113, 191, 193, 195.

პლინიუსი 384.

პოლიემპტოვი 8. 107.

პორფირო. ქართველი არქიმანდრიტი ყიზლარში, [უფლისწულ ალექსანდრე იასეს ძის შვილი. ის არქიმანდრიტადაა 1770 წლიდან ოსეთის კომისიაში, რომელსაც ევალეზოდა ოსთა გაქრისტიანება და განსწავლა] 197.

რაშაი, დიდოელი ლეკი, რომელმაც გიულდენშტედტს ცნობები მიაწოდა 97.

რატიევი (არის რატიევი, იგივე რატიშვილი) პოდპოლკოვნიკი რუსული კორპუსისა საქართველოში 121, 227.

რაქიხ ერისთავი 67, 173, 223.

სავოროსიმინცევი ბართლომე, ლეიტენანტი ყიზლარში, გიულდენშტედტს ენარება ქ-ც-ის თარგმნის მოწესრიგებაში 231.

სოკიურ ჰაჯი (=ბრმა პილიგრიმი: იხ. მურზა არხლანბეგი), ნოღაური ურდოს. კასაი-აულის მთავარი (Soklr Hadschi) :13, 203.

სოკოლოვი, სტუდენტი, გიულდენშტედტის ექსპედიციის წევრი 149, 151, 235, 253.

Соломон Александрович, ინჯერის პეფე (იხ. სლომონი) 298.

სოლომონი, იმერეთის მეფე, ალექსანდრეს ვაჟი 145, 153, 155, 173, 179, 223, 225, 227, 229, 257, 259, 261, 299, 300.

სულთან ბეგი (უსმეი ხანი), ბატონი ლეკეთში 83.

1. სურხაი ხანი, ყაზიყუმუხის ხანი, მანა აშქამინდელი (1772—73) ყაზიყუმუხის ხანის მუჰამედ ხანისა. 101, 103.

2. სურხაი, ავარ-ხან მამამედის მანა 191.

სუხოტინი, გენერალ-მაიორი, საქართველოში მყოფი რუსული კორპუსის სარდალი ტოტლენბენის შემდეგ 143, 151. 153. 227, 229, 241.

ტაგარტაკანშა (Tugarotakanshu), ოსური თავადური გვარი (?); [იქნებ ორი გვარი ტუვანოვი და კანუკოვია შეცდომით შეერთებულნი?]. 59.

ტარახ შაშხალი 99, 109, 111, 193, 195.

ტოდლებენი (Todleben); გრაფი. გენერალ-მაიორი; საქართველოში გამოგზავნილი რუსული კორპუსის სარდალი (ტოტლენბენი) 121, 123, 225.

ტორბევი, გიულდენშტედტის ექსპედიციის წევრი, მეფიტულე 149.

ტუგანოვი, ოსი თავადი 59.

ტურკანი (Turkan). ჩინების გაბატონებული გვარი, ავარხანის ნათესავი 77.

ტუტჩევი (Tutschev), პოლკოვნიკი რუსული კორპუსის 155.

უშახანი, მამამედ ავარხანის ვაჟი და ტახტის მემკვიდრე, [ნაშობი პირველი ცოლისგან, უცმეი სულთანბეგის ქალისგან] 83.

უხმეი, უცმეი ხაიდაკთა (Chaitaken=ყაიტაკთა) 99.

უხმეი ხანი, უცმეი 83. (ზის ბარშლენი) 105.

უშაბულოვი (=ხვაბულოვი გრიგოლი, ქვაბულაშვილი); ქართული გუსართა პოლკის

- პორუჩიკი (ლეიტენანტი): ელჩი ვარეკლე-სოლომონთან 1769 წ. 223, 225 (Fabulov).
- ჭაალი ხანი (Feth-Ali Chan. Fattali Chan); მმართველი შირვან-შამახისა, თურქმანი თათრებისა სალიანამდე, კუბის ხანი 1772—73; 105, 115, 193, 195.
- ფედოტო, სტუდენტ ცრიკოვსკის ძმა 187.
- ფშანუფი (Pschanuw), ინგუშური წარჩინებული გვარი 73.
- ფშუკუა (Pschukui), აბაძებური მხარის, ბეშუბ-ჰაბლას მმართველი 211.
- ქაიხობრა ჩოლოყაშვილი, თავადი, დუშეთის მხარის მმართველი 129.
- ქობულაშვილი (=ხვაბულოვი); 223. იხ. ფაბულოვი.
- ქრისტე, ყიზლარის ვიცე-შტაბ ქირურგი (Christ) 141, 243, 247.
1. ქსნის ერისთავი 63, 65, 143, 145, 153, 157, 173, 261, 263.
 2. ქსნის ერისთავი, დავითი 299.
- ლილდენშტენტი ანტონ, იხ. გიულდენშტედტი 297, 298.
- ლილდენშტეტ 296, იხ. გიულდენშტედტი.
- შაზბეგი, აზნაური, სტეჟანწმინდის მხარის მმართველი (წობიკაის, ცობიკაის=ჩოფიკაშვილი) გვარიდან 157, 159, 241, 243, 257, 265, 267.
- ჯაიყუმუხთა ხანი 101.
- ჯაიყუმუხის ხანი 81, 85, 101, 191, 193.
- ჯაიტალახ (Chaidak, Chaitak) უცმეი 107.
- ჯაფლანოვი, ქართლის თავადი, აქვს დიდი მამულები სომხეთში 147, 179.
- ჯირამის ხანი 113, 203.
- შამხალი (ტარკის), ყუმუხური სამელობელოს, ტარკის მმართველის ტიტული 81; Schaubhual 97; 99, 107, 111, 189, 193, 195.
- შანევი, ოსი თავადი (Schénat) 59.
- შარაშა, შარშა (Scharascha. Scharascha), თავადური გვარი აფხაზეთიდან (≈ შარვაშიძე), 53, 201.
- შაუხუალი (Schauhual=შამხალი) 97.
- შუმხალი, იხ. შამხალი 111.
- შოგლიკოვი (Schoglikov), პოდაოლკოვნიკი რუსული კორპუსისა საქართველოში. [რუსულ საბუთებში მოხსენიებულია ჩოგლიკოვად, ტოტლებენის მოხსენებებში კი—Schalikajef-ად; ალბათ უნდა იყოს ჩოლოკაევი, თუმცა შალიკაევიც ახლოს დგას ამ გვართან (იხ. ცვრ., I, грамоты, I, გვ. 222—226)] 225, 227.
- ჩევი (Tschew), ინგუშური წარჩინებული გვარი 73.
- ჩოგლიკოვი, პოდაოლკოვნიკი (Tschoglikov) 121; იხ. შოგლიკოვი.
1. ჩოლოყაშვილი, ქაიხობრა; დუშეთის მმართველი თავადი 129.
 2. ჩოლოყაშვილი, ჯიმშერი; თუშეთის მოურავი და არაგვის ერისთავი 301.
- ცობიკაია, ყაზბეგის გვარი (≈ ჩოფიკაშვილი) 257 (იხ. ყაზბეგი).
- ცრიკოვსკი (Zrikovsky; ზრიკოვსკი?), ბორისი; სტუდენტი, გიულდენშტედტის ექსპედიციის წევრი 133, 141, 151, 187, 235, 253.
1. წერეთელი, იმერეთის თავადი (Ziresi) 67.
 2. წერეთელი, იმერელი თავადი, რომელიც ახლდა იმერეთში გიულდენშტედტს. 259, 261.
- წობიკაია (Tzobikaja) გაბრიელი; ყაზბეგის ვაჟი; გიულდენშტედტის ექსპ. სწავლული თარჯიმანი; (შდრ. ცობიკაია) 241.
- ხამურზა (Chamursa), ყარაჩაელთა მთავარი 1773 წ. 223.
- ხან მურზა (Chan Mursa); კოსტეკის მმართველი 1770 წ. ტარკის შამხალთა გვარიდან 111.
1. ხახბულატი (Chasbulat); ჩეჩნების მთავარი. ჩეჩნებმა თეთონ მოკლეს 77.
 2. ხახბულატი; ჩეჩნების მთავრის შვილი-შვილი; 1773 წ. ჯერ ყმაწვილია 77.
- ხერსისგუყო არხლანბეკი (Chersisgukoi Arslanbek), აფხაზური დიდი სოფლის ჯანკეთაჰაბლას მმართველი 1772 წ. 53.
- ხვაბულოვი, იხ. ფაბულოვი 223.
- ხუნძახის ბატონი (=ავარხანი) 83, 191.
- ჯავახიშვილი, ივანე 51, 101, 105.
1. ჯამბულატი, ჩერკეზთა თავადური გვარი დიდი ყაზარდოდან (Dschambulat) 55.
 2. ჯამბულატი, ჩერკეზული მხარის ბალყარის თავადი (Dschanbulat) 223.
- ჯაფარიძე, იმერელი თავადი 67.
- ჯიმშერი ჩოლოყაშვილი, თუშეთის მოურავი 301.

- ჰადეხუხაჰაშაში (Hadehuchahapasch), აბაძე-
ხური სოფლის, ეთეგიჰაბლას ბატონი 211.
1. ჰაჯი, აბაძეხური სოფლის, კანშუჰაბლას ბატონი 211.
 2. ჰაჯი ჩალაბი (Hatschi Dschalabi); პატარა მთავარი კარიდან, ზის ციხე გელოსან გორასერში 91.

3. ჰაჯი ჩალაბი (Hatschi Dschalabi); ნუხის ხანი, ჰუსეინის მამა.
- ზუსენ ხანი, შაქის, ყაბალას მფლობელი 1772—73 წწ., ნუხაში ზის 91, 105, 115, 175; ვაეი ჰაჯი ჩალაბისა 195.

3. ხაგანთა ხაძიებელი

ა. პირველი ტომისთვის

- ტბანოები 9, 11 (თბილისისა, და მათი გამოყენება), 65, 89.
- აბრეშუმი 151, 255.
- აბრეშუმის ხაწარში (პასტატოვისა სარაფანიკოვაში) 333.
- აზნაურები 215, 227; 227 (აზნაურთა უფლებები), 283 (იმერეთის ახ.).
- აკვანი 251.
- არაყის გამოხდა 253.
- არქივები (მცხეთის, გელათის) 147.
- არხები (სარწყავი) 17, 53, 79, 89.
- აცრა (ყვავილის) 63.
- ახალშენები 31, 39, 83, 243, 245, 247.
- გაზრობა 135 (ანტორიაში); 153, 319 (ზონში).
- გამბა 69, 79, 143, 157, 167, 251; ბამბის კულტურა 93.
- გაეები 233 (თბილისში); 59 (მცხეთასთან ხილით სარგებლობისთვის).
- გაღები (ხილის) 31, 33, 35, 65, 89, 115, 143, 151, 253.
- ბეჭედი (მეფის—სოლომონის, სიგელების დასამოწმებლად) 7.
- ბოხტნეული 151, 295.
- ბრინჯი 79, 245, 255; ბრინჯის მოყვანა 17; ბრინჯის ყანები 67, 69.

- გაბატონებული ფენები 225—227.
- გადახაბადები 225, 229, 233; (დიდი გად.) 233; (ჩვეულებრივი გ.) 233; 241, 259; (გადახდა გადასახადების) 261; 263, 283, 313; (გ. სამეგრელოში) 319; (გ. აკრფა) 233, 283.
- გადმოცემები 41, 47 (ალვანის შესახებ), 53, 57 (სამურხანბატონზე), 67 (რიშყალახზე), 69, 101, 185 (შაჰ აბახის მიერ ხალხის წასმამაზანდერანში), 273, 275 (ქსნის საერისთავოს დაარსება).
- გამოდნობის პროცესი ქარხნებში 9.

- განათლება 283.
- გენეალოგია ბაგრატიონთა (მე-17 ს-დან 1773 წ-მდე) 195—205.
- გზები 109.
- გზირი (გდასახადის ამკრეფი) 233.
- გლეხები 299 (დასახლების ხასიათი ოკრიბაში); 229 (მდგომარეობა, უფლებები); 233 (ყმა გ.). (იხ. ყმა გლეხები).
- გუთანი 111.

- ღამუშაეების წესი ქარხნებში 228.
- დახფლავების წესები 83 (თათრის); 151—153 (ზონში ქართველის).
- დახახლები 17 (ნათლული); 19 (პატარაძეული, საგარეულო); 281, 287 (იმერეთის).
- დახახლებების ტიპი 19 (პატარაძეული, საგარეულო), 21 (ქოდალო), 29 (კახეთი ჰარის სიახლოვეს), 31 (ყვარელი), 35 (ლალისყური), 37 (თელავი), 135 (ანტორია), 151 (ზონი); 249 (კახეთში), 259 (სიღნაღი), 291, 293 (რაჭაში).
- დაფნის გამოყენება 159.
- დნობა ლითონის 331 (სვანეთში).
- დუქნები 3, 37.
- დღეხაზწული (პირველი იანვრის) 13.

- მკვლელები 5 (მცხეთის); 23 (ნინოწმ.); 25 (წმ. სტეფანე ხირსელის); 35 (ალავერდის), 55 (ციხისძირის), 77 (აბტალის); 89—91; 95 (მცხეთის), 101 (სხლების); 119 (ბრავალძალის), 131 (ნიკორწმინდის), 139 (ქუთაისის), 145—147 (გელათის), 151 (ზონის), 271 (ანანურის).
- ენა 129, 173, 209, 215, 241, 247, 263 (თუშური), 283 (იმერული), 293 (რაჭაში), 311 (გურიაში), 321 (სამეგრელოში), 323 (ლეჩხუმში), 329 (სვანეთში).
- ენდრო 251, 255.

ვაზი 77, 101, 121; ვახის მოვლა 253.
ვაკრები 93.
ვაკრობა 37, 61, 105 (გაცელა-გამოცელა), 107, 129, 153—155, 229, 233, 251, 255.
ვახში (სუფრა) 113.
ვენახები 19, 25, 31, 33, 45, 89, 93, 135, 177, 249, 295.

ჯარაფხანა. (თბილისში) 9, 93.
ზეთისხილი 163 (ბალდადთან); 313 (გურიაში).
ზომის ერთეულები 237 (იხ. სიგრძის საზომი ერთეულები).

თავადები 215, 225; (გურიის) 311, 313; (იმერეთის) 127—129, 281—283; (კახეთის) 227, 249; (ქართლის) 227, 267, 273; (თავადების კინკლაობა) 203; (მოსახლეთა შესყიდვა თავადთაგან) 85; (სამფლობელოები) 227; (უფლებები) 225.

თამბაქო 151.
თარჯიმნები 85, 129.
თბილისის აღწერა 87—93.
თბილი წყაროები 305 (ისრიით).
თევზები 13.
თევზა 297.
თოფისწამლის ფაბრიკა 15 (თბილისში).
თოფისწამლის დამზადება (ფაბრიკაში) 15; (სვანეთში) 331.
თუთის ხეები 33, 75.
თურქთა თავდასხმები 163, 239, 249, 311.

თარღები და ხელნაწყოები (რკინისგან დამზადებული) 105.

ტახტები (ყაზბეგი); მოხელე 233.
კაკლის ხეები 117, 121, 177.
კაშხა (ადგილის მმართველი; მოხელე) 257.
კანაფი 295.
კანონები 231—233; 319 (სამეგრელოში).
კანონმდებლობა 241.
კარაქის დღეება 253; (დამზადება რაჭაში) 295.
კულტურა 225.

ლაშქარი 131 (რაჭის); 259 (ქიზიყის); 261 (კახეთის); 263 (თუშეთის); 293 (რაჭის).

ლაშქრობა ხერთვისზე 5.

ლაშქრობის წესი 225.

ლეგენდა-გადმოცემები 23 (წმ. ნინოს დნ მირიანის შესახებ); 57 (მირიანის ვაქარისტიანება); 59 (მცეთა—თბილისის აშენება); 59 (ჯაჭვის საყდარზე).

ლეკებთან ბრძოლის ხსენები 27.

ლეკების გზები 53, 173, 175.

ლეკთა თავდასხმები 3, 13, 17, 27, 31, 33, 47, 57, 95, 101, 203, 249, 259, 301, 309.

ლეკთა თავშესაფარი 41.

მადნები 73, 79, 117, 127, 241, 279, 329.
მარანი 255.

მართლმადიდებლობა 281 (იმერეთში).

მარილის შემოტანა (სვანეთში) 331.

მარილსახდელი ქარხანა 9.

მარცხეული 57, 69, 75, 101, 107, 111, 121, 125, 137, 157, 167, 295.

მარხვა 31, 207, 265.

მეაბრეშუმეობა 35, 151, 157, 229.

მეამბებობა 229.

მეხადეობა 229.

მედახლეები 93.

მედეკამენტები 3.

მეფენახეობა 229, 253, 283.

მეფეგზები 13, 233; მეფეგზეობა 157.

მეგინდვრეობა 33, 109, 229.

მეხაქონდეობა 33, 35, 67 (ცხვრები), 157, 283, 295.

მეტყველები 93.

მეურნეობის დარგები 229.

მეფის ბანაკი 159, 161.

მეფის მოხელეები და მათი უფლება მოვალეობანი 229—231.

მეფის რეზიდენცია 239; (მ. ტიტული) 225; (მ. უფლებები) 225.

მეფრინველეობა 35, 295.

მეფუტკრეობა 135, 255.

მეცხოველეობა 229, 253, 255.

მეხილეობა 253.

მთრამლავეები 13.

მინერალები 121.

მინერალური წყაროები 123.

მიწათმოქმედება 21, 283.

მიწისძვრა 15.

მიწური 17, 21, 267, 273 (იხ. სახლის ტიპები).

მკა 101, 125 (პურის).

მკურნალობა 63—65 (აქრილი ავადმყოფების); 107, 159.

მონეტები 283—287 (იმერეთში), 319 (სამეგრელოში). (იხ. ფულები).

მორწყვა 17, 53, 67.

მოსახლეობა (შდრ. დასახლება) 75, 89, 103, 105, 107, 131, 155, 185—187, 215, 219, 239, 241, 243, 245, 261; 267, 271, 273,

275, 277 (კართლის); 315 (გურიის). 323 (სამეგრელო-ოდინის), 327 (ლეჩხუმის). 329 (სვანეთის).

მოურავი 233, 257, 263.

მოხელეები (კარის და კვეყნის, ინერეთი) 283.

მეფე წყლები 125.

მრეწველობა 225.

მტკვრის აუზი 221—225.

მურწა (თევზი) 11.

მქსოველები 93.

მღებავები 93.

მშენებლობა (სამეგრელო, ოდინი, აფხაზ.) 327.

მცენარეულობა 11—13, 15, 17, 19, 41; 47, 51 (საკუელი მც.); 51, 99, 103, 113, 117, 133, 161, 281.

მკედლები 93.

ნადირობა (ძალღებით, ზინინობით) 25.

ნაფები 137, 159.

ნავთობის წყარო 49; ნავთობი 169.

ნიადაგი 281 (ინერეთის); 311 (გურიის).

ოქსტატები 93 (ხელოსნები იგულისხმება).

პირთა ხახლები (კაცთა და ქალთა, თუშების) 263—265.

პურის ცხოზა 125, 253.

რელიგია 39, 205, 241, 247, 311—313 (გურიაში).

რეზიდენციები (ნეფის) 67.

როინის აუზი 287—291.

რკინის დნობა-მიღება 105.

რუხთა რაზმები 93, 111, 319.

რწყვა 33.

რჯულ შემწყნარებლობა 209.

საბადოები 73, 77, 81, 229, 233, 245, 283, 329, 331.

საღგურები (მოზდოკიდან თბილისამდე და ქუთაისამდე) 5—7.

სავაჭრო გზა 85.

სავაჭრო ხაქონელი 63, 251, 331.

სამართალი 25, 167; საშართლის წარმოება 231—233.

სამარხები ერისთავთა (იკორთაში) 277.

სამარხო ხაქმელი 25.

სამეფო ბანაკი 127.

სამეფო ხახლი (ერეკლე II-ის) 203; (იმერეთის) 205.

სამთამაჟო ხაქმე 225.

სამოჯნავე დავა 25.

სამკურნალო წყაროები 125.

სამხედრო წყობა (იმერ.) 283.

სარწმუნოება 317 (გურია); 319—321 (სამეგრელო), 331 (სვანეთში).

სახამართლო პროცესი 225.

სახულიერო თანამდებობანი და მოხელეები 207—209.

სახჯელი 233.

საფლავები 101.

საქალაქო ხელისნობა 93.

საქართველოს პროვინციები 183—185.

საქონელი (სავაჭრო) 107; (სანოვაგე) 65; (გასასყიდო) 37, 93, 153—155; (შესასყიდო) 93.

საღებავები 43 (ენდროს დამზადება და გაყიდვა); 151, 295.

საძოვრები 21, 27.

საკმელი, საკვები 121, 159.

სახელმწიფო წყობილება 225.

სახლები (საბატონო და გლეხთა) 39; (სამეგრ.) 323; (ლეჩხუმში) 327.

სახლების მშენებლობის ხისტემა (ქართლში) 267.

(საცხოვრებელი) სახლების ტიპი 17, 21, 29 (ქართლური); 31 (ქიზიყური); 37, 43, 73 (ყულთი); 87, 119, 131, 135, 167, 251 (კახური); 267 (გლეხების მიწურები, ქართლ.); 273; 293 (რაქაში); 313 (გურიაში); სახლის შინაგანი აღნაგობა (კახური) 251—253.

სახნავი 97; (ს. ველები) 53.

სახნავის დამზადება 297, 299 (ოკრიბაში).

სიგელები (სოლომონის) 7.

სიგრაძის საზოში ერთეულები 287.

სითხის საზოში ერთეულები 237 (ქართლში), 287 (იმერეთში).

სიმაგრეები 27 (იხ. ციხე-სიმაგრეები).

სიმინდის ტეზა 163.

სკები 255.

სკოლები (განათლება) 209, 225.

სოფლების ტიპი 29 (კახეთის); 249, 257, 293 (რაქა). (იხ. დასახლების ტიპები).

სპარხთა თავდასხმები 239, 249.

სპილენძის დნობა 75, 81.

სუფრა (ვახშამი) 113.

ტანსაცმელი (გურია) 313.

ტრანსპორტი სატვირთო (რაქა-იმერეთში) 295—297.

ტყეობი 41, 97, 257.
ტყვიის დნობა 117. (იხ. საბადოები).

უაბრიკეო 229.
ფახები (საქონლის, სანოვაციის) 93, 153—155, 233, 253.
ფიჩხული (თევზი) 11.
ფრინველები 13, 69, 73.
ფული (ქართლის სამეფოს ფულები) 233—237.
იხ. მონეტები.
ფულის ტრა 283, 313.
ფუნდუკი მგზავრთათვის 71.

ძალაქის წოდება 229.
ქარახლა 71.
ქარხნები 229 (მადნის სადნობი); 9, 93 (მარილ-სახდელი, თბილისში); 233 (მეტალურგიული); 9 (მეფისა თბილისში).
ქვაბატები სარკინეთის 51.
ქვეშევრდომები მეფის 263, 267, 269, 271, 273, 275.
ქისტების თავდასხმები 33.
ქარწილი (ერისთავის) 85—87.
ქრონიკა ქართული 187—195.
ქუთაისის აღწერა 139—143.
ქუჩები (თბილისში) 87.

ღვთისმსახურება 207, 321.
ღვინის დაყენება 253—255.
ღვინის წურვა 295.
ღვინო 45, 253.
ღომის აღება 163.

პაწხეგი, მოხელე 179.
ყანები 21 (ხორბლის, ქერის), 25 (პურის), 27, 57, 79, 89, 115, 249.
ყანების შემზადება 157.
ყმა-გლეხები 39, 229, 233, 283.
ყულარადახი, მოხელე 99.
ყურძენი 75; ყურძნის წურვა 253—255.

შემოსავალი მეფის 233.
შინამრეწველობა (სამეგრ.) 319.

ჩაცმა 39, 265 (თუშეთში); 331 (სვანეთში); 323 (სამეგრელოში).
ჩვევები, ჩვეულებანი 39, 161, 179, 313.

ჩიყვი 155.
ჩხუმი (გვერწერში) 103.

ციტრუსები (გურიაში: ლიმონი, ფორთოხალი, ნარინჯი) 313.
ციხე-ხიმაგრები 17, 27, 31 (ყვარელი), 35, 37, 39, 81, 105, 133—135, 139—141, 163 (ბაღდადი), 249—251 (კახეთში), 259 (სიღნაღი), 273 (გველისციხე).
ციხნის მოვლა 157, 255.
ციხოველები 13, 295 (რაჭა-იმერეთში).

წარმოება (სვანეთში) 331.
წარწერები 55, 88—89, 91, 118—119, 270—271.
წებ-ჩვეულებანი 15, 21.
წებქვილები 19, 21, 27, 31, 51, 89.
წოდებები (იმერეთში) 283.
წონის ერთეულები 237 (ქართლში); 287 (იმერეთში).
წყალკურთხევა 13.
წყობა (იმერეთის) 283.
წყობილება 247, 257.

ჭანარი (თევზი) 11.
ჭები 155.
ჭირი (ეპიდემია) 61, 89.
ჭურბელ-მოწყობილობა (სუფრის) 113.

ხაკი (ლეკური) 263.
ხელოვნება 225.
ხელოსნები 93; (მოხალისე ხ.) 93.
ხელოსნობა 313; (საკალაქო ხ.) 93; (წვრილი ხ.) 229.
ხებილი 19, 23, 31, 43, 63, 111, 125, 157, 255.
ხენა 21, 157; (ხენა გუთნით) 297; (ხენა-თესვა ოკრიბაში) 299 შენ.
ხიდები 81, 83, 85, 71 (როსტომის ხიდი, გატეხილი ხ.) 109, 141, 175.
ხილის ხალები 25, 75, 77, 135, 249, 295.
ხორბალი 163; (ხ. მოყვანა) 283 (იხ. მარცვლესული).

ჯეირანი (ცხოველი) 11.
ჯიხვი (ცხოველი) 79.

ჭავა (იმერეთში) 281; (გურიაში) 311.

აბანოები (თბილისს; და მათი გამოყენება) 135.
 აბრეშუმი (ყუმუხ.-თათრ.) 109.
 ავადმყოფთა ხია, რომელთაც გიულდენშტედტი
 მკურნალობდა 270—277.
 აზნაურები; (ოსეთში) 59, 171; (ჩერქეზეთში)
 53, 169.
 ალყა, ფოთისა 227—229.
 ანბანი, ქართული 302.
 არეულობა (ტოტლებენ-ერეკლეს უთანხმოება)
 121.
 აფხაზური მხარეები 51, 199—201.
 ბაზრობა (ონში) 45, 221.
 ბაშბა (ყუმუხ.-თათრ.) 109.
 ბახიანეთის მხარეები 43—47, 217—221.
 გადახაზადი (ხარკი) 47 (ბასიანელ.); 171 (ჩერ-
 კეზ.: ქისტ.).
 გადმოცემები 47 (ბოპეღელ ძეგლები), 59 (ცივი-
 ყებზე), 91 (კედელი დერბენტიდან კახეთა-
 მდე).
 განათლება 71 (ქისტების), 95 (ლეკების).
 გარეგნობა 55 (ჩერქ.); 59 (ოსების); 81, 95
 (ლეკ.); 109 (ყუმუხ.-თათრ.).
 გეგმა, გიულდენშტედტის მოგზაურობის 125—
 127, 129, 149, 153, 189; (გიულდენშტედ-
 ტის მოქმედების) 145—147.
 გლეხები 171 (ჩერქ.).
 გოგირდის აბანო 101 (ენდრესთან)
 გოგირდის მოპოვება 223 (ბასიანეთში).
 გოგირდიანი წყლები 135 (სამედიცინო მნიშვნე-
 ლობა); 157 (გ. წ. ლარგვისთან, მათში
 გიულდენშტედტი თვით მკურნალობდა).
 დახაზლება * 53, 209, 211 (აფხაზ.), 43, 45, 217,
 219, 221 (ბასიანეთში); 133 (თბილისის); 85,
 87, 95, 97, 99, 101, 191 (ლეკური); 113,
 195, 203 (ნოღაელი თათრების); 65, 67 (ოსე-
 ბის); 75 (ქისტ.); 79 (ყაბარდ.); 111 (ყუმუხ.-
 თათრ.—ტარკის).
 დახაზლების ტიპი ** 51, 217 (აფხაზ.); 217 (ბა-
 სიან.); 51 (იმერ.); 91 (ლეკეთ.); 61 (ოსები);
 69—71, 119 (ქისტები); 109 (ყუმუხ.-თათრ.);
 57, 169, 217 (ჩერქეზული).

მკლავები (სხლების) 65.
 ელჩობა :39, 229—231 (ეტიერბურგნი ლევა-
 ნის და ანტონის); 225 (ეტიერბურგნი
 ნაქსიზე აბაშიძის); 223—225 (ფაბელო-
 ვისა სოლომონ-ერეკლეს კარზე).
 ენა 49, 53, 201, 209, 215, 217, 383 (აფხა-
 ზური); 43, 173, 217 (ბასიანური-თათრე-
 ლის ნოღაური დიალექტი); 105, 109,
 381 (თათრული); 115, 195 (თოქმანს-
 თათრ.); 81—105, 189—191, 331—382
 (ლეკური ენა და მისი დიალექტები); 43,
 111 (ნოღაურ.-თათრ.); 59, 61, 171,
 382—383 (ოსური); 43, 181, 384 (ქარაუე-
 ლური); 69, 119—121, 127, 382 (ქის-
 ტური); 384—385 (ქურთული); 49, 53,
 171, 201, 209, 213, 217, 383 (ჩერქე-
 ზული).
 ენები კავკასიური 381—385.
 ვაქრობა 51, 217 (აფხაზ.); 47, 221, 223
 (ბასიანეთი); 89, 95 (ლეკეთი); 109 (ყუ-
 მუხ.-თათრ.); 55, 217 (ჩერქეზ.).
 თივადები 48, 53, 199, 201 (აფხაზთა); 43,
 219, 223 (ბასიანეთში); 59 (ოსეთში); 69
 (ქისტ.); 77 (ჩერქეზ.); 53, 55, 169 (ჩერ-
 კეზ.).
 თათრული მხარეები 105—115.
 თათრულ-ნოღაური მხარეები 203.
 თარჯიმანი (ექსპედიციის) 235, 257, 259.
 თბილისის აღწერა 133—135.
 თბილი წყაროები 135.
 თურქთა ზატონობა 49 (აფხაზეთში); 175,
 179 (თ. თავდასხმები).
 იახული (ერისთავის) 261, 263.
 ინტრაქტია სიმიზ. გეცნ. აკადემიისა, მიცე-
 მული გიულდენშტედტისადმი საზოგზაუ-
 როდ 41, 143, 145—147.
 ქავკასიის (და არარატის) მთების, ქანების,
 ნიღაგების, მინერალების აღწერა: 2—39,
 163—169.
 კანონები 59 (ოსეთ).

* დასახლებაში ვგულისხმობთ ამა თუ იმ მხარის ან სოფლის მოსახლეობის რაოდენო-
 ბას. ჩვენ ძირითადად უუთითებთ სოფლების შემცველ მხარეებზე—გ. გ.
 ** ძირითადად სოფლები გვაქვს მხედველობაში (ქალაქი ძალზე იშვიათად)—გ. გ.

კაცის სახელები 73 (ინგუზების): 57 (ოსური):
55 (ჩერქეზეთი): (იხ. მამაკაცთა სახელები).
კოლონიების დასახლების გიულდენშტედტისეუ-
ლი გეგმა ჩრდ. კავკასიაში 205.

ლაშქარი * 73 (ინგუზ.): 87, 91 (ლექ.): 119
(ქისტ.).

ლაშქრობა 225—227 (აწყურხე): 131 (ხერთ-
ვისხე).

ლექების ხახიათი. ბუნება 79.

ლექთა თავდახმები 81, 121, 125, 129, 137,
139, 143, 155, 175.

ლექური მხარეები 81—105, 189—193, 381—382.

ლექიკური მახალა 303—375.

ლითონის დნობა (დიდოეთში) 93.

მადნები 47, 223 (ბასიანეთ.); 95, 99 (ლექეთ.);
147 (საქართ.).

მადნები და მინერალები კავკასიაში 181—187.

მამაკაცთა სახელები 47 (ბასიანეთში). იხ. კაცის
სახელები.

მამახახლიხი (თენის) 65; 79 (ლექეთში); 261
(სუანეთში); 79 (ყარაბულახების).

მარცვლეული კულტურები 51, 217 (აფხაზ.);
109 (ყუნუხ.-თათრ.); 55, 217 (ჩერქეზ.).

მარხვა (ქისტ.) 141.

მალარეღთა გადმოყვანა 149.

მდნობენი 99 (ლექეთ.).

მედიკამენტები და ხანელებლები, რაც თბი-
ლისში იწოდება 376—379.

მეთევზეობა 109 (ყუმუხ.-თათრ.).

მემინდვრეობა 71 (ქისტ.): 109 (ყუმუხ.-თათრ.).

მესაქონლეობა 51 (აფხ.); 95 (ლექ.): 71, 119
(ქისტ.): 109 (ყუმუხ.-თათრ.); 55 (ჩერქ.).

მეურნეობა 61 (ოსების).

მეფეთა ხამარხები (ქართულთა—მცხეთაში) 129.

მეცხვარეობა 55 (ჩერქ.).

მინერალები 135.

მიწათმოქმედება 51 (აფხ.): 119 (ქისტ.).

მმართველობა 221 (ბასიან.); 115, 195 (თურქმ.-
თათრ.): 105, 191—193 (ლექ.): 111, 113, 203
(ნოლაელ-თათრ.): 119, 171 (ქისტ.): 109,
111, 193 (ყუნუხ.-თათრ.): 169 (ჩერქ.).

მოლაპარაკება (ერეკლესი კარელ ლექებთან) 141.

მომართვა. ყიზლარის კომენდანტისა ხეობათა
მმართველებისადმი გიულდენშტედტის მოგ-
ჯურობის თაობაზე 296: ერეკლესადმი
იგივე 297.

მოხახლეობა (ბასიანოი, წარმოშობა) 43.

მოხხენებები. გიულდენშტედტისა აკადემიი-
სადმი 117—205: 231.

მურწა (თეხი) 137.

მცენარეული 137, 141 (თბილისთან): 278—
289 (კავკასიის).

მძევლები, რუსეთს 59, 61 (ოსები): 69, 75;
171 (ქისტ.); 109 (ყუმუხ.-თათრ.); 55,

171 (ჩერქ.).

მჭედლები 99 (ლექეთ.).

ნივთები. წამოღებული გიულდენშტედტის
მიერ დასარიგებლად 266—269.

ოქების ყაჩაღობა 59, 125, 159.

ოსური მხარეები 61—67, 171—173.

პირთა სახელები, კაცის (ჩეგემი) 210.

რელიგია 49, 201, 215 (აფხაზ.); 45, 173,
181, 219, 221 (ბასიან.); 81, 85, 89, 91,
93, 97, 99, 101, 105 (ლექეთ.); 59, 173,
181 (ოსეთ.); 181 (საქართ.); 71, 121: 181
(ქისტ.): 55, 171, 199 (ჩერქეზ.).

რუკა კავკასიის 161.

რუსული კორპუსი საქართველოში და მისი
მოქმედება 225—231.

საქონელი ხავკარო 51, 217 (აფხ.): 45, 47,
221, 223 (ბასიან.): 217 (ჩერქ.).

საძვრები 89, 95 (ლექ.): 157, 221.

სახლების ტიპი 51 (აფხ.); 133—135 (თბი-
ლისში): 61 (ოსეთ.): 109 (ყუმუხ.-თათრ.);
51, 57 (ჩერქეზ.).

სიძვარი 131, 159 (საქ.).

სპარსელთა თავდახმები 175.

ხტულენტთა დახახიათება (ექსპედიციის წევ-
რების) 151.

ტურა (ცხოველი) 135—137.

ფახები, სხვადასხვა საქონლის და ნივთების
(საქართ.) 235—267.

ფაშა, ახალციხის 177.

ფიჩხული (თეხი) 137.

ფული (ლექეთ.) 95.

* ეგულისხმობთ ამა თუ იმ მხარის შესაძლებლობას მეომართა რაოდენობის გამოყვა-
ნისა სალაშქროდ—გ. გ.

ქალის ხახელები 55 (ჩერკეზეთში); 73 (ინგუ-
შებში).

ქართული მატთანე 49, 231 (უახლესი ისტორია
XVII—XVIII სს.: ნისი თარგმნის საქმე).

ქართული მხარეები 173—181.

ქართული ქრონიკა (ქუცის ობიექტილაც ნუსხა;
ნეძენა და თარგმანი) 197, 215, 257 (შეძენა);
385—386 (თარგმნის ვითარება).

ქვეშევრდომები (საქართ. და ქართლის ნეფეთა
ძველად და ახლა) 147, 153; 45, 173 (ბასიან.);
179 (ერევნის სახანო); 59, 61, 63, 65, 67,
171, 173 (ოსები); 181 (სომხები); 69, 171
(ქისტები).

ქახტური მხარეები 73—79, 382.

ქუჩები (თბილისის) 133.

ღვინო 87, 101 (ლევთ.).

ქაჩალური ბუნება 91 (ლევთ.); 71 (ქისტების).

შინამრეწველობა 95 (ლევთ.).

ჩაცმა-დახურვა 51, 217 (აფხ.); 81, 89, 95, 97,
(ლევთ.); 217 (ჩერქ.).

ჩერქეზული მხარეები 57, 199.

ჩვევები 221 (ბასიან.); 89, 91 (ლევ.); 59 (ოსეთ.);
71, 73 (ქისტ.); 109 (ყუმუხ.-თათრ.).

ჩვეულება 45 (ბასიან.); 119, 121 (ქისტ.); 157
(ოსეთ.).

ცხენების მოვლა (საქარ.) 131.

ცხოველები 278.

ცხოვრების ხასიათი 57 (ჩერქ. გადასვლა ადგი-
ლიდან ადგილზე).

წარწერები 300—301.

წერილები 298 (გიულდენშტედტისა სოლო-
მონისადმი); 299—300 (ორი წ. სოლო-
მონისა გიულდენშტედტისადმი).

წებ-ჩვეულება (აფხ. სალაშქრო) 49.

წოდებები (სოც. ფენები ჩერქ.) 169—171.

წყობა * 51 (აფხ.); 79, 89, 95, 101, 103
(ლევთ.); 111 (ნოლაელთა); 59, 61 (ოსეთ.);
69 (ქისტ.); 79 (ყარაბულახების); 55, 171
(ჩერქებს.).

ჭანარი (თევზი) 137.

ჭირი (ეპიდემიები) თბილისში 125, 133.

ჭირნახულის შენახვა 91 (ლევთ. ქარში).

ხარკი 69 (ქისტები); 95, 97 (ლევ.); 209
(აბაზ. ყაბარლოელებს); 213 (ჩერქეზთა-
გან).

ხარჯთაღრიცხვა ექსპედიციის 232—267.

ხელფანები, გიულდენშტედტის ექსპედიციის
წერების 233—235, 251—253.

ხელშეკრულება (რუსეთთან ერევლესი) 175.

ხიდები 157 (თერგზე).

ხილი 87, 101 (ლევთ.).

ხორბლის მოყვანა 95 (ლევთ.).

ჯეირანი (ცხოველი) 135.

ჯიხვი (ცხოველი) 125—137.

ჭავა 133 (თბილისის); 157, 231 (იმერეთ.);
231 (საშვერ.) **.

* წყობაში ხშირად ვგულისხმობთ მმართველობასაც.

** საგანთა საძიებელში (როგორც პირველი, ისე ნორე ტომებისთვის) არ შევიტანეთ ისეთი ცნობები, როგორც ზაგ.: საქართველოს და სხვა მხარეების ფრთხილობა ანა თუ იმ ქვეყანასთან, რუსეთის საქმეთა რწმუნებული, ქვეყნის შინა პოლიტიკური ამბები, რადგან მათ შესახებ შეიძლება მოიძებნოს საკუთარ სახელთა საძიებლებში და ამავე დროს ნოვერიდეთ საძიებლის გაზრდას. იზავი მიზეზით საძიებელში არაა შეტანილი აგრეთვე კავკასიისა და არარატის მთიანეთის, ზათი კანების, მიწერალების და მადნების დაწვრილებითი მითითება. ასევე ზოგადი სათაურითაა მოთავსებული ხარჯთაღრიცხვის წარწერება, რადგან მასში უხვი ცნობებია ანა თუ იმ ნივთისა თუ საქონლის ფასებზე—გ. გ.

Addenda et corrigenda

გვ.	სტრ.	სწერია	უნდა იყოს
3	21	კუმინისა	კუმისა
11	15—16, 27	სპილენძის ლავვარდი	სპილენძის ლურჯა
15	1	სამხრეთ კავკასიის მთისწინეთი	კავკასიის სამხრეთი მთისწინეთი
25	14	სამხრეთ კავკასიის კირქვიანი	კავკასიის სამხრეთი კირქვიანი
21	1	ყანჩავეთის ხევზე	ყანჩავეთის-ხევზე
47	11	ყარგაშილი-ტაუს	ყარგაშილი-თაუს
—	30, 33	აბასა	აბაზა
—	37	აბასაურ	აბაზაურ
49	4	აბასას	აბაზას
53	11	მოყოფი(პი)	მოყოფი(პი)
—	34	ხუმბორიტი	ხუმბორიტი
119	13	ცუდაკარისა	წუდახარისა
—	16	3. მსაბლა	4. მსაბლა
103	10	36. შებოიმი	26. შებოიმი
—	20	82. ჩუკუნი	83. ჩუკუნი
115	14	ხინაქუჯი	ხინალუჯი
159	6	აკადემიის წყალობის	აკადემიის შეუწელებელი წყალობის
—	12	ვაჭირიდან, კანეთშია (ალბათ მა- ლარო—გ. გ.)	ვაჭირიდან კანეთშია
149	შენ.	გვარი გაურკვევლად სწერია დე- დანში.	გვარი გაურკვევლად სწერია დე- დანში (ვინაივინი?)
153	21—30	სტარდიგორში	სტირდიგორში
157	22	მხარის ტაგატას	მხარის ტაგატას (თაგიათა)
160	19, 35	Grundris	Grundris
173	9	მალრან-დვას	მალრან-დვა-
—	13	იმერეთი-	იმერეთის
177	4—5	პროვინცია სუქირავს	პროვინციას უქირავს
191	5	ბურთუნა(ი)	ბურთუნა(ი)
197	13	სადაც (პეტრობურგში — გ. გ.) ის იცხოვრებს	სადაც (კიხლარში—გ. გ.) ის ცხოვ- რობს
201	21	ალთი კესეკის	ალთი კესეკის
202	26	Die fibrigen Teile]	Den fibrigen Teil
206—217	4—5	weibliche Riesen-Natur	Weibliche Riesen-Statue
207	5	ქვის შკაციო დიდებული ბუნება	ქვის უხარმაზარი კალის გამოსა- ხულება
207	შენ. 2	გიულდენშტედტის სახელით	გიულდენშტედტის ხელით
221	9—10	აბასინური	აბაზინური
230	38	1774	1772
231	37	1774 3	1772 2
—	შენ. 2	1772	1774

განმარტებულია და აღწერილია
მისი მდებარეობა და მისი მნიშვნელობა

2212

მთ. მთის მთიანი

მთ. მთის მთიანი: ს. მ. მ. მ.

მთ. მთის მთიანი: მ. მ. მ.

მთ. მთის მთიანი: მ. მ. მ.

მთ. მთის მთიანი: მ. მ. მ.

მთ. მთის მთიანი: მ. მ. მ.

მთ. მთის მთიანი: მ. მ. მ.

მთ. მთის მთიანი: მ. მ. მ.

მთ. მთის მთიანი
მთ. მთის მთიანი
მთ. მთის მთიანი
მთ. მთის მთიანი

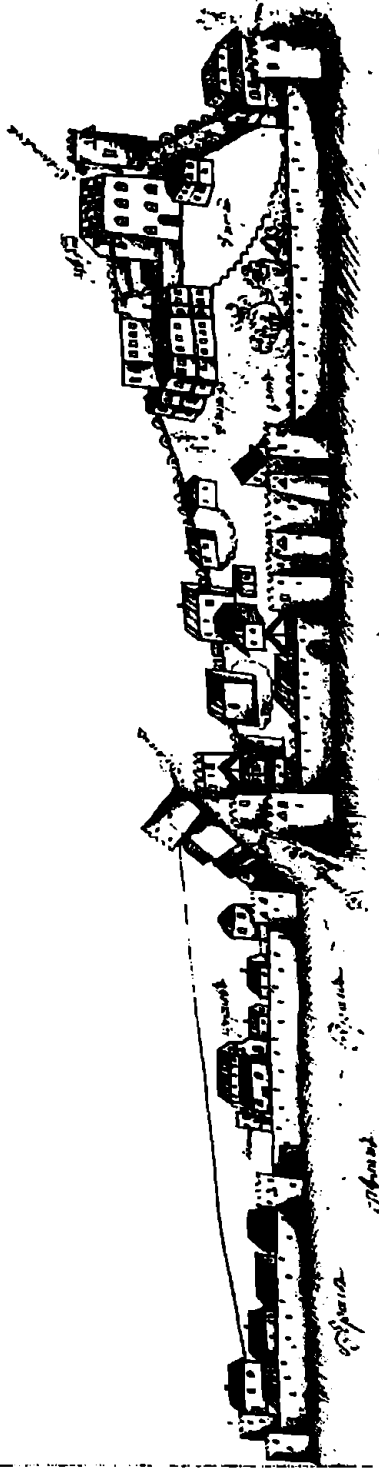
მთ. მთის მთიანი

მთ. მთის მთიანი

მთ. მთის მთიანი

მთ. მთის მთიანი

მთ. მთის მთიანი

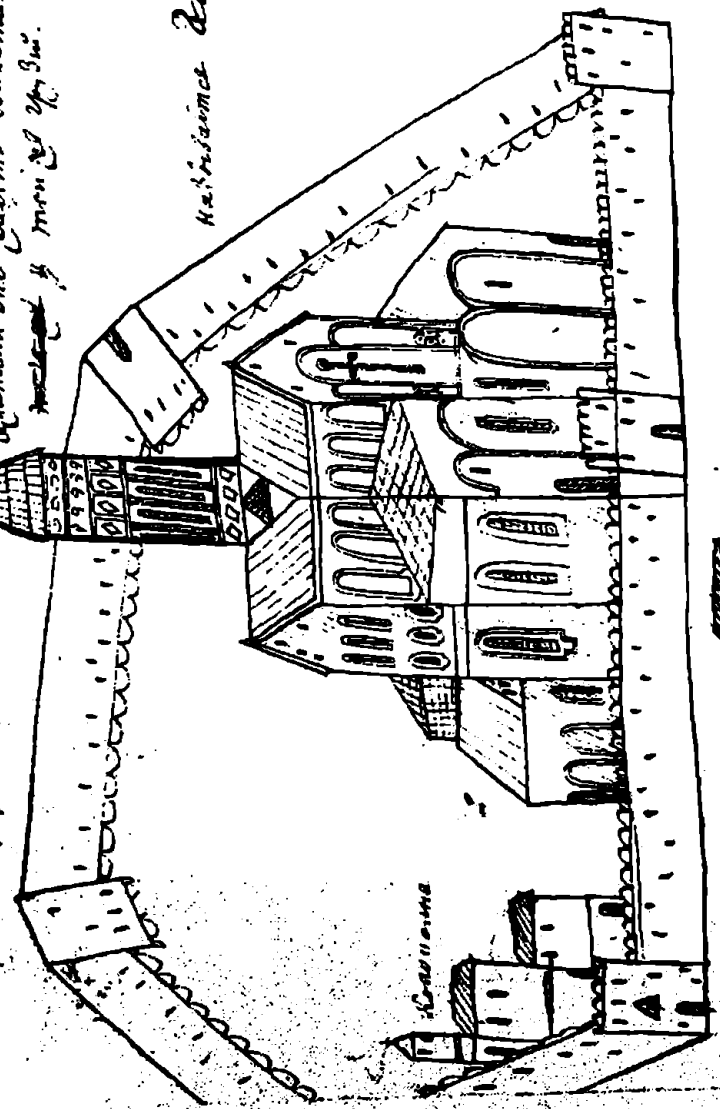

სანჯიქი 1862 წელს

სანჯიქის ციხის სანჯიქის ციხის, სანჯიქის ციხის
 ნიკოლოზ მ. შიშკოვი

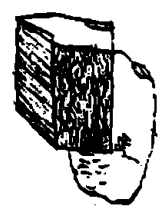
სურ. 3. კ. თელავი, ჩაბატული გესქედის მხატვრის მიერ.

Коммунальнiхъ вѣдѣхъ въ бiоимедич. институтѣ
 въ Москвѣ, въ 1939 г. (въ 1939 г. въ Москвѣ)
 въ 1939 г. въ Москвѣ, въ 1939 г. (въ 1939 г. въ Москвѣ)
 въ 1939 г. въ Москвѣ, въ 1939 г. (въ 1939 г. въ Москвѣ)
 въ 1939 г. въ Москвѣ, въ 1939 г. (въ 1939 г. въ Москвѣ)

Колоннада

С. С. С. С.

სურ. 5. იმერელი, მათაჲ ყოიგოთი მკვირთი.

სურ. 6. კართლელი, ჩახატა გრიგორი ბელონი.

სურ. 7. ქართველი ქალი, ჩასტა ვრიგორი ბელონი.

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

✱

გამომცემლობის რედაქტორი ც. შალამბერიძე
ტექნორედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი გ. გელაშვილი

შეკვეთის № 1770

№ 02747

ტირაჟი 2000

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16/VII-64 წ. ანაწყოების ზომა 7×11. ქალაქის ზომა 84×108^{1/16}.
საბეჭდი თაბახი 39,05. სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 35,96.

ფასი 2 მან. 74 კპპ.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета. Тбилиси, проспект И. Чавчавадзе, 1.

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების კომისიის
გამოცემანი

წიგნი I: თ. ყაუხჩიშვილი, პეროდოტე. თბ. 1960.

წიგნი II: ნ. კეკელაძე, არიანე. თბ. 1961.

წიგნი III: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუთები, ტომი I. თბ. 1961.

წიგნი IV: ა. გამყრელიძე და ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი პირველი. თბ. 1961.

წიგნი V: ნ. შოშიაშვილი, გრიგოლ აკანელის მოისართა ტომის ისტორია. თბ. 1961.

წიგნი VI: ლ.-ნ. ჯანაშია, ლაზარე ფარპეცი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1962.

წიგნი VII: ეთ. სიხარულიძე, იაკუთის ცნობები საქართველოს და კავკასიის შესახებ (იბეჭდება).

წიგნი VIII: ი. ცინცაძე, ძველი რუსული წყაროები (XI—XVI ს.ს.) საქართველოს შესახებ. თბ. 1962.

წიგნი IX: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I. თბ. 1962.

წიგნი X: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუთები, ნაკვ. II. თბ. 1962.

წიგნი XI: თ. მიქელაძე, ქსენოფონტის „ანაბაზისი“ (მზადდება).

წიგნი XII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მეხუთე. თბ. 1963.

წიგნი XIII: ნ. ცაგარეიშვილი, იოანე დრასხანაკერტელი (იბეჭდება).

წიგნი XIV: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. II. თბ. 1964.

წიგნი XV: ს. ჯიქია, იბრაჰიმ ფეჩევანს ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თბ. 1964.

წიგნი XVI: ნ. ლომოური, დიონ კასიოსი (წარმოებაში).

წიგნი XVII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი II (წარმოებაში).